

تیغی نهریت له ژیر ناوی ئابین

تویژینه وه یه کی دیارده ناسانه سه بارهت به خه ته نه ی

کوران / پیاوان له ئیران

کامیل ئه حمه دی

و
هاوکاران

ئاڤای بووف

2022 زاینی / 2722 کوردی

© AVAYE BUF

AVAYeBUF.com

AVAYeBUF .com

avaye.buf@gmail.com

The Blade of Tradition in the Name of Religion

A Phenomenological Research about Circumcision of Boys or Men in Iran

By: kameel Ahmady

Publication Technician: Ghasem

Gharehdaghi

Publisher: Avaye Buf

تیغی نهریت له ژیر ناوی ئابین

سه‌رپه‌رشت و پیکه‌خه‌ر: کامیل

ئه‌حمه‌دی

کاروباری ته‌کنیکی و بلاوکردنه‌وه:

قاسم قه‌رده‌اغی

په‌رپه‌ندی: نو‌مید موقه‌دده‌س

ISBN: 978-87-94295-36-9

Avaye Buf

avaye.buf@gmail.com www.avayebuf.com

ناوی [کتیب]:

تیغی نه ریت له ژیر ناوی نایین

تویژینه ووهیه کی دیارده ناسانه سه بارهت به خهته نهی کوران

/ بیوان له ئیران

سه رپه رشت و ریکخه ر: کامیل نه حمه دی

زانیارییه کانی چاپخانه:

دانیمارک

ناقای بووف

2022 زاینی / 2722 کوردی

: قاسم قه ره داغی

کاروباری ته کنیکی و

بلا و کردنه وه:

نومید موقه ددهس

په ربه ندی:

416 ل. : ۲۱×۵/۱۴ س.م.

زانیارییه روواله تیبه کان:

چاپخانه ی نه تنه رنیتی:

ژماره ی نه سپاردن:

978-87-94295-25-3

پیرست نووسی: به پتی

زانیارییه کانی فیبا:

: نامار / کومه ناسی / زمانی کوردی

بابهت

30.13:

DK5

978-87-94295-36-9 :

ژماره ی کتیب ناسی

نیشتمانی

ناوی کتیب: تیغی نه ریت له ژیر ناوی نایین

سه رپه رشت و ریکخه ر: کامیل نه حمه دی

چاپی یه که م: 2022 زاینی / 2722 کوردی

چاپی دوو هم: 2023

تیراز: 500 دانه

شوینی چاپ: چاپخانه ی دانیشفه ر

هه موو مافه كانى ئەم بەرھەمە پارێزراوہ. بلاوكردنهوہ به هەر شێوہیەك به مەرچێك كه
ناماژە بە سەرچاوە بكری كێشەى نییە.
بۆ هاواھەنگى كه لك وەرگرتن لەم بەرھەمە بە هەر شێوہیەك (چاپ، بلاوكردنهوہ، و
وەرگیپران و هەر بەكارھێنانیكى دیکە) تكایە نامە بۆ ئەم ئیمەیلە بنێرن:
لینكى دەستراگە یشتنى ئونلاینی بە بەرھەمەكان: www.AVAYEBUF.COM

سەرپەرشتیار و پێكخەر: كامیل ئەحمەدى
سەرپەرشتیاری گروپی مەیدانی: سێپەر ئیستیری
گروپی مەیدانی و گروپی شیکاری: سێپەر ئیستیری، شیما ستاری، فاتمە (سایە) رەحیمی،
فەراز کەریمی نیا، مەعسوومە بارز، رەوشەنەك ئەمیری
دوو بارە خویندەنەوہی دەقی فارسی: كەتایوون ئەسلانی، دکتۆر فەرشید خزری، فاتمە
(سایە) رەحیمی
راویژکاران و چاودێرانى توێژینەوہ: دکتۆر فاتمە مووسەوی میرەك، دکتۆر عەلیرەزا
كرمانى، مەلا جەمالەدین واژى، دکتۆر مەھناز عەلىزادە
ئێندیتۆر: مەرزىیە نكووکار
وەرگیز: نەسیم غولامى
هەلەچن: چنوور مرادى
پازینەرى بەرگ: چیا سەرسپی
پەر بەندى: ئومید موقەدەس
دیزاینى بەرگ: بەرھەمى سالوادور دالى **Salvador Dalí**

پېرستی بابه ته کان

- 11 وته يه ک له گه ل خوښه ر
- 17 به شی یه که م: چاوخشان د تیک به پرسی خه ته نه به ناراسته یه کی رخنه گرانه وه
- 17 پېشه کی
- 17 پالنه ر و نه نگیزه کانی توږه ر
- 24 خه ته نه له ئیران: له رابردووه وه هه تا نه ورږ
- 30 هه ندی نه نجامی توږینه وه ی مهیدانی
- 32 چه ند پرسی چالنج بزوین له مهر دیارده ی خه ته نه
- 36 گرینگی بابه ت
- 38 نامانج و پرسیاره کانی توږینه وه
- به شی دووه م: چه مکی خه ته نه، جوړناسی، ره وتی گوړانی شیوازه کان و
- 39 په یوه نډیه کانی نه نجامدانی خه ته نه
- 39 پېشه کی
- 39 مانا و چه مکی خه ته نه
- 41 جوړه کانی خه ته نه
- 42 جوړه کانی خه ته نه
- 49 شیوازه کانی نه نجامدانی خه ته نه
- 51 شیوازی نه ریتی نه شته رگری خه ته نه، شیوازی برین و ته قه لدان
- 51 شیوازه نوږکانی نه شته رگری خه ته نه
- 51 شیوازی دانانی نه لقه ی پلاستیکی یان پلاستییل
- 53 خه ته نه کردن به له یزه ر
- 53 خه ته نه کردن به ده زگای کلیپی زیوین
- 55 خه ته نه چیه کان

- 55 خه‌ته‌نه‌چیه نه‌ریتییه کان
- 60 خه‌ته‌نه‌چیه نوپکان یان پزیشکان
- 61 کاتی نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه له روانگه‌ی نایینی ئیسلامه‌وه
- به‌شی سییه‌م: چاو‌خشان‌دتیکی به ناخیزگه‌ی میژوویی و ره‌وتی په‌ره‌سه‌ندنی
- 65 جوگرافیایی خه‌ته‌نه له جیهان.
- 65 پیشه‌کی
- 65 میسر ناخیزگه‌ی میژوویی و زه‌مینه‌ی پیش‌نایینی خه‌ته‌نه
- له سهر‌چاوه‌ی دایک‌په‌چه‌له‌کانه‌ی خه‌ته‌نه و قه‌ده‌غه‌کردنی هۆگریی
- هاورپه‌گه‌ز‌خوازانه‌وه بگه‌ه‌تا ده‌گاته‌ریشه‌ی باوک‌په‌چه‌له‌کانه‌ی خه‌ته‌نه، پیلانی خه‌ته‌نه له
- 67 چوار‌چیوه‌ی ته‌مبئ‌کردن و دامرکاندنی ر‌کابه‌ریی سینکسی
- ده‌ستپیک‌ی په‌ره‌سه‌ندنی جوگرافیایی خه‌ته‌نه له میسر و ئه‌و فاکته‌رانه‌ی که کاربگه‌رییان
- 70 له سهر‌داناوه
- 71 چاو‌خشان‌دتیکی به سهر‌ره‌وتی په‌ره‌سه‌ندنی جوگرافیایی دیارده‌ی خه‌ته‌نه له جیهاندا.
- 73 خه‌ته‌نه له جیهان
- 73 به‌راوردی خه‌ته‌نه له ولاته‌جیا‌جیا‌کانی جیهان
- 77 فره‌یی و فاکته‌ره‌کاربگه‌ره‌کانی سهر‌خه‌ته‌نه له کیشوهری ناسیا و خۆره‌ه‌لاتی ناڤین..
- 79 فاکته‌ره‌کاربگه‌ره‌کانی سهر‌خه‌ته‌نه له کیشوهری ئه‌فریقا
- فره‌یی و فاکته‌ره‌کاربگه‌ره‌کانی سهر‌خه‌ته‌نه له ناو‌کۆمه‌لگه‌ئینگلیزی زمانه‌کاندا
- 81 (ئه‌مریکا، ئه‌وروپا، ئینگلته‌را، ئۆسترالیا و نیوزیله‌ند)
- فره‌یی و فاکته‌ره‌کاربگه‌ره‌کانی سهر‌خه‌ته‌نه له کیشوهری ئه‌مریکای ناوه‌ندی و
- 85 باشووری
- 87 به‌شی چواره‌م: خه‌ته‌نه له چوار‌چیوه‌ی هوکمیکی نایینی.
- 87 پیشه‌کی
- 88 تاییه‌تمه‌ندیی نایینی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه
- 92 خه‌ته‌نه له نایینه‌ئیراهیمیه‌کان
- 93 خه‌ته‌نه له نایینی جووله‌که‌دا
- 104 په‌خنه‌گرتن له کارداکانی خه‌ته‌نه له روانگه‌ی نایینه‌ئیراهیمیه‌کان و نایینی جووله‌که
- 105 دژایه‌تی نیوان لایه‌نگران و دژبه‌رانی خه‌ته‌نه له نایینی جووله‌که
- 116 لیک‌دژیی ههر دوو روانگه‌ی مه‌سیحیه‌ت و یه‌هوودیه‌ت سه‌باره‌ت به‌پرسی خه‌ته‌نه

- 120 غوسلی پیرۆز به دلی خه‌ته‌نه له ئایینی مه‌سیحیه‌تدا
- 122 ئەنجومه‌نی ئورشه‌لیم
- 123 پۆلسی ته‌رسووسی
- 124 روانگه‌ی مه‌سیحیه‌کان له دنیای ئیستادا
- 128 خه‌ته‌نه له ئایینی ئیسلامدا
- 134 خه‌ته‌نه وه‌ک یاسایه‌کی واژۆبی
- 136 تاوتۆبی خه‌ته‌نه له چوارچێوه‌ی یاسا‌کانی تسلط و لاضرر
- 143 دلّی خه‌ته‌نه‌که‌راو له قورئاندا
- 144 خه‌ته‌نه له فه‌رمووده و گێڕانه‌وه‌کاندا
- 146 فتوادان له مه‌ر خه‌ته‌نه له ئایینی ئیسلامدا
- 154 دژبه‌ران و لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه له ئیسلام
- 159 خه‌ته‌نه‌ی پیغه‌مبه‌ران و ئیمامان
- 162 بۆچوونی فه‌قی شیعه‌کان
- 162 (ئا) فه‌قیانی پێشتر
- 162 (ب) فه‌قیانی هاوچه‌رخ‌ی شیعه
- 163 حکوومه‌تی تالییان و فه‌رمانی خه‌ته‌نه‌کردنه‌وه‌ی پیاوان
- 165 به‌شی پینجه‌م: ئاراسته‌ی زانستی سه‌باره‌ت به‌خه‌ته‌نه
- 165 پیشه‌کی
- 166 ئاراسته‌ی زینده‌وه‌رنا‌سانه و پزیشکی سه‌باره‌ت به‌خه‌ته‌نه
- 169 کاردای پارێزه‌رانه‌ی به‌رپێست
- 172 به‌لگه‌ ئاناتۆمیه‌کان له‌ بواری کاردا سی‌کسیه‌کانی به‌رپێست
- 173 وێک‌که‌وته‌ له‌نجی - پێستییه‌کان
- 181 کیشه‌کانی به‌رپێست: رپگر‌ی و چاره‌سه‌ری پارێزه‌رانه
- 182 خه‌سارناسی پزیشکی خه‌ته‌نه
- 182 زیانه‌ جه‌سته‌یه‌کانی خه‌ته‌نه
- 187 خه‌ته‌نه و مه‌ترسی تووش‌بوون به‌ ئۆتیزم
- 189 ته‌سک‌بوونه‌وه‌ یان هه‌وکردنی مییا و هه‌وکردنی بۆری میز
- 192 خه‌ته‌نه و کاریه‌رییه‌که‌ی له‌ سه‌ر چێژی سی‌کسی
- 197 ئیش و مه‌ترسییه‌کانی خه‌ته‌نه له‌ سه‌ر مندالی‌ ساوا

- 197 ناراسته‌ی خه‌لک ناسانه
- 198 خه‌ته‌نه له ئەدەب و فەرھەنگی جەماوەریدا
- 202 باوەرە گشتییەکان سەبارەت بە ئاھەنگی نان خه‌ته‌نه له ناو ھەندی لە ئەتەوێکانی ئێراندا
- 206 رۆپۆرەسمی نان خه‌ته‌نه له ولاتی ئێران
- 221 خه‌ته‌نه وەک باوەرپێکی ئایینی
- 224 نزای خه‌ته‌نه
- 224 رۆپۆرەسمی خه‌ته‌نه له شوێنەکانی دیکە ی جیھاندا
- 230 دیاردە ی خه‌ته‌نه له روانگە ی کۆمەڵناسییەو
- 234 دیاردە ی خه‌ته‌نه له روانگە ی کۆمەڵناسیی جەستەییەو
- 242 بەرسازخواری
- 249 ئاراستە ئاوێتەییەکان
- 255 ئاراستە ی دەروونناسانە سەبارەت بە خه‌ته‌نه
- 255 ئاراستە ی دەروونناسانە بۆ وێنە ی جەستەیی
- 256 روانگە ی دەروون شیکاری
- 258 وێنە ی جەستەیی له روانگە ی مەعریفی - رەفتارییەو
- 258 وێنە ی جەستەیی له تیۆری گە‌ل‌ل‌دا
- 261 وێنە ی جەستەیی له تیۆری رەفتاری - گۆرانی
- 261 خەسارناسیی دەروونیی خه‌ته‌نه
- 264 خه‌ته‌نه و پەپووەندییەکی له گە‌ل‌ ترسی گری له پیاوێکی کەوتن
- 266 خه‌ته‌نه و مەترسی زیان له ناو مندالاندا
- 268 کاریگەراییەکانی خه‌ته‌نه له سەر پەپووەندییەکانی ئێوان دایک و کۆرپە
- 270 خه‌ته‌نه و ئەگەری گۆشەگیربوونی مندال
- 270 خه‌ته‌نه و زیانە دەروونییە درێژخایەنەکان
- 271 زیانە دەروونییەکانی خه‌ته‌نه بە ھۆی ئیش و ئازارەو
- 272 خه‌ته‌نه ی باش و خراب
- 274 ئاراستە ی یاسایی سەبارەت بە خه‌ته‌نه
- 274 مافی خاوەنداریەتی جەستە
- 280 مافی تەندروستی له یاساکی کۆماری ئیسلامی ئێران
- 294 مافی خاوەنداریەتی بە سەر تەندروستی له پەیماننامە جیھانییەکانی مافە مرۆییەکان

- 301 به‌شی شه‌شه‌م: کاردا و هۆکاره‌کانی به‌رده‌وامیی خه‌ته‌نه له جیهاندا
- 301 پیشه‌کی
- 302 کاردا ته‌ندروستی و پزیشکییه‌کانی خه‌ته‌نه
- 302 به‌رگری و ریگری له په‌تای نایدز
- 309 ریگری له تووش بوونی پیاوان به شپه‌په‌نجه‌ی کۆنه‌ندامی زاوژی
- 312 ریگری له هه‌وکردنی بۆری میزکردن
- 316 کاردا کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی خه‌ته‌نه
- 316 قبول‌کردنی ئایینی و نه‌ته‌وه‌یی
- 318 پاکبونه‌وه‌ی تاکه‌کان
- 322 خه‌ته‌نه وه‌ک رپوره‌سمی تپه‌پین و شوناس به‌خشینی جینه‌ده‌ری به کوران
- 326 باوک‌سالاری و کۆنترۆل‌کردنی ئاره‌زووی سیکسی کوران
- 334 بی‌هیزی پیاوان له پرۆسه‌ی زاوژی و ئیره‌یی بردن به ژنان
- 337 کاردا ئابوری خه‌ته‌نه
- 339 به‌شی حه‌وته‌م: ئەزموونی به‌شداربووان له توێژینه‌وه
- 339 پیشه‌کی
- 339 شپواز و نامرازه‌کانی خه‌ته‌نه
- 344 زه‌مینه‌کان
- 345 زه‌مینه‌ نه‌ته‌وه‌یی، نه‌ریتی و نۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان
- 353 زه‌مینه‌ ئایینی و ئایین‌زاییه‌کان
- 357 سووده‌کانی خه‌ته‌نه
- 357 سووده‌ پزیشکییه‌کانی خه‌ته‌نه
- 362 جوانی و مۆد
- 363 کاریگری له سه‌ر کارکردی سیکسی
- 368 زیانه‌کانی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه
- 368 خه‌ساره‌ته‌ جه‌سته‌ییه‌کان
- 370 که‌مبونه‌وه‌ی چێژی سیکسی
- 372 ئازار و ترس و بیره‌وه‌ریه‌ ناخۆشه‌کان
- 375 پینشیل‌کردنی مافه‌کانی مندال و مندال‌زاری
- 378 کۆمه‌لی ره‌خنه‌ و چه‌ند بۆشاییه‌کی فیه‌می و یاسایی

بەشى ھەشتەم: ئەنجامگرتن و خستنه رووى ھەندى رېكار بۇ باشترکردنى

- 385.....دۆخەكە
- 385پيشەكى
- 385دووباره خوڤىندىنەوى كۆمەللى ھەلۆئىستى بناغەيى لە مەر خەتەنەى كورپان
- 392رېكارە بنەمايىھە كان بۇ گۆرپىنى بارودۆخ
- 395ھەندى بەرنامەى ميكانىزمانە بۇ بەرەنگار بوونەوھ و كەم كوردنەوھى زيانەكانى خەتەنە
- 397چەند داپەرپكى پيشنيارانەى كارىگەر
- 400سەبارەت بە نووسەر
- 402.....پېرسى سەرچاوە كان
- 402سەرچاوەى كوردى
- 402سەرچاوەى فارسى
- 410سەرچاوەى ئىنگلىزى
- 415مالپەرە ئەنتەرنىتتېيە كان

وتهیهک له گهل خوینهەر

دهتوانین خهته نهی کوران وهک دیاردهیهکی نایینی و کۆن پیناسه بکهین که زیاتر ریشهی دهچیتهوه سهه بیر و باوهه پهلکانی ههه دوو نایینی سامی واته نایینی جووله کهه و ئیسلام، بهلام ههندی پساوی ته ندروستی وای کردوهه کهه پانتای خهته نه سنوره نایینییهکان بهه زینئ و ههندی له کۆمه لگاکانی دیکهش بگرتهوهه. ههندیک له ئامارهکان دهه ریده خهه که له نزیکه ی ۹۰ ولاتی جیهاندا لانیکه م ۳۰ له سهدی کوران خهته نه ده کرین (موریس و هاوکاران، 2016)، کهه زۆریه یان موسلمان یان جووله کهه نین. ههه چهنده ئهه نامارانه گرینگیی ئهه کاره له کۆمه لگا جیاوازهکاندا پیشان دهدهن، بهلام ئهوه به مانای دروستی یان سوودمه ندبوونی خهته نه نییه. خهته نه کردنی کوران، سههه رای بلاو بوونه وه بهه فراوانه کهی، نه یاری زۆره کهه هۆکاری ئهه دژایه تیهش ئهوه یه که له خهته نه دا مافهکانی مندالان پشتگۆی ده خری و ههروهها کاریگهه ری خرابی دهروونی و ههندی لیکهوتهی پزیشکی ههیه.

ئامانجی سههه کیی ئهه توژیینه وه ناسینی زانستیانهی پرسی خهته نه کردنی کوران و ههولدان بۆ ئاماده کردنی بهه نامه و سیاسه تی کاریگهه ر بۆ نه هیشتهی دهه نهجام و لیکهوته نه رینیهکانی خهته نه له سهه ئاستی کۆمه لگای ئیرانه. بۆ ئهه مه بهسته مانا و چهه مکی خهته نه، ریشه میژوویهکانی خهته نه و پانتای جوگرافایی ئهه نهشته رهگهه ریهه، ئاراسته ی نایینهکان و بواره زانستیه باوهکانی ئهه بابهته، کارده و هۆکارهکانی بهه دهوامیی خهته نه و ئهه موونی بهه شاربووانی ئهه بوارانهی کهه توژیینه وه یان له سهه ده کههین لهه و بابه تانهن کهه ویده چهی له گهیشتهی ئهه توژیینه وه به ئامانجه کهی به سوود بیت. بابه تهکانی ئهه کتیه له ههشت بهشی جیاواز پیک هاتوون و لۆژیکی ئههم ریکهخته لۆژیکی توژیینه وهی زانستی به واتای گشتی، و تیۆریی زه مینه یی به مانا تایبه ته کهیه تی.

به شی یه که می ئەم کتیبه، هاوشیوهی هه موو توژیښنه وه زانستییه کانی دیکه، بۆ روون کردنه وهی بابهت ترخان کراوه. ئەنگیزه تایبه ته کانی توژیښ، بارودۆخی خه ته نه له ولاتی ئیران، هه ندی ئەنجامی وه دهسته تاووی توژیښنه وه یه کی مهیدانی، چه ند پرسپیک له مه پ خه ته نه، گرینگی بابهت، ئامانج و پرسپاره کانی توژیښنه وه ئەو سه رتیرانه ن که به گشتی وینه به کی هه مه گیر سه بارهت به پرسی خه ته نه ی کوران ده خاته به ره ده م خوینهر.

به شی دووهه م، لیکۆلینه وه له سه ر بۆچیه تی خه ته نه یه که تیندا هه ول دراوه له دیوی جیا جیا وه ئەم دیارده روون بکریته وه. بۆ ئەم مه به سه ته له پیندا وشه ی خه ته نه له رووی چه مک و مانا وه لیک دراوه ته وه، ئینجا بۆ روون کردنه وه ی زیاتر له م باره وه له به شه کانی دواتر دا هه ول دراوه بۆ ئەوه ی به خۆ به دوورگرتن له ماناناسی وشه یی به شیوازگه لی ناراسته وخۆتر و له هه مان کاتدا ئاشکراتر و بینراوتر ئەم دیارده روون بکریته وه. تیبۆلۆژیی خه ته نه و شیوازه کانی ئەنجامدانی خه ته نه، خه ته نه چیه کان و له کۆتاییدا کاتی ئەنجامدانی خه ته نه له و بابه تانه ن که له م به شه دا بۆ روون کردنه وه ی چیه تی ئەم نه شه رگه ریه تاوتوی ده کرین.

به شی سییه می ئەم کتیبه له سه ر کۆمه لی له ره هه نده میژووی و جوگرافیا ییه کانی خه ته نه له سه ر ناستی جیهاندا چر ده بیته وه. له م به شه دا له پیندا کورته شو فیه ک سه بارهت به ئاخیزگه ی میژووی ئەم دیارده خراوته روو و هه ول دراوه چاویک به ریشه ی دایک ره چه له کانه ی خه ته نه بخشینریت. برگه ی دووهه می به شی سییه می ئەم کتیبه ته رخان لیکبلاوی خه ته نه له جوگرافیا ی دنیا ی نه ورۆ کراوه. بۆ ئەم مه به سه ته له پیندا وینه به کی جیهانی له م دیارده خراوته روو، و ئینجا هه ول دراوه لیکبلاوی جوگرافیا یی خه ته نه له سه ر ناستی کیشوهری ناسیا به گشتی و خۆره لاتی نا فین به تاییه تی تاوتوی بکری و له درێژه شدا ناوچه جوگرافیا ییه کانی نه فریقا، ولاتی ئینگلیزی زمان و نه مریکای ناوه ندی و باشووری تاوتوی کراون.

به شی چواره م به شی هه ره گرینگی ئەم کتیبه یه، هه م له م سۆنگه وه که به شیکی زۆری قه باره ی ئەم کتیبه ی له خۆ گرتوه و هه م ئەوه ی که بۆ فام کردن و روون کردنه وه ی دیارده ی خه ته نه له دنیا ی نه ورۆ دا فاکتەر یکی یه کجار گرینگ و دیاریکه ره وه ی هه یه. ناوی ئەم به شه "پیشینه ی نایینی خه ته نه له جیهان" ه. ئامانجی سه ره کیی ئەم به شه روون کردنه وه ی سروشتی نایینی نه شه رگه ریه ی خه ته نه له رابردووه وه هه تا هه نوکه یه. بۆ ئەم مه به سه ته هه ر سی نایینی سه ره کی، که هه ر سیکیان له نایینه ئیبرا هیمیه کان، واته یه هوودیه ت و

مهسیحیهت و ئیسلام لیک دراونهتوه. له ههر دوو ئایینی یه هوودییهت و ئیسلام ئامانجمان پوون کردنه وهی لایه نه پیوسته کانی خهته نه له ناو شوپنکه وتووای ئه م ئاینانه یه. له ناو ئه م دوو ئاینه دا بناغه ی ئایینی خهته نه، که له ناو شوپنکه وتووایاندا ده توانین بلیین گشتگیر بووه، پوون ده کرپته وه، به لام سه بارهت به ئایینی مهسیحیهت هه ولی سه ره کی ئه وه یه که پوون بکرپته وه چۆن ئه م ئاینه ههر له ده ستپنکه وه سه بارهت به خهته نه ئاراسته ی ره خه نه گرانه ی گرته بهر، به جۆر یک ده توانین ئیدعای ئه وه بکه ین که جگه له چه ند ژیر لقی لاوه کی و نه ریتی ئه و ئاینه نه بی، ئایینی مهسیحیهت به رامبه ر به خهته نه دژایه تی نواندوو و گیرانه وه یه ک سه بارهت به خهته نه ده خاته روو که زۆر جیاوازه. به شی پینجه میش یه کیک له به شه گرینگه کانی ئه م کتیبه یه. له م به شه دا هه ولی دراوه له پروانگه ی زه مینه یه وه بابه تی خهته نه لیک بدرپته وه و ئه وه پوون بکرپته وه که ئاراسته ی گشتی ههر کام له بواره زانستییه باوه کانی جیهانی ئه ورۆ به رامبه ر به خهته نه ی کوران چییه. بۆ ئه م مه به سه پینج بواری زانستی، که زیاترین به یه وندی و به ریه ککه وتیان له گهل خهته نه هه یه هه لپژێردراون: ئاراسته ی زینده وه رناسی و پزیشکی، ئاراسته ی خه لکناسی، ئاراسته ی ده روون ناسی، ئاراسته ی کۆمه لناسی و ئاراسته ی یاسایی. سه بارهت به زینده وه رناسی و پزیشکی زیاتر تیشک خراوه ته سه ر به ریستی سیرهت یان کۆنه ندامی زاوژی کوران و هه ولی دراوه ئه م بهرچا ورۆشنیه بدری که گرینگی به ریست چییه و له نه شته رگه ری خهته نه دا ئه م به شه تووشی چ رووداویک ده بی. له درپژه شدا له م رووه وه لیکدانه وه ی خه سارناسانه ی خهته نه تاوتوی کراوه. به لام پرسی ئاراسته ی خه لکناسی، هاوشپه ی خودی بواری خه لکناسی، ئاراسته ی تیگه یاننده و له م به شه دا هه ولی دراوه به خسته ن پرووی به لگه ی خه لکناسی، ئاسانکاری بۆ تیگه یشتنی قوولتر سه بارهت به دیارده ی خهته نه بۆ خوینەر بکرپت. له درپژه ی ئه م به شه دا به شیک ته رخانه ی ئاراسته ی کۆمه لناسی خهته نه کراوه که زیاتر له پروانگه ی "کۆمه لناسی جهسته" وه سه یری ئه م دیارده ی کراوه. ئاراسته ی ده روون ناسی به گشتی ئاراسته یه که که له سه ر بنه مای وینه ی جهسته له پروانگه ی ده روون ناسانه یه، جگه له وهش باسیک ته رخان کراوه بۆ ئه و زیانه ده روونییانه ی که له ئه نجامی خهته نه کردن یان به واتایه کی تر کارده خراپه کانی خهته نه دروست ده بن. له به شی کۆتایی ئه م بابه ته دا خهته نه کردن له پروانگه ی یاساییه وه تاوتوی ده کری و هه ولی سه ره کیی توپژه ر ئه وه بووه که له پروانگه ی مافی مندالان و بیروکه ی "مافی خاوه نداریتی بهر سه ر جهسته" خاله به هیز و لاوازه کانی یاسا نیشتمانی و

نیودهوله تیهه کان بدوژیته وه."

له به شی شه شه مدا هه لوه دای وه لامدانه وهی پرسیاریکی بنه په تیی کومه لئاسیه: کارده و هوکاره کانی بهرده وام بوونی خه ته نه له جیهاندا له رابردو وه هه تا ئیستا چییه؟ به واتایه کی تر، هه ول ددا بۆ نه وهی بزانی خه ته نه کردن له سهر بنه مای کامه کاردهی باش و ئه رینی توانیوه تیی هه تا هه نووکه بهرده وام بیت. بۆ وه لامدانه وهی ئه م پرسیاره، سی پۆلی گشتیی کارده کانی خه ته نه تاوتووی ده کرین: کارده ته ندروستی و پزیشکییه کان، کارده کومه لایه تیهه کان و کارده ئابوورییه کان. له کارده ته ندروستی و پزیشکییه کاند، هه ندیک له کاریگه رییه ئه رینییه کانی ئه م کاره له ریگری له نه خو شیه کانی وه کوو نایدز و شیر په نجهی ئه ندامی زاوژی و هه وکردنی کۆئه ندامی میز باس کراون. له کارده کومه لایه تیهه کان که کارده ناینییه کانیش ده گریته وه، کارده گه لی وه کوو قبول کردنی ناینی و نه ته وهیی، پاک کردنه وهی مرو فیه کان، به ریوه بردنی ریوره سم بۆ تیهه رین، پیندانی شوناسی ره گه زی به کورپان و کۆنترۆل کردنی ئاره زووی سینکسی پیاوان روون کراوته وه. له کاردهی ئابووریدا ئاماژه به ره هنده کارخولقینیه کانی خه ته نه له جیهانی کۆن و ره هنده بازرگانیه کانی خه ته نه له کهرتی پزیشکیی مۆدیرندا کراوه.

ده توانین بلین به شی حه و ته م چه قی ئه م توژی زینه وهیه، چونکه ئه م به شه تایهت به لیکۆلییه وه و هه لپنجاندنی بۆ چوونی به شدار بووانی توژی زینه وه له روانگه ی ئه زموونه ژیاوه کانیانه. ئه م به شه له سهر بنه مای پارادایمی تیوریی زه مینه یی و ئه زموونی به شدار بووانه و له سهر چه ند ته وه ری سه ره کی پۆلپه ندی کراون و روون کراونه ته وه، له وانه: شیواز و ئامرازه کانی خه ته نه کردن، به ستینه نه ته وهیی و ناینییه کانی ئه نجامدانی نه شته رگه ری خه ته نه، سوود و زیانه کانی خه ته نه له روانگه ی به شدار بووان، زیانه بایۆلۆژی، ده روونی، یاسایی و فیهیه کانی خه ته نه له ئه زموونه ژیاوه کانی به شدار بووان.

به شی هه شته م که به شی کۆتایی ئه م کتیهه تایهت به ده ره نجامه کان و خسته ره ووی هه ندی ریکار بۆ باشتر کردنی دۆخی ئیستایه. له م به شه دا هه ول دراوه که به که لک وه رگرتن له دا تا کۆکراوه کان، هه ندی پینسینار بۆ تیهه راندنی بارودۆخی کیشه داری خه ته نه یان لاینیکه م بۆ باشتر کردنی بارودۆخی خه ته نه له ئیراندا بخریته روو. پینسیناره پینشکه شکراوه کان له سهر سی ناستی ستراتیژی و به رنامه یی و پراکتیکیدا خراونه ته روو و هیوادین گرینگیدان به م پینسینارانه بینته هۆی نه هینشتی هه ندیک له و پرسانه ی که په یوه ندییان به خه ته نه ی پیاوانه وه هه یه له ولاتی ئیراندا.

وێك خالی كۆتایی، پێویستە ئاماژەش بەم خالە بکری که ئەم توێژینهوه هەر چەندە لە ولاتی ئێراندا زۆر هاوشیوهی نییه و لەم ڕووهوه لیکۆلینهوهیهکی ناوازهیه، بەلام ئیدعایهکی زۆر سنووردار و میکانیزمانه‌ی ههیه؛ واته دهره‌نجامی ئەم توێژینهوه لایه‌نگر یان دژبهری به جۆش و خروۆشی خه‌ته‌نه نییه، بەلام له سه‌ر ئەم ئیدعایه‌ی خۆی سووره که خه‌ته‌نه‌ی کورپان سه‌ره‌رای ئەو گریمانە‌ی که خه‌ته‌نه هه‌ندی کارده‌ی ئه‌رینی هه‌یه، له ڕوانگه‌ی مافه‌کانی منداله‌وه بی‌کێشه نییه و که‌مترین شتیک که ده‌توانین بیکه‌ین ئەوه‌یه که تاکه‌کان خۆیان سه‌باره‌ت به خه‌ته‌نه‌کردن یان خه‌ته‌نه‌کردن بریار بدەن.

ئەم توێژینهوه ئه‌نجامی چالاکیی کۆمه‌لێک له یاریده‌ده‌ران و پرسیارکارانی مه‌یدانی و توێژه‌ران و سه‌دان به‌شداربووه که وه‌لامی پرسیاره‌کانی ئەم توێژینهوه‌یان داوه‌ته‌وه و هه‌روه‌ها ژماره‌یه‌کی زۆری ئەو که‌سانه‌یه که له قۆناغه جیاوازه‌کانی لیکۆلینه‌وه‌دا ڕاوێژیان پێ کراوه و بۆچوونه‌کانیان له کاتی کۆکردنه‌وه و نووسیندا به‌کار هێنراوه. ئاماژه‌کردن و ده‌ستخۆشی له هه‌ولێ هه‌موو ئەو که‌سانه که‌مترین کاریکه که پێویسته بکری، هه‌رچه‌نده که‌سانیک هه‌ن به‌هۆکاری تابه‌تی و کاریه‌وه‌ داویان کردووه ناویان نه‌هێنرێت. بێگومان ناوه‌پێانی هه‌موو ئەم که‌سانه نامومکینه و له‌وه‌ش مه‌حالت‌ر ئەوه‌یه که چه‌ند ناویک به‌جۆر به‌پێلین. که‌واته له‌م نیه‌نده‌دا، زۆر سوپاسیێژی به‌شداریی هه‌موو ئەو که‌سانه‌م که له هه‌موو قۆناغه‌کانی توێژینه‌وه‌دا له پیدانی بۆچوونی کارناسانه درێغیان نه‌کرد: سه‌ره‌تا سپێهر ئه‌ستێری، که له سه‌ره‌تای ده‌ستپێکردنی ئەم توێژینه‌وه‌دا، به‌کۆکردنه‌وی سه‌رچاوه سه‌ره‌تاییه‌کان و وه‌رگرتن و شی کردنه‌وی خولی یه‌که‌می دیمانه مه‌یدانییه‌کان و خۆیندنه‌وه‌ی دووباره‌ی ئەم به‌ره‌مه هه‌میشه پالپشت بووه منیش ده‌ستخۆشی لی ده‌که‌م. سپاسی خۆم ئاراسته‌ی دکتۆر عه‌لیزه‌زا کرمانی ده‌که‌م بۆ پیدانی ڕاوێژ و هاوکاریی بێ‌منه‌تیا له‌ دارشتنی سه‌ره‌تایی به‌شه‌کانی ئەده‌بیاتی تیۆری و شی کردنه‌وی داتا مه‌یدانییه‌کان و ڕێنماییه زۆره‌کانیان، سپاسی فاته‌مه (سایه) ڕه‌حیمی ده‌که‌م بۆ یه‌کخه‌ستنی سه‌ره‌تایی به‌شه مه‌یدانییه‌کان و به‌ده‌سته‌پێنانی دیمانه‌ی ئەوا که تووێژینه‌وه‌که‌ی به‌هێز و پێز کرد، ده‌ستی ماندوونه‌بوونی دکتۆر فاته‌مه مووسه‌وی میره‌ک ده‌گوشم بۆ دووباره‌خویندنه‌وه و پیدانی ڕاوێژی یه‌ک له‌ دوا‌ی یه‌ک و ته‌واوکردن و ڕێکخه‌ستنی به‌شه‌کان و ئیدیتی شیکاریه مه‌یدانییه‌کان و دارشتنی ژێده‌ره‌کان، خۆم به‌قه‌رزداري دکتۆر مه‌هناز عه‌لیزاده ده‌زانم بۆ ڕاوێژه‌کانی له‌ راست کردنه‌وه و دووباره‌ نووسینه‌وه‌ی به‌شیک له‌ مانشیته‌کان و به‌شی شیکاری و ڕێکاره‌کان. هه‌روه‌ها سه‌ری ڕێز نه‌وی ده‌که‌م

بۆ جه ماله دین واژی، سوئسن په زایی، که تایوون نه سلانی، فاطمه (سایه) په حیمی و دکتور
 فهرشید خزری که هه موو یان به شیککی توژیژینه وه که یان خوینده وه و بۆ ته واوکردنی کاره که
 هاوکار بیان کردم. له هاوکاران و پرسپارکارانی مهیدانی که له وه رگرتنی دیمانیه
 مهیدانییه کان له ناوخۆ و دهروهی ئیران دهوریان بینوه، له وانه: سیپهر نه ستیری، فاطمه
 (سایه) په حیمی، رۆشه نه ک نه میری، شهیما سه تاری، فهراز که ریمی نیا، مه عسوومه بارز
 که نه و په پری دهستخوشییان لی ده که م. بۆ وردبینی و نه خلاقی کاری دهستی
 ماندوونه بوونی خاتوو مه رزییه نکو و کار سه رنووسه ری نه م کتیبه ده گووشم. بۆ خستنه پروو
 و پیدانی سه رچاوه و زانیاری په یوه ست به پرسی خه ته نه کردنی کورپان / پیاوان سپاسی
 گروپ و لاپه ره جیاوازه کانی ناگادار کردنه وه و دژی خه ته نه ی پیاوان له وانه ش لاپه ره کانی
 ئینستاگرام و به رپوه به ره به رپزه کانی لاپه ره ی نه و تراوه کانی خه ته نه کردنی کورپان
 (ناگفته های ختنه پسران)، خه ته نه قه ده غه یه (ختنه ممنوع)، دژه خه ته نه (ضد ختنه) و
 لاپه ره کانی تر ده که م.

کامیل نه حمه دی
 پاییزی 2022 زابینی، 2722 کوردی

بهشی یه کهم: چاوخساندنیك به پرسى خه تهنه به ئاراسته یه کی رخنه گرانه وه

پیشه کی

له هندی له کۆمه لگه ئه ورپۆیه کاندایه تهنه یه کیک له گرینگترین و باوترین پرووداوه کانی تافی مندایی کورانه. سه ره پای ئه مه ههچ زانستیکی گونجاو په یوه ست بهم دیارده و ره ههنده کیشه داره کانی بوونی نییه. ئامانجی سه ره کیی ئه م به شه روون کردنه وهی ره ههنده جیا جیا کانی پرسى خه تهنه یه له هندی کۆمه لگه ی وه کوو ئیران. بو ئه م مه به سته سه ره تا ئه نگیزه و پالنه ره تا که سه یه کانی توئزه ر بو ئه م بابه ته باس کراوه و پاشان به پیی چهنه بابه ت هه و لی دراوه ره ههنده جیا وازه کانی بناسری و لیک بدریته وه. دواتر به روون کردنه وهی هندی لایه نی گرینگی ئه م بابه ته نیشان دراوه که بوچی پیوسته لیکۆلینه وه له سه ره ئه م بابه ته بکریت. له کۆتاییدا به خسته نه رووی ئامانج و پرسیا ره توئزینه وه یه کان ئاراسته ی توئزینه وه که دیاری ده کریت.

پالنه ر و ئه نگیزه کانی توئزه ر

من وه ک توئزه ر یکی مه یدانی، که به شیک له بواری لیکۆلینه وه که م خه ساره ته کۆمه لایه تییه کان و بابه ته کانی په یوه ست به مندالان تاوتوی ده که م، هه میشه هه و لم داوه به ئاراسته و روانگی چاکسازانه وه له و بابه تانه نزیک بیه وه که راسته و خو په یوه نندیان به نه ریته زیانبه خشه کانه وه هه یه و به هوکاری جوړاو جوړ که متر گرینگیان پی دراوه. راسته له م پیناوه دا رووبه رووی سه ختی و ناخو شی بوومه ته وه، به لام پیم وایه ئه رکی من هینانه گۆره وهی ئه و بابه تانه یه که به هوی په یوه نندیان به بشه کانه وه (تابۆکان) ره وتی گه شه سه ندنی به رده و امی کۆمه لگیان قه تیس کردووه یان خاویان کردووه ته وه، به تایه ت ئه وهی که بابه ته توئزینه وه یه کانم له ئه زمونه تا که سه یه کانی خو م یان ده ور به رییه کانم وه رگیرون و بوته ئاوینه ی ئه وهی خو م به ئه زمونم کردووه یان شایه تحالی بووم. له توئزینه وه خه لکناسیه کۆمه لایه تییه کاندایه مه باوه که مه یدانی کار و کۆمه لگه ی ئامانج

تویژهر بۆ لای خۆی راده کیشی و پهل بۆ بابه ته په یوه نندیداره کانی دیکه ده هاوژیت. ئەم بابه ته کاتیک لیکۆلینه وه له سەر خهساره ته کۆمه لایه تیه کان ده کری زیاتر له وهش به راست ده رده چی، چونکه برینه کان له ناو دلای یه کتردا شاراونه ته وه و زنجیر ئاسایانه به یه که وه گری دراوان و نه گه ری نه وه هه به له کاتی لیکۆلینه وه سه باره ت به خهساره تیک، خهساره تیک دیکه ده ربکه ویت. ههر له بهر ئەم هۆکاره و ههروه ها ئەو هۆکارانه ی که له درێژه دا باسی ده کم، ده توانم بلێم که لیکۆلینه وه له سەر خه ته نه کردنی کچان بان ژنان خالی وه رچه رخانه ی پشه یی و تایه تیی من بووه؛ بۆیه ده لیم ژیا نی پشه یی چونکه له ناخی پرس ی خه ته نه ی ژنانه وه، گه ی شتمه پرس و خهساره ته کانی دیکه ی وه کوو هاوسه رگیری مندا ل، سیغه ی مه حره میتی، هاوسه رگیری سپی و ناهاوسانان (ره گه زگوراو)، که ئاراسته سپۆریه که م له سالانی دوا ی ئەم توژی نه وه ی دیاری کرا. له گه ل نه وه ی ئەم کاره لیکۆلینه وه ییه دل هه ژین بوو، به لام بووه هۆی فی ربوونی زیاتر، و ئەزموونیکی قوول بوو بۆ من و هاوکاره کانم و بوو به سه ره تای پرۆسه ی پشه یی و گروه یی و مه ی دانی له سەر خهساره ته کۆمه لایه تیه کان له ولاتی ئیراندا. به لام لیکۆلینه وه ی به کۆمه ل له سەر خه ته نه ی ژنان که له ژیر ناو نیشانی (به ناوی نهریت توژی نه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به خه ته نه ی ژنان له ئیران) و "گومانی روو له گۆران"¹ بلاو بۆ ته وه²، بوو به خالی وه رچه رخان له ژیا نی تایه تیی مندا، چونکه پاش سالانیک به هۆی لیکۆلینه وه له م بواره دا، که سه باره ت به هاوسه رگیری مندا ل بوو، تووشی کیشه ی یاسایی هاتم و من و هه ندی له هاوکاره کانم کۆمه لی تۆمه تمان بۆ داتا شرا و له نه نجامدا پاش گیران و زیندانی تاکه که سی و زیندان و لپیچینه وه ی نه وه پر یاسایی له لایه ن دادوهر سه له واتی بۆ 9 سال و سی مانگ زیندان حوکم درام. له م توژی نه وه دا خه ته نه ی ژنان، ئەم دیاره خهساره ته خشه و هه موو گۆران و گۆرانکاریه کانی به درێژایی چه ندين سالان تاوتوی کرا و نه نجامه کانی پرس ی خه ته نه کردنی ژنان له ئیراندا وه ک پرسیکی گرینگ له کۆر په بنده نیوده ول ته ییه کاند ا وه کوو نه ته وه یه کگرتووه کان و یونیس یف خرایه روو و

1- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (2020 زاینی)، گومانی روو له گۆران "پاپۆرتیکی ناوخویی سه باره ت به خه ته نه ی ژنان / شینواندنی کۆنه ندامی زاوژی ژنان / کچان و پشه کییه ک له سەر خه ته نه ی پیاوان / کوربان له ولاتی ئیران"، دانیمارک: ناڤای بووک.

2- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (1394 هه تایی)، به ناوی نهریت "توژی نه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به خه ته نه ی ژنان له ئیران"، تاران: شیرازه.

دوره نجامه که شی بوو بهووی که ریځخواوه نیوده وله تیهه کان داویان له ئیران کرد که زیاتر بیرژیته سهر بابه تی خه ته نه ی ژنان و نه نجامه کانی لیکولینه وهی هاوسه رگریی مندالان. به درژیایی نهو ماوهی که له سهر بابه تی خه ته نه کردنی ژنان توژیینه وهم ده کرد بیرم له وه ده کرده وه که رژیی کاریکی توژیینه وهی و لیکولینه وهییش له سهر خه ته نه کردنی کوران / پیوان نه نجام بدهم و له گهل کوتایی هاتی نه توژیینه وه، نه م خه ونهش به دی هات. ههر چهنده پی ده چی ماوهیه کی زوری خایاندیی و مه ودای چاپکرانی کتییی خه ته نه کردنی ژنان هه تا چاپ کردنی نه م کتییی زور بووبی، به لام مهسه له نه وهیه که بابه تی خه ته نه کردنی ژنان دوو ریگی خسته بهر ده م که ههر دووکیان دواجا ری که مه به ستیان ده پیکا: ریگی یه که م بابه تی په یوه ندیدار به ره گزی (کچان و ژنان) بوو، ریگی دووه میش بابه تی په یوه ندیدار به ره گزی (کوران و پیوان) بوو. و منیش که به شیک له نه رکی خوم له وروژاندنی پرسه خه ساره تبه خسه کان و خسته پرووی ریکار بو کیشه کومه لایه تیهه کان ده زانی، بریارم دا ههر دوو ریگاکه بگر مه بهر. له ریگه ی یه که مدا، تیمه پاش لیکولینه وه له سهر خه ته نه ی ژنان، بوونی هاوسه رگریی پیشه خته ی مندالان و ناماری زوری نه م دیارده خه ساره تبه خسه مان له ئیراندا بو ده رکه وت. ههر بویه توژیینه وهیه کی مهیدانیمان سه بارت به هاوسه رگریی مندالان نه نجام دا. نه نجامی نه م توژیینه وه له ژیر ناوی زایه له ی بیده نگی "توژیینه وهیه کی گشتگیر سه بارت به هاوسه رگریی پیشه خته ی مندالان له ئیران"¹ له لایه ن چاپخانه ی شیرازه له ئیران و فایله ئینگلیزیه که ی له نه وروپا و نه مریکا له گهل کتییی به ناوی نه ریت بلاو کراوه. لیکولینه وهی دواتر سه بارت به هاوسه رگریی کاتی و سیغی مه حره میتی بوو که نه نگیزه و هانه ی سهره کیی لیکولینه وه له سهر نه م بابه تهش له کاتی توژیینه وه سه بارت به هاوسه رگریی مندالان واته کاره که ی پیشه و دروست بوو. له راستیدا له کاتی کارکردن له سهر دیارده ی هاوسه رگریی مندالان، بومان ده رکه وت که ریژهیه کی زوری منداله کان به شیوه ی سیغی مه حره میتی به بی ده ستیوه ردانی یاسادانه ر لیک ماره ده کرین و نه م سیغی مه حره میتییه و بوونی که لینی یاسایی و هندیک نورمی کومه لایه تی ده بنه ریخوشکه ر و زه مینه سازی هاوسه رگریی پیشه خته ی نهو مندالانه. به م شیوه ده ستمان کرد به کارکردن له سهر دیارده ی سیغی مه حره میتی و هاوسه رگریی کاتی که جوریک له سیغی مه حره میتییه و له هه مان کاتدا

1- کامیل نه حمده دی و هاوکاران (1396 هه تاوی)، زایه له ی بیده نگی "توژیینه وهیه کی گشتگیر سه بارت به هاوسه رگریی پیشه خته ی مندالان له ئیران"، تاران: شیرازه و دانیمارک: ناغای بووف (2021 زاینی).

باسمان له سهره لدان و بلاو بونونه وی شتوازه نوپکانی سیغه (له گه وره سالان)، لاوازیسه یاساییه کانی و کاریگه ری و زیانه کانی سیغه ی مه حره میتی له سهر مرؤفه کان به تاییه ت ژنان کرد. دهره نجامی ئەم لیکۆلینه وه له ژیر ناوی "مالیک له سهر ناو" (تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به هاوسه رگیری کاتی و سیغه ی مه حره میتی له ئیران) له لایه ن ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی شیرازه وه بلاو کراوه ته وه و فایله ئینگلیزیه که ی له لایه ن ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی میهری له له نده ن بلاو کراوه ته وه.¹

لیکۆلینه وه یه کی دیکه ی په یوه نیدار به به ره مه لیکۆلینه وه یه کانی پیشووتر، پرسى هاوسه رگیری سپی له ئیرانه که له ژیر ناوی (مالیک به درگای ناوالاوه) "تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به هاوسه رگیری سپی له ئیران"² و بۆ یه که مین جار له سهر ناستیکی هه مه گیر و مه یدانیدا باسی لایه نه ناشکرا و شاراوه کانی ئەم ديارده ی کردووه. چیرۆکی شاری قه ده غه کراو "تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به ناهاوسانان له ئیران"³ ناونیشانی تویژینه وه ی دیکه و به کۆمه لمانه که سهر چاوه و ریشه ی له به ره مه کانی پیشوودا بوو و ههر دوو لیکۆلینه وه که له لایه ن ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی میهری له له نده ن و دواتر له لایه ن ئافای بووفه وه له دانیمارک چاپ کران. له کاتی راپه راندنی کاری مه یدانی و هه روه ها تویژینه وه له سهر گروپه کان له ناو تۆره کۆمه لایه تیه کان له سهر تویژینه وه کانی هاوسه رگیری کاتی و هاوسه رگیری سپی بۆم دهرکه وت که هه ندیك که سی هاوپه رگه زخواز له چوار چیوه ی ژبانی هاوبه شدا پیکه وه ده ژین. خالی سرنجراکیش و گرینگ نه وه بوو که سهره رای ناگادار بوونی ریشه یی له بوونی ئەم که سانه له ناو کۆمه لگادا، له ئیراندا زۆر لیکۆلینه وه و کاری مه یدانی سه باره ت به ژن و پیاوی هاوپه رگه زخواز و دووپه رگه زخواز نه نجام نه درا بوو. ههر له بهر نه وه برپارم دا له م بواره دا تویژینه وه نه نجام بدم بۆ نه وه ی ئەم بابه ته له ناوخۆی ئیراندا فام بکری و زیاتر بناسریت. خه ته نه کردنی ژنان، هاوسه رگیری مندالان، سیغه ی مه حره میتی، هاوسه رگیری سپی و ناهاوسانه کان

1- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (1398 هه تاوی)، "مالیک له سهر ناو" (تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به هاوسه رگیری کاتی و سیغه ی مه حره میتی له ئیران) تاران: شیرازه و دانیمارک: ئافای بووف (2021 زایینی).

2- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (2020)، مالیک به درگای ناوالاوه (تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به هاوسه رگیری سپی له ئیران)، له نده ن: میهری و دانیمارک: ئافای بووف (2021).

3- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (2019)، چیرۆکی شاری قه ده غه کراو (تویژینه وه یه ک سه باره ت به ناهاوسانان له ئیران). له نده ن: میهری و دانیمارک: ئافای بووف (2021).

پینج کاری توژیینه وه یی من و دیمانته کاران و هاوکاره مهیدانییه کانم بوون که له چوارچیوهی کۆمه له توژیینه وه یی په یوه ندیاردار به په کتر به جهخت کردنه وه له سه مندال و جیندهری، بهک له دوای بهک نه نجام دراون. ههر چند پیشتریش ناگادار بووم، له کاتی لیکۆلینه وه له سهر بابه ته کانی په یوه ست به ره گه زیتی (جیندهری)، که به شیککی بهرچاویان په یوه ندیاریان به مندالانه وه هه بوو، زیاتر بۆم ده رکه وت که مندالان قوربانیی سه ره کیی نه ریته خه ساره تبه خسه کان و هه ژاری و بیته شیین، نه و که مینانه ی که پتیوستان به چاودیری هه مه لایه نه یه و پتر له هه ممووان زیانیان بهرده که ویت. نه م بابه ته دوو هینده گرینگ ده بی که بزانیان نه گهر نه م گروه زیانیان پی بگا چاره سه رکردنی لیکه وته که ی زۆر نالۆز و نه سته م ده بی و له دریزخایه ندا کۆمه لگاش به م لیکه وتانه وه تیه ده گلێت.

که لکه له و خه می پرسی مندالان وای لی کردم که له دریه ی ناراسته ی خه لکناسیدا سرنج بخره سه سهر نه و پرس و مه ترسیانه ی که هه ره شه له مندالان ده کا، وه کوو کاری مندالان و زبلگه رپی مندالان. به که مین به ره مه می نه م بواره له ژیر ناوی "تالانی مندالی" (توژیینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به ناسین، رینگری و کوئترۆل کردنی دیارده ی زبلگه رپی مندالان له تاران)¹، لیکۆلینه وه یه ک بوو که به هاوکاری هاو به شان له گهل کۆمه له ی داکۆکی له مافه کانی مندالان له سالی 1398 هه تاوی (2018 زاینی) نه نجام درا که له تاران بلاو کراوه و سالییک دواتر توژیینه وه ی "ناسه واری چه وساندنه وه له جیهانی مندالی" (توژیینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به جۆر، هۆکار و لیکه وته کانی کاری مندالان)² که هه موو جۆره کانی کاری مندالان له خو ده گری، دهستی پی کرد، که له م دوایانه دا، له زستانه ی سالی 2021 زاینی، له دوو توپی کتیبیکی نه لیکترۆنی (BookE) و ده نگیدا بلاو کراوه. ئیستا ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی ئافای بووف سه رجه م نه و کتیبانه ی که باس کراون له فایله نه لیکترۆنی و ده نگیدا به شیوه ی خۆرای له مالپه ره که ی و له مالپه ره کانی نه مازۆن و گووگل بووک و گووگل پله ی بلاوی کردوه ته وه.

به لام سه وت سال پاش بلاو بوونه وه ی کتیبی به ناوی نه ریت، سه باره ت به

1- کامیل نه حمده ی و هاوکاران (2019)، تالانی مندالی (توژیینه وه یه ک سه باره ت به ناسین، رینگری و کوئترۆل کردنی دیارده ی زبلگه رپی مندالان له شاری تاران)، تاران: نه نجه مهنی پشتیوانی له مافه کانی مندالان.

2- کامیل نه حمده ی و هاوکاران (2021)، "ناسه واری چه وساندنه وه له جیهانی مندالی" (توژیینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به جۆر، هۆکار و لیکه وته کانی کاری مندالان)، دانیمارک: ئافای بووف.

خه ته نه کردنی ژنان و به له بهر چا و گرتی نه وهی که مهسه له کانی په یوه ست به جیند هری له توپژینه وه کان یان هه مان ریگه ی یه که م کو تایی پی هاتبوو، نیر کاتی نه وه هاتبوو که ریگای دووه می دوا ی خه ته نه کردن بگر مه بهر. نه وه بوو که من له گه ل گرو پیکی بچووک به لام له راده به دهر تامه زر و و به توانا دهستم به کاری سه ر ه تایی توپژینه وه له سه ر خه ته نه کردنی کوران کرد، ریگ له و کاته دا که دوا هه ول م بو مانه وه له نیران دها و به نیاز بووم چیر نیران به جی نه هیلم. نه م بابه ته له م رووه وه بو من گرینگر بوو که کاتی لیکو لینه وه له سه ر بابه تی خه ته نه کردنی کچان بریارم دابوو که له سه ر خه ته نه کردنی کورانیش نیش بکه م بو نه وهی به شیوه ی یه کسان و به بی جیا کاری نواندن، به پی ره گه ز به شیوه ی هه مه لاینه توپژینه وه که م نه نجام دابی و له هه مان کاتدا و لامی که لکه له و داخو از ییبه په یتا په یتا کانی چالا کفانانی نه م بو ارم دابینه وه. نه م بابه ته م زور به لامه وه گرینگ بوو چونکه خه ته نه له هه ر دوو ره گه زه که دا، به ژن و پیاووه، چ له رووی شیوازی نه نجامدانی کاره که و چ له رووی بلا بوونه وه و به رده و امیتییه وه هاوشیوه و هه ر دووکیان ده توان بینه هو ی خه ساره تی سوژداری و دهروونی و جهسته یی، و نه و نه زمونه تال و نازار به خسه ی که کچان به هو ی خه ته نه وه به نه زمونی ده که ن کورانیش ده گر پته وه.

من بو خوم کاتیک کور پیکی ته مه ن پینچ سالان بووم خه ته نه کرام، هه تا نیستاش بیره وه ری پر له نازاری نه و روژهم له یاده. له شاره که ماندا واته شاری نه غده که سیگ هه بوو پیمان دهوت "کیر پر". کاتیک به جاننا چه رمییه ره شه که یه وه هاته مال که مان، خوم له تو الیتدا شارد هوه و دایکم و دایپرم ته و او ناو مال و حه وشه گه وره که گه ران هه تا نه وهی که له تو الیتی خوار حه وشه که دا دوزیمیا نه وه و به زور داری و زوره ملی و تامه زر و کردن منیان برده ژیر تیغی ریش تاشی پی او ی خه ته نه چی و نه وسا روو به رووی نه زمونیکی زور جه رگ پر و تال بووم هوه. له و کاته دا سر کردن و شتی وا له نارادا نه بوو و خه ته نه له ته مه نی زوردا نه نجام ده درا که هه ر نه مه نازار به خستری ده کرد.

من به نامانجی لیکو لینه وه له سه ر ناسه وار و کاریگه رییه نه گه رییه کانی خه ته نه له سه ر مندالان توپژینه وه که م دارشت و دهستم کرد به نه نجامدانی نه وهی له توپژینه وه کانی په یوه ست به خه ته نه کردنی ژنان (به ناوی نهریت) نه نجامم دابوو و دوا ی لیکو لینه وهی زانستی و مهیدانی، گه یشته نه وه ده ر نه جامه ی که خه ته نه کردنی ژنان کاریگه ری زیان به خشی سوژداری، دهروونی، سینکسی و جهسته یی بو سه ر کچان هه یه. منیش بو نه و پرسیا ره ی که نایا خه ته نه کردن ده توانی زبانی لاهو کی وه کوو جهسته یی، سوژداری،

سینکسی و دەروونی بۆ منداڵانی کۆر هەبێ یان نا، بە دواى وەلامیکدا دەگه‌پام و ئەوه بوو که لیکۆلینەوه که دەستی پیکرد.

بۆ ئەنجامدانی نەشتەرگه‌ریی خەتەنەى منداڵ، بەرده‌وام بەلێنی وەکوو شیرینی و شوکولات و یاری یان پاساو هێنانەوه‌ی چوونه ناو تەمەنى گه‌وره‌سالی بە کچ و کۆرپان دەدرێت. بێگومان بە هۆی پەپوهندی و هه‌ستیاریی خەتەنەى ژنان بە مەسه‌له‌ی ئەندامی زاوژی ژنانەوه، خەتەنە‌کردنی کچان بە نەپێنی و لە بێدەنگیدا ئەنجام دەدرێ، بەلام خەتەنە‌کردنی کۆرپان بە ناشکرا دەکرێ و لە گەل مەراسیمی نان خەتەنە و لەبەرکردنی تەنوره‌دايه. ئەمانه هه‌مووی لایه‌نى لیکچوون و لیکچوونی خەتەنە‌کردنی کچان و کۆرپانه. بەلام لیکه‌وته شاراوه‌کانی خەتەنە سه‌ره‌پای گرینگیه زۆره‌که‌ی، که‌متر ناوړی لێ دراوه‌توه یان هەر ناوړی لێ نەداوه‌توه. بەرفراوانی و قبوول کرانی بێ پینچ‌په‌نای ئەم دیارده له هه‌ندئ له کۆمه‌لگه ئیسلامی و جه‌هوودی و مەسیحییه‌کاندا ئەم پرسیاره‌ی خسته‌ روو که ئەم دیارده‌ چۆن هه‌تا ئیستا بەرده‌وامه و بۆچیه‌تیی ئەم دیارده و ئەو قازانجه زۆره‌ی که ده‌چیته‌ ناو که‌رتی پیشه‌سازی و بازاړی کارى پزیشکانه‌وه ناخړیته‌ بهر تیشکی پرسیار؟ ئەم پرسیاره‌ بۆ من که وه‌ک توێژه‌رێک گرینگیه‌کی دووقاتی هه‌یه چونکه له ناو کۆمه‌لگایه‌کی نەریته‌خواز له‌دایک بووم که نەشتەرگه‌ریی خەتەنەى تیدا ئەنجام دەدرێ و ئەزموونی ژیانم له کۆمه‌لگاه‌لی وەکوو ئەوروپا و ئەمریکای باشوور و ئەفریقاشدا هه‌بووه که خەتەنە به‌ شپۆه‌یه‌کی بەرفراوان ئەنجام نادرێ و له ناو فەرهنگ و که‌لتوور و نایینه جیا‌جیا‌کاندا زۆر دۆست و هاو‌پێم هه‌یه که خەتەنە نه‌کراون. هەر بۆیه ئەم توێژینه‌وه‌م ئەنجام دا که ولامیک بۆ ئەم پرسیارانه‌ بدۆزمه‌وه.

من له توێژینه‌وه‌ خه‌لکناسییه‌کانمدا بەرده‌وام له سه‌ر ئەم باوه‌ره‌ سوور بووم و تیکۆشاوم تیکه‌پشتنیکى وردتر له‌ ره‌سم و رێسا و گرینگیی داب و نه‌ریت و فەرهنگ و که‌لتوور پيشان بدهم و له هه‌مان کاتدا ده‌نگی راسته‌وخۆی گروپی نامانج، لایه‌نگران و نه‌یارانی ئەم دیارده کۆمه‌لایه‌تییانه و نه‌ریته‌ خه‌ساره‌تبه‌خشانه‌ بم و هه‌لبه‌ت رێکاری کرده‌یی که له‌گەل دۆخی ئیستادا بگونجی و جه‌خت له سه‌ر بنه‌مای فەرهنگی و که‌لتووری بکاته‌وه، پيشکەش بکه‌م. که‌واته ئەم توێژینه‌وه به‌ نیاز نییه که نەشتەرگه‌ریی خەتەنە رەت یان قبوول بکا، بەلکوه‌ هه‌لوه‌دای ئەوه‌یه که له پال لیکدانه‌وه‌ی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی بابەتیکى هه‌ستیار و گرینگ که که‌س گرینگى پێ نەداوه، هه‌ندئ رێکاری کرده‌یی بخاته‌ روو که له‌گەل مافه‌کانی منداڵان بگونجی بۆ ئەوه‌ی له‌م پیناوه‌دا هه‌نگاوێکی کاریگه‌ر

بهاو یژریت. هیوادارم ئەم زنجیره لیکۆلینهوانه له‌م بواره‌دا بێتته سه‌ره‌تای کاری توێژینه‌وه‌یی نوێ و ئۆبژه‌یی و بێتته هۆی ئه‌وه‌ی که کهسانی دیکه له بواره پسپۆرییه‌که‌ی خۆیاندا وه‌کوو پزیشکی، یاسا، توێژینه‌وه‌ی بواری مندالی، ده‌روونناسی و کۆمه‌لناسی، سه‌باره‌ت به‌م بابه‌ته پرسیار بکه‌ن و بگه‌رێن و بکۆلنه‌وه و له چوارچێوه‌ی زانست و پسپۆری زیاتر له‌م بواره‌دا چڕ بینه‌وه.

خه‌ته‌نه له ئێران: له رابردوووه هه‌تا ئه‌وڕۆ

له ده‌ق و به‌لگه‌نامه و به‌ره‌مه‌ ده‌یینه‌کانی ئێراندا هیچ ناسه‌واریکمان نییه که پێشانده‌ری خه‌ته‌نه‌کرانی ژن و پیاو بیت. له ئافێستا و ده‌قه په‌هله‌وه‌یه‌کانی دیکه‌ی ئێرانی کۆندا هیچ باسیک له سه‌ر خه‌ته‌نه و هیچ نه‌شته‌رگه‌رییه‌کی دیکه‌ی وه‌کوو شیواندن یان برینی کۆته‌ندامی زاوژی نه‌کراوه. بۆیه له‌م به‌لگانه‌دا رۆون ده‌بێتته‌وه که پێش هاتنی ئیسلام، له ئێراندا خه‌ته‌نه بوونی نه‌بووه و نه‌ریتی خه‌ته‌نه‌کردنی ژن و پیاو له‌گه‌ڵ هاتنی ئیسلام بۆ ئێران په‌ره‌ی سه‌ندوووه. ته‌نانه‌ت له هه‌ندی سه‌رچاوه‌ی میژوویدا باس له‌وه کراوه که له سه‌ره‌تای هاتنی ئابینی ئیسلام بۆ ئێران، به‌شیک له ئێرانییه‌کان که موسلمان بیوون خه‌ته‌نه‌یان نه‌کردوووه. بۆ وێنه ئه‌فشین، ژه‌نه‌رالی ئێرانی له کۆشکی مه‌ئموون و ئه‌لموعته‌سیم خه‌ته‌نه نه‌کراوو. ئه‌حمه‌دی کورپی ئه‌بی ده‌واد باسی له‌وه کردوووه که ئه‌فشین به هۆی کاریگه‌رییه نه‌رێنیه‌کانی خه‌ته‌نه له سه‌ر ته‌ندروستی خۆی، خۆی خه‌ته‌نه نه‌کردوووه (ته‌وحیدی، ۱۹۶۴). هه‌روه‌ها ئه‌بووحه‌یان ته‌وحیدی گێراوه‌تییه‌وه که فه‌رزداق، یه‌کیک له شاعیره‌ به‌ناوبانگه‌کانی زمانی عه‌ره‌بی له سه‌روبه‌ندی سه‌ره‌تای هاتنی ئابینی ئیسلام، زیاد عه‌جه‌م که یه‌کیک له رکا به‌ره ئێرانییه‌کانی بووه به ئه‌غه‌لف (به‌ واتای خه‌ته‌نه‌نه‌کراو) ناوبرده ده‌کرد (هه‌مان سه‌رچاوه).

جگه له بیر و باوه‌ره‌ نایینییه‌کانی ئیسلام، که وه‌ک فاکته‌ریکی سه‌ره‌کی، رۆلێکی بنه‌ره‌تییان له نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه له ئێراندا هه‌یه، نابێ تابه‌تمه‌ندییه جوگرافی و ناوچه‌ییه‌کان و په‌یوه‌ندییه نیوده‌وله‌تییه‌کان له‌م باره‌وه پشنگوی بخه‌ین.

ئێران ده‌که‌وه‌یته ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ناڤین و به‌ درێزایی میژوو به‌رده‌وام له‌گه‌ڵ میسر که ناخیزگه‌ی سه‌ره‌کیی خه‌ته‌نه‌یه په‌یوه‌ندییه‌کی دێرینی هه‌بووه. بۆیه ئەم سێ هۆکاره، واته ناوچه‌ی جوگرافی، په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ میسر و ئابینی ئیسلام وای کردوووه که نه‌ریتی خه‌ته‌نه له قۆناغه جیاوازه‌کانی میژووی ئێراندا په‌ره‌ بستیێ، به‌ جوړیک که به‌ پێی دوا‌یین خه‌مڵاندنه‌کان، 99.7 له سه‌دی پیاوانی ئێرانی خه‌ته‌نه‌ کراون (موریس و همکاران،

2016). جگه له وهش، پرسى خه ته نه له ئيران له گشتیتى خویدا له گهل خه ته نه ی کچان و ژنان باس کراوه و به بئ له بهر چاوگرتنى پرسى خه ته نه کردنى ژنان فام کردن و لى تىگه یشتى دژواره.

مروڤ به لیکولینه وه له کتیه میژوویه کان گرینگی خه ته نه ی پیاوی له که لتوری ئیرانیدا بو دهرده که وئ، که خه ته نه فاکته رى گرینگ بو کردنى پیاو به پیاویکی موسلمانى ته واره. ههر له بهر ئه م هوکارهش گرینگی خه ته نه کرانى پیاویکی موسلمان و به پى گپرا نه وه به ک پیاویکی موسلمانى ئیرانى له هاوسه رگریى ئیرانییه کانداهاشاهه لنگره. به ناوردانه وه له راپرسییه کان بومان دهرده که وئ که ههر چنده هاوسه رگریى ژنیکى موسلمان له گهل پیاویکی موسلمانى خه ته نه نه کراو جیى متمانه ی هه مووان بووه و له لاین هه موو نایینزا ئیسلا مییه کانه وه په سهند کراوه، به لام ژنان و بنه ماله موسلمانه ئیرانییه کان جه خت له سهر خه ته نه کراو بوونى زاوا ده که نه وه.

له کتیبى (گوشه هایى از تاریخ اجتماعى ایران: پشت پرده های حرم سرا) "گوشه یه ک له میژووی کومه لایه تى ئیران: نه ودیوی نه نده روون" سه بارهت به خه ته نه کردنى یه کیک له ههرزه کارانى کوشک نووسراوه:

"نه مروڤ خه ته نه کردنى عهزیزولسولتان (مه لیجه کی دووه م) له وورده کاریه کانى به م شیوه ن: نه م کوره ته مهنى له ناو 17 یان 18 سالانه. به هوئ نه وه ی شاره حمى پئ کردووه، ههرگیز خه ته نه نه کراوه، ههر کاتیک دایک و باوکى گله یی و گازنده ی نه وه پان بووه که ده بئ کوره که مان بپیته موسلمان و نه گهر خه ته نه نه کرى له به ره ی حه نیف له قه له م نادری، ده یانفه رموو ئیمپراتوری پرووسیا، که خه ته نه نه کراوه، نایا پاشای ده وله تى پرووسیا نییه؟! هه تا نه وه ی که ماویه ک پیش ئیستا عهزیزولسولتان داوایه کی بو پاشا نووسیوو که نه گهر من زاواى ئیوه م بوچی نه خته روده وه ی کچتم پئ ناده ی؟ بریار درا که له مانگی ره ببعول نه وه لدا (مانگی مه ولوو) زه ماوند بکه ن. خاتوو سوغرا، دایکی کچه که، په یامیکى ناردبوو که نه گهر به نیازی بیته زاواى من، ده بئ له پیشدا خوت خه ته نه بکه یت. خو شه ویستى بو ده سه لات و خو شو یستى کچه که، عهزیزولسولتانى ناچار کرد که ملکه چى نه ریتى خه ته نه بیت". (آزاد، 1357).

بۆ زانیاری زیاتر (1)

خهته نهی ژنان له ئیران (به ناوی نهریت، نه حمه دی، 1394 هه تاوی)

خهته نه کردنی ژنان

خهته نهی ئافره تان نهریتیکه به میژوو به کی دوور و درێژه وه که له ئیستاشدا سه ره رای پیشیل کردنی دیوه جیاوازه کانی مافه سینکسییه کانی مندالان و ئافره تان، هیشتا باوه. دیارده یه که له ژیر ناوی "شیواندن و یان برینی کۆنه ندامی زاوژی ژنان" ناو ده بری و زاواوه یه کی دروست تر واته "خهته نهی ژنان" بۆ به کار دینن که به شیوه ی نهریتی، شه رعیه تی بی دراوه. هه ندیک بیر و باوه و نۆرم و هه لویست و سیسته می سیاسی و ئابووری له به رده وهامیی ئهم نهریتدا رۆلیان هه به. له هه ندیک حاله تدا بۆ پاراستنی په رده ی کچیتی و وه فادار بوونی ژن به میرده که ی، جۆری سییه می خهته نه به بهر کچاندا ده سه پینریت. به واتایه ک کونی شه رمگه ی کچان ده دوور نه وه بۆ ئه وه ی به خه یالی خۆیان ده سه به ری ئه وه بکه ن که شه وه بوو کینی یان هه مان شه وه په رده ته نیا میرده که ی خۆی ئهم مۆر و مۆمه بکاته وه. ئهمه وه فاداری و به ئهمه گ بوونی ژنان بۆ پیاوان ده سه به به ده کا و هه ره وه ها پیاوان له رووی ئاره زووی سینکسییه وه زیاتر چیژ ده به ن و به م شیوه خهته نه له پیناوا ئاره زووی سینکسی و خواستی پیاوه. هه ر بۆ به هه یج دوور نییه که پیکهاته پیاوالارییه کان له سه ر مانه وه ی ئهم نهریته پیداگری بوینن.

له هه ندی حاله تیشدا وه ک رۆره سمی چوونه ناو هه ره تی گه ره یی و چوونه ریزی ژنه پیگه بیهتووه کان لیبی ده روان. به لام له هه ندی له ولاتاندا له وان هه ش ئیران، نه شته رکه ری خهته نه وه ک قوناغی تیه برین سه بر نه کراوه، چونکه له زۆر حاله تدا خهته نه له ته مه نی زۆر که مدا ئه نجام ده دریت. بیر و باوه ره کانی دیکه سه به اهرت به خهته نه کردنی کچان ئاماره بۆ جوانی، پاکداوینی و چه یای ئافره تان ده که ن، به لام هه ندیک پینان وایه ته نگیزه و پالنه ری پشت ئهم کاره بریتیه له سنوور دار کردن و کۆنترۆلی هه لسوکه وتی سینکسی ژنان بۆ ئه وه ی په رده ی کچیتیمان هه تا بهر له هاوسه رگیری پیاوین، په رده ی کچیتی وه ک مه رچیک پیویست بۆ هاوسه رگیری داده نری و له هه ندیک حاله تدا خیزانه کان (ویاوانی ئایینی) پینان وایه که خهته نه کردنی کچان ده بیته هۆی که م بوونه وه ی ئاره زووی سینکسیان بۆ ئه وه ی له ده ره وه ی چوار چیه وه هاوسه رگیری سینکس نه که ن. سه بر له وه دایه له هه ندی له م کۆمه لگایانه دا کچه خهته نه کراوه کان رێژه ی خوازی پینان زیاتره. گرینگیی خهته نه ی کچان له و کۆمه لگایانه ی وا ئهم کاره ی تیدا باوه تا ئه و راده یه که کچ و ژنه خهته نه نه کراوه کان به پیس و گلاو له قه له م ده درین یان پینان وایه ئه گه ر کلبتۆریس یان میتکه ی ژنان نه برن گه ره تر ده یی و رواله تی ئه ندامی سینکسیان ناشیرینتر ده رده خات. به گویره ی ئهم باوه ره که ئه ندامی زاوژی ژنان ناشیرین و پیسه، خهته نه کردنی کچان به کرده وه یه که ده زانن که ئه ندامی زاوژی پیاوان خاوین و خاوین ده کاته وه. له هه ندی ناوچه ی پارێزگا کوردنشینه کان و پارێزگی هورموزگان له باشووری ئیران کاتیک کچان خهته نه ده کرین و شوو ده که ن ئه و چیشته ی که لیبی ده تی به خه لالی ده زانن و یان ئه گه ر خهته نه نه کرابی ته بنانه ت خواردنه وه ی ئاوی ده سته ی کچی خهته نه نه کراوه به جه رام له قه له م ده دن. هه له به ت له هه ندی شوینی ئیران دیری ده سته ی خهته نه نه کراوه جه لال نییه، واته ئازه لیک که له لایه ن پیاویکه خهته نه نه کراوه سه ر ده بردری جه لال نییه، ئهم دیره کورائیش ده گریتوه و ئهمه ئه وه ده رده خا که ئه و باوه رانه ی که سه به اهرت به خهته نه کردنی کچان و کراوه، جیا له فه ره نگ و ئایینه جیاوازه کانی ئیران، خالی لیکچوون و نزیکایه تی فه ره نگی و ئایینیان هه به.

رێژه ی خهته نه کردنی ژنان له ئیران، سه ره رای ئه وه ی که له م سالانه ی دوایدا به هۆی رۆشنسیرکردن و گۆرانی نه وه ی گه نجه وه که می کردوه، بابه تیکه که گه م که س ئاگاداریه تی، نهریتیکه که به رده وهام بووه و وه ک له ئه نجامی توێژنه وه ی "به ناوی نهریت" ده رده که وی، خهته نه کردنی ژنان و کچان هیشتا له هه ندیک پارێزگی ئیراندا به وه ی هه به، له وانه هورموزگان، کوردستان، گرماشان و نازه ربا یحانی رۆژاوا. به پنی بۆ چووینیک که زۆر جیی متمانه نییه، خهته نه کردنی کچان له ریگی بازرگانی ده ریایی له گه ل هیندستان و سو مالی هاوته باشووری ئیران، به لام زۆر به ی ئه و گروپانه ی که له ئیران

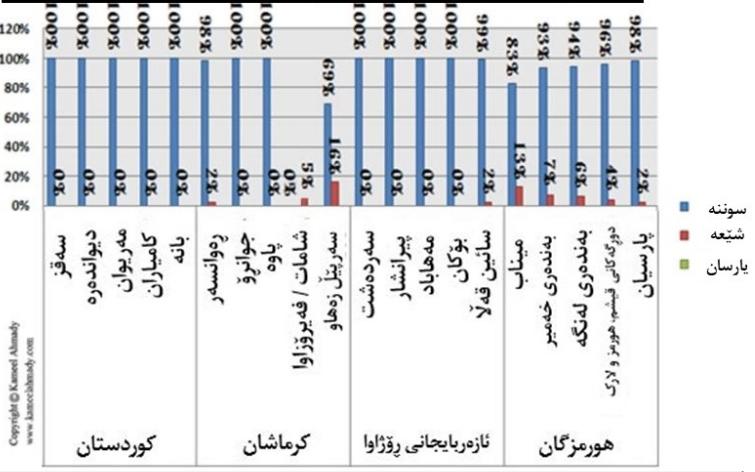
كچان خەتەنە دە گەن، بۆ پاساوهینانەوهی كردهوه كانیان پەنا دەبەنە بەر بیر و باوهره ئایینییه كان، هەر چەندە بە هۆی پەرورده و رۆشنییری و گۆزینی روانگەي نەوهی گەنج لەم سالانەي دوايیدا ریژهی خەتەنەي كچان رووی له گەمی كردهوه. گۆزانی روانگەي كۆمەلگا، بەرزبوونەوهی ئاستی هۆشیاری سەبارەت بە زبانه جەستەي و سیکسی و دەروونییه كانی خەتەنەي ژنان، كۆچ كردنی گوندنشینە كان بەرەو شارە كان، مردنی خەتەنە جییه كان (مامانە كان) و ناھۆگرەي نەوهی گەنج بۆ درێژە دان بەم كارە و هەرۆهە كارێگەری تۆرە كۆمەلایەتییه كان و میدیاكان لە هۆشیاری و رۆشنگەری و لاواز كردنی رەواداریی بیر و باوهره ئایینی و نەرتییە كان یە كێك لە هۆكارە كانی كەمبوونەوهی ریژهی خەتەنە كردنی ژنان لەم سالانەي دوايیدا بووه. لە ناو لێكۆلینەوهی بلاوكرای توێژینەوهی "بە ناوی نەرت"، پێكھاتەیه كی تابەت لە بەر چاوە گێرا بۆ نەوهی توانای هەموو راپەرینەرە جالاکە كانی بواری نەهیشتنی دیار دەي گرینگەي خەتەنە كردنی ژنان بە ئاراستەیه كی گشت بینانە باشتر بكات. بەر دەوام زانیاری بلاو دە گراوه و بە لە بەر چاوەگرتنی زبانه كانی شیواندنی كۆئەندامی زاوژی كچان تواناكان بەهێز دە گران. ئەمە لە دوو ئاستدا ئەنجام دراوه: راپهرانی فەرمانبەرەن و زیاد كردنی زانیاری لە ناو كۆمەلگەي ئامانج و هەرۆهە راپهرانیان لە زانكۆكاندا. بۆمان دەركەوت كە بە پشتبەستن بە چالاكی بەتوانا كرن، ژمارەیه كی بەر چاوی ئەندامەي كۆمەلگەي ئامانج بەرانبەر بە هەرۆشه و مەترسییه كانی خەتەنە كردنی ژنان / شیواندنی كۆئەندامی زاوژی ژنان هەستیار بوون. بەرز كردنەوهی ئاستی هۆشیاری خەلك و ئاشنا بوون لە گەل جیهانی مۆدیرنیش گۆرانكارییە كی زۆری لە سەر روانگەي خەلك بەرانبەر بە خەتەنە كردنی ژنان دروست كردهوه و هەلسوكەوتە كانیی زۆر گۆریوه. رەوتی روو لە دابەزینی خەتەنە كردنی ژنان چەندین هۆكاری هەیه كە هەندێكیان بریتین لە: ناسینی جیهانی مۆدیرن، نەبوونی خەتەنە جییه نوێ كە بیته بەدیلی خەتەنە جییه خۆجییه كان، نامادەنەبوونی نەوهی گەنج بۆ ئەنجامدانی خەتەنە، پەرورده و راپهرانی، كارێگەری میدیاكان و هەرۆهە پشتگێری هەندێك لە پیاوانی ئایینی ناوچەي و رێبەرای كۆمەلگا. لە ماوهی ئەو دەیان سالەي كە ئەم توێژینەوه بەر دەوام بوو، سال بە سال ریژهی خەتەنە كردنی ژنان كەم دەبووهوه، هەم بە هۆی ئەو هۆكارانەي كە ئیستا باس گران و هەم بە هۆی پەرورده و هۆشیاریی دانیشتوووان و ئەو لێكۆلینەوانەي كە لە رابردوودا لەم بارەوه ئەنجام دراوان؛ رۆلی رۆشنگەری و هۆشیار كردنەوه بە گەرانەوه بۆ ئەو ناوچانەي كە لە توێژینەوهی "بە ناوی نەرت" هەلسەنگیندراوان و كارێگەری راپهرانیانە كە لە سەر كۆمەلگەي ئامانج لە لێكۆلینەوه كانی داوتردا بەراورد گرا و بەم شیوه ریژهی كەمبوونەوهی خەتەنە بە دەست هات.

بۆ زانیاری زیاتر (2)

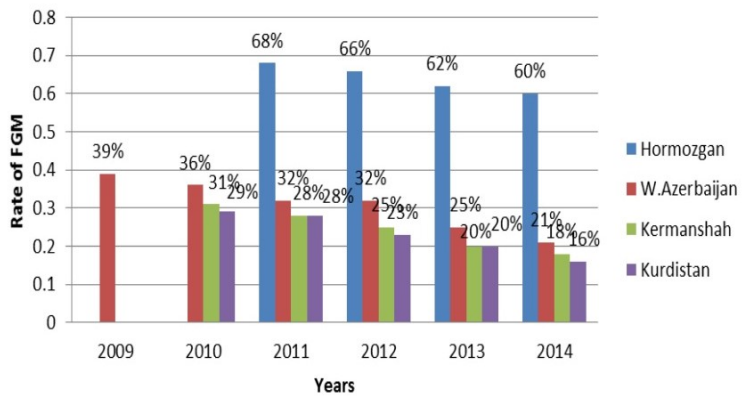
كۆمەلەي چارت سەبارەت بە بواری خەتەنەي ژنان

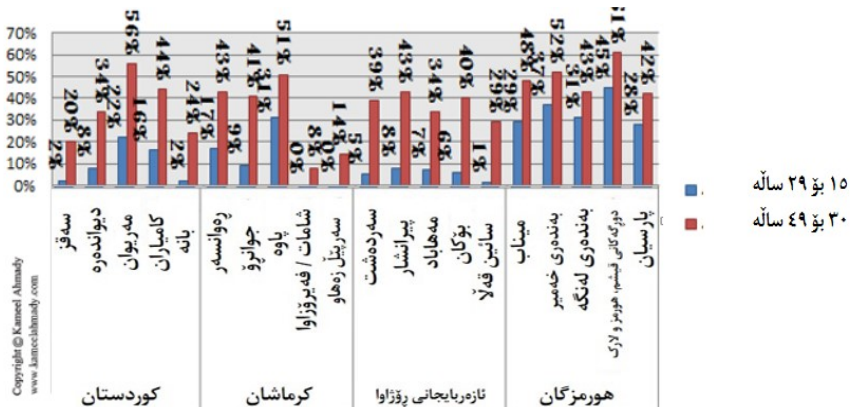
(بە ناوی نەرت، ئەحمەدی، 1394 هەتاوی)

رېژهی خهتهنه له ناو خېزانه کان به ئابینی جیاوازهوه

پهوتی روو له دابه زینیی خهتهنه ی کچان له ماوهی شهش سالی رابردودا

Copyright © Kameel Almsady
www.jamreelmsady.com

له کتیبی "میژووی کۆمه‌لایه‌تی په‌یوه‌ندییه‌ سیکسییه‌کان له ئێران"یشدا (تاریخ اجتماعی روابط سکسی در ایران) هاتوه: "م ریشار که له ساللی ۱۸۴۸ زاینی هاته ئێران بۆ نه‌وه‌ی له دارۆلفونون وانه‌ی فره‌نسی بلێته‌وه، رینگایه‌کی ئاسان‌تری گرت‌ه‌به‌ر. له جیاتی هاوسه‌رگیری کاتی، کاره‌که‌ریکی کوردی کرپه‌وه و جلی کورانه‌ی کرده‌ به‌ری. به‌هه‌مووانی ده‌وت نۆکه‌ره‌که‌ی "کوره"، به‌لام شه‌وانه‌ به‌ دوور له چاوی که‌سانی دیکه، که‌چه‌که‌ ده‌چوو به‌ باغه‌لێیه‌وه. کاتیک په‌کیک له خزمه‌تکاره‌کانی ئەم په‌یوه‌ندییه‌ی له قاودا، ئەو وتی که‌چه‌ ژنی ئەو نۆکه‌ره‌یه، به‌لام دوای ماوه‌یه‌ک دانی به‌ په‌یوه‌ندییه‌که‌دا نا. کاتیک ریشار زانی که که‌چه‌که‌ دووگیان بووه، ده‌چیته‌ ناو ئارامگه‌ی شاه‌بدولعه‌زیم و باست داده‌نیشیت. دوای ماوه‌یه‌ک خۆی خه‌ته‌نه‌ ده‌کا بۆ نه‌وه‌ی بیسه‌لمینتی که‌ بۆته‌ موسلمان و راپه‌ده‌گه‌یه‌نی که‌ ئەو ژنه‌ گه‌نجه‌ هاوسه‌ره‌که‌یه‌تی." (فلور، 2010)

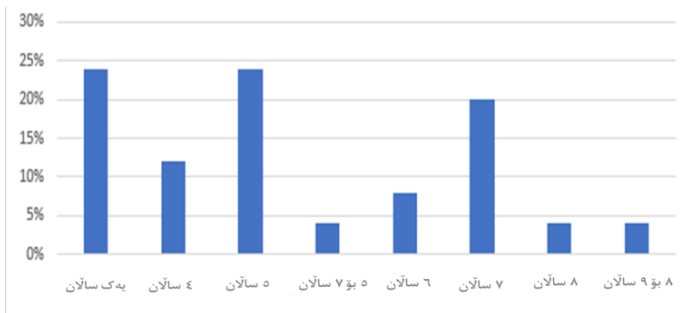
به پیتی ئه و گپرانه وه میژوو بیانه ی سه ره وه، بۆمان دهرده كه وه ی كه چهنده گرینگه پیاوان له كاتی هاوسه رگپریدا خه ته نه كرابیتن و ده توانین بلیین هه ر چهنده له پروانگه ی شه ربه ته وه له هاوسه رگپریدا هیچ كیشه یه ك بۆ پیاوان پیش نه ده هات، به لام بۆ ئه وه ی پیاوانی ئیرانی به موسلمان دابنرین پیویست بوو خه ته نه بكرین. ئه م بابه ته گرینگه ته نانه ت له شیوازی هه لسه كه وه تی ژنه له شفرۆشه ئیرانییه كان له گه ل پیاوه خه ته نه نه كراوه كاندا به دی ده كری، وه ك له سه رده می په هله ویدا ده گپر نه وه:

"نافره ته ده مارگرژه موسلماننه كان له گه ل پیاوانی خه ته نه نه كراودا نه ده خه وتن، به لام هه ندیکیان هه بوون داوای نرخ ی دووقاتیان ده كرد بۆ ئه وه ی نیوه ی بدن به مه لا بۆ ئه وه ی بیته كه فاره تی گوناحه كانیان. به لام سۆزانییه کی ئیتالی هه بوو كه هه میشه له كاتی سه رجیی له گه ل له شكپرێكدا په بکه ری مه رییه می پاکیزه ی پرووه و دیواره كه ده سوراندوه؛ ئایا ئه مه ئه و مانا ده گه یینی كه رۆژاوا و رۆژه لاته ئه وهنده له یه كتر دوورن؟! (فلۆر، ۲۰۱۰).

وه ك گوترا، پابه ندبوون به فه رمانه ئابینییه كان و نۆر مه كۆمه لایه تی و كه لتوو رییه كان یه كه مین و گرینگترین ئه نگیزه و هۆكاری به رده وامیی خه ته نه له ئیران بوون. به هۆی هاتنی ئیسلام بۆ ئیران و خیرایی په ره سه ندنی ئه م ئابینه كۆمه لگای ئیران به شیوه ی خیرا تیهه لکیشی بنه ما و بیر و باوه ره ئیسلامیه كان بوو. هه ر بۆ یه ئاشنابوون به م دیارده و ئه شی و ناشیکانی خه ته نه له ئابینی ئیسلامدا ده بیته هۆی ئاسانبوونی تیگه یشتن له هه ندیک پرووداوی میژوو یی. له درێژه دا هه ندی له ئه نجامه توژی نه وه بییه كان كه به ره مه می مه یدان ی لیکۆلینه وه یین و له ناو كۆمه لگای ئیران و هه ندی له ئیرانییه كانی ده ره وه ی ولاته ئه نجام دراوه تاوتوی ده کریت.

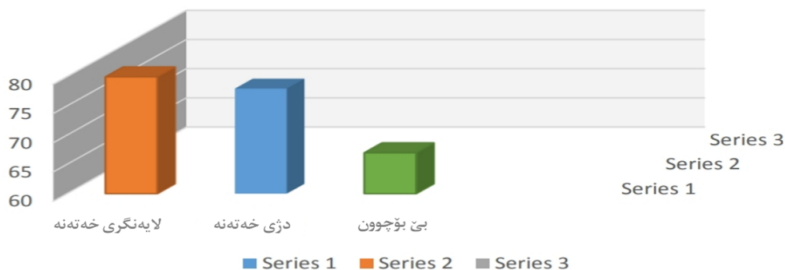
هه ندی ئه نجامی توژی نه وه ی مه یدان ی

به پیتی ده ره نه نجامه كانی توژی نه وه كه به شیوازی چۆنایه تی و به پیتی دیمانه له گه ل نموونه یه کی ئامانجدار له ناو ژماره یه ك له ئیرانییه خه ته نه كراوه كان كه له ناوخۆ یان ده ره وه ی ولاتی ئیراندا ده ژین، ئه نجام دراوه، نزیکه ی ۶۰ له سه دی ئه و كه سانه ی توژی نه وه یان له سه ر كراوه له ته مه نی ۵ سال یان كه متر خه ته نه كرابوون. چارتی ژماره 1 لیکبلاوی فره یی ئه و كه سانه ی كه لیکۆلینه وه یان له سه ر كراوه به پیتی ته مه نی خه ته نه كردن ده خاته پروو.

چارتی ژماره (1) تەمەنی پیاوانی ئیرانی لە کاتی خەتەنەکردن لە ناو کۆمەلگەی تووژینەوه بە پیتی ئەم دەرەنجامانە، لە ولّامی تاکەکان بۆ پرسبەری "لە کوی خەتەنە کراون؟" دەرە کەووی کە 36 لە سەدیان لە نەخۆشخانە، 24 لە سەدیان لە ماله‌وه، 20 لە سەدیان لە نۆزینگەیی تاییبەتی پزیشک، 8 لە سەدیان لە کلینیکەکان، 4 لە سەدیان لە بنکەیی تەندروستی، نزیکەیی 8 لە سەدیان لە شوینە نەزانراوه‌کان خەتەنە کرابوون. لە ناو هەموو ئەو کەسانەیی کە دیمانەمان لە گەل کردن تەنیا یە ک کەس راییگەیانند کە کەسیک دەناسی کە خەتەنە نە کراوه. لەم تووژینەوه‌دا هەروەها پرسبەر لە کەسانی بەرتووژینەوه کرا کە "نایا لایەنگری خەتەنەیت؟"، نزیکەیی 80 لە سەدی بەشداربووان لایەنگری خەتەنە بوون.

لایەنگران و دژبەرانى خەتەنە

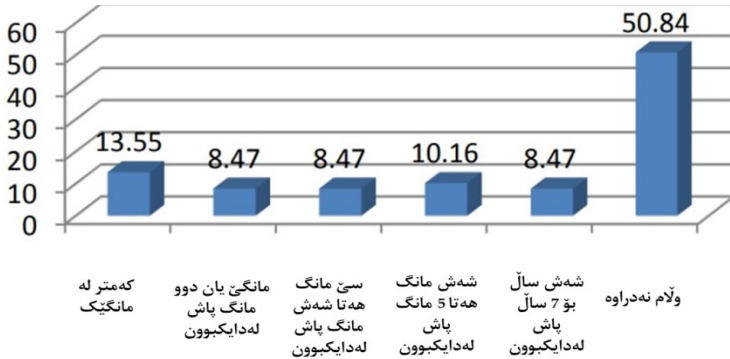

چارتی ژماره (2) رێژەیی کەسانی لایەنگر و دژبەری خەتەنەکردنی پیاو

بە پیتی ئەو نەنجامانەیی کە لەم تووژینەوه‌دا بەدەست هاتوون، تەنیا 50 لە سەدی بەشداربووان راپانگەیاندبوو کە مندالەکانیان خەتەنە کردووه و نزیکەیی نیوہیان مندالەکانیان خەتەنە نەکردبوو. بەلام نزیکەیی 55 لە سەدی هەمان ئەو کەسانە، کاتیک

پرسیاریان لێ کرا که ئایا به نیازی مندالە کەت خەتەنە بکە؟ ولامە کەیان بە لێ بوو و نزیکە ی 45 له سه دیان ولامی نه خیریان دابوووه. به کیکێ دیکه له ئەنجامه وه دهسه تها تووه کانی ئەم تووژینه وه ته مه نی خه ته نه ی مندالانی ئەو که سانه بوو که کورپه کەیان خه ته نه کردبوو. به پێی ئەم دهره نجامانه نزیکه ی 50 له سه دی هه موو ئەو که سانه ی که مندالە کانیان خه ته نه کردبوو، له ته مه نی شه ش مانگ یان که متر مندالە کانیان خه ته نه کردبوو.

ته مه نی خه ته نه کردنی مندال (رێژه)

چارتی ژماره 3: ته مه نی خه ته نه ی مندالی که سانی به تووژینه وه¹

چهند پرسى چالنج بزوين له مهر دياردهى خه ته نه

1- ئەوهی به تابه تی له کۆمه لگای ئیراندا گرینگه ئەوه به که زانیاری سه به رته به خه ته نه به شیوه ی به کلایه نه یه به ته واوه تی له ئاراسته ی په سه ندکردنی خه ته نه و ئەنجامه ئه رێنیه کانی خه ته نه یه و گه رانی ئازادانه ی زانیاری به کان به شیوه یه ک که جه ماوه ر، هاوکات له گه ل ناگاداربوون له خاله ئه رێنیه کانی خه ته نه له باره ی ئه گه ری لیکه وته و زیانه کانی ئەم کرده وه زانیاری وه ده ست بێتن له ئارادا نییه. له راستیدا خه ته نه وه ک ديارده یه ک به ئاراسته یه کی ره خنه گرانه وه سه یری نه کراوه که هه م ره ه ندی باشی هه یه و هه م خراب و ناشکرایه که به پرسانی حکومی و دامه زراوه زانستی به کان له ئیران ده بی ئەنجامی لیکۆلینه وه و تووژینه وه جه هانی به کان به خه لک رابگه یێتن. وه ک ده بی نین له پروانگه ی

1- ئەم پرسیاره ته نیا له و که سانه ی که پالپشتی له خه ته نه ده کهن و ئەو که سانه ی که مندالی کورپان هه بووه، پرسیار کراوه.

پزیشکییەوه، دوو بۆچوونی جیاواز و ناکۆک سەبارەت بە خەتەنە لە ئارادایە و ئەمە مافی خەڵکە کە جگە لە خالە ئەرێنییەکانی خەتەنە وەکوو خۆپاراستن و پێشگیری لە هەندئ خۆشی وەکوو هەوکردن، لە مەر خالە نەرێنییەکانی خەتەنە وەکوو دەرهەنجامە دەروونییەکان و کەمبوونەوهی ئارەزووی سێکسیش زانیاری وە دەست یێن.

۲- پێداگری لە سەر پێویستی ئەنجامدانی رپۆرەسم و پەپەرەکردنی سەرچەشەنە ئاینییەکان هیزیکێ زۆری هەیه، تا ئەو رادەهێ که هەندیک کەس بەم باوەرە دەگەییێ کە هیچ رینگەیهکی دیکەیان نییه جگە لە پەپەرەکردنی رپبازی رابردووانی خۆیان، تەنانەت ئەگەر ناچار بن ئەو ئازار و رەنجە بچێژن کە بە هۆی ئەم سەرچەشەنەوه دروست دەبیت. ئەمە لە کاتیکیادیه کە زانست و زانیاری خەلکی گشتی لە سەر رپشەهێ خەتەنە و هۆکار و فاکتەرەکانی سەرھەلدان و بەردەوامبوونی تەواو نییه و رەنگە ئەگەر لەم بوارەدا هۆشیاری و رپوونکاری بکری زۆر دایک و باوک هەبن کە بیانھەوی رینگایەکی جگە لە رینگای رابردووانی خۆیان بۆ مندالەکانیان هەلبێژن، بەلام لە نەبوونی داتای زانیاری تەواو و زانیاری بەخش، ئەم رپکارە بە درێژایی میژوو وەک میراتیکی لە نەوہیه کەوه بۆ نەوہیهکی دیکە دەگوازی تەوه و ئەو باوکانهی کە پۆژی لە پۆژان ئازار و رەنجی بە هۆی خەتەنەکردن بە ئەزمون کردووه نەک هەر نامادە نین بەرھەلستی نەریتەکان بکەن، بەلکوو تەنانەت توانا و ئامانجی خۆراگری دژ بەم نەریتەش لە بریارەکانیاندا نابینرێ و تەنها هەول دەدەن بە هەر شیۆهیهک یێ بە دلنیاکردنی مندالەکانیان بتوانن برینەکانیان ساپێژ بکەنەوه.

۳- بەداخەوه ئەو لیکۆلینەوانەش کە لە روانگەهێ زانستی پزیشکییەوه خەتەنەیان لیک داوہتەوه، کەمن؛ کە زۆرەهێ ئەم توێژینەوانە لە ئاراستەهێ ئەنجامە ئەرێنییەکانی ئەم کارە و پتەوکردنی شەرعییەتی خەتەنە بووه و ئەمە لە حالیکەدایە کە روانگە و ئاراستەهێ کۆمەلگەهێ ئەورۆپی سەبارەت بە خەتەنە هەمەجۆرە. ئەم کارە کە بە رپژە و فرەهیی زۆرەوه لە کۆمەلگە موسلمان و جوولەکەکاندا بەردەوامە لە هەندئ لە ناوچەکانی جیھاندا باو نییه، بەلام نەبوونی زانیاری گشتگیر و رپیکلامی یەکلایەنە لە ئیران بۆتە هۆی ئەوهی خەلک کە متر بیر لە بۆچیەتی ئەم کارە بکەنەوه، چونکە ئەم و ئینایە هەیه کە ئەم کارە لە هەموو جیھاندا ئەنجام دەدریت. نەبوونی زانیاری پێویست و گشتگیر لە مەر خەتەنە، بالادەستی فرەهەنگ و کەلتور، نەریت و ئاین لە هۆکارە گرینگەکانی بەردەوامی خەتەنە لە هەندئ کۆمەلگای وەکوو ئیرانە. بەلام لە پال هەموو ئەمانە نابێ دەوری زەختە

کۆمه لایه تییه کان له سهر بهرده وام بوونی ئەم کاره به ههند وهر نه گرین؛ له کۆمه لگایه کدا که خه ته نه نه کران به واتای له نایین دهر کران دئ و شووریهیه و کورانی خه ته نه نه کراو گالته یان پئ ده کرئ، دایک و باوکه کان ته نانه ته گهر بیر یان له بوچیه تیی ئەم بابته شه کرد بیته وه، دیسان له وانه به بۆ راکردن لهم زهخته کۆمه لایه تییه نه منداله که یان خه ته نه بکهن، به تایهت ئەوهی که زانیاری گشتگیر و ته وایان له مه ر زیان و نه نجامه کانی خه ته نه نه پئ و به شیوهی یه کلایه نه روو به رووی شه پۆلیک له ریکلامی پزیشکی و دهرمانی بنه وه که داکۆکی له سهر خه ته نه ده کات. سه بارهت به هۆکاره کانی ره زامه ندی و قبوول کردنی خه ته نه له لاین کۆمه لگه ی پزیشکی له به شی دووه می ئەم کتیه دا به تیر و ته سه لی قسه کراوه، به لام ئەوهی راستی بی قازانجی زۆری بازرگانیی خه ته نه له پشه سازی پزیشکیدا وای کردوه که خه سارهت و دهره وایسته ئەگه ریه کانی خه ته نه له لاین هه ندئ له پزیشکه کانه وه چاوپۆشی لی بکرئ. به تایهت ئەوهی که یاسا و رپسا ده وله تییه کانی ئیران له ناراسته ی داکۆکی کردن له خه ته نه ن و به زووترین کات مۆله تی پئو یستیش دهرده کرئ. مۆری قبوول کردنی ریکخراوه ده وله تییه کان له سهر ئەم کاره له نۆرینگه پرچیازه کانه وه بگه تا ده گاته ئەو که ره ستانه ی که رۆژ له دوا ی رۆژ پشکه وتووتر ده بن، به دی دهر کرئ. ئیستا ئەو پشپۆرانه ی که له نۆرینگه رازاوه و جوانه کانداند مندالان خه ته نه ده کهن بوونه ته جیگره وهی خه ته نه چییه کۆنه کان. له لایه کی دیکه شه وه ئەم کاره له چوارچیه ی یاساکانی نه خۆشخانه کانداله کاتی له دایک بوون به دهر وونی کراوه و تپچووی خه ته نه ی کوران له سهر پسوله ی له دایک بوون تو مار ده کرئ و دياره نه ته نیا داهاتی به لاشی نه نجامدانی خه ته نه ده بیته هۆی ئەوهی که کۆمه لگه ی پزیشکان له خه ساره ته ئەگه ریه کانی خه ته نه چاوپۆشی بکهن به لکوو به لایه نگری هه مه لایه نه بانگه شه ی بۆ ده کهن. له درپژه ی ئەم ناقاره دا ره واداریه ئایینی، که لئووری و نه ریتی و ریکاره یاساییه کان ده توانن په ره به نامانجه بازرگانییه کانی خه ته نه بدهن.

4- سه رچاوه ی قوولی خه ته نه له میژوو و ناییندا، (سه ره رای ئەوهی له قورئاندا هاتوه که ئیمه مرؤفمان به بی که م و کوپری دروست کردوه)¹، بالاده ستیی فهره ننگ و نه ریت، بازرگانیی خه ته نه له پشه سازی و مافیای پزیشکی، ناهنگی نان خه ته نه و ئەو داهاته ی که له نه نجامدانی ئەم ناهه ننگه دپته ناراوه، پیداکری ئایینی و بۆشاییه یاساییه کان له و

1. بره وانه: سووره تی ملک، نایه تی 3: مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفٰوُتٍ فَاَرْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِنْ فُطُوْرٍ

حاله تانەن که بەر بەستی بەر دەم گۆرانکاری و چاکسازییەکانن (یوکسل، 2008). بە واتایەکی دیکە خەتەنە لە چوارچێوەی دیاردەییەکی مەروەیی و کۆمەلایەتیدا دەبێتە بابەتیکی بازرگانی و لە راستیدا بە بازرگانی کرانی ئەم دیاردە بەرەمی ئەو ئاراستە پزیشکییە بە لە نامۆزە نەریتی و ئاینی و بۆشاییە یاساییەکان شەرعییەت وەر دەگری و لە هەمان کاتدا لە گەل پیکهاتەیی ئابووری سیاسی سەرما بە داریدا پیکەووە هاوئاراستە و هاوقۆلن. سەرباری هەموو ئەمانە ئەووی گرینگە و نابێ پێشیل بکری ریزگرتن لە مافەکانی مندالان و حەقی ئەو مندالانە لە سەر لەش و تەندروستییانە. نایا دەستبردن بۆ تاییەتتیرین ئەندامی لەشی مندالیک وەک کارنیک که دژی مافەکانی مندالانە دەتوانی پاساوی هەبێ و نایا ئیمە ئەم مافەمان هەیه دەست لە تاییەتتیرین ئەندامی مندالیک بەدەین و بیشتیوئینین؟ ئەگەر لە تافی گەورەسالییدا رۆوبەرەووی ئەم پرسیارەیی مندال بینەووە که بە فەرمانی کئی تاییەتتیرین ئەندامی لەشیمان قرتاندوووە؛ چ ولامیکمان دەبیت؟ خالیکی گرینگ لەم بوارەدا پرسى حەقداربوون لە سەر لەش و مافەکانی مندالە و ئەووی که نایا ئیمە وەک دایک و باوک، ئەو مافەمان هەیه که بە ناوی نەریت یان بە هۆی زەختی کۆمەلایەتی یان فەرمانی ئاینییەووە تاییەتتیرین ئەندامی لەشی مندالە که مان بقرتینین یان باشتەر وایە مندالە که بۆ ئەم کارە سەرپشک بکەین که پاش گەیشتن بە تافی بالتق بوون خۆی بریار بدات.

5 ئەووی رەهەندە جیاوازه کانی پرسى خەتەنەیی کوران گرینگتر دەکا، ئەو که سەنەن که نەشتەرگەریی خەتەنەیان لە سەر ئەنجام دەدری، چونکه چ کوران و چ کچان، لە تافی ساواپەتی و مندالیدا خەتەنە دەکرین. بە واتایەکی دیکە ئەوان لە تەمەنیکدا خەتەنە دەکرین که نە تەنیا توانای بریاردانان نییە بە لکۆو هیچ تێگەیشتنیکیشیان سەبارەت بەم کارە نییە و هەر ئەمە بۆتە هۆی رەخنەگیرانی زۆر. نابێ ئەوەمان لە بیر بچئی که چەمکی مندالی لە کۆمەلگا جیاوازه کاندای پێناسەیی جۆراوجۆری هەیه، پێناسەگەلنیک که سەرەرای بوونی لیکدژی خالیکیی هاوبەشیان هەیه و ئەویش نەبوونی پێگەیشتوویی لە رەهەندە جیاوازه کانی تافی مندالی و ئاشنانەبوونی مندال بە مافەکانیەتی و رەنگە هەر ئەمەش وای کردبێ که مەرف لە درێژایی میژووی ژيانی کۆمەلایەتی خۆیدا وەک که سائیکى ناتەواو و شیاوی چاودێری و بیبەش لە مافە کۆمەلایەتیەکان سەیری مەرفی بیکۆل و ناتەواوی زەینی (وەکوو مندال و شیت) بکات. بە جۆرنیک که ئەم بابەتە بۆ وێنە هەستی خاوەنداری لە ئاست مندال و ئەووی که مندال لە هەر حالەتیکدا هی دایک و باوکی خۆیەتی لە

هۆکاره سه ره کیهه کانی که مته رخه می و خه مساردیی له ئاست مافه کانی مندالانه (خوانین زاده، 1394 هه تاوی). ئەم که مته رخه می و خه مساردییه ده توانی لایه نینکی بهر بلاوی ئەو رووداوانه بگریته وه که به سه ر مندالاندا ده سه پینری که له خراپترین حالته کانی توندوتیژی دژی مندالان و هه ندی جار خه ته نه ی کچانه که له پرووی یاساییه وه قه ده غه ن و به تاوان دانراون. نایب ئەوه و شمان له یاد بکه یین که خه ساره ته جه سته یی و پوچیهه کان که له وانیه به هوی که مته رخه می و خه مساردیی دایک و باوک یان کۆمه لگاوه به سه ر مندالدا سه پینری ته نیا به روکی مندالان ناگریته وه و له در یژماوه دا ده توانی گروپ و ناوه ندگه لی وه کوو هاو پریان، بنه ماله، قوتابخانه و ... که تاک ده بیته نه ندامیان بخاته ژیر کاریگری خۆیه وه و لیکه وته ی نهرینیی زوری لی بکه و یته وه.

6- ئەم توژی نه وه هه لوه دای قبول کردن یان په ت کردنه وه ی خه ته نه ی کوران نییه و به نه رکی سه ر شانی خۆی ده زانی که دادپه روه رانه و به ویژدانه وه زانیاری گشتگیر و ته واو سه باره ت به میژوووی خه ته نه، هۆکاره کانی بلا و بوو نه وه و به رده وامیی خه ته نه، پاساوی نایینی و نه ریتی، به لگه ی پزیشکی، کاریگری ده روونی، لایه نه یاسایی و نابوو ریه کانی نه شته رگه ریی خه ته نه و هه روه ها په یوه ندیی مانادار له نیوان ئەم بوارانه بخاته بهر ده م خوی نه ران بۆ ئەوه ی به رده نگ به ناگادار بوون له دیوه جیاوازه کانی نه شته رگه ریی خه ته نه، خۆیان بۆ نه نجامدانی خه ته نه یان نه نجامنه دانی سه رپشک بن.

گرینگیی بابه ت

توژی نه وه و لیکۆلینه وه له باره ی خه ته نه کردنی کوران کاتیک گرینگ ده بی که سه ره رای بهر بلاوی و فره وانیی خه ته نه له ناو کۆمه لگا نه ریتی و نایینییه کانی وه کوو ئیران که متر که و تۆته ژیر تیشکی پرسیار و به هوی یه کگرتوو یی و یه کده نگیی روانگه کان، نه ک هه ر تا ئیستا هیچ لیکۆلینه وه یه کی سه ربه خۆ و هه مه لایه نه سه باره ت به هۆکاری ئەم کاره نه کراوه و بگه ره پو بیستی تاوتوی کردنی ئەم پرسه هه سته یی نه کراوه. له راستیدا خه ته نه به شتیکی سروشتی دانراوه نه ک دیارده یه کی کۆمه لایه تی که په هه ندی هه مه چه شن و زوری هه یه. ئەم دۆخه له حالیکدایه که خه ته نه چه ندین لیکه وته ی زینده وه رناسی، فره هه نگی، کۆمه لایه تی، ده روونی، یاسایی و هتدی له سه ر ئەو که سانه هه یه که ئیستا و داهاتوو ی کۆمه لگا مرۆییه کان په یوه سته به ژیان ی ته ندروست و ناسایی و دادپه روه رانه یانه وه، مندالان نزیکه ی یه ک له سه ر سیی دانیشتوانی کۆمه لگا کانی وه کوو ئیران پینک ده هینن و هه ر چه شنه گرینگی نه دان به کیشه کان یان به واتای به شداری کردنی ته واوی کۆمه لگا له و

كیشانە. لە راستیدا كەمتر خەمی نواندن بەرانبەر بە منداڵان بە واتای خەمساردی لە ئاست دیاردەى منداڵییە، لە حاڵێكدا كە پێوستیی توژی نەووە سەبارەت بەم بابەتە لە بەر ئەووە كە هەموو قۆناغە كانی دیکەى ژبانی تاك دەخاتە ژێر كاریگەریی خۆیەووە یان بە واتایەكى ڕووتر تەندروستی دەروون و قۆناغە كانی دیکەى ژبانی تاك دیاری دەكات. توژی نەووەى وەكوو ئەمانە هەولێك بۆ ناسینی زانستی تری كێشەكە و نامادە كاریی پێوست بۆ هەر چەشنە داپەر، پلاندا نان و سیاسەتی كۆمەلایەتی لەم بوارە داوە.

جگە لەووە دامەزراو بەرپرسە كانی وەكوو وەزارەتی تەندروستی و كۆمەلگەى پزیشكان، دەبێ زانیاری تەواو و نوویی جیهان لەبارەى خەتەنە بلاو بکەنەووە و كۆتایی بە رێكلام و پەرەپێدانی یەكلا یەنەى ئەم كارە بینن و ڕوانگە هەمەجۆرە جیهانیەكان و ئەو رەخانیە كە دژی ئەم كارە خراوەتە ڕوو پیشكەش بە رای گشتی بکەن. بەم شیوە، لەم ناراستەدا دیاری كردنی پڕۆتوكۆلە بابەتیەكان و رێنماییە گشتگیرەكان بۆ ئەنجامدانی هەر نەشتەرگەرییەك لە سەر منداڵان، بۆ وێنە خەتەنە بە لەبەر چاوگر تتی هەموو لایەنە یاسایی و تەندروستی و پزیشکیەكان بکریتە ناچاری، بە جۆرێك كە مافە كانی منداڵەكەش لە كاتی ئەنجامدانی هەر چەشنە نەشتەرگەرییەكدا لە بەرچاو بگیریت. بە داخەووە وا دیارە ئەنجامدانی ئەم جۆرە ئەركانە بە تەواوەتی لە كارنامەى رێكخراوە نامازە پێكراوە كانی ئێران دەرجوو و تەنیا بە ئەنجامدانی توژی نەووەى لەم جۆرە مۆف دەتوانن تارا دەیهك هەولێ پركردنەووەى ئەو جۆرە بۆشاییانە بدات.

بە بەراورد لەگەل ئێران، لە ماوەى دەیهى رابردوودا لە سەر ئاستی جیهانی و ناوچەبیدا بۆ هۆشیار كردنەووەى خەلك هەولێكى بەرچاو دراو. ئێستا ژمارەیهكى زۆر لە ئەنجامدەرانى خەتەنە بە توندی دژایەتی دەكەن، لە ئەنجامدەنەریتی خەتەنە لە زۆرێك لە ولاتان بەرەو كەمبوونەووە دەچیت. فاكتهرێكى كاریگەر لەم پڕۆسە كراوەبوونی ئەم كۆمەلگایانە سەبارەت بە باس كردنی خەتەنە و نازادییان لە سەر ئاستی میدیا و چاپەمەنى و میدیا ئەلیكترۆنییەكانە كە بووتە هۆی ئەووەى لە سەر ئاستی هەموو ناوچە كاریكراوەكان رێژەى خەتەنە كەم بێتەووە. بەلام گۆرانكارى سەرەكى لە ناو ئەم كۆمەلگایانەدا بە دەستپێوەردانە كانی حكومەت و پشتیوانی رێكخراوە ناحكومیەكان بە هاوکاری لەگەل ئەم ناوەندانە ڕووی داو. بەلام لە چاوە ئەم كۆمەلگایانە، لە كۆمەلگای ئێراندا بە هۆی نەبوونی ڕوونكارى میدیایی كە هۆكارەكەشى ئەو پێكها تە ئایینی و ئایدیالۆژیكییە كە بە ئالی بە سەر كۆمەلگادا كیشاو و هەر شتێك كە پەيوەندی بە بابەتی

سیکسییه وه هه بی به بښه و تابو له قه له م دهری و ههروه ها که م بوونه وهی دهستیوه ردا نه کانی ده ولت له دواي ئه سپاردنی ئه رکه کانی خو ی که له بهر بالادهستی چرو پری بهر ژه وه ندییه داراییه کانه و له کۆتاییدا پیکهاته و کاردا لاوازه کانی ریکخواه ناده ولت تیه کان که به هوی نه بوونی توانایه، و هۆکاری ئه مهش کیشه و چالنجه کانی شارستانییه کۆمه لگایه، بوونه ته هوی ئه وهی که له و ئاراسته نهریتییه زالهی که سیبه ری خستۆته سه ر کۆمه لگا و ئه نجامدانی خه ته نه، هه یچ گۆرانکاریه ک روو نه دات.

ئامانج و پرسبارة کانی توژیینه وه

ئامانجی سه ره کیی ئه م توژیینه وه بریتییه له ناسینی زانستییه پرسی خه ته نه ی کوران و هه ول بۆ ئاماده کردنی پلان و سیاسه تی کاریگه ر بۆ نه هیشتی لیکه وته نهرینییه کانی خه ته نه له ناو کۆمه لگادا. له روون کردنه وهی زیاتری ئه م ئامانجه گشتیه دا ده توانین بلین ئه م توژیینه وه هه ول دها خه ته نه له ره هه ند و پروانگهی جیاوازه وه بناسی، له هۆکاره کانی به رده وامیی خه ته نه ی کوران تیگا و له کۆتاییدا به گرتنه به ری ئاراسته ی ره خه گرانه هه ندی ریکار بۆ دارشتی سیاسه ت له م بواره دا بخاته روو.

له م توژیینه وه دا هه ول درا که به ولامدانه وهی چه ند پرسبار به ئامانجه کانمان بگه یین که ئه م پرسبارانه بریتین له:

1- مانا و چه مکی خه ته نه چیه؟

2- سه رچاوه میژووییه کانی خه ته نه کامانه ن و سنووری جوگرافیایی خه ته نه له جیهانی ئه ورۆدا چۆنه؟

3- ئاراسته ی نایینه گرینگه کانی جیهانی ئه ورۆ سه باره ت به خه ته نه چۆنه؟

4- ئاراسته زانستییه کان له بواره جیا جیاکاندا سه باره ت به خه ته نه چین؟

5- گرینگترین کاردا و هۆکاره کانی به رده وامیی خه ته نه له دریزی میژوو و له جیهانی ئه ورۆدا چین؟

6- ئه زموونی به شدار بووانی ئه م توژیینه وه چه ره هه ند و تاییه تمه ندیگه لیکه له خو گرتوه؟

7- بۆ که م کردنه وهی زیانه جهسته یی و دهروونییه کان و لایه نه کیشه داره کانی خه ته نه ده توانین چه پیشیاریک بده یین؟

بەشی دووھەم: چەمکی خەتەنە، جۆرناسی، رەوتی گۆرانی شیوازەکان و پەيوەندیەکانی ئەنجامدانی خەتەنە

پێشەکی

دەتوانین ئەم بەشە وەك پوون كۆرەنەوێهەك و تا رادەیهەك وەك پێناسەیهەك بۆ ئەم توێژینەوێهە ناو بیهەین كە توێژەر لێكۆڵینەوێهە لە سەر ئەنجام داوێه. رەنگە باشتر وا بێ وەك پوون كۆرەنەوێهە پانتای چەمكیی خەتەنە سەیری ئەم بەشە بکەین. بۆ ئەم مەبەستەش هەول دراوێه تا لە پێشدا واتا و چەمکی خەتەنە پووشن بکەین و لەم پووهوێه زیاتر پشتمان بە مانای وشەیی بەستووێه. لە بەشی دواتر دا شیوازی نەریتی و نوویی خەتەنە دەناسین و بۆ پوون كۆرەنەوێهە پانتای چەمكیی خەتەنە، بەشیکمان بۆ ناساندنی خەتەنە چیهە كۆن و نووییەکان تەرخان كۆووێه. لە كۆتاییدا كۆرتەبایك لە بارە سەر دەمی خەتەنە لە ئیسلام و لە ناو موسلماناندا كە گەورەترین حەشیمەتی باوهردار بە خەتەنە لە جیهانن، دەخەینە پوو.

مانا و چەمکی خەتەنە

خەتەنە یەكێك لە كۆنترین جۆرهەکانی نەشترگەر یهە كە هەتا ئەم پووش لە جیهاندا بەردەوامە و نامازە بۆ برینی هەموو یان بەشیک لە بەرپێستی ئەندامی زاوژی ژن یان پیاو دەكات. خەتەنە یان برینی بەشیک لە پێستی ئەندامی زاوژی "ژن و پیاو" لە پێشدا لای میسر یهە کان و دواتر لای جوولەكە کان و عەرەبە موسلمانەکاندا پەرهی سەند. لە سیفری نافرانندا (10:17) هاتووێه: "و ئەمە پەیمانی من لە گەل تۆیه، لە نیوان من و تۆ و نەوێه پاش تۆ، پیاوێهەکانی ناوتان دەبێ خەتەنە بکرین، و ئەم خەتەنە كۆرەنەش لە بەرپێستە (بەرپێستی ئەندامی زاوژی نیرینه دا یه)."

هاوواتای ئینگلیزی نەشترگەر یهە خەتەنە "Circumcision" لە وشەیی لاتینی "Circumcidere" بە واتای برین لە دەوری شتیک دیت (WHO, 2007). لە پووی مانایهەوێه خەتەنە وشەیهەکی عەرەبیهە و نامازە بۆ برینی پێست یان غەلافی ئەندامی زاوژی

ژن یان پیاو ده کات. خه ته نه وشه یه کی عه ره بییه و به مانای برین دیت. ئەم وشه له ریشه ی "ختن" و به واتای برین و قرتاندنه، به لام ده کرئ په یوه نندی به "ختم" - شیشه وه هه بی چونکه پیتی "م" له زمانه سامییه کاند ده بیته پیتی "ن" که زمانی عه ره بی یه کییک له ژیر لقه کانی زمانه سامییه کانه.¹ خه تم واته دانانی نیشانه ی ناساندن له سه ر عه بد عابق (کۆیله ی هه له اتوو). نین قه یوو می جوزییه له کتیبی "تحفه المعود یا حکام المولود" دا و پرای ناماژه به م خاله، خه ته نه وه ک هیما ی به ندایه تی و کۆیلا یه تی پیاو له ناست خودا ده زانیت (سعیدی، 1390 هه تاوی، ل ۷۰). له فهره نگوکی فارسیی مو عین و عه میدا یه کییک له واتا کانی وشه ی "ختم" مؤر کردنه، و "خه ته نه" په گ و ریشه ی ده چیته وه سه ر "ختن" و به واتای برین یان برینی غه لاف / غولفه / قلیف (پیستی پۆشه نی سیره تی ئەندامی زاوژیی پیاو). هه ر له بهر ئەوه به پیاوی خه ته نه نه کراو ده لاین ناغلاف (داپۆشراو) / نه قله ف / نه غه رال / نه رغال. به پتی فهره نگوکی دیه خودا، پیاو یان ژنیک که کۆنه ندامی زاوژیی خه ته نه نه کرابی پتی دهوتری خه ته نه نه کراو (نامختوون).

به و پیتی که زمانی عیبری و عه ره بی هه ر دووکیان له زمانه سامییه کان، وشه ی هاو به شیان زۆره و وشه گه لی هه لگری واتا گه لی "نه ریتی خه ته نه کردن" وه کوو "غرله" (به شیک له پیست که له خه ته نه دا ده بردریت) و "اغرل" (خه ته نه نه کراو) له و نمونانه ن. چه مکی دروستی خه ته نه ی پیاو، له سه ر بنه مای ده قی فه رمووده یی و فیه ی بریتیه له لابرندی هه مو یان به شیک ی ئەوه پیسته ی که نووکی سیره تی ئەندامی زاوژیی پیاو داده پۆشی، خه ته نه کردنی ژنان بریتیه له برینی به شیک له پیستی ئەندامی زاوژیی ژن له سه رووی ئەوه شوینه ی که میز لپی ده رده چیت. (جاحز، بی تا؛ مه جلیسی، 1362 ی هه تاوی)

له زمانی عه ره بییدا "خه ته نه" له ریشه ی "خه ته ن" مانای دیکه شی هه یه، له وانه که سانیک که له لایه ن ژنه وه خزمایه تییان له گه ل میرد هه یه وه کوو: خه سوو (دایکی ژن)، خه زوور (باوکی ژن)، ژن برا، زاوا (میردی کچ) و زاوا (میردی خوشک)². هه روه ها له

1- برواته: ارناسکی، یوسف میخانیلوویچ (1360 هه تاوی)، فقه اللغة ایرانی، ترجمه کریم کشاورز،

تهران: پیام

2. بۆ وینه وتوو یانه: "علی ختن رسول الله صلی الله علیه و سلم" (حه زه ته ی عه لی میردی کچ - زاوا - ی پیغه مبه ر بووه) یان ده لاین "أبو بکر و عمر رضی الله عنهما ختن رسول الله صلی الله علیه و سلم" نه بووه ک و عومه ر به زای خویان لی بی، خه زووری په سووله لا بوون.

زاراوی گشتیدا "خەتەنەکردن" ناماژە بۆ ھەر دوو رەگەزی ژن و پیاو دەکا، بەلام لە زمانی عەرەبیدا بڕین و قرتاندنی تەواو یان بەشیک لە کۆتەندامی زاوژی پیاو پێی دەوتری خەتەنە و بڕینی تەواو یان بەشیک لە کلیتۆریسی ژن (میتکە) پێی دەوتری "خافز" (خفص). خەفز واتە کەم کردنەو. (ختانە) واتە خەتەنەچی (خاتن)، ئەو کەسە کاری خەتەنە ئەنجام دەدات. "ختان" بە واتای شوینی خەتەنە پیاو و ژنە، "خوتونە" (خوتونە) بە واتای ھاوسەرگرییە. ھەر وەھا فارس زمان و تورکەکانیش "خاتون" بۆ ژنانی شەرەفمەند و و جاغزادە بە کار دەھێنن (پارسا و یوسف پەنا، 1391ی ھەتاوی: ل 43).

ھەندێ جار وشە "سونەت" یان وشەگەلی وەکوو "ظھور" (پاکی) کە لە چاوگە "ظەر" دین، لە بری وشە خەتەنەکردن یان (ختان) بە کار دێ تا ئەو ڕادەی کە یەکیک لە ماناکانی خەتەنەکردن (ظھر) "پاکی" بوو. وە ک لە ھەلامە مەجلیسی دەگیرنەو: "روالەت ئەمە یە کە خەتەنەکراو (مختون) تەفسیری پاکە، چونکە ناوانی پاک لە خەتەنەکراو باو. و کەلینی بابەتی خەتەنەکردن بە بابەتی پاک کردنەو ناو دەبا و لە ئیمام سادق دەگیرنەو: "نێردراوی خودا فەرمووی لە رۆژی حەوتەمدا رۆژە کانتان پاک بکەنەو کە جوانتر و خاوینتر و بۆ رووانەوی تووک باشتر. و ھەر وەھا دەلێ رپێ تێ دەچی مەبەستی لە خاوین بوونەو، پاک بوونەو لە خوین و پیسییە. (کلینی، 1379: ل 70). "خەتەنە" لە نایینی ئیسلام و لە ھەندێ لە دەقی نایینی وە ک فەرمانێکی سروشتی لە قەلەم دراو کە گوزارشت لە رەچاوگریتی تەندروستی دەکات. بۆ نمونە ئەبووھۆریرە بەم شیوہ قسە پیغەمبەری ئیسلام دەگیرنەو: "پینج کردووە ھەن کە بەشیک لە سروشتن: خەتەنەکردن، تاشینی تووکەبەر، بڕینی نینۆکەکان، ھەلکەندنی مووی بن باغەل و کورت کردنەوی سمیل" (ئەلقەشیری نەیشابوری، ۱۴۱۲) لە تەوراتدا خەتەنەکراوکان بە کەسانیک ناسراون کە لە رووی نایینیوہ پاک نین. (سيفري نافراندن، 17: 14)

جوړه کانی خەتەنە

خەتەنە پیاوان و ژنان لە درێژی مێژوودا بە ھەموو شتێوازە جیاوازەکان ئەنجام دراو. وە ک لە تووژینەوی "بە ناوی نەریت" یش باسی کراو، خەتەنە ژنان و پیاوان یەکیک لە کۆترین نەشتەرگەر بێھەکانی سەردەمی کۆنە و لە دەورووبەری دوواوانەو (میزوۆتامیا) دەست پێ دەکا و ھەتا ئیستاش لە ھەندێ لە ناوچەکانی دنیادا بەردەوامە (ئەحمەدی، 1394 ھەتاوی). خەتەنە لە ناو کچان و کوراندە بە شتێوازی جیاواز ئەنجام دەدری و

ناشناوبون له گه‌ل ئەم شیوازانه ده‌توانی بۆ تیگه‌یشتنی ئیمه له‌م وشه قوول‌ه هاوکاریمان بکات.

جۆره‌کانی خه‌ته‌نه

به پێی لیکدانه‌وه ئەنجام دراوه‌کان چوار جۆری سه‌ره‌کی له "خه‌ته‌نه‌ی ژنان" ده‌ستیشان کراوه:

1. **جۆری یه‌که‌م:** سووکترین جۆری خه‌ته‌نه‌ی کچانه که بریتیه له لابرندی پێستی ده‌ورو به‌ری میتکه (کلیتۆریس) له‌گه‌ل / یان به بی لابرندی به‌شیک له میتکه یان هه‌ر هه‌مووی. که‌واته جۆری یه‌که‌م دوو حاڵه‌ت له خۆ ده‌گریت. حاڵه‌تی یه‌که‌م که سووکترین حاڵه‌ته و به ده‌گمه‌ن رۆو ده‌دا بریتیه له ته‌نیا لابرندی کلیتۆرال هوود که هه‌مان پێستی جیپ و داپۆشه‌ری میتکه‌یه.

2. **حاڵه‌تی دوو‌هه‌م:** له‌م جۆره‌دا به‌شیک یان کۆی میتکه و کلیتۆرال هوود به شیوه‌ی که‌م یان به ته‌واوه‌تی لا ده‌برئ و به‌م کاره ده‌لێن کلیتۆریدکتۆمی یان کلیتۆرکیتۆمی.

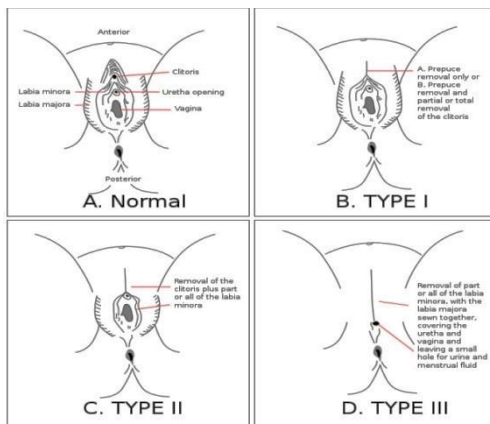
3. **جۆری سێیه‌م:** ئەمه توندترین جۆری خه‌ته‌نه‌ی کچانه که بریتیه له لابرندی به‌شه‌کانی ده‌روه‌ی ئەندامی زاوژی ژنان و داخستنی شه‌رمگه‌ی ژنان، له‌مه‌دا ته‌نیا کونیکه‌ی بچووک بۆ میزکردن و خوینی سووری مانگانه به‌ کراوه‌یی ده‌هێننه‌وه. جۆری سێیه‌میش دوو حاڵه‌ت له خۆ ده‌گریت؛ به‌ده‌ر له لابرندی میتکه، له حاڵه‌تی یه‌که‌مدا له‌چی چکۆله لا ده‌به‌ن و دایده‌خه‌ن و له حاڵه‌تی دوو‌هه‌مدا له‌چی گه‌وره لا ده‌به‌ن و دایده‌خه‌ن. بارودۆخ و که‌ره‌سه‌ی ئەم کاره ژان و ئیشیکه له راده‌به‌ده‌ر به سه‌ر قوربانیایدا ده‌سه‌پینیت. پاش ئەنجامدانی ئەم کاره، به‌مه‌به‌ستی چاره‌سه‌ر هه‌ر دوو قاچی قوربانیه‌کان بۆ ماوه‌ی 2 بۆ 6 هه‌فته پینکه‌وه ده‌لکینن.

4. **جۆری چواره‌م:** ئەم جۆره بریتیه له هه‌ر چه‌شنه کاریکه مه‌ترسیداری دیکه که به ئامانجه‌گه‌لیکی ناپزیشکی به سه‌ر ئەندامی زاوژی ژنان ده‌سه‌پینری وه‌کوو رپوشاندن، کونکردن، ده‌رزى لێدان، هه‌لتێشاندن، داخ‌کردن و هتد.

توێژینه‌وه جیاوازه‌کان پيشان ده‌ده‌ن خه‌ته‌نه‌ی ژنان له ناو موسلمانه‌کاندا زیاتر ئەنجام ده‌دریت. هه‌لبه‌ت ئەم نه‌شته‌رگه‌رییه له هه‌یج ئایینیکی تایبه‌تدا پێشنياری بۆ نه‌کراوه و به هه‌له‌ ده‌بخه‌نه پال ئایینی ئیسلام، چونکه ئەم نه‌شته‌رگه‌رییه له ناو مه‌سیحیه کاسۆلیک و پرۆتستانه‌کانیشدا ئەنجام ده‌دریت. ئەم نه‌شته‌رگه‌رییه ریشه‌ی قوولێ کۆمه‌لایه‌تی و نه‌ریتی و بارودۆخی کۆمه‌لایه‌تی مندال و بنه‌ماله‌که‌ی له ناو هه‌ندێ له فه‌ره‌نگ و

كەلتوورەكاندا پيشان دەدات. نەشتەرگەری خەتەنە بەستراوتەو بە تەمەن، شوینی نیشتهجی بوون، ئاستی خۆیندەواری دایك و باوك، رادەى ئابووری دایكان و پيشەداربوونيان (سیمبیر و هاوكاران، 1393، ل 6).

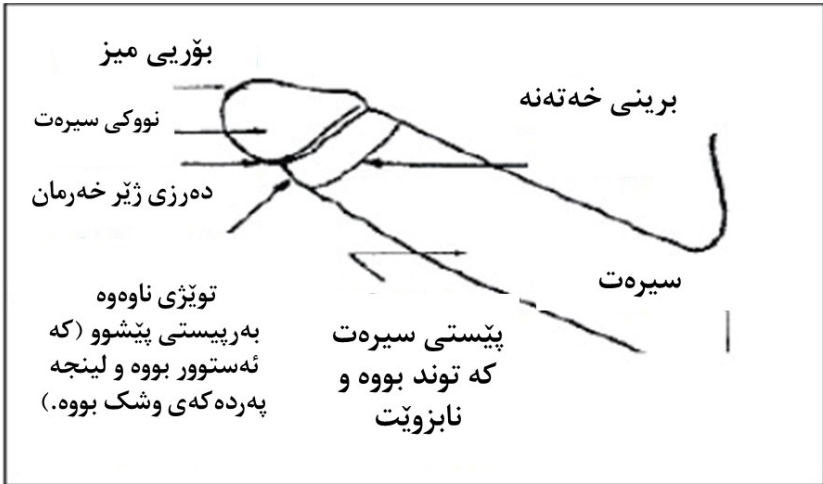
بە پێچهوانەى خەتەنەى كوران كە هەتا ئیستا كەس هەلۆیستی لە سەر نەبووه، كۆمەلگە نۆدوولەتییەكان و چالاكوانانى مەدەنى لە جیهاندا خەتەنەى كچانیان شەرمەزار كردوو و بۆ نەهێشتنى ئەم نەشتەرگەرییە كۆششێكى زۆر كراوه. لە هەندى و لاتدا ئەنجامدەرانى خەتەنەى كچان (دایك و باوك یان پزشكان یان خەتەنەچییهكان) سزا دەدرین و بۆ رۆشنیركردن و زانیاریگەیانندن لە مەر زیانەكانى خەتەنەى كچان داپەرى زۆر ئەنجام دراوه.

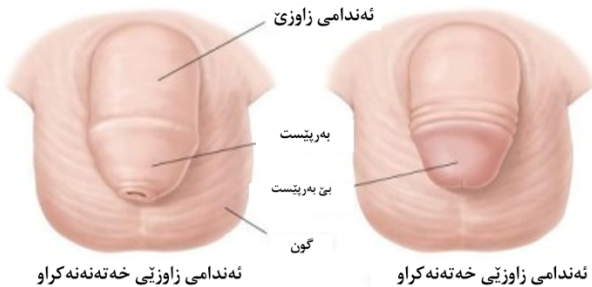
وینەى ژمارە 1: شیوازه باوهكانى خەتەنەى ژنان (مالپەرى بەیتوتە)¹

بە گوێزەى پۆلێنبەندى رێكخراوى تەندروستى جیهانى لە سالى 1997 زایینی، لە جۆرى یەكەمى برینى كۆتەندامى زاوژى ژنان، كلیتۆریس لا دەبرى، لە جۆرى دووهەم، كلیتۆریس لە گەل لچە بچووكەكانى شەرمگە دەبردى، و لە جۆرى سێهەمدا پاش برینى كلیتۆریس و لچە بچووكەكانى شەرمگە، لچە گەورەكانى شەرمگە لێك نزیك دەكرێنەوه و دەووردرێنەوه. هەموو جۆرەكانى خەتەنەى ژنان لێكەوتەى خراپى پزشكیيان لى دەكەوتنەوه، بەلام زیانە خراپەكانى جۆرى سێهەم لە جۆرەكانى دیکە زیاترە (WHO, 1997).

به لام له باره ی خه ته نه ی پیاوان و جوړه کانی ده بی بلین کوننه ندای زاوزی پیاوان، سه ره پای جیاوازیه پرواله تییه کان به شی هاو به شیان زوره و مزاره کانی خواره وه ده گریته وه که له وینه ی ژماره (2) یشدا ده بی نریت.

وینه ی ژماره 2: نومایه کی پیکهاته ی دهره وه ی نه ندای زاوزی خه ته نه کراوی پیاو (لانگی وتی تی دژ، 2016)

وینه ی ژماره 3: نومایه کی پیکهاته ی نه ندای زاوزی پاش و پیش خه ته نه (لانگی وتی تی دژ، 2016)

به شه سه ره کییه کانی نه ندای زاوزی پیاوان بریتیه له:

1. نووکی سیرەت¹ که نووکی ئەندامی زاوژی پیاووە که حەشەفەیی پێ دەلێن. بۆری میزی پیاوان لێردا دەکرێتەووە و شوینی تیپەرینی میز و شاووتە. زۆریک لە پیاوان ئەم بەشەیان پێ هەستیارترین بەشی ئەندامی زاوژیانە.

2. ئەندامی زاوژی² بەشیک لە کۆئەندامی زاوژییە که لە نووکی سیرەتەووە دەست پێ دەکا و هەتا خوارەوی جەستە بەردەوامە و وەکوو گروڤەرە که بۆری میزکردن لە ناویەووە تێدەپەرێت.

3. بەرپیست³ (غفله) پیستیکی کیشراو و کەلەکەبوووە که نووکی سیرەت دادەپۆشی و دەپارێزی. ئەم شوینە لە کاتی ئاوهاتنەووە کیشی دی و نووکی سیرەت دەردەکەوێت. ئەرکەکانی ئەم بەشە بریتییه لە:

31. لە کاتی سیکس کردن یان خۆرەحەت کردن بە سەر سیرەتدا دەخزێ و پنیستی بە نەر مکه رەووە کهم دەکاتەووە یان پیوست بە نەر مکه رەووە ناکات.

32. دەبیتە هۆی دەلانی لیزۆزۆم و پانتایەکی دژەباکتریایی لە دەوروبەری نووکی سیرەتدا دروست دەکات.

33. پیستی هەستیاوی نووکی سیرەت و دەمارەکانی دەپارێزی.

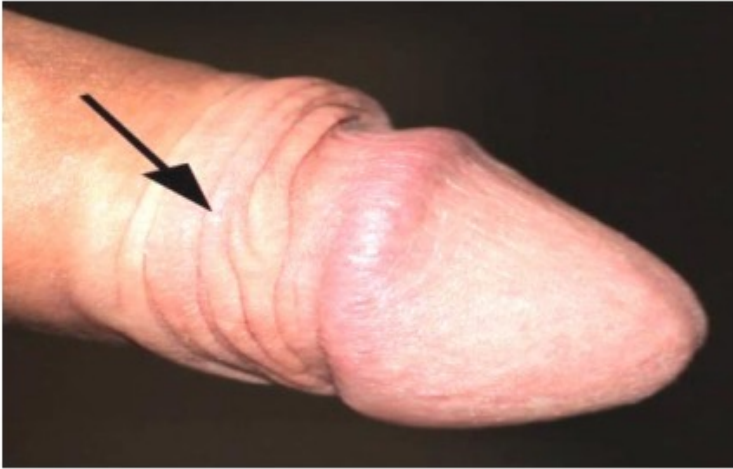
34. رووالەتی ئەندامی زاوژی پیاوان جوانتر دەکات.

35. پیستی ئەندامی خەتەنەنەکراو شریتیکی ئەلقەیی هەیه که لە چیژی سیکسیدا کاریگەری باشی هەیه. ئەم ئەلقە که هۆکاری چربوونەووەی زیاتری دەمارەکانی دەوروبەری پیستە، ئەرکە سەرەکییەکی ئەوێه که دەبیتە هۆی راگرتنی بەرپیست لە شوینیکی گونجاوتر.

36. غەلقە عەسەبی وروژینەری هەیه و کاریگەری لە سەر چیژی سیکسی دادەنیت.

www.circumcision.com/docs/farsi.pdf

1. glans
2. shaft
3. foreskin

ويئەى ژمارە 4: شرىتى ئەلقەيى پىستى خەتەنەنەكراو (هەمان)

4. فېرېنۇلۇم¹ شوپىننىكە كە بەرپىست لە شوپىنى ژېرەووى ئەندامى زاووزى پىي لكاو و وەكوو V بچووك لە ژېر نووكى سىرەتە. هەندى جار لە كاتى خەتەنە بەشىكى دەپرەرى و هەندى لە پياوان ئەم شوپىنەيان پىي حەشەرى تىرىن و هەستىارتىرىن بەشە. خەتەنەكردنى پياوان برىتتە لە برىنى بەشىك يان هەموو بەرپىستى ئەندامى زاووزى. هەر چەندە لە سەرچاوه جياجياكاندا جۆرە جياوازه كانى خەتەنەى ژنان پۆلئىنبەندى كراوه، بەلام ئەم پۆلئىنبەندىيە پۆ پياوان زۆر باو نىيە و لە توپىنەوه زانكۆيەكانىشدا بە ئەستەم سەرچاوهيەك دەدۆزىرتەوه كە خەتەنەى پياوانى پۆلئىنبەندى كرىت. لەو سەرچاوانەى كە جۆرەكانى خەتەنەى پياوان پۆلئىنبەندى دەكا دەتوانىن ناماژە بە توپىنەوهى پزىشكىكى سويسرايى - فەلەستىنى واتە دكتور سامى عەوه زولزەيب ئەبووساحلىيە بكەين كە خەتەنەى پياوى لە چوار جۆردا پىناسە كرىووه:

1. جۆرى يەكەم: لەم جۆرە خەتەنەدا بەشىك يان هەموو ئەو پىستەى كە نووكى سىرەتى پياو دادەپۆشى دەپرەرىت. بەم پىستە دەلئىن "بەرپىست".
2. جۆرى دووهم: لەم جۆرە خەتەنەكردنەدا، خەتەنەچى بە دەستى چەپى بەشىك لە بەرپىست (شوپىنى خەتەنە) دەگرى و دەيكىشى، رادەى گونجاوى برىن ديارى دەكا و

پاریزەرێك دادەنێ بۆ ئەوەی نووکی سیرەت لە برین بپاریزێت. پاشان بە دەستی راست و بە چەقۆیەك، بە یەك جوولە، بەرپێست بارته‌قای پارێزەرەكە دادەنێ و دەبیرێت. بەم بەشەى نەشتەرگەریی خەتەنە دەلێن milah. ئەم پرۆسە دەبێتە هۆی ئەوەی كە نووکی سیرەت دەر بکەوێ و پاشماوەی پێستی ئەندامی زاوژی پیاو كە لە دەستیدا ماوێتەووە لە بەشى خوارەوێ نووکی سیرەت ببردێت. بەشى دووھەمى ئەم پرۆسە ناوی Periah. ئەم كارە بە شێوھەكى نەریتی لە لایەن ئەو خەتەنە چیانەووە ئەنجام دەدرێ كە نینۆکیان درێژترە. زۆربەى جوولەكەكان ئەم شێوازە بەكار دەھێنن.

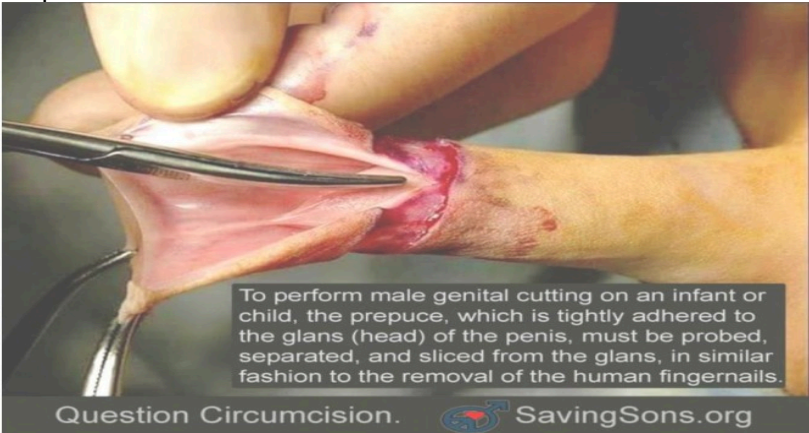
3. **جۆرى سێھەم:** ئەم جۆرە خەتەنە ناماژە بۆ لا بردنی تەواوی پێستی ئەندامی زاوژی پیاوان و ھەندێك جار پێستی گون و بەشێك لە بەشى سەرەوێ ئەندامی زاوژی دەكات. ئەم جۆرە خەتەنە پێشتر لای ھەندێك لە ھۆزەكانى عەرەبستانی باشوور برەوى بوو و بە گۆرەى ھەندێك لە شایەتھالەكان لە ناو ھەندێك لە ھۆزەكانى ئەفریقای رەشدا، بەتایبەت ھۆزى "نامشى" دا دەبیرێت.

4. **جۆرى چوارەم:** ئەم جۆرە خەتەنە بریتییە لە برینی كراوہ لە سەر بۆری میز لە گونەووە ھەتا نووکی سیرەت. لەم ھالەتەدا قلیشینك دروست دەبێ كە ھاوشیوھى زێى نافرەتانە. ئەم جۆرە خەتەنە لە ناو ھەندێك ھۆزى ئۆسترالیادا ئەنجام دەدرێت. (داربى و ھاوکاران، 2007)

بەگشتى زۆربەى ئەو خەتەنانەى كە ئیستا لە جیھاندا ئەنجام دەدرێن، لە سەر بنەمای شێوازی دووھەمە، شێوازی یەكەم زۆر باو نییە و شێوازی سێھەم و چوارەمیش ھەندێك ھۆزى نەریتخواز ئەنجامی دەدەن و دەگمەنە. لەم توێژینەووەدا مەبەست لە خەتەنەى پیاوان خەتەنەى جۆرى دووھەمە، كە زیاتر لە ئێراندا ھەبە. بەلام خالی گرینگ و جیی سرنج ئەوھەبە كە نە لە فەرھەنگ و كەلتوورى باو و نە لە توێژینەووە پزىشكییەكاندا، پێناسەى كى روون و جیگىر بۆ خەتەنە نەكراوہ و لە بەر ئەم ھۆكارەش روون نییە كە لە خەتەنەدا بە راستى كام بەشى كۆئەندامى زاوژی پیاو دەبردێ یان دەقترینرێ، چونكە بەرپێست ئەندامى كى جیا نییە و بە شێوھى پێستى كى دوولۆیە كە لە شانەى رووكەشى پێك ھاتووہ كە بە سەر ئەندامى زاوژی پیاویدا درێژ دەبێتەووە. ھەر لە بەر ئەم ھۆكارە شوینەكەى، واتە ئەو شوینەى كە بەرپێست دەست پى دەكا و ئەندامى زاوژی پیاو كۆتایى دى، قسەى لە سەر دەكرێت. جگە لەوہش درێژی بەرپێست لە كەسكەوہ بۆ كەسكەى تر دەتوانى جیاواز بى و لەم روانگەشەووە دەتوانین بڵیین كە برینى یەكسان و

ستاندارد بۆ ئەو کورەیی که بەرپیستی کورتتره ئازاری زیاتره، چونکه ئازار و زیانهکانی خهتهنه له پيشدا به رادهی پیستی ئەندامی زاوژی لایراو بهستراوتهوه. بهلام زۆربهی ئەم بهشه گرینگه که بهشی دهرهوه یان بهشی ناوهوهیه (کهمپیک له نووکی سیرهت) و له جۆری یهکه م و دووهه می خهتهنه دا باسمان کرد، شیاوی لیک ناسینهوهن و کاریگهیری نهری له سه رههستیاری سیکی دادهنن. ئەو ئازارهشی که به هۆی خهتهنهوه دروست دهبی هم به هۆی ئەم بهشه گرینگهیه و هممیش به هۆی فرینۆلۆمه کاتیک که دهپردریت. ئەم بهشه به یهکینک له چرتین وەرگره ده مارییه ساواییهکان ناسراوه که کاردا سه رهکیه که ی بریتیه له ناسینهوه و گواستهوهی ئەو چیهی که به هۆی بهرکهوتهوه دروست دهبی، بهشیک له بهرپیست، بهتاییهت له مندالی کۆرپه و کورانی خوار ته مهنی ههشت سالد، نووسینه ره و برینی له نووکی سیرهتهوه ژان و ئازاریکی زۆر به سه ره ئەو منداله دا دهسه پینتی و درهنگریش برینه که ی خۆش ده بیتهوه (هه مان). هه ندی جار ئەم ئیشه ده گوازیتهوه بۆ بهشه کانی دیکه ی سیرهت و ئازاریکی زۆر دروست دهکا، چونکه "بهرپیست له ماسوولکه ی ساف، ده ماری خوینی، عه سه بهکان، T، لینجه په رده پیک هاتوه، وه کوو پیلوی چاو که چاوه کان ده پاریزی، بهرپیست نووکی سیرهت و کونی بۆری میز ده پاریزیت. به پیچه وانهی باوه ری باو، بهرپیست، پاچه گوشتی زیاده ی ئەندامی زاوژی پیاو نییه که به بی هیچ دله راوکیه ک بتوانن بیهرین و فری بدهن.

pdf.farsi/docs/com.circumcision.www

To perform male genital cutting on an infant or child, the prepuce, which is tightly adhered to the glans (head) of the penis, must be probed, separated, and sliced from the glans, in similar fashion to the removal of the human fingernails.

Question Circumcision.

SavingSons.org

¹ وینهی ژماره 5: برینی بهرپیستی ئەندامی زاوژی پیاو به مقهست

شیوازەکانی ئەنجامدانی خەتەنە

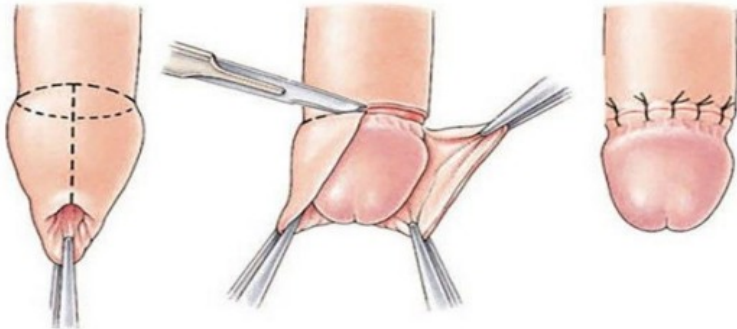
خەتەنە لە ناوچە جیاوازه‌کانی جیهان بە شیواز و کەرەستە ی جیاواز ئەنجام دەدرێ، ئەمەش دەتوانی ئاماژە بکە بۆ رادەیی ئەم دیارده‌ لە ناوچە جیا جیاکانی جیهان و فرەوانیی خەتەنە بی، هەتا ئەو رادەیی کە چەندین دەزگا و ئامییری پیشکەوتوو بۆ ئەنجامدانی خەتەنە دروست کراوە. باوترین و نوێترین ئەم ئامیرانە، کە لە ناوچە جیا جیاکانی جیهاندا بە کار دەهێنرێن، لە خشتەیی ژمارە ۱۱ هاتوووە.

ئەو هی لە نەشتەرگەری خەتەنە ی پیاو دا روو دەدا، واتە لابردنی هەموو یان بە شیک لە بەرپێستی ئەندامی زاوژی، لە رابردوو هەتا ئێستا هیچ گۆرانکارییەکی بە سەردا نەهاتوووە. ئەو هی لە گەل تێپەرینی زەمەن گۆراو، شیوازەکان یان رینگاکانی ئەنجامدانی خەتەنە یە. سەرەرای ئەمەش خەتەنە لە رابردوو هەتا ئێستا بە دوو شیوازی گشتی ئەنجام دراو و ئەنجام دەدرێ: شیوازی نەریتی و شیوازی مۆدیپن.

خشتهی ژماره 1: شپوازه کانی خهتهنه (UNAIDS, 2010)

ناوهرسی مالپهپر	ماوهی گیره بو رئگری له خویپزی	تهمهن	ولاتی سازینهر یان شوینی دهرکهوتن	ناوی ئامیر
www.accucirc.com		کۆرپه	ئه مریکا	Accucirc
www.alisklamp.com	چه ندرۆژ	کۆرپه کان ههتا گه وره سالان	تورکیا	Alisklamp
www.ismailclamp.com	5 بو 10 رۆژ	کۆرپه کان ههتا گه وره سالان	مالیزیا	Ismail clamp
www.kirveklamp.com	3 بو 5 رۆژ	کۆرپه کان ههتا گه وره سالان گهنج	تورکیا	Kirve Klamp
	7 رۆژ	5 سال بو سهه	چین	Shenguan Disposable Minimally Invasive Circumcision Anastomosis Device
www.smartklamp.com	5 رۆژ	کۆرپه کان ههتا گه وره سالان	هۆلندا	SmartKlamp
www.sunathrone.com	8 بو 12 رۆژ	کۆرپه کان ههتا گه وره سالان	مالیزیا	Sunathrone
www.taraklampsa.co.za	5 رۆژ	کۆرپه کان ههتا گه وره سالان	ئه فریقای باشووری	Tara Klamp

شیوازی نەریتیبی نەشتەرگەریی خەتەنە، شیوازی برین و تەقەلدان
 ئەم شیوازە ئیستاش باوترین شیوازی خەتەنەکردن لە ناو زۆربەیی ئەو کۆمەلگایانە یە کە نەشتەرگەریی خەتەنە ئەنجام دەدەن. گرینگترین تایبەتمەندیی ئەم شیوازە ئەوەیە کە بۆ برینی بەرپیست تیغی ریشتاشین بە کار دەهێنرێت. لەم شیوازەدا کە دەتوانین ناوی بنیین شیوازی برین و تەقەلدان، لە پێشدا بەرپیستی ئەندامی زاوژی بە چەقویان تیغی نەشتەرگەری دەبردێ و دواتر تەقەل دەدرێت. ئەم شیوازە کۆنترین شیوازی خەتەنەکردنە کە لە رابردووویەکی زۆر کۆنەو دەستی پێ کردوو و لە ئیستادا لە لایەن زۆریک لە پزیشکەکانەو لە نۆرینگە تایبەتەکان یان نەخۆشخانەکان بە کار دەبرێت. تاکە گۆرانیک کە لەم شیوازەدا رووی داووە ئەوەیە کە لە ئیستادا ناستی چاودێری تەندروستی لە کاتی نەشتەرگەری و دوای نەشتەرگەری بەرز بوووەو و هەروەها نامیری گەماربەرکراو (ستریلیزە) بە کار دەهێنرێت (دویل، 1389 هەتاوی).

وینەی ژمارە 6: بە کارهێنانی برین و تەقەل لە نەشتەرگەریی خەتەنەدا (دویل، 1389)

شیوازە نوێکانی نەشتەرگەریی خەتەنە
 گرینگترین جیاوازیی نێوان شیوازە کۆن و نوێیەکانی خەتەنە بە کارهێنانی کەرستەیی نوێیە کە بە کەلکۆەرگرتن لە تەکنەلۆژیای مۆدێرن دروست دەکرێن و بە کار دەهێنرێن. گرینگترین شیوازە نوێکانی نەشتەرگەریی خەتەنە بریتین لە: دانانی ئەلقەیی پلاستیکی یان پلاستیبل¹، بە کارهێنانی لەیزەر و خەتەنەکردن بە نامیری کلیپسی زیوین.

شیوازی دانانی ئەلقەیی پلاستیکی یان پلاستیبل
 ئەمڕۆ باوترین شیوازی خەتەنەکردن شیوازی دانانی ئەلقەیی پلاستیکی یان پلاستیبلە.

1. plastibell

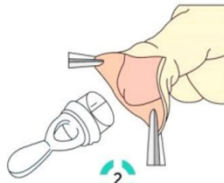
له م شپوازهدا ئەلقهیهکی پلاستیکی له سەر نووکی سیرتهی ئەندامی زاوژی دادهنری بۆ ئەوهی نههیلن خوین بهرهو بهشی سهروهی ئەندامی زاوژی بچیت. ئەندامی زاوژی (سیرت) بۆ ماوهی 5 بۆ 10 رۆژ له م حالهتهدا رادهگرن. له ئەنجامدا پیستی سهرووی دهزووهکه رەش دهبیتهوه و وهکوو ناوک پاش وشک بوونهوه به ئەلقهکهوه دادهکهویت. له م شپوازهدا پیوستان به بانداژ نییه. ئەم شپوازه زیاتر بۆ کۆرپه ی ژیر چوار مانگ به کار دهبن. (هه مان).

Plastibell

1

له سهروهی پیستی نووکی سیرت برشتیک ساز دهگن

2

پلاستیبیل دهچینه سەر نووکی سیرت و بهریتست به دهور پلاستیبیل و روو به سهروهی پلاستیبیل دهگیشرتنهوه.

3

دهزووهکی تهقلدان لهو درزی که ئەلقه ی پلاستیکی پلاستیبیل دروستی کردووه به دەوری نووکی سیرهتدا گرتی دهدریت. ئەو پیسته زیادهی که ماوهتهوه دهیبرن. ئەلقه پلاستیکییه کهش پاش 3 بۆ 7 رۆژ خو به خو دادهکهویت.

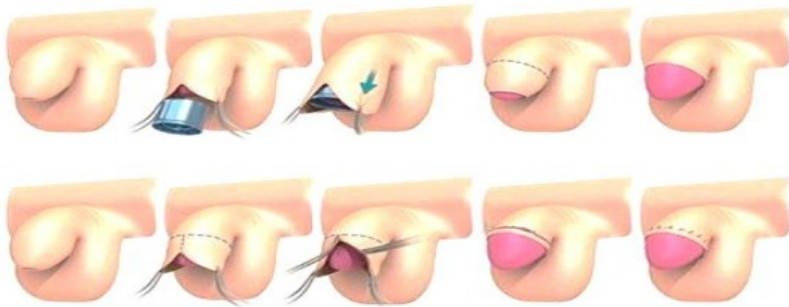
وینە ی ژماره 7: قوناغهکانی ئەنجامدانی نهشتهرگهیری خهتهنه به شپوازی ئەلقه

وینە ی ژماره 8: نامیری خهتهنه ی کۆرپه ئەندازه 13 میلیمتر (دویل، 1389)

خه ته نه کردن به له یزه

خه ته نه کردن به له یزهر شیوازی نوی نه شته رگه ری خه ته نه به. له م شیوازه دا شانه کانی ژیر پیستی بوری زاوی به له یزهر ده سویتیری، به لام له چاو نهو شیوازانه ی باس مان کردن، که متر نه انجام ده دریت. له راستیدا ناوانانی خه ته نه به له یزهر زور دروست نیبه، چونکه له م شیوازه دا تیشکی له یزهر به کار ناهیتیری، له م شیوازه دا به به کارهینانی cauter یان نه شته رگه ری کاره بایی پیستی نه ندای زاوی پی او ده بر دریت. نامیری cauter به بی نهوی بیته هو خوینبه ربوون بهر پیست ده بری، چونکه یه کسه ر خوینه که له سه ر پیست ده مه بییت. هه ر له بهر نه م هکارهش له م شیوازه دا خوش بوونه وهی برین خیراته. بیگومان شیوازی خه ته نه به له یزهر یان خه ته نه ی کاره بایش هیشتا پیوستی به ته قه له بو نه وهی خه ته نه ساف بیته وه و برینی پاش خه ته نه زووتر ساړیژ بیته وه. بویه نه م شیوازی خه ته نه یه هاوشیوهی خه ته نه ی ناساییه، ته نیا نهو که ره ستانه ی که تیدا به کار هینراون جیاوازن.

وینه ی ژماره 9: نه شته رگه ری خه ته نه به له یزهر (مالپه ری گهواره)

خه ته نه کردن به ده زگای کلیپسی زیوین

شیوازی کلیپسی زیوین هه مان شیوازی کلامپ به به کارهینانی دوو نامیر به ناوه کانی مووگین¹ و گمکو² یه که له رابردودا به کار نه ده هینران. له م شیوازه دا پیستی ده وری نووکی سیره تی نه ندای زاوی پی او به نامیر لا ده بری و پیوست به ته لقه یان ته قه ل ناکا، به لکوو بانداژیکي بچووکی ده کنه. له م شیوازه دا ئیدعا کراوه که خه ته نه کردنی مندالان به بی خوینبه ربوون نه انجام ده دریت. به پیستی توژیژینه وه نه انجام دراوه کان، به به راورد کردن شیوازی نه شته رگه ری و شیوازی نه لقه له گهل نامیری کلیپسی زیوین یان هه مان کلامپ

1. Mogen
2. Gemco

دهبئ بلیین خه ته نه کردن بهم نامیره خیراتر نه انجام دهد، به لام له پرووی زیانه کانی پاش نهشته رگه ری، وه کوو خوینبه ربون، هه وکردن، و نارپازی بوون له جوانیبه که ی، جیاوازیبه کی بهر چاو له نیتوان نه م شتوازاندا به دی ناکریت. مه ترسیی جولاندن و راگرتی پلاستیپیل که مه. ره نگه کلامپی مووگینیش بۆ نهو کورپانه ی که له ناوچه گه لپک ده ژین که ده ستیان به پزیشک راناگا، سوودمه ندرت بیت. هه روه ها به کارهینانی نامیری کلیپسی زیوین ره نگه بۆ مندالانی قه له و و خاوهن نه خویشی میکروپینیس (سیره تی بچووکت له حاله تی ناسایی) کیشه ساز بکا، چونکه سیره تیان زور کورته و له ژیر توژی و لوی چه وریدا نوقم بووه و ههر له بهر نه وهش خه ته نه کردنیان نهسته متره. هه ر بۆیه خه ته نه به کلیپسی زیوین به هوی نهو زیانانه ی که هه یه تی له نیستادا له زوربه ی ولاتاندا که لکتیکی نهوتوی نییه و شتوازیکی باش نییه.

خه ته نه به گیره یان کلامپی گو مکۆیه کیک له باوترین شتوازه کانی خه ته نه له نه مریکایه. له م شتوازه دا پزیشکان له پیشدا به پرۆب یان سووند بهر پیست له نووکی سیره تی دهرده هینن. نامیریکه که له زهنگوله ده چی و ده چیته ژیر پیستی ناوچه ی بهر پیست و نووکی سیره ت داده پوشتیت. پاشان پزیشکه کان بهر پیست له سه ر زهنگوله که دهرده کیشن و گیره که توند ده که نه وه، به جوریک که بهر پیست نه و نه ده هه لده گووشری هه تا گه رانی خوینی تیدا ده وه ستیت. پزیشکه کان به چه قو بهر پیست ده برن و بۆ ماوه ی پینچ خوله ک گیره له سه ر سیره ت ده هیلنه وه هه تا خوینه که ده مه بیت.

له شتوازی به کارهینانی گیره ی موگینیشدا دوا ی جیا کردنه وه ی بهر پیست به پرۆب، بهر پیست له پیش نووکی سیره ت دهرده کیشن و له ریگه ی گیره ی کانزاییه وه له گه ل درزه که ی ناوی ده خرپته ناوه وه. پاشان پزیشکه کان بهر پیست ده خه نه ناو گیره ی کانزایی و به چه قو ده برن.

وینه ی ژماره 10: نامیری موگین 7/5 سانتیمه تر (ویل، 1389)

خه ته نه چیه کان

یه کیک له بزیره گرینگه کانی خه ته نه ی کچان و کوران نه و که سانه ن که نه شته رگه ری خه ته نه نه نجام ده دن. له زاروهی گشتیدا به م که سانه ده لین "خه ته نه چی"، که ده توانین له دوو گروهی پزشکی و نه ریتیدا پۆلینه ندیان بکه ین. له رابردوودا و له ولاتی ئیراندا خه ته نه کردنی کچان له لایه ن خه ته نه چیه نه ریتیه نه کانه وه نه نجام ده درا، که پیمان ده گوترا "ماما" یان "دایه" و خه ته نه کردنی کورانش له لایه ن خه ته نه چیه نه ریتیه پیاوه کانه وه نه نجام ده درا، که پیمان ده گوترا "کیربر" یان "خه ته نه چی"؛ نه م که سانه به پشتبه ستن به نه زمون و زانیاری خویان و به بی راهینانی پزشکی نه م کاره یان نه نجام ده دا. زور تو یژینه وه له م بواره دا نه نجام دراون، که هه ندیکیان ناماژه بو زانی که متری خه ته نه ی نه ریتی و هه ندیکی دیکه ش ناماژه بو که متربوونی زیانه کانی خه ته نه ی کومه لگه ی پزشکی ده که ن.

خه ته نه چیه نه ریتیه کان

وه ک له لیکۆلینه وه ی "به ناوی نه ریت" دا هاتوه، له رابردوودا خه ته نه چیه نه ریتیه کان پیمان ده و ترا "لوتی / قه ره ج". زوره ی نه و که سانه ئارایشته گه ر یان گه رۆک بوون و به و پییه ی که نه م گروه هیچ راهینانیکه ی پزشکیان نه بینیه و هیچ جیا زاتیکیان نه بووه، به بی سړکردن و ته قهل دان خه ته نه یان نه نجام ده دا. له ئیرانی سه رده می سه فه ویدا هه ندیک له پیاوانی ئایینی نه م کاره یان ده کرد. زانایانی ئایینی نه م سه رده مه پله و پایه ی جیاوازی وه کوو سیداره ت، شیخولئیسلا م، موخته هیدی، پیش نو یژی، وانه بیژی (موده رسی)، دادوه ری (قه زاوه ت) خه لیه فه تولخه لیفایان هه بوو و له م نیوه نده دا و به گو یزه ی گپرا نه وه ی سانسۆن (گه رۆکیکی بیانی) نه م پیش نو یژانه مندالیان خه ته نه ده کرد:

"پیش نو یژ له مالی شا، نو یژی ده کرد و ئیمامی جه معاهه ت بوو و کاروباری خه ته نه و ماره برین و پرسه و ناشتی مردووی له نه ستۆ بووه". (سانسۆن، 1346، ل 30)

وینە ی ژماره 11: چه قۆی تابه تی خه تهنه له کۆنگۆ، هی کۆتابه کانی سه ده ی نۆزده هه می زاینی¹ له سه رده می قاجاریشدا شایه تی رۆلی سه لمانی (سه رتاشی) و خه تهنه چیه پیاوه کان له به ره و پیشبردنی ئەم دابونه ریته کۆنه یین که جگه له پیشه ی نارایشتگا، وه کوو که م کردنه وه ی قژی سه ر و ریش و کیسه کیشی له گه رماو، هه ندی کار ی پزیشکیشیان وه کوو ده رهینانی ددان، که له شاخ، خوین رشتن و خه تهنه کردنیان نه نجام ده دا (خاکرند و کریمی، 1398). ئەو نامیرانه ی که خه تهنه چیه کان به کاریان ده هینا که جیاوازیه کی نه وتۆی له گه ل نامیره کانی سه رتاشی نه بووه، بریتی بوون له: تیغ، قامیش که در یژییه که ی 12-15 سانتیمه تره و نه ستوورییه که ی بارته قای په نجه ی ناوه رسته و له سه ر یکیدا درزی هه یه. ئەم درزه بۆ ئەوه بوو که پیستی نووکی سیره تی مندال بخهنه ناوی و به چه قۆ (تیغی ریشتاشی) بیبرن (بهالگردی، 1442).

1- بروانه:

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Mangbetu_Beschneidungsmesser_Museum_Rieberg_RAC_15.jpg

وینەى ژمارە 12: نامیری خەتەنەى کوران لە سەردەمى قاجار (مۆزەخانەى کۆن)¹
لە ئیسراييليشدا خەتەنەکردنى کوران لە لایەن پیاوانى ئاینییەوه باو بووه و تا ئیستاش
بەردەوامە. بە جۆرێک کە یەکیک لە پیشە گرینگەکانى پیاوانى ئاینى لەم وڵاتەدایە و بۆ
ئەم کارەش رَاهینان دەبینن، هەر لەبەر ئەوەش زۆر شارەزای ئەم کارەن، ژمارەى سکالا لە
دژى ئەو خەتەنەنانەى کە لە لایەن ئەم گروپەوه ئەنجام دەدرى لە چاوانى تر کە مترە
(یگانى، 2006، ل 442).

بەلام خەتەنەى کچان زیاتر لە لایەن خەتەنەچییه نەریتخوازه کائوه ئەنجام دەدریت.
زۆربەى ئەم کەسانە ژنانى خۆجییه و قەرەج و گەرۆکن کە لەم بارەوه هیچ رَاهینانیکى
پزیشکیان نەبینوه و تەنیا پالپشتیان لەم کارەدا ئەو ئەزمونەیه و لە درێژەى چەندین
سالى بەدەستیان هیناوه. خەتەنەچییه ژنەکان بۆ برین کەلک لە کەرەسەى وه ک تیغى
ریش تاشین، مقەست یان چەقۆ وەردەگرن و پاش نەشتەرگەریش شویتى برینە کە بە

1- ئەم نامیرە ناوى "داغ دل"ە و نامیرێک بوو کە سەردەمانى کۆن بۆ خەتەنەکردنى کوران بە کار دەبرا.

خۆله میشی لای ته نووری خۆجییی، پاودری زهرده چیه داده پۆشن یان ناوی ساردی پیددا ده کهن. سهیر له وه دایه که له بهر ئه وهی خه ته نهی کچان وه ک نه شته رگه ریه کی پزیشکی له قه له م نادری، نه ته نیا له نۆرینگه یان نه خۆشخانه ئه نجام نادری، به لکوو له شوینیکی ناته ندروست و به بی جیازات و زیاتر به شیوهی نهینی و له گونده کاندایه نجام ده دریت.

وینهی ژماره 14: وینهی کچیکی میرمندالی کورد له کاتی خه ته نه له ههریمی کوردستان (هه وه الدهریی رۆیتیرز، 2014)

بۆ زانیاری زیاتر (4)

قازانج و زیانی شیوازه باوه کانی خه ته نهی مندالان

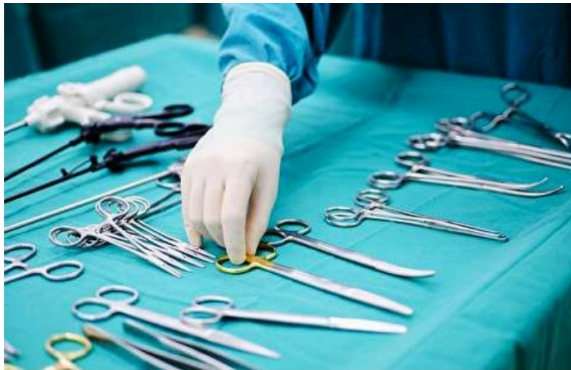
قازانجه کان	زیانه کان	تایبه تمه ندی	شیواز
له هه موو ئه وه نه خۆشخانه و نۆرینگانهی که جیازاتی هه یه ئه نجام ده دریت.	زیاتر پیوستمان به شماره زایی بهر له نه شته رگه ریهی خه ته نه یه تا شیوازه کانی دیکه.	ده توانین که له خه ته نه چیه شماره زاکان وه رگرین که هه میسه خه ته نه ناکهن.	Dorsal Slit
شیوازیکی ساده به کار دهینتی و نه نجامدانی ئه م خه ته نه به کریمی سرکه ری ELMA یه.	پیوستمان به نه ندازهی جۆراو جۆری نه لقه یه، چونکه نه لقه که ده بی چه ند رۆژیک بمینیتته وه و په نگه پیوست بکا که دیسان سهردانی نۆرینگه بکا بۆ ئه وهی نه لقه که دهر بهینر یتته وه. به کارهینانی هه له ی ئه م شیوازه له وانه یه هه ندی	له جیهاندا شیوازیکی باوه، له ولاتانی روو له گه شه قیوول کراوه. بۆ ئه وه ناوه نده تهندروستییانه گونجاوه وا مشته رییان زۆره.	Plastybell

قازانجەکان	زیانەکان	تایبەتە نەدی	شیواز
	<p>کیشە ی لڤ بکەو یتەو. ئەو شیوازە جگە بوو حالەتی تایبەت نەبێ بوو حالەتەکانی دیکە پیتشبار ناکرێت.</p>		
<p>ئەگەر بوو کۆرپە بە کار بهێنرێ رێژە ی سکالا لە دژی ئەم چەشنە خەتەنە لە چاوشیوازەکانی دیکە کە مەترە. هەندێ لە لیکۆلین... هەوکان دەریانخستوو کە ئەم شیوازە لە چاوشیوازی Goco clamp خێراترە و نازاریکی کە مەتریش دروست دەکات.</p>	<p>ئەگەر بە دروستی جیازە کە بە کار نەهێنرێ ئەگەری مەترسی قرتان یان برینی نووکی سیرەت لە نارادایە.</p>	<p>تەکنیکی بەکارهێنانی ئامراز ی Onepiece سادە و فیزیوونی زۆر ناسانە. بە جۆرێک کە شوینی بردراو پتووستی بە تەقەل نییە. رێژە ی ئەمە لە ئەمریکای باکووری ئەنجام دەدرێت. پتووست بە تەقەل ناکا، بەلام لە هەندێ حالەتدا رەنگە پتووست بە تەقەل بکاکە لەم حالەتدا پتووستمان بە شارەزایی زیاترە.</p>	<p>Mogen Clamp</p>
<p>پتووست بە تەقەل ناکات.</p>	<p>ناوەندە تەندروستییهکان پتووستیان بەو Gomco Clamp ئەنە یە کە ئەندازە ی ئەلقەکانی جیاوازه. پتووست بە نامیرێکی فرەکارە کە ئەگەری ونبوون و خراببوونی هەندێ لە بەشەکانی لە نارادایە. ناتوانین هەر وا بە ناسانی پاژەکان لە ناوگیرە جیا جیاکاندا چینگیر بکەین.</p>	<p>کاردا یەکی سادە و ساکاری هە یە و بوو ئەنجامدانی کە لک لە سەرکەری ELMA وەر دەگرن. وەها دەبیرێ کە پتووست بە تەقەل ناکات. پتووست بە تەقەل ناکا بەلام لە هەندێ حالەتدا رەنگە پتووست بە شارەزایی بکات.</p>	<p>Gomco Clamp</p>
<p>شیوازیکی سادە بوو بەکارهێنانی ئامیر ی one piece – (پارێزەرێک بوو</p>	<p>ئەگەر خەتەنە چی وردبین نەبێ، ئەگەری مەترسی قرتانی بەشێک لە نووکی</p>	<p>پیاوانی ئایینی جوولە کە ئەم شیوازە بە کار دەبەن و دەتوانین بە شیوازی جیاواز</p>	<p>Metal Shield</p>

شێواز	تایبه‌تمه‌ندی	زیانه‌کان	قازانچه‌کان
	که‌لکی لئ وەر بگرین: یه‌کجاره‌کی یان چه‌ندجار له‌گه‌ل نه‌خته‌کردن.	سیره‌ت له‌ نارادایه.	پاراستنی نووکی سیره‌ت و ناسانکاری له‌ به‌کاره‌ینان و راهینانی جه‌ماوه‌ری خه‌لک.

خه‌ته‌نه‌چییه‌ نوێکان یان پزیشکان

ئهم‌کرده‌وه‌ له‌ ئێراندا کیشه‌ی یاسایی نییه‌ و له‌ گه‌ل ئه‌وه‌ی فه‌رمانیک شه‌رعی و پئویستییه‌کی فه‌رهنگی و نهریتییه‌ سروشتیکی یاساییشی هه‌یه‌، که‌واته‌ به‌ پنی جوژه نهریتییه‌کان، ئهم‌ نه‌شته‌رگه‌رییه‌ له‌ ناوه‌نده‌ ته‌ندروستی و پزیشکییه‌کانیشدا ئه‌نجام ده‌دری‌ت. له‌ ناو پیاوانی ولامده‌ری پرسیارنامه‌ی گشتیی ئهم‌ توێژینه‌وه‌ش که‌ مامناوه‌ندی ته‌مه‌نیان له‌ 22 بو 70 سال‌ بوو، 36 له‌ سه‌دیان له‌ نه‌خۆشخانه، 24 له‌ سه‌دیان له‌ ماله‌وه‌، 20 له‌ سه‌دیان له‌ نۆرینگه‌ی تایبه‌تی پزیشک، 8 له‌ سه‌دیان له‌ کلینیکه‌کان، 4 له‌ سه‌دیان له‌ بنکه‌ی ته‌ندروستی، (نزیکه‌ی 8 له‌ سه‌دیان له‌ بیریان نه‌بوو که‌ له‌ کوی خه‌ته‌نه‌ کراون) خه‌ته‌نه‌ کرابوون. لیکۆلینه‌وه‌ی دیکه‌ش له‌م بواره‌دا ئه‌نجام دراوه‌ که‌ هه‌ندئ له‌ ئه‌نجامه‌کان ئاماژه‌ به‌ زیانی لاوه‌کیی که‌متری خه‌ته‌نه‌ له‌ سه‌ر ده‌ستی خه‌ته‌نه‌چییه‌ نهریتییه‌کان و هه‌ندیکیان ئاماژه‌ به‌ زیانی لاوه‌کیی که‌متری خه‌ته‌نه‌ له‌ سه‌ر ده‌ستی پزیشکان له‌ ولاتی ئێراندا ده‌که‌ن.

وینهی ژماره 15: هه‌ندئ له‌ ئامرازه‌ تایبه‌ته‌کانی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ له‌ که‌رتی پزیشکیی ئیستادا (مالپه‌ری تابناک)

کاتې نه نجامداني خه ته نه له روانگه ی نایینی ئیسلاموه

سه باره ت به کاتې خه ته نه کردنی کوران له ناو موسلمانان، پیغه مبهری ئیسلام و ئیمامه شیعه کان و زانایانی نایینی نه هلی سونه جه ختیان له سه ر نه نجامدانی نه شته رگه ربی خه ته نه له ساله سه ره تاییه کان و به تاییه ت له رژی حه وه مدها کردووه ته وه. بؤ نمونه له پیغه مبهری ئیسلام ده گپړ نه وه:

"منداله کانتان له رژی حه وه می له دایک بوونیا ندا خه ته نه بکن، چونکه هم کاره بؤ مندالی کورپه خاویتره و کاریگه ربی باشی له سه ر گه شه ی جه سته ی نه و منداله هه یه و له رووی رچییه وه شادتره." (کلینی، ج 6، 1407 مانگی، ل 35).
هه روه ها له ئیمام عه لی ده گپړ نه وه:

منداله کانتان له رژی حه وه می له دایک بوونیا ندا خه ته نه بکن و هه رگیز له بهر گه رما و سه رما په کی هم کاره مه خن، چونکه خه ته نه کردن ده بیته هو ی پاکي و خاوینی جه سته (نه بووشه عبه هه رانی، ۱۳۶۳، ل ۱۲۴).
له فه ر مووده ی ئیمامی پیغه می شیعه کاند^۱ ها تووه که پیغه مبه ر هسه ن و حسه ینی له حه وه مین رژی له دایک بوونیا ندا خه ته نه کرد و ئیمام سادقیش سه باره ت به خه ته نه فه ر موویه تی:

"منداله کانتان خه ته نه بکن، چونکه سه رچاوه ی پاکي زیاتر و گوشت گرتنی زیاتره و زه ویش میزی خه ته نه نه کراوی پی بیسه" (کلینی، به رگی ۶، ۱۴۰۷ مانگی، ل ۳۴).
هه ر چه نده چه ندین فه ر مووده جه ختیان له سه ر پیو یستی خه ته نه کردن له رژی حه وه مدها کردووه ته وه، به لام ده رکه و تووه که له کومه لگا ئیسلامیه کاند ته مه نی خه ته نه کردن هه تا ته مه نی پیغه یستن و هه ژده سالان دوا ده که وئ و هه روه ها هه ندئ به لگه له نارادایه که پیشان ده دا هم کاره له رووی شه رعیه وه هیه کیشه یه کی نییه، له عه لی کوری یه قتین ها تووه که له ئیمامی حه وه می شیعه یان پرسى: نایا خه ته نه کردنی مندالی کور له رژی حه وه مدها سونه ته، یان ده توانین دوا ی بخه یین و کامیان باشته ر؟
وتی:

له رژی حه وه تم سونه ته و نه گه ر وه دوا بکه وئ، هیه کیشه یه کی نییه (هه مان سه رچاوه، ل ۳۶؛ حر عاملی، به رگی 15، بی تا، ل 165).
سه باره ت به ته مه نی خه ته نه بیر و بؤ چوونی جیاواز له نارادایه که گرینگترینه که یان

1- بروانه:

جیاواز بوونی نه نجامدانی هم کاره له ناو کومه لگا ئیسلامیه کانه، به جوړیک که هه ندیک له پوژری حه و ته مدا خه ته نه کراون و هه ندیکیش کاتی خه ته نه کردنیان بو هه تا کاتی بالقی- بوون دوا خراوه. بو نمونه له پاکستان هه و کورانه ی که له نه خو شخانه له دایک ده بن چهند پوژر دوا ی له دایک بوون خه ته نه ده کریڼ، به لام هه و کورانه ی که له دهره وه ی نه خو شخانه له دایک ده بن له ته مهنی نیوان سی بو حه و ت سالان خه ته نه ده کریڼ. له ولاتی تورکیا کاتی خه ته نه کردنی کورانی موسلمان له نیوان پوژری هه شته می له دایک بوون هه تا ته مهنی بالقی بوون بگوړه. له ولاتی هه نده نو سیا خه ته نه کردنی کوران له نیوان ته مهنی پینچ بو هه ژده سالان نه نجام ده دریت (WHO, 2007)، له ولاتی عهره بستانی سعودیه به تایه ت شاری مه که، زیاتر له نیوانی ته مهنی سی بو حه و ت سالان خه ته نه نه نجام ده دری، له ولاتی میسر له نیوان ته مهنی پینچ بو شه ش سالان نه نجام ده دری و له باکووری هه فریقا له نیوان ته مهنی حه و ت پوژر بو سیزده سالان نه شته رگه ریی خه ته نه نه نجام ده دریت (سعیدی، 1390).

خالیکی سرنجر اکیش سه بارت به کاتی خه ته نه کردنی موسلمانان ده توانین له گپانه وه په کدا له کتیبی بارسولؤ مؤس جوړو فیک¹، کاسولیکیک که له لایه ن تورکه کانه وه گیرابوو، به دی بکه یڼ. هه و که نزیکه ی ده سال له هه سته نیول و ناوچه کانی تری نیمپراتوریه تی عوسمانی ژیاوو، له کتیبه که یدا دنووسیت: "به پینچه وانه ی جووله که که له پوژری هه شته می له دایک بوونیان مندالان خه ته نه ده که ن، موسلمانان منداله کانیا ن له ته مهنی حه و ت یان هه شت ساله خه ته نه ده که ن و هوکاری هه وه ش هه وه یه که منداله که پیش خه ته نه دان به باوه په که یدا بینیت." (دویچ، 2013) ییگومان هه و راستیه ی که مندال بهر له خه ته نه دان به برواداری به رپوره سمیکه تایه تی بنی له هیچ کام له رپوره سمه کان و به تایه ت له ناو موسلمانان کادا به دی نه کراوه و هه مه ته نیا راپورتیک له سه ر بنه مای هم باه ته گرینگه بوو.

واجب کردنی خه ته نه ته نانه ت له دوا ی بالقی بوونیش شتیکه که ده توانین بلین هه موو رپه ره نایینییه کان له سه ری کوکن، هه ر چهنده ژماره یه ک له فه قیکان خه ته نه به واجب و به مافی دایک و باوکی ده زانن و کومه لیکه دیکه ش له سه ر دایک و باوک به واجبی نازانن و ناماژه یان به هه ندی فهر مووده کردوو که هم کاره مسته حه به که دایک و باوک دنه ده دن بو هه وه ی منداله کانیا ن خه ته نه بکه ن. بو نمونه له ناو رپه رانی سه رده می هاوچه ر خدا، به

پئی بۆچوونی رپیهری تهقلیدی دیاری شیعهکان واته سهید علی حسهینی سیستانی، مستهحه به که دایک و باوکی منداله که، پیش تهمنی بالق بوون خهته نهی بکهن. رپیه رانی تهقلیدی دیکه وه کوو سافی گولپایه گانی و شه بیری زه نجانی خهته نه کردنی مندالیان له رۆژی هه وته مدا به مستهحه به ده زانی و مه کارم شیرازی حوکمی داوه که به پئی فرمان به چاکه و رپگری له خراپه دایک و باوک ده بی کوره که یان خهته نه بکهن. مه له محمه مد جه ماله دین واژی، پیاوی نایینی ئه هلی سوننه ی مزگه وتی په سوئ، خه لکی شاری پیرانشار له پارێزگای نازره بایجانی رۆژاوا، پئی وایه:

"له دواي تهمنی بالق بوون، نه کردنی خهته نه بۆ که سبکی موسلمان که باوه ری به واجب بوونی خهته نه یه، ده بی به رپر سیاری تپی رۆژی دواي له ئه ستۆ بگری، چونکه کاریکی واجبی جیبه جی نه کردوه."

عه بدولرپه حمان محمه مد ره سوولی، زانا و لیکۆله ری نایینی، خهته نه کردنی مندالان بهر له رۆژی هه وته م به (مه کر ووه) و ناشیرین ده زانی و خهته نه کردن له رۆژی هه وته مدا به مستهحه به له قه له م ده دات. ناوبراو وه ک به لگه یه ک بۆ ئه م لیکۆلینه وه گیرانه وه یه ک ده هینینه وه که ئه مه یه:

ئیمام هه کیم و ئیمام به ریه قی له هه زره تی عایشه وه ده گیرنه وه که پیغه مبه ری خودا هه سه ن و حسه ن، کچه زا خوشه ویسته کانی له هه وته مین رۆژی له دایک بووناندا خهته نه کرد.

به وته ی محمه مد ره سوولی:

به لگه کانی ئه م گیرانه وه سه حیحن و رپکه وتی له دایک بوونیش هه ژمار ناکری؛ واته ده بی جگه له رۆژی له دایک بوون هه وت رۆژ تپیه ریبیت. پاشان خهته نه بکریت. ههروه ها هه زره تی ئیبراهیم ئیسه قی کورپی له ته منه نی هه وت سالان و کوره که ی تری واته ئیسه اعیلی له ته منه نی هه قده سالاندا خهته نه کردوه. جا ئه گه ر منداله که لاواز بوو و توانای بهرگه گرتی له هه مبه ر نه شته رگه ری خهته نه نه بوو پیو یسته هه تا ئه و کاته ی توانای بهرگه گرتی بوو دوا بخریت.

به شی سییه م: چاوخساندنیك به ئاخیزگه میژووی و رهوتی پهره سەندنی جوگرافیایی خەتەنە لە جیهان

پیشه کی

میژووی خەتەنە بۆ ۱۵ ھەزار سال پێش ئیستا دەگەرێتەو. ئەم نەشتەرگەرییە یەکیک لە کۆنترین نەشتەرگەرییەکانە کە لە سەر منداڵان نەنجام دەدرێ. لیکۆلەرانی لە لاشە مۆمیاکراوەکانی میسری کۆندا بوونی ئەم نەشتەرگەرییەیان سەلماندوو. لە کتیپە پێرۆزەکانی نایینی ئیسلام و جوولەکەدا ناماژە و پێشنیار بۆ نەنجامدانی خەتەنە کراوە. ھەر و ھا ئەم کارە سالانیکی زۆر لە ناو ھەندیک لە رەشپیتەکانی ئەفریقا و ھۆزەکانی ئۆسترالیا و ھەندیک ھۆزی دیکە (بە بێ پەیوەندی نایینی) باو بوو. جگە لەو ھەش خەتەنە یەکیک لە کۆنترین نەشتەرگەرییەکانی جیھانە، کە پێشینیەکی دوور و درێژی لە سەردەمی کۆندا ھەیە و ھەتا ئیستاش لە ناوچە جیاوازی جیھاندا بەردەوامە.

لەم بابەتەدا ھەول دراوە و ینە یەکی گشتی لە سەرچاوەی میژوویی و سنووری جوگرافیایی خەتەنە، و بە تاییبەت خەتەنە ی پیاو بخریتە روو. بۆ ئەم مەبەستە سەرەتا بە قسەکردن لە بارە ی ئاخیزگە ی میژوویی و سەرچاوە ی دایک رەچە لەکانە ی خەتەنە، و ینە یەکی کورت بەلام میژوویی سەبارەت بەم بابەتە کە توێژینەو ی لە سەر دەکری دەخریتە روو و لە درێژەشدا بە قسەکردن لە بارە ی رادە ی پەرەسەندن و بڵاویبوونەو ی خەتەنە لە ئاسیا، ئەفریقا، ولاتانی ئینگلیزی زمان و ولاتانی ئەمریکای ناوەندی و باشووری ھەول دەدری و ینە یەکی جوگرافیایی سەبارەت بە خەتەنە پێشکەش بکری.

میسر ئاخیزگە ی میژوویی و زەمینە ی پێش نایینی خەتەنە

گەرانی بە دوای دۆزینەو ی ئاخیزگە ی خەتەنە لە سەر ئاستی جیھان، چ سەبارەت بە خەتەنە ی ژنان و چ لە مەر خەتەنە ی پیاوان، ئیمە بەرەو دەرووبەری میسری کۆن رادە کیشیت. توێژەرانی بە گشتی سەرچاوە ی جوگرافیایی خەتەنە ی ژنان دەبەنەو بۆ

دهوروبه‌ری پروباری نیل له میسری کون و پیشینه‌ک‌شی ده‌گه‌رپننه‌وه بو زیاتر له دوو هه‌زار سال پیش نیستا. په‌نگه‌ ئه‌م داب‌ونه‌ریته له ناو‌هنده‌ ناماژه‌پیکراوه‌که‌وه بو ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ری بلاو بو‌ویته‌وه. میژوونوسان ئید‌عا‌ی ئه‌وه ده‌که‌ن که‌ خه‌ته‌نه‌کردنی کچان له سه‌رده‌می فیر‌عه‌ونه‌کاندا ئه‌نجام دراوه و هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م هۆکاره‌ش ده‌بی له‌ میسردا بو سه‌رده‌می په‌گ و رپیشه‌ی خه‌ته‌نه له‌ سه‌ده‌ی پینجه‌می پیش زایین بگه‌رپین. هه‌روه‌ها به‌لگه‌کان ئه‌وه ده‌رده‌خه‌ن که له‌م ناوچه‌دا نهریتی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان به‌دی کراوه، که بو نمونه‌ده‌توانین ناماژه به‌گه‌رپانه‌وه‌ی هیرۆدۆت "باوکی زانستی میژوو" بکه‌ین که ده‌گه‌رپه‌وه که خه‌ته‌نه له‌ دیرزه‌مانه‌وه له‌ ناو میسریه‌کاندا باو بووه. ئه‌م گه‌رپانه‌وانه به‌ دوزینه‌وه‌ی مؤمیاییه‌کان و هه‌ندئ نه‌خ‌ش و نیگاری سه‌ر کیلی گۆره‌کان پشتر‌است کراوه‌ته‌وه و ده‌ریده‌خا که خه‌ته‌نه‌کردنی ژن و پیاو به‌ر له‌ هاتنی مووسا له‌ نیوه‌ی سییه‌می هه‌زاره‌ی پیش زایین باو بووه، وه‌کوو چۆن ئه‌م کاره به "پاکیی فیر‌عه‌ونی" ییش ناوزه‌ده‌ کراوه (فرۆید، ۱۳۴۸ هه‌تاوی). سه‌باره‌ت به‌ کورته‌میژووی خه‌ته‌نه‌ گه‌رپانه‌وه‌ی زۆرمان هه‌یه، هه‌تا ئه‌و جیگایه‌ی که به‌هراورد کراوه پیشینه‌ی خه‌ته‌نه بو‌سی هه‌زار، پینج هه‌زار و به‌ گۆیره‌ی هه‌ندئ گه‌رپانه‌وه هه‌تا بو 15 هه‌زار سال پیش نیستاش ده‌گه‌رپه‌وه، به‌لام خالی سرنج‌اکیش ئه‌وه‌یه که به‌ بو‌چوونی هه‌ندئ که‌س، ئه‌م بابه‌ته‌ گرینگه‌ زه‌مینه‌ی پیش‌نایینی هه‌یه و ده‌توانین له‌ میسری کون و دوواوان (میزۆپۆتامیا)دا بو شوینی ناخیزگه‌ی خه‌ته‌نه بگه‌رپین (احیدری، 1371 هه‌تاوی). ئه‌وه‌نده‌ی ئی‌مه ده‌زانین هه‌یج کام له‌ هۆزه‌کانی دیکه‌ی رۆژه‌لاتی ده‌ریای مه‌دیته‌رانه‌ ئه‌م داب‌ونه‌ریته‌یان په‌یره‌وه نه‌کردوه. هیرۆدۆت له‌ ده‌وروبه‌ری سالی ۴۵۰ پیش زایین سه‌ردانی میسری کردوه و له‌ راپۆرتی سه‌فه‌ره‌که‌یدا بابه‌تیک ده‌خاته‌ روو که بو پیشاندانی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی میسر زۆر گونجاوه و هاوشپه‌وه‌ی هه‌ندیک له‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی نایینی جووله‌که‌ له‌ قوناغه‌کانی دواتره و ئه‌و ده‌لی:

"ئه‌وان له‌ هه‌موو رووبه‌که‌وه له‌وانی دیکه‌ خواپه‌رست‌ترن و به‌ هۆی هه‌ندیک خووه‌وه له‌وان سه‌رت‌رن. ئه‌وان خه‌ته‌نه ده‌که‌ن و به‌ هۆی پاک‌خواوینییه‌وه، یه‌که‌م که‌س بوون که‌ بره‌ویان به‌م کاره‌ دا. جگه‌ له‌وه‌ش له‌ به‌راز بیزاران." (فرۆید، ۱۳۴۸ هه‌تاوی).

ده‌گه‌رپه‌وه که‌ کۆلمان ئه‌سکه‌نده‌رانی وتوویه‌تی:

"بی‌تاگۆراس که‌ ده‌چیته‌ میسر، بو‌ئه‌وه‌ی بتوانی له‌ گه‌وره‌کانه‌وه فیری نه‌پینییه‌ نایینییه‌کان بی به‌ ناچاری قبوولی کرد که خه‌ته‌نه بکری، که‌سیکیش ده‌بوو به‌ زانای

نابینی که خهته نه کرابایه". (دانش پژوه، ۱۳۲۵ ههتاوی).

ویتهی ژماره 16: که نه کاربی نه شته گهری خهته نه له یه کیک له پرستگه کۆنه کانی میسر هی

سهرده می نامینه ژتیبی سیهم¹

له سه رچاوهی دایک ره چه له کانهی خهته نه و قه ده غه کردنی هه و گری هاوره گه زخوازانه وه بگره هه تا ده گاته ریشهی باوک ره چه له کانهی خهته نه، پیالنی خهته نه له چوار چیهی ته مبی کردن و دامرگاندتی رکابه ریبی سیکیسی خهته نه کردن ده توانی کرده وه یه کی ره مزی و کۆن بی که له بیر و باوه ری مرفه کان له نه زمونه کانی ژیاناندا سه رچاوهی گرتی و گیره وه ری به شیک له فهره ننگ و میژووی نه و که سانه بی که پیشتر له سه ر نه م گۆی زه وییه ژیاون. خهته نه کردنی ژنانیش له م یاسایه به ده ر نییه و نه بووه، وه ک له توژیینه وهی "به ناوی نه ریت" هاتووه (نه حمه دی، ۲۰۱۴) سه بارت بهو بیر و باوه رانهی که په ره پنده ری خهته نهی ژنانن هاتووه: هه ندیک پیان وا بوو که خهته نه کردنی کچان توانای مندال خسته وه یان باشتر ده کا، مه یلی هاوره گه زخوازیمان تیدا که م ده کاته وه و وه فادار بوونی ژن به هاوسه ره ده ستیشانکراوه که ی زۆر ده کات.

کاتیک که رتی پیشه سازی و کشتوکال زۆرتر بوو و فره تر گه شهی سه ند و بری داهات زیادی کرد، ره گه زی به هیتر ورده و ورده په ره ی به بالاده ستیی خۆی به سه ر که رتی

1- بروانه:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Circumcision_Precinct_of_Mut.png?uselang=fa

پیشه‌سازی و کشتوکال دا. له‌گه‌ل پهرسه‌ندنی ناژه‌لدارۍ، سه‌رچاوه‌یه‌کی نویی سامان که‌وته ده‌ستی پیاوان و به‌م شپوه ژیان به‌هیزتر و سه‌قامگیرتر بوو. ته‌نانه‌ت کشتوکالیش که راو‌چییه‌کانی چاخۍ کۆن به‌کار‌یکۍ بڼ‌پایه‌خیان داده‌نا، له‌کۆتاییدا، پیاوی به‌ته‌واوی بۆ لای خوۍ راکیشا و نه‌و سه‌روه‌ریه‌ه‌ئابوو‌ریه‌ه‌ی که‌ ژن به‌هۆی نه‌و کاره‌وه‌وه‌ده‌سته‌ی هینابوو، له‌ژنی زه‌وت کرد. تا نه‌و کاته‌ه‌وه‌ ژن بوو که‌ ناژه‌لی ده‌سته‌مۆ ده‌کرد، به‌لام نه‌وه‌ پیاوه‌که‌ بوو که‌ له‌کشتوکالدا به‌کاری ده‌هینا و به‌م شپوه‌به‌رپرسیار‌یتی ئیسی کشتوکالی‌گرته‌ده‌ست و به‌تایبه‌ت نه‌وه‌ی که‌ گاواسن نامرازی جووت‌کردن بوو و بۆ ئیش‌کردن به‌م نامرازه‌پنویست به‌هیزی ماسوولکه‌به‌ی زیاتر بوو. هه‌ر نه‌م جووت‌کردنه‌گواسته‌وه‌ی به‌رپرسایه‌تی کشتوکالی له‌ژنه‌وه‌ بۆ پیاوی ناسان کرده‌وه (رید، 1387 ی هه‌تاوی).

زیادبوونی سامانی شیواۍ گواسته‌وه‌ی مرۆف، وه‌کوو ناژه‌لی مالی و به‌روبوومی زه‌وی، زیاتر ژنانی ملکه‌چ و گو‌پرایه‌ل کرد، پیاو له‌م کاته‌دا داواۍ له‌ژن ده‌کرد که‌ پنی وه‌فادار بڼ‌بۆ نه‌وه‌ی نه‌و مندالانه‌ی که‌ له‌دایک ده‌بن و میرات وه‌رده‌گرن مندالی‌راسته‌قینه‌ی پیاوه‌که‌ بن. به‌م شپوه‌پیاو پینش که‌وت و به‌هۆی نه‌وه‌ی مافی باوکایه‌تی له‌ناو خیزاندا هه‌بوو، گواسته‌وه‌ی میرات که‌ هه‌تا نه‌و کاته‌له‌رینگه‌ی ژنه‌وه‌ده‌گوازراوه‌، بوو به‌ه‌ی پیاو. مافی دایکایه‌تی له‌ناست مافی باوکایه‌تی سه‌ری نه‌وی کرد و بنه‌ماله‌ی پیاوسالاری که‌ به‌ته‌مه‌تترین پیاو سه‌رۆکایه‌تی ده‌کرد، له‌ناو کۆمه‌لگادا وه‌ک به‌که‌یه‌کی ئابووری و یاسایی و سیاسی و نه‌خلاق‌ی ناسینرا. خواکانیش که‌ هه‌تا نه‌وسا زۆربه‌یان ژن بوون، بوونه‌پیاوی ریشدار که‌ له‌راستیدا هیمای باوکه‌کان و گه‌وره‌کانی خپل بوون. له‌ده‌وری نه‌م خوداوه‌نداندا "حه‌ره‌م" ڼک دروست بوو هاوشپوه‌ی نه‌وه‌ی پیاوه‌لوتبه‌رزه‌کان له‌کاتی لاکه‌وته‌بیاندا له‌خه‌یاله‌کانیاندا دروستیان کردبوو (ستوده، 2003).

سه‌ره‌ل‌دانی بنه‌ماله‌ی پیاوسالاری زه‌بر‌یکۍ به‌هیز بوو که‌ ریز و شکۆی ژنی ټیکشکاند. ئیتر له‌و کاته‌وه‌ ژن و منداله‌کانی ژن بوون به‌ملکی باوک یان برای گه‌وره‌و پاش نه‌وه‌بوون به‌ملکی می‌رد. بۆ هاوسه‌رگیریش هه‌ر وه‌ک چۆن غولام و که‌نیزیان له‌بازاردا ده‌کړپیه‌وه، ژنیشیان ده‌کړپیه‌وه و کاتیک می‌رده‌که‌ده‌مرد، ژنه‌کesh وه‌کوو به‌شه‌کانی دیکه‌ی سامان و ملکی پیاو به‌میرات ده‌برا (ستوده، 2003) و به‌گویره‌ی مورگان، دامه‌زراوه‌سه‌ره‌کیه‌ه‌ مرۆیه‌کان له‌سه‌ر بنیات و بناغه‌ی وه‌حشیگه‌ری (دړنده‌یی) دامه‌زراون، له‌به‌ر‌په‌ریه‌ت گۆرانیان به‌سه‌ردا هات و له‌شارستانه‌تدا پینگه‌یشن. هه‌ر به‌م چه‌شهنه‌ش بنه‌ماله‌ه‌ بیچم و فۆرمی جۆراوجۆری ټیپه‌راندوه‌وه‌ و سیسته‌می گه‌وره‌ی

هاوخوینی و خزمایە تییان خولقاند که هەتا ئیستاش ماوەتەووە. هەر وەها چەمکی خاوەنداریتیش گەشە و گۆرانکارییەکی هاوشیۆی بە خۆووە بینی، کەلکەلە ی خاوەنداریتیی سامان وەک چارتی بژیوی کەلکەبوو، کە لە سەردەمی درنەدی لە ئاستی سێفردا بوو، بە سەر زەینی گروپە شارستانییه مرقییه کاندایا زالی بوو (مورگان، 1371 ی هەتاوی).

دوای کزیوونەووی سیستەمی دایکەرچەلەکی و خاوەنداریتیی هاو بەشەنە و سەرھەلدانی پیکھاتە ی پیاوسالاری و خاوەنداریتیی تاییەت، سیستەمی بنەمالەیی وردە وردە لەگەل دامەزرێوانەکانی دیکە گۆرانی بە سەردا هات و سیستەمی فرەژنی بە ھۆکاری ئابووری و یاسایی پەری سەند. لە کۆمەلگا فرەژنییەکاندا، باوکی خانەوادە بوو ئەووی لە ناو سنووری بنەمالەدا مافی خاوەنداریتیی بە سەر ژنەکانیدا بپاریژی و نەھێلێ کورەکانی لەگەل ئەم ژنانەدا ھاو جینی بکەن، پەری بە نەریتی خەتەنە ی کوران دا. ئەم بیرۆکە لەگەل تیۆری گری ئۆدیوی فرۆید یە ک دەگریتەووە کە لە پرۆسە ی ھەلدان و گەورەبووندا، مندالە ئیرەکان، باوک وەک بەر بەستیک لە بەردەم خۆشەویستی و سۆزی دایک دەبینن. ھەر بۆیە ھەول بوو نەھیشتتی باوک دەدەن کە ئەم دژایەتی بە ھۆی ئەووی مندال دەرقەتی باوک نایە، لە شیۆی ئیرەیدا خۆی دەنوینیت. کەواتە لە سەردەمانی کۆنیدا بوو ئەووی کورانی بنەمالە ئارەزووی سیکسیان بوو ژنەکانی تری باوکیان نەبی، بپاریا درا ھەتا تەمەنی حەوت سالان بە پیلانی خەتەنەکردن سزایان بەدن. وەکوو چۆن پیشتریش، بە ھۆی پیلانگێرییە ک نەریتی خەتەنەکردنی ژنانیان دەست پیکردبوو بوو ئەووی ئارەزووی سیکسیان دایمکینن کە نەکا لە نەبوونی مێردەکانیاندا، لەگەل ھاو بەشی سیکسی دیکە ھاو باخەلی بکەن. ئەم جارەش توانیان بە سەپاندنی ئەم نەریتە خۆیناوییە بە سەر کورەکانیاندا، بە ئەرخیەنییەووە ماوہیەکی زۆر بە دوور لە مال برۆن بوو شەر، راو و بازرگانی و ھتد. دواتر لەگەل سەرھەلدانی ئایینەکان لە ناو فەرھەنگ و کەلتووری جەماوەردا، ئەم نەریتە وەکوو دەستکەوتەکانی دیکە ی مرۆف ھاتە ناو ئایین و بە گۆرانکاری و ھەرچەر خانەووە بەردەوام بوو (رید، 1387). بەو پینە ی کە ئەم رپۆرەسمانە بەر لە دەرکەوتتی ئایینەکانیش برەویان بوو، ھێچ دروست نییە کە خودای میری مەزنی ئایینەکان، لە بری تیرامان و تیۆری دارشتن لە سەر جۆر و چەشنە جیاوازەکانی نەخۆشییە شاراوو و دیارەکانی مرۆف، سرنجی لە سەر لەتە پیستیکی نووکی سیرەت چر کردیتەووە و بوو ئەگەری زۆر کەمی دەرکەوتتی نەخۆشی لەو شوینەدا، پیشنیاری پاک کردنەووە

رېكخستى ته ندروستى و له شساغى كورپان و كچانى دابى كه نه گهر وا بى نافراندنى خودا ده شپو پين كه بوچى ههر له سه ره تاوه هم له ته پيسته ي له سه ره نه ندامى زاوژى داناوه و...؟!

ده ستيپكي په ره سه نندنې جوگرافيايي خه ته نه له ميسر و نه و فاكته رانه ي كه كار يگه ريبان له سه ره داناوه

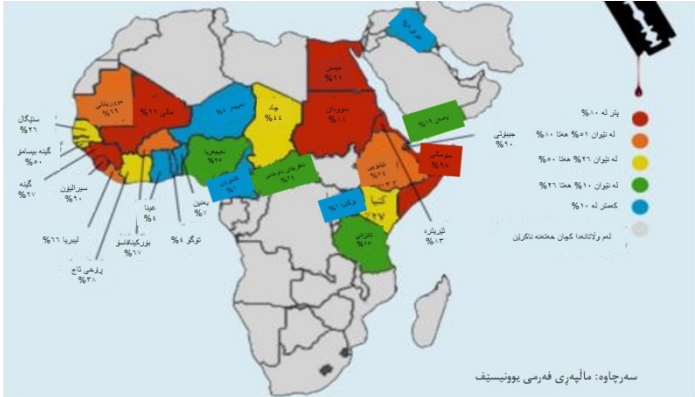
له تيبينى و به لگه نامه ميژوو بيه كاندا وا ده ركه ووتوه كه نه گهر چى په كيك له ناخيزگه كانى نه شته گهر يى خه ته نه ميسرى كون و ميژو پوتاميا بووه، به لام به دريژاى ميژوو ته نيا له م شوينه دا سنووردار نه بووه و له ناوچه كانى ديكه ي جيهاندا، به تاييه ت روزه لاتي نافي نيشدا به دى كراوه. سه بارت به چونيه تى بلا و بوونه وى نه شته گهر يى خه ته نه و بلا و بوونه وى له ناوچه جوگرافيه كانى ديكه دا هه تا ئيسا چه ندين ليكولينه وه نه نجام دراوه. په كيك له و گرمانانه ي كه ده خريته روو ده توانين له ناوچه ننگ و داگير كاريى شارستانيه ته ديرينه كان و هه ولدان بو بلا و كرده وى فهره ننگى بالا ده ست و له هه نديك كار يگه ريبى ديكه دا بيدوزينه وه كه كومه لگه ي بنده ست به سه ره سه ركه ووتوانى شه ردا ده يسه پاند. ميسرى وه ك خالى ويك كه وتنى ههر سى كيشوهرى نه فريقا و ناسيا و نه ورووپا، به رده وام بابته ي ناكوكيى نيوان داگير كهره گه وره كان بووه. ده گير نه وه كه له سالى ۵۲۵ پيش زاين كامبو جياى كور ي كورش به هه لمه ت برده سه ره مه ميسى پته ختى ولاتى ميسر هم ولاته ي به نيم پراتوريه تى هه خامه نيه كانه وه لكاندووه. پاشان برپارى دا له نيوان ميسر و نيران په كيتى ساز بكا، ههر بو يه به پنى دابونه ريت و رپوره سمى هم ولاته تاجى له سه ره ناوه. دواى كامبو جيا داريوشى په كه م و پاشان زهر خه س (خه شايارش) له په رپندان به حكومه تى هه خامه نى به رده وام بوون و داريوش به لاسايى كرده وه له كورش، رپنگه ي به ميسرى به كان دا كه له ژيانى تاييه تى و نايينياندا به نازادى بژين. هه ژموونى نيران به سه ره ولاتى ميسر ماوه ي ۲۰۳ سالى خاياندووه، به لگه شوينه وارناسى و هه لكولينه كان باس له پيكه وه ژيانى ناشتيا نه و په يوه ندى مرويى نيوان ههر دوو شارستانيه تى نيران و ميسر له سه رده مى هه خامه نيه كان ده كهن، نه گهر وا نه بوايه، ده سه لاتيان تا هم راده به رده وام نه ده بوو. ههر دوو ولاتى نيران و ميسر له ماوه ي دوو سه ده په يوه ندى، نه ك ههر له رووى فهره ننگى و زمانيه وه هاويه شيه كى زورى له نيوان شارستانيه ته كانى نيران و ميسر دا دروست كرد، به لكوو نيرانيه كان زانستى پزىشكى كه له ميسرى كوندا زور پيشكه ووتو بووه، له ميسرى به كانه وه فير بوون (نصيرى، 1385 ي

هەتاوی). بە پێی رۆاڵت و گێرپانەووەکانی میژوو، کۆنترین بەلگەنامەی پزیشکی هی بەردەنوو سیکیە کە لە سەر خشت و بە هیلی بزماری هەلکەندراوە و لە دۆلەکانی میژو پۆتامیا (دوواوان) دۆزراوەتەووە و بە رای شوێنەوارناسەکان میژوووە کە ی دەگەرپێتەووە بۆ سێ هەزار سال پیش لە دایکبوونی مەسیح (اصلانی، 1397ی هەتاوی). لە درێژە ی ئەم ئیدعایەدا دەتوانین ئاماژە بە خەلکی کۆلخوسی بکەین کە بە وتە ی هیروودۆتس هاو شیوە ی میسرییەکان خەتەنە لە ناویاندا باو بوو. خەلکی کۆلخوسی شاری مەکە بە ڕەجە لەک میسرین و ئەوانیش ڕۆژگار یەک کۆلۆنیی فیرعەونەکان بوون. کەواتە دەتوانین بڵێین نەشتەرگەریی خەتەنەیان لە میسروە وەرگرتوو، بەلام جوولەکەکان کە هۆز یەک لە گۆشە یەکی دیکە ی عەرەستان بوون، لەوانە یە ئەم دابوونە ریتەیان لە ولاتی میسر وەرگرتی چونکە ماو یە ک لە ژێر دەسەلاتی میسرییەکاندا بوون (دانن پۆو، 1325). بە کەلکۆرگرتن لە تەکنەلۆژیای "ئیکس تری" بەلگە ی زۆر لە سەر رازاندنەووە ی جەستە و خەتەنە کردنی ژن و پیاو لە پشکنینی جەستە ی مۆمیا کراوی فیرعەونەکانی میسری کۆندا دۆزراوەتەووە.

چاوخشانندیک بە سەر رەوتی پەرەسەندنی جوگرافیایی دیاردە ی خەتەنە لە جیهاندا

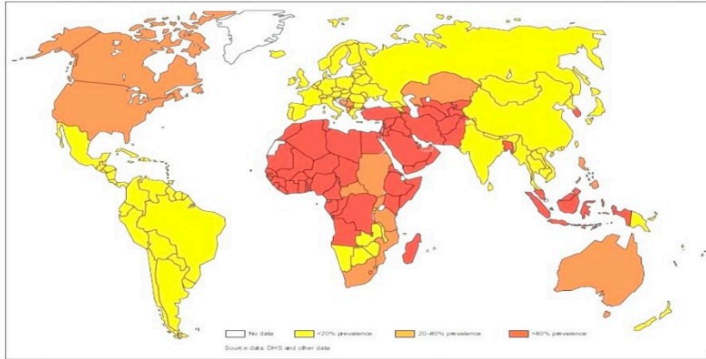
وەک پیشتریش وترا، خەتەنە یەکیک لە کۆنترین جۆرەکانی نەشتەرگەرییە کە هەتا ئیستاش لە جیهاندا بەردەوامە و ئاماژە بۆ برینی ئەندامی زاوژیی هەر دوو ڕەگەزی (ژن و پیاو) دەکات. سەبارەت بە خەتەنە ی کچان، سەرەرای بەر بەستی یاسایی و ڕەخنە ی مەدەنی، هیشتا دەبینین لە هەندیک ناوچە ی جیهاندا خەتەنە ڕوو دەدات. بە پێی راپۆرتی یوونیسف، لە ئیستادا خەتەنە ی کچان لە 29 ولات کە زۆر بەیان کەوتوونەتە بەشی ئەفریقا، هەندئ لە ولاتانی ئاسیا و خۆرەلاتی ناڤین وەکوو ئێران و هەریمی کوردستان و هەر وەها لە ناو هەندئ لە گروپە پەنابەرەکانی دانیشتووی ئەمریکای باکووری، ئۆسترالیای، خۆرەلاتی ناڤین و ئەورووپا باو. جگە لە سوودان و سوّمالی، هیچ بەلگە یەکی ئەوتۆ لە بەردەستدان نییە کە باو بوونی ئەم نەشتەرگەرییە لە بەشە باشوورییەکانی ئەفریقا یان لە ولاتانی عەرەب زمانی باکووری ئەفریقا جگە لە میسر پشتراست بکاتەووە. کۆچ کردنی ڕوو لە زیادبووی ئەو جەماوەرە ی وا کچان خەتەنە دەکەن خەتەنە ی بۆ هەندئ لە ولاتانی جیهانیش وەکوو ئۆسترالیای، کانادا، نیوزلەند، ئەمریکا و هەندئ ولاتی ئەورووپا دیکە گواستەتەووە. دەتوانین بە رێژە یەکی سنووردارتر خەتەنە ی کچان لە ئەندونسیا، مالزییا،

پاکستان و هیندستان به دی بکه یین.

وینە ی ژماره 17: برهوی خهته نهی کچان له سهرتاسه ری جیهان (مالپه ری فهرمی یوونیسف) به پیچه وانه ی خهته نه کردنی کچان که تا ئیستا زور چالاکیی مه ده نی له باره وه نه نجام دراوه، خهته نه کردنی کوران به بی هیچ بهر به سستیکی یاسایی له زور به ی ولاتانی جیهاندا بهرده وامه و دهوتری نزیکه ی یه ک له سه ر سیتی پیاوانی جیهان خهته نه کراون.

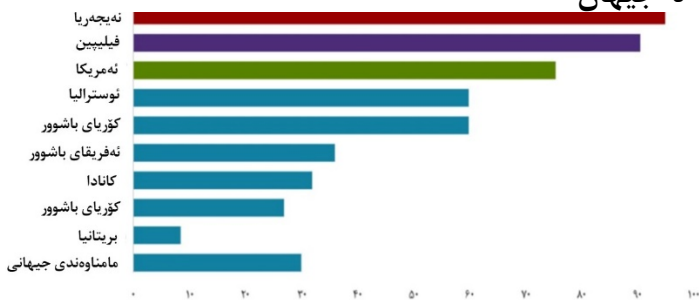
Figure 4. Global map of male circumcision prevalence at country level, as of December 2006

Note: National prevalence of male circumcision was estimated using Demographic and Health Survey data where available. For other countries, estimates were made from other published sources. Countries with no published data on male circumcision prevalence are labelled "no data". The boundaries and names shown and the designations used on this map do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the World Health Organization concerning the legal status of any country, territory, city or area or of its authorities, or concerning the delimitation of its frontiers or boundaries. Dotted lines on maps represent approximate border lines for which there may not yet be full agreement.

وینە ی ژماره 18: له و ولاتانه ی که به رهنگی سوور جیا کراونه ته وه خهته نه ی کوران برهوی زیده تری هه یه (BBC).

خەتەنە لە جیھان

سەرچاوه: ڕێکخراوی جیھانی تەندروستی

چارتی ژماره 4: خەتەنە لە جیھان بە پێی گێڕانەوهی ڕێکخراوی تەندروستی جیھانی (BBC) لەم نامارەدا نزیکەی 69 لە سەد موسڵمان، 0/8 لە سەد جوولەکە و 13 لە سەد ناموسڵمان و ناجوولەکەن که لە ئەمریکا دەژین (WHO, 2007). بەلام ئەو سنوورە جوگرافیا یایانەى که ئەم نەشتەرگەرییە میژوووییە پەپرەو دەکەن تەنیا بۆ نەتەوه موسڵمان و جوولەکە و ئەمریکییەکان سنووردار نایتەوه، بەلکوو هەندێ لە دانیشتوانی رەسەنى ئۆسترا لیا و ئەفریقا و ولاتانیکی وەکوو ئەندونسیا و فیلیپین و زۆر ولاتی دیکەش لە خو دەگریت (بل، 2005، ل 135).

بەراوردی خەتەنە لە ولاتە جیا جیاکانی جیھان

چارتی ژماره 5: پێژەى خەتەنەى کوران لە ولاتە جیا جیاکانی جیھان

(www.Hhealexapp.com)

رەنگە بتوانین هۆکاری ئەم بەرفراوانییە لە سەرچاوه کەیدا بدۆزینەوه. بە پێی زۆریک لەو لیکۆلێنەوانەى که ئەنجام دراون، نەشتەرگەریی خەتەنە بە هۆکاری جیاوازی ئایینی،

نه ته وهی، پزیشکی و تندرستی خه ریکه به دوا داچوونی بو ده کړیت. له خشته ی ژماره 2 ناماری خه ته نه ی پیاوان له ولاته جیاوازه کان ده بینریت.

خشته ی ژماره 1: خه ملاندنی خه ته نه ی پیاوان له ولاته جیاوازه کان (موريس و هاوکاران،

(2016)

.No	/Country Territory	MC له سه د	.No	/Country Territory	MC له سه د	.No	/Country Territory	MC له سه د
1	Morocco	99.9	81	Albania	47.7	16 1	Moldova	0.5
2	WestBank	99.9	82	Mozambique	47.4	16 2	Monaco	0.5
3	Afghanistan	99.8	83	South Africa	44.7	16 3	Aruba	0.46
4	Tunisia	99.8	84	& Bosnia Herzegovina	41.6	16 4	Latvia	0.38
5	Iran	99.7	85	Sudan	39.4	16 5	Romania	0.34
6	Western Sahara	99.6	86	Macedonia	33.9	16 6	Venezuela	0.33
7	Comoros	99.4	87	New Zealand	33	16 7	Belarus	0.32
8	Mauritania	99.2	88	Canada	31.9	16 8	Anguilla	0.3
9	Tajikistan	31.9	89	Hong Kong	28	16 9	Grenada	0.3
10	Yemen	99	90	Uganda	26.7	17 0	Malta	0.3
11	Iraq	98.9	91	Australia	26.6	17 1	Saint Kitts & Nevis	0.3
12	Nigeria	98.9	92	Namibia	25.5	17 2	Chile	0.21
13	Jordan	98.8	93	South Sudan	23.6	17 3	Bahamas, The	0.2
14	Turkey	98.6	94	Thailand	23.4	17 4	Cayman Islands	0.2
15	Azerbaijan	98.5	95	Cyprus	22.7	17 5	Dominica	0.2
16	Maldives	98.4	96	Belgium	22.6	17 6	Isle of Man	0.2
17	Algeria	97.9	97	Malawi	21.6	17 7	Lithuania	0.2
18	Liberia	97.7	98	United	20.7	17	Saint Pierre &	0.2

				Kingdom		8	Miquel	
19	,Congo Democra t Repub	97.2	99	Montenegr o	18.5	17 9	Vietnam	0.2
20	Saudi Arabia	97.1	100	Mauritius	16.6	18 0	Costa Rica	0.15
21	Cote d'Ivoire	96.7	101	Suriname	15.9	18 1	Slovakia	0.15
22	Libya	96.6	102	Mexico	15.4	18 2	Czech Republic	0.14
23	Djibouti	96.5	103	Botswana	15.1	18 3	Puerto Rico	0.14
24	Uzbekist an	96.5	104	Singapore	14.9	18 4	Bolivia	0.11
25	Pakistan	96.4	105	China	14	18 5	Cuba	0.11
26	Sierra Leone	96.1	106	Jamaica	14	86	Ecuador	0.11
27	Niger	95.5	107	Dominican Republic	13.7	18 7	Egypt	0.11
28	Togo	95.2	108	India	13.5	18 8	El Salvador	0.11
29	America n Samoa	95	109	Bulgaria	13.4	18 9	EquatorialGui nea	0.11
30	Cocos (Keeling)	95	110	Rwanda	13.3	19 0	Eritrea	0.11
31	Cook Islands	95	111	Zambia	12.8	19 1	Estonia	0.11
32	Guam	95	112	Guyana	12	19 2	Ethiopia	0.11
33	Nauru	95	113	Russia	11.8	19 3	Falkland Islands	0.11
34	Niue Papua	95	114	NewGuine a	10.1	19 4	Faroe Islands	0.11
35	Palau	95	115	Zimbabwe	9.2	19 5	Fiji	0.11
36	Samoa	95	116	Japan	9	19 6	Finland	0.11
37	Solomon Islands	95	117	Slovenia	8.5	19 7	France	0.11
38	Tokelau	95	118	Sri Lanka	8.5	19 8	French Polynesia	0.11
39	Tonga	95	119	Taiwan	8.3	19	Gabon	0.11

						9		
40	Tuvalu	95	120	Swaziland	8.2	200	Gambia, The	0.11
41	Vanuatu	95	121	Spain	6.6	201	Gaza Strip	0.11
42	Madagascar	94.7	122	Timor Leste	6.4	202	Georgia	0.11
43	Cameroon	94	123	Haiti	6.2	203	Germany	0.11
44	Senegal	93.5	124	Gibraltar	6	204	Guatemala	0.11
45	Somalia	93.5	125	Switzerland	5.9	205	Paraguay	0.11
46	Turkmenistan	93.4	126	Austria	5.8	206	Poland	0.1
47	Guinea Bissau	93.3	127	Trinidad & Tobago	5.8	207	Armenia	0.1
48	Bangladesh	93.2	128	Netherlands	5.7	208	Belize	0.1
49	Benin	92.9	129	Denmark	5.3	209	Cabo Verde	0.1
50	Syria	92.8	130	Sweden	5.1	210	Christmas Island	0.1
51	Indonesia	92.5	131	Liechtenstein	4.8	211	Greenland	0.1
52	Kyrgyzstan	91.9	132	Greece	4.7	212	Guernsey	0.1
53	Israel	91.7	133	Mongolia	4.4	213	Holy See ((Vatican	0.1
54	Kosovo Islands	91.7	134	Columbia	4.2	214	Honduras	0.1
55	Philippines	91.7	135	Nepal	4.2	215	Iceland	0.1
56	Ghana	91.6	136	Serbia	3.71	216	Jersey	0.1
57	Kenya	91.2	137	Peru	3.7	217	Kiribati	0.1
58	Northern Mariana Islands	90	138	Burma	3.5	218	Korea, North	0.1
59	Burkina Faso	88.3	139	Cambodia	3.5	219	Laos	0.1
60	Oman	87.7	140	Norway	3	220	Macau	0.1

61	Kuwait	86.4	141	Argentina	2.9	22 1	Marshall	0.1
62	Mali	86	142	Italy	2.6	22 2	Micronesia, Fed States	0.1
63	Guinea	84.2	143	Luxembou rg	2.4	22 3	Montserrat	0.1
64	Bahrain	81.2	144	Ukraine	2.3	22 4	Nicaragua	0.1
65	Qatar	77.5	145	Saint Vincent & Grena	1.7	22 5	Norfolk Island	0.1
66	Korea, South	77	146	Brazil	1.3	22 6	Saint Barthelemy	0.1
67	United Arab Emirates	76	147	Croatia	1.3	22 7	Saint Helena, Ascens	0.1
68	Chad	73.5	148	British Virgin Islands	1.2	22 8	Saint Lucia	0.1
69	Tanzania	72	149	Andorra	1.1	22 9	Saint Martin & Tristan	0.1
70	United States	71.2	150	Seychelles	1.1	23 0	San Marino	0.1
71	Congo, Republic	70	151	Bhutan	1	23 1	Sao Tome & Principe	0.1
72	Central African Republic	63	152	Panama	0.95	23 2	Svalbard	0.1
73	Burundi	61.7	153	Ireland	0.93	23 3	Turks & Caicos Is	0.1
74	Malaysia	61.4	154	Barbados	0.9	23 4	Wallis & Futuna	0.1
75	Lebanon	59.7	155	Bermuda	0.8	23 5	Curacao	0.07
76	Angola	57.5	156	Hungary	0.78	23 6	Sint Maarten	0.06
77	Kazakhst an	56.4	157	Uruguay	0.62	23 7	Pitcairn Islands	0
78	Lesotho	52	158	Portugal	0.61			
79	Brunei	51.9	159	Antigua & Barbuda	0.6			
80	New Caledoni a	50	160	Virgin Islands	0.55			

فره بې و فاکتوره کار بېگه گانې سه ر خه ته نه له کيشوهرې ناسيا و خوړه لاتي
نافين

به له بهر چاوگرتني ميسر وه ک يه کيک له ولاتاني روزه لاتي نافين، ده توانين نيدعاي نه وه

بکهین که ئەم ناوچه ناخیزگه‌ی خه‌ته‌نه بو هەر دوو ره‌گه‌زه‌که بووه و پشکنینی تهرمه مؤمیاکراوه‌کان که هی میسر یه کۆنه‌کانه، بوونی ئەم نه‌شته‌رگه‌ریه له سه‌رده‌مانی کۆندا ده‌سه‌لمینیت (فناپی و هاوکاران، 1382 ی هه‌تاوی). به پپی خسته‌ی ژماره 2، به شیوه‌ی مامناوه‌ند 86/02 له سه‌دی پیاوانی ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ناڤین خه‌ته‌نه کراون و به له به‌رچاوگرتنی ئه‌وه‌ی که زۆرینه‌ی خه‌لکی ئەم ناوچه شوینکه‌وته‌ی نایینی ئیسلام و نایینی جووله‌که‌ن و فهرمانه‌کانی هەر دوو نایینه‌که له سه‌ر بنه‌مای واجب‌بوونی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ی کورانه، بینه‌ی ئەم رۆژه‌چاوه‌روان نه‌کراو نیه. سه‌بارت به ئییرانیش ده‌بی ئه‌وه بلێین که له‌م ولاته‌دا هۆکاری په‌رسه‌ندن‌ی خه‌ته‌نه زۆره، له‌وانه بوونی خه‌ته‌نه له ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ناڤین، نایینی فهرمی ئه‌و ولاته، واته ئیسلام و په‌یوه‌ندییه‌ دێرینه‌که‌ی له‌گه‌ڵ ولاتی میسر که له به‌شی "خه‌ته‌نه له ئیران" دا به تیر و ته‌سه‌لی باس ده‌کریت.

به پپی ئه‌و زانیاریانه‌ی که له به‌ر ده‌ستن، رۆژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له رۆژه‌لاتی ناڤین، ناسیای ناوه‌ندی، به‌نگلادش، ئه‌نده‌نوسیا و پاکستان نزیکه‌ی 100 له سه‌ده (هال، 2001). جگه له‌وه‌ش نزیکه‌ی 120 ملیۆن پیاوی خه‌ته‌نه‌کراو له هیندستان هه‌ن (درین و هاوکاران، 2006). له ناسیا رۆژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی ناایینی زۆر که‌مه، له هه‌موو ئەم ولاته‌دا جگه له کۆریای باشوور و فیلیپین که خه‌ته‌نه له‌م ولاته‌دا زۆر باوه، خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان زیاتر به هۆکاری نایینی و فهره‌نگی نه‌نجام ده‌دریت. له کۆماری کۆریادا رۆژه‌ی نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا به شیوه‌ی به‌رچاو گۆرانیکاری به سه‌ردا هاتوو و له نزیکه‌ی له سه‌دا سفروه‌وه، له سالی 1945 دا بۆ زیاتر له 90 له سه‌د له ئیستادا به‌رز بووه‌ته‌وه (چارتی ژماره 5). ئەم گریمانە له نارادایه‌که ئەم بابته‌ گرینگه‌ تا راده‌یه‌کی زۆر له ژیر کاریگه‌ریی ویلایه‌ته‌یه‌ کگرتوو‌ه‌کانی ئەمریکایه‌ که له سالی 1945 دا سه‌ره‌رشتی کۆماری کۆریای گرت‌ه‌ته‌سه‌تۆ. زۆربوونی رۆژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له ناو گه‌نجانی بیست سالد‌ا له سالی 1950 تا 2000 زۆر دیاره (چارتی ژماره 5). ئەم ئامارانە ده‌ریده‌خه‌ن که زیاترین رۆژه‌ی خه‌ته‌نه له ناو پیاواندا له سالیانی هه‌شتاکان بووه و نزیکه‌ی 60 له سه‌د بووه (پانگ و کیم، 2002). له کۆماری کۆریا خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له بری هه‌رته‌ی کۆرپه‌یی له سالیانی هه‌ره‌زه‌کاری یان دره‌نگتر ئه‌نجام ده‌دریت (کیم، وای و پانگ، 1999). به پپی ئه‌نجامی توێژینه‌وه‌یه‌ک مامناوه‌ندی ته‌مه‌نی خه‌ته‌نه‌کردن له ناو هه‌زار و 500 پیاوی گه‌نجی خه‌لکی پارێزگای باشووری که دیمانه‌یان له‌گه‌ڵ کرابوو 10 بۆ 15 سالی بوو که ته‌نیا 1 له سه‌دی کورپه‌کان

لەم سالددا خەتەنە کرابوون (اوه و همکاران، 2004). لیکدانەوهیەکی دیکە سەبارەت بە هەزار و 124 پیاو دەریخستوو 80 لە سەدی پیاوانی رۆومالکراو خەتەنە کرابوون و مامناوەندی تەمەنی خەتەنە دوازدە بۆ 14 سالان بوو (ریو و هاوکاران، 2003). هۆکاری بۆلابوونەوهی جیهانیی خەتەنە پیاوان لە فیلیپین زۆر روون نییە، بەلام لەم ولاتەدا خەتەنە میژووویەکی دوور و درێژی هەیە و ئەم گریمانە هەیە که خەتەنە لەم ولاتەدا هیچ پەییوەندییەکی بە کاریگەریی نایینەوه نییە (لی، 2005). لەم ولاتەدا لەبارە تەمەنی خەتەنەوه زانیاری که ممان هەیە، بەلام لیکۆلێنەوهیەکی دەریخستوو که 42 لە سەدی کوران لە تەمەنی خوار 10 سالددا خەتەنە کراون، 52 لە سەدیانی لە نیوان تەمەنی 10 بۆ 14 سالیدا، هەر و هە 52 لە سەد لە نیوان تەمەنی 10 بۆ 14 سالی خەتەنە کراون و 5 لە سەدیانی لە 15 بۆ 18 سال خەتەنە کراون (هەمان). هەر و هە خەتەنە پیاوان لە ولاتی مالیزیا زۆر باوه، که رەنگە بە هۆی کاریگەریی حەشیمەتی زۆری موسلمانانی ئەو ولاتە بێ که 60 لە سەدی حەشیمەتی ولاتیان بێک هیناوه (اشمیتز و هاوکاران، 2001). لە لایەکی دیکەوه ئەم نەشتەرگەرییە لە ولاتی تایلەند جگە لەو کۆمەلگایانە که لە باشووری تایلەند که زۆرینەیان موسلمانن، بە دەگمەن ئەنجام دەدرێت (ویلنتە و پوتس، 2004: ماسترو و هاوکاران، 1994).

فاکتەرە کاریگەرەکانی سەر خەتەنە لە کیشوهری ئەفریقا

خەتەنە پیاوان لە زۆریک لە ولاتی ئەفریقا و بەتایبەت باکووری ئەفریقا و زۆر بەی ولاتی رۆژاوی ئەفریقا باوه. لە بەرانبەرەدا لە باشووری ئەفریقا رێژەکی که مەترە. بە پێی نامارە بەر دەستەکان، رێژە تەنجامدانی ئەم نەشتەرگەرییە لە ولاتی بۆتسوانا، نامیبیا، سووازیلاند، زامبیا و زیمبابووه نزیکی 15 لە سەده (پارسییه دیمۆگرافی و تەندروستییهکان، 2006؛ درین و هاوکارانی، 2006؛ لئنی، 2005؛ کنولی و هاوکاران، 2004). ئەم نامارانه نیشان دەدەن که رێژە تەنجامدانی نەشتەرگەریی خەتەنە لە باشووری ئەفریقا 35 لە سەد، لە لیسۆتۆ 48 لە سەد، لە مۆزەمبیک 60 لە سەد و لە ئەنگۆلا و ماداگاسکار 80 لە سەده (پارسییه دیمۆگرافی و تەندروستییهکان، 2006؛ 2006؛ درین و هاوکارانی، 2006؛ لئنی، 2005؛ کنولی و هاوکاران، 2004). هەر و هە، بۆلابوونەوهی نەشتەرگەریی خەتەنە لە ئەفریقای ناوەندی و رۆژھەلاتی لە نزیکی 15 لە سەد لە بۆرۆندی و رواندا بۆ 70 لە سەد لە کۆماری یە کگرتووی تانزانی، 84 لە سەد لە

کینیا و 93 له سهد له ئیسیۆ پیا جیاوازه (پارسییه دیمۆگرافی و تندرستییه کان، 2006).

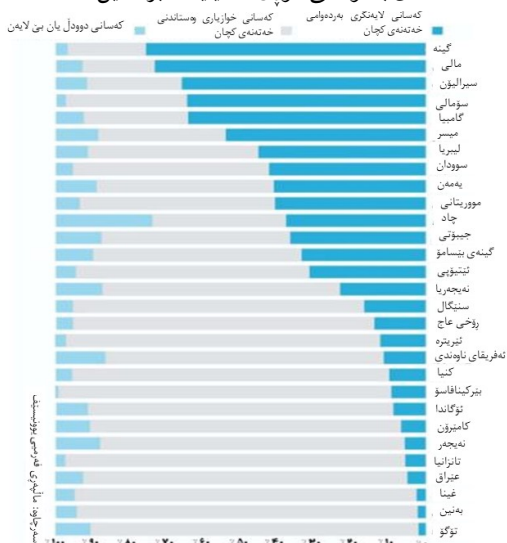
تەمەنی خەتەنە لە ولاتانی ئەفریقادا جیاوازه، بە جۆریک کە مامناوەندی تەمەنی خەتەنەکردن لە بورکینافاسۆ پینچ بۆ حەوت سەلە (پارسییه دیمۆگرافی و تندرستییه کان، 2006)، لە زامبیا حەوت بۆ 10 سەلە (بوا، 2006)، لە کینیا هەشت بۆ شازدە سەلە (ناگوت و بیلی، 2006) و تەنانهت لە هەندی بەشی کۆماری یە کگرتووی تانزانیا و باشووری ئەفریقا تا کۆتاییه کانی هەرەتی میرمنداڵی یان بیست سالان خەتەنە ئەنجام دەدریت (انکو و هاوکارانی، 2001؛ اوورت و هاوکاران، 2001).

خەتەنەکردنی پیاوان لە ئەفریقا زیاتر بە هۆکاری ئابینی و فەرەهنگی و کەلتووری ئەنجام دەدریت. لە ولاتانی باشووری بیاوانی ئەفریقا نهریت و شوناسی فەرەهنگی بە ئەندازی ئابین لە رپۆرەسمی خەتەنە پیاواندا رپۆلینکی گرینگ دەگیریت. لەم ولاتانەدا تەمەنی خەتەنە لە کۆرپەییەوه هەتا کۆتایی هەرەتی میرمنداڵی و هەرزەکاری یان سەرەتای تەمەنی بیست سالان جیاوازه. خەتەنە پیاو لە زۆریک لە ولاتانی ئەفریقادا ئەنجام دەدری، بەلام لەم نیوەنەدا ئەوهی گرینگە هەمەچەشنی هۆکارەکانە کە بۆتە هۆی بەردەوامی ئەم نهریتە کۆنە. جگە لە جەختکردنی هەندیک لە ئابینەکانی وەکوو ئیسلام و جوولە کە لە سەر ئەنجامدانی خەتەنە، خەتەنە پیاو لە ناو هەندیک لە نەتەوهکانی ئەفریقا بە مەبەستی بەهیزکردنی پەییوەندی زنجیره پلەکان و پەییوەندی سیکیسی لە ئیوان هەر دوو رەگەزی ژن و پیاو، بە جۆریک کە ئەگەر کەسێک لە یەکتێک لەم کۆمەلگایانەدا کە تییاندا خەتەنە کردەوهیەکی گرینگە، خەتەنە نەکرێ، هەست بە ناسروشتی بوون و نایە کسان بوون لە گەل کەسانی دیکە ی ناو نەتەوهکە ی خۆی دەکات (هەلستین، 2004، ل 245). هەر بۆیە رادە پەرسەندنی ئەم چەشنە نەشتەرگەراییە لە باکوور و رۆژاوا ی کیشووری ئەفریقا لە دیکە ی ناوچەکانی ئەم کیشوورە زیاتر و فراوانییە کە ی لە 15 بۆ زیاتر لە 80 لە سەد لە سەر ئاستی ولاتە جیاوازهکانی کیشووری ئەفریقا راکە پیندراوه کە هۆکاری ئەم رادە جیاوازییە دەتوانی بوونی ئەو ئین جی ئۆیانە بی کە هەندی جار مل بەم نەشتەرگەراییە نادن و یان ئەو نەتەوه جیاوازانە ی کە داب و نهریتی جیاوازیان هەیه و لە ناو هەندیکیاندا نەشتەرگەری خەتەنە لە ماوهی سەدەکانی رابردوودا وەستینراوه. هەلبەت هۆکارەکانی فەوتانی ئەم نەشتەرگەراییە لە ناو هەندی لەم نەتەوانە بە تەواوی رپوون نییە، بەلام لە فاکتەرە کاریگەرەکانی ئەم بابەتە گرینگە دەتوانین ناماژە بە بوونی بانگەشەکارە

(میسوئیره) نه ورو پیه کان له ولاتانیکې وه کوو بوستاوانا و مالووی و به شیک له باشووری نه فریقا بکهین و ههروها ده توانین ناماژه به فرمانی ههندیك له فه رمانه واکان له ههندیك له قوناغه کانی میژوودا بکهین (WHO, 2007).

خه ته نه ی به کۆمه لی کوران له کینیا (خبر آتلان)

چارتی ژماره 6: پروانگهی خه لگی هه ندی له ولاته جیاوازه نه فریقاییه کان سه بارهت به خه ته نه ی

کچان (مالپهری فه رمیی یوونیسٹیف)

فهریی و فاکتیره کاربگه ره کانی سه ر خه ته نه له ناو کۆمه لگه ئینگلیزی زمانه گاندا (ئه مریکا، ئه وروویا، ئینگلته را، ئوسترالیا و نیوزیله ند) له دریزه ی سه ده ی نۆزده هه مدا خه ته نه ی پساوان له ناو خه لگی ولاتانی پشه سازی

ئینگلیزی زماندا برهوی په یدا کرد که ئەمەش ھۆکاری زیادبوونی دەرمانی بیھۆشی له نەشتەرگەرییەکان و توژیڤنەوہ پەتازانییەکان¹ بوو که پێشانى دەدا 61 له سەدى نەخۆشە ناجوولەکەکان (بە واتایەکی تر خەتەنەنە کراو) تووشى نەخۆشى سفلیس² ھات بوون کە چى ئەم ژمارە بۆ جوولەکەکان تەنیا 19 له سەد بوو. ھەر ئەم بابەتە بوو ھۆی پەرەسەندنى ئەم بۆچوونە کە خەتەنە نەشتەرگەرییەکی بەسوودە و بەرپێست³ (نووکى سیرەت) ھۆکاری نەخۆشییە کە لا بردنى پێویستە. سەرەرای ئەمانە رێژەى خەتەنە لە ئەورووپا، بە بەراورد لە گەڵ ئەمریکا، زۆر کەمترە (WHO, 2007).

لە ویلايەتە یەكگرتووەكانى ئەمریکا و بەریتانیا، ھەتا جەنگى دووھەمى جیھانى، خەتەنە وەك پرسىكى پزىشكى لە قەلەم دەدرا. بەلام سەربارى ئەمانەش خەتەنە لە بەریتانیا ھەتا سالانى 1960 و لە سەرانسەرى ویلايەتە یەكگرتووەكانى ئەمریکا لە دواى 1970 بوو بە شتىكى ناپزىشكى و لەم چوارچۆیەدا پەسپۆرانی پزىشكى و سیستەمەكانى بیمە / چاودێرىیە تەندروستییەکان لە گرینگترین ھۆکارە کاربەگەرەکان بوون. لە ویلايەتە یەكگرتووەكانى ئەمریکا شادا چالاكفانانى جەماوهرى لەم بوارەدا رۆلێكى گرینگىان ھەبوو.

خالیكى سرنجراكیش کە پێویستە ناماژەى پى بکەین ئەوھى کە ئەم بابەتە لە کاتى بوونى ھیزە کۆمۆنیستەکان لە یەكیتی سۆفیەتدا بوونى ھەبوو. بە گۆرەى راپۆرتى شانتال لۆمیرسییە لە گۆفارى نارەش (آرش)، نزیکەى 47 ملیۆن مۆسلمان لە یەكیتی سۆفیەتدا دەژیان و نەك ھەر ئەو کەسانە، بەلکۆو ھەندىك كەسى بىباوهر و نەندامانى پلە بەرزى حیزبى کۆمۆنیستىش خەتەنە کرابوون. بە بۆچوونى ئەوان خەتەنە نەرىتیکى فەرمیە نەك نایینى و دەبیتە ھۆى ئەوھى ئەوان خۆیان لە برا گەورە رۆوسەکان جیا بکەنەوہ. لۆمیرسییە لە درێژەى ئەم راپۆرتەیدا رايگەیاندووہ؛

"ئەو کەسەى خەتەنە نەکراوہ ناتوانى مۆسلمان بى، و کەسىكى ئۆزبەك ... یان تەتار ... یان تاجىک ناتوانى مۆسلمان نەبیت".

لە درێژەى سەدەى نۆزدەھەم و دواى سەرھەلدانى بیھۆش کردن لە نەشتەرگەریدا و یەكەمین توژیڤنەوہى پەتازانى (ئىپسیدیمپۆلۆژىك)، وەکوو توژیڤنەوہ لە سەر نەخۆشە نزىکییەکان لە سالى ۱۸۵۵ کە دەریخست 6۱ لە سەدى نەخۆشە ناجوولەکە (کە خەتەنە

1. epidemiology
2. syphilis
3. prepuce

نەكران)، بە بەراورد لە گەل ۱۹ لە سەدى نەخۆشە جوولەكەكان تووشى سفلىس بوون، خەتەنەى پىاوان لە ولاتانى پىشەسازى ئىنگلىزى زمان بە شىۆەى زۆر بەرچاوپرووى لە زيادبوون كرد. بە پشتبەستن بە زانبارىيە بەردەستەكان، نەشتەرگەرىيە خەتەنە لە ئەمەرىكاي باكوروى لە چاوانوچەكانى دىكەى ئەم كىشورە زياتر باو، بەلام هۆكارى بلاوبونەوى خەتەنە لە ئەمەرىكا و كانادا (بە رىز 71/2 لە سەد و 31/9 لە سەد) لە گەل ناوچەكانى ترى جىهان فەرقى هەيە و لە سەر بنەماى دەرەنجامە پزىشكىيەكانە. رىژەى خەتەنەكردنى كۆرپە و مندالى كۆر لە ئەمەرىكا لە سالانى شەستەكاندا (1960) گەيشتە نرىكەى 80 لە سەد و لە ئىستاشدا بەردەوام پرووى لە زيادبوونە، واتە لە نىوان 76 هەتا 92 لە سەد (مورىس و هاوكاران، 2016). لە سالى 1971 زايىنى بوو كە كۆمەلەى ئەمەرىكى بۆ پزىشكىيە مندالان¹ راپگەياندا، كە نەشتەرگەرىيە خەتەنە هىچ كاردايەكى پزىشكى نىيە و بوو هۆى كەمبوونەوى رىژەى خەتەنە لەم ولاتەدا، بەلام لە سالى ۱۹۸۹، دواى بلاوبونەوى هەندى راپۆرت سەبارەت بە كارىگەرىيە خەتەنە لە سەر كەمكردنەوى هەوكردنى مەز لە كۆران، كەمكردنەوى تەشەنەسەندنى هەوكردنى سىكسى لە ناو كەسانى پىگەيشتوودا و كەمكردنەوى بلاوبونەوى شىرپەنجەى ئەندامى زاوژنى پىاو و زارەكى منالدان، ئەم رىكخراوهراپىگەياندا خەتەنە لە تافى كۆرپەيىدا قازانجى يەكجار زۆرە و هەروەها زيانى شاراوەشى هەيە كە پىويستە داىك و باوكەكان پىش ئەنجامدانى ناگادار بكرىنەوه (فشاركى نىا، ۱۳۷۴ هەتاوى). كەواتە ئەمە زيادبوونى رىژەى خەتەنەى كۆرانى لە ئەمەرىكا لى كەوتەوه. گرىنگترىن خال لەم نىوونەدا ئەو پىشبنىيانەن كە باس لە كەمبوونەوى رىژەى ئەم نەشتەرگەرىيە لە داهاوودا دەكەن. بە پىى راپۆرتى واشىنگتۆن پۆست، تەنىا 33 لە سەدى ئەو كەسانەى تەمەنىان لە نىوان هەژدە بۆ بىست و نۆ سالە پىيان واپە دەبى كۆران خەتەنە بكرىن، و ئەمە لە حالىكدايە كە ئەم باوهرە لە ناوگروپە تەمەنىيەكانى سى بۆ چل و چوار سال، و چل و پىنج بۆ شەست و چوار سالان بە رىز 43 و 52 لە سەد بوو (واشىنگتۆن پۆست، 2015). بە پىى خەملاندانەكانى توژىنەوهيەكى نىشتمانى لە ولاتى ئەمەرىكا (مورىس و هاوكاران، 2016)، كە لە نىوان سالانى 2005 و 2010 ئەنجام دراو و تىيدا دىمانە لە گەل نمونەيەكى نىشتمانى پىكهاوولە شەش هەزار و 294 پىاوى چواردە بۆ پەنجا سال كرا، رادەى پەرسەندنى گىشتى خەتەنە 80/5

1. American Academy of Pediatrics (AAP)

له سهد بوو. به گوږه‌ی ئەم ئەنجامانه، جیاوازییه ره‌گه‌زییه‌کان ناشکرا بوو: بڵاوبوونه‌وه‌ی 90/8 له سهد له ناو سپی پیسته نایسپانییه‌کان، 75/7 له سهد له ره‌ش پیسته نایسپانییه‌کان و 44 له سهد پیاوانی ئەمریکی مه‌کسیکی.

له کانادا، به پێچه‌وا‌نه‌ی ویلایه‌ته‌یه‌ کگرتووه‌کانی ئەمریکا به‌لگه‌ ڤوونه‌کان ئەوه‌ پیشان ده‌ده‌ن که تا دی رێژه‌ی خه‌ته‌نه‌ ڤوو له دابه‌زین ده‌کات. به پێی ناماره‌کانی سالانی 1970-1971 رێژه‌ی خه‌ته‌نه‌ی کۆرپه‌کان له 42 له سهده‌وه‌ له نوفا‌سکۆشیا بۆ 67 له سهد له ئالبیرتا جیاوازه. داتا‌کان ده‌ریده‌خه‌ن که بڵاوبوونه‌وه‌ی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ له ماوه‌ی سالانی ده‌یه‌ی 1970 که‌می کردووه. که‌مترین رێژه‌ی ئەم که‌م‌بوونه‌وه‌ به 13 له سهد له که‌بک و له نوفا‌سکۆشیا له سالێ 1978 دا 22 له سهد بووه. ئەم دابه‌زینه‌ ڤه‌نگه‌ به‌ هۆی بۆچوونی ئاکادیمیای مندا‌لانی ئەمریکا و ئەنجومه‌نی مندا‌لانی کانادا له ده‌یه‌ی 1970 بێ که ئیدعا‌ی ئەوه‌یان کرد که خه‌ته‌نه‌ هیچ کاریگه‌رییه‌کی باشی پزیشکی له سهر کۆرپه‌کان نه‌بووه (ویرت، 1980).

له سالانی ڤا‌بردوودا خه‌ته‌نه‌ی پیاوان له ئەوروو‌پادا ڤووبه‌ڤرووی دژایه‌تی و ئاسته‌نگ بووه‌ته‌وه‌ که یه‌کیکیان قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌ته‌نه‌ له سالێ 2012 له شاری کۆلنی ئەلمانیا بوو. دوا‌ی ئەوه‌ی کورپیک سهردانی پزیشکی کرد به هۆی خوینبه‌ر‌بوونی دوا‌ی خه‌ته‌نه‌، ئەم داد‌گایه‌ ڤایگه‌یان‌د که خه‌ته‌نه‌کردنی مندا‌ل تا ده‌گاته‌ ته‌مه‌نی یاسایی قه‌ده‌غه‌یه‌ و ئەنجامدانی نه‌شته‌گه‌ریی خه‌ته‌نه‌ به تاوان داده‌نری، به‌لام کاتی که‌سه‌که‌ بگاته‌ ته‌مه‌نی یاسایی ئەگه‌ر خۆی ڤازی بوو بۆی هه‌یه‌ ئەم نه‌شته‌رگه‌رییه‌ نه‌نجام بدات. دادوهرانی ئەم داد‌گایه‌ پێیان وا بوو که خه‌ته‌نه‌ نه‌ تنیا زیان به‌ جه‌سته‌ی مندا‌لان ده‌گه‌یه‌نی، به‌لکوو نه‌شته‌رگه‌رییه‌که‌ که بۆ هه‌میشه‌ له سهر جه‌سته‌ی مرؤفدا ده‌مینیته‌وه‌ و هه‌ر له‌به‌ر ئەمه‌ش نایاساییه (واشینگتۆن پۆست، 2015). هه‌لبه‌ت ئەم قه‌ده‌غه‌کردنه‌ له لایه‌ن داد‌گایه‌کی خۆجێیی ڤاگه‌ییندرا و هه‌موو ئەلمانیا ناگه‌ریته‌وه‌.

دۆسیه‌یه‌کی دیکه‌ی قه‌ده‌غه‌کردنی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ هه‌ی سالێ 2019 بوو، کاتیک ڤارتی ناوه‌ندی سوید، له کۆبوونه‌وه‌ی سالانه‌ی خۆیدا و به‌ زۆرینه‌ی ده‌نگ، پلانی قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌ته‌نه‌ی کورانی په‌سه‌ند کرد. له‌م پلانه‌دا هاتووه‌:

ئه‌گه‌ر بۆ ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ هیچ هۆکاریکی پزیشکی له ئارادا نه‌بوو ده‌بێ ئەم دا‌په‌ره‌ به‌ زووترین کات له‌م ولاته‌دا قه‌ده‌غه‌ بکریت. هه‌ر له‌م باره‌وه‌ جیگه‌ری سه‌رۆکی ڤارتی ناوه‌ندی سوید ڤایگه‌یان‌دبوو که قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌ته‌نه‌ی پیاوان باهه‌تیکه‌ که تیشک ده‌خاته‌

سەر مافی مندالان و هیچ پەيوەندییەکی بە نایینەووە نییە. پێشتریش و لە ساڵی ۲۰۰۱دا یاسایەك لەم ولاتەدا دەرچوو کە بە پێی ئەو یاسایە کورپان تەنیا بە نامادەبوونی پزیشکی متمانە پێکراو کە لە لایەن وەزارەتی تەندروستی سویدەووە کە شیاو پێتییەکی قبوول کرابێ بۆیان هەیه خەتەنە بکەن. (هەوالدەریی ایرنا، 1398 هەتاوی).

رێژەی خەتەنە کۆرپەکان لە ئۆسترالیا لە ساڵانی 1970 و 1980 کەمی کرد، بەلام ئیستا هیواش هێواش خەریکە رێژەکی زیاد دەکات (موریس و بیلیس، 2004). بە پێی ئەنجامی راپرسییەکی سەرتاسەری لە سەر 10 هەزار و 173 پیاوی ئۆسترالی، 59 لە سەدی پیاوانی ئەم ولاتە خەتەنە کراون. هەروەها داتاکانی تر دەریدەخەن کە رێژەی خەتەنەکردنی کۆرپە لە ساڵی ۱۹۷۴، ۵۰ لە سەد، لە ساڵی ۱۹۸۳، ۲۴ لە سەد و لە ساڵی ۲۰۰۴، ۱۷ لە سەد بوو (اودانیل، ۲۰۰۴). بەلام سەبارەت بە نیوزیلەند زانیارییەکی ئەوتۆ لە بەر دەستدا نییە. بە پشتبەستن بەو ئەنجامانەی کە لە توێژینەووەیە کدا کە لە سەر ۴۳۵ پیاوی لەدایکبووی ساڵانی ۱۹۷۲-۱۹۷۳ لە شاری داندین بە دەست هاتوون، رێژەی خەتەنە ۴۰ لە سەد بوو (دیکسون، ون رود، و پل، 2005) کە ئەمەش بە شێوەیەکی بەرچاو زیاتر لە رێژەی ۲۶ لە سەد لە ناو هەزار و ۲۶۵ مندالی لەدایکبووی گەرەکی شاری کرایست چەرچ لە ساڵ 1977 هـ (فرگوسن و هاوکاران، 2006).

فرەبی و فاکتەرە کاریگەرەکانی سەر خەتەنە لە کیشوهری ئەمریکای ناوهندی و باشووری

خەتەنەکردنی کورپان لە ئەمریکای ناوهندی و باشووری جیاوازه. بیگومان لیکۆلینەووی تیر و تەسەل سەبارەت بە ناوچە جیاجیاکانی جیهان ئەنجام نەدراوه، بەلام خەمڵاندنەکان نامازە بوو دەکەن کە رێژەی خەتەنە لە هیچ یەکیک لە ولاتانی ئەم ناوچە لە 20 لە سەد تینە پەریو. نازتکه کان¹ و مایانەکان² لەو نەتەوانەن کە ئەم کارە ئەنجام دەدەن کە بە هاتنی ئەورووپیەکان بۆ ئەم ناوچانە تا رادەیهکی زۆر خەتەنە باوی نەماوه. راپۆرتەکانی سەدهی ۱۷ هەتا ۱۹ لەم ناوچەدا دەریدەخەن کە خەتەنە پیاوان لە دەریای کاراییب نە تەنیا لە ناو جوولە کەکاندا بە لکۆو لە ناو ئەفریقیە ناوخواییه کانیشتا کە کاریان بۆ دەکردن ئەنجام دەدرا. بە پێی ئەنجامی توێژینەووەیە کە لە سەر پیاوانی هاو بەشی سیکیسی ئەو ژنانە ئەنجام درا کە لە توێژینەووەیە کە لەمەر شیرپەنجەمی ملی منالدان لە ولاتانی کۆلۆمبیا و

1. Aztec
2. Mayan

کاستاریکا و مهكسیك و پاناما به شدارییان کردبوو، 11 له سهدی ئهو پیاوانه خهتهنه کرابوون (ههرچهنده به پشتبهستن به راپۆرتی پیاوانی بهرتوئینهوه، 25 له سهدیان خهتهنه کرابوو) ههروهها به گویرهی ئهنجامی توئینهوهیهکی نوپتر که له سهر شیرپهنجهی ملی منالدان له ناو هاوبهشه سینکسییهکانی ژنانی گروپی کۆنترۆل ئهنجام درا، ده رکهوت که 7 له سهدی پیاوانی کۆلۆمبیا و بهرازیل خهتهنه کرابوون. سه ره پای ئهوهش، به گویرهی ئهو زانیاریانهی که له مۆلهتی تهندروستی نموونهیهکی هه ره مه کیی پیکهاتوو له 300 پیاوی خوازیاری ئیش له ولاتی لیما و پرۆ ده رکهوت که 6 له سهدیان خهتهنه کرابوون (WHO, 2007).

به‌شی چوارهم: خه‌ته‌نه له چوارچیوهی حوکمیکی ئایینی و پیشینه‌ی ئایینی خه‌ته‌نه له سهر ئاستی جیهاندا

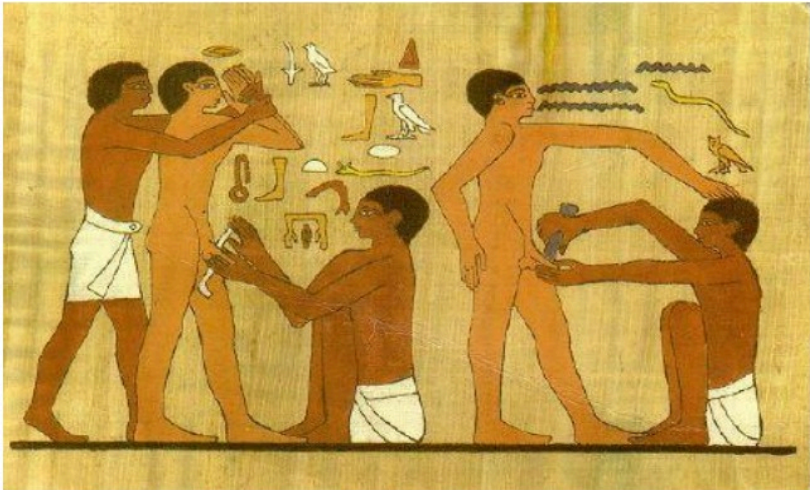
پیشه‌کی

جوغرافیای بلاوونوه و باوه‌رداربوون به نه‌شته‌رگری خه‌ته‌نه له ناو نه‌توه و ئایینه باوه‌کاندا ئاماژه به‌وه ده‌کا که خه‌ته‌نه له بنه‌رته‌وه نه‌شته‌رگریه‌کی ئایینییه. به‌ پیی ئه‌و ئاماران‌ه‌ی که له لایهن ناوه‌ندگه‌لینکی وه‌کوو ریک‌خراوی ته‌ندروسستی جیهانی و نووسینگه‌ی به‌ره‌نگاربوونوه‌ی نایدزی ریک‌خراوی نه‌ته‌وه یه‌گرتوه‌کان¹ دراوه (۲۰۰۸) ته‌نیا نزیکه‌ی ۳۰ له‌ سده‌ی هه‌موو خه‌ته‌نه‌کانی دنیا هۆکاری نا‌ئاینیان هه‌بووه. هه‌روه‌ها ئه‌م ئاماره‌ ده‌ریده‌خا که نزیکه‌ی ۷۰ له‌ سده‌ی هه‌موو ئه‌و خه‌ته‌نانه‌ی که له‌ جیهاندا ئه‌نجام دراوون له‌ ناو په‌رپه‌وانی ئایینی ئیسلام و جووله‌که‌دا روویان داوه.

هه‌ر چه‌نده‌ ته‌نیا له‌ ناو شوینکه‌وتووانی دوو ئایینی ئیسلام و جووله‌که‌یه‌ که خه‌ته‌نه‌یان له‌ سهر واجبه، ئیمه‌ له‌م به‌ش‌دا جگه‌ له‌م دوو ئایینه، ییگه‌ی خه‌ته‌نه‌ له‌ ئایینی مه‌سیحیشدا تاوتوئ ده‌که‌ین. لیک‌دانه‌وه‌ی ئایینی مه‌سیحی له‌م پروانگه‌وه‌ له‌ به‌ر ئه‌وه ئه‌نجام ده‌درئ که یه‌که‌م: ئه‌وه‌ی که رپوره‌سمیکی هاوبه‌ش له‌ نیوان ئایینه باوه‌ردار و ناباوه‌ردار به‌ خه‌ته‌نه‌یه، هیشتاش هه‌ندیک له‌ تاومه‌ کۆنه‌کانی ئایینی مه‌سیحی باوه‌ریان به‌ نه‌شته‌رگری خه‌ته‌نه‌یه و دووم: لیک‌دانه‌وه‌ی پروانگه‌ی مه‌سیحیه‌ت له‌م پرووه‌وه تا راده‌یه‌ک پیشانده‌ری پروانگه‌ی زۆریک له‌ که‌سانی ئایینییه که له‌ جیهانی ئه‌م‌رۆدا باوه‌ریان به‌ خه‌ته‌نه‌ نییه. له‌ درێژ‌دا سه‌ره‌تا بۆ‌چوونی جووله‌که‌کان سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ تاوتوئ ده‌کریت. پاشان پروانگه‌ی مه‌سیحیه‌ت تاوتوئ ده‌کرئ و له‌ کۆتاییشدا، پروانگه‌ی گرینگترین ناین که له‌ جیهانی ئه‌م‌رۆدا که باوه‌ری به‌ خه‌ته‌نه‌یه واته‌ ئیسلام، لیک ده‌دریتته‌وه.

تایبه تمه ندیی ئابینی نه شته رگه ربی خه ته نه

له رپوی میژووویه خه ته نه ی پیاو په یوه ندی به کاری ئابینی و شوناسی نه ته ویه ویه بووه. خه ته نه له ناو گه لانی کۆنی سامیدا، له وانه میسر و جووله که کاندایا بووه، (جانسون، ۱۹۹۳) و کۆنترین به لگه نامه له م باره وه هی شیوه کارییه کانی سه ر کتلی گۆری میسر یه کانه که میژوووه که ی ده گه رپه ته وه بۆ نزیکه ی ۲۳۰۰ سال پیش زابین (وینه ی ژماره 20).

وینه ی ژماره 20: کۆنترین شیوه کاری دۆزراوی خه ته نه له میسری کۆن (نه حمه دی، 1394 هه تاوی) به لام خه ته نه ی پیاو له ئابینه نایبراهیمیه کان کاریکی نه ناسراو و له هه ندیک حاله تدا پیچه وانه ی پرهنسییه کانیاں بووه. بۆ نموونه له کتیبه پیرۆزه کانی هیندۆسیدا باس له خه ته نه نه کراوه و وا دیاره هه ر دوو ئابینی هیندۆسی و بوودا هه لۆیستیکی بی لایه نیان سه باره ت به خه ته نه هه یه. ئابینی هیندوو دژی خه ته نه یه که که هه یج پاساویکی پزیشکی نه بی، چونکه به پیی ئامۆژه کانی ئەم ئابینه جهسته له لایه ن خودای گه وروه ئافرینراوه و که س مافی ئەوهی نییه به بی ئیزنی ئەو که سه ی که ئەم جهسته ی پی دراوه بیگۆریت. هه ندیک له گروپه هیندۆسییه کان راسته وخۆ خه ته نه به دژی سروشت و خیلقه تی خودا ده زانن. هه روه ها سیکه کانیش کۆرپه کانیاں خه ته نه ناکه ن، و ئابینی سیکه کان خه ته نه کردنی نیه ر مێ به ناچاری نازانن و ره خنه له م کاره ده گرن.¹

1- هه رچه نده به برۆای زۆریک له باوه دارانی ئابینی هیندۆسی، خه ته نه کردن کاریکه که له گه ل شوناسی شونیکه وتوانی ئەم ئابینه دا ناکۆکه، به لام هه ندیکیاں به هۆی هۆکاری پزیشکی وه که مکردنه وه ی

هەر وەها ئاراستەى ئایینی مەسیحیش دژى خەتەنەىە. بۆ نمونە بە پىنى بۆچوونى نەرىتى پۇلس "لە ئایینی مەسیحدا هیچ جیاوازییەك لە ئیوان خەتەنەكران و خەتەنەنەكراندا نییە" (غلاطیان، 5:6) و لە فەرمانیکدا كه لە سالى 1442 له لایەن پاپا له كەنەسى كاسۆلیكى رۆما دەرکرا و تیدا هاتوو كه خەتەنەى پیاو پىویست نییە. كهواتە بە پىداگرییەوه فەرمان بە هەموو باوەردارانى مەسیحیەت دەكا كه "نە پىش غوسلى پىرۆز و نە پاش غوسلى پىرۆز خەتەنە نەكەن" (پاپا یۆگنیۆسى چوارەم، 1442). لە ناو ئایینە جیاوازهكانى مەسیحیدا، تەنیا مەسیحیە قبتیەكان لە میسر و مەسیحیە ئۆرتۆدۆكسەكان لە ئیسوپیا، كه دوو ئایینزای هەرەكۆنى مەسیحیەتن (ترنى، 2003) و زۆرێك لە تاییەتمەندییەكانى مەسیحیەتى سەرەتایان پاراستوو، هیشتا پىداگری لە سەر ئەنجامدانى نەشتهرگەرىی خەتەنە دەكەن. بۆ نمونە 97 له سەدى پیاوانى ئۆرتۆدۆكس له ئیسوپیا خەتەنە كراون (راپرسییە دیمۆگرافى و تەندروستیەكان، 2006). زۆر مشتومرى گروپى سەبارەت بە خەتەنەى پیاوان لە ناو مەسیحیەكانى بیاوانى ئەفریقا دروست بوو، بەلام لە كۆتاییدا هیچ كۆدەنگییەكى روون لە سەر سازانى خەتەنەى پیاوان لەگەل بىر و باوەرە مەسیحیەكان دەست نەكەوت (وستر كمپ، 2007). هەندى لە كلیسای مەسیحیەكان لە ئەفریقای باشوورى دژى ئەم كارەن و وەك رپۆرەسمیكى بئەپەستى لى دەروان (رىن تلجارد، 2003). لە كاتیکدا لە هەندىكى دیکە بۆ نمونە لە كلیسای نۆمیا لە كینیا، نەشتهرگەرىی خەتەنەمەرجى بوونە ئەندامى كلیسایە (ماتسون و هاوكاران، 2005). مەسیحیە بەشداربووهكان لە وتوویژى گروپییەكان لە مالاوى و زامبیا لە بارەى ئەنجامدانى خەتەنە بۆچوونى هاوشیویەیان هەیه، بۆ وینە دەلین عیسا خەتەنە كراوه و كتیى پىرۆزىش فیرى نەشتهرگەرىی خەتەنەمان دەكات (لوكوبو، 2007؛ ان گالاند و هاوكاران، 2007).

لە هەندى ولاتى رۆژاواى ئەفریقا رپۆزى خەتەنە لە ناو كەسانى ئایین پەرورەرى

مەترسى تووشبوون بە قارچك و باكتريا هەولى ئەنجامدانى خەتەنە دەدەن. هەر وەها دەوترى ئەگەرى تووشبوون بە شىرپەنجەى مىلى مئالدان لە سىكس كردن لەگەل پیاوانى خەتەنەكراودا كەمترە. دارپۆزەرانى سىاسەتى ئەنجومەنى توژینەوهى پزىشكى هیندستان و دامەزراوى نىشتمانى توژینەوهى ئایدز لە هیندستان پىشنياریان كرووه كه خەتەنەكردنى پیاوان وەك بەشێك لە پاكیجىكى گشتگیر بۆ خۆپاراستن لە ئایدز پىشكەش بكړئ كه مژارەكانى بریتىیە لە: كۆندۆم، كه مەكردنەوهى رپۆزى هاوبەشە سىكسىیەكان، دواخستنى دەست پىكردنى سىكس، چاودىرى نەخۆشییە نزیكییەكان و پشكنینى ئایدز و راویژكارى.

نهریتخواز که متر له مهسیحیه کانه. بۆ وینه له بورکینافاسۆ ٦٦ له سهد له بهرانبه ٩٣ له سهد و له غانا ٦٨ له سهد له بهرانبه ٩٥ له سهد (پاپرسییه دیموگرافی و تندرستییه کان، 2006). راسته که نایین و نه ته وه ده توان په یوه ندییه کی نزیکیان له گه ل یه کتر دا هه بی، به لام نایین له ناو گروپیکی نه ته وه پیدا ده توانی دیاریکه ریکی به هیز بیت. بۆ نمونه له ناو هۆزی مؤل دا قبانی له غانا ریژه ی خه ته نه له ناو موسلمانان 97 له سهد و له ناو مهسیحیه کان 78 له سهد و له ناو نه و که سانه ی که نایینی نهریتییان هه به 43 له سهد و له ناو که سانی بی باوه ردا 52 له سهد (هه مان).

هه ر چنده به پشتبه ستن به نه نجامی وه ده ستهاتوی زوریکی له لیکۆلینه وه کان، جگه له دوو حالته ی ناوارته ی سه ره کی واته ئیسلام و جووله که نه بی، نایین له خه ته نه کردنی پیاواندا هۆکاری سه ره کی نییه و دیاره زوریکی له نایینه کان بۆ وینه نایینی هیندۆسی و بوودیزم هه لۆیستیکی بی لایه ن یان دژ به ریان به رانبه ر به خه ته نه هه یه، به لام ده بی نه وه بزانیان که نزیکه ی 100 له سهد ی پیاوانی موسلمان و جووله که خه ته نه بۆ خویان به واجب ده زانن و نزیکه ی 70 له سهد ی هه موو پیاوه خه ته نه کراوه کانی جیهان سه ر به کۆمه لگه ی موسلمانن و ته نیا 30 له سهد ی خه ته نه کراوان ناموسلمان یان ناجووله که ن (ریکخراوی تندرستی جیهانی و نووسینگه ی به ره ننگار بوونه وه ی نایدزی ریکخراوی نه ته وه یه کگرتوه کان، ٢٠٠٨). ناماره په یوه ندیداره کان به خه ته نه ی نایینی و نایینی له سه ر ناستی جیهان له خسته ی ژماره ٣ دا هاتوه.

خسته ی ژماره ٢: ریژه ی خه ته نه کراوانی ته مه ن ١٥ سال و سه ر ووتر له جیهاندا (ریکخراوی تندرستی جیهانی و نووسینگه ی نه ته وه یه کگرتوه کان بۆ نایدز، ٢٠٠٨)

بره وی خه ته نه ی پیاوان له حه شیمه ت (ریژه)	ریژه ی خه ته نه کراوانی پیاو (ملیۆن)	ریژه ی خه ته نه له کۆی پیاوانی خه ته نه کراو له جیهان (ریژه)	
خه ته نه ی نایینی			
100 له سهد	455	68/8 له سهد	پیاوانی موسلمان
100 له سهد	5/3	0/8 له سهد	پیاوانی جووله که
خه ته نه ی نایینی			
75 له سهد	84/9 له سهد	12/8 له سهد	ویلایه ته یه کگرتوه کانی نه مریکا

دیکەى ولاتان	17/6 لە سەد	116/3	61 لە سەد
کۆى دنیا	100 لە سەد	661/5	30 لە سەد

ئایین، وهك یه كێك له گرینگترین ناوه‌ند و یه كێك له دیارده كاریگه‌ره‌كانی ناسینی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی هه‌ر جفاك و كۆمه‌لگایه‌ك، به‌ درێژایی میژووی پره‌ه‌وراز و نشیوی مروفایه‌تی، داكشان و هه‌لكشانیکى زۆرى به‌ خۆوه‌ بینوه. رێژه‌ی بێر و باوه‌ر و رێكخراوی ئایینی ئه‌وه‌نده‌ زۆرن كه‌ لێكۆله‌ران زۆر به‌ زه‌حمه‌ت توانیو‌یانه‌ پیناسه‌یه‌كى گشتیی په‌سه‌ندكراو بۆ ئایین وه‌ده‌ست بێنن (گیدنز، 1985، ل 496). هۆگری مروف بۆ ئایین له‌ سیسته‌مه‌ كۆمه‌لایه‌تی و به‌ستینه‌ زه‌مه‌نى و شوێنیه‌كاندا بیجمی جیاواز به‌ خۆوه‌ ده‌گرێ، كه‌ بوونی ئایین و ئایینزا جۆراو جۆره‌كان ئه‌مه‌ پشتراست ده‌كاتوه‌وه. ئایین بیجم به‌ ژیانی كۆمه‌لایه‌تی مروفه‌كان له‌ ناو كۆمه‌لگادا ده‌دا و كۆترۆلی ده‌كا و وه‌ك كۆمه‌لێك بێر و باوه‌ر و له‌ چوارچێوه‌ی كه‌مال (ته‌واوته‌ی) له‌ بێرۆكه‌ و رفتاری مروفه‌كاندا به‌رده‌وام ده‌بیت. كاریگه‌ریی ئه‌م بێر و باوه‌رانه‌ له‌ رفتار و كرداری نه‌وه‌كانی داها‌توشدا ده‌بینرێت. خه‌ته‌نه‌ كردن یه‌كێك له‌ و بێر و باوه‌رانه‌یه‌ كه‌ له‌ نه‌ریت و فه‌ره‌ه‌نگه‌ كۆنه‌كانه‌وه‌ وه‌رگیراوه‌ و دزه‌ی كردۆته‌ ناو ئایین و له‌ قۆناغه‌كانی دواتردا خۆی به‌ سه‌ر مروفدا سه‌پاندوه‌وه. ئه‌و باوه‌ره‌ی كه‌ خه‌ته‌نه‌ ته‌نیا كرده‌وه‌یه‌كى نه‌ریتی رابردووان نییه‌، به‌لكوو مه‌رجیكى خودایی بۆ موسلمانان و جووله‌كه‌كان بووه، هه‌ندێ ناكۆكى له‌ چۆنیه‌تی بێر كرده‌وه‌ له‌ مه‌ر خه‌ته‌نه‌ی پیاوان و ژنان دروست كرده‌وه‌ و ئه‌مه‌ وه‌بیر دینیته‌وه‌ كه‌ باوه‌ری ئایینی بۆ نه‌ریت و كه‌لتوو‌ره‌كان هۆكاری مانه‌وه‌ی ئه‌م نه‌شته‌رگه‌رییه‌یه‌، چونكه‌ ئایین بۆ پێو‌سته‌یه‌كان سه‌رچاوه‌یه‌كى هه‌میشه‌یه‌ و هیوادار بوون به‌ خودا ریشه‌ی كرداره‌كانیه‌تی. به‌لام له‌ لایه‌كى دیکه‌وه‌ بابه‌ته‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌كان ته‌نیا پيشانده‌ری چه‌مكه‌ باشه‌ كاتییه‌كان. بۆیه‌ گرینگیدان به‌ ره‌گ و ریشه‌ی ئایینی نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌ ده‌توانی تیگه‌یشتنی هه‌رچی باشت‌ر و گرینگى و هۆكاره‌كانی مانه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌ی لێ بكه‌وێته‌وه. به‌ گشتی ده‌توانین ئیدعای ئه‌وه‌ بكه‌ین كه‌ یه‌كه‌م، ئه‌وه‌ی كه‌ به‌ گوێره‌ی پشكى 70 له‌ سه‌دی ئایین له‌ كۆی رێژه‌ی خه‌ته‌نه‌كراوان له‌ سه‌ر ئاستی جیهان، خه‌ته‌نه‌ نه‌شته‌رگه‌رییه‌كى ئایینییه‌ كه‌ بۆ ناسینی باشت‌ری ئه‌م نه‌شته‌رگه‌رییه‌ پێو‌سته‌ له‌ ره‌گ و ریشه‌ ئایینییه‌كانی بكۆلێنه‌وه‌؛ و دووه‌م: به‌ هۆی بێ‌لایه‌نی یان دژایه‌تی ئایینه‌ گه‌وره‌ و باوه‌كانی ئه‌ورۆ، وه‌كوو ئایینی بوودیزم و هیندۆیزم بۆ ناسینی هه‌قانه‌تی ئایینی خه‌ته‌نه‌ ده‌بێ فوكوس بخه‌ینه‌ سه‌ر ئایینه‌ ئیبراهیمیه‌كان، به‌تایبه‌ت ئیسلام و جووله‌كه‌.

خه‌ته‌نه له نایینه ئیبراهیمیه‌کان

خه‌ته‌نه‌ی کچان نهریتیکی کۆنه که [میژوووه‌که‌ی] ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بو پیش ئیسلام یان مه‌سیحیه‌ت. به‌لام زۆریک له‌ گوتاره‌کان خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان به‌ نایینه‌وه‌ ده‌به‌ستنه‌وه‌ و به‌ یه‌کیک له‌ مه‌رحه‌کانی نایینی ئیسلامی ده‌زانن. راسته‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان له‌ هه‌ندیک ولاتی موسلماناندا باوه، به‌لام ده‌بێ جه‌خت له‌ سه‌ر ئه‌وه‌ بکریته‌وه‌ که نه‌ له‌ کتییی پیروژ [ئینجیل] و قورئان و نه‌ له‌ هیچ کام له‌ ده‌قه‌ مه‌سیحی و ئیسلامیه‌ ره‌سه‌نه‌کاندا باسی خه‌ته‌نه‌ی ژنان نه‌کراوه‌ (تانگوک، ۲۰۱۸، ل ۲۸۳)، جگه‌ له‌ موسلمانان و مه‌سیحیه‌کان، ئه‌م کاره‌ له‌ ناو گیان‌باوه‌ران و جووله‌که‌کان و هه‌ندیک نایینی خۆجینی دیکه‌ش باوه. بو وینه‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان له‌ ناو هه‌ندیک گروپی جووله‌که‌دا وه‌کوو بیتا نیسراییل و فلاشا ئه‌نجام ده‌دریت. له‌م کۆمه‌لگایانه‌دا نایین بووه‌ته‌ پاساوێک بو‌ به‌ره‌و پیشبردنی خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان، چونکه‌ به‌ستووایانه‌ته‌وه‌ به‌ پاکداوینی ژنانه‌وه‌ و به‌ بۆچوونی ئه‌وان خه‌ته‌نه‌ له‌ لای خودا به‌لگه‌ی پاک‌بوونی ژنه‌ (ئه‌حمه‌دی، 1394).

هه‌روه‌ها لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه‌ی ژنان له‌ ئیسلامدا ئه‌م کاره‌ به‌ سونه‌تی پیغه‌مبه‌ر ده‌زانن و بو‌ نمونه‌ به‌شیک له‌ خه‌لکی هه‌ندێ ده‌فه‌ری کوردستانی ئیران و پارێزگای هورمزگان پێیان وایه‌ خه‌ته‌نه‌کردن سونه‌تی پیغه‌مبه‌ره‌ و ئه‌م کاره‌ ده‌بیته‌ هۆی پاک‌بوونی ژنانی خه‌ته‌نه‌کراو. به‌ پێی باوه‌ری گروپێکی دیکه، ئه‌م کاره‌ پاراستنی ناموس و پاکداوینی کچانی لێ ده‌که‌وێته‌وه‌، چونکه‌ ئاره‌زووی سیکسیان که‌م ده‌کاته‌وه‌ و به‌ پاراستنی پاکیزه‌یی و په‌رده‌ی کچینیان هه‌تا به‌ر له‌ شووکردن، ده‌یانکا به‌ هاوسه‌رانیکی وه‌فادار.

وه‌ک پیشتریش ئاماژه‌مان پێکرد، له‌ قورئاندا سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان و کچان هیچ نیشانه‌یه‌ک به‌دی ناکرێ، به‌لام هه‌ندیک له‌ گیرانه‌وه‌ ئیسلامیه‌کان ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که ئه‌م کاره‌ له‌ سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ری ئیسلامدا باو بووه‌ که‌ ده‌توانین ئاماژه‌ بو‌ دوو گیرانه‌وه‌ی گرینگ له‌م باره‌وه‌ بکه‌ین.

١) له‌ فه‌رمووده‌یه‌که‌دا هاتوووه‌ که‌ کۆمه‌لیک له‌ ئافره‌تان چوونه‌ خزمه‌تی پیغه‌مبه‌ر، ژنیک هاته‌ پێشه‌وه‌ که‌ پێیان ده‌وت دایکی حه‌یب (ام حه‌یب) و ژنانی خه‌ته‌نه‌ده‌کرد، پیغه‌مبه‌ریش فه‌رمووی: ئه‌ی ئومه‌ حه‌یب ئه‌و نیشه‌ی وا له‌ سه‌ری بووی هیتا له‌ سه‌ری به‌رده‌وامی؟ و وه‌لامی داوه‌: به‌لێ، ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خودا، مه‌گه‌ر حه‌رامی بکه‌ی و منیش وازی لێ بینم. هه‌زرت فه‌رمووی: بو‌ تو‌ هه‌لآله‌، وه‌ره‌ با فیرت بکه‌م که‌ چو‌ن خه‌ته‌نه‌ بکه‌یت؛ زیاده‌په‌وی و که‌مه‌په‌وی مه‌که‌ چونکه‌ ده‌موچاو گه‌شتر ده‌کا و می‌ردیش چیژیکی

زیاتر وهرده گریټ. " (کلینی، ۱۴۰۷ کۆچی، بهرگی ۶، ل ۳۸).

ب) له ههر دوو کتیبی سنن ابن ماجه و صحیح سنن ابن ماجه له نویسی محمه د ئیینی ماجه له گیرانه وهی عایشه ی هاوسه ری پیغه مبهه، سه بارهت به واجب بوونی غوسل له کاتی جووت بووندا، سه بارهت به بوونی دوو خه ته نه عایشه فه رمویه تی: (دوای جووت بوون، شتنی ههر دوو خه ته نه کراوه که واجبه. من و پیغه مبهه ری خودا ههر کات هاو جییمان ده کرد دواتر خو مان دهشت. " (ابن ماجه، ۱۴۰۷، ۱۵۵ کۆچی).

هه ندیک پیمان وایه به هیئانه وهی نه و دوو گیرانه وهی سه ره وه ده توانین به و نه نجامه بگهین که له سه رده می پیغه مبهه ری ئیسلامدا نه ک ته نیا خه ته نه کردنی پیاو، به لکوو خه ته نه کردنی نافرته تیش باو بووه. ئیستا کام به شی نه م بیر و باوه رانه پاشماوهی داب و نه ریتی عه ره به کانه و تا چه ننده له لایه ن ئایینی ئیسلام و حه زره تی محمه ده وه به ره هم هیئراوه ته وه، پیشنیاری بو کراوه و چه سپینراوه و هه موار کراوه ته وه نه مانه ده بی تاوتوی بکرین. به باوه ری هه ندیک له مرؤفئاسه کان ریوره سمه ئایینییه کان پیشاندانی ره مزیی نه وه هه ستانه ن که بو سه قامگیری و مانه وهی کۆمه لگا پیویستن. بیر و باوه ر و کاردای هه له سه ره رای نادروست بوونیان، کردای کۆمه لایه تی به نرخیان هه یه.

خه ته نه له ئایینی جووله که دا

له لیکۆلینه وه ئایینییه کاندا یه که م نیشانه کانی په یوه ست به خه ته نه له په یمانی کۆن و له ناو جووله که کاندا ده بینریت. له م کتیبه دا به پیچه وانیهی قورئان و شهی خه ته نه به ئاشکرا به کار هاتوه و کورانی جووله که له رۆژی هه شته می له دایک بوونیان به بی پاساوی پزشکی خه ته نه ده کرین. نه م نه شته رگه رییه هه تا هه نووکه ش له لایه ن جووله که کانه وه له هه موو جیهاندا پهیره ده کریت. بو نموونه ده توانین بلین هه موو کوره جووله که له دایکبووه کانی ئیسراییل، ۹۹ له سه دی پیاوانی جووله که له به ریتانیا و ئیره ندی باکووری و ۹۸ له سه دی پیاوانی جووله که له نه مریکا خه ته نه ده کرین. سه بارهت به گرینگی خه ته نه کردن لای باوه ردارانی نه م نایینه، پیویسته بلین که جووله که بوون له دوو توخم پیک دی که نه بوونی ههر یه که یان به واتای ده کرانی تاک له نه ته وه و ئایینی جووله که یه: یه کیکیان "چاره نووس" (مقدّر) و نه وی دیکه یان "ئیراده" یه. توخمی چاره نووس جووله که زاده بوونی تاکه که هه لبهت له حاله تیکدا قبوله که نه گه ر تاک هه م دایکی و هه میش باوکی

جووله که بن و توخمی ئیراده خه ته نه کرانه که ئەم ئیراده پیوه ری ملکه جی بو یه هوهیه¹.
واته نه نجامنه دانی ئەم ئه رکه نایینییه نه ک ههر به یاخی بوون به لکوو به دهر چوون له نایینی
جووله که له قه له م دهر دیت. (لطیفی، 1397 ی هه تاوی).

ئەم بابە ته کاتیک گرینگ ده بی که بزانیین ملکه جیتی بناغه و جه وهه ری په یمانی کۆن
و ناسنامه ی نه ته وه بی جووله که کانه، چونکه بییان وایه نه ته وه ی به نی ئیسراییل بو ئه رکیکی
تاییه ت هه لژێردراون. ئەم بابە ته به و مانا نییه که ئەم گه له خاوه ن مافی تاییه ت یان
پره نسیمی تاییه تن، به لکوو ئەم هه لژێردنه به گو پرا په لی له ناست فه رمانه کانی خودا و
ره چاو کردنی شه ریعه ت به دی دێ، له حالیکدا سه رپنچی کردن له فه رمانه کانی خودا
زه لیلی و په ستی لی ده که وه یته وه. به و پنییه ی که پیندا گری نایینی جووله که زیاتر له سه ر
کرداره نه ک له سه ر بابە تی هزری و ئەو په رسروشتی، هیچ سه یر نییه که ئەم نایینه له سه ر
ئهنجامدانی بنه ما و وانه کانی پیندا گری بنوینیت.

بو تیگه یشتنی ههر چی باشتر له گرینگی خه ته نه له ناو جووله که کان پیوسته
لا په ره کانی په یمانی کۆن هه لده نه وه و نموونه کانی ئەم پرسه لیک بده نه وه، به جوړیک که
له "سیفری ئافراندن" (یه کینک له کتیبه کانی تهورات) هاتوه.

خودا به ئیبراهیمی فه رموو تو و رۆله کانت و نه وه کانی دواییت ئه رکی سه رشانتانه که
به لینی من جیبه جی بکن. ده بی هه موو پیاوان و کورانتان خه ته نه بکرین بو ئه وه ی
پیشان بدن که په یمانی میان قبول کردوه. هه ر کوریک هه شت رۆژه ده بی
خه ته نه بکریت. ئەم یاسایه پیاوی خانه زاد² و به زێر کردراویش ده گریته وه. پیوسته
هه موو که سیک خه ته نه بکری و ئەم نیشانه ش په یمانی هه میشه بی منه له سه ر
جه سه تته تان. هه ر که سیک نه یه وه ی خه ته نه بکری، ده بی له هۆز و گه لی خۆی
وه ده ر بنری، چونکه په یمانی منی شکاندوه (په یمانی کۆن، ۲۲: ۲۰۱۹).

له درێژه شدا هاتوه:

پاشان ئیبراهیم ئیسماعیلی کوری و ئەو پیاو و کورانه ی دیکه ی که له ماله که یدا
بوون، وه ک خودا فه رموو ی خه ته نه ی کردن. له و کاته دا ئیبراهیم ته مه نی ۹۹ سال
بوو و ئیسماعیل مێر مندال و هه رزه کار بوو. هه ر دوو کبان له یه ک رۆژدا له گه ل ئەو
پیاو و کورانه ی که له ماله که یدا بوون به خانه زاد و به به زێر کردراوه خه ته نه کران.

1- یه هوه ناوی تایه تیی خودا له زمانی عبیرییه. ناویک که به پیی تهورات له میقاتی مووسا، خودا ئەم
ناوه ی له خۆی ناوه. ئەم ناوه پینچ هه زار و 410 جار له په یمانی کۆندا هاتوه.
2- مندالیک که له مالی خه لک له دایک بووه.

(هه‌مان).

له ناو ئەم ئایه‌تانهدا ده‌توانین هه‌ندێک خاڵ له‌ فه‌رمانی خودا بۆ ئیبراهیم ده‌ر به‌یئین، له‌وانه‌ کاتی خه‌ته‌نه‌کردن بۆ منداڵان، رۆژی خه‌ته‌نه‌وه‌ک په‌یمانیک له‌گه‌ل خودا، خه‌ته‌نه‌وه‌ک هیمای شوناسی نه‌ته‌وه‌یی و هه‌روه‌ها ده‌ره‌نجامی خه‌ته‌نه‌نه‌کران که‌ کۆتاییه‌که‌ی ده‌بیته‌ ده‌رکران له‌ کۆمه‌لگه‌ی جووله‌که‌کان. به‌ واتایه‌کی دیکه‌ خه‌ته‌نه‌ له‌ نایینی جووله‌که‌دا وه‌ک فاکته‌ریکی شوناس به‌خس له‌ قه‌لهم ده‌دری که‌ ئەو که‌سانه‌ی که‌ ئیمانیا‌ن به‌ خودای تاقانه‌ هیناوه‌ له‌و که‌سانه‌ی که‌ ئیمانیا‌ن نه‌هیناوه‌ جیا ده‌کاته‌وه‌. له‌م ئیوه‌نده‌دا خاڵیکی گرینگ هه‌یه‌ که‌ ئەویش گرینگیی رۆژی هه‌شته‌م بۆ خه‌ته‌نه‌کردنی منداڵانه‌ که‌ ده‌توانین هۆکاره‌که‌ی له‌ کتیبی لایاندا به‌دی بکه‌ین، ئەو شوینیه‌ی که‌ خودا فه‌رمانی به‌ موسا دا که‌ ئەم فه‌رمانانه‌ به‌ گه‌لی ئیسراییل رابگه‌یئین:

ئه‌گه‌ر ژنیک کوری بوو، ئەوا ئەو ژنه‌ هه‌تا چه‌وت رۆژ له‌ رووی شه‌رعیه‌یه‌وه‌ گه‌لاوه‌، وه‌کوو چۆن که‌ له‌ سووری مانگانه‌دا گه‌لاو و ناپا که‌. له‌ رۆژی هه‌شته‌مدا ده‌بێ کوره‌که‌ی خه‌ته‌نه‌ بکریت. ئەو ئافه‌ره‌ته‌ ده‌بێ ۳۳ رۆژ چاوه‌ڕێ بێ هه‌تا به‌ ته‌واوی له‌ سووری مانگانه‌ پاک ده‌بیته‌وه‌. له‌م ماوه‌دا ده‌بێ ده‌ست له‌ شتی پیرۆز نه‌دا یا‌ن نه‌چینه‌ په‌رستگه‌ (هه‌مان: ۱۲).

هه‌روه‌ها خاخامه‌ جووله‌که‌کانیش پێیان وایه‌ خه‌ته‌نه‌کردن بۆ باشترکردنی سروشت هاتوو، چونکه‌ مروف به‌ ته‌واوی له‌دایک نابێ و پێویسته‌ له‌ نیوان جه‌سته‌ و زه‌ین هاوسه‌نگی ساز بێت. جگه‌ له‌وه‌ش خه‌ته‌نه‌وه‌ک یاسایه‌کی گشتگیر سه‌یر ده‌کری که‌ هه‌ر شتی که‌ دروست ده‌کری له‌ ماوه‌ی شه‌ش رۆژی یه‌که‌مه‌دا پێویستی به‌ ئاماده‌کردنه‌، هه‌ر وه‌ک چۆن گه‌نم پێویستی به‌ هه‌رینه‌.

خاڵیکی گرینگ له‌ په‌یمانی کۆن و ئەو گه‌رانه‌وه‌ی که‌ باسما‌ن کرد، جه‌خت‌کردنه‌ سه‌ر خه‌ته‌نه‌کردنی کوربان له‌ رۆژی هه‌شته‌می له‌دایک بوونیا‌نه‌. له‌م رووه‌وه‌ پێویسته‌ بلێین له‌ نایینی جووله‌که‌دا به‌ر له‌وه‌ی شوین پیرۆز بێ، کات پیرۆز ده‌بێ، چونکه‌ په‌رستگه‌ وه‌ک شوینی پیرۆزی فه‌رمیی گه‌لی جووله‌که‌، له‌ ده‌وره‌به‌ری چوار سه‌ده‌ دوای موسا و له‌ سه‌رده‌می سلیماندا دروست کراوه‌ و چادری په‌یمان که‌ له‌ سه‌رده‌می موسا و سه‌رده‌می ئاواره‌یی و سه‌رگه‌ردانی جووله‌که‌کان له‌ بیابانی سینا هه‌لده‌دریته‌وه‌، هیشتا وه‌ک شوینیکی پیرۆزی فه‌رمیی جینگیر و هه‌میشه‌یی له‌ قه‌لهم نادری و ته‌نیا بۆ ئەوان و کاتی وتووێژکردن له‌گه‌ل خودا ته‌رخان کرابوو. ئیستا راگرتن و جیه‌جێکردنی رۆژی شه‌مه‌ له‌ پال شه‌عیره‌ی خه‌ته‌نه‌ به‌ گرینگترین هیمای گوێراپه‌لی ته‌واو له‌ یه‌هوه‌ داده‌نریت. به‌ پێی

روانگه‌ی جووله‌که‌کان، خه‌ته‌نه له‌دایک‌بوونی پیاویکه که ده‌چیته ناو فهره‌نگ و که‌لتوری خزیه‌وه و له‌دایک‌بوونی کۆرپه چوونه ناو سروشته، به‌لام‌نهم‌بابه‌ته‌گرینگه له‌یه‌که‌م‌رۆژه‌کانی له‌دایک‌بوونی کوردا ده‌توانی وه‌ک‌جیا‌وازیه‌کی پیاوانه بناسریت‌هوه، که‌گوزارشت له‌دو‌وفاقیه‌ی که‌لتور له‌نیوان‌کۆر و کچدا ده‌کات. شتیکی تر نه‌وه‌یه که ده‌توانین خه‌ته‌نه وه‌ک‌هیمایه‌کی ده‌ره‌کی و فیزیکی و وه‌ک‌فاکته‌ریک‌سه‌یر‌بکه‌ین که شوناس به‌گه‌لی جووله‌که‌یان نه‌وه‌ک‌سه‌انه ده‌به‌خشی که‌باوه‌ریان به‌خودایه، وه‌ک‌سه‌عیدی پیی وایه جووله‌که‌کان خه‌ته‌نه به‌نیشانه‌ی جیا‌کردنه‌وه‌ی نیسرایلییه‌کان و په‌یمانی نیوان‌خودا و وه‌چه‌ی نیراهیم ده‌زانن و پیی ده‌وتری "بیریت میلا" واته په‌یمانی لیبراهه. فرۆیدیش پیی وایه که به‌پیی ته‌ورات یه‌کیک له‌نامانجه‌کانی موسا جیا‌وازدنی گه‌لی جووله‌که‌بوو. بۆیه‌هه‌له‌وه‌دای پیکه‌ینانی نه‌ته‌وه‌یه‌کی پیرۆز بوو و وه‌ک‌نیشانه‌ی نه‌م‌پیرۆزیه‌ی رپوره‌سمیتی بنیات نا که لانیکه‌م له‌گه‌ل میسریه‌کان یه‌کسان بن. جگه له‌وه‌ش بۆ موسا جینگه‌ی خۆش‌حالی بوو که بزانی به‌خه‌ته‌نه‌کردن خۆیان له‌نه‌ته‌وه بیگانه‌کانی ولاته‌که‌یان (که شوپنی کۆچی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌بوو) جیا ده‌که‌نه‌وه. جووله‌که‌کانیش وه‌ک‌وو میسریه‌کان، که خۆیان له‌هه‌موو نه‌ته‌وه بیگانه‌کان دوور ده‌خسته‌وه، خۆیان تیکه‌لی نه‌وه‌که‌کرد. نه‌وانه‌ی خه‌ته‌نه‌یان پاراستوه‌وه خۆیانی پیوه‌ده‌نوین و شانازی به‌خۆیان‌ه‌وه‌که‌ن و خه‌ته‌نه‌که‌راوه‌کان به‌ناپاک ده‌زانن و سوکایه‌تییان پیی ده‌که‌ن. ته‌نانه‌ت نه‌مه‌رۆش یه‌کیک له‌وه‌جینوانه‌ی که‌تورکه‌کان به‌مه‌سیحیه‌کانی ده‌ده‌ن "سه‌گی خه‌ته‌نه‌که‌راوه". نه‌م‌نهریته له‌ناو نیسرایلییه‌کان نه‌وه‌نده‌گرینگ بوو که "خه‌ته‌نه‌کران" بوو به‌سیفه‌تیکی تایبه‌ت بۆ باوه‌رداران که نه‌وانی له‌کافره‌کان جیا ده‌کرده‌وه (قراپی، 1380).

له‌ناو جووله‌که‌کاندا نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه به‌لنکدانه‌وه‌ی جیا‌واز پوون‌کراوه‌ته‌وه: هیلستین¹ پیی وایه جووله‌که‌کان خه‌ته‌نه وه‌ک‌نامرازیک بۆ کۆنترۆلی سیکی و مه‌یلی پیاوان بۆ ژنان به‌کار ده‌هینن. هه‌روه‌ها نه‌م‌نه‌شته‌رگه‌ریه وه‌ک‌نیشانه‌یه‌ک بۆ جیا‌کردنه‌وه‌ی باوه‌رداران و بی‌باوه‌ران به‌کار هینراوه (هیلستین، 2004، ل 253). هه‌ندیکی دیکه پینان وایه که خه‌ته‌نه، جگه له‌وه‌بابه‌ته‌گرینگه‌ی که پیاوان له‌رووی جه‌سته‌یی و رۆحیه‌وه له‌که‌سانی خه‌ته‌نه‌که‌راوه جیا ده‌کاته‌وه، به‌که‌م‌کردنه‌وه‌ی نارزه‌ووی سیکی، پیاوان به‌ره‌وشت ده‌کات. لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه‌ی پیاوان له‌کاردا‌ی نه‌م

نه شته رگه ربه که که م کرده وی ناره زوی سینکسیه ناگادارن. موسا میمؤنیدس¹، پزیشکیکی جو له که له سه دهی ۱۳۱۳ دا ژیاوه، ناماژهی به وه کرد که خه ته نه کردنی پیاو به مه به سستی باشر کردنی ره وشت و داوینپاکییان وای کردوه که توانا و چیژهی سینکسی پیاو که م بیته وه. له دیکه ی نه وه نه جامانه ی که له خه ته نه ی جووه کان وه ده ست هاتوه ده توانین ناماژه به واتا خراپه کانی ناو ده قه عیرفانییه کانی جووله که بکه یین که تیدا به ریستی نه ندای زاوزی پیاو ده گه پینه وه بو چه مکی ژنانه، نه و بیر و باوه رانه ی که به لیکدانه وه ی خو جیپانه ی خه ته نه ی بهر له ته مه نی بالق بوونیان وه ک پرگار کردنی به شی ژنانه ی نه ندای زاوزی کوران له قه لم ده دا. له هه ندیک شوین، له وانه ش هه ندیک له هوزه کانی نه فریقا، پیمان وایه مرؤف به هه ر دوو ره گه زی نیر و می له دایک ده بی و کوران له به ریستی نووکی سیره ت و کچان له کلیتور یسدا به ریز ره وحی ژنانه و پیاوانه یان هه یه که به برین یان به واتیه کی دیکه خه ته نه کردنیان ده بنه هو ی هه لدان و گه شه کردنی که سایه تی و توانای زک وزای مندالان. به پیی ده سته که وه ته کانی زانستی پزیشکی نه مرؤ که ره گه زی له دوو به ره کیی نیر/می دوور خستوه ته وه و باوه ری به بوونی لایه نی فره چه شنی جینه ری هه یه شیوا ی گه راندنه وه یه.

به لام نه مه ته وای نه و شته نیه که له په یمانی کون باسی خه ته نه ی پیاوانی تیدا کراوه، گپرا نه وه ی دیکه ش هه ن که ناماژه بو گرینگی نه م باه ته له ناو گه لی جووله که دا ده که ن. بو نمونه سرنجی شرفه ی دوو نمونه یان بدن که له "سفری ده رچوون"² (یه کییک له پننج کتیبی ته ورات) هاتوه.

له به شی چواره می سفری ده رچوون (شه رقاوی، ۲۰۱۹، ل ۱۶۳) باس له وه کراوه که موسا و بنه ماله که ی بو پرگار کردنی ئیسراییلییه کان به ره و میسر به ری که و تن، به لام له ناو ریگادا، کاتیک پشوویان ده دا، خودا خو ی بو موسا ئاشکرا کرد و هه ره شه ی مه رگی لی کرد. هه ر بو یه سه فوورای ژنی موسا به ردیکی تیژی هه لگرت و به ریستی سیره تی کوره که ی خه ته نه کرد و فرییدا بهر دم خودا و وتی: تو خوینی میرده که می. "له م نیوه نده دا هه ندیک گو مان له نارادایه بو وینه نه وه ی که بوچی موسا کوره که ی خه ته نه نه کردوه و له بهر نه وه خودا به گژیدا چوه". هه ندیک پیمان وایه به و پییه ی که موسا نیوه ی ته مه نی له کوشکی فیرعه ون و نیوه که ی دیکه ی له بیابانی میدیان به سه ر بردوه، ره نگه زور

1. Mosses Maimonides Exodus Rabbah
2. Exodus Rabbah

ناشنای فەرمانه کانی خودا نه بووې، به تایبەت ئەو هی که هه موو ئەو شتانه ی که خودا به هۆی به لێن و په یمانی له گه ل ئیسراییل له م گه له ی چاوه رپړی ده کرد بۆ ماوه ی زیاتر له ۴۰۰ سال زۆر به باشی ئەنجام نه ده درا. هه ندیک له شاره زایان پێیان وایه که ژنه که ی مووسا به هۆی رابردووی خۆ یه وه دژی خه ته نه بووه، به لام مووسا نه یوانیوه به شپوه به کی کار یگه ر رۆلی خۆی وه ک رزگار به خشی گه لی خودا جیبه جی بکا، مه گه ر ئەو هی که سه ره تا مه رجه کانی په یمانی خودا جیبه جی بکا که خه ته نه یه کیک له مه رجه کان بوو. پیش ئەو هی مووسا و خیزانه که ی هه نگاو یک بنین، ده بوو فەرمانه کانی خودایان به ته واوی جیبه جی بکر دایه. به پپی یاسا کانی په یمانی کۆن، ئە گه ر که سیک کوره که ی خه ته نه نه کرد بایه، هه م خۆی و هه م خیزانه که ی له نیعمه ته کانی خودا بیبه ش ده بوون.

به لام له درێژده دوو پرسیار دیته ئاراهه: سه فوورا چۆن زانی که ده بوو کوره که ی خه ته نه بکات؟ و بۆچی له و دۆخه دا ئەم کاره ی کردووه؟ پشتریش باس له وه کرابوو که به پپی کتیبی سیفری ده رچوون، گنر دراوه ته وه که ماریک له م رووداوه دا مووسا قوت ده دا و ته نیا ئەندامی زاوژی ده مینیتته وه، که سه فوورا زوو تیده گا که ئەمه ئامازه بۆ هیزی ژیا نه خشی خه ته نه ده کا و منداله که ی خه ته نه ده کات. ئە گه ری ئەوه هه یه که نه شته رگه ری خه ته نه وای کردووه که مووسا به ته واوی قوت نه دریت. هه روه ها هه ندیک که سی دیکه پێیان وایه ره نگه سه فوورا نه یه پشستی که مووسا کوره که ی خه ته نه بکا، چونکه وه ک میدیانییه ک هه یچی له باره ی پپیستی خه ته نه نه زانیوه. ئیستا که خۆی رپگری له خه ته نه کردبوو خۆشی ده با ئەنجامی بده یه. هه روه ها ئە گه ری ئەوه هه یه که مووسا به هۆی سه رکیشیه وه نه خۆش که وتی و سه فوورا بۆ رزگار کردنی گیانی هاوسه ر و کوره که ی خه ته نه ی ئەنجام دایت. له لیکدانه وه ی و اتا شاراوه کانی ئەم به سه ره اته بۆمان ده رده که وئ که هه یما ماناناسیه کانی ئیمه هاوکاری هه ژموون و ئەندیشه ی بالا و زالت، و اته راگه یانندن و په رده ان به حه قانییه ت و تاقانه بوونی خودا ده کهن. له م چیرۆکه دا به هاوکاری هه موو سیسته مه گوتارییه جۆراو جۆره کان وه کوو سیسته مه کارلیکی، سیسته مه سۆزداری، سیسته مه گرژی و شیوازی رپکخستن، چه مک و گواسته وه ی په یام و په یوه ندی له گه ل به رده نگ له رپگه ی مووسا وه ئەنجام ده درئ و ئەوه گوتاری یه کتا په رستی هه ژموونیک ده کات. له م چیرۆکه نایینییه دا هه موو توخمه سازینه ره کانی گوتاری سۆزداری دوو و اتا به ره هه م ده هینن: ئ) فیر کردنی به رنامه ی نایین و به ندایه تی و یه کتا په رستی، ب) گواسته وه ی گوتاری هه ژموونیک حه قانییه ت و تاقانه بوونی خودا. به پپی ئەو وینه و

راستیانییەکی ئەوەی مێژووی بی باوەرێدا هەیه و بە پێی بوونی نامێری کەلامی و توخمەکانی ناو ئەم چیرۆکە، هەست و بیر و باوەرێک بۆ بەردەنگ دەگوازرێتەووە کە لە شیکاریی سیستمی گرژیدا ئەوە دەردەخاکە مۆسا بە کارکردی خۆی، چ ئەو کاتە ماره کە قوتی دا و ئەندامی زاوژیی وەک شوێنی کۆبوونەووی نۆرمی خەتەنە قوت نەدرا و چ ئەو کاتە گۆچانەکی دەبێتە مار (ئەژدیهێ) بۆ ئەوەی گە لە کە ی رزگار بکا و هتد، کاردای مەعریفەناسانە هەیه و دەبێتە هۆی زۆربوونی مەعریفە هەروو بەرێهەکان و لە گەل زیادبوونی زانین، بە شێوەی هاوکات ئیمان و برۆیان بە رێنماییەکانی پێغەمبەرانە خودا پتەو دەبێ و ئەنجامی ئەم زیادبوونی ئیمانەش دەستراگە یشتن بە چەمکی یەکتا پەرستی، حەقەنەتی خودا، فیرکردنی وانە و نۆرمە ئاینییەکان و پراکتیک لە سەر بنەمای ئەم هەژمۆنە هەیه و هەموو ئەمانەش لە نیوگوتاری ئۆستورە ئاینییەکاندا مۆسگەر دەکرین.

لە بەشی پێنجەمی یەشوع لە پەیمانی کۆنیشدا ناماژە بە خەتەنە کراوە. دوا چل سأل سەرگەردانی، گەلی ئیسراییل لەو سەر دەمەدا هەولێ داگیرکردنی کەنعانیان دەدا و بە فرمانی خودا یەشوع یاری دەدری مۆسا (بەهۆی مردنی مۆسا) بوو بە سەرکردهی ئەم گە لە. پێش ئەوەی لە رووباری نۆردۆن بپەرێهە، خودا فرمانی بە یەشوع دا کە هەموو کورپان و پیاوانی ئیسراییل خەتەنە بکری. خودا پێی وتن کە بە بەردی چەخماخە خۆیان خەتەنە بکەن. ئەو شوێنە کە ئیسراییلییەکان تێیدا خەتەنە دەکرین ناویان ناوە گردی خەتەنە. هۆکاری ئەمەش ئەوە بوو کە هەموو ئەو پیاوانە کە بە تەمەنی شەر گە بشتوون و کاتی لە میسر دەرکەوتن خەتەنە کرابوون، هەموویان لە بیاوان مردبوون و کورەکانیان پاش لە دەرچوون لە میسر لە دایک بوون، خەتەنە نەکرا بوون. گەلی ئیسراییل چل سأل لە بیاوان سەرگەردان بوون هەتا ئەوەی کە هەموو ئەو پیاوانە کە کاتی دەرچوون لە میسر بە تەمەنی شەرکردن گە بشتبوون مردن. ئەوان لەبەر ئەوەی گوێراپەلی خودا نەبوون، خوداش سوێندی خوارد کە نەهێلێ بچنە ئەو نیشتمانە کە بەلێنی بە باب و باپیرانیان درابوو. نیشتمانیک کە شیر و هەنگوینی پێدا دەروات. کەواتە یەشوع ئەو کورپانە کە گەورە بوون و دەبا جینگە ی باوکیان بگرنەووی خەتەنە کرد. دوا ئەنجامدانی نەشتەرگەری خەتەنە هەموویان لە ناو خێووەتەکانی خۆیاندا پشویان دا بۆ ئەوەی چاک ببنەووە. پاشان خودا بە یەشوعی فرمۆ: "ئەمڕۆ شەر مەزاری میسر لیتان دامالی." "وێک لە دەقە ناماژە پیکراوە کەووە دەردەکەوێ لەم قۆناغە ی مێژووی جوولە کەکاندا، پیاوان بە کۆمەل و لە تەمەنی گەورەتر لە هەشت رۆژە خەتەنە دەکران.

به لّام نه نجامی خه ته نه نه کران و نهو که سانه ی که سه ریچی له به لّین و په یمانی خودا ده که ن بابه تیکه که له به لّینی کوندا تاوتوی کراوه. گرینگیی خه ته نه له ته وراتدا تا نه و راده په که له کتیبی به لّینی کوندا که سان و نه ته وه ناجوله که کان به "خه ته نه نه کراو" و "گلاو" ناو ده برین و خوداش فرمان به ئیبراهیم دها که خه ته نه نه کراوه کان له خوی بتارینیت. خه ته نه نه کراو له ته وراتدا به که ساینک ناسراون که له پرووی شه رعیه وه پاک نییه. جووله که کان به پی ریساکانی شه رعیه تی خویمان به ریستیان به گلاو و ناپاک ده زانی و که سیکی ناوا بوئی نییه له جهژن و مه راسیمه کاندانا ناماده بی و ریگهی پی نادهن بچینه شوینه پیروزه کان و هاوسه گیری له گه لّ نه م که سه به حه رام ده زانن. له سیفری ده چوونیش ریساکانی په یوه ست به جهژنی په سیخ به م شیوه هاتوه:

ته گهر که ساینکی بیگانه له ناو ئیوه دا ده ژین و بییان خوشه نه م ریوره سمه بو خودا بیاریژن، ده بی پیاوان و کوره کانیا ن خه ته نه بکرین بو ئه وه ی وه ک ئیوه به شداریی نه م ریوره سمه بکه ن، به لّام که سی خه ته نه نه کراو هه رگیز نابئ گوشتی به رخی قوربانی بخوات. هه موو ریساکانی نه م ئاهه نگه نه و بیانیانه ش ده گریته وه که خه ته نه کران و له ناوتاندا ده ژین (په یمانی کون و په یمانی نوی: ۱۲، ل ۴۸۴۹).

و له هزه قیالیشدا باس له قه ده غه کردنی ناماده بوونی خه ته نه نه کراوه کان له شوینه پیروزه کان کراوه، کاتیک که خودا ده فهر مووی:

هیچ نامویه کی خه ته نه نه کراوی یاخی مافی نه وه ی نییه بیته ناو مالی پیروزی منه وه، ته نانه ت نه و نامویانه ی که له ناو گه لی ئیسراییلدا ده ژین (هه مان: ۴۴، ل ۹).

که واته جگه له هه ولدان بو پاراستنی دیسیلینی کون، خه ته نه ده توانی سنووری نیوان که سی خویی و که سی نامو دیاری بکا و بیته فاکته ر و سه رچاوه ی شوناس به خشی و شوناس سرینه وه و به م شیوه خه ته نه کراوان بویان هه په بچه ناو بازنه ی خودایانی مادی و مه عنه وی و خه ته نه نه کراوه کانیش به تاوانی پیکهاته به زینی و کفر بیژییه وه تووشی تو قانندن و سزای خوا مر قویی و مه تافین یکه کان ده بنه وه.

وینەى ژماره 21: خه ته نهى ئىسحاقى كورى ئىبراهيم؛ موزه خانهى ئىسرائيل، ئورشه ليم، دهورو بهرى 1300 زايينى¹

به پيچه وانەى ئەو گيڤرانه و باو و نووسراوانەى كه له پەيمانى كۆن و كتيبه پيرۆزه كاني ديكه دا سه بارهت به گهلى ئىسرائيل نووسراون، گيڤرانه و هيه كي جياواز له سه ر ئىسرائيليه كان، موسا و به تاييهت هۆكاره كاني په ره سه ندنى خه ته نه له ناو جووله كه كاندا هاتوو. ئەم گيڤرانه و ه جياوازه له كتيبي موسا و يه كتاپه رستيدا كه له سالى 1939 دا بلاو كراوه ته وه، به وردى شى كراوه ته وه، به لام له م كتيبه دا سه ر له خوینەر ناشپۆنين و ههروه ها نه وهى كه ئەم گيڤرانه و ه جياوازه لايەنى لاوه كيشى ههيه كه ناچتته ناو چوار چينه وى ئامانجى ئەم توژينه وه. هه ر بۆيه به كورتى باسى ده كه ين و بۆ ئەمانه تدارى هه ندى به شى سرنجراكيشى كتيبه كه به شپوهى راسته و خو ده گيڤرينه وه. فرۆيد له م كتيبه دا و پراى ناماژه به ميژووى ده ركه وتتى يه كتاپه رستى له ولاتى ميسر، نيدعا ده كا له ميژووى جووله كه دا دوو موسا ههيه: يه كه م موساى ميسريه كه به هۆى رزگار كردنى گهلى جووله كه له بنده ستى ميسريه كان، و نه وى ديكه موساى مه دينى بوو. ناوبرا و پنى وايه كه له قۇناغيكى ميژووويدا نامين هۆتپى چواره م خه لكى به ره و يه كتاپه رستى بانگهيشت كرد، به لام تووشى ناكامىكى نه خوازراو بوو و له ناو برا. فرۆيد ناماژه به وه ئه گه ره ده كا كه موسا

1- بروانه:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Isaac%27s_circumcision,_Regensburg_cl1300.jpg?uselang=fa .

یان یه کیک له خزمه کانی ئەم شایه بووه یان یه کیک له شوینکه وته سه رسه خته کانی بووه، به لام ئەوهی بۆ فرۆید گرینگه ئەوهیه که موسا میسری بوو نه ک جووله که. ئەگینا بۆ ده بی ئیسراییلیه دانیشتووه کانی میسر بۆ ئەنجامدانی کاریکی ناوا قورس هان بدات؟ نامانج له هه تاهه تایێ کردنی یادهوه یی میسر چیه؟ ئایا نه ده با هه وڵ و کۆششی موسا ئەوه بوایه که بیرو و لاتی به ندایه تی و کۆیلا یه تی له میسکی ئەوان بسپرته وه و خه فه تی رۆژانی رابردوو یان دابمر نیت؟ فیر کردنی خه ته نه کردن له لایه ن موسا به جووله که کان له گه ل گریمانه ی جووله که بوونی موسا ناته بایه. ئەگه ر موسا، به ده ر له نایین، خه ته نه شی فیری جووله که کان کردوه له به ر ئەوه بووه که موسا میسری بووه نه ک جووله که و ئەنجامه که ی ئەوهیه که نایینی موسا رهنه گه نایینیکی میسری بووی، به لام نه ک نایینی باوی میسر. به پنی بۆچوونی ئەو جووله کانه ی که له گه ل موسا کۆچیان کردوه، ده با بۆ موسا رۆلی جیگره وه ی میسریه کانیان بگێرایه و نه ده با له هیه چ حاله تیکدا له میسریه کان که متر بان. موسا بریاری دا به پنی ته ورات بیانکا به "نه ته وه یه کی پیرۆز"، و وه ک نیشانه ی پیرۆزی، رپوره سمیکی داهینا که لانیکه م وای لی کردن که له گه ل میسریه کان یه کسان بن و به هۆی ئەوه شه وه له و گه له بیانیانه ی که میسر نامانجی کۆچ کردیان بوو جیا بکاته وه. به لام به پروای فرۆید، موسای میسری له دوای نازاد کردنی ئیسراییلیه کان له میسر له سه ر ده ستی ئەوان ده کورزی و دوای یه کگرته وه، جاریکی دیکه ئیسراییلیه لیکه ه لبراهه کان، هه ر یه که یان به شیک له بی و باوه رپه کانی خۆیان تیه لکیشی نایینی جووله که کرد، چونکه ئەوانه ی له میسه وه گه راونه ته وه زۆر باوه ریان به موسا هه بوو. یه کیک له و باوه رانه نهریتی خه ته نه بوو که رۆلێکی گرینگی له نایینی جووله که دا هه یه. به لام بۆچی ئەو که سانه ی که باوه ریان به موسا هه بوو، موسایان کوشت؟! ئەمه ئەو پرسیاره یه که فرۆید به پنی تیورییه ده روونشیکاریه کانی خۆی، بۆ وینه توتیم و تابۆ، له م کتیه دا هه وڵ دها وه لامی بداته وه. به لام باسی موسای میسری له میسریه کان جیا یه. ناوبراو به پینچه وانه ی هه لویستی ئیسراییلیه کان به رانه ر به موسا، زۆر هۆگری ده رپینی هه ستی وابه ستیه یی به خه لکی میسر نییه. هه ر بۆیه بۆ دانانی موسا له مه دین و کادیش و تیکه ل کردنی له گه ل زانای نایینی دامه زرینه ری نایینی یه هوه ده ست به کار بوون. ده با نهریتی خه ته نه وه ک هیمای وابه ستیه یی به میسر بیاریژن، به لام سه ره رای هه موو به لگه ر وونه کان هه ولیان دا له رپال دانی به میسر جیای بکه نه وه. له سیفیری ده رچوون خالێکی نه پینی هه یه که به پنی ئەوه یه هوه له وه ی که بینی موسا وازی له نهریتی خه ته نه هیناوه تووره بوو و ژنه

مادینییه که ی به زوو خه ته نه کردنی، گیانی هاوسه ره که ی پرزگار کرد. ئەم گێرانه وه بۆ شاردنه وه ی راستییه کی پرونه. به گوێره ی ئیدعای فرۆید، ئەگه ری ئەوهش هه هیه ئەوه موسایه ی که لێره دا ناماده نییه منداله که ی خه ته نه بکا، موسای مه دینانه که هه یچ له بنه ماکانی میسر و خه ته نه نازانیت.

له شوینیکی دیکه دا فرۆید ره خه له په یمانی خودا له گهل ئیبراهیم ده گری و ده لێ: یه هوه داوای خه ته نه ی له ئیبراهیم کرد بۆ ئەوه ی بیته هیمای یه کیتی له گهل مندال و نه وه کانی باب و باپیران. ئەمه ساخته کارییه کی گه و جانه بوو. کاتیک ده یانه وه ی که سایه تی به که سیک بدن و خالیکی نه رینی بۆ دروست بکه ن، بابه تیکی تایه تی هه لده بژیرن که به ملیۆنان که سی تر لێ بیبه شن [نه ریتی خه ته نه له شارستانییه تی میسر دا بۆ ماوه یه کی زۆر و له سنووریکی به ربلاودا ئەنجام ده درا]. کاتیک ئیسراییلییه ک له میسر بوو، ده با به چاوی برایانیک سه یری میسریه کانی بکر دایه که به هیمایه کی هاوشیوه ی هیماکه ی خۆی له گهل یه هوه یه کیان گرتوه. خه ته نه ی میسریه کان نه یده تواتی له چاوی ئەو ئیسراییلییه نه ی که ده قی ته وراتیان نووسیوه بشادر یته وه و پپویست بوو به هر چه شنیک بێ نکۆلی لێ بکه ن. ئیمه چاوه رپی ئەوه ناکه ین که ئەفسانه و ئوستوره ئاینیه کان به وردی و به وریایه وه گونجاوی و په یوه ندیی لۆژیکی ره چاوه بکه ن که نه کا به بێ ئەوه، ههستی جه ماوه ره که کرده وه ی خودایه ک بریندار بێ که هه تا چه ندین سه ده پاش واژۆی گریهستی یه کیتی له گهل باب و باپیرانی به نی ئیسراییل [نامازه بۆ په یمانی خودا له گهل ئیبراهیم سه باره ت به خه ته نه]، وازی له بیر هینانه وه ی خه ته نه به هاوبه شه کانی ده هینی بۆ ئەوه ی له نا کاو دووباره بۆ منداله کانیا ن ده ربیرن. سه رسوور هینه تر ته وه یه که بینین که ئەم خودا وه نه ده له نا کاو نه ته وه یه ک بۆ خۆی هه لده بژیری و رایده گه یه نی که خودای ئەوانه. ئەم بابه ته حاله تیکی ناوازه له میژووی ناینی مرؤفایه تیه. له شوینه کانی دیکه دا خودا و خه لک لیکدانه پراون و نه مریکی تاقانه پیک ده هینن. وه ک ده زانین زۆر جار وا پیش دی که گه لیک خودایه کی نوێ هه لده بژیری، به لام خودا هه رگیز نه ته وه یه کی نوێ هه لنا بژیری. " (فرۆید، 1348، ل 3839)

به هۆی هه له ی زه مه نه شیوی و گۆرینی میژوو و کات ناتوانین سه باره ت به ناینه کان و ههروه ها هه موو جوژه بیر کردنه وه و به ره مه مه به ره قه کانی مرؤف دادوهریه کی دروست بکه ین. زمانی گوتار له کتیبه پیرۆزه کاندایه کی هیمایی و ره مزیه و نیشانه جهسته یه کان بۆ نزیک بوونه وه له زه ینه و هه لقولاوی سه رده می خۆیه تی که له ناو

به سستی نیوستورده دا دروست بووه و دواتر چووه ته ناو نایینه کانه وه.

ره خنه گرتن له کارداکانی خه ته نه له روانگه ی نایینه ئیبراھیمییه کان و نایینی جووله که

به و چاو خشانده نی که بو ناراسته ی نایینه ئیبراھیمییه کان و نایینی جووله که سه باره ت به خه ته نه بوومان، بو مان درده که وهی که له روانگه ی هم نایینانه وه، له گهل نه وهی خه ته نه به هیمای شوناسی نه ته وه یی و نایینی داده نری، فاکته ری کیشه بو جیا واز بوون، به جوړیک که به دابه ش بوونی دوو فاقه یی له م نایینانه دا، مرؤفه کان بو سهر دوو به شی خه ته نه کراو و خه ته نه کراو پۆلینه ندی ده کرین و به و پتیه ی که له بهر نه وهی خه ته نه له م نایینانه دا به لگه ی سه لماندنی وه فاداری و وابه سته یی به نه ته وه و نایینه، له روانگه ی نه وانه وه خه ته نه کراوه کان گو پراهیل و پابه ند به نایین و نه ته وهی خو یانن و تیکهل به جشاک ده بن. به پیچه وانه وه نه و که سانه ی خه ته نه کراون به یاخیبوی نامو ناوزده ده کرین و له لایه ن نه ته وه و نایینه که یانه وه ده تاریترین و ته نانه ت هاوسه رگری و زه ماوه ند کردن له گهل نه مانه شهرمه زار ده کریت. که واته، هم پرؤسه ی جیاکاری و دابه ش بوونه دوو فاقه ییه، ده بیته هوی تاریان و په راویزخرانی که سانی خه ته نه کراو له لایه ن گروپی نایینی و نه ته وه ییه وه و نه مه نه ویتری سازی لی سه وز ده بی که یه کیک له میکانیزمه کانی ده سه لاتی تاریه ره. بیگومان میکانیزمه کانی وه درنه ان و به نه ویتری کردن که سانی خه ته نه کراو وه ک نه ویتریه کی گلاو و نا پاک و پاتؤلیس ده ناسپین که ده بی له که سانی خه ته نه کراو جیا بکریته وه و به م شیوه پرؤسه ی تارانن به رده وام ده بیته.

یه کیکی دیکه له کارداکانی خه ته نه، له روانگه ی هم نایینانه وه نه وه یه که له ریگه ی به سنووردار کردن و کوئترؤل کردنی ناره زووی سیکیسی پیاوان به هوی خه ته نه وه پیاوان به ره وشت بن و داو پتپاکی و وه فادار بوونیان به هاوسهر و بنیاتی خانه واده ده سته بهر بیته. واته خه ته نه پتوهری تیر کردنی ناره زووه سیکیسیه کان له ناو خیزان و دنده ان بو پیکه پتانی بنه مالل و ره ت کردنه وه ی په یوه ندی سیکیسی له دره وه ی چوار چپوه ی هاوسه رگری و بنیاتی خانه واده یه که هه لبت خه ته نه نه ییتوانیوه له گوړه پانی راسته قینه ی ژبانی تاکه کان و هاوسه ره کان هم کاردایه ی هه بیته. له لایه کی تره وه هم نایینانه بو باشر کردنی سروشت و هاوسه نگی نیوان جه سته و زهین خه ته نه به فاکته ریکی کارا ده زانن و به و پتیه ی که پنداگری له سهر نه وه ده کری که له ریگه ی خه ته نه کرانه وه که سایه تیی جینه ریی ژن و پیاو به گووران و ته واهوتی ده گا وه ک نامانچیک له توانای زک و زا دره وانن.

بە پێداچوونەوه بەم کاردايانەي کە باسماڻ کردن دەتوانين بە پرووني لەوه تيبگهين کە ميکانيزمگهلي وهکوو جياوازابوون، دابهشبووني دووفاقهيي لە سەر بنه ماي پاکي و گلاوي، ئەويتريسازي و تاراندين، شوناس بەخشي نەتەوهيي و ناييني، بەرەوشت کردن، کۆنترۆل و سنووردارکردني ئارەزووي سيکسي، جەخت کردن لە سەر گووراني کەسايه تيبی سيکسي و ڕهگهزي، پیکهيناني خيزان و تواناي زاووزي، هەر هه موويان بەشپک لەو ميکانيزمي دەسه لاتەن کە نايينه کان وه کاردای نەشته رگهريي خەتەنه سهيري دەکەن و لە ڕيگه ي ئەمه وه بەردهوام تاکه کان بۆ خەتەنه کران دنه دەدەن و خەتەنه نه کراو ئيدانه دەکەن و دەيتارينن. کەم کردنه وه و کۆنترۆل کردني ئارەزووي سيکسي دەبيته هۆي هاندان و ڕازي کردن، کە دەتوانی لە پيوه ندي لەگەل ئابووري سياسي سه رمايه داري و سيکسواليته لەبەر چاو بگيري و لە لايه کي ديکە شه وه زاووزي وه ک شيوازي کۆنترۆل کردن لە قه لەم دەدری کە لە ده قی سياسه تدانانی ڕيکخستنی حه شيمه تدا شيواي تيرامانه.

دزايه تي نيوان لايه نگران و دژبه راني خه تەنه لە ناييني جووله کە

لەگەل تيبه ربووني زه مەن و لە سه ده ي 18 و 19 دا کە ره خه نه لە هه نديک داب و نه ريت و باوه ري ناييني ڕووبه رپرووي ناييني جووله کە کرا و ئەمه ش دەيتواني گه لي جووله کە - کە هه تا ئەوسا خۆيان بە گه لي هه لپژيردراو ده زانی و لە هه ندي قۇناعي ميژووييدا جيابوونه وي ئەوانی لە نەتەوه ناجووله کە کانی لئ کە وتبووه وه - بۆ ژيان و په يوه ندي لەگەل شوينکە وتوواني نايين و بزوتنه وه هزريه کانی ديکە هان بدات.

بزافي ڤيفۆرمخوازيي جووله کە بزوتنه وه يه کي نوڤخواز بوو کە لە کۆتايي سه ده ي 18 و دوای دروستبووني سه رده مي ڤۆشنگه ري سه ري هه لدا. پيشه نگی بزوتنه وه ي ڤۆشنگه ريي جووله کە لە ولاتي ئەلمانيا موسا مه ندلسۆن¹ بوو. ئەم بزوتنه وه لە ناو جووله کە کاندایا به "هيسکالا"² (ڤه وتی ڤۆشنييري جووله کە) به ناوبانگ بوو و هاوکاره کانی مه ندلسۆن به وي کە هيسکالايان کرد به دروشمي فه رميي خۆيان، ناو خۆيان نا "مسکيليم"³ (سليمانی، 1394، ل 139). مسکيليم بۆ ژيرانه پيشاندانی جووله کايه تي له جيهانی مۆديرندا، به عه قلانی زانیني هه ر بابه تیک، هه ر به شیکي ئيمان

1. Moses Mendelssohn 3 .

2. Haskalah

3. Maskilim

که عقل نه‌توانیایه بیسه لمینې، قبولیان نه‌ده‌کرد و له ژیر کاریگری نه‌م روانگه‌دا، شویکه‌وتووانی مسکلیم پشتیان له هه‌ندیک بیر و باوهری نهریتی نایینی جووله‌که وه‌کوو باوهر به سهرتری و نه‌توایه‌تی جووله‌که و شتی له‌م چه‌شنه، هه‌ل‌کرد. ته‌نانه‌ت هه‌ندیکیان وه‌حیانی بوون و نه‌وپه‌رسروشتی بوونی کتیبی پیروزی ته‌ورات و ته‌لموودیان رت کرده‌وه و به‌شیک له فهرانه‌کانی نه‌م کتیبانه‌یان قبول نه‌ده‌کرد یان رت‌تان ده‌کرده‌وه. بۆ وینه یاسا‌کانی کتیبی پیروز سهاره‌ت به خوراکیان ر‌چاو نه‌ده‌کرد، وه‌ک له کتیبی پیروزدا هاتووه "گۆشتی به‌راز مه‌خۆن"، به‌لام نه‌وان ده‌یانخوارد و بۆ پاساوه‌ینانه‌وه‌ی کاره‌که‌یان ده‌یانوت نیمه ناتوانین و لا‌میکی قنیات‌کهر بۆ نه‌م پرسپاره بدوزینه‌وه که بۆچی ده‌بی ملک‌جی فهرانه‌کانی رژی‌می خوراکیی "کاشیر"¹ بین. ته‌نانه‌ت زوریک له ریفورم‌خووازی جووله‌که رۆژی شه‌مه‌یان به هه‌ند وهر نه‌ده‌گرت.

یه‌کیک له خاله‌ گرینگه‌کانی نه‌م چاک‌سازییانه یه‌کسانی جینده‌ری له نایینی جووله‌که بوو که رووداوی سهرتری لی‌ که‌تووه‌وه که ده‌توانین ناماژه به هه‌لبژاردنی ر‌جینا جۆناس² و سالی پیروزاند³ وه‌ک یه‌که‌م ژنانی خاخام به ریز له سالانی ۱۹۳۵ و ۱۹۷۲ له کۆمه‌لگه‌ی جووله‌که‌کانی نه‌لمان و نه‌مریکا بکه‌ین.⁴

له‌م نیوه‌نده‌دا خه‌ته‌نه‌ش یه‌کیکی دیکه له‌و باب‌ه‌تانه بوو که جووه چاک‌سازيخووازه‌کان قسه‌یان له سهر کرد. وه‌ک پیشتیش ناماژه‌مان پی‌ کرد، خه‌ته‌نه په‌یمانیک بوو له نیوان خودا و ئیبراهیم و به‌تابیه‌ت له نیوان خودا و باوهر‌داران که سهر‌پیچی کردن له‌و فهرانانه ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ری مه‌رگی مووسای لی‌ ده‌که‌و‌یته‌وه. هه‌روه‌ها پیشتیش باس له‌وه کرابوو که جووله‌که‌بوون له دوو توخم پیک دی‌ که نه‌بوونی هه‌ر یه‌که‌یان وه‌ک ده‌رچوونی تاک له نه‌ته‌وه و نایینی جووله‌که‌بوو؛ یه‌کیکیان "چاره‌نووس" و نه‌وی دیکه‌یان "ئیراده‌یه". توخمی چاره‌نووس جووله‌که‌زاده‌بوونی تاکه که هه‌لبه‌ت له‌ حاله‌تیکدا قبوله‌که تاک هه‌م دایکی و هه‌میش باوکی جووله‌که‌بن و توخمی ئیرادی خه‌ته‌نه‌کرانه که نه‌م ئیرادی‌بوونه پنه‌وری ملک‌جی بۆ یه‌هوه‌یه⁵. واته نه‌نجامنه‌دانی نه‌م نه‌رکه نایینییه نه‌ک هه‌ر به یاخ‌ی‌بوون

1- (Kasher) خوراکي مؤله‌تپندراو له نایینی جووله‌که‌دا؛ حاله‌لای شه‌ری.

2. Regina Jonas

3. Sally-Jane Priesand

4- بر‌وا‌ه:

https://en.wikipedia.org/wiki/Regina_Jonas.

5- یه‌هوه‌ ناوی تابه‌تی خودا له زمانی عبیرییه ناویک که به پی‌ ته‌ورات له کاتی مووسا، خودا نه‌م ناوه‌ی له خۆی ناوه. نه‌م ناوه‌ پینج هه‌زار و 410 جار له په‌یمانی کۆندا هاتووه.

بەلکۆو بە دەرجوون لە ئایینی جوولە که لە قەلەم دەدریت. لە سەدەى نۆزدهه مەدا بوو که لە ولامى خەتەنەنە کردنى مندالى جوولە که ريفورمخوازه کان، برۆاکردن بەم بابەتە گرینگە که رینگى لە خەتەنە وەک رەت کردنە وەى جوولە که بوونە لە لایەن خاخامە نۆرتۆدۆکسە کانە وە زیاتر پەرهى پى درا.

لایەنگرانى خەتەنە پىيان وایە هیچ جىگرە وەیه ک بۆ ئەم نەشتەرگەرییە بوونى نییە و خەتەنە وەک کردە وەیه کى فەرەهنگى - ئایینی لە ئایینە که یاندا دیتە هەژمار. هۆکارى بەردەوام بوونى خەتەنە زۆرن که گرینگترینە که یان ئەمانەن:

- نیشانە یە کى جەستە یى گرینگە که پەیمانى نیوان پیاوان و خودایە.

- پەیمانى گۆشت وەک پەیمانى دل وایە. بەرپىست وە کوو بەشى ناپیویستى میوه یە، وەک چیلە که یە کە بە سیووه بە ستراو تەووه که لە قۆناغى کى زەمەنیدا گرینگ بووه، بەلام دواجار بەشیک لەو میوه نییە.

- خودا خاوەنى جەستە یە و ئەویش فەرمانى خەتەنە کردنى داوه.

- جۆره وەفادارییە کى قوول بۆ باب و باپیرانى مرۆفە.

- داپەرپىکى میژوویە که پیاوه خەتەنە کراوه کان بە باب و باپیران و هاوتەمەنە کانیا نە وە

دەبەستیتە وە.

- نیشانە یە کى فەرەهنگى و فیزیکییە که وەک رەمزە.

- هەستى وابەستە یى دروست دەکات.¹

جگە لە حالەتە ئاماژە پیکراوه کانى پشتیوانى لە خەتەنە، پىویستە ئەووش بزانی کە جوولە که کان لە سەر جییه جى کردنى کاروبارە کانیا ن زۆر پىنداگرن و لەوانە یە ئەمەش وای کردبى که دژایە تى چاکسازە (موهتیل) جوولە که کان بکەن. بە تابیەت سەبارەت بە خەتەنە کردن پىویستە خەتەنە چى که سىکى جوولە که بى و بە پىی هەندىک لیکۆلینە وە لە ئیسرايیل، خەتەنە ی نە ریتى کارى سەرە کى موهتیل² جوولە که کانە (یگان، ۲۰۰۶: ۴۴۲). بى گومان، بە وەى که خەتەنە بە ناپیویست و واجب سەیر نە کرى، رەنگە کارىگەرى لە سەر بارودۆخى نابوورى ئەوان دابنى و بیانخاتە ژیر گوشارە وە. رۆنالد

1- رپۆرە سى خەتەنە کردن، بەروارى دەستگە یشتن 1399/3/30 بەردەستە

<https://www.bbc.co.uk/religion/religions/judaism/jewish>

2- موهتیلە کان ئەو که سەنەن که لە لایەن جوولە که کانە وە بۆ ئەنجامدانى خەتەنە راهینانیا ن پىندە کرى و هەندى جارىش لە هەمان ئەو پىشانە ی که پەيوەندیان بە رپۆرە سى ئایینە وە هەیه کار دەکەن.

گۆلدمنه¹ (2016)، دهر وونناسی خه لکی بۆستون، پیی وایه ئه خلاقیاتى بهها جووله که یهه کان له سهرووی تیوری و هوکاره کانن. ناوبراو له دريژدها زيادی دهکا و دهلی ریژه په کی زوری جووله که کان منداله کانیاں به هوکاری کومه لایه تی نه ک نایینی خه ته نه ده کهن، چونکه به شیوه په کی گشتی جووله که کان نایین په روهر و ناگاداری بابه تی نایینی نین و نه مهش واده کا که له مهر نایینی جووله که شتیکی نهوتو نه زانن و نه مهش به هزی بابه تی فهره نگییه که دهزی کردووه ته ناو بیرو و باوهر و روانگه و مانه وهی شوناسی جووله که وه. ناوبراو له کوتاییدا دهلی: "زور کهس پیمان وایه پیاوان بۆ نه وهی بینه جووله که ده بی خه ته نه بکرین، به لام نه مه دروست نییه و به گویری ئینسایکلۆپیدیای یه ههودا، ههر مندالیک که له دایکیکی جووله که له دایک ده بی جووله که یه، جا چ خه ته نه کرابی و چ خه ته نه نه کرابیت." ههروهها روانگه په کی دیکه شی هه بوو که خه ته نه ی به نه رییتیکی بهر بهرانه و گۆشه گیر خواز² ده زانی (جانسون، 2010). بالی توند په وی بزوتته وهی ریفورمخواز نیدعای نه وهی ده کرد که جووله که په کی خه ته نه نه کراو له هه موو روو په که وه جووله که یه و ده بی نه م کاره ده دهغه بکریت (سلیمانى و موسوى، 1394). هه ندیکی تر جهخت له سهر نه م بابه ته گرینگه ده که نه وه که به پینچه وانیه نه و باوهر په باوهی که خه ته نه په یمانیکی ده ره کی له گه ل نایین و فهره نگی جووله که کانه، شوناسی جووله که له دایکه وه بۆ مندال ده گوازیته وه.

بزوتته وهی ریفورمخوازی که لایه نگرى نازاد نه ندیشی له نایین و کومه لگای جووله که بوو، جهختی له سهر نه وه ده کرده وه که ده بی له تیوان نهریت و شیوازی ژیانى مؤدیپن و فهره نگی نوئ سازانیک دروست بییت. لایه نگرانی نه م بزوتته وه به پشتبهستن بهم بیر کردنه وه له بابه ته کانی وه کوو هاوسه رگیری له گه ل بیانیه کان، ته لاق، خه ته نه، رپور په سمی قبوول کردنی گه نجان و هاوشپوه کانی، لیکدانه وهی نوپیان خسته روو که له گه ل روانگه نه ریتییه کان فه رقی هه بوو و یه هوودیه تیان روو په رووی چالنجگه لیک کرده وه که له زوری بهی نه م بۆ چوونانهدا، کاریگه ریی کومه لگا مه سیحیه کانیاں پیوه دیار بوو. ده رکه وتتی نه م چاکساز ییانه تاراده په ک بووه هزی نه وهی سکۆلاریزم له ناو جووله که ریفورمخوازه کاندایه ره بهستییت (هه مان). هه لبهت نه م نه رمی نواندن و گۆرانکاریه

1. Ronald Goldman

2. لیره وده و شهی exclusionary به کار هینرابوو که ده توانین له دزی روانگه ی شوناس به خشبوونی خه ته نه له روانگه ی جووله که کان سهیری بکهین.

پیکه وه له په یوه نندییه کی دیالکتیکیدا کاریان کرد و تهواوکه ری یه کتر بوون. رووبه رووبوونه وه یه هوودییه ته له گهل دنیا ی مۆدپرن و ولامنه دهرنه بوونی نهریته دپرنه کان بو خواسته نوپکانی کۆمه لگا، په ره سه نندنی سکولاریزم، بی که لک بوونی نامۆزه ئایینی و فرهه نگییه کۆنه کان، سه ره هلدانی بیروکه ی نوئ و خو به دوورگرتن له توندوتیژی و هتد، هه موویان بوون به بنه مای چاکسازی که له پرۆسه ی تهواوکه ری دوولایه نه و سه رکه وتندا کاریگه رییان له سه ر یه کتر هه بوو.

له لایه کی تره وه ره خه نه گرانی خه ته نه پیمان وایه به پیی دهقی راشکاوی تهورات گۆرین یان دهستکاری کردنی جهسته ی مرۆف قه ده غه یه و هه ر بۆیه پنیویسته به گومانه وه سه یری خه ته نه بکریت. به و پنییه ی که خه ته نه برین و نیشانه دارکردنی نه ندای زازوییه که واته نه م ئیدعایه دژی نه م نه شته رگه رییه میژوووییه و ناچیته ناو بازنه ی به ها و یاساکانی جووله که وه، له راستیدا به پیی روانگه ی دژبه رانی خه ته نه، خه ته نه به مانای دهستکاری کردنی جهسته و هاوتای داغ کردن یان دیاری کردنی جهسته یه که پیچه وانیه نامۆزه کانی ئایینی جووله که یه که هه میسه دهستکاری کردنی جهسته یان گۆرینی به هه ر شیویه ک شه ره زار و رت ده کاته وه. له م ئیوانه دا روانگه ی میانه ره ویش هه بوون که خه ته نه نه کرانیان به هاوتای ده رچوون له کۆمه لگای جووله که نه ده زانی، له ناویاندا ده توانین نامازه به روانگه ی هاییم¹، خاخامی ئورتۆدۆکس بکه ین، که پیی وا بوو له شه ریعه تی جووله که دا (هه له خا) سه باره ت به خه ته نه هیچ ناچاریه کی له ئارادا نییه و که سی خه ته نه نه کراو ره نگی نه توانی له رپوره سمی قوربانیدا به شداری بکا به لام نه م خه ته نه نه کرانه په یوه ندی پیرۆزی نه و له گهل کۆمه لگه ی جووله که کان هه لئاوه شپینتیه وه. له راستیدا له روانگه ی که سانی لایه نگری خه ته نه، نه شته رگه ری خه ته نه نه توانه وه ی تاک له ناو کۆمه ل و ملنه دان به خه ته نه تارپنران و بیه ش بوونی تاک له به شداری کردن له رپوره سمگه لی ئایینی وه کوو قوربانی کردنی لی ده که ویتیه وه و نه م تارپنران و بیه شپینتیه به هۆی خه ته نه نه کردن و نافرمانی له ناست نامۆزه کانی ئایینی یه هوودییه ت وه کوو سزا ته مبن کردن وایه. هاییم له درپۆده دا ده لی: نه گه ر که سیک گه یشته ته مه نی خه ته نه کران و خو ی خه ته نه نه کا، نه وا شایه نی سزایه (بیه ش بوون له به شداری کردن له چالاکیه ئایینییه کان)، هه ر وه ک چۆن نه و که سانه ی که گوشتی حه رام ده خو ن یان یاساکانی رۆژی شه مه پشتگویی ده خه ن نه وانیش نه م سزایه ده یانگرتیه وه. هه ندیکی دیکه ش وه کوو

بیرمه ندانی مسکلیلم، خه ته نه یان به هی شهریعه تی مووسا نه ده زانی و به هی حه زره تی ئیبراهیمیان له قه له م ددها و هه له وه دای لیکدانه وهی دوو باره ی ئەم په یمانه ی ئیبراهیم بوون بۆ نه وهی به زمانیکی مه عنه و بی په تی خه ته نه تاوتوی بکه ن. به لام نه وهی له بابه تی خه ته نه دا له نایینی جووله که دا گرینگه نه وه به که ئەم نهریتی خه ته نه به ژنان ناگرته وه. به بر وای کۆهین¹، نه گهر خه ته نه کردنی پیاو به ره مزی پیوستی جووله که بوون بزانی، دهی له م نیوه نه دا پۆلی ژیا نی چیه؟ نایا ژنان ده توانن وه ک جووله که له قه له م بدرین؟! و نه گهر خه ته نه نه کرانی ژنان به م نه نجامه مان بگه یینی که خه ته نه کران بۆ جووله که بوون فاکته ریکی گرینگ نییه، نه وا پۆلی خه ته نه چیه؟ ده یینی له یه هو دیه تیشدا به هزی نه بوونی راشکاوی و شه فافیه ت سه بارت به بواری خه ته نه وای کردوه که ته فسیر و حوکمی جیاواز و هه ندیک جار لیکدژ و دژواز په ره بستینی و بر واداران له کاروباری نهریتی و هه له سوکه وتی نۆر مداردا تووشی چالنجیکی زۆر بینه وه که هه ر ئەم زه مینه ده توانی یه کپار چه یی کۆمه لایه تی له ناو راپه رینه ره ده ره نه نگیه کان تیک بدات.

جگه له وهش نه نجامه ندانی نه شته رگه ربی خه ته نه کاریگه ری له سه ر لایه نه کانی تری ژیا نی جووله که کان داناوه و هه ندی جاریش ناهیلێ گرو په جیاوازه جووله که کان له گه ل یه کتر دا پیک بکه ون. جووله که دژ به ره کانی خه ته نه که هه له وه دای دانانی به دیل بۆ رپۆره سمی خه ته نه ن، هه ندیک جار رپۆره سمی ناولینان بۆ مندالان² وه ک به دیلیک بۆ رپۆره سمی خه ته نه هه له ده بژیرن. ئەم جوړه رپۆره سمی ناولینانه که به بی خه ته نه کردن به رپۆه ده چی، پیی دهوتری "بریت شالو"³. ئەم رپۆره سمه ده رفه ت به و دایک و باوکه جووله کانه ی که دژی خه ته نه ن ددها که به م شپوه پیشوازی له کچه تازه له دایکی بووه کانیان بکه ن. له لایه کی دیکه وه هه له وستی دژ به خه ته نه هه ر به وه کۆتایی نایه و کۆمه لگه جووله که کانی ش گرتوه ته وه. بۆ نمونه رپۆره سمی نوئی "گیور"⁴ پروسه یه که که له نایینی جووله که دا بۆ هاته ناوه وهی بیانییه کان بۆ ناو ئەم رپۆره سمه له نا هه نگیکدا نه نجام ده دریت. ئەم پروسه بۆ جووله که نهریتخوازه کانی ش به رپۆره سمی وه کوو غوسلی پیروژ و خه ته نه نه نجام ده دریت. تازه جووله که کان "گیر"⁵ بهر له خو شۆردن ده بی رپۆره سمی خه ته نه ش نه نجام بدن. به لام به و پییه ی که جووله که ی ریفۆر مخواز وازی له خو شۆردنی

1. Cohen
2. Naming ceremony
3. Brit Shalo
4. Giyyur
5. Ger

ژیر ئاو هیناوو و وهک مهرجیککی ئایینی خه‌ته‌نه نه‌نجام نادا، پرۆسه‌ی ئهم رپۆرپه‌سمه نوێیه له لایهن جووله‌که کۆنه‌په‌رسته‌کانه‌وه و یان ته‌نانه‌ت جووله‌که مه‌حافزه‌کاره‌کانه‌وه به‌ فه‌رمی نه‌ناسراوه و نه‌ندامانی ئهم دوو گروپه له‌گه‌ل جووله‌که ریفۆرم‌مخاوزه‌کان هاوسه‌رگیری نا‌که‌ن (یگان، ۲۰۰۶). له‌ هه‌ندیک کتیبی پیرۆزدا ئاماژه به‌ د‌ل و گوێ و ده‌می خه‌ته‌نه‌کراو کراوه، به‌لام خه‌ته‌نه‌کردنی ئه‌و به‌شانه‌ی جه‌سته‌مانای چیه‌؟ هه‌روه‌ها له‌ په‌یمانی کۆنیشدا گیرانه‌وه‌ی له‌م چه‌شنه‌هیه‌که له‌ درێژه‌دا تاوتوێ ده‌کرین.¹

له‌ کتیبی ئیرمیای پیغه‌مبه‌ردا سیفه‌تی خه‌ته‌نه‌کراو بوونی د‌ل وه‌ک سه‌رکۆنه‌کردن خراوه‌ته‌ پ‌ال به‌نی ئیسراییل:

خودا ده‌فه‌رمووی رۆژانیک دین که خه‌ته‌نه‌کراوه‌کان له‌گه‌ل خه‌ته‌نه‌کراوه‌کان سزا ده‌ده‌ین؛ واته‌ میسر و به‌هوودا و ئه‌دۆم و به‌نی عه‌موور و موواب و ئه‌وانه‌ی گوشه‌ی موویان ده‌تاشن و له‌ بیاباندا ده‌ژین، چونکه هه‌موو ئهم گه‌لانه خه‌ته‌نه‌کراوان و هه‌موو خانه‌دانه ئیسراییلییه‌کان د‌لیان خه‌ته‌نه‌کراوه.

له‌ "سه‌فه‌ری دووانه (تثیه)" (یه‌کیک له‌ کتیبه‌کانی ته‌ورات)، و‌یرای رپوون‌کردنه‌وه‌ی ئه‌و په‌یمانه‌ی که حه‌زهرتی مووسا به‌ فه‌رمانی خودا له‌گه‌ل ئیسراییلییه‌کان به‌ستوو‌یه‌تی، هاتووه:

و‌یه‌هوه، خودای ئیوه، د‌لی ئیوه و د‌لی نه‌وه‌کانتان خه‌ته‌نه‌ده‌کا بۆ ئه‌وه‌ی خوداکه‌تان به‌ د‌ل و گیان خۆش بووی، و زیندوو بم‌یننه‌وه.

یان له‌ هه‌مان کتیب و شو‌پنیککی دیکه‌شدا بۆ به‌نی ئیسراییلییه‌کان هاتووه:

که‌واته‌ غه‌لافی د‌لتان خه‌ته‌نه‌بکه‌ن و چیتر سه‌رپ‌چی مه‌نوین.

دیاره له‌م ده‌سته‌واژه‌دا ده‌سته‌واژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی د‌ل بۆ پاک‌کردنه‌وه‌ی د‌ل له‌ گ‌لابی کفر و پارازنده‌وه‌ی د‌ل و ده‌روون به‌ کار هاتووه. ئهم باب‌ه‌ته‌ له‌و د‌یرانه‌ی که له‌ کتیبی ئیرمیای پیغه‌مبه‌ر و "سیفری لافیان" (یه‌کیک له‌ کتیبه‌کانی ته‌ورات) هاتووه به‌ روونی ئاشکرايه:

ئهی پیاوانی یه‌هوودا و دانیشتووانی ئۆرشه‌لیم، خۆتان بۆ یه‌زدان خه‌ته‌نه‌بکه‌ن و غه‌لافی د‌لتان فری بد‌هن. نه‌کا تووره‌یی من که ئه‌نجامی ئاکاره خراپه‌کانتان وه‌ک ناگرێک بل‌یسه‌ بسینێ و که‌س نه‌توانی بیکووژنیتته‌وه.

یان له‌ سیفری لافیاندا هاتووه:

1- ئهم باسه‌ هه‌تا کۆتایی ئهم به‌شه‌ له‌م وتاره‌ وه‌رگیراوه: قراپی، علی‌ق‌لی، دل‌های ناپاک: تحقیقی دربارمه‌ عبارت قلوبنا غلف، مجله‌ ترجمان وحی، سال پنجم، شماره‌ اول، 1380، ل 4-25.

هر له بهر ئهم هۆکارهش دژی ئهوان ههلسوکهوتم کرد و هینایانمه ناو خاکی
 دوژمنه کانیان. کهواته ئهگه دلخهتهنه نهکراوه کانیان خاکه پرا بئی و سزای
 گوناچه کانیان قبول بکهن.
 له کتیبی حهزه قیلدا "نامۆکان"، واته کهسانی ناجروله که به "دل خهتهنه نهکراو و
 گوشت خهتهنه نهکراو" ناو ده برین:

چونکه ئیوه، نه یارانی دل خهتهنه نهکراو و گوشت خهتهنه نهکراوتان هینایه جزووری
 من، بۆ ئهوهی ماله کهم پیس بکهن و کاتیک ئیوه خواردنی من، واته چهوری و
 خوینتان تپه پهراند، ئهوان، جگه له هه موو گلاوی و قیزه ونییه کانتان، پهیمانی منیان
 شکاند.

یان له شوینیکی تری ئهم کتیبه دا هاتوه:

خودا، به هوه، ده فهرمووی: هیچ نه یاریکی دل خهتهنه نهکراو و گوشت
 خهتهنه نهکراو له ناو هه موو ئه وه نه یارانیهی که له ناو ئیسراییلییه کاندان نابئی بپته
 په رستگه ی من.

دیسانه وه له کتیبی ئه شعیای پیغه مبه ر به م شیوه باس له رزگار کردنی به یتلمه قه دهس و
 بنیاتانه وهی کراوه:

هۆ زایون راپه ره! له خه وه هه لسه و قوئی مه ردا به تی هه لماله! ئه ی شاری ئور شه لیمی
 پیرۆز، جله جوانه کانت له بهر بکه، چونکه خهتهنه نهکراو و ناپاکه کان نایه نه ناوته وه.
 خهتهنه نهکراوی جیا له وهی سیفه تی دلخه، ده توانی سیفه تیک بۆ گوئی و ده میش بئی،
 وه ک له کتیبی ئیرمیای پیغه مبه ردا هاتوه:

ئهوانه کین که قسه م له گه ل کردوون، شایه تی بده م بۆ ئه وهی بتوانن بژنه ون. ها!
 گوئیان خهتهنه نهکراوه بۆیه ناتوانن بژنه ون. ئیستا وته ی خودا به لایانه وه شووره ییه
 و پنیان خو ش نییه.

بۆ تیغه یشتن له گپرانه وه نامازه پیکراوه کان و وه لامدانه وهی ئه وه پرسیاره گرینگه ی که
 مه به ست له دلی خهتهنه نهکراو چییه، پتویسته له چه مکی خهتهنه کردن له ناو نایینه
 ئیبراهیمییه کان تپه گه ی. پتیشتریش و ترا خهتهنه کردنی کوئه ندایمی زاوژی پیاو په یمانیک
 له ئیوان خودا و ئیبراهیم و نیشانه ی به ندایه تی و کو یلایه تی خوی و هاوه له کانی بۆ خودا
 بوو. دواتر ئهم نهریته بۆ گه لی جووله که زۆر گرینگ بوو و له پهیمانی کو نیشدا سه بهارت
 به کاتی خهتهنه کردنی مندالان فهرمانیک هاتوه و به پشتبهستن به پروانگه ی
 شوناسخوازانه ده و ترا که ئهم بابته گرینگه توانی بووی بیته خالی جیاوازی بۆ ئیمانداران و
 ئهوان له کافران و بیباوه ران جیا بکاته وه. ههر بۆیه له کتیبه کانی پهیمانی کوندا هه ندیک

جار به کەس و نەتەووە ناچوووە کانیان وتوووە "خەتەنەنە کراو" و "گلاو". لە سیفری دەرچوون "خەتەنەنە کراو" بە مانای مەجازی بۆ "لیو" و لە سیفری لاقیان بۆ "میووی لێنە کراو" بە کار هاتوووە. بۆ یەکەم جار زاراووی "دلی خەتەنەنە کراو" لە سیفری لاقیان بە جوړیک بە کار هاتوووە کە مانای "یاخی بوون" و "سەرکێشی" لێ هەڵدەهینجریت. ¹ پاشان، زاراووی "خەتەنە کەردنی دل" لە کتیی پیرۆزی تەسنییه دوو جار بە جوړیک بە کار هاتوووە کە مانای "گوپرایەلی و ملکه چبوون و کۆلدان" ی لێ هەڵدەهینجریت. لە کتیی ئەشعیای پیغەمبەر وشە "ناپاک" وەک شیکاری و هاوواتایەک بۆ "خەتەنەنە کراو" بە کار هاتوووە. هەر وەها وایە دیارە لە کتیی ئیرمیای پیغەمبەر، "غەفلە" بە مانای "رێگر و بەر بەست" بە کار هاتیب و رەنگە بتوانین بڵین "گوئی خەتەنەنە کراو" گوئیە کە کە داخراوە و دەنگی حەق نایستیت. ئەگەر "خەتەنەنە کرانی گوئی" نیشانەی روالەتیی ملنەدان بە پەیمانی خودا و قبولنە کەردنی نایینی ئیبراھیم بێ، "خەتەنەنە کرانی دل" ناماژە بۆ کفر و ملکه چنەبوونی دەر وونە.

رەنگە دێری سەرکۆنانە ئیرمیای پیغەمبەر بۆ ئەم دۆخە دەر وونییە زۆرینە گەلی جوولە کە بێ:

چونکە هەموو ئەم گەلانە خەتەنەنە کران و هەموو خانەدانە ئیسراییلییەکان دلیان خەتەنەنە کراوە.

ئەو مانایە کە لە دەقە کۆنەکانەووە دەر دەکەوێ، لە دەقە نوێیەکانیشدا بە روونی دەبینرێت. ئینسکلۆپیدیای ناکسفۆرد زاراووی "خەتەنەنە کراو" لە مانای مەجازی خویدا بە شتیک کە "لە رووی رۆحییەووە پاک نەبووەتەووە"، "بێ باوەر و کافر" پێناسە دەکات. ئینسکلۆپیدیای نووسینکی دیکە ئینگلیزی زاراووی "خەتەنەنە کراو سەبارەت بە دل و گوئی" بەم شێوە پێناسە دەکات: "لاساری لە گوینەدان، ملنەدان بە نامۆژەکانی پیغەمبەر، کفریک سەرسەختانە" (قراپی، ۱۳۷۰ی هەتاوی) لە نزایە کدا کە یەکێک لە قەشەکانی کانتربیری نووسیبووەتی هاتوووە:

پەر وەر بێنە کەم ئەم دلە وەکوو بەرد رەقەم، ئەم دلە دێندەم، ئەم دلە خەتەنەنە کراوەم
 لێ بستینەووە و دلینکی نوێ، دلینکی بەخوری و پاکم بێ ببەخشە!
 نووسەرێکی دیکە میسیحی لە روون کردنەووی زاراووی "گوئی خەتەنەنە کراو" دەنووسێ:

گوئی خەتەنەنە کراو ناماژە بۆ رەت کردنەووی نامۆژەکان (ئیلایهییەکان) دەکا و دلێ

1- دێرە کە بەم شێوەیە: "ئەگەر خەتەنەنە کراوەکیان سەری نەوی بکا و سزای گوناخەکانی قبول بکا ...".

خه تهنه نه کراو نامازه بو لاساری و سه ربزیوی ده کات. به پتی ئەم به لگانه ده توانین بلتین "دلی خه تهنه نه کراو" دلکی یاخو و سه رکیش، دلکی ناپاک و پیس بووه و چلکنی رۆخی و تووشبوو به نه خوشیبه معنه ویبه کانه، دلکی داخراو و کهر و و درنده یه که ژبانی معنه وی نییه.

که واته له سه رتاسه ری ئەو دهقانه ی که له میژوودا ماونه ته وه، ده توانین ناته واوی و ئەو که موکوریبه زمان ناسی و شیکاری و شرۆفانه ی که ئەنجامی ئەم ناته واویبه ن به دی بکه یین. بلا بوونه وه ی ئەو تیگه یشتنه هه له و چه واشه کارانه وای کردوو که فره هنگی توندوتیژی و بالادهستی ته شه نه بستینی و خه لکی ئەو کۆمه لگایانه به درژیایی میژوو ملکه چی بوون و به هۆیه وه نالاندوویانه. به شیک له م شیواندن و چه واشه کاریانه به ره مه می دهسه لاتی پیاوسالاری شاراوه ی ناو جه وه ره ی نایینه کانه و هه ندیکی دیکه به بی ئەوه ی خویان بیزانن به پتی جیه جی کردنی خواسته کارداییه کانی کۆمه لی پروادار به و نایینانه، له ناو ئەو پیکهاته ی که له ژیر کاریگه ری هه ژمونی نی ئەم هیزانه دان، درژه یان به نهریته تونداژوکان داوه.

وینە ی ژماره 22: خه تهنه ی مندالکی ساوای جووله که¹

خه تهنه له نایینی مه سیحیه تدا

له ناو نایینه ئیبراهیمیبه کاند مه سیحیه کان یه کیک له و گروپه که مانه ن که خه تهنه له

1_ بروه: ←

ناویاندا نه وونده باو نییه و له لیکدانه وهی نه و مهسیحییانهی که له سهر نه نجامدانی نهشته رگه ریی خه ته نه وه فادارن ده بیئ اماژه به خالیئک بکه ین و نه ویش نامانجی که سه کان بۆ نه نجامدانی نهشته رگه ریی خه ته نه یه که زۆر به یان له بهر هوکار ی ئایینی نه نجامی نادهن، به لکوو به نامانجی پزیشکی نه م کاره ده کهن. له راستیدا نه و مهسیحییانهی که نهشته رگه ریی خه ته نه نه نجام دهن، کارلیکی نه وان زیاتر له سهر بنه مای باوه ره نائایینییه کان (ته ندروستی و پزیشکی) که و نه له بهر بیر و باوه ری ئایینی یان نه وهی که له رپگه ی نه و نامۆژانه ی که سه رچاوه ی له ئایینی مهسیحیه تدا یه بۆ نه نجامدانی نهشته رگه ریی خه ته نه هان درایبتن.

له ناو نه و گروپه مهسیحییانه ی که تا ئیستاش له سهر نه نجامدانی نهشته رگه ریی خه ته نه سوورن دوو گروپی سه ره کیین که له کیشوه ری نه فریقان: مهسیحیه قبتیه کانی میسر¹ و مهسیحیه نۆرتو دۆکسه کانی ئیسیۆ پیا. به جوړیک که به راورد کراوه نزیکه ی 97 له سه دی پیاوانی نۆرتو دۆکسی له ئیسیۆ پیا خه ته نه ده کړین. له هه مان کاتدا به پتی لیکۆلینه وه کان له باشووری پیاوانی نه فریقاش وا دهرده که وئ که هیچ ته بانیه ک له نیوان خه ته نه کردنی پیاوان و بیر و باوه ری مهسیحیه کاند بوونی نییه و ته نانه ت هه ندیک له کلپسا کانی نه فریقای باشووری دژی نه م کارهن و به کاریکی هاوه لدا نه رانه ی² ده زانن. له لایه کی تره وه هه ندیک له کلپسا کان وه ک کلپسای نومیا له کینیا خه ته نه کردن به یه کیک له مه رجه کانی نه ندامیتی ده زانن و هه ندیکیشیان له مالای و زامبیا بیر و باوه ریکی هاوشپوه یان هیه و پتیا ن وایه له بهر نه وهی مهسیح خه ته نه کراوه و کتیبی پیرۆز فیری کردوین، پتویسته مهسیحیه کانیش خه ته نه بکړین (WHO, 2007) له درپژه ی نه م به شه دا به قوول بوونه وه له سه رچاوه کان و کتیبی په یمانی نوئ، نه و فاکته رانه تاوتوئ ده کړین که پابه ندبوونی مهسیحیه کان به خه ته نه یان لاواز کردوه.

وه ک له ناوی کتیبه پیرۆزه کانه وه دهرده که وئ دوو کتیبی "په یمانی کۆن" و "په یمانی نوئ" کتیبگه لیکن که به دوا ی یه کتردا هاتوون و ههر یه که یان مژده یه کی خو ش بۆ رزگار بوونی مرؤفن که له کاتی دوو پیغه مبه ر به ناوه کانی مووسا و عیسا دابه زپتران. سه باره ت به خه ته نه و پابه ندبوون پتی، له ناو شوینکه وتووانی ئایینی جووله که دا به گویره ی ده قی کتیبی په یمانی کۆن قسه مان کرد و له م به شه دا نه م بابه ته له "په یمانی

1. Coptic Christians
2. pagan ritual

نوئى "دا شى دەكەينەو، پىرسى خەتەنە لە "پەيمانى نوئى" تاوتوئ دەكرى كە پەيمانىكە لە نيوان ئافرىنەر و مرؤف و دەستپىكى سەردەمىكى نوئى پەيوەندىي ئافرىنەر و ئافرىراو. بە پىي ئەم پەيمانە خودا ئەو شەرىعەتەي كە لە رېگەي مووساوە بە مرؤفى دابوو لە كۆل مرؤفى كردهو و پرودار بوون بە مەسىحى كرده مەرج بۆ لىخۇش بوون لە گوناخەكانى مرؤف و رزگار بوونى (مەتا ۴: ۱۹ و 24:16؛ لوقا، ۹: ۲۳۲۵؛ يوحەنا، 4:10 و 26:12). بۆ پەيمانى نوئى خودا لەگەل بەندەكانى، پىويست بوو بانگەشە بۆ ئايىنەكە بكرى و جوولەكە و ناجوولەكەكان بىنە مەسىحى. لەگەل چوونى كەسانى نوئى بۆ ناو ئايىنى مەسىحىيەت لە نيوان ئەو كەسانەي كە ببوونە مەسىحى و خەتەنەكراو بوون و دىكەي شوپنكەوتووانى نوئى مەسىحى كە ناجوولەكە و خەتەنەكراو بوون، لە سەر ئەوئەي كە "ئايا خەتەنە مەرجى مەسىحى بوونە يان نا؟" ئاكوئى ساز بوو.

گروپى يەكەم پىيان وابوو كە جىيەجى كىردنى رېسا ئايىنىيەكانى ئايىنى جوولەكە (خەتەنەكردن) پىويستە و رېگاي رزگار بوونە، بەلام گروپى دووھەم پىيان وا بوو بۆ ئەوئەي بىيە مەسىحى پىويستە بىيە جوولەكە. ئەگەرچى بە گويزەي دەقى راشكاوى ئىنجىلى لۇقا (2:21) مەسىح لە رۆزى ھەشتەمى لەدايك بوونى خۆي خەتەنە كرابوو، بەلام پىرسى سەرەكى و بناغەي مەسىحىيە بە رەچەلەك جوولەكەكان رزگار بوونى مەسىحىيە ناجوولەكەكان نەبوو، بەلكوو مەسەلەكە ئەو بوو كە بە بۆچوونى ئەوان خەتەنە پىوئىك بۆ پەپرەو كىردنى رېسا ئايىنىيەكان بوو و ناجوولەكەكان بۆ رزگار بوون دەبا شەرىعەتى مووسايان جىيەجى بكردايە. چونكە ھىندەي نەدەخاياند كە تا دەھات رېژەي مەسىحىيە ناجوولەكەكان لە مەسىحىيە بە رەچەلەك جوولەكەكان زياتر دەبوو و جوولەكەكان دلەراوكىي ئەوئەييان بوو كە ئەگەر مەسىحىيە ناجوولەكەكان رېساكانى ئايىنى جوولەكە جىيەجى نەكەن، ئەوا پىوئەرە ئەخلاقىيەكان لە ناو باوئەرداران كەم دەبنەو. ھەمان ئەو پىوئەرە ئەخلاقىيەكانى كە لە فەرھەنگى ئەورۆپىدا ھۆكارى ھەژموون و توندوتىژى و جياكارىي نەتەوئەي و ئايىنىن، بۆ ئيمانداران وەك پىوئەرى پاراستنى كۆدەنگى و يەكدەنگى لە قەلەم دەدرا كە لە ھەموو بارىكەوئە لە پىرۆزى و پاراستن بىيەرى بوو.

لېكدژىي ھەر دوو روانگەي مەسىحىيەت و يەھوودىيەت سەبارەت بە پىرسى خەتەنە

لە راستىدا لە ئايىنى مەسىحىيەتدا خەتەنە وەك بابەتتىكى رۆحى و فاكتەرىك بۆ يەكگرتوويى سەير دەكرى و لە ئايىنى جوولەكەدا وەك كىردەيەكى جەستەيى و فاكتەرى جياواز بوون و تاراندىن لە قەلەم دەرىت.

پۆلس¹ یه کینک له میسیۆنیره کانی نایینی مه سیحی بوو که خه ته نه ی وه ک بهر به ستیک بۆ بلا و کردنه وه ی نایینی مه سیحی له ناو رۆمییه کان و گه لانی ناجووله که [خه ته نه کراو] ده زانی و ههر له بهر ئەم هۆکارهش لایه نگرى وازهینان له م نه ریه کۆنه بوو و له م پیناوه دا هه ولتیکى بى و چانى دا تا نه و راده ی که له "نامیلکه ی فیلیپییه کان" سی په یمانى نوئى، لایه نگرانى خه ته نه کردنى مه سیحیه ناجووله که کانی به "سه گ" ناود پێر کرد (2:3) و داواى کرد که واز له م نه ریه به تیرى و وتیشى:

خه ته نه کراوان ئیمه یین که به رۆح خودا ده په رستین و شانازى به عیسای مه سیحه وه ده که یین و متمانه مان به جهسته نییه (43:3).

به گشتى ده توانین بلێین رپوانگه ی سه ره کى و زال به سه ر په یمانى نوئى هه لگرى رپوانگه ی پۆلسه که خه ته نه وه ک کرده وه یه ک نایینی که له سه ر بنه مای جهسته یه به لکوو وه ک بابه تیکى رۆحى لئى ده رپوانى، له حالیکدا نایینه ئیبراھیمییه کان و نایینی جووله که کارداى خه ته نه یان وه ک چاک کردنه وه ی سروشت و هاوسه نگیی له نیوان جهسته و زه یین به فه ز ده زانی. له رپوانگه ی نوئى نایینی مه سیحیه تدا، خه ته نه له سه ر بنه مای جهسته نییه، به لکوو رۆحیه و خالی سرنجراکیش نه وه یه که بۆ چوونى پیشووی نایینه کانی رابردوو باوه رپان به لیکجیا بوونى جهسته و زه یین نییه و پینان وایه که کارداى نه شته رگه رى خه ته نه جهسته و زه یین هاوسه ننگ ده کا، له حالیکدا رپوانگه ی نوئى له و باوه رده یه که جهسته و بابه تى رۆحانى و زه یین فه رقیان هه یه و نه شته رگه رى خه ته نه نه ک وه ک کرده وه یه کى جهسته یی، به لکوو وه ک جهسته یه کى رۆحانى له قه لهم ده دات. نایینی جووله که به و ناراسته ی که به رانه ر به خه ته نه له چوار چپوه ی کرده وه یه کى جهسته یی هه یه تى، بوار بۆ داغ کردن یان نیشانه دار کردنى جهسته، و به دواى نه وه جیاوازی نیوان نیشانه کراو (خه ته نه کراو) و جهسته ی نیشانه نه کراو (خه ته نه کراو) خو ش ده کا که ئەم جیاکارییه هۆکارى تارانندن، دا بران و دوو به ره کییه. ئەم جو ره رپوانگه و پیشگریمانانەى نایینی جووله که پیچه وانەى نایینی مه سیحیه ته که نامانجه که ی بانگه شه و بلا و کردنه وه له رپگه ی یه کیتى و یه گرتووی مه عنه وییه و ههر له بهر ئەم هۆکارهش خه ته نه کرده وه یه کى جهسته یی نییه به لکوو بابه تیکى مه عنه وی و رۆحیه.

هه ره ها پۆلس له "رۆمییه کانی په یمانى نوئى" دا وتووه تى:

چونکه خه ته نه قازانجى هه یه، ههر کات شه ریه ت جیبه جى بکه یه ت. به لام ئەگه ر

سهر پیچی له شهربعت بکه ی، خهته نه کهت به تال ده بیته وه. که واته نه گهر پیاو پکی خهته نه نه کراو پ نساکانی شهربعت جیبه جی بکا، ئایا خهته نه نه کراو بیه که ی به خهته نه هه ژمار ناکریت؟ و کاتیک پیاو پکی خهته نه نه کراوی سروشتی شهربعت جیبه جی ده کا، ئه واکمیت له سهر ده کا که سهره رای کتیبی پیروژ و خهته نه سهر پیچی له شهربعت ده که ی، چونکه ئه وه ی له رواله تدا دیاره جووله که نیبه و ئه وه ی له رواله تدا به جهسته وه ده بیتری خهته نه نیبه، به لکوو جووله که بوون به دروونه و خهته نه به دلّه، له رۆج بی نه ک له قسه، ستایش کردنی خودایه نه ک ستایش کردنی مروّف (۲: ۲۸۲۹).

به لام ئه و په پری ناکوکی نیوان مه سیحیه به ره چه له ک جووله که کان و پولس ئه و شوینه یه که ناوبراو بۆ قسه کردن لهم باره وه له گه ل چه ند که س ده چته کلّیسای ئورشه لیم بۆ ئه وه ی له گه ل په ترؤس و تووژ بکات. له کۆتاییدا له لایه ن کلّیسای ئورشه لیم که شروقه که ی له "ناکاری پیغه مبه رانی په یمانی نوی" دا هاتوه، حوکمیکى ئاوا ده درئ:

رۆح لوقدووس و ئیمه و امان به باش زانی که بارگرانی [جووله که کان] نه خه یه نه سهر شانان جگه لهم شته پیوستانه که خوتان له قوربانیه (گۆشتی قوربانیه کراو) بته کان و خوین و تازه لی خنکینراو و زینا به دوور بگرن که ههر کات سلّتان له مانه کرده وه ئه وه باش ده بن (۱۵: ۲۸۲۹).

وه ک له فرمانی کلّیسای ئورشه لیم ده رده که وئ، جهخت له سهر خهته نه نه کراوه ته وه و ناجووله که کانش بۆیان بوو به بی ئه نجامدانی نه شته رگه ریه خهته نه بینه مه سیحی، بابه تیک که به پی گیرانه وه یه ک له وه یه که م پرسانه بوو که مه سیحیه ته له ئایینی جووله که جیا کرده وه. ههر لهم سهر و به نده دا زانایانی ئایینی جووله که یاساکانی په یوه ست به مه رجی خهته نه یان بۆ کوران قورستر کرد و پولس به رده وام جهختی له سهر به لگه هینانه وه ی خوئی له سهر مانای مه جازیه خهته نه ده کرده وه که به واتای پاک بوونی دل له ریگه ی ئیمان بوو.

وه ک له ئینجیلی نویی تو ماسدا نو سراه، مه سیح له ولامی ئه و شاگردانه ی که له مهر قازانجی خهته نه پرسیاریان لی کرد، و توو یه تی:

خهته نه کردنی راسته قینه که هه موو قازانجیکى تیدایه خهته نه کردنی رۆحه. (تنتیه، 16:10).

زۆر به ی زانایانی ئایینی مه سیحی لیکدانه وه یه کی سیمبولییان بۆ خهته نه کردن کردوه. ژوستی نیوسی شه هید¹ پیی وایه مه سیح هینه ری په یمانیکى نوییه و به پیی ئه م په یمانه

نوییه ده‌بی خه‌ته‌نه‌کردنیکى نوئى دابه‌پنرئى که هه‌مان خه‌ته‌نه‌کردنى دلّه، وه‌ک له‌ته‌ورات، (تثنیه ۱۰:۱۶) دا‌فه‌رمان به‌خه‌ته‌نه‌کردنى دلّ دراوه. ئیریگنا^۱ش جیاوازی ده‌خاته‌نیوان خه‌ته‌نه‌کردنى جه‌سته و خه‌ته‌نه‌کردنى رّوح. ناوبراو خه‌ته‌نه‌کردنى رّوحى به‌شیاوی په‌یمانی خودا زانیوه و خه‌ته‌نه‌کردنى جه‌سته‌ی به‌یه‌کێک له‌خورافات‌ه‌کانى جووله‌که‌کان له‌قه‌له‌م داوه (سعیدی، ۱۳۹۰). زۆرێک له‌شوینکه‌وتووانى مه‌سیح پیمان وایه‌که‌ گرینگترین شت خه‌ته‌نه‌کردنى جه‌سته‌یى نییه، به‌لکوو خه‌ته‌نه‌کردنى رّوحى یان خه‌ته‌نه‌کردنى دلّه. هه‌ندێک له‌مه‌سیحیه‌کان ئه‌و گێرانه‌وه‌ی که له‌هه‌ر دوو کتیبى پیرۆز (تثنیه) هاتوه (۶:۳۰) به‌م شێوه‌لیک ده‌ده‌نه‌وه‌که‌خه‌ته‌نه‌له‌مه‌ر پیرۆزبوونى دلّی مرۆقه‌ نه‌ک پىستى نه‌ندامى زاووزئى (تانگۆک، 2018). هه‌روه‌ها فه‌رمانیکى گشتى که له‌لایه‌ن کلێسای کاسۆلیکى رۆما له‌سالى ۱۴۴۲دا ده‌رچوو خه‌ته‌نه‌ی به‌پىوست نه‌زانى و به‌م شێوه‌رایگه‌یاندا: "له‌ئه‌نجامدا هه‌موو ئه‌و که‌سانه‌ی هوگړى نایینى مه‌سیحین فه‌رمانیان پئى کراوه‌که‌به‌هیچ شێوه‌یه‌ک چ پىش و چ پاش خو‌شۆردنى پیرۆز (غوسلئى پیرۆز) خه‌ته‌نه‌ نه‌کن، چونکه‌پیمان خو‌ش بئى یان نا، ئه‌مه‌ته‌نیا له‌کىسدانى رزگارىی هه‌تاهه‌تاییه (WHO, 2007).

رهنگه‌بتوانین ئه‌و ره‌خانه‌ی که پىشتر و له‌دزى خه‌ته‌نه‌وه‌ک پىوه‌رێک بۆ به‌ جووله‌که‌ناساندنى تاکه‌کان سه‌یر ده‌کرا به‌تینگه‌پىستن له‌چه‌مکى خه‌ته‌نه‌کردنى دلّ وه‌لایمیان بده‌ینه‌وه. له‌و به‌شدا باس له‌وه‌کرا که‌یه‌کێک له‌و ره‌خانه‌ی ئاراسته‌ده‌کړئ به‌م شێوه‌یه: ئه‌گه‌ر خه‌ته‌نه‌پىوه‌رێک بۆ جووله‌که‌بوون بئى، خو‌ژنان خه‌ته‌نه‌ناکرین ئایا ئه‌وانیش به‌جووله‌که‌داده‌نرین؟ و ئه‌گه‌ر ولامه‌که‌به‌لێیه‌گرینگى خه‌ته‌نه‌کردنى پیاو چیه‌؟ به‌لام کاتیک که‌هه‌م له‌په‌یمانى کۆن و نوئى و هه‌م له‌قورئاندا رپوبه‌رپووى ماناکانى دلّی خه‌ته‌نه‌کراوه‌بینه‌وه، ده‌توانین ئه‌م بابه‌ته‌گرینگه‌نه‌ک بۆ ره‌گه‌زێکى دياریکراوه‌لکوو بۆ هه‌ر دوو ره‌گه‌زى ژن و پیاو پیناسه‌که‌ین. له‌راستیدا نایینى جووله‌که‌ بۆ ئه‌م پرسپاره‌چالنج‌بزوینه‌که‌ئه‌گه‌ر نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌وه‌ک شتیکى فیزیکی پىوه‌رێک بۆ جووله‌که‌بوونه، که‌واته‌ئو ژنانه‌ی که له‌نایینى جووله‌که‌دا خه‌ته‌نه‌ناکرین، به‌ جووله‌که‌له‌قه‌له‌م نادرین، ولامیکى به‌لگه‌یى و لوژیکى پئى نییه و ئه‌مه‌ش که‌موکوپرئى و ناروونى پىشگریمان‌ه‌کانى ئه‌م نایینه‌سه‌باره‌ت به‌خه‌ته‌نه‌نیشان ده‌دات.

وینه ی ژماره 23: نابلز ی خه ته نه کردنی مه سیح به ره می هونه ری فریدریک هیلین (ویکیپدیا)

غوسلی پیرۆز به دلی خه ته نه له نایینی مه سیحیه تدا

یه کیک له و هۆکارانه ی که وای کرد خه ته نه له ناو مه سیحیه کاندای سهر نه که وی لیکدژی غوسلی پیرۆز و خه ته نه یه. ده گپ نه وه که کاسپینیانوس¹ وای گپراوه ته وه که تورک به پنجه وانه ی جووله که، که خه ته نه وه ک دهر مائیک بۆ نه و گوناخانه سهر ده کهن که به هۆی ناره زووی سیکسیه که چی تورکه کان وه ک خورافه یه ک خه ته نه یان جبهه جی ده کرد (دویچ، 2013). روون نیه که نه م جوړه تیگه یشتنه ی جووه کان له مهر خه ته نه، که وه ک سزا و پاک بوونه وه له گوناخی به هۆی ناره زووی سیکسیه² سهر چاوه که ی له کوپه دیت. له م گپراوه وه و ههروه ها نه و شرفانه ی که سه باره ت به خه ته نه، به تاییه ت له نایینی نیسلام خویندوو مانه، ده توائین کاردای خه ته نه وه ک پاک که ره وه سهر بکه ین که چه ندین سه ده پینش نیستا و له ناو مه سیحیه کاندای باو بووه. توم وینته ر، ماموستای کولژی خواناسی که مبرج، له وتووژیکی تاییه تدا له گه ل نووسه ر و له ولامی نه و پرسیاره ی که بۆچی خه ته نه له ناو مه سیحیه کان هاوشیوه ی موسلمان و جووله که کان بلا و نه بووه ته وه، وتی:

1. Caspinianus
2. original sin

خهتهنه کرانی عیسا مهسیح و هاوه له کانی، پیوستیی خهتهنه پیشان دهدات. به لام به پشتبهستن به کتیبی Didache، که په کهم به لگه ی تۆمار کرای مهسیحیه، ده توانین بلین که له سه ده ی په کهمدا کلنسا ریگه ی به نا جووه گه وره ساله کان دا که به بی خهتهنه کردن بینه مهسیحی. به واتابه کی دیکه، کلنسا پنی وایه که په یمانی ئیبراهیم له مه ودوا له ریگه ی غوسلی بیروژه وه ئه نجام دهری و خهتهنه بابه تیکی دلخوازه.

لۆپیز کۆرۆ¹ (2019) له کتیبی "ژنی دهری" باوه ری وایه که فه لسه فه ی ئاینی مهسیحی هه میشه هۆگری ناشتی بووه:

ئه گه ر ناتانه هوئ قه زاوه تان له سه ر بکری، قه زاوه تی خه لک مه که ن. دۆژمه کان تان خو ش بووی و بو ئه و که سه ی که جوین تان پی دها دوعای خیری بو بکه ن. ئه مانه ئه و چه مکانه بوون که له لایه ن مهسیحه وه بانگه شه یان بو ده کرا. له دلۆفانی مهسیحدا خهتهنه جیی نابیته وه که برینی ئه ندای زاوژی پیاوه. به هۆی ئه م میهره بانیه وه و به هۆی ئه زموونی خهتهنه بوونی مهسیح خو ی و ئه و نازاره ی که چه شتویه تی، عیسا ی مهسیح پیاوان له خهتهنه کردن بیهری ده کا و پنی وایه که ژن و پیاو به غوسلی پیروژ دیسان له دایک ده بنه وه و پاک ده بنه وه (جانسون، ۲۰۱۰). له باره ی چۆنیه تی به دیل بوونی غوسلی پیروژ له جیی خهتهنه، کاردای پاکه ره وه ی خهتهنه مان وه بیر دینیته وه که تیبگه ی که یه حیای غوسلکه ر یه کیک له گه وره ترین ئیلهامه خسه کان بو شهوودی سه رسورهینه ری مهسیح بووه. دۆژینه وه و بینینی یه حیا بو تاوتوی "گوناحی ره سن" که له په یمانی کۆندا وروژیندرا، ریگه چاره یه کی سه رسامهینه ر بوو. که واته به پنی شیوازی یه حیا، ده توانین به شوژدن (غوسل) له جیی خهتهنه ئه م تاوانه بسرپنه وه. به لام له روانگه ی نهستی ناوشبارگه شوژدن یان برینی ئه وه ی ئیمه به گوناحی ده زانین واتای هاوشیوه ی هه یه. به گویره ی لۆپیز کۆرۆ (1399) گه وره ترین و گرینگترین میراتی مهسیح بو ئه و نه وانه ی که شوینکه وتووی مهسیح، به جیهیشتنی پاچه به ریستی نووکی سیره ته.

ژماره یه ک له کلنسا و پیاوانی ئاینی مهسیحی، وه ک کلنسا ی مهسیحیه ئۆرتۆدۆکسه قیتییه کانی ئه مریکا²، له ولایه ئه م پرسپاره دا که "نایا خهتهنه کردن هیشتا له په یمانی نویدا هاوشیوه ی په یمانی کۆن پیوسته و نایا خهتهنه کردنی مندالی کور و اجبه؟"، ده لین له

1. Rafael E. López-Corvo
2. Coptic Orthodox Diocese of the Southern United States

په پیمانې كؤندا خه تهنه نیشانه ی په پیمان له گه ل خودا بوو كه فهرمانه كهی به ئیبراهیم درا به لآم له په پیمانې نویدا غوسلی پیرۆز بوو به جیگره وهی خه تهنه و ئیستا له پیناو ره چاو كړدنی ته ندروستی بوو ته نهریتیکي فهرهنگی (نامیلکه ی به کولسیان، 2: 11).

له کتیبی پیرۆز و له به شی رهوشتی پیغه مبه رانیشتا ئه م بابه ته له ناو ئه و پیغه مبه رانه ی که بهر له بوونه مه سیحی له سهر پیویستی خه تهنه سوور بوون، قسه ی له سهر کراوه. پیتهر¹ له م باره وه نامازه به ئاکار و رهوشتی پیغه مبه ران ده کا و پؤلس سه باره ت به خه تهنه ده لی:

بؤ نموونه، پیاوینک که بهر له مه سیحی بوونی به پیی داب و نهریتی جووله که کان خه تهنه کراوه نابئ بهم شته دلته نگ بی و ئه گهر خه تهنه ی نه کړدوه، نابئ ئیستا خه تهنه بکری، چونکه بؤ مه سیحیبه ک هیچ گرینگ نیبه که خه تهنه کرابئ یان نا. گرینگ رازی كړدنی خودا و جیبه جئ كړدنی فهرمانه كانی ئه وه. ئه وه یه که من، پؤلس، پیتان ده لیم: که ئه گهر خه تهنه بکرین مه سیح هیچ قازانجیکي بو تان نیبه و له مه سیحی عیسا دا نه خه تهنه قازانجی هه یه و نه خه تهنه نه کراوی، به لکوو ئه و ئیمان ه گرینگه که به خوشه ویستی کار ده کات (5: 1115).

وینه ی ژماره 24: خه تهنه له کلیسای گهره ی نو تیر دام²

ئه نجومه نی ئورشه لیم
ئه نجومه نی ئورشه لیم له سالی ۵۰ ی زایینی یه که م شو ئینیک بوو که تیبیدا باسی چؤنیه تی

1. St. Peter

2. پروانه:

مامه له‌کردن له‌گه‌ل مه‌سیحیه‌کان کرا. له‌م نه‌نجومه‌نه‌دا باسی سه‌ره‌کی ئه‌وه بوو که ئایا ره‌چاو‌کردنی یاسا‌کانی موسا له‌ سه‌ر مه‌سیحیه‌کان واجبه یان نا؟ هه‌روه‌ها، به‌و پێیه‌ی که ئایینی مه‌سیحی جه‌نتیله‌کانی قبول‌کرد، مشتومر‌پێکی زۆر له‌ سه‌ر ئه‌وه دروست بوو که ئایا ده‌بێ خه‌ته‌نه‌ بکری‌ن یان نا. له‌ هه‌مان کاتدا ئه‌م باسه‌ش ورووژ‌پندرا که خه‌ته‌نه‌کران له‌ ته‌وراتدا وه‌ک "هیمایه‌کی هه‌میشه‌یی" بۆ په‌یمانی خودا له‌گه‌ل ئیبراهیم باس کراوه. له‌ هه‌مان کاتدا مه‌سیحیه‌ سه‌ره‌تاییه‌کان خۆیان له‌ جووله‌که‌کان به‌ جیا نه‌ده‌زانی و هه‌موو سه‌رکرده‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی کلێسا به‌ ره‌چه‌له‌ک جووله‌که‌ بوون. له‌م نه‌نجومه‌نه‌دا فه‌رمائیک به‌ ناوی فه‌رمانی هه‌وار یوون هاته‌ ئاراوه‌ که تێیدا راگه‌یه‌ندرا که جه‌نتیله‌کان بۆ مه‌سیحی بوون پتو‌یستیان به‌ خه‌ته‌نه‌ نییه، به‌لام نه‌نجومه‌ن رایگه‌یاند که مه‌سیحیه‌کان نابێ گۆشتی خو‌یناوی بخۆن و بۆیان نییه‌ بت به‌سه‌ستن. هه‌ندیک، برباره‌کانی ئه‌م نه‌نجومه‌نه‌ به‌ پتی یاسا‌کانی نوح ده‌زانن که جووه‌کان پێیان وایه‌ ئه‌مه‌ بۆ جه‌نتیله‌کان پتو‌یسته.¹ له‌م نه‌نجومه‌نه‌دا یاسای دووانه‌ خرایه‌ روو: هه‌ندیک یاسا بۆ جووله‌که‌ مه‌سیحیه‌کان که سوور بوون له‌ سه‌ر ئه‌وی که هه‌موو یاسا‌کانی موسا جێبه‌جێ بکهن و هه‌ندیک تریش بۆ جه‌نتیله‌ مه‌سیحیه‌کان بوو که ته‌نیا هه‌ندیک له‌ یاسا‌کان ئه‌وانی ده‌گرته‌وه.

پۆلسی ته‌رسووسی

پۆلس که‌ رۆلێکی گرینگی له‌ بلا‌بوونه‌وه‌ی ئایینی مه‌سیحی‌دا هه‌بووه‌ له‌م بواره‌دا چه‌ندین باب‌ه‌تی نووسیه‌وه. پۆلس خۆی به‌ ره‌چه‌له‌ک یه‌هوودی بوو و له‌به‌ر ئه‌مه‌ش خه‌ته‌نه‌کراو بوو. ئه‌و پتی وای بوو که خه‌ته‌نه‌ ئیتر پرسنکی جه‌سته‌یی نییه، به‌لکوو پرسنکی په‌یوه‌ست به‌ دله‌. دواتر پۆلس له‌ دژی خه‌ته‌نه‌کرانی مه‌سیحیه‌ جه‌نتیله‌کان چه‌ندین باب‌ه‌تی توندتری نووسی و ئیدعای کرد که ئه‌وانه‌ی ده‌یان‌ه‌ه‌وی جه‌نتیله‌کان خه‌ته‌نه‌ بکری‌ن، پێغه‌مبه‌رائیکی ساخته‌چین. ئه‌و ره‌خنه‌ی له‌ مه‌سیحیه‌کانی گالاتی گرت که مندا‌له‌کانیان خه‌ته‌نه‌ ده‌کرد و ئیدعای ده‌کرد که ئه‌وان له‌ مه‌سه‌له‌ی رۆحی دا‌براون و سرنجیان خستۆته‌ سه‌ر پرسی جه‌سته‌یی. به‌ گشتی هه‌ندیک پێیان وایه‌ که پۆلس ته‌واوی کتیبی گالاتیانی له‌ دژی جێبه‌جێ‌کردنی یاسا‌کانی ئایینی جووله‌که‌ له‌ لایه‌ن جه‌نتیله‌ مه‌سیحیه‌کانه‌وه‌ نووسیه‌وه.

1- بروه‌نه:

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AE%D8%AA%D9%86%D9%87_%D8%B4%D8%AF%D9%86_%D8%AF%D8%B1_%D9%85%D8%B3%DB%8C%D8%AD%DB%8C_%D8%AA_%D8%A7%D9%88%D9%84%DB%8C%D9%87 .

به لام نه مړو هېچ کام له لقه کانی ناینی مه سیحی کهسانی خه ته نه کراو پرت ناکه نه وه.¹

روانگهی مه سیحیه کان له دنیای ئیستادا

له دنیای نه مړو دا مه سیحیه کان به گشتی بؤ چوونیکي تایه تیان سه بارهت به خه ته نه کردن نیه و پیمان گرینگ نیه. هر بؤیه لقه کانی ناینی مه سیحی نه پیشنیاری خه ته نه ده کهن و نه قه ده غهی ده کهن. به لام زوریک له مه سیحیه کانی رږژه لاتی ناین که له کونترین مه سیحیه کان، هیشتا مندا له نیره کانیاں خه ته نه ده کهن. هه نندیک له مه سیحیه کان، بؤ نمونه له کینیا خه ته نه کردن، ته نانهت بؤ بوونه نه ندامی کلتساش به پنیویست ده زانن. جگه له وهش زوریک له مه سیحیه کان له جیهانی نه مړو دا، به تایهت له نه مریکا به هوی پیشنیاری پزیشکیه وه کوره کانیاں خه ته نه ده کهن.²

بؤ زانیاری زیاتر (5)

خه ته نهی کچان له ناینه ناسمانیه کاندا

(به ناوی نهریت، کامیل نه حمه دی، 1394 هه تاوی)

نه نجامی وه ده سته تاووی توژینه وه کان سه بارهت به چۆنیه تی سهره لاندانی خه ته نهی کچان پیشانی دا که نه م بابه ته پیشینه به کی دوور و دریژری هیه و گیرانه وهی جیاوازی هیه. بؤ وینه نه وهی که نه م نه شته رگه ریبه سه دان سال بهر له هاتی مه سیحیه ت، یه که م جار له میسر و نیسیویا نه نجام دراوه و به لگهی نه م ئیدعایه نه و مؤمیاپانه که میژوه که یان ده گه رپته وه بؤ دوو هه زار سال پیش زایین که ناسه واری قرتاندنی کلتوریسیان تپدا به دی ده کریت. له هه ندی سهرچاوهی فیهی شبعه و نه هلی سوننه دا هاتوه یه که م ژنیک که خه ته نه کراوه هاجه ری دایکی ئیسمایل بوو که ساره له بهر بیتاقه تی و توورپه یی خه ته نهی کرد. ئیستا روون نیه که شتیک که له رووی بیتاقه تی و لاساری و رقه ستوریه وه نه نجام دراوه بؤچی له جیاتی نه وهی رپگری لی بگری و لومه بگری له درپژایی میژوودا بووه به کاریکی نه مرکراو و مسته حه ب، و جهخت له سهر نه نجامدانی ده کرپته وه. له وسواوه نه م بوو به نهریتیک که ژنان خه ته نه بگری و پاش ناینی ئیسلامیش نه م نهریته به رده وام بووه. سهرباری نه وهی برینی کونه ندامی زاوژی ژنان هی بهر له هاتی ناینی مه سیحیه ته، له کونتا یه کانی سه دهی بیسته م کومه لیک له

1- هه مان سهرچاوه.

2- هه مان سهرچاوه.

خاوهن تپۆرییه کان به شپوهیه کی زهق خه ته نه یان به نایینه وه گرئ دا و وتیان خه ته نه ی کچان له هه موو کۆمه لگا کاند له لایهن مه سیحی، جووله که و موسلمانه کانه وه نه نجام ده دریت.

خه ته نه ی کچان له روانگه ی یه هو و دیه ته وه

به پشتهستن به هه ندی دهق، ئەم راستیه مان بۆ ده رده که وئ که له نایینی جووله که دا هه رگیز ئیزن به خه ته نه ی کچان نه دراوه. توێژه ران ده لێن هه موو جوړه کانی خه ته نه ی کچان به که مه ندام کردن له قه لأم ده درئ و له روانگه ی یاسای نایینی جووله که وه قه ده غه یه. سه ره پای ئەمه گرو پینکی که مینه ی دانیشتووی ئیسیۆپیا - واته فالاشا و بیتا ئیسراییل - نه شته رگه ربی خه ته نه ی ژنان نه نجام ده دن، که خاوهن رایان پنیان وایه داب و نه ریتی خه ته نه کردنی کچانی جووله که بهر له وه ی له نایینه وه هاتبی، له که لئووری خو جیبی نه فریقاهه ئیلهامه که ی وه رگراوه و پنیان وایه له بهر نه وه ی فالاشای جووله که هه زاران سال له ژیر چه پۆک و نازار و مهینه تدا بوون، بۆیه ده ستیان به ده قی نایینی و یان که سانی شاره زای نایینی جووله که نه گه یشتووه. شایه تحالی ئەم ئیدعایه ش جووله که کانی ئیسیۆپیان که به ره و ئیسراییل کۆچیان کردووه که ژنان خه ته نه ناکهن. له توێژینه وه ی ئیل دامانۆری (2013) که له سه ر 13 ژنی کۆچه ربی ئیسیۆپیا بۆ ولاتی ئیسراییل نه نجام درا، ده رکه وت که 27 له سه دیان که میک، یان هه موو کلیتۆریسیان قرتاوه و وتیان: خه ته نه کردنی کچان له ناو جووله که کانی ئیسیۆپیا باو بووه و هوکاره که شی بریتی بووه له جوانی و رپگری له سیکس کردنی بهر له هاوسه رگری و هتد. و به نایینه وه په یوه سستی ناکه نه وه.

خه ته نه ی کچان له روانگه ی مه سیحیه ته وه

ئهو به لگانه ی که خه ته نه ی کچان له روانگه ی نایینی مه سیحیه ته وه تاتوی ده کا، زۆر که من. سه رباری ئه وه ی که رپه رهانی نایینی مه سیحی له سه ر ئه وه هاوده نگن که خه ته نه ی کچان له نایینی مه سیحیدا هه چ جیگه و پنگه یه کی نییه، به لأم هه ندی حاله تی خه ته نه ی ژنان له ناو ژنانی مه سیحیی دانیشتووی میسر، نه یجه ریا، تانزانیا و کینیا به دی کراوه.

خه ته نه ی کچان له روانگه ی نایینی ئیسلامه وه

بړینی کۆنه ندای زاوژی کچان چوار حاله تی هه یه که بریتیه له:

1. بړینی هه موو یان به شینک له کلیتۆریس
2. بړینی هه موو یان به شینکی کلیتۆریس و لچه بچووکه کان

3. تهسک کردنهوی زاره کی واژن له ریځه ی دانانی موز و مؤمی داپوشه رانه له ریځه ی قرتانندن و گوړپینی شوینی لچه بچووک و گه وره کان و یان به بی برینی کیلتوریس؛

4. دیکه ی (هممو) شیوازه نازار به خشه کانی دیکه ی سه ر نه ندای زاوزی، وه کوو کون کردن، بریندار کردن و هتد.

هه ندی له په خنه گران پیمان وایه که هم کتیبانه ی وا له م چند ساله ی دوا پیدا سه باره ت به خه ته نه ی کچان له نیران نووسراون نه و بابه تانه ی وا له سه ره وه باس کراون له ژیر ناوی جوړه کانی خه ته نه ی ژنان باسی لی ده کهن و پیمان وایه هم ناولینان و پۆلینه بندیه دژی نایینی ئیسلام (به دهر له قبول کردن یان قبول نه کردنی خه ته نه) و فره هنگی ئیرانیه کانه و هه له یه و هم ناولینانه هه له وای کردووه که ټنگه یشتنی نادر وست و په پال دانی بابه تی ناراست به نایینی ئیسلام دروست بیی و له دانیشتنه کانی مافه کانی مرو فدا بووه ته سه رچاوه. نه وان پیمان وایه که نایینی ئیسلام دژی برینی راده دوو و سی و چواری نه ندای زاوزی ژانه و ته نانه ت سزاشی بو دیاری کردووه. سه باره ت به جوړی یه که م که برینی که میک یان هه موو کلیتوریسه (میتکه)، دژی برینی ته وای میتکه یه و له مهر برینی که میکی میتکه و نه ووی که هم چه شنه برینه له نایینی ئیسلام به خه ته نه ی ژن له قه له م دهری یان نه ووی که برین ته نیا هی برینی پیستی سه ر میتکه یه بابه ته که زور لیل و ناروونه. قورنن راشکاوانه سه باره ت به خه ته نه ی کچان هیچی نه و تروه.

نه ووی له گپړانه وه سه حیچه کاند ا دهره که وی نه ویه که خه ته نه ی ژنان به پیچه وانه ی خه ته نه ی پیاوان واجب نییه. له ژیره وه ناماژه به دوو جوړ له م گپړانه وانه (صحیحه) ده که ین:

له ئوسوولی کافی به رگی 6 کتیبی النکاح باب العقیقه هاتووه:

1. "محمد بن یحیی عن احمد بن محمد عن محبوب عن ابن رناب عن ابی بصیر قال سالت ابا جعفر (ع) عن الجاریه تسبی من ارض الشکر فتسلم فتصلب لها من یخفضها فلا تقدر علی امره فقال: اما السنه فی الختان علی الرجال و لیس علی النساء" وه رگپړان: محمه د کوړی یه حیا له نه حمه د کوړی مه حبوب له کوړی روواب له نه بی نه سیر له نیمام باقر (س.خ) سه باره ت به که نیز یک که له ولاتی هاوه لدانه ران به دیلیتی گپړا بوو و موسلمان بوو، پرسیارم لی کرد. بو ژنیک ده گه راین که خه ته نه ی بکا به لام که سمان نه دوزییه وه. نیمام له ولامدا وتی خه ته نه بو پیاوه و له سه ر نافرته تان واجب

نییه.

2. محمد بن یحیی عن احمد بن محمد بن عیسی عن محمد بن عیسی عن عبد الله بن سنان عن ابی عبدالله (ع) قال: ختان الغلام من السنه و خفض الجوارى لیس من السنه». وەرگێران: محهمەد کورپی یه حیا له ئەحمەد کورپی محهمەد کورپی عیسا له محهمەد کورپی عیسا له عەبدوڵای کورپی سەنان له ئیمام سادقیان گێراوه تەووە که فەر موویەتی: خەتەنەى کورپ سونەتە و خەتەنەى کچ سونەت نییه.

له گێراوه به کی دیکه دا له ئوسوولی کافی که ده توانین به روانگه ی رېجالانە ی سه ختگیارانه رەخنه له به لگه که ی بگرین و به لاوازی بزانی، به لام به پتی بنه مای رېجالى به هیز، هاتوو: "عده من اصحابنا عن سهل بن زیاد عن علی بن اسباه عن خلف بن حماد عن عمرو بن ثابت عن ابی عبدالله (ع) قال كانت امراه یقال لها ام طیبه تخفض الجوارى فدعاها رسول الله (ص) فقال لها یا ام طیبه اذا انت خفصت امراه فاشمی و لاتجفی فانہ اصفی للون و احظی عند البعل". وەرگێران: "کۆمه لى له هاوه لان له سه هل، کورپی زیاد له عه لى، کورپی نيسبات له خه له فى، کورپی حيماد له عه مرؤى کورپی سابت له ئیمام سادق (س.خ) ده گێر نه وه که فەر مووی: ئافره تیک به ناوی ئومه ته بیه که چانی خه ته نه ده کرد و پیغه مبه ر بانگی کرد و پتی فەر موو ئومه ته بیه کاتی ژنان خه ته نه ده که ی که میکی بیره و هه مووی مه بره ئه م کاره رووخسار ده گه شینیته وه و بو میردیش چیژ به خشته ر."

ئیمام سادق له هه دیسێکدا ده لى: خه ته نه ی کورپ سونەتە و خەتەنەى کچ سونەت نییه. له ناو هه ر چوار فیرقه ی ئه هلی سوننه دا شو ئنکه وتووانى ئاینزای شافیعی خه ته نه ی که چان به واجب ده زانن و له په یوه ندی له گه ل راده ی برین و راده ی خه ته نه، پینان وایه که ده بى پستیکى بچووک که له سه ر نه ندامی زاوژییه ببرد ریت. له ناو شیعه کانیشدا فیرقه ی موسته عله وى له میسر و فیرقه ی ئه هلی شیعه ی بوورا له هیند له سه ر نه نجامدانى نه شته رگه ربی خه ته نه سوورن.

هه ندی له رخنه گرانی خه ته نه ی ژنان پینان وایه که ئاینی نیسلام دژی برینی کۆنه ندامی زاوژیی ژنانه و زیانگه یانندن به جه سته به تاوان له قه له م دها و سزای توندی بو ئه نجامدانى داناوه و فیهی نیسلامی دژی برینی که میک یان هه مووی کلیتورسیشه که له فتوای ریه رانی ته قلیدی شیعه ئه م بابه ته به دى ده کریت. فتوای ریه رى ئیستای ئیران واته خامنه یی، له سه ر واجب نه بوونی خه ته نه ی که چانه و مه کارمی شیرازی فتوای

قدهغه کردنی خهته نه کردنی کچانی داوه. سهید علی حسهینی سیستانی وتویه تی "پرینی پیستی نه ندامی زاوژی ژنان سونه تی شرعی نییه، به لکوو نه گهر زیان به کچه که بگه یینی حه رماه و پرینی به شیک یان نه ندامی زاوژی ژنان تاوان له دژی نه و نافرته یه و هیچ پاساو و مؤله تیک بو خهته نه ی ژنان بوونی نییه."

خهته نه له نایینی ئیسلامدا

له ئیستادا ریژه یه کی بهر چاوی پیاوانی خهته نه کراو له جیهاندا موسلمانن، به جوړیک که ناماره کان پیشانیان داوه له ولاتانیکي وه کوو ئیران که نایینی فهرمیان ئیسلامه، زیاتر له 99 له سهدی پیاوان خهته نه ده کرین (موريس و هاوکاران، 2016).

فهری حه شیمه تی شوینکه وتوانی نایینی ئیسلام له جیهان له لایه ک و چرپونه وهی به شیکي زوری داتا کانی هم توژیښته وه له سهر خهته نه له ولاتی ئیران له لایه کی تره وه وای کرد هم بابه ته له ئیسلام به شروفه و ورده کاری زیاتر له چاو نایینه کانی دیکه تاوتوی بکری، به تایبهت نه وهی که له قورن، کتیبی پیروزی موسلماناندا ناماژه یه کی راسته وخو به خهته نه نه کراوه. به لام سهره رای نه و ناروونیا نه ی که سهارهت به خهته نه له ئیسلامدا هه یه له بهر نه وهی فهرمانیکي راسته وخو له قورنندا بوونی نییه، موسلمانان هیشتا له سهر نه نجامدانی خهته نه سوورن و پشکی خهته نه له ناو موسلمانان کان له ناستیکي بهر زدايه، به جوړیک که به گویره ی بهر اورده کان نریکه ی له سهدا 69 ی پیاوانی خهته نه کراو له جیهاندا موسلمانانن (موريس و هاوکاران، 2016).

به گویره ی فهرمووده و گیرانه وه کان و ههروه ها نه و پرسیارانه ی که له ربه رانی نایینی کرا و ادرده که وی که شوینکه وتوانی شیعه و سونه ی نایینی ئیسلام به ناماژدان به هه دوو نایه تی 123 ی سوورته نه حل و نایه تی 161 ی سوورته نه نعام جیهه جی کردنی نهریته کانی ئیبراهیم که خهته نه یه کیکیانه، به واجب ده زانن. به لام پیده چی فهرمانه نایینییه کانی ئیسلام سهارهت به خهته نه کردن به هینانه وهی فهرمووده و حومه فیهیه کان بیچمی گرتی که نه وانیش رهگ و ریشه یان ده چیهته وه سهر شیوازی ژیان و نهریته باوه کانی جووله که کانی مه دینه له سهرده می پیغه مبهری ئیسلامدا.

دهوتری که پیغه مبهری ئیسلام دواي کوچ کردنی بو مه دینه، به پتی سهرچه شنی جووله که کان که چه ندین نه وه له وی ژیاون، نوممه یه کی موسلمانن دروست کرد. ئیسلام که له شاری مه که هه لگری سیفه تیکي مه سیحی بوو، له مه دینه دا سیفه تیکي جووله که ی گرته خوئی. له وی پیغه مبهری ئیسلام سووده کانی یاسا و ریوره سمی نایینی دوزیه وه و

یه که م مژگه وتی ئیسلامی بینا کرا (عبدالصمد، ۲۰۱۱، ل ۵۶).

لهو سه رده مه دا جووله که کانی مه دینه به پئی یاسا و فەرمانه کانی هه لآخا¹ ده ژیان، ههروه ها پیغه مبه ری ئیسلام هه لآخای کرده سه رچه شنی خووی و نه نجامه که ی بوو به "شهریعت" که ژیانی تایبه تی و کۆمه لایه تی موسلمانانی شی ده کرده وه. هه ر دوو وشه ی "شهرع" و "هه لآخا" به مانای ریگای رویشتن دیت. به م شیوه موسلمانانی مه دینه وه کوو جووله که کان به رۆژوو ده بوون و ئورشه لیمیان وه ک قیبله هه لآخاژارد. جگه له وهش پیغه مبه ری ئیسلام وه کوو جووله که کان خواردنی گوشتی به راز و ههروه ها سه رچینی پیاوان له گه ل هاوسه ره کانیان له کاتی سووری مانگانه ی ژنانی بو موسلمانان قه ده غه کرد. ههروه ها به رده باران کردنی زیناکارانی ژنی میرددار نه ریتیکی جووله کانه یه که هاته ناو ئیسلامه وه. ده توانین هوکاری ئەم لاسایی کردنه وه و سوودوه رگرتن له هه لآخای جووله که وه ک کۆششی پیغه مبه ری ئیسلام بو به فهرمی ناسینی جووله که کان و هه ولی به فراوان کردنی کۆمه لگه ی موسلمانان له قه له م بده ی، چونکه لهو سه رده مه دا ده توانین بلین چوار هوژی جووله که له مه دینه ده ژیان (هه مان). هه ر له بهر ئەمه و به پئی ریشه ی خه ته نه له نایینه ئیبراهیمییه کان و کارتیکراوی شه ریعه تی ئیسلامی به هو ی هه لآخا و هاو نشینی له گه ل جووله که کان، هیچ دوور نییه که نه ریتی خه ته نه له ناو موسلمانان له نه ریتی جووله که کانه وه وه رگیرایی یان موسلمانان ئیلهامیان له م نه ریته وه رگرتی و یان خودی پیغه مبه ر واژوی کردیت (یوسف اشکوری، 1397 هه تاوی). به واتایه کی تر دنه دانی جووه کان بو هاته ناو ریزی موسلمانان یه کیک لهو ئەنگیزانه بوو که وای کرد پیغه مبه ر خه ته نه وه ک حوکمیکی واژوی بناسینیت. ههروه ها یاکو ف دو یچ² جه خت له سه ر ئەم بابه ته گرینگه ده کاته وه که له کاتی لیکۆلینه وه کانیدا له سه ر خه ته نه کردن له ناو موسلماناندا، هه میشه تووشی به راورد کردنی ئەم کاره له نیوان موسلمانان و جووله که کاندای بووه، له کاتی کدا که لهو ده قانه ی که په یوه ندی به خه ته نه ی جووله که کانه وه هه یه هه رگیز ناماژه به بوونی ئەنجامدانی خه ته نه له ناو موسلمانان نه کراوه. (دو یچ، 2014، ل 193).

1- به گرینگترین به شی تیلموود ده لاین هه لآخای و کۆمه له یاسایه کن که مافه کانی جووله که له هه موو کاروباری ژیانی کۆمه لایه تی و تاکایه تی پیک دینن. هه لآخا بریتیه له ریسای په یوه ست به کرده وی مرؤف له گه ل مرؤف و رفتاری ئەو له ئاست خودای و به واتایه کی دیکه ئەرکه ئەخلاقیه کانی تاک به گویره فه رز و فەرمانه کانی توورا (تهورات) له هه مبه ر دیتران و له هه مبه ر خودای خو ی دیاری ده کات.

ته نانه ت نه مانه رهنګه ولا می هوکاره گونجاوه کانی به دهرونی بوونی خه تهنه وه ک بابه تیکي واجبی دینی له نیسلام نییه. شپینگلیز له شوپنیکدا دنهوسئ: "نه کهسه ی زور باسی نژاد بکا، پشاندهری نهوهیه که نه کهسه نیر نژادی نییه" ده توانین دژی بووه ستینه وه و بلین نیسلام نژاد نییه، به لام نه م وه لامه هه له یه. به و پییه ی که زوربه ی ولاتانی تازه پینګه یشتوی نیسلامی توانای نهوه یان نییه که شوناسیکی سه قامگیر و مانادار بو هاوولا تیانان دابین بکن، ده توانین له جياتی وشه ی "نژاد"ی شپینگلهر نایین وه ک سه رچاوه ی سه ره کیی شوناسی ولاتانی نیسلامی به کار بینن. نه م بابته گرینگه ش له لیکولینه وه یه ک له ژیر ناوی "خه تهنه وه ک شوناس خوازی" تاوتوی کراوه. کاردایه ک له خه تهنه که بووه ته هو ی جیاوازی له نیوان گروهه خه تهنه کراوه کان و گروهه کانی دیکه، و هه ندیک جار له پیناسه کردنی گروهی نه یاران هه ندی سیف هت و به ها به کار ده هتیرین، به جوریک که سه رچاوه نهریتیه کان، قورنان، و فهرمووده کانی پیغه مبه ریش له سه ر بنه مای لوزیکیکی ساده ن، واته دابه ش کردنی جیهان بو سه ر نیمانداران که هه موو کاره کانیان دروسته، و کافره کان که له هه ر کو ی بن مایه ی نه گبه تی و به دبه ختین (عبدالصمد، ۲۰۱۱). له راستیدا کاردای خه تهنه له نایینی نیسلامدا، به هو ی کاریگه ریی نایینی جووله که و نایینه نیبراهیمیه کان، به واتای پاک بوونه وه له گوناحه کان و کوئترؤل کردن و که مکرده وه ی ناره زووی سیکسیه و وه کوو نایینی جووله که که نه نجامدانی خه تهنه وه ک شوناس خوازی نه ته وه یی - نایینی سه ر ده کا و له ریگه ی نه وه وه برپوای به دوو فاقه یی خه تهنه کراو و خه تهنه نه کراوه و وه ک فاکته ری جیاکاری و دوورخسته وه لپی روانپوه، نیسلامیش خه تهنه به فاکته ری شوناس خوازی داده نی و بو نه و کاردایه ش جیاوازی ده خاته نیوان کو مله ی موسلمانه خه تهنه کراوه کان و خه لکانی دیکه و به جوریک له جوړه کان به هو ی نه شته رگه ریی خه تهنه وه هه ول ده دا موسلمانه کان به سه ر ناموسلمانه کاند سه ر بخت. له راستیدا لوزیکیکی نایینی نیسلام سه باره ت به خه تهنه هاوشپوه ی لوزیکیکی نایینی جووله که یه و هاوکات دژی نایینی مه سیحیه، نایینیک که دژی جیاکاریه و جیاوازی بوون له کرده وه دا ده زانی و به رده وام به ناساندنی خه تهنه وه ک بابه تیکي مه عنه وی نه ک جهسته یی هه ولی یه کپارچه یی گروهه کان ده دات. ههروه ها له نایینی مه سیحیدا، پاکي و پیسی زیاتر به هوکاری پزیشکی باس ده کری و هه ر له بهر نه م هوکاره ش خه تهنه ده بیته خالی دژبه ری نایینی نیسلام و جووله که که وه ک نیشانه ی چاکه و خراپه و نزیک بوونه وه له پهروه ردار یان پیچه وانه که ی له قه له م ده دریت.

له م لیکولینه وه دا، له لیکدانه وه کانی خه ته نه دا، ناماژه به وه کراوه که خه ته نه واته "پاک کردنه وه" و له هه ندیک فهرمووده دا وشه ی "طهور" له بری خه ته نه کردن به کار هاتووه و له علامه مه جلیسی ده گپ نه وه که له پرواله تدا خه ته نه کراو لیکدانه وه ی پاکه (مطهر) چونکه وا باوه وشه ی پاک کردنه وه بو خه ته نه کردن به کار ده بن. و که لینی بابی خه ته نه کردنی به بابی تطهیر شوو به اندوو. له پشتر است کردنه وه ی لایه نی پاکیی خه ته نه و که سی خه ته نه کراودا ده توانین ناماژه به ریوایه تیکی نیمامانی پینجهم و شه شه می شیعه بکه ین:

له رۆژی حه وته مدا منداله کانتان خه ته نه بکه ن، چونکه پاک ده بنه وه و زهوی له باره گای خودای میری مه زن گله بی و گازنده له میزی که سی خه ته نه کراو ده کا و ده نالینیت (حر عاملی، بی تا، ب 21، ل 434؛ کلینی، ب 6، ل 35).

له فهرمووده یه کی دیکه دا که هی نیمام سادقه¹ هاتوو:

منداله کانتان له رۆژی حه وته م خه ته نه بکه ن که مندال جوانتر ده کا و گوشت ده گری و زهوی بیزی له میزیک دیتنه وه که هی که سیکی خه ته نه کراوه (حر عاملی، بی تا، ج 15، ل 14).

وه ک وترا هه ندی له گپانه وه ی شیعه کان، به تایهت سه بارهت به پاکیه ک که به هوی خه ته نه یه پیداگریان نواندوو و میزی که سی خه ته نه کراویان به هۆکاری پس بوونی زهوی و هاوار کردنی زهوی له باره گای خودا زانویه (سعیدی، 1390 ی هه تاوی).

هه ر له م پیناوه دا رهنگه بتوانین باشتر له م بابه ته تیگه ین که بۆچی یه کیک له شروقه باوه کانی هه ندی له کۆمه لگه نیسلامیه کان ناوبرده کردنی کافران یان بی باوه پان به "گلاوه". به لام له کۆمه لگا نیسلامیه کاندا که سیکی خه ته نه کراویان به ته واوه تی به دورور له پیسی نه ده زانی وه ک نه وه ی نه م پیسیه له میزیک که له نه ندای زاوزیوه درده چی سه رچاوه ی گرتوو، چونکه به رپیست (پیستی نووکی سیرهت) نه یده هیشته نه ندای زاوزی به ته واوه تی له میز خاوین بیته وه و له بهر نه وه ش ده با بربابیه ته وه (تانگوک، 2018). فرۆیدیش سه بارهت به م بابه ته ده لی: یه کیک له و جوینانه ی که تورکه کان به مه سیحیه کانی ده دن "سه گی خه ته نه کراوه" (فرۆید، 1348 ی هه تاوی) و به و گریمانه ی که زۆربه ی گه لی تورک موسلمانن و به پیی یاساکانی نیسلام موسلمانان

1- نه م فهرمووده به پیی گپانه وه یه ک هی حه زه تی محه مه ده و به هی نیمام عه لیشی ده زانن و له سه ر بیژه ری نه م فهرمووده کۆده نگیه ک له نارادا نییه.

سه گیان پښ ناژه لیکي گلاوه، پیناسه کردنی نه و مه سیحیانهی که زوربان خوږیان له خه ته نه ده بوړن، بهم دپړانه شیاوی روون کردنه وه یه. له م رووه پاکي و گلاوی جیا له هیماي خیر و شه رپوونی خه ته نه، زیاتر لایه نی ته ندروستی و پزیشکی خه ته نه وه بیر دینیتته وه، نه که نه و بژیرانه ی که له نایینی یه هوودی و وانه کانی موسا هوکاری نریک بوونه وه و دوورکه و تنه وه له یه زدانن. جیا له م بابه تانه، ده بی نه م خاله ش وه بیر بهینینه وه که یه کیچ له کارداکانی خه ته نه له نایین و باوهره جیا جیاکان و ههروه ها ئیسلام، تایه تمه نندی که م کردنه وه ی ناره زووه سپکسیه کانه (هلستن، 2004).

ویته ی ژماره 25: خه ته نه ی مندالبکی موسلمان (گاردیپه ن)

بو زانیاری زیاتر (6)

بو چوونی هه ندی له فهقی شیعه کان سه باره ت به خه ته نه ی ژنان

(به ناوی نهریت، کامیل نه حمه دی، 2015)

فهقیانی پښتر

خوالیخو شبوو موحه قیق حیلی ده فه رمووی: "و الختان واجب و خفض الجواری مستحب"

وه رگپران: خه ته نه ی کوران واجبه و خه ته نه ی کچان مسته حه به.

عه لامه حیلی ده فه رمووی: "و خفض الجواری مستحب".

شه هیدی یه که م ده فه رمووی: "و یستحب خفض النساء و ان بلغن"

شه هیدی دووه م: "و یستحب خفض النساء و ان بلغن، قال الصادق (ع) خفض

النساء مکرمه وای شی افضل من المکرمه"

ساحیب جه واهیر له باره‌ی خه‌ته‌نه‌ی ژنان سه‌باره‌ت به‌ مسته‌حه‌ببونی به‌ کۆده‌نگی رازی بووه و گیرانه‌وه سه‌باره‌ت به‌م بابه‌ته‌ی به‌ قازانجدار و بی‌پسانه‌وه زانیوه. به‌ر‌پزیران ده‌فه‌رمووی: "اما فی الاناث المعبر عنه فی کلام الاصحاب بخفض الجوارى فمستحب بلاخلاف، بل الاجماع بقسیمه علیه، و لنصوص مستفیضه فیه او متواتره"

به‌ ئاو‌ردانه‌وه له‌ بابه‌ته‌کانی سه‌ره‌وه ده‌رده‌که‌وی که‌ پرس‌ی خه‌ته‌نه‌ی ژنان پیش‌تر لای فه‌قیبانی پیش‌تر به‌ شی‌وه‌ی کۆده‌نگ به‌ مسته‌حه‌ب زانراوه.

(ب) فه‌قیبانی هاو‌چه‌رخ‌ی شی‌عه

ئایه‌تو‌لا نه‌بووه‌لقاسم خو‌یی له‌ منه‌اج الصالحین ده‌فه‌رمووی: مسته‌حه‌به‌ کچ‌یش خه‌ته‌نه‌ بکری، نه‌گه‌رچی بالقیش بی، و باش‌تر وایه‌ کچ له‌ ته‌مه‌نی حه‌وت سالاندا خه‌ته‌نه‌ بکری‌ت.

به‌ گو‌ی‌وه‌ی بۆ‌چوونی ئایه‌تو‌لا مه‌کارم شیرازی خه‌ته‌نه‌کردنی کچان و ژنان لای زانایانی شی‌عه به‌ کۆده‌نگی و هاو‌ده‌نگی واجب نییه؛ به‌لام فه‌رمانی مسته‌حه‌ببونیان داوه. سه‌باره‌ت به‌ شی‌وازه‌که‌ی له‌ گیرانه‌وه‌کاندا جه‌ختی له‌ سه‌ر کراوه‌ که‌ نه‌و نه‌ندامه‌ تایه‌ته‌ له‌ بنه‌وه‌ نه‌قرتینری، به‌ل‌کوو ته‌نیا به‌شی سه‌ره‌وه‌ی ببرد‌ری‌ت. بۆ‌ روون‌کردنه‌وه‌ نه‌وه‌ی که‌ له‌ سه‌ر شه‌رمگه‌ پاچه‌ گو‌شتیکی بچووک هه‌یه‌ که‌ نه‌وه‌ خه‌ته‌نه‌ بکری‌ت. له‌ ئیستاشدا له‌ جیهانی ئیسلامدا نه‌مه‌ ره‌چاو ناکری؛ چونکه‌ به‌ هاو‌ده‌نگی زانایانی شی‌عه له‌ واجبات نییه و پیوست ناکا دا‌به‌ر‌پ‌کی له‌و چه‌شنه‌ نه‌نجام بدر‌یت.

ئایه‌تو‌لا سانعی پ‌یی وایه‌ خه‌ته‌نه‌ی کچان، مسته‌حه‌ب نه‌بووه و نای‌ت. و بابه‌ت‌یکی ئاپۆره‌یی و خواستی خه‌ل‌ک له‌ زه‌مه‌ن و شو‌ینه‌کانه‌ و ئامانجه‌که‌شی پاک‌ی و جوان‌ی و که‌رامه‌ت لای م‌یرده. ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر له‌ رووی فیه‌قی و فه‌رمانی به‌رزبوونی، له‌ خو‌یدا شی‌او‌ی سه‌لمان بی، نه‌گه‌ر بی‌ته‌ه‌وی ده‌رکه‌وتنی نانۆرم‌یی تاکایه‌تی و کۆمه‌لایه‌تی و زیان، و هه‌روه‌ها هۆکار و سوو‌د‌یکی نه‌بی، و ... چ‌ بگا به‌ هه‌موویان، له‌به‌ر نه‌و بابه‌تانه‌ و نه‌و هه‌لو‌مه‌رجه‌ ده‌بی له‌م کاتانه‌دا حه‌رام بکری و مؤله‌تی پی نه‌در‌یت. (به‌رگی 2،

1384)

ئایه‌تو‌لا محمه‌د حه‌سین فه‌زلو‌لا پ‌ینی وایه‌ خه‌ته‌نه‌ی ژنان چ‌یکراو و دروستکراوی ئایینی ئیسلام نییه و سونه‌ت و مسته‌حه‌ب نییه، به‌ل‌کوو ئیسلام وه‌ک بابه‌ت‌یکی په‌سندکراوی کۆمه‌لایه‌تی له‌ قه‌له‌می داوه‌ که‌ ده‌توانین وه‌ک داب و نه‌ریتی نه‌وان له‌ کاتی (جاهیلی) به‌یه‌ئینه‌ هه‌ژمار. له‌ در‌یژه‌دا ئایه‌تو‌لا فه‌زلو‌لا گیرانه‌وه‌یه‌ک په‌یوه‌ست به‌ ئومه‌

تهیه که پیشتر باسماں کرد دینیتته بهر باس و دةفهر مووی: پیغهمبر (د.خ) تاوتوی کردنی بابته تی خهته نهی به موباح نه ده زانی، به لکوو جوړیک بیزاری تیدا به دی ده کرد. ته نانه ت له فهر مووده ی (فلا تنه کی ولاستصالی) ده توانین حهرام بوونی شه رعیی خهته نه به دی بکه یین. چونکه مه حافزه کاره کان پییان وایه رواله تی نیزن نه دان هه مان حهرام بوونه، مه گهر نه وهی که هوکاریک بو نه بوونی هه بیت.)

خهته نه وهک یاسایه کی واژویی

وهک پیشتریش وتماں له قورناندا هیچ فهرمانیکی راسته وخو سهاره ت به خهته نه نه دراوه. سهره پای نه مه خهته نه بوته به شیک کی دانه برای ژیانی موسلمانان، تاراده پهک که نه مرپو زورتین ریژهی خهته نه له جیهاندا هی نه م گروهه نایینییه به. بو لیکدانه وهی زیاتری نه م بابته پیویسته شوین و سهرده می پیغهمبر (محهمه د) له سهره تای نیسلامدا شی بکریته وه، نه و بارودوخه ی که دامه زرانندی یاسا نایینییه کان به پتی نه وان بیچمی گرت. یاسا نیسلامیه کان له وسهرده مه دا له یاساکانی "تاسیسی انشایی" (دامه زرانندن پیکهاته یی) و "واژویی په سه ندردن" (امضایی تاییدی) پیکهاته بوون. یاسا دامه زراوه کان نه و یاسایانه که پیغهمبری نیسلام له سهر بنه مای ریپساکانی قورنان دامه زرانددون و پیویسته نه نجام بدرین. به لام له به رانبه ردا یاسا واژویییه کان هه ن که پیش نیسلام هه بووه و پیغهمبریش دوا ی هه ندی چاکسازی و گوړانکاری په سندی کردوون. ده توانین بلین هه موو حوکمه کانی نیسلام ته نانه ت نوژ و رږو و و حه ج و زوړیک له یاساگه لی سزایی په یوه ست به ژنان له نهریتی پیش نیسلام و عه ره به کانی حیجازدا بوونیان هه بووه. نیسلام له م حاله تانه دا هه ندی گوړانکاری و وهرچه رخانه نه نجام دا، هه ندیکی ره ت کردنه وه، و هه ندیکی تری به ته وای یان به که میک راست کردنه وه و پوون کردنه وه په سهند کرد (اشکور، 1397 هه تاوی).

به پتی نه و به لگه نامانه ی که ناماژه مان پی کردن و نه وهی که بابته تی نه م توژیینه وه، واته خهته نه، له ریزی یاسا واژوکراره کانی نیسلامه، لیکدانه وهی یاسا واژویییه کان زور گرینگه. له و توژیینه وانه ی که نه نجام دراو، تیروانینی جیاواز له سهر نه م بابته هه یه که له ناویاندا ده توانین ناماژه به بوچوونی دکتور نیعمه ت نه حمه دی یاساناس و پاریزه ر بکه یین: سهاره ت به و یاسایانه ی که له سهر بنه مای ثایه ت و حوکم دامه زراون و په یوه نددیان به ژبانی رږوانه ی خه لک، وه کوو میرات و قیساسه، هیچ ریگه دهره تانیک بوونی نییه و پیویسته نه نجام بدرین، به لام یاسا یان حوکمه واژوکراره کان شیاوی گوړبنن.

له بهرانبهر ئەم ڕوانگەدا، هەندیک کەس پێیان وایه کە ئیسلام تەنیا ئەو یاسایانە ی قبوول کردووه کە بنه‌مایه‌کی عه‌قلانی و هه‌میشه‌پیان بووه و ده‌یتوانی به هه‌ندێ چاکسازی له ئاسانکاری و ڕێکخستنی کاروباری کۆمه‌لایه‌تی خه‌لک ڕۆلێکی کاریگەر بگێرێت؛ واته به هۆی هه‌بوونی بنه‌مایه‌کی عه‌قلانی و توانای مانه‌وه و ڕۆلی ئاسانکار و ڕێکخه‌رانه‌ی له کاروباری کۆمه‌لایه‌تی خه‌لکدا قبوول و واژۆ کرا، هه‌ر چه‌نده هه‌ندێ چاکسازی و گۆرانکاری تیدا کراوه. که‌واته هه‌یج پێوستیه‌ک له نیوان واژۆیی‌بوونی حوکمیک و ناسه‌قامگیری و مانه‌وه‌که‌یدا بوونی نییه، به‌لکوه حوکمی واژۆکراو، وه‌کوو حوکمه دامه‌زراره‌یه‌کان، وه‌بهر فهرمووده‌ی "حه‌لّی محمه‌ده‌ده‌له‌ه‌تا ڕۆژی قیامه‌ت و حهرامی محمه‌ده‌ده‌ه‌تا قیامه‌ت" ده‌که‌وی، ده‌نا هه‌رگیز ئەم حوکمه به شیوه‌ی ڕه‌ها واژۆ نه‌ده‌کرا. جگه له‌وانه‌ی سه‌روهه، زۆرین له ڕیسا کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ئیسلام لایه‌نیکی واژۆییان هه‌یه و ئەگه‌ر خوازیاری گۆڕینی حوکم و ڕیسا واژۆیه‌کانی ئیسلام به‌پێی پێوستیه‌کانی زه‌مه‌ن و شوێن بێن، تەنیا به‌شێکی که‌می حوکمی عیباده‌ت، مامه‌له و دادی بۆ ده‌مینیته‌وه کە ئەمەش له‌گه‌ل ئەو فهرمووده‌ی که ئاماژه‌مان پێ کرد و بێر و بۆچوونی بێر مه‌ندانی ئیسلامی ناکوکه (محمد جورکویه، ۲۰۱۳).

به‌په‌چه‌وانه‌ی ئەم ناراسته‌ که یاسا واژۆیه‌کان به‌ جیگه‌ر و نه‌گۆڕ ده‌زانن، ڕوانگه‌یه‌کی جیاوازه‌ نارادایه. بۆ نمونه له‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کدا که له‌ سه‌ر ته‌وه‌ری خه‌ته‌نه‌ی ژنان و له‌ ژێر ناوی "به‌ ناوی نه‌ریت" بلاو کراوه، شێخ محمه‌ده‌ده‌ی یه‌کیک له‌ پیاوانی ئایینی له‌ دوورگه‌ی قیشم پێی وابوو که رای ئاین ناتوانن رای هه‌موو زانیان بێت.

سه‌رده‌مانیک ئەم کاره‌ ناچاری بوو. ئاین له‌ بواره‌که‌ی خۆیدا بۆچوونی خۆی هه‌بوو. ئەم ڕۆژێک له‌ فتواکانی ئیمامی شافعی له‌ هه‌ندیک بواردا کاریان پێ ناکرێ و ده‌گه‌ینه‌ ئاستیک که‌ ته‌نانه‌ت هه‌ندیک فهرمووده‌ی پێغه‌مبه‌ری ئیسلام له‌ هه‌ندیک شوێندا بێ که‌لکن، چونکه ئیجتیهادیه‌. ئەمه‌ بابه‌تی خه‌ته‌نه‌ش ده‌گرێته‌وه. واته ئەگه‌ر مه‌که‌به‌ی شافعی له‌و کاته‌دا شتیکی وتی ئەوه تەنیا له‌ میسریدا کاری پێ ده‌کریت. له‌و کاته‌دا بارودۆخیک تابه‌ت هه‌بوو که بووه هۆی ده‌کردنی ئەم فتوایه‌ی ئیمامی شافعی و ڕه‌نگه‌ نه‌توانین هه‌ندیک له‌م فتوايانه له‌ ئێراندا جبه‌جێ بکه‌ین. باسه‌ فیه‌یه‌یه‌کان هه‌رگیز ناتوانن بگه‌ن به‌ حوکمیکی گشتی؛ واته ئەگه‌ری ئەوه هه‌یه که حوکمیک که له‌ لایه‌ن زانیه‌ک و له‌ بارودۆخیک تابه‌تدا ده‌رکراوه له‌ شوێنیکدا واجب و له‌ شوێنیک دیکه‌دا بێ که‌لک بێت (ئه‌حمه‌دی، 1394).

نهم هیزه په نگر او و پښیښی نه کراوه وای کردوه که تا قمگه لیکي توندېره و تونداژوی وه کوو تالیبان، نه لقا عیده، داعش، بوکوحه رام و هتد سهر هه لبدن، که به به کاره پینانی هه ندیک فهر مووده و دهق و ته فسیر که به رای خو یان له سهر بنه مای فتوای هه ندیک له موخته هید و موته شهربه کانه، ریگا بو کوشتن و نه نجامدانی کرده وی نامرؤفانه خو ش ده کات.

نوهوی که خه تهنه له یاسا واژو ییبه کانه ناماژه بو نه وه به که ده توانی لایه نی هه لومهرجی هه بی و به پی زه من و شوین و هه لسه نگانندی قازانجه که ی و به پی نهم هه لومهرجه ده توانین بیگورین. نهم بابه ته پیشان هدا که خه تهنه دیارده یه و نه وهی که ده توانین به ناراسته یه کی دیارده ناسانه لئی پروانین و به گویره ی نهم ناراسته، فام کردنی دووباره ی خه تهنه وه ک دیارده یه ک که له پتوه ندی له گه ل ره هه ندی زه منی و شوینی له ههر قوناغیکی زه منیدا ماناداره و به روون کردنه وهی کارداکانی نیستای خه تهنه ده توانین له چوار چیوه ی لاواز بوون یان هه لپه سیردراوی و رت کردنه وهدا تاوتوی بکه یین.

تاوتوی خه تهنه له چوار چیوه ی یاسا کانی تسلط و لاضرر

یه کیک له و بابه تانه ی که ده توانی ناسانکاری بو پشکنینی په یوه ندی نیوان مرؤف و جهسته ی له نیسلامدا بکا، زیاتر ناشابوون له گه ل "قواعد تسلط و لاضرر"؛ که واته ده توانین بابه تی خه تهنه ش له م روانگه وه که له ریزی فهرمانه واژو ییبه کانی نیسلامه، لیک بدینه وه و پیدا چوونه وهی به سهردا بکه یین.

له فیهدها، هه ندی یاسا و ریسا هه یه که به روونی جهخت له سهر کو نترؤلی مرؤف به سهر سامان و گیان و ژیان، نه ندامانی له ش و مولک و ناکاره کانیدا ده کهن (صفای، سهیلا؛ محمود عباسی و مصطفی محقق داماد، 1393 هه تاوی). به پی نهم یاسایه مرؤفه کان به سهر مولک و مالی خو یاندا زالن، به جوړیک که یه که م: له کو نترؤلی مولک و مالی خو یاندا نازادن، دووه هه م: که س مافی نه وهی نییه کو نترؤلی نه وان به سهر مولک و مالی خو یاندا سنووردار بکات. به لام هه ندیک پینان وایه هوکمپانینی پاشایه تی ته نیا له مولکی مرؤفدا نییه، به لکوو به هوی یه که مایه تی و چه مکی هاوړاوه، نهم مافه به سهر ماف و خودی نه ویشدا سه پاوه، واته کاتیک ده ست گرتن به سهر مولک و مالی مرؤف ته نیا به رهمانه ندی خاوه نه که ی ده لوئ، ده ست گرتن به سهر مافه کان و نه فسی نه و کهسه له سهر بنه مای مؤلت و رهمانه ندی نه وه. زور بورهان له پیناو هوکمی زال بوون (تسلط) روون

کراوه تهوه که هه ندیکیان له درێژهدا تاوتوئ ده کړین: له راستیدا رپساکانی "تسلط و لاضرر" د هروازه یه که بۆ نه وهی به ئاراسته یه کی رپژیه یی تره وه له خه تهنه بر وانرئ و به و پینه یی که ئه م رپسا یانه له پیکهاته ی نایینی ئیسلامدا بوونیان هیه، به پشتبه ستن به وهی که له دهقی نایینه وه دئ ده توانین ئه م بابه ته که له ناوهرؤکی ناییندا جهخت له سهر خاوه نداریه تی مرؤف و بالادهستی ئه و به سهر نه فس و جهسته یدا کراوه ته وه و خه تهنه دژیه تی، و له لایه کی دیکه شه وه - وه ک پشتریش ئاماژه مان پیکرد - خه تهنه له یاسا واژوویه کانه، ئه م دووانه له پال یه کتر پانتابه ک ساز ده که ن که بتوانین به گویره ی زه من به ئاراسته یه کی ناشتیخوازانه له خه تهنه و کارداکانی خه تهنه بر وانین و له درێژهدا ئاراسته که مان له ره خاوازی په تیه وه به ره و رپژه یی خوازی بگورین.

یه کیکی له به ناو بانگترین بورهانه کانی ئه م یاسایه هه مان یاسای عه قلابیه "النَّاسُ مُسَلِّطُونَ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ" و هه ندیکیان به "النَّاسُ مُسَلِّطُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ" لیکیان داوه ته وه. له ناو ئه و ئایه تانه ی دیکه دا که ئاماژه به حوکمی بالادهستی ده که ن، ئایه تی شه شه می سووره تی ئه حزابه: "پیغه مبه ر نزیکتره له باوهرداران به خویان".¹ هه ر چه نده ئه م ئایه ته دیسه لمینی که پیغه مبه ر گه وره ی ئیماندارانه، به لام بی گومان ئاماژه به وهش ده کا که ئیمانداران بالادهستی خویان، هه ر چه نده بالادهستی پیغه مبه ر له سه رووی هه مووانه (صفایی و همکاران، 1391 هه تاوی). پیغه مبه ری ئیسلام له فهر مووده ی غه دیردا به پشتبه ستن به م ئایه ته وه ک پشه کییه ک بۆ دارپشتنی فهر مان په وایی عه لی و به گریمان کردنی نه وهی که خه لک بالادهستی رۆحی خویان، حوکمرانییه که ی به سهر رۆحی خه لکدا ته وا و توند ده زانیت. له ناو ئه و ئایه تانه ی دیکه دا که ده توانن حوکمی زال بوون پشتر است بکه نه وه، ئایه تی ۲۰۷ ی سووره تی به قه ره یه: "له ناو خه لکدا که سیک هیه زیانی خوی ده فرؤشئ بۆ نه وهی به دوای ره زامه ندیی خودادا بگه رپت"² فرؤشتنی "رۆح" له م ئایه ته دا بۆ به ده سته یینانی ره زامه ندیی خودا ئاماژه بۆ ئه م بابه ته ده کا که مرؤف بالادهستی رۆحی خویه تی (درگاهی، 1395 ی هه تاوی).

یه کیکی دیکه له هۆکاره کانی ئه م یاسایه روانگه ی زانایانه. واته مافی خاوه نداریتی به سهر مولک له لایه ن خاوه ندار لای هه موو زانایان قبوول کراوه و گومانی تیدا نییه که وه ها

1- التَّيْبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَيَّ أُولِيَاءِنكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا
2- وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَعُوفٌ بِالْعِبَادِ

پروانگه یه که له سه رده می نیمامانی شینه شدا بوونی هه بووه و هوکاري ره تنه کردنه وه و ریگری شه ریعت زان له م ناکاره گوزارشت له واژوکردنی شه ریعت زانی پیروز به رانبه ر به م ناکاره یه. (طباطبایی، 1386 ی هه تاوی)

له پروانگه یه که مدا ده توانین ئەم دهره نجامه دست بخهین: مروّف کۆنترۆلی به سه ر هه موو ئەندامانی جهسته ی خویدا هه یه، به لام ئەم کۆنترۆله به جۆریک سنووردار کراوه و پانتای ئەم دهره سه لاته هه تا ئەو راده یه که بنه مای که رامه تی مروّی و بنه مای پاراستنی ژیان و ته نانه ت (اصل لاضرر) یش پشتگویی نه خریت. له م حاله ته دا (اصل لاضرر) زال بوون به سه ر نه فس پیمان دها و عه قلیش شایه تی بو دها ت. خودا ریگه به نیماندار نادا که خو ی زه لیل و په ست بکا، هه ر وه کوو چۆن عه قلی ته ندروست ریگه به شتیکی وا نادا و له سیسته می فیهی نیسلامیشدا مروّف بو ی نییه زیان به خو ی و به دیترا ن بگه یه نیت. له م چوار چیوه دا نیمامی شه شه می شینه کان دهره مرووی: خوا هه موو کارو باره کانی نیماندار ی به خو ی سپاردووه، به لام دهره سه لاتی نه وه ی پی نه داوه که خو ی په ست و زه لیل بکات. (جوکوریه، 2013). و له کۆتاییدا نایه تی 195 ی سوورته تی به قهره "به دهستی خو تان خو تان له ناو مه بن"¹ سه باره ت به له ناو بردن و فه وتان دنی نه فسه، به لام ده کری بلیین له ناو بردن هه مان به فیرو دان و زیانگه یان دنی به نه فسه (صفایی، 1394 ی هه تاوی).

سه باره ت به به لگه و اجبه کانی بنه مای بی زیان (اصل لاضرر) ده توانین زۆر نایه ت و گپزانه وه شو رقه بکه یین و سنووردار بوونی حوکمی زال بوون به سه ر خو (زال بوون به سه ر نه فس) ته نیا له بنه مای بی زیاندا سنووردار نایته وه، به لکوو هه ندیک بابه تی دیکه ش وه کوو ریگری کردن له خو کوشتن ده گریته وه. به لام به وه پییه ی که در یژه دان به م بابه ته کاریکی سپۆرانه و فیهییه لنی تیده په رین و له در یژه دا به پی پیشکه وته پزیشکیه کانی سه رده می نیستا په یوه ندی نیوان (قواعد تسلط و لاضرر) تاوتوی ده که یین.

له مه ر لیکه وته نه ری پی و نه ری نییه کانی خه ته نه له که رته پزیشکی و دهره وناسییه کان به چر و پری قسه ده که یین، چونکه سنووری نیوان ئەم لیکه وتانه نه وه نده باریک و ته سکه که به پیچه وانه ی هه لو یستگرتی ریخراوی ته ندروستی جیهانی سه باره ت به خه ته نه ی ژنان، ئەم ریخراوه و دیکه ی ناوه نده په یوه سه ته کانی ئەم ریخراوه هیه هه لو یستیکی

1. وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

فهرمی و دیاریکراویان سه‌بارت به خه‌ته‌نه‌ی پیاوان نییه و ته‌نیا به پراگه‌یانندی هه‌ندی زانیاری له باره‌ی لیکه‌وته باش و خراپه‌کانی خه‌ته‌نه‌ی رازی ده‌بن.

له ئاراسته‌ی "قاعده‌ تسلط" لیکه‌وته باش و خراپه‌ یاساییه‌کانی خه‌ته‌نه -که له درێژ‌ه‌دا باس ده‌کری- تاوتوئی کراون. ههر له‌م پیناوه‌دا سرنج‌خستنه‌ سه‌ر پێیوستیی نه‌ه‌پشتنی زیانه‌ نه‌گه‌ریه‌کانیش گرینگه. به‌ بۆ‌چوونی زانیان و ههم له‌ پ‌واله‌تی نه‌و گێرانه‌وانه‌ی که گوزارشت له‌ حهرام‌کردنی زیان‌گه‌یاندن به‌ دیتران یان زیان‌گه‌یاندن به‌ نه‌فس (خۆ) ده‌که‌ن، نه‌وه‌ ده‌رده‌که‌وی که مه‌به‌ست ته‌نیا زانی لیب‌راوه‌ نییه، به‌لام نه‌گه‌ر نه‌م زیانانه‌ گوماناوی بن و ته‌نانه‌ت که‌متر له‌ گومانا‌ویش بن، پێیوسته‌ لیبی دوور بکه‌وینه‌وه. مه‌به‌ست له‌ زیان لیب‌رده‌ا نه‌و زیان و زه‌ره‌ریه‌ که‌ زۆره‌ و ه‌ی نه‌و حاله‌تانه‌یه‌ که‌ دژی به‌رژوه‌مندی مرو‌فه. هه‌روه‌ها فه‌قی پێشتر و پاشتره‌کان له‌ هه‌ندیک حاله‌تدا باسیان له‌م باب‌ه‌ته‌ کردووه، له‌وانه‌ نووسه‌ری کتیبی (جوهر‌الکلام) راشکا‌وانه‌ ده‌لی: "هه‌ر شتییک نه‌گه‌ری زانی تییدا بی‌ حهرامه". له‌ هه‌ر حاله‌تیکدا شتییک که‌ زانیکی به‌رچاوی تییدا بی‌ قه‌ده‌غه‌یه، جا‌چ زانستی له‌ سه‌ر هه‌بی یان گومان. ده‌توانین نه‌م باب‌ه‌ته‌ گرینگه‌ بۆ کاروباری ئایینی له‌وانه‌ش خه‌ته‌نه‌ بگشتین و بۆ نمونه‌ سه‌بارت به‌ خه‌ته‌نه‌ی ژنانیش نه‌م ئاراسته‌ له‌ لایه‌ن هه‌ندی له‌ زانیانی ئایینییه‌وه‌ گیراوه‌ته‌ به‌ر، بۆ وینه‌ ده‌توانین ناماژه‌ به‌ کۆنفرانسیک بکه‌ین که‌ له‌ سالێ 2006 له‌ زانکۆی نه‌له‌زه‌ری میسر به‌رپۆه‌ چوو. له‌م کۆنفرانسه‌دا که‌ زۆریک له‌ زانیانی ناسراوی ئایینی تییدا به‌شدار بوون، نه‌م نه‌نجامه‌ ده‌ست که‌وت که‌ "خه‌ته‌نه‌کردنی کچان ده‌بی قه‌ده‌غه‌ بکری، چونکه‌ له‌ ئیسلامدا هه‌یچ پنگه‌یه‌کی نییه."¹ پ‌رۆفیسۆر عه‌لی جومعه، موفتی گه‌وره‌ی میسر، له‌م کۆنفرانسه‌دا وتی:

خه‌ته‌نه‌کردنی کچان چ له‌ رووی ده‌روونی و چ له‌ رووی جه‌سته‌یه‌وه‌ زیان به‌ ژنان ده‌گه‌یینیت. بۆ پشتیوانی له‌یه‌کیک له‌ باشت‌ترین به‌ها ئیسلامیه‌کان، که‌ زیان‌نه‌گه‌یاندن به‌ دیترا‌نه، به‌ گوێره‌ی فه‌رمانی پیغه‌مبه‌ری ئیسلام (لاضرر و لااضرار

1- سه‌بارت به‌ داپه‌رپه‌کانی به‌ر له‌م کۆنفرانسه‌ ده‌توانین ناماژه‌ به‌ نه‌وال سه‌عداوی پزیشک و پ‌ووناکیبری میسری، له‌ کۆتاییه‌کانی ده‌یه‌ی 1960 زاینی بکه‌ین که‌ به‌ بلا‌وبوونه‌وه‌ی کتیبی المرأة‌ الجنس (له‌ کوردیدا به‌ ناوی پ‌وخساری روتی ژنی عه‌ره‌ب) چوو پال پزیشک و لایه‌نگرانی مافه‌کانی ژنان که‌ دژی خه‌ته‌نه‌ی ژنان بوون. نه‌م دژایه‌تییه‌ له‌ نه‌نجامدا له‌ سالێ (1998 زاینی) ده‌رکرانی حوکمی قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌فزی له‌ لایه‌ن وه‌زاره‌تی ته‌ندروستی میسری لێ که‌وته‌وه. له‌ میانه‌ی نه‌م مشتمه‌رده‌ا ولاتی میسر و دیکه‌ی ولاتی عه‌ره‌بی به‌ شرو‌فه‌کردنی پشینه‌ی خه‌فزی له‌م باره‌وه‌ فتاویان دا.

فی الاسلام¹، دهبی واز له م کاره بینین. ههروهها دتوانین ئهم کاره وهک دهستدریژی بۆ سهه مروف سهر بکهین که شایه نی سزایه و ئهمه ته نیا خه تهنه ناگریته وه و ئه و بابته تانesh دهگریته وه که له سهه بنه مای ئابین و ئاماژه بۆ ئه وه ده که ن که ههر کاتیک به ندایه تی یان پیشه کیی به ندایه تی زیانی بۆ له ش و جهسته هه بی، ئیتر واجب نیه. وه کوو دهستنوژی یان رۆژوو یان چه جیک که ده بیته هۆی زیان بۆ سهه جهسته، که له م حالته دا له بری دهستنوژی ده بی تهیه مووم بکری و رۆژوو و چه ج ئه گهر زیانی هه بی ئیتر واجب نیه. بۆ وینه به کیک له م گپرانه وانه گپرانه وهی ئیمامی شه شه می شیعه کانه که وتی: که سیک که رۆژوو زیان به له شی ده گه بیتهی بهر بانگ بۆ ئه و واجبه". (ئه حمه دی، 1394 ی هه تاوی)

پێویسته ئه وه ش بلێین که پێویستی زیان له خو دوورخستن به مانا یاسایه که ی حوکمه نه ک ماف، واته شیای گۆرین و هه لوه شان وه نیه و که س بۆی نیه زیان به خو ی بگه یه نیت.

ههروهها وه به ره ئینه وه ی چه ند خالی دیکه ش گرینگه. بۆ وینه زیان گه یان دن بۆ مه به ستی عه قلانی و ئامانجی گرینگتر و ههروهها زیان و زه ره ریک که که م بی کیشه ی نیه و عه قل و شه ریه ت تابشت هینان له ئاست ئه و جوژه زه ره و خه ساره تانه قه ده غه ناکه ن، وه کوو کاتیک که چاره سهه ر کردن یان ریگری کردن له نه خو شیه ک که زیانه کانی زیاتر و قورس تره، چاره سهه ره که ی تابشته ئینان له هه مبه ر زیانی که مته ره. به واتیه کی تر، پێویسته زیانی گه وه تر به بهر گه گرتن له هه مبه ر زیانی بچوو کتر به و ئینه وه. به له بهر چاوگرتی ئه م بابته و ئه وه ی که هه تا ئیستا هه یج هه لو پستیکی دیاریکراو بۆ خه ته نه کردنی پیاوان نه گیراوه ته بهر، پێویسته سه رنجی ئه وه ش بده ین که له کاروباری پزیشکی دا ده ستنیشان کردن و دیاری کردن ی راده ی زیان و سنوره کانی خه ته نه کردنی پیاوان له ئه ستۆی که سانی شه ره زا و پسپۆری ئه م بواره یه و ئه رکی فه قبان له م روه وه هه لپنجاندنی حوکمه گشتیه کانی شه ره و لیکۆلینه وه سه به ره ت به بابته تی حوکمه فیه هیه کان له ئه ستۆی شه ره زایانی بابته که یه (صفایی و عباسی، 1394 ی هه تاوی). له هه مان کات دا هه ر له بهر ئه وه سه به ره ت به خه ته نه پێویستمان به هاو بیری نیوان پسپۆرانی بواره جیا جیاکان واته بواره یاسایی، فیه ه و پزیشکی و هته ده کانه که له میانه ی ئه م په یوه ندییه دا زانیاریه کانی هه ر بواریک به خریته بهر ده م بواره کانی دیکه و له کو تایدی له م ریگه وه

1- زیان و زه ره ره گه یان دن به خو تان و خه لک ریگه پندراو نیه.

ئاراستەییەکی فرەپههەند و فرەلایەن لە سەر بنەمای دیاردەبوونی خەتەنە بێتە دی بۆ ئەوێ بە پشەبەستن بەم ئاراستە، باشتەر و قوولتر بتوانین لە خەتەنە برۆانین و کارداکانی شیکاری و پروون بکەینەو و لە ئەنجامدا لە سەپاندنی ئاراستەیی تاکرەپههەندی سەبارەت بە خەتەنە خۆمان بە دوور بگرین و خۆمانی لێ پرزگار بکەین.

لە درێژەدا و سەبارەت بە پرسى خەتەنە پنیویستە ئاماژە بە یاسای عەقلانیی "الکناُس مسلطون علی أموالهم و أنفُسِهِم" بکریت. بە گریمانەکردنی زۆربوونی قازانجەکانی خەتەنە خالیکى دیکە لەم بابەتەدا دپتە ئاراو و ئەویش ئەوێ بە نابی هەرگیز مرؤفیک ناچار بکری جگە لە حالەتی تاییەت و بەپەلە ئەبێ (ووکوو زیانگەیانندن بە کەسانی دیکە یان ترس لە دەستدانی گیانی خۆی) چارەسەر و دەرمان بکەین (صفایی، عباسی و محقق داماد، 1391) کە لەم حالەتەدا بنەمای بێ زیان (اصل لاضرار) و وەپیش پرسیای زالبوون (قاعده تسلط) دەکەوێ و نەخۆشەکە ناچار بە چارەسەر دەکەن. پروونکاری ئەم دوو جۆرە ناوارتە بەم شیوێ: بەکەم: ئەگەر نەخۆشیەکە بێتە هۆی نازار یان زیانگەیانندی بە کەسانی دیکە. لەم حالەتەدا بە ئیزنی سەرپەرشتیاری تاییەت یان سەرپەرشتیاری گشتی ناچار بە چارەسەری دەکەن و حەرामी زۆرەملی بە حوکمی نکۆلی لە زیان و زەرەر و حوکمی نکۆلی لە تەنگانە و نکۆلی لە سەختی لە ناو دەچیت. دوو هەم: ترسی لە دەستدانی نەخۆش لە ئارادا بێ و پروون کردنەوێکەشی ئەوێ بە کە لە دەستدانی سێ قۆناغی هەبێ: 1 مردن و ئەگەر نەخۆش ملی بە چارەسەر نەدا هیچ گومانی تیدا نییە کە کەسەکە بە زۆرەملی چارەسەر بکریت. 2. نەخۆشییە گرینگەکانی وەک کوو نایدز و شیرپەنجە و هاوشیوێکانی، یان لە دەستدانی چاویان برینی قاچ و دەست، گومان لەوێ نییە کە کەسی پێگەیشتوو یاخود سەرپەرشتیارەکە دەبێ پێگری لەو پرووداوانە بکەن و ئەگەر کەسی پێگەیشتوو یان نەخۆشەکە ملی بە چارەسەر نەدا، فەرمانرەوای شەریعەت بۆی هەبێ زۆرداری بگریتە بەر. 3 زیانی کەم: هیچ هۆکاریک بۆ ملنەدانی کەسی پێگەیشتوو لە ئارادا نییە چ بگا بە کەسیکی دیکە. هەر بۆیە حەرामी سەرەتایی ناچار کردنی ئەو بۆ ئەنجامدانی چارەسەر وەک خۆی دەمینیتەو. هەلبەت لە گریمانەیی چارەسەری ناچاریدا، سەرکەوتنی چارەسەر لە بە دەست هێنانی باشتەری ئەنجام بە کەمترین زیانی گونجاو پنیویستە (أصف المحسنی، 1424؛ 254). لەم بارەو هەندیک لە فەقیحان و توویانە:

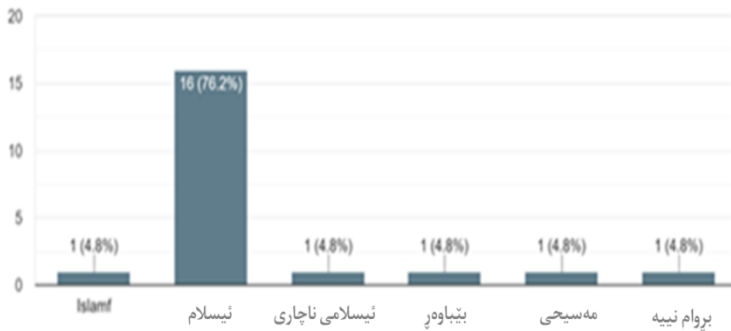
"چارەسەری زۆرەملی هیچ کەس دروست نییە، چونکە کەرەمەتی مرؤف و

رېژگرتن له ئیراده کهي و ههروهها به هوی حوکمه عقلا نییه ناماژه پیکراوه کان که به بی رېگری له لایهن شه ریعه ته وه واژوی له سهر کراوه و ههروهها به هوی ئه وهی ده سگرتن به سهر له ش و سامانی که سه که یه و ئه م کاره به بی ئیزنی ئه وه ده ستر پژییه و ئه وه به پی شه ریعه ت دروست نییه " (نجفی، ۱۹۸۱).

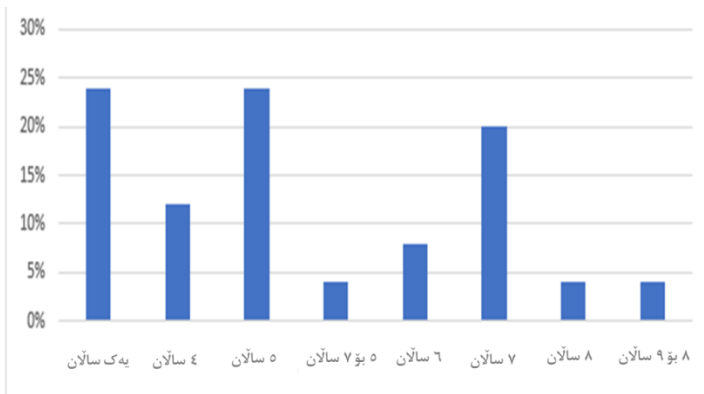
چارته کانی ژیره وه پیشانده ری فرهی ئه نجامدانی خه ته نه له ناوشوینکه و تووانی ههر سی نایینی جووله که، مه سیحی و نیسلامه. وه ک دیاره له ناو کۆمه لگهی به رتو ئیزینه وهی ئه م لیکۆلینه وه دا زیاترین رېژه ی خه ته نه له ناو شیعه کاندئا ئه نجام ده دریت.

نایین

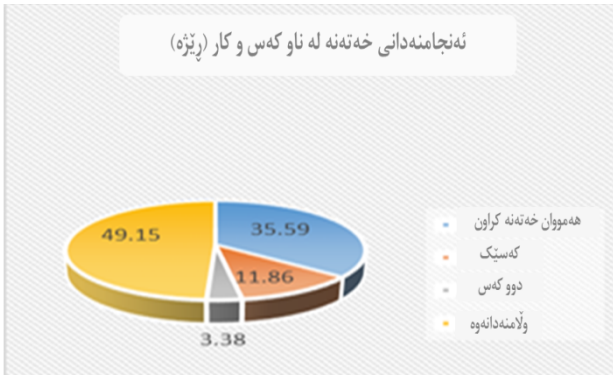
21 responses

چارتی (7) فرهی خه ته نه کردنی پیاوان به پی نایین له ناو کۆمه لگهی به رلیکۆلینه وهی سالی 1400 هه تاوی

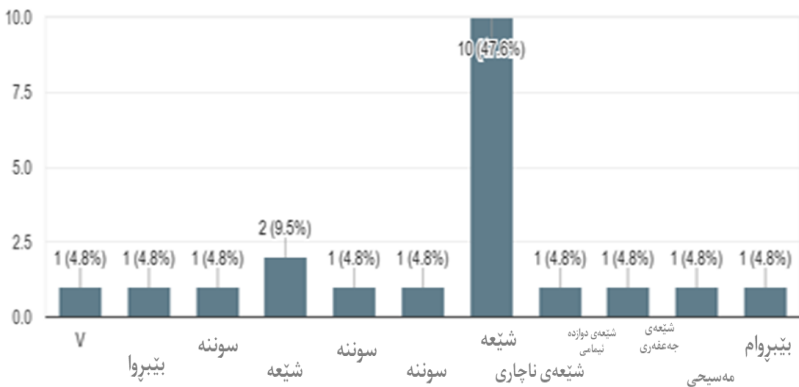
چارتی ژماره (8): ته مه نی پیاوانی ئیرانی له کاتی خه ته نه کردن له ناو کۆمه لگهی تو ئیزینه وه له سالی ۱۴۰۰ هه تاوی

چارتی ژماره (9): فریی کەسانی خەتەنەنە کراو له سالی 1400 هەتاوی

نایین

21 responses

چارتی ژماره (10): فریی خەتەنە کردنی پیاوان به پتی نایین له ناو کۆمهڵگهی بهرلینکۆلینەوهی سالی 1400 هەتاوی

دلی خەتەنە کراو له قورئاندا

پێشتر و له لیکدانەوهی خەتەنە له پهیمانی کۆن و رپۆرەسمی جووله کهکاندا باسی "دلی خەتەنەنە کراو" کراو، بابەتیک که قورئان و فەرمووده کانیش ئاماژەیان پێ کردووه. بۆ نموونه دەستەواژهی "قُلُوبُنَا غُلْفٌ" دوو جار له قورئان له زمانی جووله کهکانەوه هاتووه: بۆ یه کهمجار له ئایه تی ٨٨ی سوورته تی به قهره دا هاتووه:

ههروهها (جووله کهکانی سهردهمی پێغه مبه ر) وتیان: دلّه کانمان داخراوه (له وتاری

تو تیناگهین) نه خیر وا نییه، نه وانه خودا نه فرینی لی کردوون به هوی کوفر و خوانه ناسیانه وه، که وا بوو کهم پروا ده کهن.¹

جاری دوو ههم له نایه تی 155 سووره تی نساء هاتووه:

ئینجا به هوی په یمان شکاندن بان و بی باوه پریان به نایه ته کانی خوا و کوشتنی به ناحه قی پیغه مبه ران له لایه ن نه وانه وه و نهو قسه شیان که ده لین دلی تیمه داخراوه و په رده ی پیوه به (مه به ستیان نه وه به که ناماده نییه گوی بو هیچ راستیه ک بگرن، خوا لئیان توو ریه و نه فرینی لی کردوون) نه خیر به و جوړه نییه که نه وان ده لین، به لکوو خوا موړی ناوه به سهر دل و دهر وو نیاندا به هوی بی باوه پروا نیانه وه، جا بویه به هندیکان نه بی نه وانی دیکه باوه نا هینن.²

سه بارت به خویند نه وه و شیکاری په یوه ست به "قُلُوبَنَا غُلْفٌ" عه لی قولی قه رای لیکو لینه وه یه کی تیر و ته سه لی نه انجام داوه که ده توانین نه و نه انجامه ی لی هه لنجینین که وشه ی "قلب أغلف" به واتای "دلی خه ته نه نه کراوه". ناو براو له شو نیکدا له پروون کردنه وه ی غلف دهنووسی غلف (سکوونی لام) کوی أغلف (سکوونی لام) و نه و شته یه که له غه لافدا بیت. ههروه ها پیاو یک که خه ته نه نه کراوه پتی ده لین "أغلف". نه م زاراو له فهره نگی یه هوود و مه سیحیدا باو بووه. له ده قه ئیسلامیه کانشدا، به تایه ت له فهر مووده کانی پیغه مبه ر و حه زره تی عه لیدا، نه م زاراو به واتای "دلی کافر"، "دلّیک که ئیماننی تیدا دانه مه زراوه" یان "دلّیک که له ئیمان بیهریه" به کار هاتووه. به پتی نه م به لگانه ده توانین بلین "دلی خه ته نه نه کراوه" دلّیکی سهر کیش و سهر بزپو، دلّیکی ناپاک و گلاو و به گوناحی رّوحیه وه لیخنکراو و تووشبوو به نه خو شیی مه عنه وی، دلّیکی داخراو و که ر، و دلّیکی رقه و به بی ژ یانی مه عنه وییه (قرایی، 1380 ی هه تاوی). به واتایه کی دیکه گه لی جووله که له ولامی بانگه پستی موسا باس له وه ده کهن که دلّیان به هوی نه وه ی ئیمانان نه هینابوو خه ته نه نه کراو بوو. هه ر هه موو نه م به لگانه پیشانده ری نه وه ن که پیش گریمان کانی نه م دووانه سه بارت به نه شته رگه ری خه ته نه لیک نریکن.

خه ته نه له فهر مووده و گپړانه وه کاند

فهر مووده و گپړانه وه زور له پیغه مبه ری ئیسلام و ئیمانانی شیعه سه بارت به خه ته نه

1- وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ

2- فِيمَا تَنْصُهُمْ مِثْلَهُمْ وَكُفْرَهُمْ بآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَعِيرٍ حَتَّى وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا

دەگێر نەووە که لەم توێژینەووەدا بە کۆکردنەووە و شیکاریی هەموو گێرپانەووە و فەر موودەکان، گرینگیی ئەم بابەتە لە ئایینی ئیسلامدا تاوتوێی کراوە. وەک دەوتری لە قورئاندا هیچ نامازەیهکی راستەوخۆ سەبارەت بە خەتەنە نەکراوە، بەلام ئەهلی شیعە و ئەهلی سوننە بە پشتبەستن بە هەر دوو ئایەتی 123 سوورەتی نەحل و ئایەتی 161 سوورەتی ئەنعام، جێبەجێ کردنی نەریتەکانی ئیبراھیم بە واجب دەزانن.

لە ئایەتی 123 سوورەتی نەحل هاتووە:

(ئەو محەمەد) لەوهدوا (دوای چەندین سەدە) وەحی و نینگامان بوو تۆ نارد که شوێنی ئاین و بەرنامەی ئیبراھیم بکەویت که بە دوور بوو لە هەموو بیرو باوەڕینکی چەوت، هەر وەها لە دەستەوی موشریکانیش نەبوو.¹

و لە ئایەتی 161 سوورەتی ئەنعام هاتووە:

ئەو محەمەد پێیان بلی: بە راستی من بەروەردگارم، هیدایەت و پێنۆینیم کردوون بوو پێگە و رێبازی راست و دروست، ئایینیک که راگری ژبانی خەلکە، ئەویش ئایینی ئیبراھیمیە که دوورە لە هەموو لادان و نارێکییە که و ئەو هەرگیز لە ریزی موشریک و هاوئەندەران نەبوو.²

لەم ئایەتانەدا "حەنیف" نامازە بوو کەسێکی عەرەب دەکا که لە سەر دەمی بەر لە ئیسلام ژیاووە و خودا بەرەست بوووە یان گروپیک لە خەلک که هۆگری ئەنجامدانی ئیشتی موشریکانە وەکوو بت پەرستی نەبوون. راستە که لەم ئایەتانەدا بە شیوەی تاییەت جەخت لەسەر خەتەنە نەکراوەتەو، بەلام پێی وایە خودا لاسایی کردنەوی ئیبراھیم لەبەر درێژەدان بە بەلێنی نیوان ئیبراھیم و خودا بە پێنۆست دەزانیت.

مەلّا جەمال واژی، لە ولّامی ئەم پرسیارە توێژینەووە که "بوچی سەرەرای ئەووی قورئان فەرمانتیکێ راشکاوی بوو خەتەنە نەداوە، ئەم بابەتە هاتۆتە ناو ئایینەووە" دەلی:

لە ئایینە یەکتاپەرستیەکاندا بە شیوەی تاییەت باسیان لە خەتەنەیی پیاو کردووە، بەلام ئەمە ئەو ناگەیینی که لە کتیبی پیرۆزدا هاتییت.

بەم پێیە دەتوانین بەلێن خەتەنە نەریتیکە که لە سەر دەمی بەر لە ئیسلامەووە باو بوووە و بە کۆت و بەندی تاییەتەووە هاتە ناو سەر دەمی ئیسلامەووە، بەلام بە بوچوونی فەقییان و زانایانی ئیسلامی، وەک یەکیک لە پێنۆستیە ئایینیەکان لە قەلەم دەدری و سەر بەری ئەووی که

1- ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

2- قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

ناینزا جیاوازه کانی ئیسلام سه بارهت به چۆنیه تی و کاتی ئه نجامدانی خه ته نه ناکوکییان ههیه، به لآم سه بارهت به واجب بوونی ئه نجامدانی خه ته نه زۆر هاوده ننگن. شیخ موفید له کتیبی المقنعه له م بارهوه ده لئ:

ئهوهی ده بیته موسلمان ئه گهر بیههوی بچی بۆ حه ج، هه تا خه ته نه نه نه کری بۆی نییه پرواته حه ج.

نه جه فی جه واهیری نووسه ری کتیبی جواهر الکلام، بۆ چوونیکه هاوشیوهی ههیه: ئه گهر کافر یک بوو به موسلمان و پیشتر خه ته نه ی نه کردی له سه ری فه رزه که خه ته نه بکا، نه ناهت ئه گهر پیریش بیت. (نجفی، 1981).

فتوادان له مهر خه ته نه له نایینی ئیسلامدا

خه ته نه له دیرزه مانه وه یه کیک له نهریته باوه کانی ناو موسلمانانه کان بووه و هه تا ئیستاش به رده وامه و فه رمووده کان ده توانن ئه م ئیدعا یه پشتراست بکه نه وه. به لآم له به رانه ر ئه م کاره دا، له کتیب و توژی نه وه جیاوازه کان و له روانگه ی ناینزا جیاوازه کانی ئیسلامه وه، هه لو یستی جوړاو جوړ گیر دراوه ته وه که گرینگترین هوکاری ئه م جیاوازی به ش له وه وه دی که له قورناندا سه بارهت به خه ته نه هیه هه لو یستیکی راشکاو و دیاریکرومان نییه. نه بوونی به لگه ی متمانه پیکراو له قورناندا وای کردووه که زانایان و فه قیبان را و بۆ چوونه کانیان سه بارهت به خه ته نه یه کده ست نه بی و ئه نجامه که ی بووه ته هه لو یستگرتی جیاواز له لایه ن ئه وانه وه.

ئیکسان تانگۆک¹ (2018) له خویندنه وه کانی دا جه خت ده کاته وه که به پتی قوتابخانه ی حه نه فه یه کان، مالکیه کان و حه نه لیه کان خه ته نه ی پیاوان سونه ته و خه ته نه ی ژنان که رامه ته². له حالیکدا قوتابخانه ی شافعییه کان خه ته نه بۆ پیاوان و ژنان به واجب ده زانیت.

محه مه دحه سین سه عیدی له توژی نه وه یه که یدا له م باره وه ده لئ: فه قی شیعه کان خه ته نه بۆ پیاو به واجب و بۆ ژن به سونه ت ده زانن، به لآم هه موو به ندایه تیبه کانی که سی خه ته نه نه کراو جگه له ته وافی که عبه یان به دروست زانیوه. شافعییه کان له و باوه رده دان که خه ته نه هه م بۆ پیاو و هه میش بۆ ژن واجبه. حه نه لیه کان بۆ پیاوی به واجب و بۆ ژن به سونه ت و مه کره مه تی ده زانن. حه نه فی و مالکیه کان خه ته نه به دروشم و سونه تی

1. Ikhsan Tanggok
2. virtuous

ناواجبى ئىسلامى دەزانن (سعيدى، 1390: ل 70).

تىم وينتير¹، مامۇستاي كۆلتىزى خواناسىيى زانكۆزى كەمبىرىچ، لە دىمانەيەكى تايەتدا جەختى لە سەر ئەم بابەتە گرینگە كردهووە كە خەتەنە بۆ ھەموو رېيازەكان² واجبە و جياوازيە كە زياتر لە قوتابخانەى مالكيەكاندا دەزانن كە خەتەنە بۆ تازەموسلمانەكان بە بابەتتى خۆويستانە و ناواجب لە قەلەم دەدەن. بە وتەى ئەو، شافىعئىيەكان بەندايەتتى كەسئىكى خەتەنەنەكراويان پىي قبوول نىيە، لە حالئىكدا مالكيەكان بۆ ئەم پرسە ھىچ كىشەيەكيان نىيە (ھەمان).

خالئىكى دىكە ئەوويە كە خەتەنە بابەتئىكى واجب و يان فاكتەرىئىكى شوناس بەخش بۆ جياوازي دانان لە نيوان موسلمانان و ناموسلمانان بوو، لە ئەنجامدا دەتوانىن ئىدعا بكەين كە خەتەنە لە سەردەمى ژيانى پىغەمبەرى ئىسلام و لە ناو ھاوولانيدا باو بوو. بەلام ھەندى بەلگە ھەن كە ئەم ئىدعايە رەت دەكەنەو. تەنانەت ئەگەر واى دابئىين كە ئەم نەرىتە لە ناو عەرەبە نەفامەكاندا باو بوو، شوئىنكەوتووانى دىكەى ئىسلام خەتەنەكراو نەبوون و سەبارەت بەوھى كە ئەوان پاش موسلمان بوون خەتەنە كرابئتن ھىچ بەلگەيەك لە بەر دەستدا نىيە. بە گوئىرەى گىرآنەوھى ئىبنى قەيوومى جووزيە، كە يەكئىك لە زانايانى قوتابخانەى ئابنئىزاي سوننەى حەنبەلى بوو، كاتئىك كە مىرى بەسەرى ناچار كرددوو كە بەساللا چووانى خەلكى كىكر لە زستاندا خەتەنە بكا و ھەندىكيان بەو ھۆيەو مردن، حەسەن بەسەرى وەك نارەزايەتتى و سەرسامى وتى رۆمى و فارسى و حەبەشى ئىمانيان بە پىغەمبەرى ئىسلام ھىنا و كەسئىش لە خەتەنەكراو بوونيان نەكۆلئىيەو. ھەرەھا كاتئىك كە لە سەد سالى پىش ئىستادا پىشنيارىيان بە والىي خوراسان واتە جەراچ كورپى عەبدوللا دا بۆ ئەوھى تازەموسلمانەكان كە بە روالەت بۆ خۆقوتاردان لە جزييە بوونە موسلمان بە خەتەنە تاقئىيان بكەنەو، عومەرى كورپى عەبدولعەزىز بۆى نووسى خودا پىغەمبەرى كرد بە بانگھىشتكار (داعى) ئەك خەتەنەچى (خاتن) (ھەمان). كەواتە لە ئايىنى ئىسلامئىشدا راشكاوانە كەس بۆ خەتەنە بانگھىشت و ناچار نەكراو كە ئەگەر ئىجبارئىش بوايە دەبا بە پنى گۆرانكارىيەكانى ئىستاي ماف و نازادىيە تاكە كەسئىيەكان ئەم دياردە لەم سەردەمە ھەلبوو شەبايەتەو يان بخرايەتە ئەستۆ كەسەكە خۆى. بەلام بە داخوھە ئەم مەسەلە بە ھىز و پىزەوھ لە لايەن ناوھندە كۆمەلەيەتتى و ئايىنىيەكانەو بەردەوام بوو و بوەتە ھۆى زيان

1. Tim Winter
2. schools

و خهسارهت بۆ سههر جهسته و دهروونی زۆریک له مندا لان! دهلین ههر نهریتیکی خوڤییی که نه توانی له پښهه و تووویزی فرههنگه کان خووی له گهل پهوتی یه کگرتنی فرههنگی بگونجینی و تیهه لکیشی ب، ده بی وه ک نهریتیکی کۆنه یان نانهرمی نوین وه لا بنری، و نایا کاتی نه وه هاتوو که نه شته گهری خه ته نه وازی لی بهینریت؟ ناخو کاتی نه وه نه هاتوو که موجته هیدان و موته شه ریه کان به نیازی هاوئاراسته کردنی یاساکانی ئاین له گهل هه لومهرجی سه ردهم، خوینده وه و شیکاریی نووی و مروف خوازانه و دوور له توندوتیژی سه بارهت به یاسا و پرپسا و فه رمان و پرپر یه ئایینییه کان بۆ ئیمانداران بخه نه روو؟

خشتهی ژماره 3: فتوای ربهه رانی ته قلیدی و زانایانی ئایینی دهروه و ناوه وهی ئیران (له لایه ن گروپی نه م تووینده وه کو کراوه ته وه)

ناوی موجته هید: سه ید عه لی سیستانی

ئایین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: له سه ر پیاوی پنگه یشوو واجبه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندا ل له سه ر دایک و باوک: مسته حه ب.

تا چ کاتیک ده توانین مندا لی تیرینه خه ته نه بکه یین:

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گهل پیاوی موسلمانی خه ته نه کراو:

ئاسته نگی به ر ده م که سهی خه ته نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: خه ته نه بۆ قبو ل بوونی ته وافی که عبه له کاتی حه جدا پتو یسته.

ناوی موجته هید: یوسف سانعی

ئایین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: واجبه. به لام نه گه ر تا هه ره تی با لق بوون

خه ته نه نه کرا، واجبه له سه ری کو ر که خووی خه ته نه بکات.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندا ل له سه ر دایک و باوک: له سه ر دایک و باوک واجبه که

رۆله که یان خه ته نه بکه ن.

تا چ کاتیک ده توانین مندا لی تیرینه خه ته نه بکه یین: خه ته نه له رۆژی حه و ته می دوای

له دایک بوون مسته حه به، به لام پيش و پاش نه و حه و رۆزه ش خه ته ن بکری کیشه نیبه. خه ته نه

واجبه و هه ر کات کرا ده بی نه نجام بدریت.

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گهل پیاوی موسلمانی خه ته نه کراو: دروسته.

ئاسته نگی به ر ده م که سهی خه ته نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان

به شداری کردن له شوینه ئاینیه کان: بۆ ته وافی که عبه له حه ج و حه جی عومره خه ته نه پتویسته.

ناوی موحته هید: شه بیری زه نجان

ئاین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: واجبه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سه ر دایک و باوک: نه گهر دایک و باوکی مندال له بزانه که نه گهر خه ته نه ی نه کن، پاش هه ره تی بالقی بوون به هه ر هۆکاریک خه ته نه ناکرئ، له سه ر یان واجبه و نه گهر خۆی خه ته نه نه کرد له سه ر که سه که واجبه پاش بالقی بوون خۆی خه ته نه بکات.

تا چ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: کاتیک تاییه تی بۆ نییه، به لام واجب وایه زوو خه ته نه بکرئ، واته به زووترین کات نه گهر لووا خه ته نه ی بکهن.

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گهل پیاوی موسلمانی خه ته نه کراو: دروسته.

ئاسته نگی بهر دم که سه سی خه ته نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئاینی و یان به شداری کردن له شوینه ئاینیه کان: له بهر حه رام بوونه که ی دروست نییه. هه روه ها ناتوانی له حه ج به شداری بکا، هه روه ها ته وافی که عبه که شی دروست نییه.

ناوی موحته هید: نوری هه مه دانی

ئاین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: له سه ر که سه سی بالقی خه ته نه کراو واجبه و وازلپهینانی حه رامه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سه ر دایک و باوک: مسته حه به.

تا چی کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: باشتر وایه له نه نجامدانیدا په له بکریت.

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گهل پیاوی موسلمانی خه ته نه کراو: کیشه نییه.

ئاسته نگی بهر دم که سه سی خه ته نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئاینی و یان به شداری کردن له شوینه ئاینیه کان: بۆ حه ج و ئیحرام ده بی خه ته نه بکریت.

ناوی موحته هید: مه کارم شیرازی

ئاین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: له سه ر پیاوان واجبه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سه ر دایک و باوک: واجب نییه، به لام باشتر وایه که خه ته نه ی بکهن که له کاتی بالقی بووندا خۆیان ناچار نه بن خۆیان خه ته نه بکهن.

<p>تاچ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خهته نه بکهین: پیاو ده بی به زووترین کات ئه رکی خۆی که خهته نه کردنه راپه پرتی و نه گهر له کاتی بالق بووندا خهته نه نه کرین نهوا تووشی تاوان هاتوون.</p> <p>هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمان خهته نه نه کراو: دروسته.</p> <p>ئاسته نگی بهر دم که سسی خهته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: تهوافی که عبه و نوپزی تهوافی حه جه که یان دروست نییه و به نداپه تیه کانی دیکه یان دروسته.</p>
<p>ناوی موحته هید: جه وادی نامولی</p> <p>ئایین: شیعه</p> <p>واجب بوونی خهته نه کرانی پیاوی موسلمان: واجبه.</p> <p>واجب بوونی خهته نه کرانی مندال له سه ر دایک و باوک: له پله ی یه که مدا له سه ر دایک و باوک واجبه و نه گهر دایک و باوک نه یانکرد، له کاتی بالق بووندا که سه که له سه ری واجبه که خۆی خهته نه بکات.</p> <p>تاچ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خهته نه بکهین: هه تا کۆتایی ته مه ن خهته نه واجبه، به لام له زووترین کاتدا ده بی نه نجام بدریت.</p> <p>هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمان خهته نه نه کراو: کیشه نییه.</p> <p>ئاسته نگی بهر دم که سسی خهته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: تهوافی عومره و حه جه که ی به تال ده بیته وه.</p>
<p>ناوی موحته هید: قوتا بخانه ی دارولفه تای زاهدان</p> <p>ئایین: سوننه / حه نه فی</p> <p>واجب بوونی خهته نه کرانی پیاوی موسلمان: واجبه، یه کیک له بابه ته جه وه ره بیه کانه.</p> <p>واجب بوونی خهته نه کرانی مندال له سه ر دایک و باوک: واجبه.</p> <p>ماوه ی زه مه نی خهته نه کرانی مندالی تیرینه: هه ر کاتیک کرا ده بی خهته نه بکرت.</p> <p>هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمان خهته نه نه کراو: دروسته.</p> <p>ئاسته نگی بهر دم که سسی خهته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: هیچ بهر به ست و کیشه یه ک نییه.</p>
<p>ناوی موحته هید: مه ولانا عه بدولحه مید ئیسماییل زهیی</p> <p>ئایین: سوننه / حه نه فی</p> <p>واجب بوونی خهته نه کرانی پیاوی موسلمان: نهریتیکی سر وشتیه.</p> <p>واجب بوونی خهته نه کرانی مندال له سه ر دایک و باوک: له فه ر مووده هاتووه و به</p>

گویره ی نیمام نه بوو حنیفه واجب نییه.

تاچ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: دایک و باوک بهر له بالقی بوونی کور
 ده بی خه ته نه ی بکهن. کاتیک که بالقی بوو شیواو نییه لای که سیک عه وره تی در بخا، نه گهر خوی
 ده توانی خوی خه ته نه بکا و یان نه گهر لوا، عه وره تی جوان داپوشی، به جوریک که چاوی
 که سی خه ته نه چی به عه وره تی که سه که نه که وی، بوی هه به خه ته نه نه نجام بدات.
هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمانی خه ته نه نه کراو: کیشه نییه.
ئاسته نگی بهر دم که سی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان
به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: ناماده بوون له شوینی چول قه ناکه.

ناوی موحته هید: ماموستا مه لا یوونس وهیسی

ئایین: سوننه / شافیعی

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: خه ته نه ی پیاوی موسلمان پاش بالقی بوون
 واجبه. په له کردن له خه ته نه له حه وته مین رۆژی له دایک بوونه وه واجبه. به لام خه ته نه سی
 مهر جی هه به: بالقی و عاقل بی و بتوانی بهر گه ی ئیش بگریت. بو وینه نه گهر منداله که لاواز بی و
 نه توانی له رۆژی حه وته مددا بهر گه ی خه ته نه بگری خه ته نه که هه تا نه و کاته ی که مندال خوی
 ده گری و هدوا بخریت. نه گهر که سه که عه قلی نه بی خه ته نه بو نه و منداله واجب نییه و سونه ته.
واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: له سه رو به ندیکدا که مندالی
 ساوا تابستی ئیشی خه ته نه ناهینتی خه ته نه له سهر دایک و باوک واجب نییه. خه ته نه ی مندال له
 سهر دایک و باوک واجب نییه.

تاچی کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: نیمام یان حاکمی کاتی ده بی
 فرمان بدا نه وان هی عاقل و بالقی به لام خه ته نه نه کراون ده بی خه ته نه بکرین. نه گهر نه م ناچار ییه
 چوو بهواری جینه جی کردن و کهس خه ته نه نه کرا نه وه گونا جبار ده بیت. به لام نه گهر هه تا کاتی
 مهرگ خه ته نه نه کرا، پاش مهرگ پیویست به خه ته نه نه کردن ناکات.
هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمانی خه ته نه نه کراو: کیشه نییه.
ئاسته نگی بهر دم که سی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان
به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: کیشه ساز ناکا، به لام کاتی غوسل ده بی ئاو بچیتته ژیر
 پیستی پیشه وه و نوکی سهرت ته ر بی و نه گهر نه مه ی نه کرد ده بی ته یه موم بکات.

ناوی موحته هید: زانکوی نه لئه زه هری میسر

ئایین: سوننه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: واجبه، واته به سووده.
واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: باشتر وایه دایک و باوک له

کاتی مندالیدا منداله کانیاڼ خه ته نه بکهڼ بؤ ټه وهی له گه ووره سالیډا زور نازار نه چیرن.
تا چی کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: نه گهر کور پکی گهنج خه ته نه
 نه کرابو ده بی ههر کات که بؤی لوا هم کاره بکات. به لام باشتیرین رور بؤ خه ته نه حهوت رور هی
 دواى له دایکبونه و نه گهر نه بوو نیزنی ټه وهه به که به زووترین کات و ههر کاتیک کرا و باشتیر
 بوو خه ته نه ټه نجام بدریت.

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گهل پایوی موسلمانى خه ته نه کراو: دروسته.
ټاسه نگی بهر دم که سى خه ته نه کراو له ټه نجامدانى کاروبارى ټایینى و یان
به شدارى کردن له شوپنه ټایینیه کان: به ندایه تیی که سى خه ته نه کراو هه تا ټه کاته که دلنیا
 بی پیسی له خوی دوور خستو ټه وه قبوله. به شپوهی ټایهت هیچ شتیک له که سى خه ته نه کراو
 قدهغه نه کراوه و له روى ټایینیه وه هاوشپوهی که سى خه ته نه کراوه. به لام هم که سه ده بی زور
 وریای پاک و خاوییی له شى خوی بیت. و نه گهر له شى پیس بی ټه وه به ندایه تی لی قبول
 ناکری و ده بی پاش پاک و خاوییی به ندایه تیه که هی دست پی بکاته وه.

ناوی موجهه هید: حاجی ماموستا سید محمهد نووره دین واژی

ټایین: سوننه / شافعی

واجب بوونی خه ته نه کرانی پایوی موسلمان: به لی، به گویره فیهی ټیمام شافعی
 خه ته نه ی پاوان واجبه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: نا، فهرمانی واجب بوونی
 خه ته نه بؤ پایوی موسلمان ها تووه و هم موو که س ټهرکی سهر شانیه تی که خوی خه ته نه بکات.
 هه لبت به کیک له زانایانی شافعی به ناوی علامه زهرکیشی ده لی کاتیک که مندالی کور به
 ته مهنی عه قل پیشکان¹ بگا، له سهر دایک و باوک واجبه که خه ته نه ی بکهڼ. هه لبت هم فتوايه
 به بچوونی دیکه ی زانایان قبول کراو نییه، چونکه مه سه له ی خه ته نه بؤ که س و کار و دایک و
 باوکی که سى موسلمان یان ته نانهت حاکمی نیسلامی نییه، به لکوو خه ته نه بؤ خودی که سه که
 واجب کراوه.

تا چی کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: له ته مهنی که مدا بؤ دایک و باوک
 مه ندوبه² که کوره که یان خه ته نه بکهڼ، به لام له سهر یان پیوست نییه. که سى تیرینه ی موسلمان

1- ته مهنی عه قل پیشکان (تمیز عقل) ناروانیته چهن دایه تی و ژماره و ناماژه به هه لومهر جیک ده کا که
 مندال بهر له بالقبوونی جهسته یی گه یشتووه ته ناستیک که چاک و خراپ لیک ده کاته وه. هم چاک و خراپ
 لیک کردنه زباتر له ته مهنی حهوت تا ده سالان روو ده دات. عه قل پیشکان مه به ست ټه نجامدانى ټهرکه
 ټایینیه کان نییه و هم و ته زا په یوه ست به بالقبوونی جهسته یی و عه قلییه.

2- مه ندوب هاووتای وشه ی مسته حبه.

له کاتی بآلق بوونی جه‌ستیی و عه‌قلی ئهرکی سهر شانیه‌تی که خه‌ته‌نه ئه‌نجام بدات. خه‌ته‌نه له سهر مندالان و که‌سانی بی‌عه‌قل واجب نییه. که‌سی بآلق و عاقل ده‌بی خه‌ته‌نه بکریت. هاوسه‌رگیری ژنی موسلمان له‌گه‌ل پیاوی موسلمانی خه‌ته‌نه‌که‌راو: به‌لئی دروسته. ئاسته‌نگی به‌ر دم که‌سی خه‌ته‌نه‌که‌راو له ئه‌نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به‌شداری کردن له شوینه‌ ئایینییه‌کان: که‌سی خه‌ته‌نه‌که‌راو بۆ ئه‌نجامدانی کاروبار و رپۆرهمی ئایینی به‌ر به‌ستی شه‌رعی نییه و بۆی هه‌یه بچینه هه‌موو شوینیک. هه‌لبه‌ت ئه‌گه‌ر پیستیک نووکی سهرتی داپۆشیوو به‌ جوړیک که‌سه‌که نه‌توانی به‌ باشی غوسل ده‌ربکا، به‌ندایه‌تی و خودابه‌رستیه‌که‌ی دروست نییه و هه‌تا ئه‌و کاته‌ی ئه‌م کیشه‌ی چاره‌سهر نه‌کا بۆی نییه بچینه‌ مزگه‌وت یان ناتوانی بچنی بۆ حه‌ج. ئه‌وه‌ی ئه‌م به‌ندایه‌تییانه له که‌سی خه‌ته‌نه‌که‌راو قبوول ناکرئ له‌به‌ر ئه‌وه‌یه که‌ پاک نییه و په‌یوه‌ندیی راسته‌وخۆی له‌گه‌ل خه‌ته‌نه‌که‌رانی که‌سه‌که نییه، چونکه ئه‌م کو‌سپ و به‌ر به‌ستانه ئه‌و که‌سانه ناگرێته‌وه که خه‌ته‌نه نه‌کراون به‌لام خاوپن.

ناوی موخته‌هید: ئیمام شیخ زهید (کۆلیژی زه‌یتونای کالیفۆرنیا)

ئایین: Sunnah Mu'akkadah/ Preferred

واجب بوونی خه‌ته‌نه‌که‌رانی پیاوی موسلمان: جه‌ختی له سهر کراوه‌ته‌وه. واجب بوونی خه‌ته‌نه‌که‌رانی مندال له سهر دایک و باوک: ئهرکی سهر شانیه‌نه. تاج کاتیک ده‌توانین مندالی تیرینه خه‌ته‌نه‌که‌هین: هه‌تا دواساتی ته‌مه‌ن کاتیان هه‌یه. هاوسه‌رگیری ژنی موسلمان له‌گه‌ل پیاوی موسلمانی خه‌ته‌نه‌که‌راو: کیشه نییه. ئاسته‌نگی به‌ر دم که‌سی خه‌ته‌نه‌که‌راو له ئه‌نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به‌شداری کردن له شوینه‌ ئایینییه‌کان: بۆی هه‌یه هه‌موو کاریک ئه‌نجام بدات.

ناوی موخته‌هید: عه‌بدولره‌حمان محهمه‌د په‌سوولی

ئایین: سوننه

واجب بوونی خه‌ته‌نه‌که‌رانی پیاوی موسلمان: به‌لئی بیگومان خه‌ته‌نه واجبه و ده‌بی ئه‌نجام بدریت.

واجب بوونی خه‌ته‌نه‌که‌رانی مندال له سهر دایک و باوک: بۆ ره‌چاوکردنی بارودۆخی باسکراو له ولّامی پرسیار یه‌ک به‌لئی، ده‌بی خه‌ته‌نه‌ی بکه‌ن. به‌لام ئه‌گه‌ر مهرجه‌کان ره‌چاو نه‌که‌ن مافی ئه‌م کاره‌یان نییه، به‌لکوو واجبه وه‌دوای به‌خه‌ن.

تاج کاتیک ده‌توانین مندالی تیرینه خه‌ته‌نه‌که‌هین:

هاوسه‌رگیری ژنی موسلمان له‌گه‌ل پیاوی موسلمانی خه‌ته‌نه‌که‌راو:

ئاسته‌نگی به‌ر دم که‌سی خه‌ته‌نه‌که‌راو له ئه‌نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به‌شداری کردن له شوینه‌ ئایینییه‌کان: سه‌باره‌ت به‌ نوێژی مردووی که‌سێک که خه‌ته‌نه نه‌کراوه،

شیخ محمه مد رهملی نووسه ری نه‌ایه المحتاج ده‌فهر مووی: نه‌گهر کرا ده‌بې پیستی سه‌ر نه‌ندامی زاوژیکه‌ی هه‌ل‌بدر یته‌وه و ژیره‌که‌ی بشوژدر یت. به‌لام نه‌گهر نه‌کرا نابې پیسته‌که‌ی بېرن و خه‌ته‌نه‌ی بکه‌ن، چونکه‌نم کاره‌ بې‌رېزی به‌ مردووه. که‌واته‌ ده‌بې به‌ بې‌ نوژیی مردوو بېژریت. به‌لام له‌ به‌رانه‌ردا شیخ نبینی چه‌جره‌ هه‌یتمی نووسه‌ری کتیبی تحفه‌المحتاج ده‌فهر مووی: نه‌گهر توانیتان پیسته‌که‌ لا‌ بدن ده‌بې به‌ باشی بیشون. به‌لام نه‌گهر نه‌م کاره‌ مه‌بسه‌ر نه‌بوو ده‌بې له‌ جیاتنی شتنی نه‌و شویته، مردوو ته‌یه‌مووم بکه‌ن و له‌به‌ر پیوست‌بوونه‌که‌ی له‌ سه‌ری نوژیی بکه‌ن و بېنیزن. که‌واته‌ به‌ گویره‌ی فه‌رمووده‌ی شیخ نبینی چه‌جره، کیشه‌ بو‌ نوژیی سه‌ر ته‌رمی مردوو دروست‌ناکا و یتیمه‌ ده‌توانین فتوا‌ی به‌رېزیان بقوزینه‌وه.

و به‌لام سه‌باره‌ت به‌ نه‌نجامدانی رپوره‌سمی چه‌ج، ده‌بې له‌ پینشدا نه‌وه‌تان وه‌بیر به‌پنمه‌وه‌ که‌ جگه‌ له‌ ته‌وافی که‌عبه‌ خه‌ته‌نه‌ بو‌ چه‌ج و ده‌ستنوژیی پیوست‌نبیه و ته‌نیا ته‌وافی که‌عبه‌یه‌ که‌ به‌ بې‌ ده‌ستنوژیی شیاو‌نبیه، دووه‌م نه‌وه‌ی که‌ خاوه‌نی کتیبی اعانه‌ الطالبین ده‌فهر مووی: نه‌گهر که‌سپکی خه‌ته‌نه‌نکراو (اغلف) غوسلی واجب‌ی نه‌نجام‌نده‌ا، ده‌بې ژیر پیستی نووکی سپره‌تیش به‌ ناو بشوا چونکه‌ نه‌ویش حوکمی رواله‌تی له‌شی هه‌یه، چونکه‌ پیستی نه‌وی، نه‌گهر خه‌ته‌نه‌ نه‌کراوه‌ شهرع ده‌لې ده‌بې خه‌ته‌نه‌ بکری هه‌ر له‌به‌ر نه‌ه‌وش نه‌گهر که‌سپک خه‌ته‌نه‌ی کرد، نابیته‌ زامن. که‌واته‌ نه‌گهر توانیتان بیشون، بیشون. نه‌گهر نه‌کرا ده‌بې خو‌ی خه‌ته‌نه‌ بکا، به‌لام نه‌گهر نه‌یتوانی خه‌ته‌نه‌ بکا، به‌ عوزر داده‌نری و وه‌کوو که‌سپکی (فاقِد الطهُورین) ه‌ و نه‌ ناوی وه‌گیر ده‌که‌وی نه‌ خو‌لی بو‌ ته‌یه‌مووم ده‌ست ده‌که‌وی و ده‌بې نو‌یژه‌که‌ی بکا، نه‌م که‌سه‌ نه‌قله‌ف‌ه‌ش بو‌راوه و ژیر پیستی نه‌شوا و له‌ بری نه‌وه‌ ته‌یه‌مووم ده‌کا و دیکه‌ی به‌شه‌کانی له‌شی به‌ ته‌واوی بشوا و ده‌ستنوژیی بگری و به‌ندایه‌تیبه‌کانی له‌وانه‌ رپوره‌سمی چه‌ج به‌ جی پینیت.

که‌واته‌ ناشکرا ده‌بې که‌ خه‌ته‌نه‌ حوکمی تاییه‌تی خو‌ی هه‌یه و هیچ په‌یوه‌ندییه‌کی به‌ دروستی و نادروستی نه‌نجامدانی رپوره‌سمی چه‌ج و کاروباره‌ ناینیسه‌کانی دیکه‌ نبیه. (کتاب اعانه‌ الطالبین شرح فتح‌ المعین، به‌رگی یه‌که‌م، ل 73، بحث فرايض غسل)

دژبه‌ران و لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه‌ له‌ ئیسلام

وه‌ک له‌ ناو جووه‌کاندا خه‌ته‌نه‌ هه‌میشه‌ نه‌یاری بووه، له‌ ناو موسلمانه‌کانیشدا به‌ هه‌مان شیوه‌یه، به‌لام به‌ رپژه‌یه‌کی که‌ متر به‌ره‌لستی خه‌ته‌نه‌ کراوه. راسته‌ که‌ لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه‌ پشت به‌ حوکم و فه‌رمووده و نه‌و قازانجه‌ پزشکیانیه‌ی ده‌به‌ستن که‌ سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ی کورانه، به‌لام نه‌یاره‌کانیشی هه‌ندلی جار به‌ کتیب و هه‌ندلی جار به‌ پشتبه‌ستن به‌ نایه‌ته‌کانی قورنانی پیروژ هه‌ول ده‌ده‌ن نهریتی خه‌ته‌نه‌ له‌ لایه‌ن ئیسلامه‌وه‌ ره‌ت بکه‌نه‌وه.

بۆ وینه عیسامه دین حه نه فی ناسف کتیبی ژوو زیف لوویس¹ له ژیر ناوی "الختان ضلاله اسرائیلیه مؤذیه"² وه رگێراوه توه وه له سالی 1971 زاینی له میسر بلاوی کرده وه وه ها ئیدعیایه کی تئیدایه. رهنگه ئەمه په کهمین کتیبیک بی که له جیهانی ئیسلامدا له دژی خه ته نه بلاو بوو بیته وه، به لام له سه رده می هاوچه رخیشدا له دژی خه ته نه کردنی پیاوان هه ندیک به ره له سستی کراوه که رهنگه بتوانین دواترینه که یان له تیورییه کانی ئۆدیپ یۆکسیل³، فه یله سووفی تورک و کوردی ئەمریکایی⁴ به دی بکه ین که به ره خه نه گرتن له ئیسلام و ئەهلی سوننه و ئەهلی شیعه ناودار بوو و کتیبیکیشی له سالی 2007 به ناوی "قورئان: وه رگێرا ئینکی نوی"⁵ بلاو کرده وه. یوو کسێل⁶ به پشتبه ستن به ئایه ته قورئانییه کان و به تاییه ت ئایه تی 38 سووره تی ئەنعام (هیچ زینده وه ره گیانله به ریک نییه به سه ر زه ویدا بر وا و هیچ بالنده یه ک به باله کانی بفری، ئەوانیش ئومه و گهلنیک نه بن وه کوو ئیوه (له ر ووی دروست بوونه وه دلنیا بن) هیچ شتیک نییه پشتگو ئیمان خسته تی له کتیبه (تاییه ته که ی لوح المحفوظ) دا له وه دوا هه ره موو ئەوانه کو ده کرینه وه بۆ لای په ر وه ردگار یان (بۆ ئەوه ی دادگایی بکرین و هه موو که س مافی خو ی وه بگر ی، یان تۆ له ی ره وای لی بسیت ریت.⁷)، ده قه کانی دوا ی قورئانی وه درۆ خسته توه و پتی وایه قورئان وه ک پردی نیوان خودا و محمه مه د، کتیبیکی ته واوه و به واتایه کی دیکه به لگه یه. ئەو ههروه ها له پشتراست کردنه وه ی بۆ چوونه کانی خو ی نامازه به ئایه تی 59 سووره تی یوونس ده کا: "پێیان بل ی: هه و آل م بدنه ی ئیوه چۆن له خو تانه وه ئەو رزق و رۆزییه ی که خوا پتی به خشیون دابه شی ده که ن و هه ندیکی به حه رام داده نین و هه ندیکی دیکه به حه لال (که چی باوه رتان به به رنامه ی خودا نییه)، پێیان بل ی: ئایا خوا خو ی مۆ له تی ئەو کاره ی پیداون؟! یان خود له خو تانه وه شت به ده م خوا وه له ده به ستن؟!"⁸ و ئایه تی 115

1. Joseph Lewis

2. خه ته نه لاده ری زبانه خشی ئیسرائیلییه.

3. Edip Yuksel

4- بر وانه: ویکیپیدیا.

5. Quran: A Reformist Translation

6 بر وانه:

[https://web.archive.org/web/20080704104344/http://www.yuksel.org/e/resume/resumelo ng.htm](https://web.archive.org/web/20080704104344/http://www.yuksel.org/e/resume/resumelo%20ng.htm) (accessed April 11, 2010.)

7- وَمَا مِنْ ذَابَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُنمِّئْنَا لَكُمْ مَا قَرَرْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ

إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

8- قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ أَدْنَىٰ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ

سوورته تی نه‌نعام، "فهرمان و فهرمووده‌کانی په‌روه‌ردگارت (نه‌ی محه‌مه‌د) له‌و په‌ری راستی و دادپه‌روه‌ریدا به‌ نه‌نجام‌گه‌یشتووه، هه‌رگیز شتی‌ک نییه‌ بیان‌گۆږی، هه‌ر نه‌ویش بیسه‌ره به‌ وتاری هه‌مووان، زانابه به‌ هه‌موو نه‌ینی و ئاشکرايه‌ک.

به‌ وته‌ی یوو‌کسپل، کتییی فهرمووده‌ له‌ سه‌رچاوه‌ بیستتیه‌کانی دوو سه‌ده‌ به‌ر له‌ پی‌نغه‌مبه‌ری ئیسلام ناماده‌ کراون، له‌ حالیکدا یه‌کیک له‌ سه‌رچاوه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی فهرمووده‌ گپه‌رانه‌وه‌ی جووله‌که‌ و مه‌سیحیه‌کان بوو. نایین توژیانی سوننه‌ و شیعه، به‌ پشتبه‌ستن به‌ سه‌رچاوه‌ی سنووردار، گه‌لئ کتیییان نووسیوه‌ که‌ هه‌ندیکیان له‌ چیرۆکی سه‌رچاوه‌گه‌لی وه‌کوو می‌شنای جووله‌که‌، په‌یمانی کۆن و ئیسراییلیات¹ وه‌رگیراون و له‌م رپه‌گه‌وه‌ و هه‌روه‌ها له‌ رپه‌گه‌ی موسلمان‌بوونی توژی‌هه‌رانی مه‌سیحی و جووله‌که‌، چیرۆک و فه‌رمانی نایینی جووله‌که‌ هاته‌ ناو نایینی ئیسلامه‌وه‌ که‌ ده‌توانین ناماژه‌ به‌ خه‌ته‌نه‌ و سه‌ره‌ه‌لدانی مه‌هدی (رژگاریه‌خس) بکه‌ین (یوو‌کسپل، 2008).

به‌ ره‌چاوغرتتی نه‌م پرسه‌ ده‌توانین بلئین پرپایه‌خترین فهرمووده‌کان نه‌وانه‌ن که‌ له‌ وتاریژیی پی‌نغه‌مبه‌ری ئیسلام له‌ حجة‌الوداع گپه‌رداوه‌ته‌وه‌ و هه‌زاران که‌سی گویدار باسیان کردووه‌.

یوو‌کسپل له‌ شوینیکی دیکه‌دا، به‌ پشتبه‌ستن به‌ نایه‌تی 114 سوورته‌ی نه‌نعام، "نایا ره‌وايه (بۆ منی پی‌نغه‌مبه‌ر، بۆ منی ئیماندار) جگه‌ له‌ خوا که‌سیکی تر بکه‌مه‌حه‌که‌م و دادوهر، له‌ کاتیکدا نه‌و زاته‌ کتییی پیرۆزی خۆی که‌ (قورئانه‌ی) بۆ دابه‌زاندوون که‌ هه‌موو دروست و نادروستیکی تیدا جیا کردۆته‌وه‌، نه‌وانه‌ش که‌ کتییمان پیداون (له‌ گاور و جوو) چاک ده‌زانن نه‌و قورئانه‌ له‌ لایه‌ن په‌روه‌ردگارت‌ه‌وه‌ به‌ راست و ره‌وا دابه‌زینرا، که‌وابوو ئیتر تو هه‌رگیز مه‌چۆره‌ ریزی گوماندار و دوودلانه‌وه‌ له‌ هه‌یج شتیکی نه‌م قورئانه‌." ² و نایه‌تی 2 سوورته‌ی ئیعراف "نه‌م قورئانه‌) کتیییکه‌ بۆت هاتۆته‌ خواره‌وه‌، که‌وابوو با سه‌غله‌تی له‌ دل و ده‌رووتاندا نه‌بی (له‌ گه‌یاندنیدا) بۆ نه‌وه‌ی خه‌لکی پی‌ خه‌به‌ر بکه‌په‌وه‌، هه‌روه‌ها یاده‌وه‌ریشه‌ بۆ ئیمانداران." ³ و هه‌روه‌ها له‌ درپه‌وه‌ی به‌لگه‌کانیدا بۆ متمانه‌په‌نه‌کراو‌بوونی فهرمووده‌کان جه‌خت ده‌کاته‌وه‌ که‌ پی‌نغه‌مبه‌ر تاکه‌ وه‌رگری قورئانه‌ و خودا تاکه‌ فه‌رمانده‌ری

1. Gemarak

2- أَفَعَيَّرَ اللَّهُ أَبْعِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

3- كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِيُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

بنه ما ئیسلامیه کانه.

یووکسیل له دریزه‌ی توژیژنه وه کانیدا له سهر بنه‌مای رپت کردنه‌وی رپشه‌ی ئایینی خه‌ته‌نه وه‌ک فه‌رماتیکی خودایی له ئایینی ئیسلام، به پشته‌ستن به‌م نایه‌تانه‌ی خواره‌وه، دیسان پنداگری له سهر نه‌وه ده‌کاته‌وه که ئافرانندی خودا ته‌واوه و خودا مروقی له باشتیرین شیوه‌دا ئافراندوه:

نایه‌تی 4 سوورته‌ی تین: "به راستی ئیمه مروقمان له جوانترین شیوه و رپک و پیکترین شیوازا له هه‌موو رپوه‌که‌وه دروست کردوه."¹

نایه‌تی 2 سوورته‌ی فورقان: نه‌و زاته‌ی که هه‌موو ئاسمانه‌کان و زه‌وی مولکی نه‌وه و ههر نه‌و خاوه‌نیانه، که سیشی نه‌کردوه به رۆله‌ی خۆی و که‌سی نه‌کردوه به هاوبه‌ش و شه‌ریک له مه‌ودای مولک و ده‌سه‌لاتیدا، هه‌موو شتیکی دروست کردوه به نه‌ندازه و قه‌باره و شیوه و تام و بۆن و په‌نگ و جیاوازی هه‌مه‌جۆر، نه‌خشه‌ی رپک و پینکی بۆ هه‌موو شتیکی داناوه (به شیوه‌یه‌ک که پتویستییه‌کانی ئاده‌میزاد دابین بکه‌ن و له خزمه‌تیدا بن).²

نایه‌تی 64 سوورته‌ی غافر: خودا نه‌و زاته‌یه که زه‌وی بۆ کردوون به شوینی سره‌وتن و ژیان و حه‌وانه‌وه، ئاسمانیشی به سه‌رتانه‌وه راگرتوه، رپوخسار و شیوازاتی نه‌خشاندوه، به جوانترین شیوه‌ش نه‌خشاندوه‌یه‌تی. له رزق و رۆزی چاک و پاک و به‌سوود به‌هره‌وه‌ری کردوون، جا نا نه‌وه‌یه خوای په‌روه‌ردگارتان، پاک و بیگه‌رد و بلنده نه‌و خوایه‌ی که په‌روه‌ردگاری هه‌موو جیهانه‌کان و هه‌موو شتیکه.³

نه‌و هه‌روه‌ها له دریزه‌شدا به پشته‌ستن به نایه‌تی 119 سوورته‌ی نيسا "سویند بی به

1- "قَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ" هه‌له‌ت خالیک سه‌بارته به‌م بابته‌ته و نایه‌تی 64 سوورته‌ی غافر گرینگه: له ههر دوو نایه‌ته‌که‌دا وشه‌ی "أحسن" به کار هینراوه که ناوی هه‌فیازی (تفضیلی) له سهر موزه‌که‌ر و له سهر کیشی أفع‌له. له زمانی کوردیشدا ئاوه‌لناوی هه‌فیازیمان هه‌به و نیشانه‌که‌ی "تر"، وه‌کوو زیره‌ک‌تر و له‌په‌ر ده‌نگه‌ه‌توانین بلین مانای باشتیرین وینه‌ی گونجاو ده‌دا و نه‌ته‌واوترین، چونکه له زمانی عه‌ره‌بیدا ئاوه‌لناویکی هاوشیوه له سهر کیشی فعل‌به که پیشانده‌ری سیفه‌تیکی به‌رده‌وام و هه‌میشه‌یه، وه‌کوو ته‌واوترین. سه‌رباری نه‌مه، پرسیارپک که ده‌ورووژپنری نه‌وه‌یه که نه‌گه‌ر وای دابین "أحسن الخالقین" نامه‌زه بۆ باشتیرین جۆری ئافرینراوه‌کان به به‌راورد له‌گه‌ل ئافرینراوه‌کانی دیکه‌یه و نه‌باشتیرین وه‌ک بی‌کیشه و بی‌عه‌یب بی، نایا نه‌وه مروقه‌که ده‌توانی به هه‌ندی گۆرانکاری وه‌کوو خه‌ته‌نه له جه‌سته‌ی ئاده‌میزاد، نه‌م ئافراننده ته‌واو بکات؟!

2- الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا

3- اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُم فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

تو گو مړایان ده که م و به ناوات و خه یالی پووجهوه سه رقالیان ده که م و خوّم فه رمایان پی ده دم و هانیان ده دم، نه وانیش بیگومان گوئی ناژه له کانیان ده برن، ههروه ها فه رمایان پی ده دم نه وانیش دروستکراوانی خودا ده ستکاری ده که ن و ده یگورن، جا نه وهی له جیاتی خوا شه یتان بکاته پشتیوانی خوئی، نه وه به راستی تووشی زیان و خه ساره تمه ندیه کی ناشکرا بووه.¹، ناوبراو هه ر چه شنه شپواندنیک به گونا هه ده زانیت (جانسون، 2010).

سه براهت به م نایه ته شیکاری و شروقه ی دیکه ش هه به. بو وینه، له نه لمیزاندا هاتووه: "له م نایه ته شکومه نده دا له زمانی شه یتانه وه ده گپرنه وه که وتوویه تی: "من مروقه کان له ریگهی سه رقآل کردیان به په رستی شتیکی غه پری خودا و گونا حکرده به لاړیدا ده به م و به ناوات و خه یالی که نه هیلی نه رکه کانی ژیانان جیبه جی بکه ن هه لیانده فریونیم بو نه وهی له پیناوشتی پوپوچ و به دوور له راستی واز له شته گرینگه کانیان بینن و فه رمایان پی ده دم و هانیان ده دم که گوئی ناژه له کانیان برن (به م بیر و باوه ره خورافی و خه یالیان نه وه) هه لالی خودا له خوئیان حه رام بکه ن و فه رمایان پی ده دم که ئافریتراوانی خودا بگورن، بو وینه نه و پیاوهی که به پیاوی دروست کراون و خووخده ی ژنانه یان گرتووه له پیاوهی بخه ن هم به هره یان تیدا بکووژن و یان په ره به هه موو جوړه کانی برین - برینی نه ندامانی له ش - بدن و یان پیاوان له گه ل یه کتر تیربازی بکه ن و ژنانیش پیکه وه میبازی بکه ن (علامه طباطبایی، 1386، بهرگ 5، ل 135 و 136).

به لام شیکاری یووکسیل (2008) له م نایه ته به م شپوهیه که هه چه شنه گورنکاریه که به ئامانجی نایینی له خیلقه تی خودا وه ک کاریکی شه یتانی له قه له م ده دریت. ناوبراو نامازه به خه ته نه ده کا که به ریستی سیره ت وه ک ئافراندنیک نه شیاوی خودا به هه ژمار نایه و شتیکی ئاساییه و هه ول بو گورینی وه ها دیارده یه که به نه شته رگه ری له پینا و رزگار بوون، خورافاته. به واتایه کی دیکه یووکسیل له و باوه ره دایه که له ریگهی نا ئاسایی پیشاندان و ناونا تووره و نه و میکانیزمانه ی که چیکراوه نای شتیکی ئاسایی که به شیک له ئافراندنی خودایه سه رکونه بکه یین و هه ول بو ده ستکاری کردن و گورینی دیارده یه که بدیه ن که جه وه ره یکی سروشتی هه یه.

به لام مه هدی ده رگاهی، ماموستای پله به رزی حه وه ی عیلمیه ی قوم، سه براهت به م نایه ته و کاریکی وه کوو خه ته نه بو چوونی جیاوازی هه یه. نه و پی وایه که نایه ته که ی

1- وَلَا ضَلَّتْهُمْ وَلَا مَنَّتْهُمْ وَلَا مَنَّتْهُمْ وَلَا مَنَّتْهُمْ فَلْيَسْتَكُنْ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَا مَرْئِيَهُمْ فَلْيَغْيِرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا

سەرەوه ئاماژە بۆ ئەم بابەتە دەکا که شەیتان مرۆف بۆ ئەو کارانە دنە دەدا که خودا بە گژیاندا چوووەتەو و حەرامی کردوون. کەواتە گۆرانکاری لە ئافرانندی خودا حەرامە. کەواتە هیچ گومانیک لە حەرام نەبوونی خەتەنە و گۆرانکاری لە بەستووکان و پرووک و گیا و ئاژەلان (خەساو نەبوون) دا نییە و کەس ئەمە قبوول ناکا که خەتەنە لە سەرەتادا نایەتی پیرۆز گرتوو یەتیئەو و دواتر بە هۆکاری تایبەتەو دەرھێنراو. کەواتە ناتوانین پێشکەش کردن و فرۆشتنی ئەندامانی جەستە وەک گۆرانکاری لە ئافراندن بە حەرام لە قەلەم بدەین و لە بنەرەتەو مەبەست لە گۆرانی ئافراندن - بە پێی لیکدژی شیکاریی زانایان - هەمان گۆرانکاری لە نایینی خودا و یان گۆرانکاری لە حوکمی سروشتی مرۆیی و یان دەرچوون لە سروشتی پاکی مرۆییە، وەک خوالیخۆشبوو تەبرەسی لە شیکاریی خۆیدا لە ئیمام سادق دەیگێرێتەو (درگاہی، 1395: ل 45).

خەتەنە ییغەمبەران و ئیمامان

خەتەنە ییغەمبەرانی خوا بابەتیکە که لەبارەیانەو گێرانەو ی لیکدژ ھەیە. بۆ وینە ئەبووھۆریرە، لە زانیانی کۆشکی مەعاوییە، لە ییغەمبەری ئیسلام دەگێرێتەو کە ئیبراھیم یەکەمین خەتەنە کراو بوو و لە تەمەنی 80 سالاندا خەتەنە کرا، لە حالیکدا گێرانەو ی دیکە ھەیە کە ئەم گێرانەو ڕەت دەکاتەو. لە گێرانەوکانی دیکەدا تەمەنی خەتەنە کردنی ئیبراھیم بە کەمینک جیاوازییەو بەس کراو و ئیبنی عەباس بیرمەندی ئیسلامی بە گێرانەو لە ییغەمبەر و توویەتی کە یەکەم خەتەنە کراو ئیبراھیم نەبوو بە لکۆو نادەم بوو (سعیدی، 1390).

بەلام لە گێرانەو یەکی دیکەدا کە ھی ئیمام سادقە خەتەنە کرانی حەزرەتی ئیبراھیم وەرۆ خراوەتەو و بە پێی ئەم گێرانەو، بەرپێستی سیرەتی ییغەمبەران وەکوو بەندی ناوک لە دوی حەوت رۆژی دوی لەدایکبوون خۆی داکەوتوو. لەم نێوئەدا ئیسیحاق و رۆلەکانی ئاوارتە بوون و نەریتی خەتەنە کران لەوساوە بۆتە باو (ھەمان).

ھەرەھا بە پێی کۆمەلێ گێرانەو ی دیکە (لانیكەم دوازدە کەسیان، واتە ئادەم، شەیس، ئیدریس، نوح، ئیبراھیم، داوود، سولەیمان، لووت، ئیسماعیل، موسا، عیسا و محەمەد) بە خەتەنە کراوی لەدایک بوون (ھەمان). لە بارە ی خەتەنە کرانی ییغەمبەری ئیسلام رەوشت نووسانی وەکوو ئیبنی ئیسیحاق و ئیبنی ھیشام باسی ھیچیان نەکردوو، سەباری ئەمەش ھەندی فەرموودە بەس لە بە خەتەنە کراوی لەدایکبوونی دەکەن و ھەندی گێرانەو ش بەس لەو دەکەن کە بە پێی نەریتی عەرەب خەتەنە کراو. لە ئوسوولی

کافیدا هاتووه که نه تنیا پیغهمبه‌ران به خه‌ته‌نه‌کراوی له‌دایک بوون که نیردراوانی خوداش
 ئەم تایه‌تمه‌ندیانه‌یان هه‌یه، به جوړیک که زوراره که یه‌کیک له فه‌قییان و موته‌که‌لیمانی
 شیعه‌یه، له ئیمامی پینجه‌می شیعه‌کان ده‌گیریته‌وه:

ئیمام ده‌نیشانه‌ی هه‌یه: 1. پاک و خه‌ته‌نه‌کراو له‌دایک ده‌بیت؛ 2. به‌ناو له‌پی
 ده‌سته‌وه دیته‌سه‌ر زه‌وی و کاتیک که هیشتا کوږیه‌یه شایه‌تیمان دینی؛ 3. به‌ه‌وی
 ناوه‌اتنه‌وه له‌شی پیس نییه؛ 4. خه‌و به‌سه‌ر چاوبدا زال ده‌بی و دل‌ی هه‌ر بیداره؛ 5.
 ورینه‌بیژی و قسه‌ی هه‌لیت و په‌لیت ناکات؛ 6. پشت‌سه‌ری وه‌کوو به‌رده‌می
 ده‌بینیت؛ 7. بونی گووه‌که‌ی له‌میسک ده‌چیت؛ 8. زه‌وی قووتی د‌دا و پار‌بهری
 شاردنه‌وه‌یه‌تی؛ 9. کاتیک که زری پیغهمبه‌ر له‌به‌ر ده‌کا ته‌واو به‌به‌ریه‌تی و کاتیک
 که‌سیکی دیکه له‌به‌ری ده‌کا چ که‌له‌گه‌ت و چ کورته‌بالا به‌شی بستیکی ده‌کات؛
 10 و ئیمام هه‌تا‌ئه‌و کاته‌ی که ده‌مری فه‌رمووده‌گیره‌وه‌یه (له‌گه‌ل فریسته
 نه‌بینراوه‌کان له‌په‌یوه‌ندیاده و وتوو‌یزیان له‌گه‌ل ده‌کا و هه‌واله‌نهنییه‌کان له‌وانه‌وه
 و ده‌گریت) (کلینی، 1407، به‌رگی 1، باب موالی‌الائمه، ده‌روبه‌ری 8).

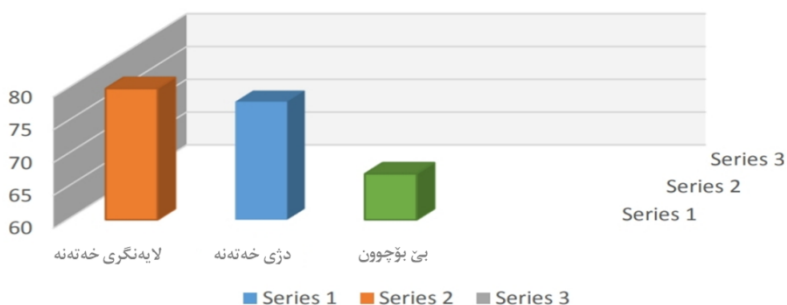
له‌شوینیکی دیکه‌دا له‌ئوسوولی کافی دیسان له‌ئیمام محمه‌دباقر خه‌ته‌نه‌کراو بوونی
 راسپارده و پیغهمبه‌ران گیردراوه‌ته‌وه:

کاتیک راسپارده‌کانی خودا ده‌چنه‌ناو منال‌دانی دایکیان، پاش تپه‌رینی نو مانگ، له
 مالدا هه‌ست و هه‌را و زه‌نایه‌کی توند ده‌بیستی و ئه‌و شه‌وه‌ی وا ئه‌وی تیدا له‌دایک
 ده‌بی، له‌ماله‌وه‌رووناکیه‌کی لی ده‌رده‌که‌وی که ده‌بینی و ته‌نیا دایکی و باوکی ئه‌و
 ده‌بینن و کاتیک له‌دایک ده‌بی، داده‌نیشی و فه‌رعانه‌یه‌کی بو دروست ده‌بی که به
 چوارمشقی له‌دایک ده‌بی و له‌هه‌ر کوی بی له‌سه‌ر زه‌وی ده‌سوورپته‌وه هه‌تا رووه‌و
 قیبله‌داده‌نیشیت. سی جار ده‌پژمی و بو ستایش کردنی خودا ئه‌نگووستی شاده به‌رز
 ده‌کاته‌وه. خو‌ش‌حال و خه‌ته‌نه‌کراو له‌دایک ده‌بی، ددانه‌چوارمه‌کانی له‌سه‌ر و خوار
 و ددانه‌چیره‌کانی و دوو ددانی دواتریان، که پینی ده‌لین زه‌واحیک ده‌رده‌په‌ری و له
 به‌ر ده‌می رووناکیه‌که که وه‌کوو زیږ ده‌ره‌وشپته‌وه و هه‌تا شه‌و و روژیک زیږ له
 ده‌ستی ده‌باری و پیغهمبه‌ران ئاوان. و کاتیک که له‌دایک ده‌بن و وه‌کوو
 راسپارده‌کان ده‌بنه‌پاشکووی پیغهمبه‌ران (هه‌مان، نزیکه‌ی 5).

ئهم جوړه‌پیناسه‌کردنه‌ی که بو‌پیاو چاکان ده‌کرئ به‌دوور له‌عه‌قله‌که ئه‌مه‌گومان و
 در‌دو‌نگیی زیاتری لی ده‌که‌و پته‌وه، بو‌وینه‌ئه‌وه‌ی که: 1. دادپه‌روه‌ری خودا له‌نافراندنی
 به‌نده‌کانیدا تووشی چالنج ده‌کا؛ 2. پاکیی ئیمامان و پیغهمبه‌ران ده‌باته‌ژیر پرسیار،
 چونکه‌روونی ده‌کاته‌وه که نا‌کار و رفتاری نه‌وان سه‌ر‌پشکانه‌نه‌بووه به‌لکوو له‌رووی
 جه‌وه‌ریکی ناچاری و به‌ه‌وی هه‌لا‌واردنیکه که خودا له‌نافراندنی جیا‌وازه‌ی ئه‌واندا به

کاری هیناوه؛ 3. سه‌یرکردنی فریشته‌ناسا و نامرۆفانه‌ی پیغه‌مبه‌ران ئه‌وه پشتر‌پاست ده‌کاته‌وه که ئه‌وان ناتوانن مرۆفه‌کان وه‌ک که‌سانیک که‌ ناهاوسروشت و ناهاوچه‌شنی خو‌یانن ر‌ینۆینیک‌کردنی ب‌کن و بۆ ئه‌م مه‌به‌سته بی‌بایه‌خ و نار‌ه‌وان؛ بوونی ک‌یشه له فه‌لسه‌فه‌ی ئاف‌راندن ده‌سه‌لم‌ینێ و ئه‌و جیا‌کارییه‌ شار‌اوه‌ی که له خیل‌قه‌تی خودادا هه‌یه ناشکرا ده‌کات؛ 5. ناهاوا‌هه‌نگ‌بوونی ئه‌م ئاف‌راندنه له‌گه‌ل بنه‌مای و‌جوودیی مرۆف‌ پ‌یشان ده‌دا و ... هه‌لبه‌ت ره‌نگه‌ هۆ‌کاری ئه‌م وه‌سفه‌ نار‌است و ز‌یده‌رۆ‌یه به‌ هۆ‌ی ک‌یشه و لا‌وازیی زمانی بی‌یان ره‌نگه‌ بۆ ئه‌وه بی‌که له نی‌وان ئاپۆ‌ره‌ی خه‌لک و پیغه‌مبه‌ران مه‌ودا ساز ب‌کا به‌و پاساوه‌ی که نه‌گه‌ر ئه‌وان به‌ که‌سانیک‌کی ئاوارته له‌قه‌لم بدر‌ین خ‌یراتر و با‌شتر وانه‌کانیان ق‌بوول ده‌کر‌یت. ئ‌یت‌ر به‌ هه‌ر هۆ‌کاریک بی‌ ئه‌م وه‌سف و پ‌یناسه‌ نار‌استانه بۆ که‌سانیک که به‌ ئامانج‌ی بانگه‌پ‌شت‌کردنی مرۆفه‌کان بۆ چاکه‌ و راستی و پاکی د‌ینه ناو گۆ‌ره‌پان، ئه‌و ئه‌رک و ئاراسته‌ی وا ئه‌وان بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کهن و ئ‌یدعای ده‌کهن که بۆ ئه‌وه هه‌لبۆ‌یر‌دراون ره‌ت ده‌کاته‌وه.

لایه‌نگران و دژ‌به‌رانی خه‌ته‌نه

چارتی ژماره (11) ر‌یژه‌ی که‌سانی لایه‌نگر و دژ‌به‌ری خه‌ته‌نه‌کردنی پ‌یاو له‌ سا‌لی 1399

هه‌تاوی (ئه‌حمه‌دی، 1399)

بۆچوونی فهقی شیعه کان (ئا) فهقیانی پیشتر

خوالینخو شیبوو موحیق حیلی دهفه رمووی: "وَ الْخَتَّانَ وَاجِبٌ وَ خَفَضُ الْجَوَارِي مُسْتَحَبٌ": خه ته نهی کورپان واجبه و خه ته نهی کچان مستهحه به. (بی تا، ب 2، ل 288).
عهلامه حیلی دهفه رمووی: "وَ خَفَضُ الْجَوَارِي مُسْتَحَبٌ وَ إِن بَلَغَنَ وَ الْأُولَى أَنْ يَكُونَ بَعْدَ بُلُوغِهَا سَبْعُ سِنِينَ": واته خه ته نهی کچان بهر له بالقبوون له سهر دایک و باوک مستهحه به و باشر وایه سالی هه وه ته می کچه بی و پاش بالقبوون له سهری مستهحه به (1411 مانگی، ب 1، ل 143).

شهیدی یه که دهفه رمووی: "وَ يُسْتَحَبُّ خَفَضُ النِّسَاءِ وَ إِن بَلَغْنَ": خه ته نه کردنی ژنان مستهحه به، نه گهر چی به ته مه نی بالقبوونیش گه یشتیتن. (ب 1، 1389: ل 93)
شهیدی دووهه م: "وَ يُسْتَحَبُّ خَفَضُ النِّسَاءِ وَ إِن بَلَغْنَ قَالَ الصَّادِقُ (ع) خَفَضُ النِّسَاءِ مَكْرُمَةٌ وَ أَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنَ الْمَكْرُمَةِ" (ب 1، 1389: 340) خه ته نه کردنی کچان مستهحه به، نه گهر به ته مه نی بالقبوونیش گه یشتیتن، چونکه نیمام سادق دهفه رمووی: خه ته نه کردنی ژنان که رامه تیانه و چی له که رامه تهی ژن بو ژن باشره (1388، ل 339 و 340).

شیخ محمه د هسه نه جهه فی له کتیبی جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، له به شی نیکاح، له باره ی خه ته نهی ژنان سه باره ت به مستهحه بیوونی به کۆدهنگی رازی بووه و گیرانه وه سه باره ت به م بابه تهی به قازانجدار و بی پسانه وه زانیوه. به ریزیان دهفه رمووی: "اما فی الاناث المعبر عنه فی کلام الاصحاب بخفض الجوارى فمستحب بلاخلاف، بل الاجماع بقسیمه علیه، و لنصوص مستفیضه فیه او متواتره" و به لام خه ته نهی ژنان که له که لامی هه ندی له فه قیکان پی ده لئین خه فزی جهواری (خفض جوارى)، به بی جیاوازی مستهحه به، به لام کۆدهنگی له سهر ههر دوو به شه که هیه (به گیردراو و وه دهسته هاتووه) پی وایه گیرانه وهی به سوود و بی پسانه وه سه باره ت به خه ته نه بوونی هیه ... (نه جفی، 1374 هه تاوی، باب النکاح، ل 262).

به ناوردانه وه له بابه ته کانی سه ره وه درده که وی که پرسى خه ته نهی ژنان پیشتر لای فهقیانی پیشتر به شیوهی کۆدهنگ به مستهحه زانراوه.

(ب) فهقیانی هاوچه رخى شیعه

ئایه تولا نه بوولقاسم خو بی له منهاج الصالحین دهفه رمووی: مستهحه به کچیش

خه ته نه بکری، نه گهرچی بالقیش بین و باشر وایه کچ له ته مه نی حوت سالاندا خه ته نه بکریت .

نایه تولا مه کارم شیرازی: خه ته نه کردنی کچان و ژنان له روانگهی زانایانی شیعه به کۆدهنگی و هاودهنگی واجب نییه؛ به لام فهرمانی مسته حب بوونیان دراوه. سه بارهت به شیوازه که ی له گیرانه وه کاندایه خه ختی له سه ر کراوه ته وه که نه وه نه دنامه تایبه ته له بنه وه نه قرتینری، به لکوو ته نیا به شی سه ره وه ی بپردری؛ بو پروون کردنه وه نه وه ی که له سه ر شهر مگه پاچه گوشتیکی بچوک هه یه که نه وه خه ته نه بکریت. له نیستاشدا له جیهانی نیسلامدا نه مه ره چاو ناکری؛ چونکه به پنی هاودهنگی زانایانی شیعه له واجبات نییه و پنیویست ناکا داپه ریکی له وه چه شنه نه نجام بدریت (مکارم شیرازی، 1378).

یووسف سانعی: خه ته نه ی کچان مسته حب نه بووه و نابی و بابه تیکی ئاپۆره یی و خواستی خه لک له زه مه ن و شوینه کان بووه و نامانجه که شی پاکی و جوانی و که رامهت لای میرده. ته نانهت نه گهر له پرووی فیهی و حوکمییه وه شیواوی سه لماندن بی، نه گهر بیته هوی ده رکه وتنی نانۆرمیی تاکایه تی و کۆمه لایه تی و زیان و هیچ هۆکار و سوودیکی بو نه بی، و ... چ بگا به هه موویان، له بهر نه وه بابه تانه و نه وه له لومه رجه ده بی له م کاتانه دا حه رام بکری و مؤله تی پی نه دریت. (صانعی، 1384)

نایه تولا محمه د حسین فه زلولای: خه ته نه ی ژنان چیکراو و دروستکراوی نایینی نیسلام نییه و سونهت و مسته حب نییه. به لکوو نیسلام وه ک بابه تیکی په سندرکراوی کۆمه لایه تی له قه له می داوه که ده توانین وه ک داب و نه ریتی باوی جاهیلی بیهینینه هه ژمار. له دریزه دا نایه تولا فه زلولای گیرانه وه یه کی په یوه ست به ئومه ته ییه که پیشتر باسمان کرد دینیت بهر باس و ده لی: پنگه مبه ر (د.خ) تاوتوی کردنی بابه تی خه ته نه ی به موباحی ره ها نه ده زانی، به لکوو جزریک بیزاری تیدا به دی ده کرد. ته نانهت له فه رموده ی (فلا ته کی ولا تستاصلی) ده توانین حه رامبوونی شه رعیی خه ته نه به دی بکه ین. چونکه ئوسوولیه کان پیمان وایه ره واله تی نیز نه دان هه مان حه رامبوونه، مه گهر نه وه ی که هۆکاریک بو نه بوونی هه بیته.¹

حکومه تی تالیبان و فه رمانی خه ته نه کردنه وه ی پیاوان

تالیبان پاش نه وه ی دیسان له ولاتی نه فغانستان حکومه تی گرتیه وه ده ست به شیوه ی

تونداژویانه و بناژوخوازانه بیر و باوهره ئیسلامیه کانی جیبه جی کرد و سه بارهت به خه ته نه فره مانیکی نامرؤفانهی دهرکرد، بو وینه نه وهی که یه کیچ له پیاوه نایینییه کانیان واته مه جیبولرپه حمان نه نساری که یه کیچ له پیاوه نایینییه توندروه وه کانی خه لکی هه راته و زوربهی ژنان به دوزه خی ده زانی، له ناپریلی سالی 2022 و پرای رخنه گرتن له پزیشکه سکولاره بی ردینه کان که کاتی خه ته نه کردن الله اکبر نالین، خوازیاری خه ته نه کردنه وهی دوو بارهی پیاوان بووه و رایگه یاند به هوئی خه ته نه کرانی بی الله اکبر، ئه م کاره شه رعیه "ناتهواوه" و ده بی دیسان خه ته نه بکرینه وه!

ئه وه ده لئ: "به گویرهی ئه و لیکدانه وانهی که بهنده به هاوکاری سهرؤکی فه رمان به چاکه ی ئیماره تی ئیسلامی له شاری هه رات نه نجامم داوه، بوم دهرکه و تووه که پزیشکان له کاتی خه ته نه کردن (برینی به ریست) ناگورینن الله اکبر." ناوبراو و پرای نامازه به وهی که خه ته نه ی ئه م که سانه "ناتهواوه"، له درپژهدا وتی: "داوا له گه وره کانی ئیماره تی ئیسلامی ده که م که هه موو ئه و پیاو و مندالانه ی که له ماوهی ئه م چل ساله دا له ژیر نالای سوڤیهت، ئه مریکا و کویله گوئی له مشتته کانیان خه ته نه کراون کو بکرینه وه و دیسان به شیوهی باشی ئیسلامی خه ته نه بکرینه وه." (سرپوش افغانستان، 14 مانگی گولانی 1401 هه تاوی، کودی هه وائل: 1401021422). ئه م به لگه پیشان ده دا که چون پیکهاته حکومه تی و نایدولژیکیه ده سه لاتداره کان وه ک گوتاریکی نایینی له پیناو شه رعیه تدان به کاریکی تونداژو و نامرؤفانه که لک له نایین وه رده گرن.

سروران گرامی!

طبق بررسی های که بنده به همکاری ریاست امر بالمعروف امارت اسلامی در شهر هرات انجام دادم، متوجه شدم که داکتران در هنگام ختنه سوری (بریدن پوست شنبول) نعره تکبیر (الله اکبر) نمیگویند. سروران من !! کسانی که در ۴۰ سال گذشته در نبود سایه حکومت اسلامی توسط داکتران سکولار بیدین، بی ریش، بی نماز، و نکتای پوش به روش یهود و نصارا ختنه شده بودند، به والله قسم ختنه ی همه شان ناقص هست، و بنابراین از بزرگان امارت اسلامی خواهان این هستم که همه مردان و بچه های را که در این ۴۰ سال زیر پرچم شوروی، آمریکا و غلامان حلقه بگوش شان ختنه شده اند را جمع آوری کرده و دوباره به طریقه احسنه اسلامی ختنه نمایند. البته اون عزیزان که در حضور ملا، قاری و حافظان با ذکر نعره تکبیر ختنه شده اند ازین حکم مستثنی میباشند!

و ما علینا الابلاغ المبین!

وینهی ژماره 26: فره مانی خه ته نه کردنه وه پیاوان له حکومه تی تالیبان

به‌شی پینجه‌م: ناراسته‌ی زانستی سه‌بارت به‌خته‌نه

پیشه‌کی

له‌جیهانی زانست‌په‌روه‌ری نه‌ورژدا هیچ‌دیاردیه‌ک به‌بی وردبونه‌وه له‌پیوره زانستییه‌کان ناتوانی‌په‌رہ بستینی و له‌ناو کۆمه‌لگه‌جیا‌جیا‌کاندا به‌شیوه‌ی به‌رچاو بلاو بیته‌وه. دیاردیه‌کی وه‌کوو خه‌ته‌نش له‌م ری‌سایه‌به‌ده‌ر نییه. به‌م پیته‌ئامانجی‌ئهم به‌شه (به‌شی پینجه‌م) پینساندانی وینه‌یه‌کی خه‌ته‌نه‌یه‌که له‌گه‌ل پیوره زانستییه‌باوه‌کان بگونجیت. بۆ‌ئهم مه‌به‌سته، له‌ناو ناراسته و ری‌بازه زانستییه‌باوه‌کان، پینج ناراسته‌ی زینده‌وه‌رناسی و پزیشکی، خه‌ل‌کناسی، کۆمه‌لناسی و ده‌رووناسی و یاسا‌هه‌لبژێردراون که زیاتر په‌یوه‌ست به‌م باب‌ته‌یه‌که ئیمه‌ توژی‌ینه‌وه‌ی له‌سه‌ر ده‌که‌ین.

ناراسته‌ی یه‌که‌م زینده‌وه‌رناسی و پزیشکییه‌که له‌م به‌شه‌دا هه‌ول دراوه به‌چ‌بوونه‌وه‌ی زیاتر له‌سه‌ر به‌ری‌یست، کورته‌شروقه‌یه‌ک له‌کاردا باشه‌کانی خه‌ته‌نه و هه‌روه‌ها کۆمه‌لێ زیان له‌م رووه‌وه‌بخریته‌روو. له‌دریژه‌دا ناراسته‌ی خه‌ل‌کناسی خه‌ته‌نه تاوتوی ده‌کری و هه‌ول دراوه بۆ‌ئوه‌ی بی‌ر و باوه‌ر و داب و نه‌ریتی خه‌ته‌نه له‌ولاتی ئیران و هه‌ندی ناوچه‌ی جیهان لیک‌بدریته‌وه. لیک‌دان‌ه‌وه‌ی کۆمه‌لناسانه به‌جه‌خت‌کردنه له‌سه‌ر کۆمه‌لناسی جه‌سته ناراسته‌یه‌کی زانستی دیکه‌یه‌که له‌م به‌شه‌دا کورته‌راپۆرتیکی له‌سه‌ر بلاو ده‌که‌ینه‌وه. ناراسته‌ی دیکه ناراسته‌ی ده‌رووناسییه‌که زیاتر له‌رووی وینه‌ی جه‌سته‌یی و خه‌سارناسییه‌وه‌بابه‌تی خه‌ته‌نه تاوتوی ده‌کات. روانگه‌ی زانستی یاسایی دوا‌به‌شه‌که به‌پی‌ئوه‌هه‌ته‌نه لیک‌بدریته‌وه. له‌م به‌شه‌دا به‌پشت‌به‌ستن به‌نایدای "مافی خاوه‌نداریه‌تی به‌سه‌ر جه‌سته" بارودۆخی خه‌ته‌نه له‌یاساکانی کۆماری ئیسلامی ئیران، په‌یماننامه‌ی نیوده‌وله‌تی مافه‌کانی منداڵ و په‌یماننامه‌ جیهانییه‌کانی دیکه‌ی مافه‌کانی مرؤف تاوتوی ده‌کریت.

ناراسته‌ی زینده‌وهرناسانه و پزیشکی سه‌بارت به‌خه‌ته‌نه به‌رپیست و گرینگیه‌که‌ی له‌خه‌ته‌نه‌دا¹

ده‌توانین بلین له‌هم‌موو شیرده‌ره‌کاندا نه‌ندامی زاوژی نیر و می‌جوره پۆشه‌نیک‌ی هه‌یه. له‌ره‌گه‌زی نیرینه‌ی مرؤفدا هم پۆشه‌نه‌پتی ده‌لین به‌رپیست. له‌نیوان به‌رپیست و پیستی نه‌ندامی زاوژی هیچ سنووریک به‌دی ناکرئ، به‌لکوو به‌رپیست (پیستی نووکی سیرهت) به‌شی دانه‌پراوی پیستی نه‌ندامی زاوژی‌یه. پیستی نه‌ندامی زاوژی له‌خال‌ی ویک‌که‌وتن واته‌هه‌لتوقینی شهرمگه‌وه‌ده‌ست پی‌ده‌کا و ئینجا به‌ره‌وه‌هه‌تا‌ته‌نه و هه‌تا زیاتر له‌نووکی سیرهت درپژ ده‌بیته‌وه. له‌م شوینده‌دا ده‌گه‌رپته‌وه‌سه‌ر خو‌ی هه‌تا‌ده‌گاته‌درزی ژیر خه‌رمانی نووکی سیرهت. که‌واته به‌رپیست وه‌ک باسی ده‌که‌ن پیستیکی زیاده‌نیه، به‌لکوو تو‌یژیک‌ی دوولوی شانه‌یه‌که به‌شیوه‌ی بی‌هاوتا جیا بوته‌وه و تایبه‌تی بووه.

وینه‌ی ژماره 27: نه‌ندامی زاوژی پیاوانه‌ی خه‌ته‌نه‌کراو و خه‌ته‌نه‌کراو

(www.circumcision.com/docs/farsi.pdf)

1- هم‌باسه له: لانگلی، گیلیان و تی‌تی‌دژ، رایکا (2016)، نگاه‌ی به‌ناناتومی پیش‌پوست، هامبورگ:

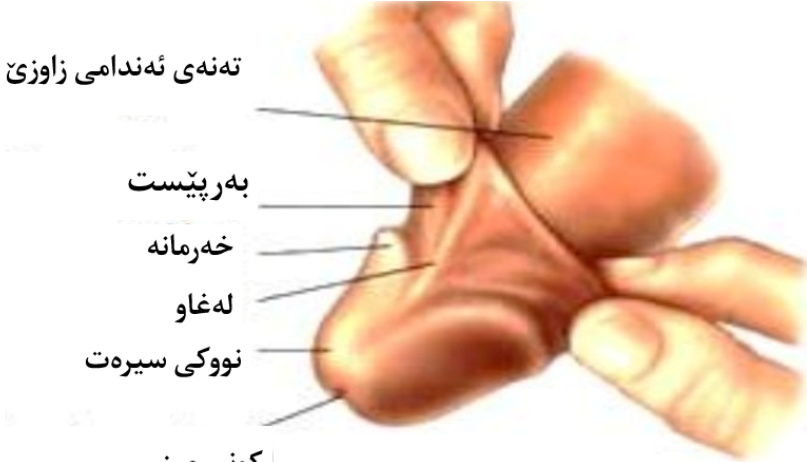

ئه ندامى زاوژى خه ته نه كراو

ئه ندامى زاوژى خه ته نه نه كراو

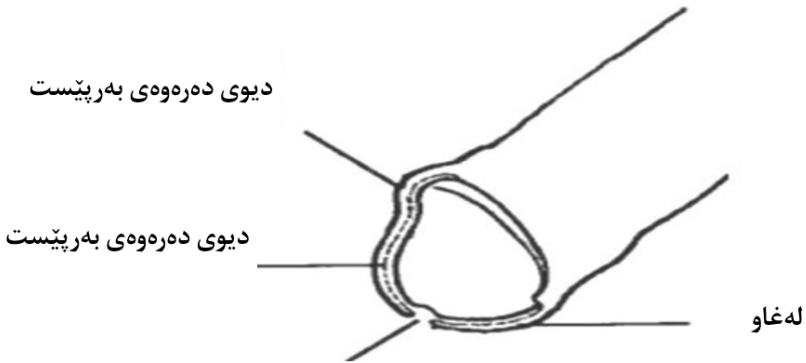
وینه‌ی ژماره 28: ئه ندامى زاوژى خه ته نه نه كراو و خه ته نه كراو (لانگلى و تى تى دژ، 2016) تووژى ده ره كى به ریپست درىژه‌ی هه مان شانەى پیستی ته نه‌ی ئه ندامى زاوژیه، به لام چینی ناوه‌وى له جوړى په رده‌ی لینجه ییه. په رده‌ی لینجه یی شانەیه كى ناسكى شیداره كه رووكارى كونه ناوه كییه كانی له ش داده پوښیت. رووكارى نووكى سیره تیش هه ره له چه شنه یه و ئه مه ئه وه پیشان ده‌دا كه نووكى سیره تی پیاوانه هاوشیوه‌ی كلیتوریسی ژن چى كراوه كه له حاله تی ناساییدا (ناره‌پ) پینكهاته یه كى ناوه كى هه بیته.

به ریپست نه ك هه ره پاچه پیست نییه، به لكوو به هووى سروشته چین چین و دوولوكه یه وه كاتیک كه له حاله تی چیندار دپته ده ره وه، به شیوه‌ی مامناوه‌ند نزیكه‌ی 50 له سه‌دى پیستی سروشتی ئه ندامى زاوژى پینك دینى و ئه مه هه ره ئه وه قه‌باره یه كه به خه ته نه لا ده بریت. ئه وه‌ی كه ره‌نگه له مندالی ساوادا پیستیكى یه ك و نیو سانتیمه‌ترى بى، پاش گه‌وره‌سالى ده‌بیته سى و شه‌ش سانتیمه‌ترى دوو‌جای شانەى ئه ندامى زاوژى. ته‌واوى پیستی بوړى ناسای ئه ندامى زاوژى نیرینه، بو وینه به ریپست، جگه له وه دوو شوینه‌ی كه به شه‌رمگه و درزى ژیر خه‌رمانى نووكى سیره ته وه لكاوه، به پینكهاته كانی ژیره‌وه‌ی ئه ندامى زاوژى نه لكاوه. كه‌واته ئه م پیسته نازاده، بو ئه وه‌ی به شیوه‌ی به‌ربلاو له سه ره ته نه‌ی ئه ندامى زاوژى بجه‌ولپته‌وه و هه ره به م شیوه كاتى جوولاندنى به ریپست به ده‌ست، یه‌خته‌یى و یان تیخزانندن سه‌رى ئه ندامى زاوژى داپوښى یان رووت بكاته‌وه. جوولەى پیستی ئه ندامى زاوژى پیاو خه ته نه نه كراو له جه‌سته‌دا ناوازه‌یه و له چالاكی سیکسیدا رولینكى گرینگی هه یه.

کونی میز

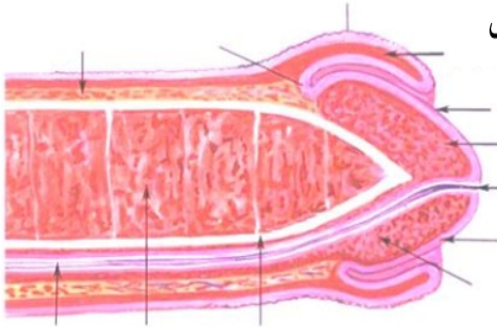
وینه ی ژماره 29: پیکهاته ی دهره کی ی نه ندامی زاوژی ی نیرینه ی خه ته نه کراو (هه مان سه رچاوه)

زاره کی بهر پیست

وینه ی ژماره ۳۰: پیکهاته ی نه نیشتی نه ندامی زاوژی ی پایوی خه ته نه کراو (هه مان سه رچاوه) سیسته می پیستی نه ندامی زاوژی (کیر و گون) توژیکی ته نکی پیکهاتوو له ماسولکه یه که پی ده لین توژی ماسولکه ی دارتوس. نه ماسولکه له کاتی سه رمادا ویک دپته وه بو نه وهی نه ندامی زاوژی ی پایو له جهسته نریکتر بیته وه. کرژبوون و ویکهاتی نه ماسولکه ریگه به بهر پیست ده دا بو نه وهی له دوخه سه خته کاندای به شیوهی پاریزه رانه به سه ر نووکی سیره تدا شوپر بیته وه.

تۆژی دارتۆس

ۋەنەى ژمارە 31: سىستەمى پىستىي ئەندامى زاۋزىي نىرىنە (ھەمان سەرچاۋە) لە زارەكى بەرپىستدا كۆمەلىك رىشالى ماسوولكەيى ھەن كە بە شىۋەيەكى ئەلقەيى رېك خراون و حالەتيكى ئىسفينكتىرى بە سەرەتاي بەرپىست (ھاوشىۋەى زارەكى كۆم) دەدەن. كەواتە زارەكى بەرپىست دەتوانى شل بىتتەۋە بۆ ئەۋەى رېگە بدا كە مېز دەرىچىت. پاشان دواى كۆتايىھاتى مېزكردن دووبارە وىك دىتتەۋە بۆ ئەۋەى نووكى سىرەت لە بەركەوتن لەگەل ھەر پىسىيەك پىارېزىت.

غەلافى پىستىي ئەندامى زاۋزىي پىاۋ، جگە لە كۆتايىەكەى، بە پىكھاتە ژىرىيەكانەۋە نەلكىنراۋە، سىستەمى دەماریي ئەم غەلافە لە سىستەمى دەماریي پىكھاتە ناۋەكى ترەكانى ئەندامى زاۋزىي پىاۋ جىايە. ئەم سەرچاۋە دەماریيەى رۋوكارى ئەندامى زاۋزىي لە درىژايى پىستى تەنەى ئەندامى زاۋزىي و ھەرۋەھا لە سەرئاسەرى بەرپىستدا بەردەوام دەيىت. سەربارى ئەۋەى ھەندى لەم دەمارە رۋوكارىيە لە سنوورى نووكى سىرەتدا كۆتايىان پى دى، بەلام تالەكانى دىكە دەچنە ناۋ نووكى سىرەتەۋە و بەشپىك لە خوینى پىۋىست بۆ بەشى ناۋەۋەى نووكى سىرەت و كونى مېز دابىن دەكەن. كاتىك ئەم دەمارانە لە كاتى خەتەنەكردندا دەپدرىن، رەۋتى خوینگەياندىنى ئاسايى بۆ ئەم بەشانە دەپچرېت. لە ئەندامى زاۋزىي پىاۋى خەتەنەكراودا رەنگى سىرۋشتىي سۋور يان بىنەۋشى بەرپىستى ناۋەكى و نووكى سىرەت لەبەر ئەۋە وردە دەمارانەيە كە ھەتا نىزىك رۋوكارى پەردەى تەسكى لىنچەيى دىنە سەرۋە.

كارداى پارىزەرەنەى بەرپىست

نووكى سىرەت بە شىۋەيەك دروست كراۋە كە پىكھاتەيەكى ناۋەكى ھەبى و بە شىۋەى سىرۋشتى تەنھا لە كاتى وروۋزاندنى سىكسىدا بىتتە دەرۋە. لە حالەتى نايەختەيىدا،

به‌رپیست نووکی سیرهت داده‌پوښی و بهم جوړه به‌رپیست به چهند شیوه نووکی سیرهت، نووکی درچه‌ی میز و به‌شی ناوه‌وی به‌رپیست ده‌پاریزیت. له کوره‌کوړپه‌کان و کوراند، به‌رپیست به شیوه‌ی سروشتی به سهر نه‌ندامی زاوژی پیاو لکاوه و درچه‌ی به‌رپیست به شیوه‌په‌کی سروشتی ته‌نگه.

هه‌روه‌ها له ناو کوړپه و مندالانی کوردا به‌شیک له توږه‌کانی به‌رپیست به نووکی سیره‌ته‌وه شوږ بوونه‌ته‌وه. هم شوږبوونه‌وه یارمه‌تیده‌ری نه‌وه‌یه که پانتای به‌رپیست و زاړه‌کی میز له ژینگه‌ی دهره‌وه دورتر بیت. هم تایه‌تمه‌ندیانه ناهیلن که له کاتی به‌ستنی داییدا پسیایه‌کان بچنه ژیر به‌رپیست و به‌هاواه‌نگی له‌گه‌ل حاله‌تی ئیسفینکټیری به‌رپیست، ناو به‌رپیست له ژینگه‌ی دهره‌وه جیا ده‌کاته‌وه و له‌م نیوه‌نده‌دا، پانتایه‌کی چو‌ل دروست ده‌کات. هم پانتا چو‌له خو‌ به خو‌ به‌رپیست له پسی ده‌پاریزیت. ته‌نها له حاله‌تیکدا زاړه‌کی به‌رپیست ده‌کریته‌وه که نه‌ویش کاتی دهرچوونی میزه که بو‌هم مه‌به‌سته‌ش درچه‌ی به‌رپیست به تیپه‌رینی میز که له کاتی دهرچوون له میز‌لدان گه‌مابه‌ر و ستریلیزه کراوه، به‌رووی دهره‌وه ده‌کریته‌وه.

پوښه‌نی به‌رپیست نووکی سیرهت و درچه‌ی میز له لیکخشان و وشکبوونه‌وه و زیان‌برکه‌وتن ده‌پاریزیت. به بی پوښه‌نی به‌رپیست، نووکی سیره‌تی نه‌ندامی زاوژی پیاوی خه‌ته‌نه‌کراو به‌هوی به‌رکه‌وتنی به‌رده‌وامی له‌گه‌ل هه‌وا و لیکخشان وشک و نه‌ستور ده‌بیت. هه‌ر چنده زور جار و تراوه که کاردای سهره‌کی به‌رپیست پاراستنی هه‌ستیاریی نووکی سیره‌ته (کاپ)، به‌لام له راستیدا نووکی سیرهت به شیوه‌ی سروشتی له ناست لیککه‌وتنی سووک زور هه‌ستیار نیه. سهره‌رای نه‌مه‌ش، به‌رپیست به ریگری کردن له نه‌ستوربوونی رووکاری کاپه‌که هه‌ر هه‌مان نه‌واده هه‌ستیاریه‌ی که نووکی سیرهت (کاپ) به‌رامبه‌ر به لیککه‌وتنیکی سووکی هه‌یه له ناستیکی گونجاودا ده‌یه‌نی‌ته‌وه. پوښه‌نی به‌رپیست نووکی سیرهت (کاپ) له هه‌مبه‌ر زیانه‌کانی ماده‌ی نازاربه‌خشی کیمیاوی و میکانیکی وه‌کوو نامونیاکی ناو داییی و هه‌روه‌ها له لیکخشان و خورانی پیست له کاتی وهرزش‌کردن و چالاکیه جه‌سته‌یه‌کان ده‌پاریزیت. ده‌مار و خو‌تبه‌ره‌کانی ناو به‌رپیست نووکی سیرهت گهرم راده‌گری و له بارودوخی ناجیگیردا له سه‌رما ده‌پاریزیت.

وټنه ی نه ندامی زاوړی خه ته نه نه کراوی منډالټکی ساوا

رووکاری دهره کی

به رپټست

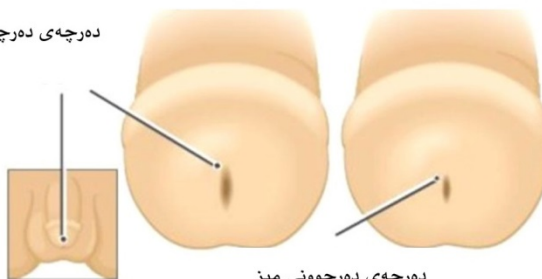
زاره کی به رپټست

وټنه ی ژماره 32: نو مایه کی نه ندامی زاوړی خه ته نه نه کراوی کوره کور په یهک (هه مان سه رچاوه) خالیکی تر دهرچه ی دهرچوونی میزه که شانه یه کی لینجه یی زور هه ستیاره. له نه ندامی زاوړی خه ته نه نه کراودا، به رپټست هم به شه هه ستیاره له نازار و خوران دهر پاریز، به لام له نه ندامی زاوړی خه ته نه نه کراودا، هم دهرچه به گشتی له و سالانه ی که منډال دایبی دهر کری، هه و دهر کاته وه که هؤکاره که شی به رکه و تتی هم شوپنه له گه ل میز و گوو و لیکشانه. هم حاله ته ناخو شه پیی دهر تری می تی تیس. می تی تیس دهر توانی زیاتر هه و بکاته وه و له کو تایدیدا بیته برین، حاله ټیک که پیی ده لین میتال سنتوسیس. له ماوه ی هم نه خو شیبیه دا به هوی شانه برینداره کانه وه دهرچه ی دهرچوونی میز ته سک ده بیته وه. هم نه خو شیبیه له 710 له سه دی پیاوونی خه ته نه نه کراودا ده بیتری، له حالیکدا دهر توانین بلین هم حاله ته هه رگیز له پیاوونی خه ته نه نه کراودا روو نادات. جگه له نازار و خورانی هم شوپنه، گرمانه گه لیک هه ن که باس له وه ده که ن که خوین به دهرچه ی دهرچوونی میز ناگات (به هوی لبرانسی سووره ده ماری فیرنؤلار له رپگیه ی خه ته نه وه که دهر توانی توو شبوون به میتال سنتوسیس لی بکه و ټته وه).

دهرچه ی ته ندروست

میتال سنتوسیس

دهرچه ی دهرچوونی میز

دهرچه ی دهرچوونی میز

وټنه ی ژماره 33: دهرچه ی میتال سنتوسیس و دهرچه ی ته ندروستی نه ندامی زاوړی (هه مان سه رچاوه)

به‌رپیست، جگه له کاردا پاریزه‌ری - میکانیکیه‌کان، کاردای پاریزه‌ری - به‌رگریشی هه‌یه. هه‌رچه‌نده له‌م به‌واره‌دا هیشتا پیوستمان به لیکۆلینه‌وه‌ی زیاتره، به‌لام توژیینه‌وه‌کانی ئیستا ده‌ریده‌خه‌ن که به‌رپیست خانه‌ی چالاکی به‌رگری هه‌یه و له پانتای به‌رپیستدا ماده‌ی پاریزه‌ری - به‌رگری به‌دی ده‌کریت. بۆ نمونه لایزۆزیم که له‌ پرووی به‌رگری ناسییه‌وه ئانزیمیکی چالاکه و له‌ سه‌ر رووکاری په‌رده‌ی لینجه‌یی و له‌ ده‌ردراوه‌کانی وه‌کوو فرمیسک و لیک و شیر ی دایکدا هه‌یه، له‌ شله‌ی ژیر به‌رپیستی مرۆفیشدا هه‌یه. هه‌روه‌ها ده‌رکه‌وتوووه که ژماره‌ی خانه‌کانی پلازما له‌ به‌رپیستی گا له‌ وه‌لامی هه‌وکردنی باکتریاییدا زیاد ده‌کا و ئەم خانانه له‌ به‌رپیستدا دژه‌ته‌ن ده‌رده‌که‌ن.

خانه‌کانی لانگه‌رهانس کۆمه‌لێک خانه‌ی چالاکی به‌رگری له‌شن که له‌ پیست و هه‌ندیک په‌رده‌ی لینجیدا ده‌بینرین، له‌وانه‌ش له‌ به‌رپیست (پیاوان) و زێ (واژه‌نی ژنان). له‌م دوایانه‌دا لیکۆلینه‌وه له‌ سه‌ر نمونه‌ی شانه مرۆیه‌کان ده‌ریخستوووه که ئەم خانانه پرۆتینیک به‌ ناوی لانگرین دروست ده‌که‌ن که شوینه‌که له‌ بوونی فایرۆس و گواسته‌وه‌ی ئەم فایرۆسانه له‌ خانه‌وه بۆ شوینیکی دیکه‌ خاوپن ده‌که‌نه‌وه.

له‌ حالیکدا هه‌ندیک له‌ نووسه‌ران رایانگه‌یاندوووه که بوونی خانه‌کانی لانگه‌رهانس له‌ به‌رپیست رینگه‌یه‌ک بۆ تووشبوون به‌ نایدز ده‌کاته‌وه و به‌م پاساوه بۆ رپگری کردن له‌ تووشبوون به‌ نایدز به‌رگریان له‌ خه‌ته‌نه‌ کردوووه، به‌لام له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، ده‌یفید و هاوکارانی به‌م ئەنجامه‌گه‌یشتوون: "پرۆتینی لانگرین به‌ر به‌ستیکی سروشتی له‌ هه‌مبه‌ر تووشبوون به‌ ئیچ ئای فی - 1 له‌ بۆ چاره‌سه‌ری هه‌وکردن ده‌بی کاردای لانگرین به‌هیز بکه‌ین، بیاریزین بان لانیکه‌م ده‌ستپه‌ردان له‌ کاردای لانگریندا نه‌که‌ین."

له‌ کۆتاییدا، هاوشپه‌وه‌ی زێ (واژه‌ن)، به‌رپیستش له‌ پرووی هاوسه‌نگی به‌کتريالییه‌وه باروودۆخی تابه‌تی خۆی هه‌یه و هه‌روه‌ها ده‌رکه‌وتوووه که زیاده‌رۆیی له‌ به‌کاره‌ینانی سابوون له‌ ژیر به‌رپیست هاوسه‌نگی به‌کتريال تیک ده‌دا و ده‌بیته‌ هۆی هه‌وکردنی به‌رپیست و نووکی سیره‌ت (کاپ).

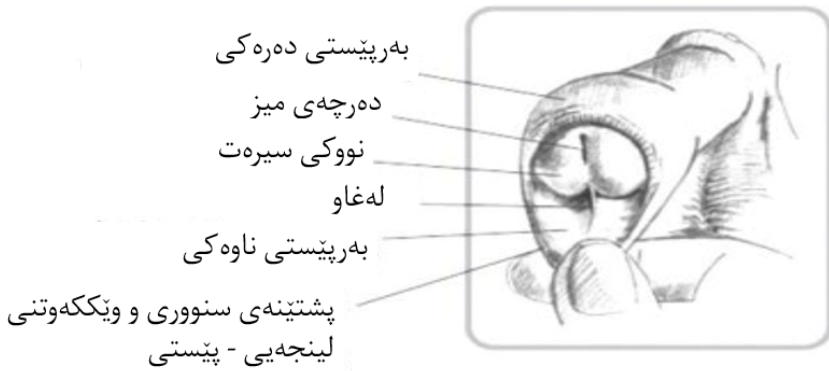
به‌لگه‌ ئاناتۆمییه‌کان له‌ بواری کاردا سیکیسیه‌کانی به‌رپیست

زۆربه‌ی ئەو زانیارییه‌کانی که سه‌باره‌ت به‌ کاردا سیکیسیه‌کانی به‌رپیست هه‌مانه له‌ کۆتاییه‌کانی ده‌یه‌ی 1990 به‌م لاوه به‌ ده‌ستمان هیناوه. له‌ درێژه‌دا پینداچوونه‌وه‌یه‌ک به‌ هه‌ندی له‌ تابه‌تمه‌ندییه‌ ئەناتۆمییه‌کانی به‌رپیست ده‌که‌ین که کاردا سیکیسیه‌کانی به‌رپیست پیشان ده‌دات.

ویک که وتنه لینیجی - پیستییه کان

ویک که وتنه لینیجی - پیستییه کان خالی تایه تیی شانهن که پیستی ناسایی ده پیته پهردهی لینیجه یی. نه مانه خاله سه ره کییه چه شه رییه کانی جه ستهن. یه کیچ لهو خالانه پشتینهی سنووری بهر پیسته که تپیدا پیستی دهره کیی نه ندای زاوزی ده پیته پروکاری پهردهی لینیجه یی ناوهوی بهر پیست. جگه له بهر پیست، نه م جزره شوینانه له بهشه کانی دیکه له شیشدا دهینری، لهوانه لیو، کوم، گوی، مه مک و زی.

دیمه نیکی نه ندای زاوزی خه ته نه نه کراوی گه وره سالیک

وینه ی ژماره 34: دیمه نی نه ندای زاوزی خه ته نه نه کراوی که سیک کی گه وره سال (هه مان)

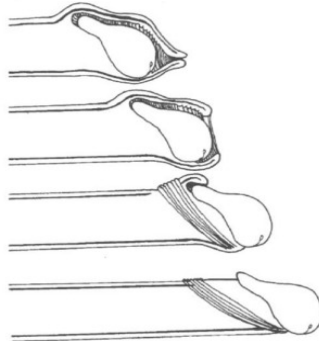

وینه ی ژماره 35: نه ندای زاوزی خه ته نه نه کراوی که سیک کی گه وره سال (هه مان)

(www.circumcision.com/docs/farsi.pdf)

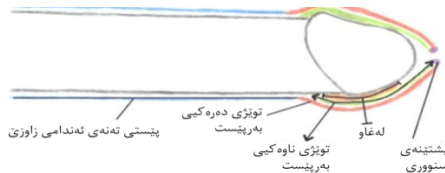
تایه تمه ندی سه ره کیی نه م شوینانه نه وه یه که زور جار پیشانده ری بوونی ژماره یه کی

زۆری ترمینالی عهسه بی تایه تن. ئەم تایه تمه ندییه وا ده کا که ئەم شوینانه بهرام بهر به بهرکه وتن و وروژانی سیکیسی زۆر ههستیار بن. وه کوو رووکاره لینجیه کانی دیکه ی ناو لهش، توژی لینجیه بی ناوه ی بهر پیست له چاو توژی دهره ی پیست ههستیار یه کی وردتری هه به. هوکاری ئەمهش ئەوه به که روو پۆشی په رده ی لینجیه ی له پیستی ئەستور کر او ی دهره ته نکتره و ههروه ها تۆره عهسه بیه کانی ناو په رده ی لینجیه ی، له چاو خاله ناساییه کانی پیست، له رووکار نزیکترن. هه رچه نده کاتیک ئەندامی زاوژی ره پ نیه، توژی ناوه کی بهر پیست له نزیک نووکی سیره تدا (کاپ) ده شاردریته وه و ده پارێزری، به لام له گه و ره سالاندا له کاتی په خته ییدا ئەندامی زاوژی پیاو درێتر ده بیته وه و له توژی بهر پیست دیته دهره وه و ئەمهش ده بیته هۆی ئەوه ی ئەم توژیه لینجیه یه ناوه کییه بگه ریته وه سه ر ته نه ی ئەندامی زاوژی و بکریته وه.

وینە ی ژماره ۳۶: قوناغه کانی بهراوه ژوو بوونی بهر پیست له سه ر پشتینه ی سنووری (لانگلی و تی تی دژ، 2016)

له م دوو وینە ی ژیره ودا به شه جیاوازه کانی ئەندامی زاوژی پیاوی خه ته نه نه کراو به دوو حاله تی په خته بی و نایه خته بی نیشان دراوه:

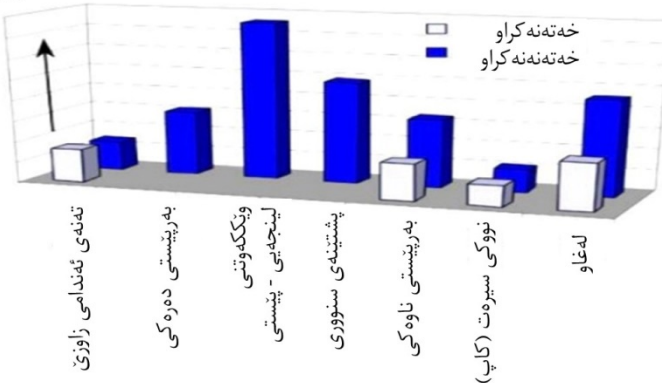

وینە ی ژماره 37: ئەندامی نیرینه ی خه ته نه نه کراو له حاله تی نایه خته بی (هه مان)

ۋىنەى ژمارە 38: ئەندامى زاۋنۇ پياۋى خەتەنەنە كراۋ لە حالەتى يەختەييدا (ھەمان) جى. ئار تەيلۇر و ھاۋكارانى (1996) لىكۆلئىنەۋەيەكى ئاناتۆمىيان لە سەر بەرپىستى 22 پياۋى گەۋرەسأل ئەنجام دا. ئەوان لە رېنگەى توپكارىيەۋە بۇيان دەرکەۋت كە بەرپىستى ناۋەكى رېژەيەكى زۆرى خانەكانى مايسنەر لە خۆ دەگرى، جۆرىك لە ناۋەندە عەسەبىيەكان كە تاك دەتوانى شوپنى دروستى دەست ليدان دەستىشان بكات. بۇ نمونە بوونى ئەم چەشنە ناۋەندە عەسەبىيە ھەستىياري قامكەكانى دەست و لىۋى زۆر كىردۈۋە. دەرکەۋتۈۋە كە بە شىۋەى تابەت چىرى خانەكانى مايسنەر لە بەشى پشتىنەى سنوورى ناۋەۋەى بەرپىست لە ئاستىكى بەرزايە. ئەم شىۋازى دابەشبوۋنە كە تىدا كەلەكە بوونى خانەكانى مايسنەر بەرکەۋتتى لە گەل پىكھاتەكانى تەنىشت ھەيە، بە توندى كاردای ھەستىياري پشتىنەى سنوورى پىشان دەدات. بە پىچەۋانەى بەرپىست، رېژەى چىرى خانەكانى مايسنەر لە كاپ (نوۋكى سىرەت) كە مە (نزيكەى يەك لە سەر دەى قەبارەى بەرپىست) بەلام ھەلگىرى چىرىيەكى زۆرى ترمىنالە عەسەبىيە نازادەكانە كە كارداكەيان ئەۋەيە كە دەرۋون زانىار يە ھەستىيە سەرەتايى تر و لە رۋوى شوپنىيەۋە ئالۆزەكانى ۋەكوو نازار، گەر ما و سەر ما و گوشارە قوۋلە تۈندەكان دەستىشان بكات.

سەسىياريى زياتر

چارتى ژمارە 12: ھەلسەنگاندنى ھەستىياريى لىك ساۋىنى ئەندامى خەتەنەنە كراۋ و ئەندامى خەتەنەنە كراۋ (ھەمان)

توژیښه وهه کانی نهم دواپیهی سورلیز و هاوکاران (2007) له سهر ههستیاری لیک ساوینی نهدامی زاوژی گوره سالانی پیاو، که له سهر 68 پیاوی خهته نه کراو و 91 پیاوی خهته نه کراو نه نجام دراو، پشتگیری له دوزینه وه نانا تو میسه کانی تهیلور و هاوکاران ده کات. نهم توژیښه رانه به که لکوره رگرتن له تاقی کردنه وهی لیک ساوینی سیمس - واینستین، نه خشه ی نهدامی زاوژیان هه لگرتوه و راده ی زهختی لیک ساوینیان له نوزده شوینی نهدامی زاوژی نیرینه پیواند. ههشت شوین تهنها له کهسانی خهته نه کراودا هه بوو و دوو شوین تهنها له پیاوانی خهته نه کراودا هه بوون (واته هیلی برینه سکی و پشتیه کان) هه بوو. ناشکرا بوو که ناوچه ی نووکی سیرهت چ له پیاوانی خهته نه کراو و چ له پیاوانی خهته نه کراودا ههستیاری لیک ساوینه که ی زور که مه و ههستیاری نووکی سیرهت پیاوانی خهته نه کراو به شیوه ی بهرچاو له نووکی سیرهت پیاوانی خهته نه کراو که متره. ههروه ها ده رکهوت که خه رمانه ی نووکی سیرهت ههستیاری ترین به شی نووکی سیرهته، ههر چه ننده له چاو دیکه ی به شه کانی نهدامی زاوژی ههستیاریه کی که می هه بوو. له ناو هه موو نهو ناوچانه ی نهدامی زاوژی پیاو که پشتکینیان بو کراوه، خاله ویک که و تنه لینجه یی - پیستیه کان به رامبه ر به لیک ساوین هه شه ر ترین به ش بوون، ده توانین بلین دوازده قات له نووکی سیرهت هه شه ر تر بوو. ههروه ها ده رکهوت که پینچ خالی نهدامی زاوژی که تهنها له نهدامی زاوژی پیاوی خهته نه کراودا ههن، (واته نهوانه ی به خهته نه کردن لا ده برین) له هه شه ر ترین شوینی نهدامی زاوژی پیاو له هه مبه ر لیک ساوین (واته هیلی برینی شریتی سکی) هه شه ر تر و ههستیاری ترن. توژیښه ران گه یشته نهو نه نجامه ی که "خهته نه هه شه ر ترین و ههستیاری ترین به شه کانی نهدامی زاوژی پیاو له ناو ده بات". هه لبهت کومه لی توژیښه ریش ههن که ههستیاری نهدامی زاوژی پیاوی خهته نه کراو و خهته نه کراویان به راورد کردوه و گه یشتوه ته نهو نه نجامه ی که له رووی هه سته وه ریه وه جیاوازیه کی نهوتو له نیوان نهدامی زاوژی پیاوی خهته نه کراو و خهته نه کراودا نییه. سه ره پای نه مهش نابی نهوه له بیر بکری که له دوو توژیښه وه دا به هیچ شیوه یه ک لیکو لینه وه له سهر ههستیاری بهر پیست نه کراوه و توژیښه ران تهیا له هه لسه نگانندی په ک خالی نووکی سیرهت و ته نه ی نهدامی زاوژی خو یان سنووردار کردبووه. توژیښه وه ی سیه میس جگه له به راورد کردنی ههستیاری نووکی سیرهت و ته نه ی نهدامی زاوژی پیاو، ته نیا خالیکی هیلی ناوهراستی پشتوه ی بهر پیستی ده ره کیان لیک دابوه (واته شوینیکی بهر پیست، که به پی داتا کانی سوریلنس

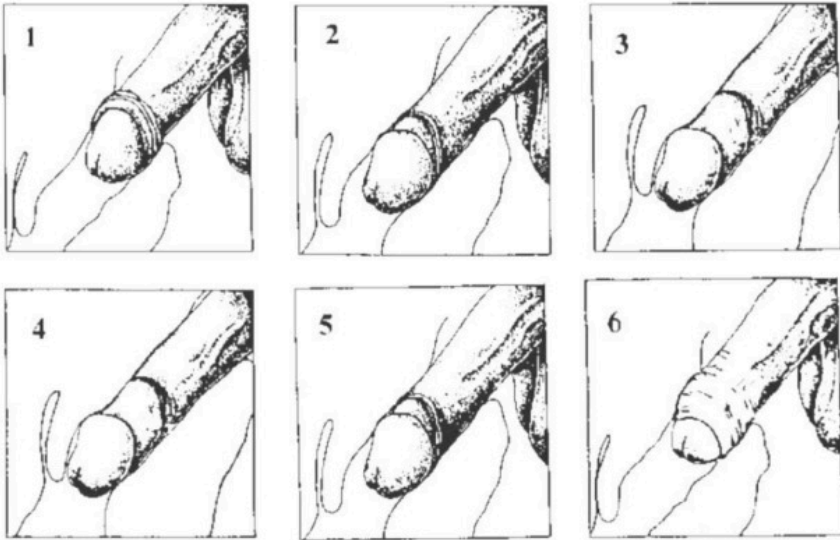
و هاوکارانی که مترین هستیاری هیه). هه تا هه نوکه توژیینه وهی سورپلس و هاوکارانی تاکه توژیینه وهیه که که رادهی هستیاریی ئانائومیی ئه ندامی زاوژیی خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراویان له چه ند شوینی جیاواز پیکه وه هه لسه نگاندووه، بو وینه له چه ند شوینی به ریپست.

هه لبت هه وه هه ر لیکو لینه وه ئانائومیکیه کان و تاقی کردنه وهی به راورده کانی هه ستیاری نین که کاردا سیکسیه کانی به ریپست پیشان دده دن، توژیینه وه کانی دیکه ش ئه م بابه ته پشتر است ده که نه وه. له ناویاندا ده توانین ئاماژه به م بابه تانه بکه یین: کالینز، ناپشوا، پوچیک، ئورتینیرگ و ئالبیرتسین، ۲۰۰۲؛ کورسی و هاوکارانی، ۲۰۰۱؛ فینک، کارسون، و دیفلیس، ۲۰۰۲؛ کیگوزی و هاوکارانی، ۲۰۰۸؛ کیم و پانگ، ۲۰۰۷؛ مه سعوود و هاوکارانی، ۲۰۰۵؛ سینکول و هاوکارانی، ۲۰۰۴؛ شین، چین، ژو، وین، و چین، ۲۰۰۴؛ سولینیس و یاناکی، ۲۰۰۷؛ بینزلی و بویل، ۲۰۰۱؛ بینزلی و بویل، ۲۰۰۳؛ ئوهارا و ئوهارا، ۱۹۹۹؛ تاوس، ۲۰۰۲؛ رینکخراوی نیشتمانی بو پیاوان چاکبوونه وه ((NORM, 20061999؛ به گلوو، 1998؛ نه و لیکو لینه وانیهی که له سه ر پیاوانی پش و پاش خه ته نه کردن نه انجام دراو؛ لیکو لینه وهیه ک که نه زمونی سیکسیی ژنان له گه ل پیاوانی خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراوی تاوتوی کردووه؛ نه و توژیینه وانیهی که کاریگه ری خه ته نه یان له سه ر شیوازی تیخراندن و ریژهی دهر دراوه کان له کاتی جووتبوونیان نه اندازه گرتووه؛ راپورته گیر دراوه ییه کانی نه و پیاوانیهی که به شیوازیکی دیکه ی جگه له نه شته رگه ری به ریپستیان وه ده ست هیئاوه ته وه و به م شیوه توانای داپوشینی نووکی سپره ت و ره وانبی پیستی ئه ندامی زاوژیی نیرینه یان وه ده ست هیئاوه ته وه.

له دریژه دا چاویک به نه نجامی هه ندیک له و توژیینه وانیه ده خشیننه وه:

نه و توژیینه وانیهی که سه باره ت به ئاستی ره زامه ندی و کاردای سیکسیی پیاوان پش خه ته نه و پاش خه ته نه کردن نه انجام دراو، چه ندین نه نجامیان لیکه و تووه ته وه. له کاتیکدا هه ندیک له م توژیینه وانیه هیچ جیاوازییه کیان نه دوزیوه ته وه، به لام توژیینه وه کانی دیکه باسیان له دهر که وتی کیشه ی یه خته یی، ئاوه اته وه و که مبوونه وهی هه ستیاریی ئه ندامی زاوژیی پساو و دژواریی خو ره حه ت کردن و که مبوونه وهی چیژی سیکسیی دوا ی خه ته نه کردن کردووه. به گشتی نزیکه ی یه ک له سه ر سیی که سه کان دوا ی نه نجامدانی خه ته نه راپانگه یاندووه که ژیا نی سیکسییان له رووی کوالیتییه وه که می کردووه. سه ره پای نه مه ش نه و توژیینه وانیهی که مرؤفه کان به ر له خه ته نه کردن و دوا ی خه ته نه کردن به راورد

ده کهن له چهنه لایه نیکه وه کیشه ی میتودولژیبیان (شیواناسی) هه یه و ههر بویه زور جیی متمانه نین یان شیکاری لیکدانه وه یان نهسته مه، ته نیا به پشتبهستن به و شتانه ی که له باره ی توانا هه ستیاره کانی بهر پیست و تایه تمه ندیه میکانیکیه کانی ده یزانین، ده توانین بلیین بهر پیست نه ندایکه که کاردای سیکسی جوراو جووری هه یه که کاربگه ریه کی بهر چاوی له سهر چیژ و ناسووده یی ههر دوو ره گهز له کاتی جووتبوندا هه یه. له وینه ی ژیره وه دا میکانیزمی تیخزاندنی نه ندای زاوژی نیرینه ی خه ته نه کراو نیشان دراوه. به وردبوونه وه له م وینه نه وه ی له داهاتوودا پروونی ده که ینه وه، ناشکراتر ده بیت.

وینه ی ژماره ۳۹: دیمه نیکی نه ندای زاوژی پیای خه ته نه کراو و نهو گوربانکار بیانه ی که له کاتی تیخزاندندا پروو ده دن (هه مان)

له ناو کاردا سیکسیه کانی بهر پیستدا، ده توانین نامازه به مانه ی ژیره وه بکه یین: نه ندای زاوژی پیای له کاتی یه خه ییدا به لایکه مه وه 50 له سه د ریژتر ده بیته وه. کیشراوی پیستی که به هوی ره پبونه له ریگه ی کرانه وه ی چین و لوجه کانی بهر پیست قهره بو ده کریته وه و به م شیوه له کاتی ره پبوندا ته نه ی نه ندای زاوژی به شیوه یه کی شل به م پیسته داده پوشری، به جوړیک که پیستی نه ندای زاوژی ده توانی بجوولیته وه. له بهرامبهردا پیستی نه ندای زاوژی پیای خه ته نه کراو له کاتی ره پبوندا تاراده یه کی به هیز ده کیشریته وه و ناتوانیت بجوولیته وه. ههر بویه به هوی که مبونوه ی زوری قه باره ی پیست، نه ندای زاوژی پیای زور گه وره نابیته وه. هه ندیک له پیوانی خه ته نه کراو باسیان

له وه کردووه که له کاتی هاو جییدا له کاتی ره پ بووندا، ئەم کشانی پیسته بووه ته هژی نازار یان ته نانه ت برین و خورانی پیست.

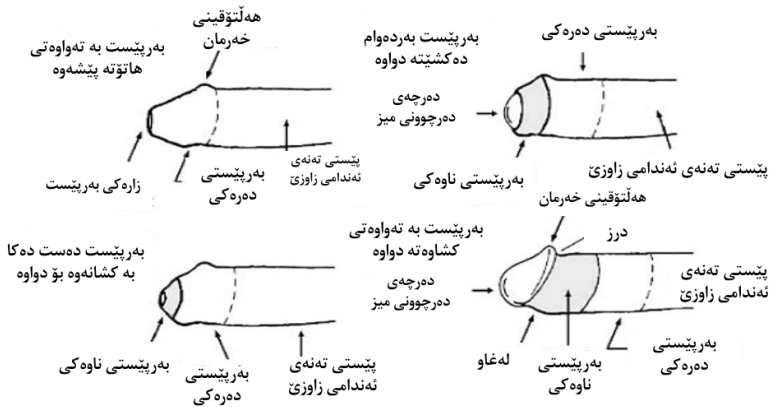
له کاتی هاو باخه لیدا، توژی دوولژی بهر پیست دهوری پالگهی خولخواردن ده بنیت. کاتیک ئەندامی زاوژی پیاو ده خزیته ناو زیی ژنه وه، لیکخشانی نیوان ئەندامی زاوژی پیاو و دیواری واژه نی ژن (زی) پیستی ئەندامی زاوژی تا راده به ک جیگیر ده کا و بهم شیوه ریگه به ته نهی ئەندامی زاوژی ده دا که له کاتی جووتبوونی سیکسیدا له ناو کالانه پیستیه که یدا پاش و پیش بکا، له جیاتی نه وهی راسته و خو له ناو زیدا پیش و پاش بکا و له دیواری زی بخشیت. ئەم جووله تلخواردن و نه ساوینه جووتبوون بو ههر دوو ره گهز ناسانتر و خو شتر ده کات. ههروه ها له ئەندامی زاوژی پیاوی خه ته نه نه کراودا ئەم جوړه جو له پیست له کاتی تیکه لبوونی سیکسی بهر له تیخزاندن، خوړه حهت کردن و کاتی تیخزاندنی ئەندامی زاوژی پیاو بو ناو واژه نی ژن رولی ناسانکاری ده گیریت. که سیکسی پسرور و شارها بهم شیوه باسی ئەم حالته ی دوایی ده کا: له پیاوانی خه ته نه کراودا، ده تانین تیخزاندنی ئەندامی زاوژی بو ناو واژه نی ژن به پالنانی پا بو ناو گوړه و ییه ک بشوو بهینین که ههر سه ره وهی ئاوالایه، له کاتی کدا له پیاوه خه ته نه نه کراوه کاندا، تیخزاندن له چوونی پا بو ناو گوړه و ییه ک ده چی که پیشتر لۆچ بووه و کو کراوه ته وه.

به له بهر چاوگر تیی نه وهی له کاتی جووتبوونی سیکسیدا، ته نهی ئەندامی زاوژی خه ته نه نه کراو له ناو کالانیک پیستیدا ده جوولی، نوکی سیره ت له کاتی هاتنه ده ره وه له واژه نی ژن ده چیته ناو تو په له پیستی بهر پیست. بهم شیوه بهر پیست بو پاراستنی ده دراوه سروشتیه کانی زی دهوری بهر گره ده بنیت. به لام له ئەندامی زاوژی خه ته نه نه کراودا که تو په لهی بهر پیستمان نییه، هه م لئواری خه رمانه یی نوکی سیره ت (که ئیستا ده ره هاتووه) له ههر پیش و پاشیکیدا ده دراوای سروشتیی زی له گهل خو یدا ده هینیته ده ره وه و هه م پیستی کیشروای ئەندامی زاوژی له گهل ته نهی ئەندامی زاوژی پیاو له زیی ژن دیته ده ره وه و بهم شیوه ده دراوه واژینالییه کان که به پیستی ئەندامی زاوژی پیاو نو ساوه بهر که وتنی له گهل هه وا ده بی و په یتا په یتا وشک ده بیته وه. ئەو ناسووده یی و ناسانکارییه ی که به هژی جووله ی تلورانه ی بهر پیسته و ههروه ها کاردای ره وانکه ره وهی ئەم بهر پیسته ده توانی بو ژنان به تاییه ت دوای له زکو پستاوی سوود به خش بیت.

جگه له هه ستیاریه تاییه ته کانی بهر پیست له هه مبه ر لیک ساوین و بهر که وتن،

ئەندامى زاۋزىي خەتەنەنەكراۋ تۈوانى سۈۋىتى خۆۋوۋژىنى ھەيە. بە واتايەكى وردتر، لە كاتى جوۋتۈۋوندا خانەكانى مایسەنەر كە لە نىك زارەكى بەرپىستىن و رېژەشيان زۆرە، بە چەندىن شېۋە دەبزوین. ئەم لىنچە سنوۋرىيە پەرەسەب و چەرە بە شېۋە پەيتاپەيتا و ھەرۋەھا دیۋارى تەنەى ئەندامى زاۋزىي پىاۋ بەرکەۋتى لەگەل دیۋارى زى ھەبە و دەبزوئى و ھەر لەو كاتەدا "پشتىنەى سنوۋرى" بە ھۆى كېشرانى پەيتاپەيتا كە دەرنەجامى لكېنران بە لەغاۋە دەبزوئىت. جگە لەۋەش، بەرپىست و پشتىنەى سنوۋرى بە ھۆى جوۋلەى سېكس كەرنەۋە چەندىن جار لە سەر خەرمانەى نوۋكى سىرەت بەرەۋ پېش و پاش دەسوۋرپنەۋە. ئەم بەرکەۋتتە بەشېكى زۆرى ئەۋ وروۋژانەى كە پشتىنەى سنوۋرى بە مەبەستى ۋەرگرتى دانراۋە، دابىن دەكا و لە ھەمان كاتدا خەرمانەى نوۋكى سىرەت (كاپ) (ھەستىارتىن بەشى نوۋكى سىرەت لە ھەمبەر بەرکەۋتن) بە ھۆى جوۋلەى بەرپىست لە سەر ئەم خەرمانە دەورۋوژىت.

بە ھۆى ئەۋ وروۋژانە سىكسىيەى كە لە ئەنجامى پەيوەندىي ئىۋان نوۋكى سىرەت و بەرپىست درۋست دەبى، چىتر پىۋىست ناكا تەنەى ئەندامى زاۋزىي پىاۋ وروۋژانى زىاتر جوۋلەى زۆر بۆ پېش و پاش بكات. ئەمەش دەبىتە ھۆى ئەۋەى كە ئەندامى زاۋزىي پىاۋ ئەندازەكەى بۆ نىۋە كەم بىتتەۋە، ئەۋە لە ھالىكدايە كە پىاۋانى خەتەنەكراۋ زۆر جار ئەندامى زاۋزىيان تەۋاۋتر لە ناۋ زىدا پاش و پېش دەكا و ئەندامى زاۋزىي پىاۋ زەبرى تۈندتر (ترومپايى) دەۋەشېنىت. تۈۋرەرىك ئەزمۈۋنى ئەۋ ژنانەى تاۋتۈئى كەردۋە كە سېكسىيان لەگەل ھەر دوۋ پىاۋى خەتەنەكراۋ و پىاۋى خەتەنەكراۋدا كەردۋە. لەم لىكۋلېنەۋەدا بەرکەۋتۋەۋە كە سېكس كەرنى زۆرىنەى ئەم ژنانە لەگەل پىاۋانى خەتەنەكراۋدا ھېۋرتر و ئاسانتر بوۋە، ھەرۋەھا ئەۋان تەنیا بە تىخزاندى ئەندامى زاۋزىيان بۆ ناۋ ۋاژنەى ژن بە نۆرگازم دەگەشېتن. رەنگە لەبەر ئەۋە بى كە ئەندامى زاۋزىي خەتەنەكراۋ بەرکەۋتى زىاترى لەگەل شەرگەى ژن ھەيە. ئەمانە ھەندىك لە دىيارترىن كاردى مىكانىكى و ھەستىارەكانى بەرپىستىن. سەرەراى ئەۋەش، بەرپىست ۋەك بەشى دانەبراۋى ئەندامى زاۋزىي سۈۋىتى رەنگە كاردى سىكسى گرىنگى دىكەشى ھەبى كە ھىشتا قام نەكراۋە و نەناسراۋە. لە راستىدا ھەندىك لە تۈۋرەران راپانگەياندۋەۋە كە بوۋنى بەرپىست بۆ كاردى سىكسى لە ۋوۋى فېزىۋلۇژىكىيەۋە ئاسايە. دەبى لەم بۋارەدا لىكۋلېنەۋەى زۆر زىاتر ئەنجام بەرىت (ھەمان سەرچاۋە).

وینهی ژماره 40: قوناهه کانی جوولئی بهر پیستی له سهر ته نهی ئەندامی زاوژیی پیاو (هه مان سه رچاوه)

کیشه کانی بهر پیستی : ریگری و چاره سهری پارێزه رانه¹

وهك ههر به شیکی دیکه‌ی جهسته، بهر پیستیش هه‌ندیک جار له‌وانه‌یه کیشه‌ی هه‌بیته. به‌لام دیاره خراپترین کیشه که ده‌توانی به سهر بهر پیستدا بی ئه‌وه‌یه که که‌سیک پنی وایه بهر پیستی نه‌وی دیکه کیشه‌ی هه‌یه. به ره‌چاوکردنی رینماییه ته‌ندروستییه‌کان و ده‌ستور نه‌دان له پرۆسه‌ی گه‌شه و هه‌لدانی سروشتی له‌ش ده‌توانین ریگری له زۆربه‌ی ئەم کیشانه بکه‌ین. زۆربه‌ی ئەم کیشانه‌ی که بۆ بهر پیستی روو ده‌دهن ده‌توانین بلێین له هه‌موو حاله‌ته‌کاندا به ئاراسته‌ی مه‌حافزه‌کارانه‌وه² شیواوی چاره‌سهره و ته‌نیا له حاله‌ته‌ی ده‌گمه‌ندا پیوستمان به نه‌شته‌گه‌ریی خه‌ته‌یه. ئەنجومه‌نی پزشکی مندالانی کاناډا (2004) مه‌زنه‌دی کردووه که 1 له سه‌دی مندالانی خه‌ته‌نه‌که‌راو له‌وانه‌یه له سالانی دواتری ژیاپاندا پیوستیان به خه‌ته‌نه‌کردن هه‌بیته. سه‌ره‌رای ئەمه‌ش، ئەنجامه‌کانی په‌یوه‌ست به‌و ولاتانه‌ی که پیاوه‌کانیان قه‌ت خه‌ته‌نه‌که‌راون، نشان ده‌دهن که پیوستی خه‌ته‌نه له داها‌توودا ده‌توانی زۆر که‌تر له‌م ژماره‌ بیته. پیوسته‌ ئاماژه‌ به‌وه بکری که له‌ بوا‌ری به‌لگه‌ی په‌یوه‌ست به‌گه‌شه‌کردنی سروشتی بهر پیستی، هه‌موو سه‌رچاوه

1. conservativ approach

2- به شیوازیکی چاره‌سهر ده‌وتری که هه‌یچ چه‌شنه نه‌شته‌رگه‌ری و ده‌ستیوه‌ردان له شیوازی چاره‌سهرکردندا بوونی نییه. ئەم شیوازی چاره‌سهرکردنه زیاتر له به‌رامبه‌ر "ئاراسته‌ی هه‌رشه‌رانه" داده‌نری که بریتیه له برینی جهسته و نه‌شته‌رگه‌ری.

متمانہ پیکراوه کان وه کوو یه ک نین .

خه سارناسیې پزیشکیې خه تهنه زیانه جه سته ییه کانی خه تهنه

زیانه جه سته ییه کان یه کیک له بابه ته گرینگه کانی زوریک له و توژیینه وانه یه که سه بارت به خه تهنه کردنی کوپان نه نجام دراوان که لیره دا هه ندیک له نه نجامه کانی هه ندی له و لیکولینه وانه ده خه ینه روو .

روو حولا یه گانه و هاوکارانی (1383 ی هه تاوی هاوړیکه وت له گه ل 2003 ی زاینی) له وتاریکدا زیانه درهنگ وه خته کانی خه تهنه یان له ناو خویندکاره کوپه کانی قوتباخانه سه ره تاییه کانی شاری خوړه ماوا تاوتوی کرد. توژیینه وه که یان له جوړی پیناسه یی - قوناعی بوو و به به کاره یانانی نمونه گرتنی نه گه ری گونجاوی هیشووی نه نجام دراوه. له م توژیینه وه دا، سی هه زار و ۲۰۵ کوپری قوتایی قوتباخانه ی سه ره تایی له رووی زیانه درهنگ وه خته کانی خه تهنه که له لایه ن پزیشکی گشتی یان نورولژیسته کان پشکینیان بو کراوه که سی هه زار و ۱۲۵ یان پیشر خه تهنه کراون. نه نجامی نه م توژیینه وه ده ریده خا که ۲۳۷ کهس (له سدا 7.6) له کووی سی هه زار ۱۲۵ خویندکاری خه تهنه کراو تووشی زیانه درهنگ وه خته کانی خه تهنه بیوون. باوترین زیانه کان زوربوونی بهر پیست (له سدا 47.7) بوو. هایپوسپادیاس که مترین زیانی درهنگ وه ختی خه تهنه (له سدا 2.5) بوو. به پی ریژه ی بهرزی زیانه لاهه کییه درهنگ وه خته کانی خه تهنه، توژیهرانی نه م وتاره گه یشتنه نه و نه نجامه ی که ده بی کارگای فیرکاری بو فیرکردنی نه م چه شنه نه شته ره گریه بو پزیشکانی گشتی و په رستاران بکریته وه. ههروه ها ناگادار کردنه وه ی دایک و باوک له زیانه نه گه رییه کانی خه تهنه و هاندانیان بو نه نجامدانی خه تهنه له ریگه ی پزیشکی پسپوره وه بو ریگری کردن له م زیانه مه ترسیدارانه پیویسته.

ماییده جه عفه ری (1389 ی هه تاوی هاوړیکه وت له گه ل 2009) له تیزی دکتورا که یدا که له کولیژی زانسته پزیشکییه کانی زانکووی نازاد (لقی شاهروود) پیشکشی کردوه، زیانه پیشوخت و درهنگوه خته کانی خه تهنه ی لیک داوه ته وه بو نه وه ی به لیکدانه وه ی نه م زیانانه و شیوازی شیوازی نه نجامدانی خه تهنه له سه ره دستی که سیکی شاهه زا زیانه کانی خه تهنه که م بکریته وه. له م لیکولینه وه دا که بو لیکدانه وه ی راده ی زیانه کانی خه تهنه که لکیان له شیوازی پیناسه یی رابردوو خواز وه رگرتوه، به مبه سستی وه رگرتنی زانیاری له کو مه لگه ی نامانج، پرسپارنامه به ک ناماده کرا که له لایه ن دایک و

باوکی ۱۰۰ مندالی سەردانکەری نەخۆشخانەى خاتەمول ئەنبیای شاپرود، کە پشکینى کلینیکىيان بۆ کرابوو، ولام دراوه. بە پى دەرنەجامەکانى ئەم تیزە، تەمەنى خەتەنە لە بىست مانگانەوه هەتا شەش سالان راگەيىندرابوو کە زيانەکان بە پى کەسى خەتەنەچى (پزىشک يان کەسبىكى خۆجىيى) و شىوازى نەشتەرگەرى (ئەلقە و نائەلقە) پۆلئىنبەندى کرا، باوترىن زيان پىستى زىادە بوو کە لە شىوازى ئەلقەيى (5 لە سەد) دا زياتر بەدى کرا. دواى ئەوه بە پزىر پزىزەى هەوکردنى خۆئىنبەريوون 4 لە سەد و لەرز و تا 3 لە سەد بووه. بە گشتى زيانەکان لە شىوازى نائەلقەيى زياتر لە شىوازى ئەلقەيى بوو و بە پى کەسى ئەنجامدەرى خەتەنە، زيانەکان زياتر لەو خەتەنانەدا بەدى دەکرا کە لە سەر دەستى خەتەنەچىيى نەرىتى ئەنجام دەدرا نەک پزىشک. هەر بۆيە نووسەرى تیزەکە پىشنيارى کردوو کە پىوستە خەتەنە بە وريايىهوه ئەنجام بدرى و خول و کارگەى راهىنانى کردەيى بۆ پزىشکانى گشتى کە هۆگرى ئەنجامدانى خەتەنەن، بکرىتەوه.

هەر وهه مەرجان جەودى و هاوکارانى (1389ى هەتاوى هاوړیکهوت لەگەل 2009)، لە توپۆئىنبەوهيه کدا کە لە سەر کورانى پىنج بۆ دە سالان کە لە کاتى کۆرپەيدا خەتەنەيان بۆ کراوه، بۆيان دەرکەوت کە رىزەى نمونەى تەنگ بوونى بۆرىيى ميايان مياستوس¹ بى زيان بوون. لەم توپۆئىنبەوهه دا ئەو مندالانەى کە بە هەر هۆکارىکى ناپەيوهست بە کىشەى ميزکردن هاىبوونە کلينىكى مندالان پشکىنيان بۆ کرا و تاوتوى کران. لە کۆى 132 حالەتى ديمانە، 27 کەس (20.4 لە سەد) بە هۆى تەنگ بوونەوى ميا، 3 کەس (11.1 لە سەد) بە هۆى تووشبوون بە ئەستوربوونى ميزدان² و هايدروئىفروزى دوولايەنە (پىهۆکالىسە)³ دەياننالاند و سىستوگرامىکىش بۆ نىشاندانى گەرانهوى بۆرىيى ميز⁴ (VUR) ئەنجام درا کە نەخۆشنىک بە VUR پلە دوو لە گورچىلەى لای راست و پلەى سى لە گورچىلە لای چەپ و لە نەخۆشنىکى دىکەدا بە VUR پلە دوو لە هەر دوو گورچىلەدا بەدى کرا. بە پى شايەتى ئەم توپۆزەرە، بۆ ئەوهى نەخۆشنى ئەگەرىيى تەسکبوونەوى بۆرىيى ميا دەستىشان بکرى ئەنجامدانى پشکىنى رەگەزى لە سەر مندالانى خەتەنەکراو لە کۆرپەيدا پىوستە.

محەمەد سادق دىهقان (1387ى هەتاوى هاوړیکهوت لەگەل 2007) لە تىزى

1. Meatus
 2. thickening of the bladder
 3. bilateral hydronephrosis (pyelocaliceal)
 4. vesicoureteral reflux

دکتوراکه پیدا که له زانکوؤی زانسته پزیشکیه کان و خزمه نگوزاریه ته ندروستییه کانی شه هید سدوقی یه زدی پيشکەشی کردوو، لیکۆلینه وهی له سه راده ی بلاووونه وهی زیانه کانی خه ته نه له ناو مندالانی خوار ته مه نی دوو سالی ئه م شماره کردوو. بو ئه م مه به سه له له ناوه نده ته ندروستییه کانی ئه م شماره هه زار و 500 نمونه لیکۆلینه وه یان له سه ر کرا. ئه م توؤیژینه وه پیناسه ییه به شیوازی قۇناغی نمونه گیری پشکی به شیوازیکی ناسان له سه ر ئاستی 15 ناوه ند و له هه ر ناوه ندیک 100 نمونه ئه نجام درا. شیوازی کۆکردنه وهی زانیاری له ریگه ی دیمانه له گه ل دایکان و پشکینی جه سه ته ی مندالان و پرکردنه وهی پرسپارنامه بوو. به پنی ئه و ئه نجامانه ی که له کۆمه لگه ی ئامانجدا به ده ست هاتوون، ریژه ی فره یی زیانه کان به شیوه ی گشتی 23/8 له سه د بوو و فره یی هه ر کام له زیانه کان به پنی ریزه بندی بلاووونه وه بریتی بوون له: خوئنه ر بوون 8.2 له سه د، هه وکردن 6.5 له سه د، ته سکبوونه وه ی بۆریه کان 4 له سه د، هیماتۆما 1.3 له سه د، باندنه نووسینه ره کان 0.9 له سه د، گیرانی میز 0.7 له سه د، زۆر لابر دنی به ریست 0.7 له سه د، گۆرینی کاپ (نووکى سیره ت) به نه شته رگه ری 0.7 له سه د، فیمۆزیسی دوا ی خه ته نه کردن 0.6 له سه د، زیانکه وتن له گلائس 0.2 له سه د، فیسئۆلا ی بۆری پیست 0.1 له سه د. له کۆمه لگه ی ئامانجی ئه م تیزه دا، زیاترین ته مه نی ئه نجامدانی خه ته نه له یه که م ساتی له دایکبوونه وه هه تا سی مانگان بوو که له م ته مه نه دا زیانی زیاتر به دی کراون (له سه دا 25.6). هه ره وه ها ده رکه وتوو که له سه دا 71 ی حاله ته کانی خه ته نه کردن به شیوازی نه شته رگه ری و له سه دا 28.8 به شیوازی کاپ ئه نجام دراوه، که زیانه کانی نه شته رگه ری زیاتر بوون (له سه دا 24.9 له به رامبه ر له سه دا 21.3). زیانی لاوه کی به هۆی کاپه وه له ساوا یانی چوار بۆ حه وت مانگان زیاتر بوو (له سه دا 22) که باوترین جوړیان هه وکردن بوو (له سه دا 0.9) و زیانی لاوه کی به هۆی نه شته رگه رییه وه زیاتر له سفر بۆ سی مانگان به دی ده کرا (له سه دا 27.3) و باوترین جوړه که ی خوئنه ر بوون بوو (له سه دا 8.5). له م توؤیژینه وه دا ریژه ی 43.3 له سه دی خه ته نه چیه کان به ریز پزیشکی نه شته رگه ری گشتی 43.3 له سه د، پزیشکی ئۆرۆلۆژیست 24.9 له سه د، 22.5 له سه د پزیشکی گشتی و 9.3 له سه د ناپزیشک بوون، که زۆرترین زیانه لاوه کیه کانی خه ته نه هی ئه وانه بوو و له سه ر ده سته ی خه ته نه چیه ناپزیشکه کان خه ته نه کرابوون (74.8 له سه د) و که مترین زیانه لاوه کیه کانی خه ته نه ئه وانه بوون و له سه ر ده سته ی پزیشکانی نه شته رگه ری گشتی ئه نجام درا بوون (له سه دا 7.8).

هەروەها حومپرا حەيدەرى (1371ى هەتاوى ھاوړپښتو له گەل (2011) له تيزى دکتورا کەيدا، که له زانکوزى پزىشکى شه هيد به هه شتى خستيه ږوو، ليکولينه وهى له سەر خه تەنه و زيانه لاوه کييه کانى خه تەنه له هه ږه تى کوزپه يى و شيره خوزره يى و مندا ليدا نه نجام داوه بۇ ڼه وهى باشتري تە مەن بۇ ڼه نجامدانى خه تەنه به که مترين زيانى لاوه کى دەستنيشان بکات. هەر لەم باره وه 50 دؤسييهى خه تەنه کردن له نه خو شخانهى مندا لانى موفيد و 420 دؤسييهى خه تەنه کردن له نه خو شخانهى له بافى نژاد (له سالى 1365 بۇ 1369ى هەتاوى) ليکولينه وه يان له سەر کرا که هه موو خه تەنه کردنه کان له م ناوهندانه دا له لايه ن ڼورؤلؤژيسته کان (پزىشکانى ميزه لدان)، ږيزيدپتته کانى ڼورؤلؤژى يان پزىشکانى نه شته رگه رى مندا لان ڼه نجام دراوه. جگه له چەند حاله تپکى خو ښه ر بوون له شوښى ڼينسيژون، هيچ کام له خه تەنه کان زيانى لاوه کييان نه بووه. به گشتى 16 حاله تى به هؤى خه تەنه کردنه وه ږووى دابوو (8 حاله ت له دواى خه تەنه کردنى کوزپه، 5 حاله ت له دواى خه تەنه کردنى مندا لى شيره خوزره و 3 حاله تى دواى خه تەنه کردنى مندا لى سه رووى تە مەنى يه ک سال). هه روها 125 دؤسييهى توندبوونى ميا له نه خو شخانهى له بافى نژاد ليکولينه وه يان له سەر کرا، له و ژماره ش 42 حاله ت له دواى خه تەنه ږوويان دابوو (19 حاله ت له دواى خه تەنه کردنى کوزپه، 12 حاله ت له دواى خه تەنه کردنى مندا لى شيره خوزره و 11 حاله تيش دواى خه تەنه کردنى مندا ل). له کؤتاييدا گه يشته ڼه و ڼه نجامه ي که تەنگبوونه وهى ميا به هؤى خه تەنه له هه ږه تى کوزپه يى زياتر له تە مەنه کانى دپکه بوو و هؤکارى ڼه مەش ڼه وه يه که تەنگبوونى ميا له ڼه نجامى مه هاتيت و بالانتيت ږه رى ميا تال ږوو دودا که ږه يوه ندى به ده رماتيتى ناموونيا کيى دايبويه¹ هه يه. بۇ يه باشتروا يه خه تەنه ي مندا ل له کاتيکدا ڼه نجام بدرى که دا يک و باوک ناچار نه بن مندا له که دا يى بکه ن. هه روها خه تەنه يه کيک له و نه شته رگه ريه گر ينگانه يه که ږيويسته پزىشکانى نه شته رگه رى به به کاره ينانى شيوازى وردى نه شته رگه رى ڼه نجامى بدن.

هه نديک جار ږاده ي پيستی ڼه ندامى زاوژي پياو زور لا ده برى و يان بؤرى له ناو گيره دا (کلامپ) گير ده کا و فيستولا دروست ده بيت. فيموزى، ڼه ندامى زاوژي شار دراو²، سکارى پيستی، گيرانى ميز، تەنگ بوونه وه يان هه وکردنى ميا، چه مينه وهى ڼه ندامى زاوژى به ره و خواره وه³، کيستی گيرانى، له نفى ڼيدم، فيستولى ڼورترؤکوتانوس،

1. diaper rash
2. concealed penis
3. chordee

خه ته نه بکریت.

وینهی ژماره 41: نهشته گهریی خه ته نهی خراب (net.dr.safarinejad)

گه نچیک که له ته مهنی 18 سالان به هۆی نهشته رگهریی خرابی خه ته نه ئەندامی زاوژی پیاوانهی له دهست دابوو توانی به ئەنجامدانی نهشته رگهرییه کی سهر که وتوانه تهن دروستیی خۆی وه دهست بینهته وه. به وتهی پزیشکان له سهرتاسه ری جیهاندا زۆریک له پیاوان به هۆی خه ته نه یان رووداوی هاتوچۆ تووشی ئەم کیشه ده بن و کۆمه لیکیان له ئەفریقای باشوورین و ریژه شیان زۆره.

یه کهم په پوه ندردنی سهر که وتوو ی ئەندامی زاوژی له ئەفریقای باشووری

www.bbc.co.uk

وینهی ژماره 42: نموونه یهک له نهشته رگهریی خه ته نهی خراب که به نهشته رگهرییه کی

سهر که وتوو چاره سهر کرا (BBC)

خه ته نه و مه ترسیی تووش بوون به ئۆتیزم

لیکۆلینه وه کانی ئەم دواییه ده ریده خه ن که کورانی خه ته نه کرا و دوو هینده زیاتر تووشی ئۆتیزم ده بن (نیکبخت، ۱۴۰۰¹). به پێی توێژینه وه یه ک که له لایه ن مۆرتنفریش و جاکۆب سایمۆنسن ئەنجام درا وه له سهر بنه مای داتا نامارییه کان کۆ کرا وه ته وه له ماوه ی نۆ سالدا له کۆی ۸۷۷ هه زار و ۳۴۲ کۆری خوار ته مهنی نۆ سال ناشکرا بو وه که خه ته نه ی کوره کۆریه کان ریژه ی تووشبوون به ئۆتیزم له م مندا لانه دا بۆ دوو قات زیاد ده کات. پرۆفیسۆر مۆرتنفریش و هاوکاره کانی هۆکاری ئەم تووشبوون به ئۆتیزمه یان گه پرا نده وه بۆ کاربگه رییه کانی ئازاری زۆر له سهر گه شه کردنی میشکی کۆریه. ئەم توێژینه وه له گۆفاری کۆمه له ی پزیشکیی شاهانه دا بلا و کرا وه ته وه. له لیکۆلینه وه یه کدا که فریش² و سیمۆنسن³ ئەنجامیان دا وه له و بۆچوونه دان که ئەو

1- گشتگیرترین شیکاری بۆ ریژه ی ره گه ز له ئۆتیزم که له سالی ۲۰۱۷ دا بلا و کرا وه، به که لکوه رگرتن له ۵۴ توێژینه وه نه گه ری تووشبوون به وه نه خۆشییه ی له سهر انسه ری جیهاندا لیک دا وه ته وه، له م شیکارییه دا نزیکه ی 4.2 کۆری تووشبوو به ئۆتیزم بۆ ههر کچیک مه زنده کرا.

2. Frisch
3. Simonsen

کورانهی که به ناوی نایینه وه خه ته نه ده کرین، ره ننگه زیاتر بکه ونه بهر دم مه ترسیی تووشبوون به ئوتیزم (ASD)¹. نه نجام و به لگهی هه لکشانی چاوه پروان نه کراوی ریژهی مه ترسیی تووشبوون به کیشهی فره چالاکیی له کورانی خه ته نه کراو له ناو خیزانه ناموسلمانه کاندای پیویستی به سهرنجه، به تایهت ئه وهی که که مبونوی داتاگان به ئه گهری زور خه ملاندنی سهرچاوه مروییه کانمان به مه حافظه کارانه نیشان ددهات. بهو پییهی که خه ته نهی ناچاره سهری له تافی کورپهیی و مندالی له سهرانسهری جیهاندا به رفراوان بووه، ده بی توژیینه وه پشتراستکه ره وه کان له یه که مایه تیدا بن (فریش و سیمونس، 2015، ل 3).

دهستیشان کردنی ئوتیزم له ماوهی چهند دهیهی رابردوودا به شیوهیه کی بهرچاو زیادی کردووه. ئه م بابه ته پرسیری زوری بو توژیهران دروست کردووه که هۆکاری زیادبوونی لهو شیوه چییه. بابه تی ننگه رانکه ره وهی دیکه ئه وهیه که کوران پینچ قات زیاتر له کچان تووشی ئوتیزم دهن، به لام بوچی؟ نایا شتیک ههیه که له میشکی پیوودا بو ماوهیی بی که ده بیته هۆی تیکچوونی گه شه کردن یان به هۆی کیشهی ژینگه ییه؟ دکتور مورتن فریچ، پسپوری په تا و دانیمارکییه، له سالی 2007 دا توژیینه وه کی له سهر په یوه ندیی نیوان خه ته نه و ئوتیزم نه نجام داوه. ئه م توژیینه وه له گۆفاری ئه نجومه نی شاهانهی پزیشکی بلاو کراوه ته وه و به م شیوهیه: ئه و کورانهی خه ته نه ده کرین، ئه گهر میشکیان به ته واوی دروست نه بو، ئه وا کاردانه وه یان به رامبه ر به نازار نییه و له ته مه نی نو سالی دا ئوتیز میان بو دهستیشان ده که ن. به لام پرؤفیسوری ئه مریتوس برین موریس² له زانکوی سیدنی له و باوه ره دایه که کورپه له ههر ته مه نیکدا کاردانه وهی سروشتیان ده بی؛ واته له بهرده م ئه و نازاره ی که به سهر باندای ده سه پی ده گرین و به م شیوه دلته نگی خویان درده برن. به لام هه ندیک مندال هه ن له کاتی خه ته نه کردندا ناگرین و ته نانه ت ده شخه ون. بو چوونی ناوبراو له لایه ن ئامارگیریی ئوسترالیا وه پشتگیری لی کراوه که سهر باری ئه وهی که له دهیهی 1960 ریژهی خه ته نه که می کردووه، به لام دهستیشان کردنی ئوتیزم زیادی کردووه.³ که واته ئه م بابه ته په یوه ندیی به خه ته نه ی کورپه وه نییه و له وانه یه هۆکاریکی دیکه ی هه بیته. له گه ل هه موو ئه مانه شدا په یوه ندیی نیوان ئیش و نازاری خه ته نه کردن یان نازاره کانی تر له گه ل ئوتیزمدا هیشتا له ژیر لیکولینه وه دایه و له ئیستادا هیچ به لگه یه ک نییه

1. autism spectrum disorder (ASD)

2. Emeritus Brian Morris

3- بروانه: <https://khatneh.ir/circumcision-and-autism>.

که پیشان بدا خه‌ته‌نه‌کردن و لابردنی به‌رپیست نه‌گه‌ری تووشبوون به‌تۆتیزم زیاد ده‌کات.

ته‌سک‌بوونه‌وه‌یان‌هه‌وکردنی‌مییا‌و‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز
 یه‌کیک له‌زیانه‌لاوه‌کییه‌مشتوم‌پزوینه‌کانی‌خه‌ته‌نه‌بریتییه‌له‌ته‌سک‌بوونه‌وه‌یان‌هه‌وکردنی‌مییا.‌رێژه‌ی‌ئینسیدانس‌له‌نیوان‌۸‌بۆ‌۳۱‌له‌سه‌د‌راگه‌پینراوه.‌زیاتر‌له‌و‌مندالانه‌دا‌روو‌ده‌دا‌که‌دوای‌خه‌ته‌نه‌کردن‌دایبی‌کراون.‌ته‌شه‌نه‌سەندنی‌ئەم‌زیانه‌لاوه‌کییه‌به‌گشتی‌له‌مندالانی‌خه‌ته‌نه‌کراو‌زیاتر‌له‌مندالانی‌خه‌ته‌نه‌کراوه.‌مییا‌به‌هۆی‌به‌رکه‌وتنی‌له‌گه‌ل‌ژینگه‌ی‌نامۆنیاکی‌(میز)‌و‌میکروبی‌ژینگه‌یی‌بریندار‌ده‌بیت.‌ئەم‌زیانه‌لاوه‌کییه‌زۆر‌بێ‌مه‌ترسییه‌و‌بۆ‌رێگری‌کردن‌لێی‌باشتره‌له‌چەند‌رۆژی‌یه‌که‌می‌نه‌شته‌رگه‌ریدا‌منداله‌که‌دایبی‌نه‌کرئ‌یان‌له‌مه‌ودای‌زەمه‌نیی‌زۆر‌که‌مدا‌دایبیه‌که‌ی‌بگۆرد‌رێت.‌ئەم‌زیانه‌لاوه‌کییه‌دره‌نگ‌وه‌خته‌(لانیکه‌م‌چەند‌مانگ‌دوای‌نه‌شته‌رگه‌ری)‌و‌هه‌وکردنی‌میزی‌به‌دواوه‌یه‌(نه‌ربابی،‌1379‌ی‌هه‌تاوی).

هه‌وکردنی‌کۆئه‌ندامی‌میز¹‌یه‌کیک‌له‌و‌نه‌خۆشیا‌نه‌یه‌که‌به‌هۆی‌په‌یوه‌ندییه‌ک‌که‌له‌گه‌ل‌خه‌ته‌نه‌کردنی‌پیاوان‌هه‌یه‌تی‌گرینگیه‌کی‌زۆری‌پێ‌دراوه.‌ئەم‌جۆره‌هه‌وکردنه‌یه‌کیک‌له‌و‌هه‌وکردنانه‌یه‌که‌له‌ناو‌مندالاندا‌باوه‌که‌به‌هۆی‌هه‌ستیاریی‌گورچيله‌له‌تافی‌کۆر‌په‌ییدا‌ده‌بیته‌هۆی‌تیک‌چوونی‌گورچيله‌،‌به‌رزبوونی‌فشاری‌خوین‌(هه‌یپه‌رتانسینۆن)،‌سیتیستی‌سیمی‌به‌هۆی‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز،‌سکاری‌گورچيله‌یی‌و‌له‌کارکه‌وتنی‌درێژخایه‌نی‌گورچيله‌.‌ده‌رکه‌وتنی‌ئەم‌جۆره‌برین‌و‌زیانه‌لاوه‌کییانه‌زیاتر‌له‌کاتی‌شیره‌خۆره‌یی‌دا‌روو‌ده‌ده‌ن.‌راسته‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌له‌ناو‌کچان‌زیاتره‌وه‌ک‌له‌کوران،‌به‌لام‌له‌سه‌ره‌تای‌شیره‌خۆره‌ییدا‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌له‌ناو‌کورانداندا‌زیاتره‌.‌نزیکه‌ی‌له‌سه‌دا‌یه‌ک‌بۆ‌۲‌ی‌کوران‌پیش‌ته‌مه‌نی‌ده‌سالان‌تووشی‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌ده‌بن‌(ئیسماعیلی،‌1384‌ی‌هه‌تاوی؛‌نه‌ربابی،‌۱۳۷۹).‌شیکاریی‌ئه‌نجامی‌۹‌تافی‌کردنه‌وه‌ی‌کلینیکی‌ده‌ریخستوه‌که‌له‌سالێ‌یه‌که‌می‌ته‌مه‌ندا‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌له‌کورانی‌خه‌ته‌نه‌کراودا‌۱۰۰‌قات‌زیاتر‌له‌کورانی‌خه‌ته‌نه‌کراوه‌و‌هه‌روه‌ها‌ئه‌گه‌ری‌خه‌واندنیان‌له‌نه‌خۆشخانه‌۱۸‌قات‌زیاتره‌(ئیسماعیلی،‌1384).

سه‌باره‌ت‌به‌چۆنیه‌تی‌کاریگه‌ریی‌خه‌ته‌نه‌له‌سه‌ر‌ئه‌گه‌ری‌که‌م‌کردنه‌وه‌ی‌تووشبوون‌به‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌ده‌توانین‌بلێین‌به‌و‌پێیه‌ی‌که‌ژینگه‌ی‌ناوه‌وه‌ی‌به‌رپیست‌گه‌رم‌و

شىدارە، دەپتە ھۆى بەرگىرى و زۆربوونى پاتۆژېنە كان¹، رەپوتېك كە بە ھۆى نزمى ئاستى كەرتى تەندروسىتېيە ۋە خىراترىش دەپتە ۋە. بۇ نمونە دەركە ۋە تۈۋە كە كۆرپە خەتەنەنە كراۋە كان زىاتر لە بۆرى مىز و شوپىنى حال² دا توۋشى كلۇنيزاسىيۇنە ئۆرگانىزە مەكانى ئۆرۋاپاتۆژېنىك³ ۋە كوۋ ئېشېشېشېكاكۆلى⁴ دەبنە ۋە، بابە تېك كە ۋا دەكا باكتىريا ئۆرۋاپاتۆژېنىك بنوسىن بە رېووكارى لېنچەى ناۋە ۋەى شوپىنى خەتەنە ۋە، كە بە پىنچە ۋە ۋەى رېۋى دەرە ۋەى شوپىنى خەتەنە (بە رېپىست) كراتىنېزە نېپە (WHO, 2007). ئەنجۈمەنى نەخۇشېيە كانى مندالانى ئەمىرىكاش لە رېۋون كىرنە ۋەى ئەم بابە تەدا دەلىى زىادېۋونى كلۇنيزاسىيۇنە باكتىرىيە كانى بۆرى مىز⁵، ھەر خۇيان ھۆكارى ھەۋە كىرنى كۆنەندامى مىزن. پىنوسىتە ئامازە بە ۋە بىرى كە لە ماۋەى شەش مانگى بە كەمى ژياندا، ئۆرگانىزە مەكانى ئۆرۋاپاتۆژېنىكى لە دەۋرى بۆرى مىزەلدانى كۆرپەى خەتەنەنە كراۋە لە چاۋ كورانى خەتەنە كراۋە زىاترە. ئەم كۆلۇنيزاسىيۇنە لە ھەر دوو گروپە كەدا [خەتەنە كراۋە ۋە خەتەنە كراۋە] دۋاى شەش مانگ كەم دەپتە ۋە (AAP, 2012).

ھەر ۋە ھا لېكۆلېنە ۋە كان يارمە تېى پىشتراست كىرنە ۋەى ئەم ئىدعايە يان كىردۋە. بۇ نمونە شىكارىي ئەنجۈمى ۹ تاقى كىرنە ۋەى كلېنىكى پىشانى داۋە كە لە سالى بە كەمى تەمەندا رادەى ھەۋە كىرنى بۆرى مىز لە كورانى خەتەنە كراۋە داۋدە قات لە كورانى خەتەنەنە كراۋە زىاترە. لە توپۇنە ۋە ۋەى كى دىكەدا دەركە ۋەى كە تېچۋى چارەسەرى ھەۋە كىرنى كۆنەندامى مىز لە كورانى خەتەنەنە كراۋە ۱۰۰ ئەۋەندەى كورانى خەتەنە كراۋە ۋە ئەگەرى خەۋاندېنان لە نەخۇشخانىە ۱۸ ھېندە زىاترە (ئىسماعىلى، ۱۳۸۴). كەۋاتە پىدە چى لابرېنى بە رېپىست يان كەم كىرنە ۋەى رېژەى ھەۋە كىرنى مىز لە كورانى لى بىكە ۋە ۋەى ۋە. سوۋە كانى خەتەنە لە مندالانى كوردا كە رېۋە رېۋى كېشەى ئاناتۆمىكى ۋە كوۋ گەرە ۋەى مىز يان ھەۋە كىرنى بەردەۋامى كۆنەندامى مىز دەبنە ۋە، زىاد دەكات (AAP, 2012).

ھەلبەت ھەندېك لە لېكۆلېنە ۋە كانىش جۆرىك لە خەتەنە كىرنى ۋە ك ھۆكارىكى كارىگەر بۇ رېۋدانى ھەۋە كىرنى كۆنەندامى مىز ناساندۋە. لە ھەندېك لە لېكۆلېنە ۋە كاندا دان بە ۋەدا نراۋە كە ئەگەرى ھەۋە كىرنى كۆنەندامى مىز لە ئىسرائىل بە ھۆى ئەۋ

-
1. pathogens
 2. uropathogenic
 3. escherichia coli
 4. periurethral area
 5. periurethral bacterial

خه ته نه کردانه ی که له لایه ن مؤهیله نه ریتیبیه کانه وه نه نجام دهرین زیاتر له و خه ته نانه یه که له لایه ن پزیشکانی نه شته رگه ریبه وه نه نجام دهریت (WHO, 2010). خالیکی دیکه که سه رنجمان بو روودانی هم جوړه هه وکردنه که به هوی خه ته نه یه راده کیشی بابه تیکه که که متر باسی لی کراوه؛ واته کومه لیک لیکولینه وه ی سه رنجراکیش که روانگه یه کی جیاوازیان سه بارت به په یوه ندیی نیوان خه ته نه و هه وکردنی کوئه ندامی میز پینشیار کردوه.

مندالان له چاو گه وره ساله کان کاردانه وه ی فیزیولوژی به هیزترین بو نازار هه یه. خه ته نه کردنی کوپانیش نازاریکی قورس، نه زمونیکی ناخوش، زه بره خش و تاقت پرووکی ن به سه ر مندالی خه ته نه کراودا ده سه پینیت. جگه له مانه، خه ته نه ده توانی سه رچه شنی خه ی مندالی تیک بدا و دابرانی مندالی له جیهانی دهوروبه ری، له وانه ش تیکچوونی خواردنی شیر دایکی لی بکه ویته وه. هه روه ها به لگه له کوپانه بینراوه که دوا ی خه ته نه کردن توانای مژینی مه کی دایکیان له ده ست داوه. نه مه کاتیک گرینگ ده بی که بو مان دهر بکه وی که باکتریاکانی ئیشیریاکولی ناو گوو باوترین هوکاری ئیتیولوژیک¹ بو هه وکردنی بو ری میزی بی زبانی لاوه کی له ناو مندالان و کوپه دایه. شیر مرؤف ئولیگوساکاریدی (oligosaccharides) تیدایه که له گه ل میز کردنی کوپه دا له له ش ده چیته دهر وه و لکاندن ئیشیریاکولی به شانه کانی کوئه ندامی میز له ناو ده بات. هه روه ها زانایانی ئیتالی و تویره رانی سویدی نه م کاردا پاریره یه ی خواردنی شیر دایکیان پشتر است کردوه ته وه. به لام خواردنی شیر دایک نه تنها له کوپان، به لکوو له کچانیشدا، که نه گه ری تووشوونیان به هه وکردنی بو ری میز چوار هینده زیاتر له کوپانه، نه گه ری تووشوون به هه وکردنی بو ری میز که م ده کاته وه. له نه نجامدا، هه ندیک که س رایانگه یاندوو به به راورد له گه ل خواردنی شیر دایک، خه ته نه بو ریگری کردن له هه وکردنی بو ری میز چاک نیبه (NOCIRC, 2002).

سوودمندنه بوون له شیر دایک تنها به و قازانج و سوودانه ی که ناماژه یان پی کراوه سنووردار نابیته وه، به لکوو به گویره ی کومه لگه پزیشکیه کانی ئوسترالیا و کانادا و نامریکا شیر دایک گونجاوترین خوړاک بو کوپه کانه. خواردنی شیر دایک بو کوپه کان سوودی خوړاک، سوژداری، په روه رده یی، به رگری و نابووریشی هه یه که هیچ به دیلیک ناتوانی هاوتای بکات. خواردنی شیر دایک ده توانی په یوه ندیی دایک مندالی

باشتر بكا و ھۆگرى بۇ ئەنجامدانى توندوتىژى لە تەمەنى گەورەسالىدا كەم دەكاتەوہ. توپۇزىنەوہ جۇراوجۇرەكان كاردای خواردنى شىرى داىك نىشان دەدەن كە دەتوانىن ناماژە بە پاراستنى كۆرپە لە ھەمبەر ئاسم و ھەناسەسوارى تافى مندالى، مردنى كۆرپە، سىكچون و ھەوكردى بۇرىى مىز بگەين. لە لايەكى ترەوہ خواردنى شىرى داىك لە لايەن مندالى تازە لەداىكبوو قازانجى بۇ داىك ھەيە، چونكە دەبىتە ھۆى بەرزبونەوہى ئاستى ئۇكسى تۆسىن و سوودگەلى وەكوو كەمبونەوہى خوینبەربوونى دوای مندالبون، خىراتر گەپانەوہ بۇ كىشى پىش دووگانى، باشتربونەوہى ئىسك بە شكانى كەمترى لەگەن و كەمبونەوہى مەترسى تووشبون بە شىرپەنجەى ھىلكەدان و مەمك، و فشارى دەروونى دوای مندالبون كەم دەكاتەوہ. ھەموو ئەو قازانجانە بۇ ئەو داىكانەيە كە شىرى مەمكى خۇيان بە مندالەكانيان دەدەن.

خەتەنە و كارىگەرىيەكەى لە سەر چىژى سىكسى

سەبارەت بە كارىگەرىيە خەتەنەى پىاوان لە سەر پەيوەندىيە سىكسىيەكانيان، باس و لىكۆلىنەوہى جۇراوجۇر ئەنجام دراوہ و ئەنجامى جۇراوجۇرىشى لى كەوتۆتەوہ. پىستى بەرپىست (شونىي خەتەنە) شونىي كۆبوونەوہى وەرگەرەسەبىيە ھەستىارەكانە كە لە كاتى ورووزاندندا بەرەو پىشەوہى نووكى سىرەت دەكىشىرى و بە بەركەوتنى لەگەل كۆرۇنا (شونىي دەوروبەرى نووكى سىرەت) كە خوۆشى لە چرپونەوہى ئەم جۇرە وەرگەرە دەمارىيانەدا سوودمەندە، دەبىتە ھۆى ھەستىارىيە سىكسى. سىكسۇلۇژىستەكانى ئەنجومەنى پزىشكىي شاھانەى ھۆلھندا لە سالى 2010 جەختيان كردۆتەوہ كە بەرپىست لە چالاكىي فىزىيائى ئەندامى زاووزىي پىاوانە لە كاتى جووتبسون و خوۆرەحەت كردندا دەورۇكى گرىنگى ھەيە. ھەر بۇيە ئەم بابەتە گرىنگە لە وتار و زۆر دىمانەدا خراوہتە بەر باس كە خەتەنەكرانى پىاوان و برىنى بەرپىست (شونىي خەتەنە) كە ھەلگىرى رېژەيەكى زۆرى وەرگى دەمارىيە، دەبىتە ھۆى كەمبونەوہى ئارەزووى سىكسىيە پىاوان و يان لە كاتى جووتبوندا پتووستيان بە كاتىكى زىاترە بۇ ئەوہى رەحەت بن. فاكترەيكى دىكە كە لەم نپوہندەدا ئەم ئىدعايە دەچەسپىنى كراتىنەبوونى نووكى سىرەت و كەمبونەوہى ھەستىارىيەكەيەتى. ھەرچەندە ھەندىك لە لىكۆلىنەوہىكان دەرىدەخەن كە خەتەنە نابتە ھۆى كراتىنەبوونى نووكى سىرەت، بەلام گرىمانەى كراتىنەبوونى پىستى حەشفە لە سەر ئەو باوەرەيە كە نەشتەرگەرىيە خەتەنە پىستى حەشفە دەخاتە بەر ھەوای دەرەوہ و جلى ژېرەوہ و ھتد و ئەم پىستە كراتىنى زىاتر بەرھەم دەھىنى،

ئهستورتر و کهمههستیارت ده بیت. بهرگریمانه ی زوریک له دژ بهرانی خه ته نه ئه وه یه که کراتینه بوونی پیستی شوینی خه ته نه (به ریست) پاش خه ته نه ده بیته هژی ئه وه ی ده ماره عه سه بییه کانی ئه م شوینه به قهت پیش خه ته نه ههستیارت نه بن و ئه مهش چیژی سیکیسی که ده کاته وه. (موغانلو، 2016)

• یک پژوهش که توسط دانشگاه گنت بلژیک در سال 2012 انجام شده نشان میدهد تحرک کننده ترین عصب های جنسی اندام تناسلی مرد عصب های ریگید بند هستند که تراکم آنها در لایه زیرین پیش پوست میباشد که بر اثر ختنه بیشتر آنها برداشته میشوند.^[۲]

ختنه باعث ناقص شدن و کاهش لذت جنسی در مردان میشود یکی از جشن های احتماله و نادرست در کشور جنس «ختنه سورون» می باشد

آسیب به اندام کودک جشن ندارد

Bulbospongiosus muscle

Muscles of male perineum. (Bulbospongiosus visible at upper left.)

عوارض ختنه مردان

[۳] پژوهش های جدید نشان می دهند که واکنش ماهیچه پیازی اسفنجی در ۷۲٪ مردان ختنه شده به سبب برداشتن پیش پوست و حلقه آن، وجود ندارد.^[۴]

وینیه ی ژماره 43: زیانه کانی خه ته نه کردنی پیاوان (لاپه ری نیستراگرمی khatneh.no)

وینیه ی ژماره 44: په کییک له زیانه لاهه کییه کانی خه ته نه بریتیه له په رده دار بوونی ئه ندامی زاوژی که ریگری له کارکردی ته وای سیکیسی ده کات (هه مان) هه روه ها خه ته نه په یوه ندیی به نازاری زییه وه (واژینال) هه یه. ئه و ژنانه ی ها و به شی سیکیسی خه ته نه کراویان هه بوو که متر ناماده ی دریژهدان به په یوه ندیی که ده بوون و

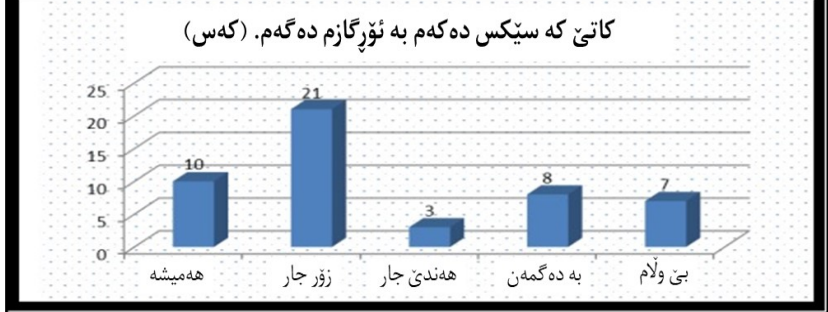
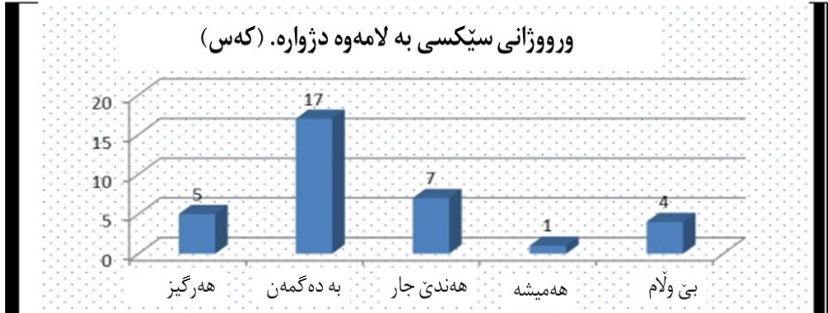
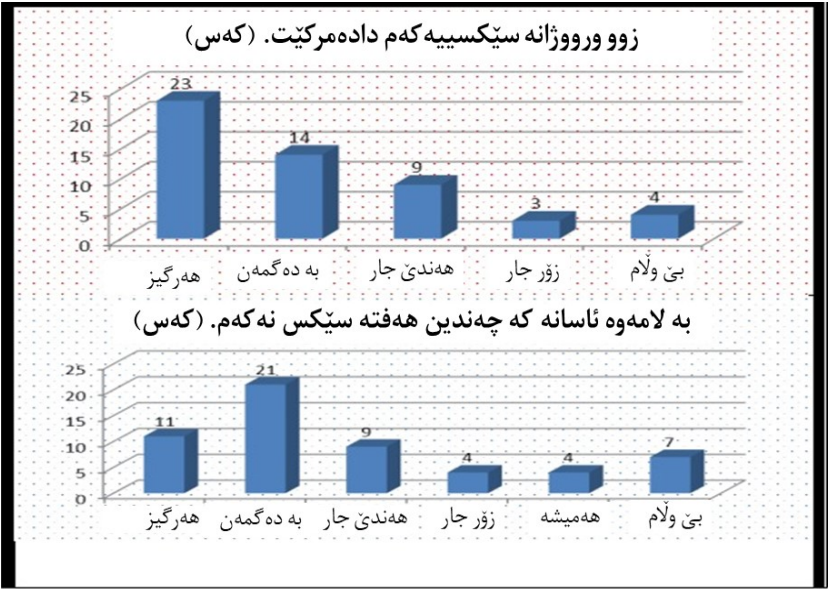
دهیانویست به زووترین کات کوټایی پښ بهینن.¹ ژنانی بهرتوژیږینهوه بهم شیوه ههستی خوږیان سهبارت به سیکس کردن له گه ل پیاوانی خهته نه کراودا دهرده برن: ناسپاس، دواکه وتوو، بڼ مه بل، نائومیدکهر و نارازی. کاتیک هاو به شه سیکسیه که یان خهته نه کرا بو، ژنان ههستیان به ئینتیمای زیاتر له گه ل هاو به شه سیکسیه که یان ده کرد و ناسووده یی و گهرمی و په زامه ندیی دوولایه نه و ته و او یان دهرده بری و له و سیکسه ی که کرد بو یان ههستیان به په زامه ندیی زیاتر ده کرد. بۆ زیاتر روون کردنه وه ی بابه ته که پیوسته نه وه روون بگریته وه که نه مه به و مانا نییه که ژنان ناتوانن په یوه ندیه کی سؤزداری و سیکسیه خوږشیان له گه ل پیاوکی خهته نه کراودا هه بی، به لکوو نه وه دهرخه ری نه و مانایه یه که له هه لومهر جیکدا که هه موو شته کان په کسان بن، نه گهری نه وه ی که په یوه ندیی سیکسی له گه ل که سیکی خهته نه کراودا چیڅه به خستر بی، زیاتره. (هه رانا، 1395).

وه ک ناماژمان پی دا، په کتر بریبه لینه جیه ی - پیستییه کان خاله تایه ته کانی شانن که پیستی ناسایی ده کهن به په رده ی لینه جیه ی. نه م ناوچانه خاله حه شه ریبه سه ره کییه کانی له ش پینک دینن. په کیک له و خالانه پشینه ی سنووری به ریسته که تیددا پیستی دهره وه ی نه ندامی زاوژی پی او ده بیته رووی په رده ی لینه جیه ی به ریستی ناوه وه. له ناو هه موو نه و ناوچانه ی نه ندامی زاوژی پی او که پشکنینان بۆ کراوه، په کتر بریبه لینه جیه ی - پیستییه کان هه ستیارتین شوین له هه مبه ر لیکساوین و به رکه و تنن، واته نریکه ی دوازه هینده له نووکی سیره ت هه ستیارتیه. دهرکه وتوو په پنج خالی نه ندامی زاوژی (که نه نیا له نه ندامی خهته نه کراودا هه یه)، واته نه وانیه ی به خهته نه لا دهرین، له هه مبه ر لیکساوین و به رکه و تن حه شه ری ترین به شه کانی نه ندامی زاوژی پی او. واته هیلی برینی شریتی سکیه نه ندامی زاوژی و توژیهران گه پشونه ته نه و دهره نجامه ی که "خهته نه به شیوه ی کرده کی هه ستیارتین به شی نه ندامی زاوژی پی او لا ده بات".

بۆ زانیاری زیاتر (7)

ولامی پیاوانی خهته نه کراو به پرسپاره کانی توژیږینهوه له مهر چۆنیه تی په یوه ندیی سیکسی

1- پروانه: گلدمن، رونالد، مالپه ری هه رانا: چگونه ختنه مردان به زنان آسیب می رساند؟ وه رگیزانی بیهر روز جاوید تیهرانی، به راوری ده ستیپراگیشن: 20/04/1399) پروانه:

بە لام بۆچوونى جیاوازیش سەبارەت بە کاریگەریی خەتەنە لە سەر ھەستیارى سێكسى ھەبە كە خەتەنە بیکاریگەر دەكا و لە ھەندىك ھالەتدا ھەك ھۆكارىك بۆ

باشترکردنی حه شه ریپوون و سینکس هه لده هینجریت. ینگومان به لگه ی نه یارانی خه ته نه ش سهرنجر اکیشه، ده توانین نات ه بایی نه نجامه و ده دسته اتووه کان بو هوکاری جوړاو جوړ بگه رپینه وه. بو نمونه ده توانین په کیچک له هوکاره کاریگه ره کانی نه م بابه ته گری بده ی نه وه به هه لپژاردنی که سی خه ته نه کراو یان په یوه سستی بکه ی نه وه به هوکاری پزیشکی (WHO, 2007). جینیفیر بوسیو¹، کارولین پاکال² و سته یفن ستیل³ له زانکووی "کوینیز"ی کاناډا له تاقی کردنه وه په کدا له سالی 2016 پشانیان دا که خه ته نه کردن هیچ کاریگه ریبه کی له سهر هه ستیاری به رپیست و به شه کانی تری پیستی نه ندامی زاوژی پیاو دانانیت.⁴ له م تاقی کردنه وه دا که به که لک وه رگرتن له شیوازی تاقی کردنه وه ی هه ستیاری چه ندا یه تی⁵، پینواندنی راسته و خو راده ی هه ستیاری پیست نه نجام درا، 62 پیاو له نیوان ته مهنی هه ژده بو سی و حهوت سالان (30 که سی خه ته نه کراو و 32 که سی خه ته نه کراو) به شدار بیان نواند. نه م توژی نه وه وه هیچ جیاوازی به کی له نیوان هه ستیاری حه شفه و دیکه ی شوینه کانی نه ندامی زاوژی ههر دوو گروپی خه ته نه کراو و خه ته نه کراو دا به دی نه کرد و توژی هره ان گه یشتنه نه و نه نجامه ش که خه ته نه هه ستیاری نه ندامی زاوژی پیاو ناگورپی و به لگه سهره تاییه کان نیشان ددهن که به رپیستی نه و که سانه ی که خه ته نه کراون هه ستیارتین به شی نه ندامی زاوژی پیاو نییه. (مغانلو، 2016)

خالیکي دیکه که سهرنجر اکیشه نه وه یه که ژماره یه کی زوری پیاوان له ته مهنی کور په یی یان له مندالیدا نه م نه شته رگه ریبه به نه زمون ده کن. بویه جیاوازی نیوان سینکس کردن به نه ندامی زاوژی خه ته نه کراو و نه و چیژهی که لیبی ده که ویته وه و نه ندامی زاوژی خه ته نه کراو نازانن. به لام به گشتی پیویسته ناماژه به وه بکری که "چیژ بردن" په کیچک له و بابه ته ده گمه نه زهینیا نه یه⁶ که کهسانی جیاوازی ده توانن له سهر بابه تیکي جیاوازی بوچوونی جوړاو جوړیان هه بی، ههر وه ک چون له روانگه ی که سیچک وهرزش کردن، دووشگرتن به ناوی سارد، یان خواردنه وه ی چای تال ده توانی چیژ به خش

1. Jennifer A. Bossio

2. Caroline F. Pukall

3. Stephan S. Steele

4- بو زانباری زیاتر بروانه:

Examining Penile Sensitivity in Neonatally Circumcised and Intact Men Using Quantitative Sensory Testing .

5. quantitative sensory testing

6. subjective

بئ و له پروانگه یه کی دیکه وه په ننگه وه ک کرده وه یه کی نازار به خش هه ژمار بکریت. بیل (2005) پتی وایه چیژ و ورووژانی سیکسی شیوی پیواندن و چه ندایه تی هه لگر نیسه. هه ندیک له لیکولینه وه کان هه مه یان پشتراست کردو وه.

ئیش و مه ترسییه کانی خه ته نه له سه ر مندالی ساوا

تویژینه وه جیاوازه کان پشتراستی ده که نه وه که کاردانه وهی کورپه بؤ نازار هاوشیوه و زیاتر له کاردانه وهی گه و ره سالانه. رۆبیرت وهن هاف¹، بزیشکی پسیوری مندالانی میشیگان که چه ندین تویژینه وهی له سه ر خه ته نه هه نجام داوه، کاردانه وهی کورپه یان به م شیوه باس کردووه: خه ته نه نه که ته نها ده بیته هوژی ئیش و نازاریکی زور، به لکووه نه گه ری خنکان و کیشی هه ناسه دانیش زیاد ده کات. لیکولینه وه بزیشکیه کان هه لکشانی به رچاوی لیدانی دل و ناستی هورمونی سترسی خوین پیشان ده دات. هه ندیک له کورپه کان ناگرین چونکه تووشی شوک ده بن. به پنی پیناسه کلینیکیه کان و راپورتی تویژه ران، خه ته نه خه ساره ت به خشه؛ ته نانه ت کاتیک ده رمانی نازار شکین به کار ده هینری (ده رزی، باشترین بژاده ی تاقیکراو)، ته نها راده یه ک له نازاره که ده شکیت. بنگومان کاریگه ریه کانی خه ته نه جیاواز و هه ندیک جاریش دژ به یه کن. بیهوش کردنی گشتی بؤ مندالی تازه له دایکبوو مه ترسیداره. هه لکشانی ناستی هوشیاری دایکانی جووله که به رامبه ر به نازاره سه خته کانی خه ته نه وای کردووه که ریزهی پرسیاری سه باره ت به خه ته نه و پشتگوینخستی هه م کاره له ناو به شیک له جووله که کان زور بووه، به جوریک که له سالانی رابردوودا ده یان وتار له بلافوکه به ناو بانگه کانی جووله که سه باره ت به خه ته نه بلاو کراونه ته وه. پینج خاخام کتیبیک پشتراست ده که نه وه که گومان له خه ته نه ی جووله که کان ده کات. هه لبت ناتوانین به م زووانه هه موو کاریگه ریه کانی خه ته نه بزنانین. به لام ئیستا هه ونده زانباریمان هه یه که بؤچیه تی و کاریگه ریه کانی هه م نه ریته فره هه نگیه به خه یه ژیر پرسیاره وه، به تایه ت بؤ هه وهی که ژنان هان ده درین تا له بریاری خه ته نه کردنی کوره کانیاندا به شداری بنوین (گولدمه ن، 2016).

ئاراسته ی خه لک ناسانه

خه لکناسی (هه نترۆپۆلۆژی) یه کیک له یه که مین و گرینگترین ئاراسته زانستییه کانه که دیارده ی خه ته نه له ناو کومه لگا جیاوازه کانداتاوتوی ده کات. هه ر له سه ره تاوه و له

بهره‌توه ناراسته‌ی خه‌لک ناسی ناراسته‌یه‌کی نورماتیف و پیشنیاری نه‌بووه به‌لکوو ناراسته‌یه‌ک له پیناو تیگه‌یشتن له‌گه‌ردوون بووه. سه‌بارت به‌دیاردی خه‌ته‌نه‌ش نه‌م ناراسته‌رپ‌چاو کراوه. له‌م به‌ش‌ده‌ا هه‌و‌ل ده‌دری که به‌لیک‌دانه‌وه‌ی خه‌لک‌ناسانه‌ی خه‌ته‌نه‌ تیگه‌یشتنیکی ته‌واوترمان لینی هه‌بی‌ت.

خه‌ته‌نه له‌ئه‌ده‌ب و فهره‌نگی جه‌ماوه‌ریدا

داب و نهریتی کونی خه‌ته‌نه له‌ئیراندا نه‌ته‌نیا له‌بیر و باوه‌ر و بریاره‌گرینگه‌کانی وه‌کوو هاوسه‌رگیری له‌ژیانی رۆژانه‌ی ئیرانییه‌کاندا رۆل ده‌بینی، به‌لکوو له‌چیرۆکه‌ئه‌ده‌بیه‌کان، مه‌ته‌له‌کان، سه‌فه‌رنامه و کتیه‌ئه‌ده‌بی و میژوو‌یه‌کانیشدا خۆی ده‌نوی‌تیت. یه‌کیک له‌به‌شه‌کانی فهره‌نگی کۆمه‌لگا که ده‌توانی ده‌رکه‌وته‌ی بیر و باوه‌رپه‌سپاوه‌کانیان بێ، چیرۆک و مه‌ته‌ل و نوکته‌کانه‌که به‌دریژایی چه‌ندین سال‌بیر و باوه‌ری سه‌بارت به‌خه‌ته‌نه‌ی قوول‌تر کردووه‌ته‌وه و چۆته‌ناو گه‌فتوگۆی رۆژانه‌ی خه‌لک تا ئه‌و راده‌ی که "ئه‌غله‌ف" یان "خه‌ته‌نه‌نه‌کراو" له‌ئه‌ده‌بی جه‌ماوه‌ریی زۆریک له‌ولتانی ئیسلامی بۆ گالته‌کردن به‌ناموسلمانه‌کان به‌کار ده‌بریت. هه‌روه‌ها به‌پیی ئه‌و باوه‌ره‌ی که خه‌ته‌نه‌ئاره‌زووی سیکیسی که‌م ده‌کاته‌وه، زاراوه‌ی "ئیبینولغولها" (ابن الغلفاء) له‌زمانی عه‌ره‌بیدا وه‌ک ناماژه‌یه‌ک بۆ پیاوی "حیز" به‌کار هاتووه. له‌ناو عه‌ره‌به‌کاندا په‌ندیکی به‌ناوبانگ هه‌یه‌که ده‌لی "کوره‌که‌ت به‌تریشته‌خه‌ته‌نه‌بکه‌باچاو له‌ده‌ستی خه‌لک نه‌بی‌ت"¹، له‌زمانی تورکیشدا په‌ندی له‌م چه‌شنه‌هه‌یه‌که ده‌لیت: "کوره‌که‌ی سونه‌ته‌ده‌کا، منه‌تیش به‌سه‌ر دراوسیدا ده‌کا"² یان "نه‌م خه‌ته‌نه‌چییه‌له‌تیغه‌که‌ی توند و تیژتره"³. (سعیدی، 1390)

فارسی‌زمانان په‌ندی "نان‌خه‌ته‌نه‌ی دادوهره" (خته‌سوران قاضی است) به‌کار ده‌هینن کاتیک ئاپۆره‌یه‌کی زۆر بۆ بابه‌تیکی ناگرینگ کۆ‌ده‌بنه‌وه‌ی یان مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی له‌ئه‌نجامدانی کاریک له‌ژیر په‌رده‌ی کاریکی دیکه‌دا بشارنه‌وه و ده‌سته‌واژه‌ی "ده‌ستیکی خه‌ته‌نه‌نه‌کراو هه‌ل‌ل‌نییه" واته‌ناژه‌لیک که به‌ده‌ستی پیاویکی خه‌ته‌نه‌نه‌کراو سه‌ر بپردی هه‌ل‌ل‌نییه. هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م هۆکاره‌هه‌ندیکی له‌فارسی‌زمانه‌کان، بۆ وینه‌تاجیکستان، له‌

1- طَهَّرِ ابْنِكَ بِالْقَاسِ وَلَا حَاجَةَ النَّاسِ

2- وغلونه سنت ایلر، قونشوسینه منت ایلر

3- سنتچی پیچاغندان ایتیدیر

بری خه ته نه کردن، دهسته واژهی "دهست هه لال کردن" به کار دههینن. ههروه ها خه لکی بروجیویش په ندیکیان هه به له شیوهی دهسته واژهی "یارو بیه اوساگ گن سی ک" چیرۆکی وهستا به که قرانیکی وهرده گرت و سهگی خه ته نه ده کرد. ئینجا دوو قرانی وهرده گرت بۆ شتنی دهستی که به هۆی خوینی سه گه وه گلاو بووه؛ ئەم په نده ناماژه بۆ شتی که ده کا که زیانه که ی له سووده که ی زیاتره. له ناو عه ره به کانی خووزستانیشدا په ندیک هه به که ده لئی "بَعْدَ مَا شَاب طَهْرُوه": واته پاش پیری خه ته نه یان کرد و له حاله تگه لیکدا به کار دههینری که دهر فیه تیک فهوئینرابیت (تورابی و حوسه بینی کازروونی، 1392).

له نه ده بیاتی کۆنی ئیرانیشتدا به شیوهی جۆراو جۆر باسی خه ته نه کردن کراوه و نیشانه کانیشتی له به ره می شاعیرانی گه وری وه ک مه ولانا و حیکایه تگه لی زانیانی وه کوو شیخ به هایی به دی ده کریت.

در آن خانه سماع ختنه سور است
ولیکن با طهوران خانه خانه
ئهم دیره شیعره یه کیک له دیره کانی غه زه لی ژماره ۲۳۴۵ دیوان شه مسه که تیبدا جگه له ناماژه کردن به رپوره سمی "خه ته نه کردن"، وشه ی "پاک کردنه وه (طهور)" یش به کار هاتوه، که ناماژه به خه ته نه ده کات.

این جزا تسکین جنگ و فتنه ای است
آن چو اخصاست و این چون ختنه ای است¹
ئهم شاعیره به ناو بانگه ی ئیران له سه ده ی هه وه می کۆچیدا له دیره کی دیکه ی مه سنه وی له چیرۆکی کدا که باس له ژنیک ده کا که خۆی و هاوسه ره که ی میوانیان هاتوه: سوی ختنه سور کرد آنجا وطن
ماند مهمان عزیز و شوهرش²
ههروه ها نه نوری شاعیری سه ده ی شه شه می کۆچی، له دیره کدا وهرگرتی شتی که له ده ستقوو چاویک به دیار بیه کی وه ک خه ته نه شوو به اندووه و ده لئی:

ازو بستان کزو بسیار باشد
عطای او بود چون ختنه کردن³
ئهم دیره وه بیرهینه ره وه ی په ندی "موویه کیش له به راز که م بیته وه باشه" یه. حه بیولا قانانی شاعیری سه ره ده می قاجاریش، گۆنای هه لتوقیوی خری سیوی

1- مهوله وی مه سنه وی، ده فته ری چواره م، اطوار و منازل خلقت آدمی از ابتدا.
2- مهوله وی مه سنه وی، ده فته ری پینجه م، هه قایه تی ئه و میوانه ی که چووه مالی ژن و پیاوه که و باران باری و میوانه که له ماله که دا دایکوتا.
3- انوری، دیوان اشعار، مقطعات.

چه ناکه‌ی که سیکی به کاریگه‌ریه کانی خه‌ته‌نه شوو بهاندووه و ده‌لی:

تحت الحنکش طوق زنان گرد زرخدان
 همچون اثر ختنه بر اطراف ذکر بر¹
 بیدیل دپهله‌وی شاعیری غه‌زه‌لی سه‌ده‌ی یازده‌هم، شاعیریکی دیکه‌ی ئیرانییه که
 باسی خه‌ته‌نه‌ی کردووه و له دپړیکدا وتوویه‌تی:
 سربریدن در طریق وهم رسم ختنه داشت

نفس کافر را درین صورت مسلمان یافتم²

خه‌ته‌نه له ده‌قه‌ه‌ده‌بیهه کانی ئیرانییدا چ له هه‌قایه‌ت و چیرۆک و چ له ده‌قی نایینی
 شاعیران و غیرفانه‌کاندا خۆی نواندووه. بۆ نمونه ناسر خه‌سه‌رو قوبادیانی له کتیبی وجه
 دین (گفتار شانزدهم، ل ۱۴۱) سه‌باره‌ت به پنیوستی غوسلی دوا‌ی جووتبوون
 ده‌فه‌رمووی: "ئیمه ده‌لین به فه‌زلی خودای گه‌وره، جووتبوون له ناو‌هاته‌وه‌ی پشت
 واجبه، ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر جووتیش نه‌بن و له لیک‌کوته‌ی دوو خه‌ته‌نه‌کراو ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر
 ناویش نه‌رژیته ناو‌ه‌ناوی ئه‌وی دیکه‌وه ...".

شیخ به‌هایی، حه‌کیم و بیرکاری‌زانی سه‌ده‌ی ۱۰ و ۱۱، له کتیبی که‌شکول چیرۆکی
 به‌م شیوه ده‌گیریته‌وه: "ئه‌سمه‌یک ده‌گیریته‌وه که رۆژیک گه‌یستمه لای هۆزیک و پاچه
 گۆشتیکم خوارد که به په‌تیکیان به‌ستبووه‌وه، له خواردندا به‌رده‌وام بووم. که خواردنم ته‌واو
 کرد، ژنی خاوه‌نی چاداره‌که هاته‌ده‌روه و وتی: ئه‌وی به په‌ته‌وه‌م کردبوو چی لئ هات؟
 وتم خواردیانم. وتی: ئه‌وه خواردن نه‌بوو، من ژنیکم که کچان خه‌ته‌نه ده‌که‌م. و هه‌ر
 جاریک که که‌سپک خه‌ته‌نه ده‌که‌م، ئه‌وه‌ی ده‌پیرم به‌م په‌ته‌وه ده‌یه‌ستمه‌وه". (شیخ به‌هایی
 بی‌تا)، ده‌فته‌ری چوارم، ل 511).

شیخ به‌هایی له چیرۆکیکی دیکه له که‌شکولدا باسی له‌وه کردووه که له ناو
 موسلماناندا خه‌ته‌نه‌کران بابه‌تیکه که ده‌بیته هۆی شه‌رمه‌زاری و سه‌رشۆری و ده‌لی:
 "فه‌رزداق به زیادی کوری عه‌جه‌م که سه‌رقالی هۆنینه‌وه‌ی شیعر بوو، وتی: هۆ
 خه‌ته‌نه‌کراو، دیسان ده‌په‌یقی؟ زیاد وتی: په‌له‌ت له‌وه‌ه‌واله کرد که دایکت پیی داوی؟
 فه‌رزداق وتی: وه‌لامیکی بی‌وه‌لامه" (هه‌مان، ده‌فته‌ری سپیه‌م، ل 339).

په‌شیده‌دین مه‌بیودی له "کشف الاسرار و عده‌الابرار" له شیکاریی سووره‌تی
 به‌قه‌ره‌دا، وه‌ک که‌سپک باس له حه‌نیف ده‌کا که دۆستی خودایه و خه‌ته‌نه‌کراوه. ناو‌براو

1- قاتی، دیوان اشعار، قواید، ژماره 177. له ولّامی قه‌سیده‌ی سووزنی سه‌مه‌رقه‌ندی.

2- بیدل ده‌لوی، دیوان اشعار، غزلیات، ژماره 2.

له به‌شینیکی دیکه‌ی ئەم کتیبەدا باس له پینج فەرمانی خودا بۆ "سەر" و پینج فەرمانە کە‌ی بۆ "جەستە" ی مرۆف دەکا، کە خودا بە‌وانە ئیبراهیمی تاقی کردووه: "بە‌لام ئەو پینج فەرمانە کە له سەردان: ئاو له دەم و لوت‌هە‌ل‌دان و شتتی ددان و سمیل‌تاشین و دوولەت‌کردنی قژی سەر و پینجە‌ی دیکە‌شی کە له جەستە‌دان: خە‌تە‌نە‌کردن و نینۆک برین و تاشینی تووکی ژێر باغە‌ل و تووکه‌بەر و بە ئاو قنگ‌شۆردن (مە‌یۆدی، 1382 سوورە‌تی بە‌قەرە، ل 345).

له نێو شاعیر و حە‌کیم و قسە‌زانانی فارسدا کە زۆر بە‌یان له سەر جێ‌هە‌ڵ‌کردنی فەرمانە ئیسلامیە‌کان سوورن هە‌میشە پشتیوانیان له خە‌تە‌نە‌ کردووه، کە‌سانێکی وه‌کوو عوبە‌ید زاکانی تە‌ن‌ز‌ن‌و‌سی سە‌ده‌ی هە‌ش‌ته‌می هیجریش هە‌ن کە بە‌روانگە‌یه‌کی گال‌تە‌ جار‌انە و گومان‌ا‌وییه‌وه له خە‌تە‌نە‌ بروانن. عوبە‌ید زاکانی له چیرۆکی‌کدا له‌‌بارە‌ی پیاوێکی مە‌سیحی کە ببوو بە‌ موس‌لمان دە‌لی: "پیاوێکی مە‌سیحی بووه موس‌لمان، موحتە‌سیب (شارە‌وانی کۆن) وتی خە‌تە‌نە‌ی بکەن. کاتیک مە‌سیحییه‌ کە ملی به‌ خە‌تە‌نە‌ نە‌دا، ویستی ببێ‌تە‌وه به‌ خاچ‌پەرست، وتیان له نایین لای داوه و دە‌بێ سە‌ری ب‌برن. کاتی مەرگ لییان پرسی کە موس‌لمان‌یتیت پێ چۆ‌نە؟ وتی: نایینکی سە‌یره! هەر کە‌سێک ب‌چێ‌تە‌ ناو ئەم نایینە‌وه سە‌ری کیری دە‌برن و ئە‌گەر بیهه‌وێ وازی لێ ب‌ینن، سە‌ری دە‌برن" (فە‌شە‌می، 1380).

خە‌تە‌نە‌ به‌ چە‌مکی جیا‌وا‌ز‌وه هاتۆ‌تە‌ ناو ئە‌ده‌بی جە‌ما‌وه‌ری و زمانی کووچه‌ و کۆ‌لا‌نە‌وه. بۆ نموونه‌ پە‌ندی "کورە‌ کە خە‌تە‌نە‌ دە‌کرێ، کچه‌ کە دە‌گری" بریتیه‌ له‌‌خۆ‌ن‌اندن بۆ شتیک یان کارێک کە پە‌یوه‌ندی به‌ کە‌سه‌ کە‌وه‌ نییه‌، یان وشە‌ی "خە‌تە‌نە‌ کردوو" و "خە‌تە‌نە‌ کراو" بۆ ئە‌وه‌ کە‌سانە‌ به‌ کار دە‌هێنن کە تە‌ماحکار و پارە‌خۆ‌شه‌ویستن.

سە‌بارە‌ت به‌ خە‌تە‌نە‌ له‌‌ ناو ئە‌ده‌بی جە‌ما‌وه‌ری گە‌لانی دیکە‌شدا زاراوه‌ و مە‌تە‌‌لمان هە‌یه. بۆ نموونه‌ له‌‌ ئۆکرانیا کە رێژه‌ی خە‌تە‌نە‌کردنی پیاوان 23 له‌‌ سە‌ده‌، چیرۆک هە‌یه‌ کە دە‌لێن: "پیاوێک دە‌چێ‌تە‌ دووکانیک کە کاتر‌مێ‌ریک له‌‌ سە‌ری هە‌‌ل‌واس‌رابوو. بۆ‌یه‌ دە‌پرسی: نایا ئە‌مه‌ کاتر‌مێ‌رسی‌یه‌؟

نە‌خێر ئیمە‌ لێ‌ره‌ خە‌تە‌نە‌ دە‌کە‌ین.

خە‌تە‌نە‌ دە‌کە‌ن؟! دە‌ی کە‌واتە‌ بۆ‌چی وێ‌نه‌ی کاتر‌مێ‌رتان له‌‌ سەر درگای دووکانە‌ کە هە‌‌ل‌واسیوه‌؟

ب‌وورن، ئیشی ئیمە‌ خە‌تە‌نە‌کردنە‌، چاوه‌‌رێی له‌‌ سەر دووکانە‌ کە چی دابننن؟

ئوهی دیاره ئهوهیه که خهتهنه له ئهدهب و کولتور و فرههنگی باودا به جوړیک خراوته پروو که بوته رهزمی موسلمانان و فاکتهریک بو جیاکردنهوه له ناموسلمانان و کوترول کردنی نارزهووی سیکسی و دوورکهوتنهوه له زیادهپوویی له سیکس کردن و ههروهها نیشانهای پاکي و حهلالی له هه مبهه رگلاوی و ناپاکي بو ئه و کهسهیه که ئه نجامی ده دات. بیگومان زورهی که له بیوانی ئهدهبی فارسی له ژیر کاریگه ریی ناراسته ی نایینی و پیشگریمانه کانی نایینی ئیسلامدا بوون، جگه له چهند حاله تی ده گمهن نه بی که هه ندی له زانایانی ئهدهبی به گومان و په خنه وه سهیری ئه م کرده و دیارده یان کردووه و په خنه یان له پیگه و ناراسته ی نایینی خهتهنه گرتووه.

باوهره گشتیه کان سه بارهت به ئاههنگی نان خهتهنه له ناو هه ندی له نه ته وه کانی ئیراندا

ئهده بیاتی فوکلور یان جه ماوهری، به شی سه ره کیی فرههنگ و کولتور و بیر و باوهری هه ر کومه لگایه که. بهر بلاوی ئهده بیاتی جه ماوهری له ئهده بیاتی فره می زیاتره، چونکه به رده نگ و خولقیته ره سه ره کییه کانی خودی خه لکن که به بی قوتابخانه و ریپاز و زانکو له به سستی ژیاندا زانیاری وه ده ست دین. له م به شه دا هه ندی له م باوهره باوانه تاوتوی ده که ین که به درپژایی چهن دین سه ده له سه ر دیارده ی خهتهنه و داب ونه ریتی په یوه نیدار به م دیارده دروست بوون و باسیان لی کراوه و پشتاوپشت گواستراونه ته وه و به م شیوه ی ئیستا گه پشته وه ته ده ست نه وه کانی ئیستا.

له ناوچه و ده فته ره جیا جیا کانی ئیراندا نمونه ی بیر و باوهری فرههنگی په یوه ست به ئاههنگی خهتهنه (نان خهتهنه) ده بیرو، بو وینه ده توانین ئامازه بکه ین به مردنی باوک پیش زاوایه تی منداله که ی له نه گه ری ئاههنگ نه گپران و نه دانی نانی خهتهنه ی کوره که ی، له شیمدانی پیستی خهتهنه کراوه و هه لواسینی له ناو مالدا بو ئه وه ی پیاوته و بهر منداله که بخاته وه، فریدانی پیستی خهتهنه له ناو شوینگه لی وه کوو قوتابخانه بو ئه وه ی کوره خهتهنه کراوه که له خویندندا تیکوشه ر بی و پادانانی دایک له ناو ده فر یان حهوزی ئاو به هیوای زووساړیژ بوونی برینی منداله خهتهنه کراوه که ی. له لایه کی دیکه شه وه له ناوچه جیا جیا کانی ئیراندا، سه بارهت به ئاههنگ و ریپورسه می خهتهنه بیر و باوهری دژ به یه ک به دی ده کریت. بو نمونه له لارستاندا هه ندیک که س پیان وابوو که ئه گه ر کورپیک به ته نیا خهتهنه بکری و هاو به شی نه بی، سه ری که له شپریک ده برن یان لوله ی مسینه ی گلینه یی ده شکینن بو ئه وه ی نگرسی و شومی لی ده ربکه ن. به لام له هه ندیک شوین

وه کوو تفرش قهت دوو مندال پیکه وه خه تهنه ناکهن، چونکه پیمان وایه ژماره ی نهو که سانه ی له رۆژنیکدا خه تهنه ده کرین ده بی تاق بی و نه گهر جووت بی، پیویسته که له شپړیک یان مهر پیک سهر بپرن بۆ نه وه ی نه م ژماره تاق بیست. نه گینا په کییک له کوره کانی مال ده مریت (باوه ند سه واد کووه ی، 1388 ی هه تاوی).

هه روه ها نهو پیسته ی که له خه تهنه دا ده بردری بۆ چاره سه ری نه زۆکی و چاکبونه وه باشه. به پنی باوه ری نهوان، نه گهر نهو پیسته پراوه وشک بکه نه وه و له هاوه نیکدا بیهارن و له گهل خۆراکی دیکه بیده ن به پیاویک، نهوا خۆشه ویستی پیاوه که بۆ ژنه که ی زیاتر ده بی و نه گهر ژنیک سووری بکاته وه و بیخوا، نهوا کۆر په که ی هۆگری ده بیست. هه روه ها نه گهر ژنیک خواز یاری کوری بی، ده بی گهر ماوگهرم بیخاته گهرووی و قوتی بدات. هه ندپیک که س پیمان وایه نهو پیسته ی له کاتی خه تهنه کردندا ده بردری پیویسته به جیا ببر ژنیری و بدری به کۆر په بۆ نه وه ی جهسته ی هیچی که نه بی، چونکه رۆژ په نجا هه زار ساله و نهو کاته ی که با گه ردیله کانی جهسته کۆ ده کاته وه و مرۆفه کان دووباره دروست ده کرینه وه جهسته ی ناتهواو نه بیست. هه ر له م باره وه ده توانین ناماژه به زاراوه یه کی باوی به شپیک له دانیش توانی بیر جه ند له خوراسانی باشووریش بکه یین که ناماژه بۆ سه ره به خۆیی و گه رۆده نه بوون ده کا: "پیویسته مرۆف پیستی کیری خۆی بخوا، به لام منه تی قه ساب نه کیشت".

له ره شتدا وا باوه که پیستی خه تهنه کراو بکه ن به لق و پوی داری هه نار و بۆ ماوه ی جهوت رۆژ له ژوور سه ری منداله که دا پینین. گروپیکی دیکه ش دوا ی برینی به ریپست، ده یکه ن به په تیکدا و له ملی منداله که ی هه لده واسن و پاش جهوت رۆژ ده یخه نه بهر که له شپیر. له هه ندپیک له ناوچه کاندایک بۆ نه وه ی برینی منداله که ی سارپژ بیته وه، پیسته پراوه که له گهل پیواز و سیر له شیشی ده کرد و له میچی چیشته خانه که دا هه لیده واست. گروپیک پیمان وایه نه گهر نهو غه فله له ژیر زه ویدا چال بکه ن، کوره که له ته مه نی گه وره سالیدا ده بیته پیاویکی ژیر و نه گهر فرپی بدنه ناو دووکانی جووله که یه ک، منداله که نارم ده بی و که متر ده گری. یان لۆکه ی سووتایان به سه ره به ریپستدا ده پرژاند و دوا ی نهو ره رۆنی نیوکی هولووی سووتای هاردراو یان رۆنی قرژانگ¹ یان له شوینی خه تهنه ده دا. یان جاری وا بوو له به امبه ر پیدانی پاره پیستی خه تهنه یان له خه تهنه چی

1- رۆنی چرا یان (رۆنی کهرچه ک) یان ده خسته شووشه و هه رچی قرژانگ له ناو مالدا هه بوایه ده یانتۆ پاند و ده یان خسته ناو نهو شووشه وه و وه ک ده رمانی برین به کاریان ده هینا.

وهرده گرت. هه ندیک له تارانیه کان ئیده عای ئه وه یان ده کرد که جووه کان به پیستی خه ته نه کراو رۆنی مروڤیان گرتووه. به لام ئه مروڤ هیچ کام له م بیر و باوه پرا نه باویان نه ماوه (هه مان).

وینه ی ژماره ٤٥: ناههنگی نان خه ته نه له یه کینک له شاره کانی باکووری ئیران (هه والده ریی میهر)

وینه ی ژماره ٤٦: دیمه نیککی رپوره سمی خه ته نه له ئیران (هه مان)

ناههنگی نان خه ته نه رپوره سمیکه که هه تا ئیستاش له ناو هه ندیک له نه ته وه کان و له زۆریک له شاره کانی ئیراندا باوه، به لام شیوازی ناههنگ گێرانه که تا راده به کی زۆر گۆراوه و ئیستا رپوره سمی خه ته نه زیاتر به شیوازی ناههنگی گه وره و هاوشپوهی ناههنگ گێرانی ئیستا به رپوه ده چیت. له ئیستادا له زۆربه ی ئه وه ناههنگانه کینکی تایبه تی خه ته نه و هاوشپوهی ناههنگی هاوسه رگیری کارتی بانگه هیشتمانه ناماده ده کری، مندالی

خه ته نه کراویش دیاری و شاباش له گه وره کانی خزم و کەس وەر ده گریت. بهم شیوه روون ده بیته وه که مانای ئەم بێر و باوه رانه تهنا له به ستینی میژوویی خۆیدا به دواد اچوونی بۆ ناکرێ، به لکوو هەر رپورەسم و ناههنگیک له بواره کانی دیکه ی وه کسوو کۆمه لگا، کولتور و فهرهنگ، سیاسهت، یاسا، باوه ر و بۆچوون و ... مانای جوراوجور به خۆوه ده گرێ و به شیوه ی جیاواز جیبه جی ده کریت. هەر له بهر ئەمه شه که له کاتی رووبه روو بوونه وه له گه ل دیارده یه کدا، له درێژه ی گۆرانکاری میژوویدا، به رده وام کیشمه کیش و ناکۆکی دروست ده بێ و چه ندين مانا لپی وەر ده گیرێ که ئەمه ش له مانا ره سه نه که ی خۆی دووری ده خاته وه و به هۆی نه بوونی کاردا ی سه رتا و ره سه نی خۆی، رهنگه له گه ل نامانجه ره سه نه کانی تووشی دژوازی مانایی و چه مکی بێی و ره وتی کردنه وه ی کۆدی مانای په یامه سه ره تاییه که ی ئەسته م بکات.

وینە ی ژماره ٤٧: نمونه کانی کیک و کارتێ بانگه یشتنامه ی ناههنگی خه ته نه له ئینستاگرام

رپوره سمی نان خه تهنه له ولاتی ئیران

رهوتی میژوویی ئاهه نگی خه تهنه ش جیی سه رنجه. شه هلا زهر له کی (۱۳۹۵ی هه تاوی) له کتیی "زان، دستان و جنون ماهانه" ناماژه به ئیره یی پیاوان ده با که خوی له ئیره یی پیاوانه وه سه رچاوه ی گرتوه که ئیره یی به توانای زک و زای ژنان ده بن و ههر بویه له ناوچه جیا جیا کانی جیهاندا رپوره سمیک بۆ چوونی پیاوان بۆ ته مه نی زک و زای نه انجام ده درا که یه کیک له فۆرمه کانی ئەم رپوره سمه خه تهنه یه. له درپژهدا زهر لکی وه ک نموونه ناماژه به ئیره یی پیاوان له ناو هۆزه کانی جاوه له که ناری رووباری نامازون ده کا که پشت رانیان ده برن و ئەو خوی نه یی که لپی دئ له رووباره که دا ده یشو نه وه و جه خت ده که نه وه ئەم خوی نه خوی تیکی ته و او پیاوانه یه و ژنان بویان نییه به شداری تیدا بکه ن. سه رپرای نه مه ش تیمه وا گریمانه ده که یین که له رابردووه ی کی زۆر کۆندا ئەم کاره تهنه با به شداری پیاوان نه انجام ده درا. به لام حه سه ن نازاد له کتیی "گوشه های از تاریخ اجتماعی ایران: پشت پرده های حرم سرا و از قرون وسه" (گوشه های میژووی کۆمه لایه تی ئیران: پشت په رده ی حه ره مه کانی سه ده کانی ناوه راست) ده گپر پته وه:

"ته نانه ت له جه ژنه گه و ره کان و خۆشی و شادمانی خیزانیدا، بۆ وینه ئاهه نگی هاوسه رگیری و نان خه تهنه و هتد، ژن و پیاو پیکه وه به شداریان له ئاهه نگه کاندا نه ده کرد". (نازاد، 1357: ل 38)

ناوبراو له جیگایه کی دیکه دا و بۆ پیتاسه کردنی ئیرانی پاش ئیسلام ده نووسی:

"پیاوه کان که متر له گه ل ژنه کانیاندا قسه یان ده کرد و قه ت له گه لیان له مال نه ده هاته ده ره وه و له کاتی جه ژن و ئاهه نگ و خۆشی و نان خه تهنه و ئاهه نگی هاوسه رگیری دا، شوینی کۆبوونه وه که یان له باز نه یی ژنان جیا ده کرده وه و کۆبوونه وه ی پیاوان له گه ل ژنایان پین عیب و شوهری ده زانی" (هه مان سه رچاوه، ل 156)

له م گپرانه وه وا ده رده که وئ که ره نگه به پینچه وانیه ی رابردوو ژنان له ئیرانی دوا ی ئیسلام له سه ده کانی ناوه راست نه گه ری به شداری کردنیان له ئاهه نگی نان خه تهنه دا هه بووه، به لام دیسانیش رپوره سمه که تیکه لا و نه بووه و ژنان و پیاوان به جیا له م ئاهه نگه دا به شداریان کردوه.

به لام ئەم گرینگیه له سه رده می دواتردا به جۆریکی دیکه وه سف کراوه و گریمانه ی ئەوه ده کری که شایه تی تیکه ل بوونی ژن و پیاو له رپوره سمه کانی ئاهه نگی خه تهنه دا

بووین، به لّام هیشتا ناتوانین لیپراوانه له م بارهوه قسه بکهین.

له شوپنیکه دیکه‌ی کتیبی پشت پرده‌های حرام‌سرا هاتوه:

"ئه و رۆژه‌ی ئاهه‌نگی نان خه‌ته‌نه به‌رپۆه چوو، ناسره‌دین شاش به رپکه‌وت له کۆشکی فیروزه هات و کاتیک بیستبووی که ئاهه‌نگیک به‌رپۆه چوو، هه‌رچه‌نده ماندوو و تۆزای بوو، به‌لّام به پا و به دهم پیاسه‌وه چووئه ناو باخه‌که و له باخی گۆلستانه‌وه چووئه ناو ئه‌و مالانه‌ی که ئاهه‌نگه‌که‌یان تیدا به‌رپۆه چوو بوو و به‌شداری ئاهه‌نگه‌که‌ی کرد. هاتی شا گرینگیی ئاهه‌نگه‌که‌ی سه‌د قات زیاد کرد و بووه هۆی ئه‌وه‌ی کۆمه‌لنکی دیکه له خانمانی کۆشک که نیازی به‌شداری کردن له ئاهه‌نگه‌که‌یان نه‌بوو، به په‌له خۆیان بگه‌ییننه ئه‌وی و له ئه‌نجامدا دوا‌ی کاتژمیرنیک، ده‌توانین بلّیین هیچ خانمیک کۆشک نه‌مابوو که له‌و ئاهه‌نگه‌دا به‌شداری نه‌کردیت ... کاتژمیرنیک تپه‌ری؛ له کاتیکدا که شایه‌ر و شایه‌گیره‌کان خه‌ریکی گۆرانی چرین بوون، چاوه‌ تیره‌کانی ناسره‌دین شا به حاجی قه‌ده‌مشاد که‌وت و به ئاماژه‌یه‌کی ده‌ست بانگی کرد. ژنه ره‌شپنستیکه‌ی جوانکیله به راکه راکه چووئه پشسه‌وه و کرنۆشی برد." (هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۴۱۳)

به‌لّام ناماده‌بوونی تیکه‌لایه‌ی ژن و پیاوی ئیرانی باو نه‌بووه. بۆ نمونه نامه‌یه‌ک هه‌یه هه‌ی زه‌هرا سولتان عیژه‌ته‌ولسه‌لته‌نه بۆ محمه‌د عه‌لی نیزام مافی برای له ناوه‌راستی سه‌ده‌ی ۱۴ی مانگیه (وینه‌ی ژماره ۴۸)، که تیدا نووسراوه: "مه‌حموودخانمان له شه‌شه‌می مانگی رابردوودا خه‌ته‌نه کرد. زۆر به باشی به‌رپۆه چوو؛ واته هه‌یچ نه‌گریا. خه‌ته‌نه‌چییه‌که‌ش یه‌که خه‌ته‌نه‌چی ئه‌م شاره‌ بوو که سولتان ئه‌حمه‌د شاشی خه‌ته‌نه کردبوو. زۆر باش خه‌ته‌نه‌ی کرد نه‌ک وه‌کوو جارمان که زۆر به ئازار و ئیش بوو. رۆژی خه‌ته‌نه‌کردنه‌که پیاوانی بنه‌ماله هاتبوون؛ واته مه‌جیدولسه‌لته‌نه، بوره‌انوده‌وله، وه‌له‌دمحه‌مه‌دخان و سالار موحه‌شه‌م و ئه‌مانه بوون. دوا‌ی سێ رۆژیش بۆ ژنان میوانیمان دا." (<http://search.qajarwomen.com>>search)

وه‌ک ده‌بینرێ که رپۆره‌سمی خه‌ته‌نه‌که هه‌ر به جیا، به‌لکوه‌ له دوو رۆژی جیادا به‌رپۆه چوو و هه‌روه‌ها پتویسته ئاماژه به‌وه بکری که رپۆره‌سمی خه‌ته‌نه رپۆره‌سمیکه یه‌ک رۆژه نه‌بووه و ماوه‌ی دوو بۆ سێ رۆژی خایاندوو و ئه‌مه‌ش له ناو کۆشک‌نشیناندا گرینگتر بوو.

و ینه‌ی ژماره ۴۸: نامه‌ی زه‌هرا سولتان عیزه‌تولسولتان بۆ براک‌هی محمه‌دعه‌لی نیزام مافی سه‌باره‌ت به‌ه‌والی خه‌ته‌نه‌کردنی مه‌حموودخان (هه‌مان سه‌رچاوه).

سه‌باره‌ت به‌و شتانه‌ی که پروو دده‌ن کاتیک ئیتمه‌ نه‌ک ته‌ن‌ها له نان خه‌ته‌نه به‌لکوو شاهیدی تیکه‌لا و بوونی ژن و پیاوی له دانیشتنی ئیرانی‌شدا ده‌بین، ناماژه به‌خال‌تیک گرینگه، به‌لام پیش نه‌وه‌ی قسه‌ له سه‌ر ئه‌م بابه‌ته بکه‌ین، پیوسته‌ ناماژه به‌وه بکری که گوړینی داب‌ونه‌ریت نه‌ک ته‌ن‌ها له ئیران به‌لکوو له هه‌موو کولتوور و فره‌ه‌نگه جیاوازه‌کانی جیهاندا به‌هوی به‌رده‌وامی دريژخایه‌نیانه‌وه نه‌سته‌مه و به‌گویره‌ی نه‌و به‌لگانه‌ی باس‌مان کردن تیکه‌ل‌کردنی ژن و پیاو له هه‌موو شوئینیکی ئیراندا باو نه‌بووه. له نه‌جامدا دوا‌ی سال‌اتیک له ده‌سه‌لاتی نایینی له ئیراندا، شایه‌تی قوناعی تپیه‌رینین که هه‌ندیک جار له دانیشتنه ئیرانییه‌کاندا ژن و پیاو تیکه‌لاو و هه‌ندیک جاریش جیا ده‌کرینه‌وه. بۆ نمونه ده‌توانین ناماژه به‌م دوو وینه‌ی خواره‌وه بکه‌ین که هی مال‌په‌ری "دنیای زنان له عصر قاجار" ه که باس له دوو ریپوره‌سمی نان‌خه‌ته‌نه له مه‌شه‌د له سالی ۱۲۹۰ی هه‌تاوی ده‌کا که تپیدا ژن و پیاو تیکه‌ل‌ن و له‌وی دیکه‌یاندا بالاده‌ستی ره‌گه‌زی نیر ده‌بینریت.

وینهی ژماره ۴۹: رپۆرهسمی خهته نه کردن له شاری مه شههد به ناماده بوونی ئافره تان و پیاوان (هه مان)

مههد 1911 325-P-1996
 مراسم خهتسوزان در خانواده لوییم و لویان
 Levin and Lohan Family, A Biri Mila Ceremony

وینهی ژماره ۵۰: رپۆرهسمی نان خهته نه له مه شههد به ناماده بوونی پیاوان (هه مان)
 له م ئیوه ننده دا، په نگه بوونی چینی و جاغزاده یان بیر مه ندان و گه شتیارانی ئیرانی له
 ئه وروپا وه ک فاکته ریکی دیکه سه یر بکه ین که بووه ته هۆی تیکه له بوونی ژن و پیاو له

هه ندیک شوینی ئیراندا، ههر چهنده له ناو نه ته وه کان و له ئیرانی پیش ئیسلامدا جیا بونوه و یه کی ئه و تو له نیوان ژن و پیاودا بوونی نه بووه و میژووی ئیران له دواي ئیسلام زیاتر ژنانه و پیاوانه بوو و ئه وهی که تیکه لیبوونی ژن و پیاو به ته نیا له نه و رو پیسه کان وه گرپراوه و به هوی رۆژاوی بوون، دوور له راستیه. خه لک به بینینی نمونهی نه و رو پیسه کان بویان ده رکهوت که تیکه لیبوونی له و شپوه بابه تیکی پر شه رمه زاری و شوموی لی ناکه و یته وه. ده گپر نه وه که میرزا نه بووه له سه سن خانی شیرازی، یه کیک له یه که م که شتیرانی ئیرانی بوو که له سه دهی نۆزده هه مدا گه شتی نه و رو پای کردووه، باسی پارکی سینت جه یمس له له نندن له دیسامبری سالی 1809 ده کا که سه ده هزار پیاو و ژنی تیدا بوون که خه ریکی هاتوو چۆ و سواری نه سپ و خۆناندن بوون و له شرۆفه ی میوانیه کدا ده نووسی:

"باشان هه موو ژنه گه نجه کان، نه و پهری رو خسار، گول نه ندام و شوخ و نه شیمیلانه ده ست له ناو ده ست له گه ل گه نجه قۆز و خۆش دیمهن و په سه نه کاند ده ستیان به سه مایه کی دۆستانه کرد، ده تگوت باخی به هه شته. هه موویان شه ربیان خوار دبووه وه، به لام هیچیان سه رخۆش نه بوون." (نه جم نابادی، 1397)

به دلنیا یه وه دووباره بلا و کردنه وهی نه م جوړه سه فه رنامه نه و نه و روانگانه ی که له ناو کۆمه لگای ئیراندا هه یه ده یوانی ئیرانییه کان له گه ل جیهانیک ناشنا بکا که له ژن و پیاوانیک پیکهاتوو که پیکه وهن. له ههر حاله تیکدا له سه رده می قاجاردا، بوونی ژنان و رۆلی ژنان له خه ته نه کردنی ئیراندا به به راورد له گه ل سه رده مانی پیشوو پیشکه و تینکی به رچاوی به خۆه بینیه تا نه و راده ی که یار نه حمه دی پیی وایه: "خالی وه رچه رخی ناهه نگه شاده کان بو ژنانی باشووری ئیران ده توانین له رپوره سمی خه نه به ندانی بوو کینی و نان خه ته نه دا به دی بکه یین (که رز به ر یار نه حمدی، 1388).

رپوره سمی خه ته نه له شوینه جیا جیاکانی ئیراندا به شپوازی جیاواز به رپوه ده چی که جیاوازییه کی بچووکیان له گه ل یه کتر دا هه یه، به لام به شپوهی سه ره کی لایه نی هاو به شی ناهه نگی نان خه ته نه ی ئیرانییه کان ده توانین له چه ند بژیره دا کورت بکه بینه وه: به یه ک رۆژ سنووردار نایه ته وه و بو ماوه ی دوو بو سئ رۆژ به رده وام ده بی؛ رپوره سم و ناهه نگی تایه تی خۆی هه یه که بریتیه له رازاندنه وهی ناو مال، بانگه یشت کردنی ناشنا و دراوسی، ناماده کردنی جلو به رگی تایه تی خه ته نه بو مندال، میوانی دان، شتنی مندال به ر له ناهه نگی خه ته نه و له و رۆژه ی که به لین وایه خه ته نه بکری، خه ته نه به ندان له هه مان رۆژدا

و هندیك جار له رۆژی پیش خه‌ته‌نه‌کردن؛ له كاتی خه‌ته‌نه‌کردندا هه‌ول ده‌دهن به شێوازی جوړاو جوړ هۆشی منداڵ له سهر ئه‌ندامی زاوژی پهرته‌وازه بکه‌ن، که به شێوه‌یه‌کی سهره‌کی ئه‌م کاره به موسیقا ئه‌نجام ده‌دری که ئه‌مه‌ش نه‌ک ته‌نها ئاهه‌نگی خه‌ته‌نه‌کاران خۆش ده‌کا، به‌لکوو سهرنجی منداڵ له سهر جه‌سته‌ی دوور ده‌کاته‌وه؛ به گستی، میوانی ده‌دری و ئه‌وانیش وه‌ک شاباش دیاری به منداڵه‌که ده‌دهن.

ئهم ئاهه‌نگه له گیلان به‌م شێوه به‌رپۆه ده‌چی که کاتژمێریکی به‌هه‌ر و پیرۆز دیاری ده‌که‌ن و هاویری و دۆستان و گۆرانبیژان کۆ ده‌بنه‌وه و خه‌ته‌نه‌چی یان سهرتاش خولک ده‌که‌ن، میوانی ده‌گرن و به‌ زمانی منداڵه‌وه که ته‌مه‌نی چوار یان پینج ساله، سه‌باره‌ت به سووده‌کانی خه‌ته‌نه‌ قسه‌ ده‌که‌ن و کاتی ئه‌نجامدانی خه‌ته‌نه به لیدانی نامیری موسیقا و گۆرانی سه‌رقالی ده‌که‌ن. له سهر وێستان کوران له ته‌مه‌نی نیوان سی بۆ دوازه سالیدا خه‌ته‌نه‌ ده‌کرین و ئاهه‌نگی خه‌ته‌نه‌کردنه‌که‌ش ره‌نگه‌ دوو رۆژی بخایه‌نیت. له یه‌که‌م رۆژدا ته‌پل و ده‌هۆل ده‌ژهن، تاقمیکیان یاری ده‌که‌ن. ژنانیش گۆرانی ده‌چرن و سه‌ما ده‌که‌ن. شه‌وانه به‌ رپۆره‌سمیکی هاوشیوه‌ی خه‌نه‌به‌ندانی زاوا، به‌ گالته‌جاری و سه‌ما خه‌نه له منداڵه‌که ده‌دهن. رۆژی دواتر ده‌یه‌یه‌ بۆ گه‌رماو و سواری ئه‌سپیکی رازاوه‌ی ده‌که‌ن، له کاتی‌که‌دا پاره و سکه به‌ سهر سهریدا ده‌بارین، ده‌یگه‌ریننه‌وه بۆ ماله‌وه. له کۆتاییدا کاتی ئیواره خه‌ته‌نه‌چی گه‌رکه‌ دی بۆ خه‌ته‌نه‌کردن (هه‌مان).

له خوراساندا منداڵان له ده‌ورووبه‌ری سی یان جه‌وت رۆژه خه‌ته‌نه‌ ده‌کرین که له‌م حاله‌ته‌دا ئاهه‌نگ ناگیرئ و ئه‌گه‌ر له‌م به‌رواره تپه‌ری، له ته‌مه‌نی پینج بۆ جه‌وت سالیدا له ئاهه‌نگیکی گه‌وره‌ی نان خه‌ته‌نه‌ خه‌ته‌نه‌ی ده‌که‌ن. بۆ به‌یانیی ئاهه‌نگه‌که، منداڵه‌که له‌گه‌ل کۆمه‌لی شایه‌ر ده‌نیرن بۆ گه‌رماو. له سهرینه‌ گه‌رماو به‌ قانگ دووکه‌لای ده‌که‌ن و کوندر و بخوور ده‌سووتین. پاشان کوربه‌که‌ جلیکی نوی بۆ له‌به‌ر ده‌که‌ن و به‌ خۆشی و هه‌له‌ه‌وه ده‌یانگه‌ریننه‌وه بۆ ماله‌وه. له ماله‌وه‌شدا منداڵه‌که له سهر قه‌ره‌و پیلکی سووری خاوپن، که پيشه‌خته ناماده‌یان کردووه، ده‌خه‌وین. خوراسانییه‌کان وه‌کوو ئیزدییه‌کان که سیک وه‌ک کریب / کریو هه‌له‌ده‌بژیرن بۆ ئه‌وه‌ی هه‌تا ئه‌نجامدانی خه‌ته‌نه‌ هاوکاری باوکی منداڵه‌که بکات. له ماوه‌ی ئه‌نجامدانی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه، سی ژه‌نیار دووتار و ده‌هۆل و زورپنا ده‌ژهن و گۆرانی ده‌چرن. دوا‌ی نه‌شته‌رگه‌رییه‌که کریب و که‌س و کاری منداڵه‌که بپه‌ پاره‌یه‌ک وه‌ک خه‌ته‌نانه یان جه‌ژنانه ده‌دهن به منداڵه‌که و ماچی ده‌که‌ن. منداڵی خه‌ته‌نه‌کراو هه‌تا رۆژی دواتر ئاوی پین نادری بۆ ئه‌وه‌ی برینه‌که‌ی چلک نه‌کات.

گټړانه ووهیږي کی تریش له باره یی ناهه نگی خه ته نه ی خوراسانییه کان ده گټړنه وه که دواى 15 رږژ دیسان کهس و ناسیاوان بانگه پښت ده کریږ و جه ژن و ناهه ننگ ساز ده کریږ و منداله که له گهل خویان ده بهن بږ گهر ماو و له گهر ماوه که دا نامیری موسیقا و ده هوئل ده ژهن و دایره و ته پل لئ ده دن و شیعر ده خویننه وه و قانگ ده سووتینن (ته به سی، 1398).

له رابردوودا تالشییه کان زیاتر له ته مه نی 3 بږ 5 سالی و له ناوه راستی به هاردا کوره کانیا ن خه ته نه ده کرد. له ماوه ته مه نییه دا هه ندېک جار دوو برا که یه ک سال به بنیان بووه و به شوین په کتردا هاتوون (به زمانی تالشییه کان خویان جیپووی یه کترن) پتکه وه خه ته نه ده کران. دایکانی تالشی بږ نه وه ی منداله کانیا ن نه ترسن و دنه یان بدن هه وئل ده دن به مزگینیی پیاو ته ی و به زاو ابوون له داهاتوودا، ناهه ننگ و دیاری و جیبه جی کردنی کاروباری موسلمانیتی دلخوشیان بکه ن. له رابردوودا خه ته نه چی یان سه لمانییه کی لیها توه به م شیوه خه ته نه ی نه نجام ده دا، ده چووه مالی منداله که و دواى نه وه ی منداله که نارام ده بووه وه و هو شی لای دیران بوو، هه ر دوو قاچی به توندی له ژیر پیی خویدا ده گرت و خه ته نه ی ته واو ده کرد. هه ندئ له تالشییه کان پیستی غه لافه که یان به شیشه وه ده کرد و به دیواره وه هه لیانده واسی و هه موو جار پک نیسانی منداله که یان ده دا و پیاو بوونیا ن وه بیر ده خسته وه. هه ندئ جار پیستیان ده خسته شوینی وه کوو قوتا بخانه کان بږ نه وه ی کوره که یان وانه خوینتیکی باشی لئ ده ر بچیت. خه ته نه چی بږ پگری کردن له خوینتیه ربوون و هه وکردن، که میک لږکه یان کږتالیان له سه ر یه کتر داده نا و ناگری تیه ر ده دا؛ کاتیک باش ده سووتا، قاپی فه خفوریان له سه ر داده نا بږ نه وه ی له حاله تی نیوه سووتا ویدا بکوژ ټته وه. لږکه نیوه سووتا و خو له میشییه که یان به سه ردا ده پر ژاند و سه ری سیره تیان پی داده پو شی بږ نه وه ی خوینتیریزی نه کا و به م شیوه ستیرلیزه و گه مار به ریان ده کرد. منداله که بږ ماوه یه ک ته نووره یه کی سووری له بهر ده کرد تا برینه که ی چاک بیته وه. زوره ی تالشییه کان له رابردوودا به پیی داهاتیان ناهه نگیکیان ساز ده کرد و میوانه کان دواى نان خواردن هه ر یه که یان، پاره یان دیاریان به کوره خه ته نه کراوه که ده دا. هه روه ها هه ندیک خورافاتیش هه بوو که نه گه ر باوکیک ناهه نگی نان خه ته نه بږ کوره که ی نه گری، نه وه بهر له زاوا یه تی کوره که ی ده مریت (نیک نه هاد، 1394).

له سه وادکووه به ناهه نگی خه ته نه (نان خه ته نه) ده لین "په چکه عهرووسی" ¹ یان

ده کرد، به جوړیک که له گهړه کینکدا ژماره یه ک کورپان له و ته مه نه دا که گه یشتبوونه ئەم قوناغه له یه ک رۆژدا (زور جار جه ژنی په مه زان و جه ژنی قوربان) پیکه وه سونه تیان ده کردن و پیمان وا بوو نایې مندال به تنها خه ته نه بکری و بیهاوسه ربی و نه گه ر حاله تی واپرووی بدابایه شوومیمان لی دهره کرد واته که له شپړیکیان سهر ده پری یان لووله ی مسینه یه کی گلینه بیان ده شکاند. ئەمه واته دهرکردنی شوومی و نگرسی که له فهره نگی ناوچه کانی دیکه شدا ده بینین، وه ک له ته فریش ههرگیز دوو مندالیان پیکه وه خه ته نه نه کردوو، چونکه پیمان واپوو یه کیکیان دهری، مه گه ر به قوربانی کردنی که له شپړیک یان مه ریک ئەم شوومی و به دبییه یان دهر بکردایه. زور جار رۆژیک به ر له نان خه ته نه هه موو دراوسی و خز مه کان ناگادار ده کرانه وه و شهوی پیش خه ته نه کردن به خه نه به ندان و گفتوگو و شیرینی خوران شهویان رۆژ ده کرده وه. له و رۆژها وه ستای خو جیتیان بانگه پشست ده کرد و منداله کانین به دار خور ماوه ده به سته وه و به کو تالینکی سپی دایانده پو شسی و کو تالینکیان به سهر سهری منداله کاندا راده شه کاند بو نه وه ی سهر قالیان بکه ن. پاشان قورناتینکی بچووکیان به قولیان وه ده به سته وه و ملوانکه ی "چل بیسمیلا" یان به ملیانه وه هه لده واسی. پاشان گوزه گلینه کان به ناوه ژوویی ده خسته سهر زهوی و نه و منداله ی که سهری نه و بووایه له سهر گوزه ناوه ژووکراوه که دایانده نیشاندا. وه ستای خه ته نه چي ده ست به کار ده بوو و خه لک هه له هه یان ده کیشا.

له بیر جه ند دوو سی رۆژ به ر له خه ته نه ژووریک بو ناهه نگی نان خه ته نه تهرخان ده که ن و به جوانی ده پرازیننه وه؛ به م شپوه له سهره وه ی ژووره که دا دوشه کینکی گه وریان پان ده کرده وه و چوار بالنجیان له چوار دهوریان داده نا (یه کیکیان له ژیر سهر، دووانیان ئەم لا و نه و لای و یه کیکیان له خواره وه). هۆکاری دانانی ئەم بالنجانه نه وه یه که مندال دوا ی خه ته نه کران ده بی له سهر دوشه ک رابکشی، بو رپگری له پیس بوونی برینه که ی به ته پ و توز، لؤنگیک له سهر دوو دار به ناوی "نیزه" به شپوه ی X له سهر بالنجه کانی ئەم لا و نه و لا داده نن. چه ند دانه بالنج ئەم لا و نه و لای دوشه که که داده نن بو نه وه ی منداله که له کاتی ماندوو پتیدا به کاریان بیتیت. هه روه ها دیواری ژووره که یان به ده ستمالی سپی گولچنراو دهر ازانده وه. ئەم ده ستمالانه له تهرکی ره فه کانیش ده دن و ناوینه و گولورپژ و چادان و شتی دیکه ی له سهر داده نین و چه ند ده ست پیخه فیش که له مه و جی خانه خانه پیچراوه ته وه له چه ند شو پینکی ژووره که دا دایده نین بو نه وه ی میوانه کان بتوان له جیاتی پالپشت به کاریان به نین. رۆژیک یان دوو رۆژ به ر له ناهه نگی نان خه ته نه

چهند کهس له خزمان و دۆستان بۆ به شداری کردن له رپورپسم خه ته نه بانگهتشت ده کهن؛ به م شیوه که سیک ده نیرنه بهر درگای مالی خزم و کهس که به دوو شیواز خولکیان ده کهن: (أ) سه بارهت به دۆست و ناسیاوه کان ده لئ: "فردا سرا ... خنده سور ونی اگر کار نداشتی سات ... تشیف آزی"؛ سهی مالی ... ناههنگی نان خه ته نه پانه، نه گهر هیچ کاریکت نیه، کاتژمیر ... بفرمومون بۆ مالیان. (ب) ههروهها له بارهی خزمه کان ده لئ: "فردا سرا قوم شما ... خنده سور و نیی بړخ سات ... تیف آرن"؛ سهی مالی خزمه که تان ... ناههنگی نان خه ته نه پانه. وتیان له کاتژمیر ... بفرمومون. له رۆژی خه ته نه کردندا باوک و مام و دوو سی کهسی دیکه ی منداله که و هندی جاریش خه ته نه چی منداله که ده بهن بۆ گه رماو و پاش شتن دست و قاچی له خه نه ده گرن و ئینجا ده یگه رپننه وه بۆ ماله وه. منداله که ده بهن بۆ نه و ژووره ی وا له سهروهه باسمان کرد و له سهه دۆشه که که ده یخه وین. منداله که له خه وتن له سهه دۆشه که که ده ترسی و را ده کا، بۆیه زورناچی و دایره چی کۆره که گهرم ده کهن و کۆمه لیک دست ده کهن به هه لپه رپین و چه پله لیدان. لیره دا باوکی منداله که و کهسانی دیکه به نه وازش و نازکردنی منداله که له سهه دۆشه که که دایده نیشین و ده رپیکه ی¹ داده که نن. له م کاته دا خه ته نه چی به بی نه وهی تیغه که به منداله نیشان بدا له کوره که نزیک ده بیته وه و که میک شوکلاته ده خاته ناو ده می بۆ نه وهی دلئ به دست بهینی و دوواتر دست به کار ده بیته. له م کاته دا منداله که دلته نگ ده بی و ده که و پته په له قاژی و بۆ رپگری له بیتاقه تی و لاقه فرتی کردنی یه کی هه ر دوو دهستی و یه کیکی دیکه هه ر دوو قاچی به توندی ده گری بۆ نه وهی نه جولپته وه و خه ته نه چیش به جووله یه کی لینه اتوانه پستی نووکی سیره تی ده رپته. کاتیک خه ته نه چی سه رقالی خه ته نه یه، دایکی منداله که پتی ده خاته ناو چهوز یان ده فریک که ناویان تیکردوه، چونکه باوهریان وایه برینی منداله که زووتر خویش ده بیته وه. پیش نجامدانی کاره که که میک لۆکه ده سووتین و خو له میشه که ی ده خه نه ناو سینی یان قاپیک و له بهر ده م خه ته نه چی دایده نین. خه ته نه چی دوا ی خه ته نه کردن نه م خو له میشه ده پرژپیتته سهه برینه که. سوودی نه م خو له میشه نه وه یه که رپگری له خوینبه ربوون ده کات. دوا ی کۆتایی هاتنی رپورپسمی خه ته نه، دست ده کریته وه به زورنا و دایره لیدان و هه لپه رپین و چه پله لیدان و پاشان میوانه کان چا و شیرینی و خورما ده خوون و له کۆتایی ناههنگه که دا هه مووان به پتی توانایان بره پاره یه ک ده دن به منداله که. هاتنی میوانه کان بۆ سهردانی منداله که و پیدانی

1- به شیوه زاری بیرجندی به ده رپی یان پیژامه ده لئ ته نبۆ.

پاره دوو سئ رۆژ ده خاینینیت. خه ته نه چي هه تا سئ بۆ چوار رۆژ رۆژی جارێک سهردانی منداله که ده کا و به باشی ناگاداری ده بی و له رۆژی شه شه م یان حه وه مه شدا منداله که له گه ل خۆی ده با بۆ گه رماو و ده يشوات. دواي گه رانه وه ی بۆ ماله وه، قاپیک شیرینی و بریک پاره ی (نزیکه ی ۱۵۰ بۆ ۲۰۰ ریال) وه ک حه قده ست پی ده دریت. هه ندیک جار باوکی منداله که رۆژیک که س و کاره که ی نیوه رۆخوانیک بانگه یشت ده کات (به هاله گه ردی، 1342).

ناههنگی نان خه ته نه له "کوچ ناها رجان" له بیر جه ند جیاوازیه که ی نه وتۆی له گه ل ئەم شاره دا نییه، ته نه نا نه وه نه بی که باوکه که چه ند رۆژ به ر له رپۆره سمه که شه کر، چا، چه رزه، شیرینی، شوکلاته، خورما، له به بی و میوژ، زه نه جه فیل، هیل و گولاو، میسک، کوندر و هتد ده کړی و ده یه یه نه وه ماله وه. هه روه ها جل و به رگ و ده ستکیش و پیتلاو و کلاوی تاییه ت (کلاوی ناره قه) بۆ کوره که ی ده کړی و هه روه ها جل و به رگ و پیتلاوی نو ی بۆ هه موو نه ندا مانی خیزانه که ده کړیت. کابانی مالیش گه نم ده با بۆ ناش بۆ نه وه ی بۆ نان ساز کردن بیکا به نارد و کابانی مال ئاماده کردنی نانی تاییه ت ده دا به نانه واخانه ی لای مالی خۆیان و نه گه ر بتوانی و ته نوور و جیازاتی هه بی، ناییکی گونجاو و باشتر ساز ده کات. ساز کردنی نان به رپۆره سمی تاییه ته وه به رپۆه ده چی؛ خزم و خه لکی گه ره ک بانگه یشت ده کړین بۆ نه وه ی له نان کردندا هاوکاری ی نه و ماله بکه ن که برپاره ناههنگی نان خه ته نه بۆ کوره که یان بگرن. له شه وی به ر له رپۆره سمه که، دواي نانخواردنی ئیواره، مۆسقاژنه خۆجیییه کان له سه ر پیداکری خزم و که س به تاییه ت گه نجان، ده ست ده که ن به ژه نیی ناوازه فۆلکلۆره کان و نه و که سانه ی که له چووب بازیدا شاره زان دینه پشه وه بۆ نه وه ی له خۆشیه کی به کۆمه لدا له لای دیترا ن به شداری بکه ن و "غه م به با بدن". بۆ به یانی ناههنگه که، دواي نان خواردنی نانی به یانی، کاتیک دهنگی ساز و ده هۆل گونده که ده ته نی، هه مووان له شوینی ناههنگه که دا کۆ ده بنه وه و شایی چووب بازی ده ست پنده کاته وه و هه ر ۱۵ خوله ک جار ی ژه نیاران هه وا و گۆرانیی تاییه ت ده لینه وه و مه قاماتی تاییه تی شایی چووب بازی ده چرن بۆ نه وه ی گه نجان له ناو ناههنگه که دا سه ما بکه ن. ئینجا خاوه ن مال (نه و ماله ی که کوره که یان خه ته نه ده کړیت) سفره و خوانی نیوه رۆ راده خا و میوانداری له میوانه کان ده کات. پاش چه ند کاتر میتر منداله که ده به نه سه ر کاریژ (هیما ی کاریژ) ی ناواییه. ئەم رپۆره سمه به دهنگی ساز و ده هۆل، شایی خه لکی

گوند و بە تايبەت کورپان کە شاباش شاباش دە کەن، دەنگی کیل¹ کیل لیلی² سی خانمان و بونی خۆشی ئەسپەندەر و کوندەر شوپنە کە دە تەنی و هەتا لای کارپزە کە دە پوات. لە ووی خزمە نزیکە کانی کورپە کە جل و بەرگی نووی دە کە نە بەر مندالە کە و رپورپە سمە کە وە ک رپورپە سمی پۆشینی جل و بەرگی زاوا یە تی ئە نجام دە درۆ و یە کیچک لە رپیک خە رانی دانیشتنە کە هەر جاری یە کیچک لە جل و بەرگە کانی مندالە کە بە دەست بەرز دە کاتە وە، خە لکیش پیرۆزبایی لێ دە کەن، سە لە وات بۆ پیغە مە بەر دە نیرن، نو ق ل و نە بات بە سەر مندالە کە دا دە پ ر ژ نین و ئە س پە ندەری بۆ دە سوو تینن. دوا ی دە ست حە ل ل کردن (خە تە نە کردن)، میوانە کان بە پنی تە مەن و نزیکیان لە مندالە کە دە چن بۆ دیداری مندالە کە و بەر پارە یە ک دە دەن، رەنگە هە ندیکیان بە پنی تە مە نی مندالە کە شتگە لیکی وە ک یاری و... ی بۆ بکرن. حە ق دە ستی ژە نیارە کانیس لە و بەر پارە دە درۆ و لە و دانیشتنە دا کۆ دە کرێ تە وە. یاریە کانی نا هە نگی نان خە تە نە بریتیە لە "شە و بازی" یان سیا ه بازی و یاری ئە س پ و ئە س پ سواری، کاتیچک کە مندالە کە بۆ گۆرپنی جل و بەرگە کانی دە چیتە سەر کارپز، لە ووی کە سێک بە سواری ئە س پ دارپک پیشان دە داد (ناسایش، 1388)

ئاهەنگی خە تە نە کردن لە کرمانی کۆن زۆر تیر و تە سە ل بوو و چە ندین رپورپە سمی لە خۆ دە گرت، بە لām لە م سەر دە مە دا بە هۆی پێشکە و تنی زانستی پزیشکی و نە شتەرگەر بیە وە زۆر بە ی خە لک لە یە کە م رۆژە کانی لە دا ی کب و و نیاندا، واتە کاتیچک مندالە کە تە مە نی لە پینچ یان شە ش رۆژ زیاتر نییە خە تە نە ی دە کەن و ئە گەر لە م سەر و بە ندە دا بۆ یان مومکین نە بوو، لە تە مە نی هە شت یان نۆ سالی دا مندالە کە یان خە تە نە دە کەن، لە و حال تە دا مندالە کە دە بریتە نۆرینگە ی پزیشک یان نە خۆش خانە و پزیشکە کان بە شپۆ یە کی ئاسان خە تە نە کە ئە نجام دە دەن. سەرە پای هە موو ئە م بارو دۆ خانە، هیشتا هە ندیک خیزان هە ن کە بۆ نان خە تە نە ئاهەنگی گە وەرە رپک دە خە ن و مندالە کە لە ناو شادی و خۆشی میوانە کاندای دە دە نە دە ست خە تە نە چی. بە تايبەت لە گوندە کاندای ئیستاش داب و نە ریتە دپرنە کان لە بیر نە کران و ئاهەنگی نان خە تە نە بە یە کیچک لە ئاهەنگە گرینگە کانیان دادە نریت. ئە م ئاهەنگە بە م شپۆ بەرپۆ دە چی کە ئە و خیزانە ی کە بە نیازە کورپە کە ی خە تە نە بکا پشتر خزم و هاو رپیان بانگهێشت دە کا بۆ ئە وە ی لە ئاهەنگە کە دا بە شرداری بکەن و بە یانی

1. kel
2. kel lili

رؤژی ناهه نگی نان خه ته نه منداله که ده بن بؤ گهر ماو و به خه نه ره نگی ده کهن، ئیوارانیش چاوه پړی هاتنی میوانه کانیا ن و له کاتیکدا که گورانییښه کان خه ریکی ژه نین و سه ما کردن ده بن، منداله که له سهر چوار پایه به کی بچووک داده نین و دوو سئ که س توند ده ست و قاچی ده گرن و خه ته نه چی نه شته رگه ریی خه ته نه که ی بؤ نه نجام ددا و پاشان منداله که له ناو پخه فه که ده خه وین بؤ نه وه ی پشو و بدا و میوانه کان ده ست ده کهن به خوار دنی شیرینی و چهره ز و خوار دنه وه و مؤسیقاژه نه کان هه تا کاتی نان خوار دنی میوانداریان لئ ده کهن. دوا ی نان خوار دنی ئیواره، میوانه بانگه پشترکراوه کان به ده سستی به تال به شداریی ناهه نکه که ناکه ن و ههر کامیان به پنی سامانی خو یان شتیک له گهل خو یان ده هیمن و پیشکشی دایک و باوکی منداله که ی ده کهن؛ هه ندیکیان شه کر و چا پیشکشی ده کهن، هه ندیکیان جلو به رگ و کو تال و هه ندیکیشیان پاره ی نه خت پیشکشی ده کهن. نابئ مندالی خه ته نه کراو به ته نیا جئ بهیلدرئ، چونکه پنیان وایه نال (شه وه) که یه کیک له شه تانه کانه دئ و نازاری منداله که ده دات. کاتیک منداله که ده خه نه سهر جیگا که، چه قویه کی نیشانه دار له سهر سهری هه لده واسن بؤ نه وه ی نال لینی بترسیت (شه کوورزاده، 1371).

خه ته نه کردن له نه بارانی نه دره بیل له ته مه نی یه ک بؤ سئ سالیدا نه نجام ده درا و زور جار چه ند مندال که مندالی سالیک بوون له شو ئیکدا کو ده کرانه وه و دوا ی نه وه ی ناهه نگ و میوانیان ساز ده کرد داوایان له خه ته نه چی ده کرد که خه ته نه یان بکات. نه ویش به و که ره سته سه ره تایی و سادانه ی نه و سه دره مانه، له کاتیکدا که دوو که س ده ست و قاچی منداله کانیا ن به توندی ده گرت بؤ نه وه ی نه جولین و خه ته نه چیش منداله که ی خه ته نه ده کرد و بؤ وه ستاندنی خو ئنه که ش بریک خو له میشی به سهر برینه که دا ده پړژاند و دواتر برین پینچی ده کرد و سئ رور جار یک برین پینچه که ی بؤ ده گورا. به لام له م سه دره مه دا له گهل پیشکشی و تنی زانستی پزیشکیدا، مندالی کو ر بؤ خه ته نه کردن ده بریته بنکه پزیشکی و ته ندروستییه کان و دوا ی نه مه ش ناهه نگیک ساز ده کهن و میوان بانگه پشست ده کهن و ههر یه ک له میوانه کان دیاریه ک پیشکشی ده کهن.

خیلی خه لیکانلو و (جه لالی) له پاریزگای نازره بابجانی رورژاواش گرینگیه کی تابه ت به ناهه نگی خه ته نه ده دن. سه ره تا باوکی کو ره که که سیکی هیژا و پیاو ماقوول هه لده بژیرئ که ده په وه ی خو ی پیوه بناسینئ به ناوی "گروپ" وه هه لیده بژیریت. مه به ست له هه لبار دنی گروپ نه وه یه که خو ئنی نه و کو ره بریته داو ئنی نه و که سه و به م

شێوه خۆی لەو خانەوادە نزیك بێتەوه. كاتێك گروپ دەستنیشان كرا باوك دیارییه كی بۆ دەنیژی و ههوالی بۆ دەنیژی كه ئیوه گروپی كورپی منن. له رۆژی وادهدا گروپه كه له گەل خیزانه كهی دینه دانیشتی ئاههنگی خهته نه و دیارییهك بۆ خیزانی كورپه كه به تایهت جلو بهرگ بۆ كورپه كه ده كرن. له كۆتاییدا ئاههنگی خهته نه، "گروپ" له گەل خیزانه كه شهو له مالى باوكی خیزانه كه ده میننه وه و رۆژی دواتر ده گه پینه وه و باوكی كورپه كه دیاریی مانگا و مه ر دها به گروپ و خیزانه كهی. به لام زیاتر په سم ئاوايه كه گروپه كه مه ر په كان پینشكەش به كورپه كه ده كهن و مانگا و شتی دیکه له گەل خویان ده بن. (مه شكور، 1376)

ره فیه پوور و كه مال لوو له ئیكۆلینه وه كانیاند له سه ر رپوره سمی خه نه به ندانی سه رو یستان كاردای ئەم رپوره سمه یان له ئاههنگی خهته نه دا بینه وه به م شێوه ئاههنگی خهته نه ی له م شوینه وه سف ده كهن كه له وانه یه دوو رۆژ بخایه نیت. له رۆژی یه كه مدا ته پل و ده هۆل لی ده دریت. له م رۆژه دا ژنان گۆرانی ده چرن و سه ما ده كهن. له شهوی رپوره سمه كه دا كه بۆ خه نه به ندانی زاواكان ته رخان كراوه به واسوونه ك و به چه پله لیدان به دهستی خه نه یی و جه فه نگ و سه ما خه نه له منداله كه ده دن. سه بی ده ییه بۆ گه رماو و كاتی هیئانه ده ره وه له گه رماو سواری ئه سپیكی رازاوه ی ده كهن و لای عه سر خه ته نه چی بۆ خه ته نه كردن ئاماده ده ییت.

ویته ی ژماره 51: دیمه ئیكی رپوره سمی خه ته نه كردن له جیره فته (مالپه ری هه والذه ری كنار صندل)

وینه ی ژماره ۵۲: دیمه نیکي پړپوره سمی خه ته نه کردنی به کومهل (په پهی نینستاگرام khatneh.no). یه کیک له و خالانه ی که له شروقه ی پړپوره سمی نهریتی خه ته نه کردن له ئیراندا دهرده که وئ، پړلی خه ته نه چیه کان له پروسه ی خه ته نه کردنی کورانه. به گشتی له رابردودا کیسه کیش و سرتاشه کان پړلئیکي بهرچاویان له م پروسه دا هه بووه؛ پیشه ی سهره کیی ئه وان له بواری نارایشت و تاشینی ریش و کیسه کیشی گه رماوه کان و به گشتی کاروباری ته ندروستی بووه، به لام دواتر ئه م گروه له سهرده می قه جهردا بوون به چاره سهرکارانی چالاکی پرسه ته ندروستیه کان که چالاکیه که یان له ناستی ته ندروستی گشتیه وه چووه ره هنده تایبه ته کانی ته ندروستی و پزیشکی (خاکنرد، 1398 هاوړپکه وتی ۲۰۱۸). ئه م که سانه له ناوچه جیا جیاکاندا ناوی جیاوازیان هه بوو، وه کو خاتن، ختان، طهار، سنت چی، هه کیم و وه ستا. به لام شیواز و نامرازه کانی خه ته نه کردنیان که م تا زور وه ک یه ک بوون. بیهالگهردی باسی که ره سته ی خه ته نه کردنی کیسه کیشه کانی بیرجند ده کا و ده لی جانتایه کیان پی بووه که که ره سته ی خه ته نه کردن و سهرتاشیانی تیدا بووه. ئه و که ره ستانه ی که بۆ خه ته نه کردن به کار هینراون بریتی بوو له تیغ و قامیشیک به درپژایی ۱۲ بۆ ۱۵ سانتی متر و ئه ستوریه که ی بارته قای ئه ستوری قامکی ناوه راست بوو که سهریکی درزی هه بوو. ئه م درزه بۆ ئه وه بوو که پیستی نووکی سیره تی مندال بخه نه ناو و به پاکي بیپرن. خه له فی کورپی عه باس زه هراوی، پزیشکی سه ده ی چوارم، به وردی باسی شیواز و نامرازه کانی خه ته نه کردنی له سهرده می خویدا کردوو. ئه م شیوازه له سه ده کانی دواتر دا به گورانکاریه کی که مه وه به رده وام بوون.

که رهسته کان بریتی بوون له تیغی کیسه کیشی، قامیشی چیبوی داقلیشاو، چه قو و قه یچی. ههروهه له جه زادی چه قزیه کی به ردیش بوئه م کاره به کار دهینرا که ئه مهش خه ته نه کردنی به نی ئیسراییل به شمشیریکی به ردی له سهرده می هاتیان بو ولاتی به لندر او و هیر دهینیتته وه (بهالگردی، 1342).

وینهی ژماره 53: سه رشور (خه ته نه چی) گی گه روک به سیسته می ریکلامی مؤدیرن (هه مان) له کو تایدیدا پیوسته نامازه به وه بکری که پیش سهرده می قاجار و له سهرده می سه فه ویدا، ئه مه پیش نویره کان له ئیراندا بوون که به رپرسی خه ته نه کردنی مندان بوون. سانسون، گه شتیاریکی بیانییه که سه بارهت به هه ندیک پیش نویره که له کوشکدا نویره یان ده کرد، ده لی:

"پیش نویره له مالی شادا نویره ده کا و پیش نویره و پیراگه یشتن به کاروباری خه ته نه کردن و ئاههنگی هاوسه رگیری و رپوره سمی ناشتن له ئه ستوی ئه وه".

خه ته نه وه ک باوه ریکی نایینی

لیکو لینه وه له سه ر دیارده ی خه ته نه له پرۆسه ی میژووی ئیرانیشتا له روانگی تیهه لکیشوونی پیکهاته یی و ناوه ندیسه وه گرینگه. تیکه لپوونی شوناسی فه رههنگی و نایینی له کومه لگای ئیراندا، لیکو لینه وه له هه ندیک بابته ی خه لکناسی کردووه به پرسیکی نالۆز. به و پنیه ی نزیکایه تی له فه رههنگه جوړاو جوړه کان و له ئه نجامدا بلاو بوونه وه ی فه رههنگیش کاریگه ربی حاشاهه لئه گر هم له سه ر کارکرد و هه میش له سه ر شیکاریی شوناس و کاروباری نایینییه کان داده نی و روون کردنه وه و شی کردنه وه دوو هینده دژوار

دەبیت. جگە لەوەش کاتیک باس لە ئیسلام یان مەسیحییەت دەکری، ھەریەکەیان بە پێی رەوتی گەشەسەندنی میژوووی و بەستینی جێبەجێ کردن و کۆلتور و فەرھەنگی شوینی سەرھتا و شوینی مەبەست شیوازی شوینکەوتنی فەرھەنگی جیاواز دەگرە بەر. بۆ نمونە نامۆژە و رپۆرەسمی ئایینی ئیسلام و مەسیحی لە ھەرەبستانی سعودی، ئۆگاندا و بەریتانی لە لایەن ئەنجامدەرە کۆلتوری و فەرھەنگییەکانەو بە شیوازی جیاواز ئەنجام دەدریت (ھیلستین، 2004).

یەکیک لەو بابەتانە ی کە دەتوانی بۆ لیکۆلینەو لە رۆلی خەتەنەکردن لە ژبانی ئێرانییەکاندا ھاریکاریمان بکا، "ئابووری ناسنامە" یە. بە پروای ھەندیک لە ئابووریناسان، ئابووری زانستی ھەلپژاردنە و یەکیک لەو پرسانە ی کە کاریگەری لە سەر ھەلپژاردن یان پەسەندکردنە کانتان دادەنێ، ئەو بێر و باوەرانەن کە لە دەروونماندا چەسپاون. بۆ وینە خواردنی گۆشتی بەراز لە ئیسلامدا ھەرامە، ھەر بۆیە موسلمانەکان بە شیوەی دەروونی خۆ لە کرپنی گۆشتی بەراز نادەن. ھەرۆھا جۆرج ئاکرلاف، براوی خەلاتی نۆبلی ئابووری سالی ۲۰۰۱ و راشل کرانتۆن، ئابووریناسانیک کە لە پیشەنگەکانی ئابووری شوناسن، پێیان وایە کە پێباشی و پەسەندکردنەکان لە نۆرمەکانەو وەرگیراون کە ئیمە سەبارەت بەو ی کە دەبێ مرۆفەکان لە بارودۆخە جیاوازاندا چۆن ھەلسوکەوت بکەن وەک یاسایەکی کۆمەلایەتی پێناسەیان دەکەین. ئەم یاسایانە ھەندیک جار روون و ھەندیک جار ناماژەبیانە بەدروونی دەبن و زۆر جاریش بە قوولی ریزیان لێ گیراوە و ئەو "پێباشی" و "پەسەندکردن"انە ی کە لەم نۆرمانەو وەرگیراون ھەمیشە بابەتی مەملانین (ئاکرلاف، 1395).

رەنگە ناسنامە و نۆرم و پۆلینبەندییە کۆمەلایەتییەکان وەک چەمکیکی زەینی دەربکەون، بەلام ئەوانە نیشاندریکی بەھیز و راستەقینەن کە بە ئاسانی دەبینرین. نۆرمەکان بە شیوەی تاییەت کاتیک روون دەبنەو کە مرۆفەکان سەبارەت بەو ی کە کێن و چۆن دەبیت ھەلسوکەوت بکەن ئایدیالیکیان ھەبیت (ئایدیال بریتیە لە رەفتار و تاییەتمەندییەکانی نمونە یەکی پەیوہست بە گروپیکی کۆمەلایەتی). ئەم ئایدیالە دەتوانی بە کەسیکی خەیلی یان راستەقینە وینا بکریت. ئایینەکان نمونە ی بەھیز و روونی ئەم سەرچەشەنە ئایدیالانە دەخەنە روو، دامەزرینەری ئایینیک و پتغەمبەران و پیرۆزییە پیشەنگەکانیان سەرچەشەن. بۆ موسلمانان ئەم ئایدیالە ژبانی ھەزرتی محەمەد و نەریتەکیەتی. لە چۆنیەتی ناخفتنی تاکەکان سەبارەت بە ژبانیان ئەم پۆلینبەندی، نۆرم و

نايدىيالا نە بەدى دەكەين. زۆر ئىك لە تاكەكان دەتوانن نۆرمى رەفتار و ئەشەن و ناشىكانى خۆيان و دىتران بە ئاسانى شروڧە بكەن و كەسانى جياواز بە شياوى تاراندىن و سزا بزانن (هەمان سەرچاوه).

بە لە بەرچاوتى ئەوئى كە خەتەنە كەردن بۆ پەپرەوانى ئىسلام بە پىتوهر ئىكى گرینگ و پربايەخ و نىشان دەرىك بۆ پىناسە كەردنى "تاكى موسلمان" دادەنرى، لەوانە بە ئەو پىسارە بىتە گۆرەوه كە بۆچى هەندىك لە ئاينىزا ئىسلامىيەكان ئەمە بە واجب نازانن. لە ولامدا دەبى بلىين نە تەنيا هەندىك ئاينىزا خەتەنە بە كار ئىكى پىويست نازانن بە لكوو وازەينان لە واجباتيش بە ماناى دەرچوونى كەسەكە لە ئاينى ئىسلام سەير ناكەن و ئەمە تەنھا بە "ئەنجامدانى گوناھ" دەزانن.¹ بەلام بە برواى هەندىك لە لىكۆلەران ئەگەر مندال خەتەنە نە كرى ئەو نەبوو تە "موسلمان ئىكى تەواو". لە بوارى نۆرمە ئاينىيەكان و گرینگىيەكەيان، دكتور مېھدى فەيزى پىي وايە:

"كاتىك ئەم چىرۆكە بۆ وئە خەتەنە تىكەل بە ئاين دەبى، زۆر جىدى تر دەبىت. چونكە هەر چى سنوورى ئەتەوئى و شتى دىكە سست بن، دەتوانن قبوولئى بكەين كە دىترانىش مافىان هەيە و مروڧن. بەلام كاتىك ئاين دىتە ناراو، بابەتەكە ئەمىيەتى و سىكۆرىتى تر² دەبىت. كەواتە لەبەر ئەوئى پابەندبوون بە ئاين گرینگەر، رپۆرەسمەكانىش گرینگەر دەبن. هەر لەبەر ئەم هۆكارەيە كە ئەگەر پىسىكى وەك خەتەنە لە ئاينىكى وەك ئىسلام يان جوولەكەوئە سەرى هەلدابى، پابەندبوون پىيەوئە زۆر گرینگەر لەوئى كە لە ئەتەوئەيەكەوئە سەرى هەلدابىت."

لە شوئىنئىكى دىكەدا ياكۆف دۇڧىچ (2013) رخنە لە جۆرجوڧىك كاسۆلىكى دىلى دەستى توركەكان دەكا كە لە كىتەبەكەى خۆيدا هەندى لاپەرەى تەرخانى خەتەنەى مندالان كەردوئە. جۆرجوڧىك ئىدعاى ئەوئە دەكا كە تەنيا پاش ناھەنگى نان خەتەنەيە كە كور دەبىتە موسلمان، بەلام لە ولامدا ياكۆف دۇڧىچ دەنووئى كە ئەمە ئىدەعايەكى هەلە بوو و بە ئەنجامدانى كار ئىكى لەوئى شوئەيەكە ئەو كەسە لە ناو كۆمەلگەى موسلماناندا بە خەتەنە كراو دادەنرىت.

1- ئەمە لە ناو جوولەكەكاندا تەواو جياوازە. وەك پىشتر نامازەمان پى دا، يەكئىك لە سزاكانى خەتەنەنە كەردن لە پەيمانى كۆن دەر كەردن لە كۆمەلگەى جوولەكەيە.

نزای خه‌ته‌نه

له ناو فهره‌ه‌نگ و گه‌له جباوازه‌کاندا دابونه‌ریتی تاییه‌ت بو خه‌ته‌نه هه‌یه که له‌م لیکوئینه‌وه‌دا له ژیر ناوی ناهه‌نگی خه‌ته‌نه (یان نان‌خه‌ته‌نه) به وردی باسی لی‌ کراوه، به‌لام له ناو موسلماناندا وا باوه که له کاتی خه‌ته‌نه‌کردندا دوعایه‌ک ده‌خوینن که هی ئیمامی شه‌شه‌می شیعه‌کانه:

"خودایا، ئەمە نهریتی خۆت و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ته - سلاوی تو له خوژی و خانه‌دانی بی - و ئەمە گوێپرايه‌لی ئیمه‌ له تو و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ته، له‌به‌ر خواستی تو و ویستی تو و فه‌رمانی تو بو ئەو کاره‌یه‌ که ویستووته و فه‌رمانیک که برپارت داوه و ئەو فه‌رمانه‌ی که به‌ کو‌تاییت گه‌یاندوو. بۆیه‌ بو ئەو شته‌ی که تو له من لی‌ ناگادارتی، له‌ خه‌ته‌نه‌ و که‌له‌شاخ، سووتینه‌ری ئاسم پی‌ چی‌ژا. خودایه‌ ده‌ی تو‌ش له‌ گوناھی خو‌ش به‌ و ته‌مه‌نی در‌یژتر بکه‌روه، له‌ زیان و ده‌رد و ئازاری جه‌سته و له‌شی بیپار‌یزه و سامانی زۆر بکه‌ و هه‌ژاری لی‌ بره‌وینه! بی‌گومان، تو ده‌زانی و ئیمه‌ نازانین! [له‌ در‌یژه‌دا ئیمام سادق ده‌فه‌رمووی:] هه‌ر که‌سیک له‌ کاتی خه‌ته‌نه‌کردنی مندا‌له‌که‌ی ئەم نزا و دوعایه‌ نه‌کا به‌ر له‌ بالقبوون به‌ سه‌ریدا بیخوینیت. ئەگه‌ر به‌ سه‌ریدا بیخوینیت، له‌ تیژی ئاسن و دیکه‌ی نه‌هامه‌تی و به‌لاکان پار‌یزراو ده‌بی‌ت.¹ (فه‌یز کاشانی، ب 23، ده‌ورو‌به‌ری 23408، ل 2)

رپوره‌سمی خه‌ته‌نه‌ له‌ شوینه‌کانی دیکه‌ی جیهاند

له‌ شاری مه‌که، خه‌ته‌نه‌کردنی کوران له‌ ناهه‌نگیکی پرشکو و شایسته‌دا به‌رپوه‌ ده‌چیت. کورپک که برپاره‌ خه‌ته‌نه‌ بکری رۆژیک پیشتر جلیکی رازاوه و گرانبه‌ها له‌به‌ر ده‌کا و سواری ئەسپ ده‌بی و به‌ به‌ر ده‌م ئەو که‌سانه‌دا تیدپه‌ری که به‌ ساز و ئاواز هاو‌رپیه‌تی ده‌که‌ن. هه‌تا ئیاره‌ی ئەم رۆژه‌ ناهه‌نگه‌که‌ به‌رده‌وامه‌ و به‌یانیه‌که‌ی پیش هه‌لاتی خو‌ر، خه‌ته‌نه‌چی رپوره‌سمی خه‌ته‌نه‌کردن ده‌ست پی‌ ده‌کات. دوا‌ی نه‌شته‌رگه‌ریه‌که‌ خه‌ته‌نه‌چی له‌گه‌ل میوانه‌کاندا میوانداری لی‌ ده‌کریت. له‌ میسر رپوره‌سمی خه‌ته‌نه‌ له‌گه‌ل ناهه‌نگی هاوسه‌رگه‌ریه‌که‌ به‌رپوه‌ ده‌چی بو ئەوه‌ی له‌ تیچوووه‌کاندا پاره‌ زۆر خه‌رج

1- اللَّهُمَّ هَذِهِ سُنَّتِكَ وَ سُنَّةُ نَبِيِّكَ صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ اتِّبَاعُ مِنَّا لَكَ وَ لِبَيْتِكَ بِمَشِيَّتِكَ وَ بِإِرَادَتِكَ وَ قَضَائِكَ لِأَمْرِ أَرْضَتَهُ وَ قَضَاءِ حَمَّتِهِ وَ أَمْرِ أَنْفَذْتَهُ وَ أَدْفَعْتَهُ حَرَّ الْحَدِيدِ فِي خِتَانِهِ وَ جِجَامَتِهِ بِأَمْرِ أَنْتَ أَعْرَفُ بِهِ مِنِّي اللَّهُمَّ فَطِّهْرَهُ مِنَ الذُّنُوبِ وَ زِدْهُ فِي عُمْرِهِ وَ ادْفَعْ الْأَفَاتِ عَنْ بَدَنِهِ وَ الْأَوْجَاعِ عَنْ جِسْمِهِ وَ زِدْهُ مِنَ الْغِنَى وَ ادْفَعْ عَنْهُ الْفَقْرَ فَإِنَّكَ تَعْلَمُ وَ لَا نَعْلَمُ.

نه کریت. له ویش کوران بهر له خه ته نه کردن به بهردم خه لکدا تیده په پرن. کوره که جلی کچانه له بهر دهکا و به نازیکه وه دپته ناو کوپونه وه که وه. چارۆکه یه کیش ددهن به سه ریدا بۆ نه وهی نیوهی ده موچاوی دابپوشی و به چاوه وه نه بیت. رپوره سمی خه ته نه له ناو ئیزیدییه کانیشدا دابونه ریتی تابه تی هه به؛ سه ره تا نه و بنه ماله ی که ده بهه وی کوره که ی خه ته نه بکا، که سیکی ئیزی دی یان موسلمان وه که کریف یان کریف هه لده بژیری بۆ نه وهی له و کاره دا یارمه تیان بدات. که ریف و بنه ماله که ی هینده له م بنه ماله نزیک ده بنه وه که هه تا حهوت نه وه وه که مه حره می یه کتر له قه له م دهرین و هه یچ هاوسه رگری به ک له نیوانیاندا روو نادات (سعیدی، 1390).

له نه فغانستان هم کاره له نیوان ته مهنی دوو بۆ پینج سالی دا به بی سړ کردن نه انجام دهری و نه گهر منداله که به خت یاری بوو پیش نه انجامدانی رپوره سمی خه ته نه کردنه که له ناوی سارددا نوقم ده کری بۆ نه وهی که متر هه ست به نازار بکات (Fox, 2003). خه ته نه له نه فغانستان پتی ده لین "سونهت کردن" و به نا هه نگه وه به ری ده چیت. هم رپوره سمه له شوینه کانی ناوه راستی هم ولاته و له ناو "هه زاره کان" به گورانی و یاری له شیوهی کات به سه برردن به ریوه ده چی و هه ندیک جار بۆ ماوهی یه ک یان دوو رۆژ ده خایه نیت. خالی سه رنجر اکیش لی ره دا نه وه یه که خه وتن له م شه ونشینیه دا ئیدانه ده کری، نه گهریش شتی و رووی دا نه و که سه ی که خه وتوه سزا ده دری، وه کوو دوورینه وهی جلو به رگی که سه که به ده رزی و ده زوو به فه رش یان مووکی تیک که له سه ری خه وتوه. له کابل دوا ی چهند رۆژیک خزمه کان بۆ ژمه خوار دیک بانگه یشت ده کرین. هه ندیک له ماله کان که س بانگه یشت ناکهن و ته نها خزمه کان دیاری بۆ منداله خه ته نه کراوه که ده هین یان هه ندیک نانی تازه ده هین بۆ نه وهی بیه خشن به هه ژاران؛ نانه که به سه ری منداله خه ته نه کراوه که دا ده گیرن و کاتیک که سیکی هه ژار دپته بهر ده رگا که ده یدهن به و هه ژاره. به لام له ناوچه په شتون نشینه کان، شاری هه رات و گونده کان رپوره سمی زیاتریان هه یه و هه ندیک جار مه ریش ده کری نه قوربانی. له پاریزگای باغلان که ده که وپته باکووری هم ولاته و نزیکی ناسیای ناوه راسته، به گشتی سالی جار یک و له رۆژانی دیاری کراودا خه ته نه کاره کان دپته گونده کان و خیزانه هه ژاره کانیش به کومه ل کوره کانیا ن خه ته نه ده کهن و نا هه نگیکی به کومه لیش به ریوه ده بن و خه لکی گونده که ژمه خوار دیک ده دن. بیگومان نه و که سانه ی کیشه ی نابووریا ن نیسه خو یان به ته نیا منداله کانیا ن خه ته نه ده کهن. بۆ ناگادار کردنه وهی نا هه نگی تاکه که سه ی ده چنه سه ربان و

که سیک هاوار ده کا منداله کی خه تهنه کردووه و توی بانگه پشست کردووه. به لام دیاری پیشکش کردنی زوره ملی نیبه و دیاری به کان زیاتر به شیوهی برنج و گهنم و مهربه. یه کییک له خاله گرینگه کان سه بارهت به رپوره سمی خه تهنه کردن له نه افغانستان گرینگیدان به دؤخی کومه لایه تی سیاسی نهم ولاته یه و به له به رچا و گرتی نه وهی که هه ژاری و نه بوونی پنداویستی پزیشکی بالی به سهر زوریک له خیزانه کانی نهم ولاته دا کیشاوه، نهمه کاریگه ری له سهر زوریک له نهریت و رپوره سمه کان داناوه که یه کییک له و نهریتانه رپوره سمی خه تهنه کردنه.

له جهزاییر خه تهنه کردنی مندالان به کاریکی نایینی داده نری، که له دهیهی کوتایی مانگی ره مهران و دهو رو به ری جه ژنی ره مهران نه نجام ده ری. له چند سالیکی پیش نیستا حکومتی جهزاییر نیتر ریگه به پزیشکان و پزیشکانی نه شته رگه ری نادا له مالی مندالاندا خه تهنه نه نجام بدن، چونکه روودانی هندی بابته سه بارهت به خه تهنه خه لکی جهزاییری هه ژاندووه. بویه خه تهنه کردنی مندالان گورانی به سهردا هاتووه و له سهر نهوه جیاوازه کان بؤ رپوره سمی مؤدیرن و کون بؤچوونی جیاوازیان هه یه. هندیکی کهس حه زیان له رپوره سمی کونتره که تییدا خه تهنه چیی نهریتی دهاته مالان و نهم چه شنه ناهه نگانه بهم شیوه وه سف ده کهن: "له رابردوودا ناهه نگی خه تهنه چند رژی ده خیاند و هندیکی جاریش له ناهه نگی هاوسه رگیریش شکومه ندرت به رپوه ده چوو." به لام نهوهی نهم رژی جهزاییر سهره پای فرمانی حکومتی جهزاییر که خه تهنه کردنی له ناو مالاندا قه دهغه کردووه، دؤخی نابووریش له سنووردار کردنی نهم رپوره سمه دا به کاریگه ره ده زانن. به لام له وه سفی ناهه نگی خه تهنه له نیستای جهزاییردا ده توانین بلین له دهیهی کوتایی مانگی ره مهراندا چه ندین بنه مال منداله کوره که تمه نه کانیان ده بن بؤ نه خوشخانه کان. نهم اندامانی خیزانی کور که چه قی سهرنجی نهم ناهه نگیه و جلو به رگی سپی دریژ که سهرتاپای داپوشیوه، له به ردا یه، دهوری کوره ده دن بؤ نه وهی بیبهن بؤ نورینگه ی پزیشک. به لام هندیکی له ژنانش که چاوه رپی گه رانه وهی منداله که و هاوریکانیان، خویان به ناماده کردنی کییک و خواردنه کونه کان سهرقال ده کهن. دواتر کومه لیک موسیقاژن له کاتی رپوره سمه که دا موسیقا ده ژن و خه لکی دهو رو به ره هول ده دن به پندانی دیاری و پاره منداله که سهرقال بکن و بؤ نه وهی که متر بیر له نیشی خه تهنه بکاته وه. له باشووری رژه هلاتی جهزاییر، کوران له تمه نی دوو بؤ ده سالیدا خه تهنه ده کری. له ناهه نگی خه تهنه کردندا جلو به رگ بؤ هه موو نهم اندامانی خیزان

ده کړدریټ. منډاله که به عه بایه کی سپی که له ناوریښمی که تان چی کراوه داده پوشری و خه نه له ده ست و قاچی ددهن و خشر و خالی پیوه هه لده واسن. ژنان له کاتی خه ته نه کردنی منډاله که گورانی ده لین. پاشان پیستی غه فله به ده زوویه که وه ده کهن و له ناو ناو اییدا به دارخورما و له بیواندا به و شتریکه وه هه لیده واسن.

له نوزبه کستان به گشتی له تمه نی سټی، پینج، یان ده سالیدا کوران خه ته نه ده کړین و له هه ندیک حاله تدا له تمه نی یازده یان دوازه سالیدا خه ته نه ده کړین و له نوزبه کستان به ریوره سمی خه ته نه ده لین "سونه ت تووی" یان "خه تان تووی". نه م نا هه نگه زیاتر به ناماده بوونی خزم و دراوسی و خه لکی گه رکه به ریوره ده چیت. بیگومان نا هه نگی خه ته نه مەر جی پیښوه خته ی هه یه وه کوو دوورینی بالنج و جلو به رگی تایهت به نا هه نگی خه ته نه که له نه ستوی که سانی به تمه من و پیره ژنه کانی گه رکه. هه لبت ده دبټی ریوره سمیکی دیکه نه نجام بدری که قورنانی تیدا ده خوینریته وه. نه مرؤ و به شیویه کی نه ریتی، له ریوره سمدا، نانیک به منډال ددهن بؤ نه وهی له تیکی لی بخوا و ئینجا که سانی دورو بهر هه ول ددهن سه رنجی منډاله که راکیشن بؤ نه وهی بیر له ئیشی خه ته نه نه کاته وه. دوا ی خه ته نه، بؤ ماوه یه ک ریگه به منډاله که نادری شه وان له مال هه وه ده رچی و هه میسه که سپک له گه لیدا ده مینیته وه. دوا ی دوو سټی رټوژ، منډاله خه ته نه کراوه که هه لده ستی و له گه ل ژنه دراوسیکان و خزمه کانیدا پیخه فه نه ریتیه که ی ناماده ده کات (BBC, 2010). نه زموونی نا هه نگی نان خه ته نه له شاری خیوای نوزبه کستانیش سه رنج راکیشه. جون ئیسته نمیبیر وینه کیشی گو قاری ناشنال جیوگرافیک که بؤ پرؤزه یه ک سه فه ری نه م شاره ی کردبوو، له نا کاو روو به رووی نا هه نگیکی لهو شیوه بووه. نهو نه زمونه که ی به شیویه ک وه سف ده کا که به جوړیک رفتار یان له گه ل کردبوو وه ک نه وهی کاریکی شووره یی نیسه و ناماده بوون وه ک ریوره سمیکی جوان وینه ی له گه لدا بکیشن و نه ویش لهو ریوره سمه دا به شدار بکه ن. له م شاره دا کوران له تمه نی سټی، پینج، حهوت سالیدا جلو به رگی جوان و قه شه نگ له بهر ده کهن که ژنانی خزم و کهس دووریوانه. خه ته نه کردن زیاتر له ناو مال و له لایه ن پیوانی کارمه ندانی بنکه ی ته ندروستی گه رکه نه نجام ده درټ. دوا ی نه وه داوا له نه ندامانی خزم و کهس ده کړی به دیاریه کانیانه وه پیښواری له منډاله خه ته نه کراوه که بکه ن. له رابردوودا منډالان وه ک گواسته وه بؤ جیهانی گه وره سالی دیاری وه کوو نه سپیان وه رگرتوو. به لام له ئیستادا دیاریه کان گوړاون و بریتیه له پاره و شوکولاته و ریوره سمه که به سه ما و نان خواردن به ردهوام ده بیت (مونتاناری، 2017). وه ک له وینه که ی خواره ودا

دهرده که وئ ژن و پیاو به شیوه یه کی تیکه لاو له م ئاهه ننگه دا ناماده بوون. له وینه یه کی دیکه دا کۆمه لیک پیاو دهوری کور پکیان داوه که خه ته نه ده کریت.

وینه ی ژماره ۵۴: رپوره سمی خه ته نه کردن له ناسیای ناوه راست، له نیوان سالانی ۱۸۶۵ بۆ ۱۸۷۲.

وینه ی ژماره ۵۵: رپوره سمی خه ته نه کردن له نۆز به کستان

خه ته نه له ناو کۆمه لگا جووله که کاندان زۆر گرینگه و وهک پیتتر باسمان کرد به پتی فهرمانی خودا له په یمانی کۆن خه ته نه نه کراوی ده بیته هو ی تارانندی که سی خه ته نه نه کراو له لایهن کۆمه لگا و به شداری نه کردنی له هه ندیک دانیشتن و کۆبوونه وهی نایینی. میژووی رپوره سمی خه ته نه لای جووله که کان زیاتر له سی هه زار ساله و زیاتر له رۆژی شه مه یان ههر رۆژیکی نایینی دیکه دا که ته نانه ت نه گهر له م رۆژدها رشتنی خوینیش رینگه پینه دراوه، نه نجام ده دریت. سه باره ت به شوینی ئەم ئاهه ننگه هیچ ریسایه کی تایبه ت له نارادا نییه و زیاتر له مالی خزم و کهس و کاردا نه نجام ده دری، به لام هه ندیک کهس پنیان باشه ئەم رپوره سمه له که نیسه کاندان به رپوه بجیت. مندالی کور زیاتر له رۆژی هه شته می له دایکبوونیدا خه ته نه ده کری، به لام هوکاری پزیشکی ده بیته هو ی دوا که وتی ئەم کاره و منداله که دوا ی ته مه نی هه شت رۆژه خه ته نه ده کریت. ئەو جووله کانه ی که نه رکی خه ته نه کردنیان له ئەستۆیه پنیان دهوتری مۆهیل (خه ته نه چی به زمانی عیبری).

مۆهیل ده بی یاساکانی جووله که و شاره زایی پیویست بو نه جامدانی خه ته نه فیر بی و له بریتانیا دوو ریچکخراو London Beth (Din و Initiation Society of Great Britain) Jewish Ecclesiastical Court چاودیری به سهر فیربون و تاقی کردنه وه کانی ئەم که سانه بو فیربونی نه جامدانی خه ته نه ده کهن. ئەم ریوره سمه که پی ده لئین بریت میلا ناهه نگیکی گرینگی خیزانی ناو جووله که کانه و ناماده بونی موهیل و باوکی منداله که له م ریوره سمه دا پیویسته، به لام به گشتی نه نامانی دیکه ی خیزانیش له م ناهه نگه دا به شداری ده کهن. وا باوه که کورسیه کی به تال به لام رازیتراو بو حه زه رتی ئیلیاس له ناو ژووهره که دا دهنری بو نه وه ی چاودیری ریوره سمه که بکا و له دریه ی ناهه نگه که دا دلنیا بیت. دوا ی ریوره سمه که میوانی ده دریت. وا باوه به شدار بووان ده ستیان ده شون و نان ده خون. خواردنی ئەم ناهه نگه بریتی به له گوشت و ماسی و شیرمه نیه کان و شه رابیش ده خوریته وه. به لام جووله که دژ به ره کانی خه ته نه که به دوا ی ریوره سمی که دا ده گه رین که بیته به دیلی خه ته نه، هه ندیک جار ریوره سمی ناونانی مندالان وه ک به دیلیک بو ناهه نگی خه ته نه هه لده بژیرن. ئەم چه شنه ریوره سمی ناونانه که به بی خه ته نه کردن به ریوه ده چی پی ده لئین Brit Shalo. ئەم ریوره سمه ده رفه ت به و دایک و باوکه جووله کانه ی که دژی خه ته نه ن ده دا که به م شیوه پیشوازی له کچه تازه له دایکبووه کانیا ن بکه ن. ئەو که سانه ی که هاتونه ته ناو نایینی جووله که و خه ته نه نه کراون له ریوره سمی که دا ده بی ئەم خه ته نه بکه ن. تازه جووله که ی "گیور" پرۆسه یه که که له نایینی جووله که دا بو هاتنه ناوه وه ی بیانیه کان بو ناو ئەم ریوره سمه له ناهه نگی که دا نه جام ده دریت. ئەم پرۆسه بو جووله که نه ریتخوازه کانیش به ریوره سمی وه کوو غوسلی پیروژ و خه ته نه نه جام ده دریت. تازه جووله که نیره کان "گیور" بهر له خو شوردن ده بی ریوره سمی خه ته نه ش نه جام بدن. (BBC, 2009)

وینه ی ژماره ۵۶: وینه یه کی ریوره سمی خه ته نه کردنی جووله که کان

به سهیر کردنی ههر یه ک له و کۆمه لگایانه ی که باس کران، جیا له بوونی خالی هاوبه ش له هه ندیک له توخمه کولتووری و فرههه نگیه کاندا، نه و راستیه ناشکرا ده بی که بژیره تایبه ته کانی ژیان و شیوازی به رهه مهینان و بژیویی ژیانی خه لکی ههر شو ئینیک ده بیته هۆی نه وه ی له بیچم ناسی فرههه نگی خه لکدا رووبه رووی ناخیزگه و بیر و باوه ر و رپوره سمی تایبه ت ببنه وه که ره نگی هاوشیوه که ی له هه یچ شو ئینیک دیکه دا نه توانین بدۆزینه وه. ههر یه یکیک له م توخمانه خۆیان بهرکه وتیان له گه ل ژیر لقی دیکه هه یه که ده توانن کاریگه ری له سه ر فرههه شنی رپوره سمه کان دابنن. خه لک نه ندیشه و بیر و باوه ر کانیان له ده وره به ری خۆیان وه رده گرن و به پندا و یستی و دا هینه ری و بیر و باوه رپ خۆیان په روه رده یان ده که ن و داوای کاردای جۆراو جۆریان لی ده که ن. نه گه ر چاک سهیری پیکهاته و ناوه رۆک و کاردا و ته وه ری فۆلکلۆری مرۆشه کان بکه ین، بۆمان ده رده که وئ که ساده بی له بنیاتان و فرههه شنی له چه مک و به کارهینانیناندا واده کا که توانای یه کسانبوون و به کارهینانی کاردای فرههه نگی جه ماوه ری له ناو نه و گروه و کۆمه لایه تییه دا ئاسان ییت. فرههه نگی ههر نه ته وه و گه لیک وه کوو ژیان نامه و وه سف کردنی هه لومه رجه کانیان و ره وشتی جه ماوه رکه ی فاکته ری سه ره کی و پیوه ری ره وشت و خو و و خده کان و وینه ی دابونه ریتی نه و نه ته وه، روونکه ره وه ی پیشینه ی میژوویی و پیشانده ری گۆرانی هزری و گورانی کۆمه لایه تی ئاپوره ی خه لکی نه و گروه کۆمه لایه تییه یه.

دیاردی خه ته نه له روانگه ی کۆمه لناسییه وه

به پیچه وانه ی خه ته نه کردنی ژنان، توژی نه وه ی کۆمه لایه تی سه باره ت به خه ته نه کردنی پیاوان له ئیراندا به هه ندیک هۆکار پیشوازییه کی نه وتۆی لی نه کراوه. نه م دۆخه زیاتر له هه موو شتیک، په یوه سه ته به وه ی که خه ته نه له ئیراندا سروشتیکی نایینی هه یه و بۆ پیاوانی نه م ولاته بابه تیکی شوناسییه. له وه ها بارودۆ خیکدا، له روانگه ی کۆمه لایه تییه وه خه ته نه بابه تیکی نااسایی و دوو فاقی و کیشه دار نییه، به لکوو وه ک بابه تیکی ناسایی و نۆرمدار لینی ده روانی که واته شتیک چه واشه کارانه نییه بۆیه قه ت نه یه توانیوه بیته پرسیکی کۆمه لایه تی و سه رنجی کۆمه لناسان به لای خۆیدا رابکیشیت. جگه له وه ش پیویسته نامه به وه بکری که له گه ل هاته سه ر کاری حکومه تی نایینی له ئیران، کیشه دار کردنی نه م پرسه ده توانی کۆمه لناسان بخاته پنگه ی ره خنه گرانی کۆمه لایه تی حوکمرانی ئیسلامییه وه و بنگومان به وه هۆیه وه کیشه یان بۆ ساز بییت.

گەرانه کانی ئەم تووژینهووە بۆ لیکدانەووەی ئەدەبیاتی کۆمەڵناسیی خەتەنە لە ئێراندا گەرانیکی بێ ئەنجام بوو، چونکە تووژینهووە سەبارەت بە خەتەنە لە ئێراندا یان تەنیا لە خەتەنە کردنی ژناندا سنووردار کراوەتەووە یان پرژاوەتە سەر ڕەهەندە تەندروستی و پزیشکیە کانی خەتەنە. بەلام بە هۆی ئەووەی کە خەتەنە دیاردەبەکی نیونەتەووەبیە و تووژینهووە لەو بارەووە لە کۆمەڵگا نیونەتەووەبیەکان ئەو ئاستەنگەیی کە لە ئێراندا ڕووبەرپرووی دەبیتهووە لە سەر ئاستی جیهاندا ئەم ئاستەنگانە لە ئارادا نییە، کۆمەڵناسانیکی زۆر لە بەشەکانی دیکە جیهان لیکۆلێنەووەیان لە سەر کردووە.

بەلام بە پێی ئەو بابەتانەیی کە تووژەرانی کۆمەڵایەتی ئەم بوارە ئیشیان لە سەر کردووە، پێدەچێ ئاراستەیی کۆمەڵناسی بۆ خەتەنە زیاتر کارتیکراوی ئەو بابەتانە بێ کە ڕەگ و ڕیشەیی لە بوارەکانی دیکەدا هەبێ، بەتایبەت پزیشکی و سیاسەت. راپرسییەکانی ئەم بوارە زۆرتەری پزێرەیی لیکۆلێنەووەی کۆمەڵایەتیان پێک هێناووە. بۆ نموونە، تووژینهووەکانی وەکوو "قبوول کردنی خەتەنەیی پیاوان بۆ کەم کردنەووەی تووشبوون بە HIV لە پارێزگای نیانزا، کینیا" (بایلی و هاوکاران، 2002)، "قبوول کردنی خەتەنە کردنی پیاوان چونکە کاریگەری لە سەر HIV لە ناو حەشیمەتی گوندنشینیی زۆلۆ دادەنێ" (تیسکات و هاوکاران، 2005)، "خەلک بەراستی چی لە هەلمەتەکانی تەندروستی گشتی فیر دەبن؟ تیگەیشتنە هەلەکان سەبارەت بە خەتەنەیی پیاوان و مەترسیی تووشبوون بە ئایدز لە ناو ژنان و پیاوانی لە مالاوی" (ماوگان - براون و هاوکاران، 2014). "تیگەیشتن و لیکدانەووەی بەر بەستە فەرەهەنگی و کۆمەڵایەتیەکانی بەر دەم خەتەنەیی پزیشکیی پیاوان لە ناو کۆمەڵگە گوندییەکانی باشووری بیوانی ئەفریقا کە نەریتی خەتەنەییان تێدا نییە" (خومالو سکوتۆکوا و هاوکاران، ۲۰۱۳)، و "روانگەیی پیاوان: بەر بەستێک لە بەردەم داواکردنی خەتەنە پزیشکیی خۆبەخشانەیی پیاوان، لیکۆلێنەووەبەکی چۆنایەتی لە گوندی ئوم هۆندۆرۆ ئەنگزی، زیمباو" (مۆیۆ، 2015) لەم جۆرە، کە رادەیی قبوول کردنی یان کاریگەریی خەتەنە لە سەر کەم کردنەووەی کێشە تەندروستی پزیشکیەکانی وەکوو ئایدز تاوتووی دەکەن. لە راستیدا ئاراستە و گوتارە پزیشکیەکان بایان بە سەر تووژینهووە کۆمەڵناسییەکانی پەيوەست بە خەتەنە لە ئێران کێشاووە ئەم دیاردە لە روانگەیی پزیشکی و تەندروستیەووە بەدی کراووە. ئەمەش ئەووە دەرەخاکە لیکۆلێنەووە کۆمەڵناسییەکان لەم بوارەدا هەمیشە پێش گریمانەیی خەتەنە وەک پرسیکی سروشتی و زیندەوهرناسی و پزیشکی زال بوووە نەک پێش گریمانەیی خەتەنە وەک پرسیکی

کۆمه لایه تی که ره هه ندی کۆمه لئاسی هه یه. هه لبه ت ره هه ندی زینده وهر ناسی، پزیشکی و نه ندروستی خه ته نه بو ئه م توژی نه وه کۆمه لئاسیانه ده توانی ده فرایه تیه کی گرینگ بی، چونکه ده توانی له ریگه ی چوونه ناو بواری کۆمه لئاسی پزیشکی و سوودمه ندبوون له م بواره سه باره ت به خه ته نه وه ک دیارده یه کی کۆمه لایه تی، ناراسته یه کی شیکاری تر و رخنه گرانه تر بگرینه بهر و ئه م کاره بخرینه بهر تیشکی تاوتوی و رخنه ی جیدی.

هه ره وه ها ره زامه ندی سیکسی یه کیک له بابه ته بهر سه رنجه کانی توژی ره رانی کۆمه لایه تیه. به واتایه کی تر، دووم ناراسته یه ک که هه میشه له توژی نه وه کۆمه لئاسییه کانی خه ته نه دا زال بووه، په یوه ندی له گه ل بواری سیکس و ره زامه ندی سیکسی هه یه، وه ک کریجیر و هاوکاران (2008) له توژی نه وه یه کدا به ناوی "خه ته نه کردنی پیاوانی گه وره سال: کاریگه ریه کانی له سه ر کارکردی سیکسی و ره زامه ندی سیکسی له کیسومو، کینیا" و کینسلا (2002) له لیکۆلینه وه یه کدا له ژیر ناوی "کاریگه ریه کانی خه ته نه له سه ر کارکردی سیکسی پیاوان: ره ت کردنه وه ی نه فسانه یه ک؟" له سه ر ئه م بواره لیکۆلینه وه یان کردووه. هه لبه ت نمونه ی لیکۆلینه وه کان له م بواره دا ئه وه ده رده خا که کرده وه یان پرسی خه ته نه به شیوه یه کی میکانیکی و ته نها بو په یوه ندی سیکسی و ناستی ره زامه ندی سیکسی لیکۆلینه وه ی له سه ر کراوه، له کاتی کدا لیکۆلینه وه ی کۆمه لئاسی له م بواره دا له ریگه ی خه ته نه وه له چوار چیه ی دیارده یه کی کۆمه لایه تی و فره ره هه نند و پیاوانه کردنی په یوه ندییه که ی له گه ل سیکسوالیته و بایوسیکسوالیتی که بواریکی فراوتر و ره خنه گرانه یه، به شیوازیکی جیاواز لیکۆلینه وه ی له سه ر کرد.

جگه له نمونه ی له م جوړه، هه ندیک له توژی ره رانی کۆمه لایه تی دیکه توژی نه وه ی کۆمه لایه تیبیان وه ک نامرازیک بو پیشخستن یان که م کردنه وه ی لیکه وته ی سیاسه ته کۆمه لایه تیه کانیان به کار هیناوه، له راستیدا ئه م توژی نه وانه به ناراسته ی پیناسه یی و نارخنه گرانه له هه ندیک له پرسه کانی په یوه ست به خه ته نه لایه نی نایدۆلۆژیا و مه حافظه کارانه یان پیشان داوه که له ناویاندا ده توانین ناماژه به توژی نه وه کانی "خه ته نه کردنی پیاوانی پینگه یشتوو وه ک کاریگه ریه ک له دژی HIV: لیکۆلینه وه یه کی میکانیزمی راکیشن له ناو کۆمه لگه یه کی نه فریقای باشووری (ئه مشانا و هاوکاران، 2011)، "شیوازه نهریتییه کان خه ته نه کردنی پیاوان له ناوچه ی کۆریا له باکووری رۆژه لاتی تانزانیا و لیکه وته کانی له سه ر بهرنامه نیشتمانیه کان" (فینسینت، 2008)،

"ستراتیژی RACP له سهر خه ته نه کردنی کوره کۆرپه کان هه له یه" (موريس و هاوکاران، 2006). هه نديک له تويزه رانيس وه ک فينسنت (2008) ليکۆلينه وه يان له سهر پۆلی خه ته نه له پروسه ی به کۆمه لایه تی بوون کردوه. خالی سه رنجراکيش له م بواره دا که تويزينه وه ی ره خنه یی له م بواره ده گمه نه، به جۆرێک که له گه رانه کانی ئەم تويزينه وه دا، ته نيا تويزينه وه ی هيلستن (2004) دۆزراوه ته وه که به ناراسته یه کی رخنه گرانه وه دیارده ی خه ته نه ی له روانگه ی به مۆدبونی خه ته نه و کاریگه ريه یه کانی له سهر ته ندروستی گشتی و ئازادیی تاک ليک داوه ته وه. له کاتیکدا ئەم جۆره ليکۆلينه وان ه که پروسه ی به کۆمه لایه تی بوونيان تاوتوی کردوه، به و پيیه ی که خه ته نه زیاتر له ته مه نی مندالیدا ئەنجام ده درئ، توانای ئەوه یان هه یه که به یارمه تی وه رگرتن له بواره نوئ و رخنه گر تره کانی کۆمه لئاسی، له وان ه کۆمه لئاسی مندالی، کۆمه لئاسی هه ست و هتد، رخنه گرانه تر سه یری ره هه نده کانی خه ته نه له پيوه ندی له گهل دیارده ی مندالی بکه ن و رخنه ی یه کده ست و سیستماتیک بخره نه روو. به م شپوه ئیتر خه ته نه ته نها له روانگه ی فاکتەر پيوی و ليکه وته پيوی تاوتوی ناکریته وه، به لکوو به روانگه یه کی شیکاری ره خنه یی و پيش گریمان ه مندال وه ک راپه رینه ریک شیکاری ده کړئ و به شپوه ی فره هه ند ره خنه ی لی ده گیریت.

به گشتی پنده چئ پرسیکی وه کوو خه ته نه هیشتا جیگه ی خو ی له ناو تويزينه وه کۆمه لئاسیه کاندا نه دۆزیوه ته وه و هیشتا ناتوانین تیگه یشتتیکی کۆمه لئاسی قبوولکراو له م دیارده له چوارچيوه تیوری و ناسراوه کانی کۆمه لئاسیدا به ده ست بهینین. بۆیه بۆ ئەوه ی تیگه یشتتیکی کۆمه لئاسانه له خه ته نه به ده ست بهینین، پيويسته که لک له هه ندی روانگه ی ناسراو و نزیک له م بابه ته وه ربگرین. چاوخشان دینک به روانگه و تیوریه کۆمه لئاسیه کان، ئەوه مان بۆ ده رده خا که ناراسته ی کۆمه لئاسانه بۆ زینده وه رناسی مروي ده ستره گه یشتووترین روانگه ی ئەم بواره یه و له ناو ئەو روانگانه ی که سه باره ت به کۆمه لئاسی جه سته ن، پنده چئ که روانگه ی فیزیکی به رسازه خوازی و ناراسته ئاو پته کان له وان ه روانگه ی چالاک تۆر، گونجاوترین ناراسته تیوریه کان بۆ تیگه یشتتی کۆمه لئاسانه بۆ دیارده یه کی په یوه ست به زینده وه رناسی واته خه ته نه بیت. هه ره وه پنده چئ ئەمانه له چوارچيوه ی ناراسته ره خنه یی و گوتاریه کاندا ده توانن دیارده ی خه ته نه وه ک بابه تیکی کۆمه لایه تی و فره هه ند روون و شرو فیه بکه نه وه و له هه مان کاتدا بیخه نه بهر تیشکی ره خنه ی میژووی و په یوه سته بونی ئەم دیارده به پیکهاته و میکانیزمه کانی ده سه لات له

پروسه یه کی میژوویدا تاوتوئ بکهن. که واته کۆمه لئاسیی جهسته، کۆمه لئاسیی ره خنه یی و گوتاری، ههروه ها بواری کۆمه لئاسیی پزیشکی، کۆمه لئاسیی سیکس و ره گه ز، کۆمه لئاسیی مندالی، کۆمه لئاسیی ههست و هتد نهک هه ر له روون کردنه وهی ئەم دیارده و هوکارناسی و لیکه و ته پتوییه که ی زۆر کارامهن، به لکوو له شیکاریی ره خنه گرانه ی میکانیزمه به رسازه کانی له پیوه ندی له گه ل پیکهاته و میکانیزمه دهسه لاتییه کاندای شی ده کرینه وه. له درێژهدا کورته راپۆرتیک سه بارهت به هه ندی له م ئاراستانه ده خرێته روو و له نیو ده قی ئەم ئاراسته که لان و سه ره کییانه دا ئامازه به هه ندی له م بواره په یوه ندیدارانه ده که ین که پیشتی باس کراون.

دیاردی خه نه نه له روانگهی کۆمه لئاسیی جهسته ییه وه

له ئەندیشه ی بیرمندانای کلاسیکی وه کوو دورکهایم، جهسته که لکه له یه ک بو پزیشکی یان زینده وه ناسی له قه له م ده درئ نه ک بو کۆمه لئاسی. له کۆمه لگای جفاکیی کاتاکیدا جهسته شتیکی جیاواز له جیهانی ده وره بهر نییه، جیهان و جهسته یه ک که ناوی خو یان له بوونی رووه کی وه رگرتووه. له ناو کۆمه لگایه کی جفاکیدای شه یه ک بو ناوانای ئەندامان و خودی جهسته بوونی نییه، ئەو کۆمه له ناوه کی که له ئەندامه کان پیک هاتووه و ئیمه پتیان ده لئین "جهسته" له بواری رووه کییه وه وه رگیراون. ئەندام یان ئیسکه کان، که به رای ئیمه هه مان مانایان هه یه، له م کۆمه لگایه دا ناوی میوه، درهخت و هتدیان هه یه. هیچ دابرا نیک له نیوان "گوشت و ئیسک" ی جیهان و گوشت و ئیسکی مرؤفدا نییه. بابه تی رووه کی و بابه تی زیندووی مرؤیی ده خرێنه ناو په یوه ندییه که وه که زۆر پیک له تایبه تمه ندییه کانی کۆمه لگهی کاتاکای ده ژینیت. ته نانهت ناوی "جهسته" (کارۆ) له م که لتوره دا ئامازه بو پیکهاته و جه وه هر پیک ده کا که به شیوه ی یه کسان بو شته کانی تریش به کار ده هینری، ئەگه ر تیگه یشتی جفاکی کاتاکای له خو یان و جیهان و شته کان له سه ره به کگرتووی و یه کیتی پابه ند به سیرنموونی سه ره تای و نه ته وه بی خو یانه، تا ئەو راده ی که ته نانهت هیچ "ناویک" ی بو دیاری کردنی "تاکایه تی" ی خو یان نییه، که خالی پیچه وانه که ی ده توانین له ئەندیشه ی دیکار تیدا ببینین که له گشتیتی خویدا هه ولتیکی گه وره بو به ده سه ته نانی "منی ژیرانه" یه تا ئەو راده ی که ناچار ده بی "جهسته" له بوونی بیرمهند و ژیرانه جیا بکاته وه. به م شیوه له هه ر دوو جه مسه ری لایه نیکدا و ئینه یه ک به دی ده که ین، به جو ر پیک که یه کیان و ئینه یه که له جیهانی شاعیرانه ی به هه شت و ئەوی دیکه یان له یه که م رپوره سمی قوربانیدانی "جهسته ی مرؤیی" له به رده م عه قله. به لام سه ره رای هه موو ئەو جیاوازییانه ی

كە لە نيوان ھەر دوو جەمسەرى لايەنەكەدا ھەيە، ئەو "جەستەمەندی" يە كە ھەموو جارێك دەبێتە تاكە ديمەنى نواندەنەوى مرۆڤ لە جيهاندا. لە لێكدانەوى كاتاكى سەبارەت بە خود و ئەو وىترى و جيهان، ئەم پەيوەندىيە كۆمەلایەتى و فەرھەنگىيە پشتبەستوو بە پەيوەندىگە لێكى پابەندانەيە و ھەفادار بە كۆنەسەرچەشنە ميژوويى و عەشرەييەكانە كە شىوازى تىگەيشتن رېنويى دەكات (لۆ برۆتون، 1400ى ھەتاوى، ل 42).

كۆمەلناسىي جەستە بوارێكە كە لە نيوى دووھەمى سالى ۱۹۸۰ ھەو بە جىدى لە لايەن ميشيل فۇكۆ و دواتر لە لايەن برايان تۆرنەرەو پيشنيار كرا. مەبەست لەم ھوارە بەدواداچوون و لێكۆلینەو لە سەر كارىگەرييەكانى جەستە لە سەر كۆمەلگا و كارىگەرييەكانى كۆمەلگا لە سەر جەستەيە. ماری داگلاس جەستە بە دەقيكى فەرھەنگى دەزانى كە وىراى پيشاندانەوى بەھا فەرھەنگىيەكان و پيشە و دلەراو كيكانى فەرھەنگىيى تايبەت، دەرکەوتنىكى ئۆبژەيى پى دەبەخشىت. ئەو روونى دەكاتەو كە چۆن جەستە لە فەرھەنگىيى ديارىكارو دا دەنویندریتەو و چۆن دەبیتە شوئىنك بۆ شىوازە رەفتارىيەكان و كردارە پيشاندەرەكانى كۆمەلگا. داگلاس پىيى وايە جەستەى كۆمەلایەتى شىوازى تىگەيشتن لە جەستەى فيزيايى سنووردار دەكاتەو و ئەوئى لە رېنگى كارلېكى پەيكەرى كۆمەلایەتى لەگەل جەستەى فيزيكىدا بەدەست دى لە جەستەدا ھەك میديايەكى سنووردار دەرەكەوئىت. بە وتەى ئەو، جەستەى سروشتيمان لە لايەن ياساكانى كۆمەلگا ھەو سنووردار دەكرى و بيجم دەگرىت (فەرزانە، 1387ى ھەتاوى). لە سەرھەتادا بوونى مرۆڤ دەرکەوتنىكى فيزيكى ھەيە. بەشە جياوازەكانى جەستە بەھای فەرھەنگىيى يەكسانيان نييە و نۆرمە فەرھەنگى و ئايىنى و كۆمەلایەتییەكان ھەر يەكەيان بەشە جياوازەكانى جەستە دەكەنە بەستىنى ئامانجى خويان، بۆ نمونە رووخسار و دەموچاوا لە ھەموو بەشېكى دىكە زياتر لە روانگەى نۆرمە كۆمەلایەتى و ئايىنييەكانەو شويى چرپوونەوئى بەھاكانە، ھەست كردن بە ناسنامەى كەسيك زياتر لە رووخسارىدا دەرەكەوئىت. يان كۆئەندامى زاوئى ناوئەندى فووكوسى بەھا و نۆرمە ئايىنى و كۆمەلایەتى و ياسايەكانە كە لە ناويانىندا خەتەنە ھەك بەشېك لە كۆئەندامى زاوئى خالى مەملانئى زۆرىك لە دامەزراوەكانە و مرۆڤى پابەند بە نۆرمەكان لە چەقى مەملانئى و بريارەكاندايە (موحسىنى، ۱۳۷۶ى ھەتاوى).

تۆرنەر ئاراستەيەكى فاكئەرخوازانەى بۆ مرۆڤ ھەيە و لە ژېر كارىگەريى نيچە و

هایدگەر مرؤف به ناته‌واو ده‌زانن که خه‌ساره‌لگره و ئەم خه‌ساره‌لگریه ده‌بیته هژی ئەوهی مرؤف ږوو له ناوه‌نده‌کان بکا و کولتور و فەرهنه‌نگه‌کان دروست ده‌کات. تیروانینی ئەو بۆ کۆمه‌لگا ناراسته‌یه‌کی کارلیک پیکهاته‌یه؛ واته ئەوه مرؤفه که کۆمه‌لگا ساز ده‌کات. بۆیه تۆرنەر ږوانگه‌یه‌کی په‌یوه‌ندی‌خوازانه‌ی له نیوان تاک و کۆمه‌لگادا هه‌یه که ئەلقه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان ئەوان جه‌ستایه‌تی و خه‌ساره‌لگریه. له راستیدا به‌م ناراسته، خه‌ته‌نه له سەر جه‌ستایه‌تی که هه‌مان ئەلقه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان تاک و کۆمه‌لگایه، ئەه‌نجام ده‌دریت. ئەم بابته‌هه‌ گرینگه‌ خۆی دوو‌باره‌بیر‌کردنه‌وه سه‌باره‌ت به‌م دیارده‌ پنیوست ده‌کات. له ږوانگه‌ی تۆرنه‌روه، "جه‌ستایه‌تی" هه‌لگری دوو‌ره‌ه‌ندی ئۆبژه‌یی و زه‌ینییه و وه‌ک کۆمه‌له‌یه‌ک له ږۆسه‌ی کۆمه‌له‌یه‌تی له سووږی ژیانن مرؤفه‌کاندا لێی ده‌روانیت. له لایه‌کی تروه‌هه‌ تۆرنەر نامازه‌ به‌ پیگه‌ی دژوازی ده‌ولت ده‌کا که گه‌وره‌ترین لیک‌دژی تیۆری ده‌ولت و مافی مرؤفه، چونکه پینی وابوو ناوه‌ندی ده‌سه‌لات و سیاست ده‌توانن لیکه‌وته‌ی دژ به‌یه‌کیان هه‌بیته. به‌ ږوای تۆرنەر، په‌یوه‌ندی توندوتلوی توندوتیژی له نیوان ده‌ولت و یاسادا هه‌یه، چونکه "ده‌ولت تاکه دامه‌زراوه‌یه‌که که مافی کوشتنی مرؤفه‌کانی هه‌یه و ده‌توانن وه‌ک چالنجیک له پرسه‌کانی مافی مرؤفدا بخه‌ریته ږوو، که ئەمه‌ خۆی ده‌توانن په‌ره‌ به‌ خه‌ساره‌لگری زیاتر بدات. "ئهو پینی وابوو به‌ هژی ناسه‌قامگیری و خه‌ساره‌لگری دامه‌زراوه‌ مرؤیه‌کانه‌وه، پنیوسته‌ فۆرم‌به‌ندییه‌کی نوێ له مافی مرؤف له سەر بنه‌مایه‌کی گشتی بخه‌ریته ږوو. به‌ ږوای تۆرنەر، ناگایی مرؤف له ژیر کاریگه‌ری ره‌ه‌نده‌ جه‌سته‌یه‌کانه و هۆشیاری و جه‌سته‌ په‌یوه‌ندییه‌کی دوولایه‌نه‌یان هه‌یه. که‌واته خه‌ته‌نه‌ش ده‌که‌ویته ژیر کاریگه‌ری کرداریک که له سەر ره‌ه‌ندی جه‌سته‌یی ئەه‌نجام ده‌درن و په‌یوه‌ندییه‌کی دوولایه‌نه‌ی له‌گه‌ل وشیاری هه‌یه. له لایه‌کی دیکه‌شه‌وه به‌ لیک‌دانه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان خود و کۆمه‌لگا و جه‌سته، ئەوه‌ ده‌رده‌خا‌که ږیک‌خستنی جه‌سته‌ بووه‌ته‌ گۆره‌پانی بنه‌رته‌تیککی سیاسی. به‌ پینی ناراسته‌ی تۆرنەر خه‌ته‌نه به‌شیک له ږیک‌خستنه‌وه‌ی له‌ش له‌قه‌م ده‌درن که بووه‌ته‌ بواری بنه‌رته‌تیککی سیاسی. له‌راستیدا دابه‌ش‌کردنی مرؤفه‌کان به‌ خه‌ته‌نه‌کراو و خه‌ته‌نه‌کراو و به‌ دوایدا تارانندن و تیکه‌ل‌کردنه‌کان که پشتر له‌ به‌شه‌کانی پششودا نامازه‌مان پنی کردوووه تا ږاده‌یه‌ک بوونی خه‌ته‌نه به‌ بواری بنه‌رته‌تیککی سیاسی پشتراست ده‌کاته‌وه. تۆرنەر پینی وایه جه‌سته‌ گۆره‌پانی نواندنه‌وه‌ی کولتور و فەرهنه‌نگه و بواریکه‌ که کولتور و فەرهنه‌نگی کۆمه‌لگا به‌ره‌م ده‌هیننه‌وه. خه‌ته‌نه‌ نمونه‌یه‌ک له نواندنه‌وه‌ی کولتور و فەرهنه‌نگ له سەر به‌ستیینی

جسته‌یه. ئەو به نیاز بوو له روانگه‌یه‌کی ره‌خه‌گرانه‌وه په‌یوه‌ندییه‌کی نوێ له نیوان ئەخلاق و سیاسه‌تدا دا‌بمه‌زرتی و پیتی وایه "خه‌ساره‌لگری و ئازار و په‌نج واده‌کا که په‌یوه‌ندیی مرۆیی و یه‌کپارچه‌یی کۆمه‌لایه‌تی توکمه‌بی و هاوسۆزی و گیرۆده‌یی سۆزدارێ دروست بێت"، به‌لام پێشمه‌رجه‌که‌ی به‌ ئەخلاق ناسی ده‌زانیت. له راستیدا تۆرنه‌ر ناسینی دوولایه‌نه به‌ پێشمه‌رجی سازکردنی هه‌ر چه‌شنه‌ په‌یوه‌ندییه‌کی ئەخلاقێ ده‌زانێ و پیتی وایه‌ ترس و زۆره‌ملی و دوورویی و فیل‌کردن به‌ره‌ستی به‌ر ده‌م دروستبوونی ئەخلاقن و په‌یوه‌ندییه‌کان ده‌بی له هه‌ر چه‌شنه‌ سنووردارکردن و ترسیک به‌ دوور بن. ئەو په‌یوه‌ندییه‌کانی که جفاک و فه‌زای کارلیکی دوولایه‌نه‌ بو‌ خه‌ته‌نه‌ دروستی ده‌که‌ن تیکه‌ل به‌ ترس و زۆره‌ملی و دوورویییه، وه‌ک پێشتریش ناما‌ژه‌مان به‌م په‌م‌زانه‌ دا، ئەمه‌ خۆی به‌ره‌ستی به‌ر ده‌م بێچمگرتنی ئەخلاق سه‌باره‌ت به‌م دیارده‌ و کاره‌یه. تیگه‌یشتن، گه‌فتوگۆی بی‌ ترس و توقاندنی ده‌وێت. بێرکردنه‌وه و په‌خه‌ پێویسته‌ له دیالوگه‌کاندا بێت. له کۆتاییدا تیگه‌یشتنی دوولایه‌نه و گه‌فتوگۆ پێویستی به‌ که‌م‌کردنه‌وه‌ی نایه‌کسانیه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کان و په‌ره‌پێدانی فه‌زایه‌ته‌ جیهانییه‌کانه‌ که بریتین له رێزگرتنی دوولایه‌نه‌ و چاودێری و به‌رپرسیاریتی و... هتد. له راستیدا په‌یوه‌ندییه‌کی دوولایه‌نه‌ له نیوان فه‌زایه‌ته‌ گه‌ردوونیه‌کان و مافی مرۆفدا هه‌یه‌ و ده‌توانی مافی شارۆمه‌ندی به‌هێزتر بکا و هه‌موو ئەم مزارانه‌ش سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ شیایوی شیکاری و شرو‌فهن (تۆرنه‌ر، 1994).

هه‌روه‌ها فۆکۆ سه‌باره‌ت به‌ جسته‌ و په‌یوه‌ندییه‌که‌ی له‌ گه‌ل سێکسوالیته‌ و ده‌سه‌لات پیتی وایه‌ که‌ سێکسوالیته‌ کۆمه‌لیک کاربگه‌ری به‌ره‌مه‌توو له‌ جسته‌ و په‌فتار و په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌ که‌ له‌ رێگه‌ی سیسته‌میک به‌ره‌م ده‌هێنرێ که‌ له‌ ته‌کنه‌لۆژیایه‌کی ئالۆزی سیاسیه‌وه‌ سه‌ر هه‌ل‌ده‌دات. خه‌ته‌نه‌ش یه‌کیک له‌و کاربگه‌ریانه‌یه‌ که‌ له‌ جسته‌دا به‌ره‌م دێت. سێکسوالیته‌ تۆرپکه‌ که‌ تیا‌یدا ورو‌ژانی جسته‌کان و زۆربوونی چێژه‌کان و دنه‌دان بو‌ گه‌فتوگۆ، بێچم‌گرتنی مه‌عریفه‌کان و به‌هێزبوونی کۆنترۆله‌کان و خۆرا‌گرییه‌کان به‌ شیوه‌ی زنجیره‌یی و به‌ پیتی چه‌ند ستراتیژیکی زانین و ده‌سه‌لات به‌ یه‌که‌وه‌ ده‌به‌سه‌رتێنه‌وه. دیسپلینی سێکسوالیته‌ به‌ مه‌به‌ستی گرینگ‌دان و بایه‌خ‌دان به‌ جسته‌ وه‌ک ئۆبژه‌ی زانین و توخمیک له‌ ناو په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لاتدا له‌ قه‌ڵه‌م ده‌دریت. جسته‌ به‌ سه‌ره‌کی ترین هێز به‌خشی سیسته‌می سێکسوالیته‌ ده‌زانێ و جسته‌ به‌ توخمیک ده‌زانێ که‌ به‌ره‌م‌هێنه‌ر و به‌کاره‌ینه‌ره

و په یوه سته به نابووریه وه. ناوبراو یه کینک له که لکه له سهره کییه کانی بوړووازی له سووډمه ندبوون له جهسته و سیکسوالیته ده زانیت. ئه وهی که هیز و مانه وه و وه چه خسته وهی دیرینی جهسته به هاوکاری ریڅخستی سیسته می سیکسوالیته بو خوی دابین بکا و له ریڅگی ئه م پرؤسه وه جیاوازی و بالاده سته که ی پشتراست بکاته وه. ئه و پنی وایه له سه دهی 18 به دواوه چوار گروپی ستراتیژی گه وره (هیستریک بوونی جهسته ی ژن، به په روه رده کردنی سیکسی مندال، به کومه لایه تی کردنی رهفتاری زاوژی و دهروونپزیشکی کردن) بیچیمان به سیسته می تایه تی زانین و دهسه لات سه باره ت به سیکس داوه. ههر کام له م ستراتیژانه به شیوازی خویمان هه لگری سیکسی مندالان و ژنان و پیاوان و به کاریان هیناوه. به م ناراسته و شیکاریه، خه ته نه کاریکه که به پنی ئه و بابه تانه ی که له به شی پشوو دا وروژاندمان ستراتیژی به په روه رده یی کردنی سیکسی مندالان و به کومه لایه تی کردنی رهفتاره زاوژییه کان ده کاته نامانچ و دریژه یان پی ده دات.

فوکو به په روه رده کردنی سیکسی مندالان ده خاته روو؛ واته مندالان وه ک بوونه وهرانیکی سیکسی سهره تایی سهر ده کا که رهفتاره سیکسیه نه شیاوه کانیان که مه ترسی جهسته یی و ئه خلای و تاکه که سی هه یه، پیویسته له لایه ن دایک و باوک و خیزان و راهینه ران و پزیشکه کانه وه کونترول بکریت. له راستیدا به پشتبه ستن به و بابه تانه ی ناماژه یان پی کراوه، خه ته نه وه ک نمونه یه ک له به په روه رده یی کردنی سیکسی مندالان له قه له م دهری که له ریڅگی ئه ووه هه همیشه هه ول دهری به سنووردار کردن و کونترول کردنی ئاره زوی سیکسی، له داهاتو دا ریڅگی له رهفتاری سیکسی نه شیاوی مندالان که مه ترسی جهسته یی و ئه خلای و تاکه که سی لئ ده که وپیته وه، پیڅگیری لئ بکری و بهر پرسیاریتی خه ته نه له پرؤسه ی میژوویدا هه همیشه له ئه ستوی دایک و باوک و بنه ماله و خه ته نه چییه کان بووه و له سهرده می مؤدیرنیشدا خراوه ته ئه ستوی پزیشکه کان. به لام فوکو ناماژه به مژاریکی دیکه ش ده کا به کومه لایه تی کردنی رهفتاری زاوژی که بریتییه له به کومه لایه تی کردنی نابووری له ریڅگی هاندان یان ریڅگی کردن یان ریوشوینی باج له سهر مندال خسته وهی هاوسه ره کان و به کومه لایه تی کردنی سیاسی له ریڅگی بهر پرسی کردنی هاوسه ره کان به رامبه ر به کوی جهسته ی کومه لایه تی. وه ک له به شه کانی پشوو دا ناماژه مان پیدا، یه کینک له که لکه له کانی خه ته نه سه باره ت به زکوزا و ریڅخستی چه شیمه ت بووه که به پنی شیکاریی فوکو، نه شته رگه ربی خه ته نه هه مان به کومه لایه تی کردنی رهفتاری زاوژییه و سهرنج ده خاته سهر به کومه لایه تی کردنی نابووری

و به کومه لایه تی کردنی سیاسی.

فوکو سدهی نوزدهههه بهم لاوهی وهک بهستینیک سهر دهکا که تیددا سهرهه لدانی تهکنه لوزیای پزیشکی و دهر وون پزیشکی بوته جیگره وهی شیوازه کانی سدهه کانی پیشوو، لهوانه پینمایي کردن و تاقی کردنه وهی ویژدان، بوئه وهی سیکس و جهسته کونترپول بکریت. ئەم رهوته خهته نهش وهک کرده وهیهک که جهسته کونترپول دهکا، دهگریته وه. وهک له بابه ته کانی پیشوودا پرونمان کردوته وه، ناراسته ناینیهه کان و میکانیزمه کانی دهسه لات له ریگهی ئەم ناراستانه وه سهره تا له چوارچیهی کرده وهیهک له سهر جهسته و کونترپول کردنی جهسته شهرعییهت به خهته نه ده به خشی، له کاتیکدا له سهردهمی مؤدیرنی ئیستادا، ناراسته پزیشکی و زانستییه کان زیاتر شهرعییه تیان به خهته نه داوه (فوکو، 1384).

مرفئسانیکی وه کوو ئیقلین رهید و مارگرهیت مید هاوړای میشل فوکون و پینان وایه جهستهی مرفئ ته نیا و تهزایه کی زینده وه ناسی و یان پزیشکی نییه، به لکوو مرفئ کاتیک له ناو بهستینی په یوه ندی و ژیانی به کومه لدایه و دیتته ناو گوره پانی کومه لگا له پرووی رهه نده نابووری، ئایینی، هونه ری، سیاسی، یاسایی، سهر بازی، فهره نگی، چینایه تی، ره گز و هتد هه لده سه نگی ندریت. له رهه ندی کومه لایه تیددا جیاکاری ره گزی، نژادی و چینایه تی، ... له روانگهی سیاسی و یاساییه وه بهستینی نارزه یه تی، ئەشکه نهجه، له سپداره دان ...، له روانگهی هونه رییه وه بهستینی ماکیاز و نه خش و نیگار و رازاندنه وه و ریوره سمه کان و ...، له روانگهی پزیشکییه وه بهستینی پشکنین و نه شته رگه ری جواکاری پیویست یان ناپیویستی جوانی ناسی و ...، له روانگهی سهر بازییه وه له بهستینی جهنگ و هیزی شهره نگیزی و خو به خت کردن ...، له روانگهی ناینیهه وه، مهیدانی به ندایه تی و شهیدبوون و نهجامدانی ریوره سمی ئایینی و فهران بو کاری چاک و ... له روانگهی فهره نگییه وه هیما و نیشانهی دابونه ریت و بیر و باوهر و شیوازی ژیان و هتده. له روانگهی نابوورییه وه کهوتنه بهر کار و بیگاری و دابین کردنی بزوی ... به لام به گوړی ناراسته ی فیکری و شیکاری نهو خاوهن رایانه نه شته رگه ری خهته نه تیا و تهزایه کی زینده وه ناسی یان پزیشکی نییه، به لکوو نه گهر ئەم کاره له بواری په یوه ندی و ژیانی به کومه لدا له بهر چاو بگرین و له کومه لگادا بیینین، ده توانین بلین له روانگهی ناینیهه وه بهستینی نهجامدانی ریوره سمی ئایینی، له رهه ندی فهره نگییه وه وهک هیما و نیشانه کانی دابونه ریت و بیر و باوهر، له روانگهی پزیشکییه وه به بواری

نه شته رگه ریبی جوانکاری ناپوئیست و له ره هندی کومه لایه تییه وه به به ستینی جیاکاری ره گه زی له قه له م ده دریت.

به پئی نه و راستیه تیوریانه ی که باس کران، به گویره ی دهوری سه ره کیی وشباری و زمان وه ک بژیره جهسته ییه کانی کونترپولی کومه لایه تی ده توانین شیکاریی مارکس له مهر ملکه چپوونی جهسته ی چینی کریکار بۆ مه کینه، له پرۆسه ی فراوان کردنی ته کنه لوژیای په یوه ست به سه رمایه داری و چۆنیتی عه قلانی سازی جهسته له سیسته می برۆکراسی، ده توانین نه وه ی له شیکارییه کانی ماکس و پییردا هاتووه به یه کییک له نمونه کانی گرینگیدانی ناراسته وخۆ به جهسته له تیوریزه کردنی کلاسیکی کومه لئاسی له قه له م بدهین. هاوکات له گه ل نه و چالجانیه که له لایهن زانستی کومه لئاسییه وه به ره و پرووی بیرۆکه ی "جیاکردنه وه ی سروشت و کومه لگا" ده بیته وه، تیورسییه نه کومه لایه تییه کان له لایه که وه جهسته یان له پئوه ندی له گه ل "چالاکی مرویی" و له لایه کی دیکه شه وه، له پئوه ندی له گه ل "رپکاره کومه لئاسییه کان" چه مک سازی کردوه. نه زموونی جهسته و به رپئوه بردنه که ی به شیک له و ماده گشتگیریه که زیانی کومه لایه تی و تیوریی کومه لایه تی دروست ده کات. کومه لی له توانا کانی مرۆفه کان بۆ په یوه ندی سازکردن له گه ل یه کتر و به نه زمونکردنی هاوبه شانیه ی خواست و چپژ و بیزاریه کان له سه ر بنه مای خالی هاوبه شیان له سوودمه ندبون له جهسته یه. له راستیدا نه گه ری تیگه یشتنی ته واو له رپیکه وتی جفاکی و ره ههنده کانی پیکهاته ی دامه زراوه یی و په یوه ندییه کان ته نیا له و کاته دا مومکین ده بی که مه عریفه یان له گه ل مه عریفه ی "پیکهاته به رجهسته ییه کان" تیکه ل بکریست (فاتیحی و نه خلاسی، 1389 ی هه تاوی). هه لبه ت خه ته نه وه ک نه شته رگه ریبیه کی نایینی له سه ر جهسته هاوکات له گه ل نه وه ی له درپژایی میژوودا خاله هاوبه شه کانی مرۆفه کانی کومه لایه تییه کانی له رپگه ی نه زموونی هاوبه ش، فام کردنی رپیکه وتی جفاکی و ره ههنده کانی پیکهاته ی دامه زراوه یی دابین کردوه، هه میشه کاردایه کی دژوازی بووه و فاکته رپیک بووه بۆ جیاکاری و جیاوازی، به جورپیک که له گه ل دابه شبوونی دوو فاقه یی که له سه ر بنه مای جهسته ی خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراو دامه زراوه، هه میشه له درپژایی میژوویدا بووه ته هوی تاراندن و یه کخستنی مرۆفه کان و له م پرۆسه ی تاراندنه دا گوتاره نایینییه کان له پال گوتاره کانی دیکه و بگره به هیزتر له وانیش ده ورپیکی به رچاویان بووه و شه رعیه تیان به خه ته نه داوه.

دوای سه ده ی نۆزده هه م و په یوه ندی نیوان رژیمی خواردن و زانستی خۆراک،

عه‌قلانی سازی جهسته به زانستی مرۆشه‌وه گری درا. له عه‌قلانی سازی به شیوه‌ی مۆدیرن دا، جهسته وه‌ک دیارده‌یه‌کی "قولی ره‌گه‌زی" له قه‌له‌م دهردی که پێویسته به پێی کارامه‌یی سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی نوێ رێک بخریت. سیسته‌می برۆکراسی یه‌کیک له فاکتهره کاربگه‌ره‌کانی کۆنترۆل کردنی جهسته‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌ی چۆنایه‌تی یان چه‌ندایه‌تی کارکردن له سهر جهسته، به بێ گوێدانه پێداوێستیه جهسته‌یه‌کانی کارمهندان دیاری بکات. رێکخواوه برۆکراسیه‌کان جهسته‌ی ژنان زیاتر له جهسته‌ی پیاوان کۆنترۆل ده‌که‌ن؛ چونکه داوا له ژنان ده‌کری که به به‌رپه‌بردنی خۆیان سووپی مانگانه و دووگیانی و له‌زک‌وێستان بشارنه‌وه. سیسته‌مه جیهانییه‌کان، له کۆتایی مۆدیرنیه‌دا، تاکه‌کان له دهره‌وه‌ی دۆخی کۆمه‌لایه‌تی ئه‌وان ده‌خه‌نه به‌رده‌م مه‌ترسییه ته‌کنه‌لۆژی و ژینگه‌یه‌ رۆژ له رۆژ زیاده‌کان و هه‌لی "جیهانی‌بوونی جهسته" دهره‌خسین (تۆرنه‌ر، 1987، ل 123)

هه‌لکشانێ روو له زیادی هه‌شیمه‌تی به‌سالا‌چروان له ناو کۆمه‌لگا رۆژاوییه‌کان و لیکه‌وته‌کانی له‌بواره‌کانی سیاسه‌تدانی کۆمه‌لایه‌تی، خانه‌نشینی، به‌رگری پزیشکی و خانوبه‌ره، که لیکه‌وته نابوورییه‌کانی بیجمیکی جیهانیان به‌خۆوه‌ گرتووه، له‌وه‌ فاکتهره کاریگه‌رانه‌ن که سه‌رنج‌خستنه سهر جهسته‌یان گرینگ کردووه. هه‌روه‌ها کۆمه‌لناسی جهسته زیاتر پێناسه‌ی کۆمه‌لایه‌تی له جهسته‌ی تاوتووی کردووه تا چه‌مه‌کانی گه‌نجی و پیری. ئه‌م چه‌مکانه له فهره‌ه‌نگی به‌کارهێنه‌ریدا هه‌لگری به‌ها ره‌مزی و سیمبۆلییه‌کانن. له فهره‌ه‌نگی به‌کارهێنه‌ریدا، به‌ها په‌یوه‌ست به جهسته گه‌نجه‌کان و که‌له‌پووری سوودمه‌ند له گیراییه‌ هه‌شهریه‌کان ده‌بێ و جهسته پیره‌کان به‌ها سیمبۆلییه‌کانی جهسته که‌م ده‌که‌نه‌وه. ویلین جوانی پێ به‌سوود و هێمای پینگه‌بوو و جیاوازی نێوان "سوودمه‌ندی" و "زایه‌کردن" له‌وه‌ شوێنه‌دا که جوانی و وه‌ده‌سته‌پێنانی شانازی ناوێته‌ن، کاریکی زۆر ئه‌سته‌مه (هه‌مان، ل 159). به‌ پێی ئاراسته‌ی ویلین، خه‌ته‌نه‌ش نه‌شته‌رگه‌رییه‌کی جوانکارییه که هه‌میشه سوودمه‌ند بووه و وه‌ک هێمای پیاوه‌تی له قه‌له‌م دهردی و به‌وه‌ پێیه‌ی که له نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌دا جوانی و وه‌ده‌سته‌پێنانی سه‌ره‌به‌ری پیکه‌وه تیه‌ه‌لکیش ده‌بن، لیک‌جیا‌کردنه‌وه‌ی سوودمه‌ندی و زایه‌کردن ئه‌سته‌م بووه.

به‌سازخوازی¹

له‌سازه‌خوازی کۆمه‌لایه‌تیدا جه‌سته مانا کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌خۆ ده‌گری که له‌لایه‌ن کۆمه‌لگاوه‌ سنووردار کراوه و دا‌هینراوه. خالی هاوبه‌شی رېبازه پیکهاته‌خوازه‌کان نه‌وه‌یه که دژی نزم‌کردنه‌وه‌ی جه‌سته وه‌ک دیارده‌یه‌کی زینده‌وه‌رنا‌سین. بیرمه‌ندا‌نیک‌ی وه‌کوو رۆژینبیرگ، کولی، مید، گافمه‌ن، فۆکو، دا‌گلاس و هه‌موو لایه‌نگرانی تیۆریه‌کانی کارلنکی دوولایه‌نه‌ی سیمبۆلی و نواندنه‌وه‌یان ده‌توانین بکه‌ینه ژیر ناراسته‌ی به‌سازخوازی و پیشانی بده‌ین که له‌مانه‌ی خواره‌وه‌دا روانگه‌کانیان تاوتوی ده‌کریت.

تیۆری کارلنکی دوولایه‌نه‌ی رهمزی له‌ده‌رچه‌یه‌کی تایه‌ته‌وه له‌دیارده کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌کۆلیته‌وه و له‌بنیاتانی کۆمه‌لگادا جه‌خت له‌سه‌ر مرۆفی چالاک له‌بری مرۆفی پاسیف ده‌کاته‌وه و مرۆف به‌بوونه‌وه‌رئیکی بیرمه‌ند ده‌زانئ که ده‌سه‌لاتی هه‌یه و کاتی روه‌به‌رووی بارودۆخنیک ده‌بیته‌وه نه‌و بارودۆخه لیک ده‌داته‌وه و ئینجا به‌پنی لیکدانه‌وه و شی‌کردنه‌وه‌ی دۆخه‌که، کارلنکی ده‌ییت. ئەم بۆچوونه جه‌خت له‌سه‌ر کارلنکی دوولایه‌نه‌ی کۆمه‌لایه‌تی نیوان تاک و کۆمه‌لگا و ده‌ره‌نجامه‌کانی ئەم پرۆسه ده‌کاته‌وه (نیازی و مۆرتزه‌وی، 1394ی هه‌تاوی، ل 2).

له‌روانگه‌ی قوتابخانه‌ی نه‌ندیشه‌ی کارلنکی دوولایه‌نه‌ی رهمزی که باوه‌ری به‌پیشگریمانگه‌لی وه‌کوو مرۆفئیکی چالاک (بوونه‌وه‌رئیکی بیرمه‌ند و خاوه‌ن ئیراده‌ی ئازاد) هه‌یه، له‌گه‌ل خه‌ته‌نه وه‌ک کردارئیک که به‌سه‌ر جه‌سته‌ی مرۆفدا ده‌سه‌پینرئ، نه‌ویش له‌سه‌رده‌می مندالی که وا ده‌زانرئ مندال ناوشیاره و ده‌سه‌لاتی نییه، یه‌ک ناگرئته‌وه، چونکه مندالی مرۆف، کاتیک که خه‌ته‌نه ده‌کرئ و جه‌سته‌ی ده‌ستکاری ده‌کرئ، تیگه‌یشتنی له‌م کاره له‌گه‌ل نه‌وه‌سه‌ستی که له‌ودا ده‌ورووژئته‌وه یه‌ک ده‌گرئته‌وه. ئەم هه‌سته ده‌توانئ شه‌رم و ترس و بیده‌سه‌لاتی و نا‌په‌زایی و رق و هتد بی و هه‌لبه‌ت نه‌وانه‌ی کرده‌وه‌یه‌کی له‌و شیوه‌یان بۆ نه‌نجام ده‌دن هه‌ست به‌شانازی ده‌کن. به‌پشته‌ستن به‌وانه‌ی له‌به‌شه‌کانی پیشوودا با‌سمان کرد، نه‌نجامه‌که‌ی نه‌وه‌یه که که‌سی خه‌ته‌نه‌کراو خۆی ده‌توانئ له‌پرۆسه‌ی کارلنکی دوولایه‌نه‌دا که له‌رئگه‌ی نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه و رپۆره‌سمی نه‌نجامدانی ئەم کاره‌یه هه‌سته لیکدژه‌کانی وه‌کوو ترس، شه‌رم، سه‌ره‌ززی و شکۆ و هتد به‌جۆرئیکی ناوئیتیه‌ی و دژواز به‌ئهم‌موون بکا و ئەم هه‌سته‌نه ده‌توانئ کاربگه‌ری له‌سه‌ر

1- با‌به‌ته‌کانی ئەم به‌شه بوخته‌یه‌کن له‌وتاری فاتیحی، نه‌بۆلقاسم و ئیخلاسی، ئیبراهیم (1389)،
گفتمان جامعه‌شناسی بدن."

كارلئىكەكانى دواترى قۇناغە يەك لە دواى يەكەكانى ژيانى دابنى و بىچم و ناراستە بە پرۆسەى گەشەکردنى بدات.

بە برۆاى كۆلى، زەين تەنيا دياردەبەكى زىندەوهرناسى و فيزيكى نىيە، بەلكوو دياردەبەكە كە لە پرۆسەى ئەزمونە كۆمەلایەتییەكانى تاكەكاندا بىچم دەگرى و گەشە دەكا و دەولەمەندتر دەبىت. بە پىي ئەم بۆچوونە، زەينى پىاوا لە ژىر كارىگەرىي خەتەنەدا وەك يەكئىك لە گرینگترين ئەزمونە كۆمەلایەتییەكانيان بىچم دەگرى و گەشە دەكات. ئەم ئەزمونە دەتوانى بىر و باوهرى ھەمەچەشن و ھەندىك جار دژ بە يەك لە ئەزمونداراندا دروست بكا و لە بەرسازى زەيناندا فرە گرینگ بىت. بە برۆاى كۆلى "خود" پرۆخسارى ناوھەى كەسايەتى و ناوھەندى زەينە. زەين خۆى بەشئىك لە خودە كە ھەول دەدا كاردانەوھى "خودى ناوئىنەبى" سى خۆى لە ولامدانەوھەكانى خەلكدا بدۆزئىتەو، لە حالئىكدا "خودى ئۆبژەبى" لایەنئىكى تەواو كۆمەلایەتى ھەيە و گرئدرۆوى زۆرەملئى كۆمەلایەتى و ياسا ئەخلاقىيەكان و چاوهر و انئىيەكانى دىترانە. خەتەنە وەك كەردەوھەك كە لە سەر بنەماى ناچارى كۆمەلایەتى و رپساکانى بەئەخلاقى كەردنى پىاوان و چاوهر و انئىيەكانى دىتران لە تاكە، ئەزمونئىكى گرینگە كە بىچمى بە خودى ئۆبژەبى پىاوا خەتەنە كراوھەكان داو، كە لایەنئىكى تەواو كۆمەلایەتى ھەيە. چەمكى خودى ناوئىنەبى يان خودى ناوئىنەناساى كۆلى لە سى توخمى سەرەكى پىك ھاتوو:

1. وئىناى دەرکەوتنمان لای كەسانى دىكە، واتە پرووالەتمان بە چاوى ئەوئىترى، چۆن خۆى دەنوئىت؟

2. وئىناى داوهرىيان لە دەرکەوتنمان يان بەراوردكردنمان سەبارەت بە ئىمە چىيە

3. ھەندىك لە جۆرەكانى "خۆھەستى"، وەكوو لووتبەرزى، يان فیزدان، يان چ جۆرە ھەست كەردئىك سەبارەت بە خۆمان بۆ دروست دەكا، ھەست كەردن بە لووتبەرزى يان سەرشۆرى؟

خەتەنە يەكئىك لە ئەزمونانەيە كە رۆئىكى گرینگى لە پرۆسەى سۆزدارىي مندالدا ھەيە؛ واتە ئەو ھەستەى كە مرۆف لە ناوھە لە بارەى خۆيەو دەيدۆزئىتەو، واتە ھەمان خۆھەست كەردن كە يەكئىك لە سى توخمە سەرەكئىيەكە چەمكى خودى ناوئىنەبى يان خودى ناوئىنەناساى كۆلى پىك دەھئىت. بە پشت بەستن بەو شتانەى كە پىشتر وتمان كەردەوھى خەتەنە تىھەلكئىشى لووتبەرزى و پىاوتى و شايى و ناھەنگ و لە ھەمان كاتدا شەرم و ترس و ھەندىك جار شانازى بۆ ئەو مندالەيە كە خەتەنە دەكرئ.

به پروای کولی، له ریگه ی په یوه نډیسه کی دیا لکتیکیه وه "خود" له نیوان تاک و کومه لگا له درېژه ی پرؤسه په کی کومه لایه تیدا دروست ده بیت. بهم ناراسته، نه شته رگه ری خه ته نه پرؤسه په کی کومه لایه تیه که په یوه نډیسه کی دیا لکتیکی له نیوان که سی خه ته نه کراو و بیر و باوه ری کومه لگا که پیدا دروست ده کا که لهو ریگه وه چه مکی "خویان خود"ی مرؤف بیچم ده گریت. به پروای کولی، شیوازی کومه لاسه کان بریتیه له تیگه بشتی هاودلانه له پالنه ر و هه نگیزه و سه رچاوه کانی کارلیکی مرؤف له گه ل خود، نه ویش به دانانی خود له بری راپه رینه ران. شیوازی دهر وونگه ری تیه هاودلانه شیوازی که بو لیکدانه وه و شی کردنه وه ی هوشیاری و ناسینی ماناکان و هه ست و پالنه ره کانی ره فتاری کومه لایه تی. که واته به ناراسته ی کومه لاسانه ده بی وه ک کارلیکیکی مرؤی له خه ته نه بروانزی که بو نه وه ی لپی تیگه ی، پیویسته خؤت بخه یته شوینی چالاکانی نه م کاره، واته منداله خه ته نه کراوه کان و بارودؤخی خه ته نه کردنیان، بو نه وه ی بگه ینه ناستی دهر وونگه ری تیه هاودلانه؛ واته بتوانین له م ریگه وه له مانا، هه ست، پالنه ره کان و تیگه یشتن و شی کردنه وه ی قول و فره ره هندی نه م ره فتاره کومه لایه تیه تیگه ین (هه مان، ل 7 و 8). به پروای مید، نهرمی نواندن یان توانای کاردانه وه به رامبه ر به خود، وه کوو چؤن تاک به رامبه ر به که سانی دیکه کاردانه وه ی ده بی، بو گؤرانی زین له چوار چیوه ی پرؤسه په کی کومه لایه تیدا وه ک مهر چیکی پیویست له قه له م ده دریت. له م مانایه دا، خود وه کوو زین مه عرفه په کی ئو بیه ی نیبه، به لکوو پرؤسه په کی هوشیارانه په که ره هندی جوړاو جوړی هه په:

1 توانای کاردانه وه به رامبه ر به خود وه کوو چؤن که بو جفاک یان نه ویتری گشتینراوه، کاردانه وه یان به رامبه ری ده بیت؛

2. توانای به شدار ی کردن له گفتوگو په کی تایه ت له گه ل که سانی تر؛

3. توانای ئاگادار بوون له و شته ی که تاک باسی ده کا و به کاره ینانی نه م هوشیار یه بو نه وه ی که له هه نگای دواتردا ده بی نه نجامی بدات.

نه م پرؤسه پرؤسه په کی ته نیا زین ی نیبه و له ریگه ی پرؤسه ی کومه لایه تیه وه به ده ست دیت. له م حاله ته دا زمان گرینگیه کی بنه رته ی هه یه، چونکه له ریگه ی زمانه وه ده توانین هیما ماناداره زاره کیه کان شی بکه ینه وه و به کار یان به ینین. له راستیدا مید جه خت له سه ر گرینگیی زمان و پرؤسه ی کومه لایه تی له ساز کردنی "خود" دا ده کاته وه و نه م دوو توخمه یان فاکته ره له خه ته نه دا ده بیترین که "خود"ی نه و که سانه ی که نه شته رگه ری

خەتەنەيان بەئەزمون کردووە يان دەبنە ھۆی خەتەنەکرانی کەسانی دیکە، مید قۇناغەکانی پیکھاتی خود لە سێ قۇناغدا وەسف دەکا: قۇناغی یاریی ساکار، یاریی ریسادار، ئەو یترییەکی گشتینراو لە تافی منداڵیدا. ئەو زیاتر کۆمەلگا وەک سەرچەشەنی کارلێکی دوولایەنە رەچاودەکات. نەشتەرگەریی خەتەنە وەک یەکیک لە سەرچەشەکانی کارلێکی دوولایەنە دیتە بەر باس کە لە پال سەرچەشە کارلێکە دوولایەنەکانی دیکە بەرسازینەری چەمکی کۆمەلگایە. گرینگیی بۆچوونی مید لە سەر چەمکی کۆمەلگا لەو دەیادە کە کۆمەلگا بە سەرتر لە تاک دەزانی و پرۆسە زەبیبەکان بە ھەلقولای کۆمەلگا دەزانیت. ئەم پرۆسە سەرتەردانانی کۆمەلگا بە سەر تاکدا لە ئەزمونی خەتەنەکردنیشدا دیارە، چونکە بە پشتبەستن بەو شتانە ی کە پینداچوونەووەمان بۆ کرد، لە زۆربە ی باروودوخەکاندا، تاک بە بێ ھیچ ھۆکارێک و بە بێ ئەو ی بابەتە کە بخاتە بەر تیشکی پرسیار، ملکەجی دەبیت. لە راستیدا بە پتی ئەم ناراستە، خەتەنە وک یەکیک لە پرۆسە باوەکانی کارلێکی کۆمەلایەتی لێی دەروانریت. بە برۆای مید کۆمەلگا لە رینگە ی پرۆسە باوەکانی ناو کارلێکە کۆمەلایەتی پەيوەندییەکان و ئالوگۆری کەسائیک کە ھۆگریی دوولایەنەیان بۆ یەکتەر ھەییە، بەدی دیت. (ھەمان، ل 11 و 12).

ھەر وھا رۆزینبیرگ بۆچوونی خۆی بەم شیوہ پیناسە دەکا: گشتگیری ئەو ھەست و ئەندیشانە ی کە تاک وەک ناسیایوێکی ئۆبژەیی سەبارەت بە خۆی ھەییەتی. بەم شیوہ تینگە یشتن لە خود، سەرباری ئەو ی بەشیکی لە خۆ و تەنانەت بەشیکی بچووکتەر لە کەسایەتی گشتی تاکە، گرینگییەکی زۆری ھەییە. بۆچوونی سەبارەت بە خود تەنیا وەک ناراستە ی دووبارە ئەندیشانە ی تاک لە قەلەم دەدریت؛ واتە تاک لێرەدا ھەم ناسینەرە و ھەم ناسراو. نەشتەرگەریی خەتەنە چ بە ھۆی سروشتە تونداژۆکە ی و چ بە ھۆی تینھەلکیشبوونی ئەم ئەزمونە لەگەل تافی منداڵی، لە پرۆسە ی ھەلگەرانەو ی ئەو تاکە بۆ خۆی وەک ناسراویکی ئۆبژەیی رۆلێکی بەرچاوی لە ھەست و بیر کەسی خەتەنە کراودا ھەییە. ھەر وھا ئەم کارە بەشیکی لەو بیر و باوەرانە پیک دەھینی کە پەيوەندییان بە خودی کەسە کەو ھەییە. کەواتە زۆر گرینگە و پئویستە سەر لە نوێ بیر ی لێ بکریتەو.

رۆزینبیرگ لە نیوان "خودی ھەبوو" و "خودی دلخواز" و "خودی واپشاندان" جیاوازی دادەنیت. "خودی ھەبوو" و پینەییە کە کە ئیمە لە ئیستادا لە خۆمانمان ھەییە. "خودی دلخواز" و پینەییە کە لەو شتە یە کە ئیمە پیمان خۆشە وابین. "خودی واپشاندان"

ئهو شیوازهیه که ئیمه له پینگه یه ک خوومان نیشان ددهین. رۆزینبیرگ باش دهیزانی که چه مکی تیگه یشتن له خود زنجیره یه که له پالنهر و ئامانجی خوازاو بۆ چالاک له خو ده گریت. دوو پالنهر و ئه نگیزه که له هه موو ئه نگیزه و پالنهره کانی تر سه رترن، یه که میان پالنهری ریزگرتن له خود یان ئاره زووی بیر کردنه وه یه کی باش سه باره ت به خوده، دووه میان خواستی به رده و امبوونی خود یان هۆگری بۆ پاراستنی چه مکی تیگه یشتن له خود له به رامه ر گۆرپانکاری یان پاراستنی ئهو وینه یه که له باره ی خو مانه وه هه مانه. نه شته رگه ربی خه ته نه له هه ر دوو پالنهره که دا که چه مکی "تیگه یشتن له خودی" رۆزینبیرگ له خو ده گرئ، کاریگه ری داده نیت. به و پینه ی که ئه م کاره وه ک ئه ز موونیکه گرینگ له سه رده مکی گرینگ که هه مان هه ره تی مندالییه، روو دها که واته هه م کاریگه ری له سه ر پالنهری ریزگرتن له خود داده نی و هه میش له سه ر خواست بۆ درپژهدان به خود له تاک داده نیت. هه ر ئهو کاریگه ربیانه ی که ئه ز موونی خه ته نه له سه ر پالنهره تاکه که سییه کان داده نی و باسیشمان کرد، وامان لئ ده کا که بیر کردنه وه ره خه گره انه مان هه بیت (هه مان، 15 و 16).

به بروای گافه من، بارودۆخه کۆمه لایه تیه کان "شانۆیه کی سروشتی" دابین ده که ن که تیدا نمایشه فیزیکیه کان نمایش ده کرین و لیک دهرپنه وه. گافه من به خسته ر روی زاراوه ی "پیشاندانی خود" و تاوتوی کارلیکی دوولایه نه ی کۆمه لایه تی به پیتی "پشت شانۆ"، "سه ر شانۆ"، "پانتای تایبه ت" و "پانتای گشتی" هاوخت له گه ل ئه وان له "جه ستایه تی" ده کۆلپته وه. له روانگه ی ئهو، بکه ره فیزیکیه کان هه ول دده ن به په نابردنه به ر شیوازه کانی نیشانه دارکردنی کۆمه لایه تی، سه رنجی دیترا به ره ولای خو یان رابکیشن. ئه م بکه ره فیزیکیه ناسینه رانی "به رجه سته کراو" ی پینگه و که رامه تن که له لایه ن چالاکانی دیکه وه لیک دهرپنه وه (تۆرنه ر، 1987، ل 123). به پیتی ئاراسته ی گافه من، خه ته نه به یه کیک له شیوازه کانی نیشانه دارکردنی کۆمه لایه تی داده نری که له رینگه ی ئه وه وه بکه ره فیزیکیه کان هه ول دده ن له رینگه ی ده ستپیشخه ری و ملدان به م کاره سه رنجی دیترا بۆ لای خو یان رابکیشن و له هه مان کاتدا ئه م کرده یه پیشاندهری ناکار و که رامه تیه که که هیمای پیواسالاریه که هه میشه له لایه ن چالاکفانانی دیکه وه به و شیوه لیک دهرپنه وه.

به بروای فۆکو، "په یه وندییه کانی ده سه لات" جو ره لکانیکی بی مه ودا یان له گه ل جه سته هه یه، به جو رییک که جه سته هه میشه له به ر دم "سه رمایه دانان"، "دیاری کردن" و

"راهیئان" دایه و بو "راپه پاندنی ئه رک"، "به شداری کردن له رپوره سمه کان" و "پیشاندا نه وهی هه موو جوړه نیشانه یه ک" له ژیر گوشاردایه. هه روه ها "ستراتیژه کانی خود" ناماژه به و شیواژانه ده کا که تاکه کان له رپگه ی ئه وه وه بو گه یشتن به هه سستی ره زامه ندی کار له سه ر جهه سته ی خو یان ده که ن و تاکه کان له ژیر کاریگه ریی گوتاره زاله کو مه لایه تی و سیاسی و فره ره نگیه ی کان جهه سته ی خو یان ده خه نه ژیر کاریگه ریی ئه وان. ئه و "خود" انه ی که سازکراوی کو مه لگان "به جهه سته کراو" و "به ره جهه سته کراو" ن که له رپگه ی شیواژه کانی پو لئین به ندی، به رپوه بردنی جهه سته و ته کوو زکردنی جهه سته به ده ست ده هیئرین. تایه تمه ندیه یه فیزیکیه یه کانی جهه سته ده سه لاتی موزایه ده کردن به تاکه کان ده به خشن و خه لک بو سه رمایه دانان به کاری ده هیئن (زوکایی، 1386: 124). له راستیدا به پنی ناراسته ی فوکو، خه ته نه به یه کییک له گرینگترین "ستراتیژه کانی خود" له جینده ری له قه لهم دهری به و جیاوازیه ی که ئه مه شیواژیکه که جهه سته ی مرؤفه کان له رپگه ی ئه وه وه نه ک له سه ر ده سته ی خو یان به لکوو له لایه ن که سانی دیکه وه ده سته یه ده کری و ئه م جهه ستانه وه ک ئوبژه یه ک و له ژیر کاریگه ریی گوتاری فره ره نگی، ئایینی، کو مه لایه تی و هتد و له رپگه ی خه ته نه وه ملکه چی ده سه لات ده بن. به لام خه ته نه ش وه ک نیشانه یه کی جهه سته له قه لهم دهری و وه ک له به شه کانی پیشودا باسما ن کرد به و پییه ی که له فه زای گوتاری ئایینیدا ره وایه، ده سه لاتی موزایه ده به تاکه کان ده به خشی و خه لک بو تیکه لبوون له دوو گروپی دابه شیئرایی (خه ته نه کراو و خه ته نه کراو) به کاری ده هیئن. جهه سته له ره وتی "ده سه لات" دا به شیوه ی گوتار سه ر له نوی به ره هه م ده هیئریته وه و به ده روونی ده بیئت. "زانست هیئر" پرؤسه یه ک بنیات ده نی که له رپگه ی ئه وه وه خودی جهه سته خوی وه ک "ئوبژه یه ک" ده ستنیشان ده کات. "خو چاودیری کردن" پرؤسه یه که که تینیدا "سووژه کان" وه ک ئه ندامانیکه چالاک و ناگادار، له گه ل هه ندی چه مکی وه کوو "ته ندروستیه ی گشتی" مل به تا قی کردنه وه پزیشکیه یه کان ده دن. له م حاله ته دا سنووری نیوان چه مکه تایه ت و گشتیه یه کان کال ده بیته وه. ته ندروستیه ی مرؤف پرسیکی تاکه که سی نیه، به لکوو پرسیکی کو مه لایه تییه که زوریک له دامه زراوه کان ده بی چاودیری بکه ن. مرؤفه کان، وه ک هاوولا تییه کی مه ده نی یان گو پرایه ل، نه ک هه ر به ره نگاری ئه و چاودیربیانه نابنه وه، به لکوو به ناگاداریه وه ملکه چیان ده بن. فوکو نامانجی ئه م هه ولانه به "چاودیری کردن جهه سته" ده زانیت. (نیئیلتون، 1998، ل 78). له راستیدا خه ته نه به پنی چه مکه کانی فوکو نموونه یه ک له گرینگترینی ئه م چاودیری کردانه له سه ر جهه سته یه.

وهك له رهوتی لیکۆلینه وهکان و رهوتی رهفتاری شارۆمهندان له دنیای هاوچهرخدا دردهکهوئ، مروّقهکان وهك شارۆمهندی مهدهنی یان گوپراهه له نهك ههر بهرهنگاری ئهم چاودیریه نابهوه، به لکوه بهی ئهوهی پرسپاری لئ بکهن و بیر له هۆکاری ئه و کاره بکه نهوه ملکه چیشی دهبن، به جۆریک که کردهوی خهته نه ده لئی پرسپکی تاکه کهسی نیه، به لکوه پرسپکی کۆمه لایه تییه که هه میسه زۆریک له دامه زراوه کان، له وانه ش گرینگترینان واته دامه زراوه نایینی و پزیشکییه کان و ههروه ها دامه زراوه نهریتی و کولتوری و فرههنگیه کان، نهك ته نه ئه رکی ئه وه یان بووه که چاودیری بکهن به لکوه شه رعیه تیشیان پی داوه.

ماری داگلاس جهسته به ده فیککی فرههنگی ده زانی که ویرای پیشاندانه وهی به ها فرههنگیه کان و پیشه و دلهراوکیکانی فرههنگیکی تایهت، ده رکه و تینکی ئۆبژه یی پی ده به خشیت. ئه و روونی ده کاته وه که چۆن جهسته له فرههنگیکی دیار یکرادا دهنو ئندرته وه و چۆن ده بیته شو ئینیک بۆ شیوازه رهفتارییه کان و کرداره نیشانده رکانی کۆمه لگا. داگلاس پی وایه په یکه ری کۆمه لایه تی شیوازی تیگه یشتن له جهسته ی فیزیایی سنووردار ده کاته وه و ئه وهی له ریگه ی کارلیکی په یکه ری کۆمه لایه تی له گه ل جهسته ی فیزیکیدا به ده ست دی له جهسته دا وه ک میدیایه کی سنووردار درده که ویت. به وته ی ئه و، جهسته ی سروشتیمان له لایه ن یاساکانی کۆمه لگاوه سنووردار ده کری و بیچم ده گریت (فهزانه، 1387 ی هه تاوی، ل 56). ناوبراو جهخت له سه ر چۆنیه تی په یوه ست بوونی دامه زراوه کان به پیکهاته ی شوو به پیراو به جهسته کان ده کاته وه و کاردا کۆمه لایه تییه کانی دامه زراوه کان له په یوه ندی له گه ل "به ریوه بردنی ئه خلاقیی جهسته" و دووباره به رهه مه تانه وه یان ده زانیت. سه ره رای خاله هاو به شه جهسته ییه کانی مروّقه کان، بارو دوخی کۆمه لایه تی و ئه و هیمایانه ی که له سه ر بنه مای جهسته ن و بۆ ده ره برینی ئه زموونه کۆمه لایه تییه جۆراو جۆره کان به کار ده هینرین، لیک جیاوازن. داگلاس جهسته به هیمای کۆمه لگا ده زانیت. ناوبراو ویرای ئه وهی باس له وه ده کا که جهسته به رده ست ترین و ئینه ی سیسته می کۆمه لایه تییه، پنداگری له سه ر ئه وه ده کا که له نیوان ئه و بیرۆکه باوانی که سه بارهت به جهسته ن و ئه و بیر و باوه ره باوانه ی که سه بارهت به کۆمه لگان لیکچوونیک له نارادایه. گروپه جیاوازه کانی ناو کۆمه لگا ئه و ناراستانه سه بارهت به جهسته قبول ده کهن که له گه ل پنگه کۆمه لایه تییه که یاندا یه ک ده گریته وه.

(فاتیحی، ئه بوالقاسم، ئیخلاسی، ئیبراهیم، 1389)

له راستیدا به پئی روانگهی داگلاس، خه‌ته‌نه نمونه‌یه‌کی ئۆبژه‌یی و زۆر گرینگه‌ که پیه‌ندی شویازی تیگه‌یشتن له‌ جه‌سته‌ی فیزیکی له‌ رپگه‌ی په‌یکه‌ری کۆمه‌لایه‌تی نیشان ده‌دات. به‌ واتایه‌کی تر، خه‌ته‌نه له‌ رپگه‌ی کارلیکی په‌یکه‌ری کۆمه‌لایه‌تی له‌گه‌ل جه‌سته‌ی فیزیکیدا به‌دی دی و خه‌ته‌نه‌ش په‌کێک له‌ باساکانی کۆمه‌لگایه‌ که بیچم به‌ جه‌سته‌ی سروشتیمان ده‌دا و پنداویستی و پرۆسه‌ی سنووردار ده‌کاته‌وه. وه‌ک له‌ باب‌ه‌تی پینشودا ئاماژه‌مان پیندا، دامه‌زراوه‌ی ئایین، له‌ رپگه‌ی ئه‌وه‌ ئاراسته‌ی که سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ی پیاوان وه‌ک ئه‌خلاق‌ی کردنی جه‌سته‌ی پیاوان هه‌یه‌تی، ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که دامه‌زراوه‌کان له‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل ئه‌خلاق‌ی کردنی جه‌سته‌ و به‌ره‌مه‌په‌نره‌وه‌ی جه‌سته به‌رپرسی کاردای کۆمه‌لایه‌تیانن. که‌واته‌ خه‌ته‌نه ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که جه‌سته‌ هیمای کۆمه‌لگایه‌ و وینه‌یه‌کی به‌رده‌ستی سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تییه. خه‌ته‌نه نمونیه‌ی لیکچوونی نیوان بیروکه‌ باوه‌کان سه‌باره‌ت به‌ جه‌سته‌ و بیروکه‌ ناساییه‌کان سه‌باره‌ت به‌ کۆمه‌لگایه‌.

ئاراسته‌ ئاوپته‌یه‌یه‌کان

ئاراسته‌ی ئاوپته‌یی هه‌لوه‌دای ولامی پرسپاری "جه‌سته‌ چیه‌"یه‌ که جه‌خت له‌ سه‌ر پرۆژه‌بوونی جه‌سته‌ ده‌کاته‌وه. "پرۆژه‌بوون"ی جه‌سته‌ ئه‌م واتایه‌ ده‌سته‌به‌ر ده‌کا که هیمای روواله‌تی، ئه‌ندازه‌، بیچم و ته‌نانه‌ت ناوه‌رۆکی له‌ش به‌ شیوه‌ی هه‌یزه‌کی بو‌سازکردنه‌وه‌ی هاوته‌ریب له‌گه‌ل گه‌ل‌اله‌کانی خاوه‌نی جه‌سته‌ی کراویه‌ و له‌ش دیارده‌یه‌کی جه‌سته‌یه‌ که ته‌نیا له‌ ژیر کاربگه‌ری سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تیدا نییه‌، به‌لکوو به‌ بیچمدان به‌ بنه‌مای په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان دروست ده‌بیت (فاتیحی و ئیخلاسی، 1389ی هه‌تاوی). په‌یوه‌ندی جه‌سته‌ له‌گه‌ل پیکهاته‌ و سیسته‌م و په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان په‌یوه‌ندییه‌کی په‌کلایه‌نه‌ نییه‌ که ته‌نها له‌ لایه‌ن ئه‌وانه‌وه‌ بنیات بنری، به‌لکوو له‌ بنیاتنانیدا رۆلی هه‌یه‌ و کاربگه‌ره‌. به‌ واتایه‌ک ئه‌م دووانه‌ واته‌ کۆمه‌لگا و جه‌سته‌ له‌ کارلیکی دوولایه‌نه‌ی هه‌میشه‌یی و په‌یوه‌ندی دوولایه‌نه‌دان و کاربگه‌ر و کارتیکراوی یه‌کترن. ئاراسته‌ پیکهاته‌یه‌یه‌کان، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی دان به‌ قبوول‌کردنی رۆلی جه‌سته‌ له‌ بیچمدان به‌ پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌نی، به‌لام نایه‌کسانی ناو په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بو‌ جه‌سته‌ی زینده‌وه‌رناسی که‌م ناکه‌نه‌وه‌. ئیلیاس، بۆردیۆ، گیدنیز و یۆرگن هابه‌رماس له‌ ناسراوترین خاوه‌ن‌تۆرییه‌کانی بواری ئاراسته‌ پیکهاته‌یه‌یه‌کانن (هه‌مان سه‌رچاوه‌).

به‌ بروای ئیلیاس، پرۆسه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سروشتیه‌یه‌کان له‌ رپگه‌ی توانا فیربووه‌کان یان فیرنه‌بووه‌کانی مروفه‌وه‌ کاربگه‌ری له‌ سه‌ر گه‌شه‌کردنی جه‌سته‌ داده‌نن. توانا زمانیه‌یه‌کان

و هۆشپاری له لایهن جهسته وه سنووردار بوون. به برپای ئیلیاس، له گه‌ل تیپه‌رپوونی کات، زۆربه‌ی ره‌هه‌نده‌کانی ره‌فتاری مرۆف وه‌ک ره‌فتاری نه‌گونج‌او داده‌نرین و ده‌برینه "پشت شانۆ"ی ژپانی کۆمه‌لایه‌تی و به هۆیه‌وه ئاستی شه‌رمه‌زاری به هۆی چالاکیه‌کانی جهسته له مرۆفه‌کاندا به‌رز ده‌بیته‌وه. به‌م شپوه ئیلیاس ناراسته‌ی گه‌شه‌سه‌ندن سه‌باره‌ت به جهسته قبوول ده‌کا و گۆرانکاریه‌ فیزیکی و سوژداریه‌کانی جهسته به ده‌ره‌نجامی پرۆسه‌کانی شارستانییه‌ت‌سازی له تاکه‌کان و کۆمه‌لگادا ده‌زانیت (هه‌مان سه‌رچاوه)، له راستیدا به پپی ناراسته‌ی گه‌شه‌سه‌ندنی ئیلیاس سه‌باره‌ت به جهسته، خه‌ته‌نه کرداریک له سه‌ر جهسته‌یه که له نه‌نجامی پرۆسه شارستانییه‌ت‌سازییه‌کان و له ژیر کاریگه‌ری ئه‌م شارستانییه‌ت‌سازیانه‌دا، له رووی فۆرم و شتیوازی نه‌نجامدان و ته‌نانه‌ت شتیوازی بیر کردنه‌وی کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌وه روانگه‌ی تاکه‌کان و کۆمه‌لگا سه‌باره‌ت به خه‌ته‌نه گۆرانی به سه‌ردا هاتووه.

بۆردیۆ جهسته وه‌ک هه‌لگری ره‌مزی نۆرمه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له قه‌له‌م ده‌دات. به برپای ئه‌و، ته‌کووزی کۆمه‌لایه‌تی ته‌کووزی جهسته‌کانه و پینداویستییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به شپوه‌ی ره‌مزی و فیزیکی کاریگه‌ریان له سه‌ر جهسته‌کان هه‌یه له (کرستین، 1385، ل ۷۱) بۆردیۆ جه‌خت له سه‌ر ئیمکانی وه‌ده‌سته‌پنانی مه‌عریفه له رپگه‌ی جهسته‌وه ده‌کات. هه‌ر له به‌ر ئه‌م هۆکاره، کاتیک "سووژی زال" له ئارادا نه‌ب، جهسته‌ی به‌کۆمه‌لایه‌تیکراو، هۆکاری راسته‌قینه‌ی ناسینی کرده‌یی جیهانه. ناوبراو به که‌لکوه‌رگرتن له چه‌مکی "سه‌رمایه‌ی فیزیکی"، په‌یوه‌ندی نیوان تایبه‌تمه‌ندییه جهسته‌یه‌کان و فۆرمه‌کانی تری سه‌رمایه‌ روون ده‌کاته‌وه (زۆکایی، ل 124، 1386). بۆردیۆ "سه‌رمایه‌ی جهسته‌یی" وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی فه‌ره‌ه‌نگی سه‌رمایه‌دانه‌ری جهسته ده‌زانیت. به‌ره‌مه‌پنانی "سه‌رمایه‌ی فیزیکی" په‌یوه‌سته به گه‌شه‌کردنی جهسته‌وه که له‌و ماوه‌دا جهسته ده‌بیته هه‌لگری به‌ها له بواره کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا. جهسته "جه‌وه‌هریکی ناته‌واوی هه‌لگری به‌ها ره‌مزییه‌کان" ه و فراوانبوونی بۆ پاراستنی نایه‌کسانییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان پنی ئه‌م ناراسته، نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه یه‌کێک له‌و به‌ها ره‌مزیانه‌یه که جهسته هه‌لگریه‌تی و به دروست‌کردنی جیاوازی له نیوان خه‌ته‌نه‌کراو و خه‌ته‌نه‌کراودا هه‌میشه نامرازیک بۆ پاراستنی نایه‌کسانییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بووه که له سه‌ر بنه‌مای گوتاره‌ نایینی و پزیشکی و فه‌ره‌ه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تی و دیکه‌ی گوتاره‌کان بووه. به‌م شپوه مرۆفه ژیرده‌سته‌کان بنده‌ستی خۆیان به نیشانه‌دارکردنی جهسته‌یان به

شيوەى جوولەى جەستەيى نەشياو و شەر مېونى بەدەر وونى دەكەنەو. شوناسى سېكىسى بېچم بە پەيوەندىي نېوان تاك و جەستەى دەدا كە دەتوانين ناماژە بە شتگەلېكى وەكوو دۆخى جەستە و شيوەى رۆيشتن و جوولەى بەئەدەب بگەين. جگە لەووش ھەلوپىستى تاكەكان لە ناو كۆمەلگادا "زەوق" لەكانيان ديارى دەكات. نیشانەكانى ژيان و ینەى زەنبىي تايەتى گروپى كۆمەلایەتى پيشان دەدەن و دەرخەرى ھەلوپىستى رېژەيى ئەم گروپە لە ناو كۆمەلگا و خواستيان بۆ جېگيربوني لە ناو دەسەلاتە (فاتىحى و ئىخلاسى، 1389). بەلام فۆرم و شيوەى نەشتەرگەرى خەتەنە و تەنانەت رېپورەسى ئەنجامدانى لە ناو گروپە كۆمەلایەتییە جۆراو جۆرەكاندا جياوازە، وەك لە باسى خەلك ناسيدا باسما لە بىر و باوەر و كاركردى ھەندىك لە كەمىنە و گروپە كۆمەلایەتییەكان كەرد. كەواتە، ئەم فۆرم و شيوەى زەوقى ھەر كاميان ديارى دەكا كە پيشاندەرى ھەلوپىستى تاكەكانە و وەك ھىماكانى ژيان لە قەلەم دەدرى و وینەى زەنبىي تايەتى ھەر گروپىكى كۆمەلایەتى و ھەلوپىستە رېژەيەكەيان سەبارەت بە ئۆبژايەتى، كە لە لاينە پىكھاتەكانى دەسەلاتەو لە كاتى ملدان بە خەتەنە بەئەزمونى دەكا، پيشان دەدات.

بە سەرنجدان بەم دېرپانە، ھەندىك بابەتى گرینگ دینە گۆرەو كە لە درېژەدا باسى مافى خاوەندارىەتى بە سەر جەستە، مافى خاوەندارىيى، ئۆتانازيا و مەرگى خۆخواز لە ژېر ناو نیشانى "مافى خاوەندارىەتى بە سەر جەستە" لە روانگەى دەروونناسى، كۆمەلناسى و خەلك ناسییەو تەوتوى دەكرېت. بابەتى جەستە پرسىكە كە لە ئەندىشەى پىش مۆدېرندا بە شيوەى جۆراو جۆر بە تايەت لە بابەتە ئايىنى و ئىلاھياتى مەسېحيدا باسى لى كراو. لەم ئەندىشانەدا زۆر جار جەستە وەك توخمىكى نەرىنى لى دەروانى كە توانای گوناھ و لادانى ھەيە و ناھىلې رۆح بەرز بېتەو كە بىگومان جياوازی خەتەنە ئەوہە كە ئايىنەكانى دىكە بە جوولەكەشەو پىيان وایە لە رېگەى ملدان بە خەتەنە جەستە پاك و لە گوناھ پاكژ دەبېتەو، بە جۆرېك كە كەسانى خەتەنەنەكراو بە گلاو و ناپاك لە قەلەم دەدرېن كە لە ھەندى پىگەدا شياوى دوورخرانەو لە جفاكى كۆمەلایەتین.

لە ئەندىشە پاشمۆدېرنىستییەكاندا، بەرپوہ بردنى جەستە، تاكايەتى، مافى خاوەندارىيى بە سەر جەستە و خۆكۆزىي خۆخوارا و ژيانى جەستە لە پرسە بەنرەتییەكانن. قسەكردن سەبارەت بە خاوەندارىەتى مەرؤف بەرامبەر بە جەستەى خۆى ھەمیشە رۆبەرپووى چالنجى ئەخلاقى و ئايىنى و فەرھەنگى و پزىشكى دەبېتەو. ئەم رۆبە زالبوونى بىرى پاش مۆدېرنى (پۆستمۆدېرنىست)، كە تىيدا بەرپوہ بردنى جەستە و خاوەندارىيى مەرؤف بە

سهر جهستهی خوئی یه کینک له بهرگریماننه سه ره کبیه کانیه تی، کاتی نه وه هاتووه که سه بارات به مندالان که له پوانگه ی نوئی کومه لئاسی مندالی، وه ک راپه رپنه رانیکی چالاک و وشیار پیناسه ده کرین، نه شته رگه ری خه ته نه که نمونه ی بینراوی پیشیل کردنی به رپوه بردنی جهسته و خاوه ندراریتی مروّف به سهر جهسته یه بهو پیشگریماننه که مندالان که سانی بیده ره تانن و له بهر نه وه ی بیده سه لّات و نه فامن له لایه ن گه وره سالانه وه پشتیوانی ده کرین، پیوسته به جیدی بحریته ژیر پرسیار. هه لّبت پرسیار کردن سه بارات به خه ته نه وه ک له م لیکو لّینه وه دا ده یینین - روو به رووی نه و چالنجه نه خلّاقی، نایینی، فره نگی و پزیشکیانه ده بیته وه که هه میشه زال بوون. له راستیدا خه ته نه کردنی پیاوان بهر له وه ی هه لّباردنی گشتی پیاوان بی، بابه تیکی نوبژیکتیفییه که ره گ و رپشه ی له دوخی کومه لایه تی میژوویدایه.

گیدنیز، که یه کینک له که له بیرمه نده کانی تیکه ل کردنی تیوری پیکهاته و کارلیکه، هه ولّیکی تیوری هه یه بو نه وه ی له دوو فاقه یی زانینی کارلیک و پیکهاته زیاتر بروا و نه وان وه ک دوو دیوی یه ک دراو ده یینی و نامانجی خوئی له هاوا هه نگی نیوان پیکهاته له لایه ک و ئیراده و سه ره خوئی راپینه ران له لایه کی دیکه ده زانیت. نه و باس له وه ده کا که پیکهاته کومه لایه تییه کان له لایه ن راپه رپنه رانه وه دروست ده کرین، له حالیکدا که رهسته و نامرازی نه م پیکهاته کومه لایه تیانه ن و له گه ل نه وه ی مروّف به نامانجی کوتایی ده زانی، به لام وابسته یی مروّف به که سانی دیکه بو گونجاو بوونی کارلیکی دوو لایه نه ی کومه لایه تی به حاشاهه لّنه گر ده زانیت. بنه مای تیوری گیدنیز نه زمونی راپه رپنه ریکی تاکه که سی و بوونی ههر جوړه گشتییه کی کومه لایه تی نیه، به لکوو ناکاره کومه لایه تییه کانن که له کات و شویندا بیچم ده گرن. گیدنیز پیی وایه کرده ی مروّف وه ک گورپنه ری جهانی ده ره وه و په یوه ندییه کومه لایه تییه کانه و نه وه به هه لگری هیزی کاریگه ری سهر جهانی کومه لایه تی ده زانیت. به م شیوه چه مکی کارلیک به ده سه لّات ته وه ده به سستیه وه و پیی وایه ده سه لّات ده بی وه ک سه رچاوه یه ک سه یر بکری که هوکاره کان له پیناو به ره هه مهیتان و به ره هه مهیتانه وه ی په یوه ندی له گه ل تایه تمه ندی پیکهاته یی کومه لگادا به کاری ده هینن. نه و پیکهاته هه م به نامراز و هه میش به به ره هه می هوکاریتی ده یینیت. به واتایه کی دیکه پیکهاته به کرداری کومه لایه تی ده زانی که هاوشیوه ی فورمیکی سیستماتیکه که ته نیا له ناو چالاکیی هه لّسوورپاواندا بوونی هه یه و پیی وایه سیسته میکی کومه لایه تی کومه لایک کرده وه ی کومه لایه تی دوو باره چیکراو و په یوه ندی نیوان هه لّسوورپاوانه. له و وایه که

کارلیکی دوولایه نه له ژیر کاریگه ریی سئ توخمی بنه رته یی ماناداری، دیسیلینی ئەخلاقی (نۆرمه کان) و په یوه ندییه کانی دهسه لاتە و به ره مه مهینانی کارلیکی دوولایه نه به دیارده به کی ماناداری پشبه ستوو به دووفاقه یی تیگه یشتن له نامانجه په یوه ندیسیازیه کان له لایه ن زمان و نۆرمه کانه وه، هه م به سنووردار که ره وه و هه میش به توانابه خش ده زانی و تیهه لکیشی چه مکی پیکهاته ی ده کات (ئه میری و ته وحیدفام، 1388، ل 8486).

به ناراسته یه کی گیدنیزیه وه ده توانین بلتین خه ته نه وه ک کارلیکی دوولایه نه ی کۆمه لایه تیه که تیایدا راپه رینه ر نامانجی کۆتاییه، به لام مه یسه ربوونی ئەم کاره به بی وابه ستیه ی به که سانی دیکه حاشاهه لئه گره. له روانگه ی گیدنیز خه ته نه وه ک به شیک له کرداره کۆمه لایه تیه کان داده نری که هه میشه به گویره ی کات و شوین و له ره وتیکی میژووی و فرهه نگیدا رپیک خراوه. به م تپروانینه خه ته نه وه ک کارلیک په یوه ندی به دهسه لاته وه هه یه. له راستیدا کرده ی کۆمه لایه تیه خه ته نه ته نیا له کاتی چالاکیه راپه رینه ران وه ک هه لسووراوان و په یوه ندییه کانی نیوانیان بوونی هه یه. خه ته نه له فه زای کارلیکی دوولایه نه دا له ژیر کاریگه ریی توخمه بنه رته ییه کانی مانادار و ته کووزیه ئەخلاقی (نۆرمه کان) و په یوه ندییه کانی دهسه لاتدایه، که له به شه کانی پيشوودا باسیان لئ کرا.

به لام یورگن هابه رماس کاری ناو پته کردن به به ستنه وه ی جیهانی ژیان یان جیهانیکی بچووکت که تیایدا راپه رینه ران و پرای ئەوه ی له گه ل په کتر په یوه ندی ساز ده که ن له بابه ته جوړاو جوړه کاندایک تیده گن و سیسته می کۆمه لایه تیه به رفراواتر و ورده سیسته مه کانی به کرده یی ده زانیت. ئەو پتی وایه ده ست خستن خوازیی مه عریفه ته نها له رپگه ی ئەزمونه وه به ده ست نایه، به لکوو به و ته زا و چه مکه کانی زهینی ناسینه ر (زهینی کۆمه لایه تی) و به ر داپه رین بو تاقی کردنه وه دیاری ده کریت. به باوه ری ئەو جیهانی ژین بو ئەندامه کانی سه رمایه یه کی هاوبه ش له مه عریفه فرهه نگییه کان، سه رچه شه کانی کۆمه لگاگری، به ها و نۆرمه کان وه ک سه رچاوه یه کی بنیاتنه ری په یوه ندی سازکردن، که له سه ره تاوه به ره هم ده هینر یته وه بو ئەندامه کانی خۆی دابین ده کات. ناوبراو جیهانی ژین به بناغه ی جیهان بینی و کۆمه لیک له پیناسه و چه مکه قبو لکراوه کانی جیهان ده زانی که ناکار و په یوه ندییه کانی رۆژه فمان یه کپارچه ده که ن و سنووری ناسوی کرده یی و وشیاریه کۆمه لایه تیه یی ئیمه دیاری ده که ن. له جیهانی ژیندا له لایه ک دیالکتیکی پرۆسه ی فرهه نگی و ئەخلاقی و وشیاریه و له لایه کی دیکه وه عه قلابیه تی ئابووری و کۆمه لایه تی

ناشکرا ده بیت. له گه ل پرۆسه ی به عهقلانی بوونی جیهانی ژیندا، هه لسه نگانندی په خنهی ورده ورده چیگه ی توخمه دۆگماتیکیه کانی که لتووری نهریتی ده گرتیه وه و هه لی تیگه یشتیکی عهقلانتر دابین ده کړیت. ناوبراو هاوکارلیکی پشته ستوو به نیوه نندگیری زمانه کان به کارلیکی په یوه نندی ده زانی که نامانجه که ی تیگه یشتی دوولایه نه یه به م بیرۆکه ده لئ دۆخی نایدیالی گوتار که ده بیته هو ی کۆده نگیه ک که له نه نجامی به لگه هینانه وه ی باشر به دی دئ نه ک پیوستیه گفتوگۆ بیه کان (هه مان، ل 8890).

به گویره ی ناراسته ی هابه رماس ناشکرایه که ده ستخستن خوازی مه عریفه سه باره ت به خه ته نه تنیا له ریگه ی نه زمونوه وه به ده ست نایه به لکوه له ژیر کاریگه ری و ته زا و چه مکه کانی زه نی ناسینر که هه مان زه نییه تی کۆمه لایه تییه و بهر له داپه رین یان ملدان به نه شته رگه ری خه ته نه وه ک نه زمونونیک له م ریگه وه وه ده ست دیت. له راستیدا خه ته نه سه رمایه ی هاو به شی نه و مه عریفه فهره نگی و سهر چه شنه کۆمه لگاگری و به ها و نۆرمانیه که جیهانی ژیاو بۆ ئیمه وه ک نه ندامه کانی خو ی که سهر چاوه یه که بۆ په یوه نندیمان بۆ دابین کردوین که له ریگه ی نه وه وه دیالیکتیکی پرۆسه ی فهره نگی و نه خلافی و هو شیاری له لایه ک و له لایه کی دیکه وه عهقلانییه تی نابووری و کۆمه لایه تییه نه م جیهانه ژیاوه ناشکرا ده بیت. وه ک نامانج و ناراسته ی لیکۆلینه وه یی نه م تویره نه وه ده ریده خا، له گه ل عهقلانی بوونی جیهانی ژین ورده ورده هه لسه نگانندی رخنه یی نه شته رگه ری خه ته نه چیگه ی توخمه دۆگماتیکیه کانی کولتور و فهره نگی نهریتی که دا کۆکی کاری خه ته نه یه ده گرتیه وه و وه ک ده لئیه له م ریگه وه لیک تیگه یشتی عهقلانی زیاتر مومکین ده بی و له ریگه ی پیگه ی نایدیالی گوتار که هه ولی بۆ ده دین سه باره ت به کرده وه و پرسه ی خه ته نه دۆخیکی کۆده نگی دروست ده بی که له نه نجامی به لگه باشره کان چیگه ی زه روورته و پیوستیه کان ده گرتیه وه.

"هه موو مرؤفیک له حاله تی سیمبولیدا دوو جهسته ی هه یه؛ جهسته ی تاکه که سه ی (جهسته یی و ده روونی) که له کاتی له دایکبووندا دروست ده بی و جهسته کۆمه لایه تی که له دریه ی ژیان و گه شه کردندا له ناو کۆمه لگایه کی تایبه ت و فهره نگیکی تایبه تدا سهر هه لده دات" (هیلمن، 1397). که واته وینای جهسته له ده ره وه ی کۆمه لگا بوونی نییه و به و پنیه ی که بنه مای مه عریفه و ناسیاری مرؤف له نه وه یه که وه بۆ نه وه یه کی دیکه ده گۆردری؛ وینای جهسته ش له گه ل گۆرانکاریه کۆمه لایه تییه کانداه گۆریت.

ئاراسته‌ی دەر وونناسانه سه‌باره‌ت به‌خه‌ته‌نه¹

خسته‌ی روه‌ی راپۆرتیکی کورت له‌سه‌ر ئاراسته‌ی دەر وونناسانه سه‌باره‌ت به‌خه‌ته‌نه، سه‌رباری ئه‌وه‌ی باره‌ت‌قاي بواری کۆمه‌لناسی ئه‌سته‌م نیه، به‌لام ده‌ستکه‌وتی هه‌ر وا ناسانیش نیه. دەر وونناسی به‌هۆی ئه‌وه‌ی ئاراسته‌ی بۆ‌بابه‌ته‌کان زیاتر نه‌زموونی و کلینیکیه، له‌لیکۆلینه‌وه له‌دیاردیه‌کی وه‌کوو خه‌ته‌نه‌ده‌با دۆزینه‌وه‌یه‌کی زیاتری له‌چاو کۆمه‌لناسی به‌ده‌ست هیناییت. به‌لام لیکدانه‌وه‌ی ئه‌ده‌بیاتی تیۆری ئه‌م بواره ئه‌وه‌ده‌ده‌خاکه‌ر و به‌ر ووبوونه‌وه‌ی دەر وونناسانه بۆ‌دیاردی خه‌ته‌نه‌ناغه‌یه‌کی تیۆری زۆر توندوتۆلی نیه و بۆ‌تیگه‌یشتی دەر وونناسانه‌ی خه‌ته‌نه، ده‌بی‌په‌نا بۆ ئه‌و تیۆریانه‌به‌ه‌ین که له‌روواله‌تدا په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆیان له‌گه‌ل‌بابه‌ته‌که‌نیه و له‌کۆتاییدا ده‌بی‌ئیش له‌سه‌ر هه‌لینجاندنی تیۆریه‌کانیان بکه‌ین. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته ئه‌و وینه‌جه‌سته‌یه‌ی که له‌لایه‌ن ئاراسته‌ی دەر وونناسیه‌که‌وه‌ده‌خرینه‌روو تا راده‌یه‌که‌له‌وه‌ده‌چێ چاره‌ساز بیت. ئه‌م ئاراسته‌ی زۆر خالی هاوبه‌شی له‌گه‌ل ئاراسته‌ی کارلیکی دوولایه‌نه‌ی په‌مزی و په‌نگدانه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی هیه، چونکه له‌دەر وونناسیه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌نزیکه. به‌لام لیکدانه‌وه‌خه‌سارناسیه‌کان گرینگترین به‌شی توێژینه‌وه‌ی دەر وونناسیه‌کانی خه‌ته‌نه‌ن و ده‌توانین به‌ئه‌وپه‌رشیکاری ئه‌م لیکدانه‌وانه‌ وینه‌یه‌کی رپوتتر له‌ئاراسته‌ی دەر وونناسانه بۆ‌خه‌ته‌نه‌وه‌ده‌ست بیه‌ین. له‌مه‌به‌شدا سه‌ره‌تا کورته‌راپۆرتیک سه‌باره‌ت به‌و تیۆریه‌جیاوازه‌یه‌ی که له‌مه‌ر وینه‌ی جه‌سته‌ی باس‌کراون، ده‌خرینه‌روو و پاشان هه‌ول‌ده‌دری وینه‌یه‌که‌له‌هه‌ولی دەر وونناسانه سه‌باره‌ت به‌لیکدانه‌وه‌ی خه‌سارناسیه‌ی خه‌ته‌نه‌بخه‌رتیه‌روو.

ئاراسته‌ی دەر وونناسانه بۆ‌وینه‌ی جه‌سته‌یی

وینه‌ی جه‌سته‌یی یان ئه‌وه‌ی پتی ده‌وتری خۆگریمانیه‌کیکه‌له‌بابه‌ته‌به‌نه‌رته‌یه‌کانی دەر وونناسیه. دەر وونناسی له‌ئاراسته‌ی جیاوازه‌کاندا تیگه‌یشتی جیاوازی له‌وینه‌ی جه‌سته‌یی خستوه‌ته‌روو له‌ناویاندا ئاراسته‌کانی دەر وون شیکاری، مه‌عریفی په‌فتاری، گه‌لله‌ی جه‌سته‌یی، دوورکه‌وتنه‌وه له‌خودی‌نایدیالی و تیۆری په‌فتاری گورانی له‌وانی دیکه‌گرینگترن. له‌دریژه‌دا به‌کورتی پیداجوونه‌وه‌یه‌که‌به‌م‌روانگانه‌دا ده‌که‌ین.

1- ناوه‌ڕۆکی ئه‌م به‌شه‌ی زیاتر له‌وتاره‌که‌ی سه‌ید ئه‌بولفه‌زل مووسه‌وی و هاوکاره‌کانی (1395)، "تصویربدن در دیدگاه‌ها و مکاتب روانشناسی" وهرگیراوه.

روانگه‌ی دهر وون شیکاری

وینه‌ی جهسته‌ئو وینه‌یه که وا له جهسته‌ی پرواله تیمان هه‌مانه، تیگه‌یشتنیکی دهر وونی له خودیکی دهره‌کی. جهسته و نواندنه‌وی زه‌ینی گۆرانه‌که‌ی بنه‌مای تیگه‌یشتن له خوده. فرۆید "من" وه‌ک یه‌که‌مین و پیشه‌کی‌ترین خودی جهسته‌یی ده‌زانیت. به‌ بۆچوونی‌ئو، من یان خودی جهسته‌یی هه‌لده‌گه‌پښته‌وه بۆ ئاویت‌یه‌ک له‌ ئه‌زموونی دهر وونیی تیگه‌یشتنی جهسته‌یی، کارکردی جهسته‌یی و وینه‌ی جهسته‌یی. فرۆید راکیشهری و پرووداوه جهسته‌یه‌کانی وه‌ک بناغه‌یه‌ک بۆ رپیک‌خستنی ئه‌زموونی مه‌عرفه و ویناکردنی خودی جهسته‌یی و ئه‌زموونی جهسته‌سازی، له‌ پشت نایدیالی ناسراوه‌کان دادنا تا‌ئو راده‌ی که هه‌تا سه‌رده‌می فرۆید، دهر وون شیکاران پینان وا بوو که جهسته له‌ ریزبه‌ندی ناوشیاره‌کاندايه (رایگان، 1385).

ئهم باوه‌رله‌ لای زۆریک له‌ دهر وون شیکاره‌کان هه‌یه که هه‌ندیک له‌ نه‌خۆشه‌کان که له‌گه‌ل جیهانی سۆزداری خۆیاندا هاونا‌هه‌نگ نین، له‌وانه‌یه‌ گه‌رانیکی یه‌ک‌گرتوویان له‌ خودی جهسته‌یی و خودی دهر وونی خۆیان نه‌بێ و جهسته‌کانیان بکه‌نه‌ گیره‌وه‌ری‌ئو شتانه‌ی که وشه‌کان ناتوانن دهر بپه‌رن. ئهم ئه‌زموونه "خودی" نه‌گۆره، سه‌رباری‌ئو وه‌ی یه‌کسان نییه، بوونی سه‌ربه‌خۆی نییه و زه‌ینی نییه. به‌لام ئه‌مه‌ راسته‌ که له‌ په‌یوه‌سته‌یی که‌سه‌که له‌گه‌ل کات و شویندا ده‌ناسریت‌وه. به‌ گشتی وینه‌ی جهسته له‌ بواری گورران و دهر وون شیکاریدا له‌ پرووی کاراییه‌وه وه‌ک نواندنه‌وه زه‌ینی‌یه‌کانی خودی جهسته‌یی پیناسه ده‌کریت. ئهم نواندنه‌وانه له‌ وینه‌ بیناریه‌کاندا (وه‌ک وینه‌ی جهسته‌ی تاک له‌ میشکدا) سنووردار ناییت‌وه، به‌لکووه‌گه‌ل‌له‌ی هه‌موو دهر وون‌زاناریه‌ هه‌ستییه‌کان له‌ خۆ ده‌گری و به‌ شیوه‌ی دهر وونی و دهره‌کی وروژ‌تیراوه یان له‌ راستیدا ئه‌و ئه‌زموونانه‌ن که به‌ شیوه‌ی پرو له‌ زیادبوو له‌ پانتای گوررانی دهر وونیدا دهره‌که‌وتوه.

شیلده‌ر مۆدیلێکی سێ ره‌هه‌ندی له‌ وینه‌ی جهسته‌ی خسته‌ پرو، که تیدا جیا له‌ هه‌ر دوو ره‌هه‌ندی کۆمه‌لناسی و فیز یۆلۆژیکی، پیکهاته‌ی لیبیدۆیی رپیک خست. شیلده‌ر زۆر چه‌زی له‌ په‌یوه‌ندی نیوان زه‌ین و جهسته‌ بوو و چوار چیه‌ توژی‌ینه‌وه‌یه‌که‌ی بۆ دۆزینه‌وه‌ی هه‌مبه‌رایه‌تی نیوان کیشه‌ جهسته‌یی و دهر وونیه‌کانی کۆنه‌ندامی عه‌سه‌بی ناوه‌ندی بوو. ئه‌و سێ ره‌هه‌نده‌ی که ناوبراو پینسیناری کردوه ناماژه‌ بۆ بنه‌مای دهر وون‌ناسانه‌ی وینه‌ی جهسته، پیکهاته‌ی لیبیدۆیی وینه‌ی جهسته و کۆمه‌لناسی وینه‌ی

جسته ده کات. شیلدهر ره هندی دهر وونناسانه ی جسته ی پیناسه کرد که تیبدا جسته وهک بوونیکي سه ره خوی ناسایی فام کراوه، نه مه ههر نه وهیه که زور به پرونی له لایهن جسته پیشان دهری و تیمه له ریگهی به نه زمون کردنی نازاری جسته ییه وه فیری ده بین. بهو پییه ی که خه تهنه نمونه ی به نه زمون کردنی نازاری جسته ییه، که واته له روانگهی شیلدهر وه له بنیاتانی ره هندی دهر وونیی جسته دا رول و پشکی بهر چاوی هه یه. ره هندی کومه لناسی ناماژه بو نهو کاریگه ریبه حاشاهه لنه گره ده کا که بیر و باوه ره کولتوری و فرهه نگیه کان بو راستیه هه ستیکراوه کانی جسته یان هه یه و له بهر نه وهی که نه شتهر گه ریبه خه تهنه له ژیر کاریگه ریبه بیر و باوه ره فرهه نگیه کان بو راستیه هه ستیکراوه کانی جسته یه، که واته له روانگهی شیلدهر وه نه م کرده وه له بنیاتانی ره هندی کومه لناسی جسته دا گرینگه. ههر له بهر نه م هوکاره و له بهر نه وهی کومه لگا جورا و جوره کان کاریگه ریبه پیکهاته ی کولتوری و فرهه نگیه جیاوازیان له سه ره، راستیه هه ستیکراوه کانی جسته له کومه لگایه که وه بو کومه لگایه کی دیکه جیاوازه. وا گریمان ده کری که کومه لگا جیاوازه کان تیروانینیکي جیاوازیان سه بارت به به هره کانی جسته و په یوه ندیان له گهل نه زمون دهر وونیه کاندا هه یه. ره هندی لیبیدویی ناماژه بو به نه زمونی جسته وهک بابه تیکي دلخواز و راستیه کی هه ستیکراوه کات. له راستیدا به نه زمون کردنی خه تهنه وهک نه زمونیکي جسته ییه که وهک بابه تیکي دلخواز و راستیکي هه ستیکراو باسی لی ده کری و ههر له بهر نه م هوکاره ش ده چیتنه ناو چوار چپوهی ره هندی لیبیدویی له روانگهی شیلدهر وه. له م ره هنده ی بیر و باوه ره دهر وون شیکاریه کان فام کراوه و به پیی نه وه چه مکی ناستی و شیار و ناوشیاری نه زمون له خو ده گریت. شیلدهر نه م سی ره هنده ی به جیا له بهر چاوه گرتوه، هه تا نه و راده ی که ههر یه که یان لوژیکی تایبته به خو یان هه یه. به لام ناوبرا و پیی خوشه که چه ند لایه نیکي نه م ره هنده له نه زمونی موثدا پیشان بدات (هانلی، 2004). شیلدهر ناماژه ی به تیگه یشتنی دهر وون شیکارانه ی وینه ی جسته کردوه. نهو پیناسه ی فرویدانه له مه ر جسته یه تی له ریگهی نه ندیشه ی پیکهاته ی دینامیکیه وه فراوانتر کردوه و وهک نامرازیک سهیری باوه ره شیکاریه کان ده کا، نامرازیک که به هو یه وه تیده گا که بوچی هه ندیک نه زمونی نیدراکی به ره و بواری و شیار ی نه و دیوی ناگایی به لاریدا دهر بین، له حالیکدا ره نکه هاوکات له سیسته می ده ماری ناوه ندیدا چر بوو بیتنه وه. تیوری شیلدهر به وردی په یوه ندییه دهر وون ناسی و فیز یولوژییه کان پرون ده کاته وه. له نه نجامی نه م

تیورییه دا کاریگه ریبی هر یه ک له بواره زانستیه کانی ده مارناسی و دهر وون شیکاری پیشان ده داته وه، به لآم له گه ل هر یه کیکیان فره قی هه یه، چونکه تیشک ده خاته سهر چالا کبی جهسته بی دهر وونی پیکهاته یه کی دینامیکی که ریگه به شیلدهر ده دا وه ک رووداویکی نوازه له گورانکارییه کانی ناو کۆئه ندامی ده ماری ناوه ندی و نه زمونی زهینی بروانیت (هه مان سهر چاوه).

وینه ی جهسته بی له روانگه ی مه عریفی - رفتاریه وه

ئیمه له ناو کۆمه لیک ریگه خراوی مه عریفی فره په هه نددا جهسته مان وه ک دیارده یه کی دهر وون ناسانه فام ده که یین. ره نگی وینا بینارییه کان یه که م نامرازی بیر کردنه وه و پرۆسه ی زانیارییه کان بن. خه ته نه، وه ک یه کیک له گرینگترین وینا بینارییه کان، نه ویش له قۆناغیکی گرینگی ژبانی تاک واته هه ره تی مندالی، وه ک یه که م نامرازی بیر کردنه وه و پرۆسه ی زانیارییه کان له قه له م دهری و کار ده کات. نه وه ی روونه نه وه یه که جهسته وه ک وینه یه ک به درپژایی ژبان رۆلنکی گرینگ ده گنرپت. نه م وینه له وینه بینارییه کاندنا سنووردار نایته وه، به لکوه له دهر که وتی زانیارییه کانی هه موو تیگه یشتنه هه سته یه کان که به شیوه ی دهر وونی و دهره کی هه لده هنجری و نه زمونه ریگه خراو و وینا کراوه کانی سیسته میکی دهر وونیی پیگه یشتوو پیک هاتوه. له راستیدا جهسته ی مه جازی پیگه نییه، به لکوه وه ک به شیک له پرۆسه یه کی دینامیکی گه شه ده کا که له ریگه ی نه وه وه ئیمه تینه کۆشین بۆ نه وه ی نه زمونه کانمان ریگه بخه یین و لیبان تیبگه یین. مرۆف له ریگه ی دوو پیکهاته ی مه عریفی فره په هه ندوه جهسته ی خۆی به نه زمون ده کات: یه کیکیان گه لآله ی جهسته یه، نه وه ی دیکه یان وینه ی جهسته یه.

وینه ی جهسته بی له تیوری گه لآله دا

وینه ی جهسته وه ک هه سته کی وته یی په یوه ندیه کی نزکی له گه ل گرینگی نه وه مه عریفیه هه یه که تاک به روواله تی ده دات. چه مکی گه لآله ی "خود" نواندنه وه ی مه عریفی زانیارییه ریگه خراوه کانی خوده که مارکوس پیشنیاری کردوه. گه لآله ی خودی ریگه خراوه یی مه عریفیه ک له باره ی خوده که له سهر بنه مای نه زمونه کانی رابردوی خود په ره ده ستینی و کاریگه ری له سهر زانیارییه دهره کی و ناوه کییه کان داده نیت. گه لآله ی خود چه نده نواندنه وه گشتیه کانی تاک له خۆ ده گری که له هه لسه نگاندنه کانی سه باره ت به خۆی و هه لسه نگاندنه کانی که سانی دیکه سه باره ت به و سهر چاوه ده گرن، ههر

ئهوه ندهش نواندنه وهی مهعریفیی تاکیش که دههه نجامی رووداو بارودوخه تاییه ته کانه له خو ده گریت. گه لاله ی خود شیوازیکی ته کووز بو ریکخستنی زانیارییه کان دابین ده کا و ده گاته ئه و شوینه ی که تاکه کان به به کارهینانی زانیارییه کانی گه لاله وهسفی خو یان و ئهوانی دیکه ده کهن (مارکووس، 1977)، له راستیدا بهم ئاراسته وه، خه ته نه وه ک یه کیچک له گرینگترین نه زمونه کانی رابردوو، که له تافی مندالی و میتر مندالیذا زیاتر روو ده دا، له ریگه ی کاریگه ریدانان له سه ر زانیارییه ده ره کی و ناوه کییه کانی په یه سه ست به خود ده ورکی گرینگی له سازکردنی گه لاله ی خود هه یه و کاریگه ری له سه ر ریکخراو مهعریفی سه بهاره ت به خود داده نیت.

هید پنی وایه گه لاله ی جهسته یی به شیک له جهسته ی خودی که سه که یه. گه لاله ی جهسته یی لیکدانه وهی کاریگه رییه فه رهه نگی کۆمه لایه تیه کان و وینه ی جهسته یه کی لاواز نیشان ده دات. جگه له وهش ئه م گه لاله له تیگه یشتن له م بابه ته که بوچی هه ندیک کهس له رووی ته کنیکیه وه له ژیر کاریگه ریی ناسه واره کۆمه لایه تی فه رهه نگیه کاندان له کاتیکیدا هه ندیک که سی دیکه کارتیکراو نابن، زور گرینگه و ئه م گه لاله له هه ره تی مندالیذا گۆرانی به سه ردا دیت. به و پینه ی که هه م پرۆسه ئیدراکییه کان و هه میش روانگه کان له لیکۆلینه وه له سه ر وینه ی جهسته گرینگن، ئاراسته یه کی مهعریفی ره فتاری لۆژیکیترین چوار چیوه له و شته ی که بیر و هه ست و ره فتاری په یه سه ست به روواله تی گۆراو ده یدۆزنه وه دابین ده کا و له رووی تیورییه وه ریگه به گه شه کردنی ستراتیژه وه ده سه ته اتوهه کان ده دات. هید پنی وایه ئاراسته ی ره فتاری - مهعریفی نیشان ده دا که وینه ی جهسته په یه سه سه به په یه ونیدی ئیوان ئه و بیر و باوه رانه ی که له ریگه ی نه زمونی پینشووه وه سه بهاره ت به خود دروست بوون و ورده ورده به تیپه ربوونی کات گۆرانکارییان به سه ردا هاتوو و ئه و فاکته رانه ی که له بارودوخ و بیر و باوه ر و رووداوه کان سه ره چاوه ده گرن، و بریتیه له کاریگه ریی راگرانه یان چاوه رپوان نه کراو له سه ر وینه ی جهسته. له راستیدا به پنی ئه م ئاراسته، خه ته نه وه ک کرده وه یه ک که له و بیر و باوه رانه ی که له ریگه ی نه زمونی پینشووه وه (تافی مندالان و میتر مندالی) سه بهاره ت به خود بیچمی گرتوو و هه میشه له گه ل تیپه ربوونی زه مه ن بوونی دیار بووه و له سه ر دوخی کاتی تاک (وه کوو په یه ونیدی سیکیسی)، بیر و بوچوون و رووداوه کان کاریگه ر بووه، که وا ته کاریگه رییه که ی له سه ر پارێزه ربوونی وینه ی تاک سه بهاره ت به جهسته ی خو ی ناشکرایه.

له راستیدا لایه نگری له هه ر شیوازیک که تاکه کان بو هه لسه نگانندی زانیارییه کان یان

ئو بایه خه‌ی که به زانیارییه کانی دده‌ن، دنه بدا ده‌بیته ئو شیوازه‌ی که وینه‌ی جه‌سته تیدا دیاری ده‌بیته. به‌م پروانگه‌وه خه‌ته‌نه یه‌کیک له‌ه گرینگترین لایه‌نگریه‌کانه که هه‌میشه مروّقه‌کان دنه دده‌ا بۆ ئه‌وه‌ی زانیارییه‌کان بان بایه‌خدان به‌ زانیارییه‌کان هه‌لبسه‌نگینن و به‌م شیوه‌یه کاریگه‌رییه‌کی گرینگ له‌ سهر وینه‌ی جه‌سته داده‌نیت.

پروانگه‌ رفتاری مه‌عرفییه‌کان باشتین به‌لگه‌ی کاریگه‌رییه‌کان له‌ گۆرین و گۆرینی په‌ریشانی وینه‌ی جه‌سته‌دا هه‌یه. له‌ تیۆری مه‌عرفی کۆمه‌لایه‌تی به‌ندۆرا جه‌سته وه‌ک دیارده‌یه‌کی ده‌روون ناسانه له‌ میانه‌ی کۆمه‌لیک پیکهاته‌ی مه‌عرفی فره‌ره‌هندا به‌ئه‌زمون ده‌کریت. به‌لام ئه‌م وینا زه‌ینیانه نه‌گۆرین و له‌ ریگه‌ی ئه‌و ئه‌زمونانه‌وه که مروّف ده‌یدوژیته‌وه فراوتر ده‌بن. که‌واته وینه‌ی جه‌سته به‌ گۆره‌ی فاکتیره‌ ده‌روونی و ده‌ره‌کی و جوگرافیاییه‌کانه‌وه ده‌گۆردریت و خه‌ته‌نه وه‌ک ئه‌زمون و کرده‌وه‌یه‌که که چه‌ندین ره‌ه‌ندی هه‌یه و له‌ هه‌مان کاتدا هه‌م له‌ فاکتیره‌ ده‌روونییه‌کانه و هه‌م له‌ فاکتیره‌ ده‌ره‌کی و زه‌مینه‌یه‌کان که کاریگه‌ری له‌ سهر وینه‌ی جه‌سته‌ی داده‌ن و کار ده‌کاته سهر گۆرانکارییه‌کانی ئه‌م وینایه له‌ تاک‌دا. له‌ فاکتیره‌ ده‌ره‌کی و زه‌مینه‌یه‌کان ده‌توانین ناماژه‌ بکه‌ین به‌ راستییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌کوو ئه‌و چاوه‌روانی و داوه‌رییه‌ی که تاک پی‌ی وایه‌ دیتران له‌ودا دروستی ده‌کهن. له‌ لایه‌کی تره‌وه پیکهاته‌ی ره‌فتارمان هه‌یه. ره‌فتار هه‌م ره‌نگدانه‌وه‌ی مه‌عرفیه‌کانه و هه‌م له‌ ریگه‌ی مه‌عرفیه‌ کاریگه‌ره‌کانه‌وه کار ده‌کاته سهر وینه‌ی جه‌سته. ریگ خه‌ته‌نه‌ش وه‌ک ره‌فتاریکی کۆمه‌لایه‌تی داده‌نری که هه‌م ناست و ناوه‌رۆکی مه‌عرفیه‌کان و بی‌ر و باوه‌ره‌ کولتووری و فره‌ه‌نگییه‌کانی ناو‌خه‌لکی کۆمه‌لگایه‌ک دیاری ده‌کا و هه‌م له‌ ریگه‌ی مه‌عرفیه‌کانه‌وه کاریگه‌ری له‌ سهر وینای ئه‌وان سه‌باره به‌ جه‌سته داده‌نیت. سهر‌چه‌شنی عه‌قلانی سۆزداری ئیلیس ده‌توانی پوونی بکاته‌وه که چۆن ره‌فتار و مه‌عرفیه‌کان وینه‌ی جه‌سته دروست ده‌کهن. له‌ سهره‌تادا (ئ) که پووداویکی چالاک‌کهره، به‌ره‌و (ب) رینوینی ده‌کری و (ب) که بی‌ریکی پردناسا و خوویژه "ج" ده‌رووژینیت. له‌ راستیدا "ج" وه‌لایه‌کی ورووژینه‌رانه‌ی گریندراو به‌ دۆخه، دۆخیک که له‌ شیوه‌ی دل‌ه‌راوکیدا دروست ده‌بیته. له‌ پووی مه‌عرفییه‌وه، په‌ریشانی و پرۆقه‌ی وینه‌ی جه‌سته ئه‌زمونی بی‌کردنه‌وه‌ی نالۆژیکی و چاوه‌روانی ناراسته‌قینه و به‌راوردکاری هه‌له‌یه. (موسه‌وه‌ی، 1395)

زۆریک له‌ تویره‌ران ریژه‌یه‌کی زۆری پیوه‌ر بۆ ناره‌زایه‌تی جه‌سته به‌ کار ده‌هینن، که بریتیه له‌ به‌راوردکردنی شیوه و قه‌لافه‌تی نایدیالی تاک له‌گه‌ل خه‌ملاندنیک که ئه‌و بۆ

قەبارەى ئىستای يان قەبارەى راستە قىنەى دەيكات. بە ھەمان شىو ھۆگرىي تاکەکان بۆ ھەروردکردنى ئەو جەستەى کە ھەيانە لە گەل ئەو جەستەى کە دەيانھەوئى بيانئى دەتوانين وەک ھۆکارى نارازىيون لە قەبارە و شىو ھەروردکردنە ئۆرۆالەت لىكى بدەينەوہ. ئەم بەروردکردنە لە کردوہ و ئەزموونى خەتەنە و لە ناو پياوانى خەتەنە کراو و خەتەنەنە کراودا لە درىژەى پروسەى مېژوووييدا بەدى کراوہ کە ھەميشە دەتوانئ بېتتە ھۆى نارەزايى يان رەزامەندىيان لە قەبارە و شىو و پووالەتى بەشى ئەندامى زاوئى و لە ھەندئ حالەتدا گشتىتى لەش و کارىگەرى لە سەر ئەم ھەستە دانېت. بە گوێرەى سيلېرستاین و سېتەرگىلمۆر و رۆدین¹ ئەم تىکچوونە دەبېتتە ھۆى نارازىيونى ئاسايى لە وینەى جەستەى. بەلام ھىشتا پتووستە کارىكى زۆر لە سەر ئەم تىۆرىيە ئەنجام بدرئ چونکە زۆر بەى ئەو کارانەى کە کراون بە شىوہى پەيوەندىدارانە بوون و سەبارەت بەم دەرەنجامەى کە بەروردکردنى قەبارەى جەستە لە لايەن ژنانەوہ لە گەل قەبارەى ئايدىيالئى وەدەستھاتوو پاساوى پەرىشانىيە زۆرەکانى وینەى جەستەى ئەوانە، ھىچ ھۆکارىكى دروستمان لە بەردەستدانىيە (ھەمان سەرچاوہ).

وینەى جەستەى لە تىۆرىيە رەفتارى - گۆرانى

لە بواری وینەى جەستەيدا چەندىن تىۆرى ھەيە. تىۆرىيەکانى ھىنېرگ² بە سەر دوو بەشدا دابەش دەبن:

ئ) ئەو تىۆرىيانەى کە سەرنجیان لە سەر لايەنى ئىدراکىي وینەى جەستەى؛

ب) ئەو تىۆرىيانەى کە لايەنى زەينى وینەى جەستە نیشان دەدەن.

تىۆرىيە ئىدراکىيەکانى وینەى جەستە سەرنج دەخەنە سەر چۆنەتى تىگەبىشتنى دروستى تاک لە ھاوئاھەنگىي وینەى جەستە لە گەل قەبارەى راستە قىنە. لە تىۆرىيە زەينىيەکاندا وینەى جەستە پيشان دەدا کە تاک چ ھەستىكى سەبارەت بە جەستە يان ئەندامەکانى ھەيە و زۆر جار بە پىباشىي ناکلىنىكى تاوتوئى دەرکېت. تىۆرىيە زەينىيەکان بە سەر تىۆرىيە گەشەسەندن و فەرھەنگى - کۆمەلایەتيدا دابەش دەبن (ھەمان).

خەسارناسىي دەروونىي خەتەنە

زىانە لاوھكى و لىكەوتە پوھى و دەروونىيەکانى خەتەنە بابەتلىكە کە زۆر پىك لە توئۆرەران لە جىھاندا لىكۆلئىنەوہيان لە سەر کردووہ، کە دەتوانين ئاماژە بە لىكۆلئىنەوہى شاین و

1. Silberstein, Settergilmore, and Rudin

2. Hinberg

هاوکارانی له سالی ۲۰۰۳دا بکهین. ئەم توێژه‌رانه له وتاریکدا خوێندنه‌وه‌یان له سهر لیکه‌وته ده‌روونییه‌کانی خه‌ته‌نه‌ کردوه. به‌ پروای ئەم توێژه‌رانه ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ی کورپان له‌ تورکیا بۆ گه‌یشتن به‌ شوناسی پیاوانه‌ پێویسته. به‌ پێچه‌وانه‌ی کۆمه‌لگا رۆژاوا‌ییه‌کان که‌ کورپان له‌ هه‌رته‌ی کۆرپه‌ییدا خه‌ته‌نه‌ ده‌کرێن، له‌ تورکیا له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌تردا خه‌ته‌نه‌ ئەنجام ده‌دری و ئەمه‌ش ده‌توانی کاربگه‌ری ده‌روونی لێ بکه‌وێته‌وه. ته‌نانه‌ت خه‌ته‌نه‌چی که‌ پزیشکی نه‌شته‌رگه‌ری یان نه‌ریتییه‌ ده‌توانی به‌ هۆی کارکرده‌که‌یه‌وه‌ کاربگه‌ری له‌ سهر ته‌ندروستی منداله‌که‌ دابنیت. هه‌ر بۆیه‌ ئەم توێژه‌رانه پرسیارنامه‌یه‌کیان ئاماده‌ کرد که‌ دایک و باوکی هه‌زار و 235 که‌سه‌ (1۲۳۵) مندالی خوار ته‌مه‌نی شازده‌ سال له‌ کلینیکی مندالانی زانکۆی گیزی و ده‌ ناوه‌ندی فریاکه‌وته‌نی سه‌ره‌تایی له‌ نه‌نقه‌ره‌ له‌ کاتی دیمانه‌ی چاو به‌ چاو پریان کردوه‌ بۆ ئەوه‌ی هه‌ندێ زانیاری له‌ مه‌ر نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌ له‌م ولاته‌ و شتگه‌لینکی دیکه‌ی وه‌کوو کاتی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌، خه‌ته‌نه‌چیه‌کان و هۆکاره‌کانی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ و په‌یوه‌ندی ئیوان ئەم کاره‌ و هه‌ستی باوکه‌کان له‌ کاتی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ کۆ بکریته‌وه. به‌ پێی ده‌ره‌نجامه‌کانی ئەم توێژینه‌وه‌، مامناوه‌ندی ته‌مه‌نی خه‌ته‌نه‌ له‌م ولاته‌دا شه‌ش ساله‌ و ته‌نها 14.8 له‌ سه‌دی مندالانی خوار ته‌مه‌نی یه‌ک سال خه‌ته‌نه‌ کرابوون. نایین و نه‌ریت هۆکاری سه‌ره‌کی به‌رده‌وامبوونی دابونه‌ریتی خه‌ته‌نه‌ بوون و ته‌نها 15.2 له‌ سه‌دی خیزانه‌کان سوودی پزیشکی خه‌ته‌نه‌یان له‌ هۆکاره‌ نه‌ریتییه‌کان پێ سه‌رتربوو. له‌ 13.3 له‌ سه‌دی حاله‌ته‌کاندا خه‌ته‌نه‌کردن له‌ لایه‌ن خه‌ته‌نه‌کارانی نه‌ریتییه‌وه‌ ئەنجام دراوه‌ و زۆریک له‌و باوکه‌نه‌ی که‌ ئەزموونی خه‌ته‌نه‌کردن له‌ بێر مابوو دانیان به‌وه‌دا ناوه‌ که‌ لێی ترساون؛ ئەوان خه‌ته‌نه‌یان پێ نازاربه‌خش بوو و هه‌روه‌ها هه‌سته‌کانیان له‌ کاتی خه‌ته‌نه‌کردنی منداله‌کانیاندا له‌ ئەزموونی تابه‌تی خۆیان نزیک بوو. به‌ گوێره‌ی ئەم توێژینه‌وه‌ تا ئیستاس دابونه‌ریته‌کان رۆلێکی گرینگیان له‌ کاتی ئەنجامدانی نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌، که‌سی خه‌ته‌نه‌چی و هۆکاره‌کانی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ هه‌یه‌، به‌لام تپه‌رپوونی کات و ئاستی خوێنده‌واری کاربگه‌رییه‌کی ماناداری له‌ سهر خه‌ته‌نه‌ و ئاراسته‌ نه‌ریتییه‌کانی خه‌ته‌نه‌دا نه‌بووه. (شاین، 2003). له‌ راستیدا ئەم توێژینه‌وه‌ پێشان ده‌دا له‌ جیهانی مۆدێرندا هه‌میشه‌ له‌ مه‌ر نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌ هه‌یشتا زانستی ئەزموونی و ئاراسته‌ نایینییه‌کان و ئەو باوه‌رانه‌ی که‌ لێی سه‌رچاوه‌یان گرتوه‌وه، له‌ ئاراسته‌ی زانستییه‌کان و هه‌لکشانی ئاستی زانیارییه‌کان و خوێنده‌واری و زانستی زانستیانه‌ی تاکه‌کان

کارێگه‌رتن و کارکردی ئەم که‌سانه له ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌دا دیاری ده‌که‌ن.

سه‌باره‌ت به‌ خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونیه‌کانی خه‌ته‌نه، دایکیک وتی:

کۆره‌که‌م ته‌مه‌نی سێ ساڵ و شه‌ش مانگه، هه‌تا پینج مانگ پێش ئێستا زۆر به‌ باشی قسه‌ی ده‌کرد و یاری ده‌کرد و ئه‌وه‌ی پێم ده‌گوت ده‌یکرد، به‌لام دوا‌ی خه‌ته‌نه‌کردنه‌که‌ که‌ سپیان کردبوو، به‌ هۆی ترسی زۆره‌وه‌ پینج یان شه‌ش وشه‌ی بۆ دی و په‌یتا په‌یتا هه‌ل‌ده‌به‌زێته‌وه. یاری له‌گه‌ل مندا‌ل‌اندا نا‌کا، لاسار و سه‌رسه‌خت بووه و به‌ هه‌ره‌شه‌ ئیشه‌کان ده‌کات. ب‌لێی ئۆتیزم بیت؟ (مال‌په‌ری نی‌نی‌یان، ۲۰۱۶)

ئهمه‌ ئه‌و په‌رسپاره‌یه‌ که‌ دایکیک له‌ مال‌په‌ری نی‌نی‌یان کردوویه‌تی و له‌ در‌پژه‌دا به‌شیک له‌ وه‌لامی دکتۆر له‌یلا بێنه‌نام، ده‌روونناسی خێزانی بۆ ئەم دایکه‌ ده‌خو‌ئینه‌وه‌:

"ئه‌گه‌ر کۆره‌که‌ت تا ئەم ته‌مه‌نه‌ هه‌یج کیشه‌ و دوا‌که‌وتنی له‌ گه‌شه‌کردنی جووله‌ی و قسه‌کردندا نه‌بووبی و دوا‌ی خه‌ته‌نه‌ که‌متر قسه‌ ده‌کا و سه‌رسه‌خت بووه، ئه‌وه‌ مانای وا‌به‌ له‌ پرۆسه‌ی په‌یوه‌ندی‌سازدا کیشه‌ی نه‌بووه و ناتوانین ب‌لێین کۆره‌که‌ت ئۆتیزمی هه‌یه، به‌ ئه‌گه‌ری زۆر سنوورداربوونی بازنه‌ی وشه‌کانی، لاساربوونی و که‌مبوونه‌وه‌ی په‌یوه‌ندیه‌کانی په‌یوه‌ندی به‌ خه‌ته‌نه‌کردنه‌وه‌ هه‌یه و به‌ جو‌ریک خه‌ریکه‌ به‌رامبه‌ر به‌م کاره‌ کاردانه‌وه‌ ده‌نۆنتی و وه‌کو‌وه‌ هه‌موو ئه‌و گه‌وره‌سالانه‌ی که‌ تووشی کیشه‌ ده‌بن و هه‌سته‌کانیان ده‌رنابرن و ئه‌گه‌ری ئه‌وه‌ هه‌یه‌ که‌ توره‌ بن و کاردانه‌وه‌یان هه‌بن، کۆره‌که‌ت له‌ په‌یوه‌ندیه‌کی سۆزداریدا توانای ده‌رب‌ریی هه‌سته‌کانی نییه، به‌م شیوه‌ کاردانه‌وه‌ی خۆی نیشان ده‌دا، چونکه‌ به‌ هه‌ر حال ئه‌و دیمه‌نی ناخۆشی وه‌کو‌وه‌ ژینگه‌ی نه‌خۆشخانه‌ و ژووری نه‌شته‌رگه‌ری و خه‌ته‌نه‌کرانی به‌ئه‌زموون کردووه‌ که‌ ته‌مه‌نیکی باش بۆ ئەم کاره‌ نه‌بوو. پێشنیارتان پێ ده‌که‌م مندا‌له‌که‌ت به‌یه‌ته‌ لای پزیشکی ده‌روونناسی مندا‌ل بۆ ئه‌وه‌ی بتوانی کیشه‌کانی مندا‌له‌که‌ له‌ ئیوه‌ بیهستی و پاشان مندا‌له‌که‌تان بیهینی و بتوانی چاره‌سه‌ریکی بۆ دا‌بین بکات" (پێشتر).

روون‌کردنه‌وه‌ی ئەم ئەزموونه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ وه‌کو‌وه‌ چۆن خه‌ته‌نه‌ له‌ هه‌ره‌تی مندا‌لیدا و له‌یه‌که‌م سا‌له‌کانی ژیا‌نیدا ده‌توانی کارێگه‌ری خراپی هه‌بن، له‌ سا‌لانی دواتر و له‌ ته‌مه‌نی سه‌رت‌ریشدا کارێگه‌ری خراپی ده‌بیت. له‌ رینگه‌ی تیشک خسته‌سه‌ر ئه‌و گوتاره‌کانی سه‌ره‌وه‌ ده‌بینین که‌ ئەم کردار و ئەزموونه‌ کارێگه‌ری گرینگی له‌ سه‌ر هه‌ستی مندا‌ل دا‌ده‌نی، له‌وانه‌ ترس و دل‌ه‌راوکی که‌ کاردانه‌وه‌ و به‌کاره‌یتانی میکانیزمی به‌رگه‌یکاره‌نی وه‌کو‌وه‌ لاساری و لاوازبوونی په‌یوه‌ندی زاره‌کی لێ که‌وتۆته‌وه‌ و بووته‌ هۆی ئه‌وه‌ی بنه‌ماله‌ و دایک و باوک له‌ سا‌لانی دواتر دا‌تووشی خه‌رجی چاره‌سه‌ر و ده‌روونناس بن که‌ بێگومان کارێگه‌ری قه‌ره‌بوونه‌کراویشی لێ ده‌که‌وتۆته‌وه‌.

خه ته نه و په یوه نندییه کې له گه ل ترسی گړی له پیاوختی کوون
 په کم تیشک خسته سهر په هنده د ورو ناسییه کانی خه ته نه ده توانین له تیوری گړی
 نودی پ فری ددا بیینین. به پروای فری د له قوناعی قه زیبی دا¹ کوران زیاتر سهرنجی

1- به پی تیوری فری د که سایه تی زوری مرغه کان هه تا ته مهنی پینج سالان دروست ده بیت. نه زمونه سهره تاییه کان له گه شه کردنی که سایه تیدا رولنیکی گرینگ ده گپن و کاریگریه کانیان له رفتهاره کانی دواتری مرغ له ژاندا بهرده وام ده بیت. تیوری گه شه ی که سایه تی فری د یه کیک له تیوره به ناو بانگه کان و له هه مان کاتدا له مشتمو بزوی ن ترین تیورییه کانه. فری د پی و ابو که که سایه تی مرغ له قوناعه کانی مندالیدا دروست ده بیت که له قوناعه دا وزه چیژ خوازه کانی "خود" (id) له سهر به شه حه شه رییه تاییه ته کانی چر ده بیته وه. نه م وزه د ورو نیب سیکسیه یان "لیبیدو" (ناره زوی سیکسی) وه ک هیژ یکی بزوی نهر که له پشت رفتهاره کانه په چاو کراوه.

نه گهر نه م قوناعانه به سهر که وتوی ته او باکرین، نه نجامه که ی ده بیته که سایه تییه کی ته ندروست و نه گهر هه ندی ک لایه له قوناعی گونجاوی خویدا چاره سهر نه کرابن، نه او ده توانی بیته هوی "قه تیسیبون". قه تیسیبون واته چر بونه وه ی هه میسه یی له سهر قوناعیکی د ورو نی - سیکسی رابردوو. هه تا نه و کاته ی نه م ململانییه چاره سهر نه کری، که سه که له م قوناعه دا به "گرفتاری" ده مینیته وه. بۆ نمونه که سیک که له قوناعی ده مدا قه تیسی بووه له وانه یه زور پشت به که سانی دیکه به سستی و له ریگه ی جگه ره کیشان، خواردن، یان خواردنه وه به دوی بزواندنی ده میدا بگه ریت.

قوناعی ده می

له م قوناعه دا تا که ریگه بۆ په یوه نندیی کور په له گه ل جیهانی دهر وه له ریگه ی ده مه و له نه نجامدا کار دانه وه ی مژین گرینگییه کی تاییه تی ده بیت. ده م بۆ خواردن پیویسته و کور په له ریگه ی چالاکییه تیر که ره کانی وه کوو مژین و تامکردن چیژ له بزواندنی ده م بیینیت. له بهر نه وه ی کور په به ته واهوتی وابه سستی په رستاره که یه تی (نه و که سه ی خوراک ی پده دات)، جوره متمانه و ناسو وده ییه که له ریگه ی نه م هاندانی ← ده میوه له کور په دا گه شه ده کات. لیکدژی سهره کیی له م قوناعه دا بریتیه له پرؤسه ی شیر بریند ده بی کور په که متر وابه سستی په رستاره که ی بیت. نه گهر قه تیسیبون له م قوناعه دا پرو بدا، فری د پی وایه له داهاتو ودا که سه که روو په رووی کینشه گه لی وه کوو وابه سستی یان شه رانگیزی ده بیته وه، قه تیسیبونی ده می ده بیته هوی کیشی خواردن، خواردنه وه، جگه ره کیشان، یان جاوینی نینوک.

قوناعی کومی

له م قوناعه دا به پروای فری د، سهرنجی سهره کی لیبیدو له سهر کونترؤل کردنی جول ه ی میز و دهر دانه. دژوازی سهره کی له م قوناعه دا فیر کردنی شیوازی چوونه توالیته. مندال ده بی فیری کونترؤل کردنی پیداویستییه جه سته ییه کانی خوی بیت. گه شه کردنی نه م کونترؤل ده بیته هوی هه سترکردن به سهر به خوی و پیشکه وون. به پروای فری د سهر که وون له م قوناعه دا به روانگه ی دایک و باوک له فیر کردنی شیوازی چوونه توالیت به ستر او ته وه. په کم ناراسته پیویستی به پاداشت و هاندانی مندال بۆ به کاره ینانی توالیت له کاتی گونجاوه، ناراسته ی دووه میس سزادان، گالته پیکردن، یان شه ره مزار کردنی مندال که به هوی به کاره ینانی توالیته. نه گهر دایک و باوک ناراسته یه کی زور نهر م و نیان هه لپژیرن، "که سایه تی کومی به تالکردنه وه" گه شه ده ک که ده بیته که سایه تییه کی ویرانکهر و شپزه و هه له خهرج و نه گهر دایک و باوک که زور توندوتیژ بن یان زور

كۆنەندامى زاووزى دەدەن و گرىپى لەپياوھتى كەوتن، كە بە بېراى فرۆيد خەتەنە بىچمە سووكە كەيەتى، ترسيكى قورسيان بە سەردا دەسەپىنىت. ھەروەھا لىكۆلپىنەوھەكان ئەم بابەتە گرىنگەيان پشتراست كرددووتەوھە كە دەتوانىن ناماژە بە لىكۆلپىنەوھەكانى كۆدپىك و

زوو مندالەكە فېرى چوونە توالىت بكن، "كەسايەتییەكى كۆمى - لىپراوھى" گەشە دەكا كە لىپراو، تەكوزو و جىدى و ھەسەسەبى دەبىت.

قۇناغى ئەندامى نىرىنە

لەم قۇناغەدا، سەرنجى سەركىبى لىبىدۆ لە سەر كۆنەندامى زاووزىيە. مندالان جىاوازى نىوان ژن و پىاويان بۆ دەردەكەوېت. فرۆيد پىي و ابو كوران ھەك پاكابەرىك بۆ سۆز و خۇشەويستى دايك سەبرى باوك دەكەن. گرىپى ئۆدپ باسى ئەم ھەستە دەكا وائە خاوەندارىپى بە سەر دايك و ھۆگرى بۆ گرتەوھى جىگەى باوك. لە لاپەكى ترەو مندال دەترسى لەبەر ئەم ھەستە لە لاپەن باوكەوھە سزا بدرى، ترسيك كە فرۆيد ناوى ناوھ "دەپراوكتى لە پياوھتى كەوتن".

بۆ ھەسەفكردى ھەستى ھاوشىوھە لە كچانى كەم تەمەندا زاراوھى (گرپى ئىلكترا) "Electra complex" بە كار ھاوھە. فرۆيد ئەم ئەزموونەى كچان بە "خۆزگەخواستن بۆ ئەندامى نىرىنە (قەزىب)" ناو دەبات. لە كۆتايىدا مندال لەگەل باوك يان دايكى ھاوړەگەزىدا (كوړ لەگەل باوك، كچ لەگەل دايك) زىاتر مەعريفە و ناسپارى سىكىسى بە دەست دەھىنىت. سەبارەت بە كچان، فرۆيد پىي و ابوو كە خۆزگەى قەزىب (ئەندامى نىرىنە) ھەرگىز بە تەواوى لە ناو ناچى و ھەموو نافرەتان لەم قۇناغەدا بە قەتس ماوى دەمىنەوھە. دەروونناسانى ھەكوو خاتوو كارىن ھۆرنای ئەم تىورىيەى بە نادروست زانىوھ و پەتى كرددۆتەوھە و ئەم تىورىيەى ھەك سووكايەتى بە ژنان لە قەلەم دەدرىت. خاتوو ھۆرنای لە بەرامبەردا ئىدعاى ئەوھ دەكا كە پىاوان لەبەر ئەوھى ناتوانن بوونەوھرىكى دىكە بىخەنەوھ لەگەل ھەستى خۆپىكەمى و ناتەواوى دەست و پەنجە نەرم دەكەن.

ماوھى شاراوھى

لەم ماوھدا ھۆگرىيە "لىبىدۆكان سەركوت كراون. گەشەى "خۆ" (ego) و ئەو پەپەرخۆ "supereg" لەم قۇناغى ناسوودەبىدا رۆل دەبىنىت. ئەم قۇناغە ئەو كاتە دەست پىن دەكا كە مندال دەچىتە قوتابخانە و زىاتر گرىنگى بە پەپوھەندى لەگەل ھاوتەمەنەكانى و يارى و ھتد دەدات. قۇناغى شاراوھى كاتى دۆزىنەوھە كە وزى سىكىسى ھىشتا بوونى ھەيە، بەلام بەرەو بوارەكانى دىكەى → ھەكوو پەپوھەندىيە كۆمەلەپەيەئىيەكان داشكاوھ. ئەم قۇناغە لە پەپەپىدانى توانا كۆمەلەپەيەئىيەكان و پەپوھەندىيەكان و متمانە بەخۆبووندا گرىنگە.

قۇناغى زاووزى

لە دوا قۇناغى گەشەسەندنى دەروونى - سىكىسىدا، ھۆگرىيەكى زۆر بۆ رەگەزى بەرامبەر سەر ھەلدەدات. لە كاتىكدا لە قۇناغەكانى پشوویدا تەنھا سەرنج لە سەر پىداوېستىيە تاكەكەسىيەكان بوو، لەم قۇناغەدا گرىنگىدان بە بىختەوھرى ئەوانى دىكە گەشە دەكات. ئەگەر قۇناغەكانى تر بە سەركەوتووي تەواو بووبن، ئەوا كەسەكە دەبىي بىتتە كەسىكى ناسپارى و دۆست و مېھرەبان و خۆبەخش. مەبەست لەم قۇناغە دروستكردى ھاوسەنگى لە نىوان لاپەنە جىاوازەكانى ژيانە (<http://com.about.psychology>).

هاوکارانی بکهین که له سالۍ 2012 له توژیښنه ویه کدا ئه مه یان بؤ ده رکهوت که مندالانی خه ته نه کراوی خوار ته مه نی حهوت سالان پیمان خوښ بوو له ته مه نی سه رتردا خه ته نه بکرین. هه ندیک له لیکو لینه وه کان ده ریانخستوه که ئه نجامدانی ئه م کاره له ته مه نی بچوو کدا له لایه ن مندالانه وه ک کرده ویه کی توندو تیژانه یه و وه ک له پیاو ه تی کهوتن لینی دهروانریت. له م توژیښنه وه دا نزیکه ی 26 له سه دی مندالان له سه رده می قه زیبی خه ته نه کرابوون و نزیکه ی 10.4 له سه د و 9.1 له سه دیان که به ریز پیمان وا بوو ئه ندامی زاوژی پیاوانه یان بچوو کتر ده بی یان لا ده بری که ده توانین ئه م ترسه گری بدهینه وه به گری له پیاو ه تی کهوتن. له وهش گرینگتر ترس و نیگه رانی له کاتی نه شته رگه ری خه ته نه و ئیش و نازاری دوا ی خه ته نه له ناو ئه م کومه له مندالانه دا که له قوناغی ئودیپی یان قه زیبیدا خه ته نه کراون، زیاتر له گرو په ته مه نیه کانی دیکه بووه. له ئه نجامدا نه ته نیا له م توژیښنه وه به لکوو له هه ندی توژیښنه وه ی دیکه شدا وا پینشیار دراوه که له م قوناغی هه رته می مندالیدا جگه له هوکاری پزیشکی نه بی، خه ته نه نه کرین (خوداته هه مینه، 1390 ی هه تاوی، ل 57)

خه ته نه و مه ترسیی زیان له ناو مندالاندا

توژیښنه وه ئاناتومیکی، ده ماری کیمیایی و فیزیولوژیکی و رهفتاریه کان پشتراستیان کرده وه که کاردانه وهی کورپه به رامبه ر به نازار هاوشیوهی کاردانه وهی گه و ره ساله کان به لام زیاتر له وانه. ئه و کورپانه ی که به بی سرکردن خه ته نه ده کرین نه ک ته نها نازاریکی زور ده چیژن، به لکوو ئه گه ری خنکان و کیشه ی هه ناسه دانیان زیاد ده کا و ئه م پرسهش له هه ندی حاله تدا گه شه که ی لی که و تووه ته وه. توژیښنه وه پزیشکیه کان ده ریده خه ن که زیادبوونی به رچاوی لیدانی دل و ریژه ی هو رمونی ستریس له خو یندا یه کیچ که کار یگه ریبه کانی خه ته نه یه؛ هه روه ها به رزبونه وه ی لیدانی دل هه تا 55 جار له خوله کیچکدا تۆمار کراوه که 1.5 قاتی دوخی ئاساییه. دوا ی خه ته نه، ئاستی کورتیزول له خو یندا سی بؤ چوار هینده ی پیش خه ته نه کردن زیاد ده کات. خه ته نه یه کیچ که نه شته رگه ریبه هه ره نازار به خشه کانه که له سه ر کورپه ئه نجام ده ریت. توژیژه ران باسیان له وه کرده وه که ئه م ئاستی نازاره ته نانه ت له لایه ن نه خو شه گه و ره ساله کانیشه وه شیوا ی به رگه گرتن نییه. هه ندیک له کورپه کان له کاتی خه ته نه کردندا ناگرین، چونکه به هو ی نازاری سه رکوتکه ری خه ته نه وه ده په شوکین. "به پی پیناسه کلینیکیه کان و راپورتی

تویژه‌ران، ته‌نانه‌ت کاتیک دهرمانی سړکهر (دهرزیی شوینی باشرین بژارده‌ی تاقیکراوه) له کاتی خه‌ته‌نه‌دا به‌کار ده‌هینری زیانیک‌ی دهررونی (تړوما) له‌سه‌ر مندال به‌جی ده‌هیل‌یت. دهرمانی سړکهر ته‌ننه‌ها ه‌ندیک جوری نازار و کاریگه‌رییه‌که‌ی که‌م ده‌کاته‌وه و کاریگه‌رییه‌که‌یان لیکدژه و هه‌روه‌ها کاریگه‌رییه‌کانیان پیش ده‌ست‌پیکردنی نازاری دوی نه‌شته‌رگه‌ری که‌م ده‌بیته‌وه. بیه‌وش کردنی گشتی هه‌رگیز وه‌ک ریگه‌یه‌کی پاریزراو بو کورپه‌پیشنار نه‌کراوه. (سیمبرو وهاوکاران، 1393ی هه‌تاوی، ل 80)"

وینه‌ی ژماره 07: نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه و نازاری کورپه (مالپه‌ری افرا).

هه‌ندیک وائیدعایان کردوه که مندالان نازاریان له‌بیر نامیننی، به‌لام نه‌مروپ ده‌رکه‌وتوه که نه‌م پرووداوه‌یان له‌بیر ده‌میننی و به‌رامبه‌ر به‌نازاره‌کانی داهاتوی ژیانیان زیاتر هه‌ستیار ده‌بن. نه‌م لیکولینه‌وه ده‌ریده‌خا که کاریگه‌رییه‌کانی به‌نه‌زمون کردنی نازاری خه‌ته‌نه له‌ناوشیارگه‌ی تاکه‌کاندا تومار ده‌کری، هه‌ر چه‌نده‌ره‌نگه نه‌م نازاریان به‌وردی له‌بیر نه‌میننی، به‌لام مانه‌وه‌ی کاریگه‌رییه‌کانی نازاری خه‌ته‌نه به‌جوریکه که هه‌ستیار و به‌رگه‌گریی نه‌وه‌که‌سانه له‌سالانی دواتری ژیانیان له‌ناست نازاره‌کان ده‌که‌ویته ژیر کاریگه‌ریی تومارکرانی نه‌م نازاره له‌نه‌ستی ناوشیارگه‌یاندا و زیادتر ده‌بیته. له‌تویژینه‌وه‌کانی ترده‌ده‌رکه‌وتوه که کاره نازاره‌خسه‌کان له‌سه‌رده‌می کورپه‌پیدا، کاتیک زین له‌پروی شوینییه‌وه له‌حالی گورپانکارییه، ده‌بیته‌هوی تیکچوونی خوو و خده‌ی مندالان¹. به‌پیی نه‌م هه‌لینجاننده‌ن تیکچوونی خووخده و میزاج وه‌ک یه‌کیک له‌کاریگه‌رییه‌ناراسته‌وخو و لیکه‌وته‌راسته‌وخوکانی خه‌ته‌نه بو‌سه‌ر مندالاندا له‌قه‌له‌م

1- بروانه:

Psychology Today (2015), Circumcision's Psychological Damage, Find it: <https://www.psychologytoday.com/gb/blog/moral-landscapes/201501/circumcision-psychological-damage> (Date of access: 07/11/2020.)

ده دړیت.

ئو حمده شکاری که ماوهی چند ساله مندالان خه تهنه ده کا، پئی وایه نازار ههستی که که له یه کهم ساته کانی له دایکبو ونه وه له گه ل مرؤقدا یه و له راستیدا یه کیچ له و پینج ههسته یه که هه مانه. شکاری سه بارهت به م با به ته ده لی:

ئیش و نازار به کیچ له وه ههستانه یه که قهت سازگار نابیت. له وانه یه بجیته شوئینک که خواردنی لی دروست ده کهن. دوا ی ماوه یه ک ئیتر بوئی خواردنه که نایه به لوتتدا. که سیک که له دهر وه دئ ده لی "بوئی قورمه سه بزى¹ دیت". بوچی تو به بوئه که ی نازانی؟ له بهر ئه وه ی تو له شوینه که دای و [خانه] کانی ههستی بوئ کردنت له گه ل ژینگه که دا سازگار بووه، چیر ههستی پی ناکه یهت. به لام تاکه ههستی که هیه کات خوئی ناگونجینی و هه میسه بوونی هیه [ئیشه]، تو تقوورچک له که سیک ده گری ههتا ئه و تقوورچک ده گری ئه و ههست به نازاره که ده کات. بوئه له له دایکبو ونه وه تا ئه و کاته ی ئه و که سه زیندووه و هه ناس ده کیشی، ههست به نازار ده کات.

ئو وتاره ی سه ره وه ئه وه مان بو دهرده خا که له پوئین کردنی ههسته کاندان نازار ده چپته ریزی ههسته جیگیر و به رده وامه کان که جیاوازیه کی ماناداری له گه ل جوړه کانی دیکه ی وتهزا ههستی هه کان هیه. ههروه ها دکتور یه حیایی یه کیچ له پزیشکانی پسپوری بواری مندالان پئی وایه سه بارهت به نازاری کوړپه و هه لسه نگاننده که ی له گه ل مندالان به راوردیکی گشتیمان نییه. به ریزیان سه بارهت به و ئیدعا یه که کوړپه ههست به نازار ناکا ده لی:

له هه مان کاتدا که له روانگه ی پزیشکانی مندالانه وه، شتی وا قبوولکراو نییه و ئه ویش ئه وه یه که مندال هیه چی له بیر نامینیت. به لام ئه م گوشاره ده چپته ناو ناوشیارگه و ئان کانشیزنس² ئه مه سترسی لی ده که ویتنه وه یان نا، زور کهس پیمان وایه که ده چپته ناو ناوشیارگه وه.

کاریگه ریه کانی خه تهنه له سه ر په یوه ندیبه کانی نیوان دایک و کوړپه
ناسینی برینی قوولی دهر وونی که ئه نجامی خه تهنه یه، پرسیار له باره ی کاریگه ریه کانی خه تهنه بو سه ر په یوه ندیبه کانی دایک و کوړپه زیاتر دهر وورژینیت. دهر وونپزیشکی که به ناوی ریما لیبو که زیاتر له بیست سال تافی کردنه وه ی کلینیکی هیه، که شتووه ته ئه و

1- خواردنیکی ئیرانییه. (وه رگپر)

ئه‌نجامه‌ی که ...

به‌بێ گوێدانه مه‌به‌ستی دایک، کاتیک مندالیک ده‌که‌وێته به‌ر ئازاریکی به‌رگه‌نه‌گیراو و سته‌مکارانه، وا ده‌زانی دایک تاوانباری ئازاره‌که‌یه و به‌رپرسیاریتی له‌ ئه‌ستۆ ده‌گرێت. ئه‌م لیکه‌وتانه بو‌ دروستبوونی کیشه و تیکچوون گرینگن. خه‌ته‌نه به‌ر به‌سته‌تیکه‌ گه‌وره له‌ به‌رده‌م گه‌شه‌سه‌ندنی متمانه‌ی ئیوان دایک و منداله. ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر پزیشک ئه‌و منداله خه‌ته‌نه بکا یان باوک بریاری کۆتایی بو‌ خه‌ته‌نه‌کردن دای، منداله‌کان له‌م ئه‌زموونه ئازاره‌خشه‌دا دایکی خۆیان به‌ خه‌تابار ده‌زانن. به‌و پێیه‌ی ئه‌مه ئه‌زموونیکه سه‌خت و ناخۆشه، په‌یوه‌ندی ئیوان ئه‌م رووداو و دایکیش ناخۆش ده‌بیت (جاوید تبه‌رانی، 2020).

هه‌ندیک له‌ توێژه‌رانی ئه‌مریکی، له‌ هه‌وله‌ به‌رده‌وامه‌کانیدا بو‌ دۆزینه‌وه‌ی لانیکه‌م یه‌ک سوودی پزیشکی بو‌ خه‌ته‌نه، زیانه‌ لاهه‌کیه‌ جه‌سته‌یی و ده‌روونیه‌ هه‌زه‌کیه‌کانی خه‌ته‌نه‌یان پشتگوێ خستوه. به‌شیک له‌م توێژه‌رانه له‌ کۆتاییدا هه‌ولیان داوه بانگه‌شه بو‌ ئه‌م بابته‌ بکه‌ن که خه‌ته‌نه رێگری له‌ گواسته‌وه‌ی رێژه‌یه‌کی زۆر که‌می نه‌خۆشیه‌ نزیکیه‌کان ده‌گرێ و ته‌نانه‌ت دوا‌ی ئه‌وه‌ش، به‌م بیانوه‌ پزیشکیه‌ که خه‌ته‌نه رێگری له‌ گواسته‌وه‌ی نه‌خۆشیه‌ نزیکیه‌کان ده‌کا ئه‌و دامه‌زراوانه‌ی که سه‌رچاوه‌ی دارایی نادیاریان هه‌یه، ئه‌رکی بانگه‌شه‌کردن و جیه‌جێ‌کردنی خه‌ته‌نه‌ی پیاوانیان له‌ ولاتانی ئه‌فریقا گرتۆته ئه‌ستۆ، که‌چی ده‌یاتتوانی به‌ ئاسانی بیکه‌ن به‌ بانگه‌شه‌ی به‌کارهێنانی کۆندۆم و خۆپارێزی سێکسی و په‌یوه‌ندی سێکسی پارێزراو. ئایا تێچووی ئاسانکاری بو‌ به‌کارهێنانی کۆندۆم بو‌ ولاتانی ئه‌فریقا، که‌ له‌ رێگری له‌ گواسته‌وه‌ی نه‌خۆشیه‌ نزیکیه‌کان ئه‌نجامی لێپراوه‌ی هه‌یه، که‌متر بو‌و یان دا‌بین‌کردنی تێچووی خه‌ته‌نه بو‌ ده‌یان ملیۆن پیاو، که‌ هه‌یج ئه‌نجامیکه‌ لێپراوه‌ی لێ ناکه‌وێته‌وه‌ و ده‌بیته‌ هۆی خه‌ساره‌تی جه‌سته‌یی و ده‌روونی و هه‌روه‌ها ئاره‌زووی سێکسییان تیدا که‌م ده‌کاته‌وه‌؟ باش وایه ئه‌م خاله‌ش بزاین که خه‌ته‌نه تاکه نه‌شته‌رگه‌ریه‌که له‌ میژوودا نیه‌ که هه‌تا ئیستا به‌ پالنه‌ری نایینی وه‌ک نامرازیکی به‌ربلا‌و بو‌ خۆپاراستن له‌ نه‌خۆشی پالپشتی لێ کراوه. به‌ واتایه‌کی دیکه خه‌ته‌نه تاکه نه‌شته‌رگه‌ریه‌که له‌ میژوودا که‌ گوتاره ناینیه‌کان هه‌واقۆلی گوتاره پزیشکیه‌کان و هه‌میشه پالپشتی لێ کراوه. بینگومان پو‌یسته لیکۆلینه‌وه‌ی زانستی زیاتر بو‌ روون‌کردنه‌وه‌ی کاریگه‌ریه‌ جه‌سته‌یی و ده‌روونیه‌کانی خه‌ته‌نه ئه‌نجام‌بدری، به‌لام ئه‌وه‌ی جێی مشتومر ناهێلێته‌وه‌ ئه‌وه‌یه که خه‌ته‌نه، وه‌ک نه‌شته‌رگه‌ریه‌کی نه‌گه‌راوه که به‌ سه‌ر مندالاندا ده‌سه‌پتێری، پێشیل‌کردنی یه‌که‌پارچه‌یی جه‌سته‌یی ئه‌وانه. بو‌ خه‌ته‌نه بریار

له سهر خه ته نه کردنی مندال له کانمان نه ددین با کاتیک ده گه نه ته مه نی بالقبون خو یان بریار بدن (بۆیلی، 2002، ل 329). که دایک و باوک له بری مندال له کانمان بریار بو خه ته نه کردنیان ددهن، نه وه پیشاندهری هه ژاری و بی ناگایان له دیاردهی مندالی و مافه کانی مندالانه. نه م کردهوه له ژیر کاریگه ریی روانگهی دایک و باوکان به رامبه ر به جهسته و مافی خاوه ندرایی به سهر جهسته یه که خه ته نه کردنی مندال به مافی خو یانی ده زانن و یه کپار چه یی جهسته یی له شی مندال پیشیل ده کهن.

خه ته نه و نه گه ری گو شه گیر بوونی مندال

یه کیک دیکه له لیکه وته گرینگه کانی خه ته نه که له هه ندیک له لیکۆلینه وه کاندای باسی لی کراره - دابرا نی مندال یان با شتر وایه بلین گو شه گیری مندال له ژینگه ی دهورو به ریه تی. مندالی خه ته نه کراو ده توانی له مندالی خه ته نه کراو توندوتیژتر و لاسارتر بی، چونکه تور په یی مندالان که به هوی په یوه ندیه ناجیگیر و نه پاریزراوه کانه دوو رۆژ تا چوارده مانگ ده خایه نی و ته نانه ت نه م ناسه واران ه رهنگه هه می شه یی بن. نه گه ری گو شه گیری و نه بوونی متمانه به خو یی و هوگری بو توندوتیژی له تافی گه و ره سالی دا، له زیانه دهورو نییه کانی خه ته نه ن. له راستیدا گرژی و تور په یی مندال یه کیک له میکانیزمه کانی به رگری مندال و نارازیبوونی له کردهوه ی خه ته نه وه ک نه زموونیکی نه ناسراوه که تیکه ل به نازار و ههستی له پیاو ته تی که وته که به دوو شیوه ده توانی له مندالدا خو ی بنوینی و کاریگه ریی لاوه کیی به رده وامی دیکه ی هه بی: یه کیکیان به گو شه گیری و نه وه ی دیکه ی به شیوه ی لیکدژ خو ی پیشان ده دا واته شه ره نگیزی و توور په یی. له هه مان کاتدا کاریگه ری له سهر متمانه به خو یی و خو به گه و ره زانی نی مندالان له په یوه ندی کردنیاندا ده بیت.

خه ته نه و زیانه دهورو نییه دریز خایه نه کان

خالیکی گرینگی دیکه سه باره ت به خه ته نه نه وه یه که به و پییه ی نه م رووداوه زیاتر له سه رده می مندالی مرۆفه کاندای روو ده دا، وه بیر هینانه وه ی خه ته نه له نهستی ناوشیارگه تاکه کاندای ده چه سپی و هه ر بۆیه په یوه ندی نیوان ههسته کانی نیستا و خه ته نه روون نییه. لیکه وته کانی خه ساره تی دهورو نیی خه ته نه له وانه یه دریز خایه ن بی یان بچیته ناخی مرۆفه کان و نه مهش و ده کا که جیا کردنه وه ی نه م بابه ته گرینگه له سیفه ته تاکه که سییه کان یان نه و لیکه و تانه ی که هه ی رووداوه کانی دیکه ن قورس ده کات. جگه له وهش له و شو یانه ی که خه ته نه باوه، لیکه وته کانیشی باون و زۆر جار به سروشتی له قه له م ددرین.

له راستیدا لهو کولتور و فرهه‌نگانه‌ی که خه‌ته‌نه وه‌ک کرده‌وه‌یه‌کی سروشتی سه‌یر ده‌کری که ئاراسته و بی‌ر و باوه‌ره ئاینیه‌کان شه‌رعیه‌تیا‌ن پئی داوه، به هۆی فره‌یی ئە‌زمونه‌کانه‌وه، بووه‌ته خوو و لیکه‌وته‌کانیشی وه‌ک شتیکی سروشتی له قه‌له‌م ده‌درین، ئە‌مه‌ش ناهیلێ ره‌هند و کاریگه‌رییه‌ ده‌روونیه‌کانی ئە‌م ئە‌زمونه‌ بینه‌ن و په‌خه‌گرتن له‌م دیارده‌ بغه‌یه و وه‌ک شتیکی په‌سه‌ندکراوی کۆمه‌لایه‌تی سه‌یر ده‌کری‌ت. ناچالاکیی سۆزدار و توندوتیژی بی‌سنوو له کاریگه‌رییه‌ درێژخایه‌ن و باوه‌کانی خه‌ته‌نه‌یه که به‌و لیکۆلینه‌وانه‌ی که کراون ئە‌مانه‌ پشتراست کراونه‌ته‌وه. به‌گشتی ئە‌وانه‌ی تووشی توندوتیژی بوون کیشه‌یا‌ن له‌گه‌ل توندوتیژی هه‌یه و به‌ده‌روونی ده‌که‌نه‌وه یا‌ن له‌ دژی دیترا‌نی به‌ کار دین.

ره‌نگه‌ لیکه‌وته‌کانی ئە‌م توندوتیژی و زیانه‌ ده‌روونیه‌ که به‌ هۆی خه‌ته‌نه‌یه ده‌توانین له په‌یوه‌ندی که‌سانی خه‌ته‌نه‌کراو له تافی مندالی له‌گه‌ل که‌س و کاری خۆیا‌ن، بۆ وینه‌ وه‌کوو ژنه‌کانیا‌ن به‌دی بکه‌ین. هه‌لسه‌نگاندنی ئاماری خه‌ته‌نه‌ له ولاته‌ جیا‌وازه‌کان و کاریگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ له سه‌ر ته‌شه‌نه‌سە‌ندنی هه‌لسوکه‌وتی نادروستی پیاوان به‌رامبه‌ر به‌ ژنان، که بریتیه‌ له توندوتیژی خیزانی، ره‌فتاری سه‌رکو‌تکه‌رانه، گو‌شه‌گیرکردن، کوشتن، ده‌ستدریژی سیکی و هاوسه‌رگیری زۆره‌ملی، گونجاو ده‌بی‌ت. له راستیدا هه‌موو ره‌فتاری ئە‌م پیاوانه‌ میکانیزمی به‌رگری و قه‌ره‌بوو‌کردنه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌ و هاوته‌ریی ئە‌م ئە‌زمونه‌یه. ده‌ ولات له‌ کۆی ئە‌و ولاتانه‌ی جیهان که بۆ ژنان خراپ بریتیه‌ له ئە‌فغانستان، کۆماری دیموکراتیکی کۆنگۆ، عیراق، نیپال، سوودان، گواتمالا، مالی، پاکستان، سعودیه‌ و سوومالی. له‌ کۆی هه‌شت ولات له‌و ولاتانه‌ رپژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له‌ سه‌رووی ۸۰ له‌ سه‌د بووه‌ و دوو ولاته‌که‌ی دیکه‌ش رپژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنیا‌ن له‌ نیوان ۲۰ بۆ ۸۰ له‌ سه‌ده. ئە‌م ئاماره‌ پیشانده‌ر و سه‌لمینه‌ری ئە‌وه‌یه که په‌یوه‌ندی‌کی مانادا‌ر له‌ نیوان ئە‌زموونی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان و ئاستی توندوتیژیا‌ن به‌رامبه‌ر به‌ ژنان بوونی هه‌یه.

زیانه‌ ده‌روونیه‌کانی خه‌ته‌نه‌ به‌ هۆی ئیش و ئازاره‌وه

رۆ‌نالد گۆلد‌مه‌ن پرۆژه‌یه‌کی دیکه‌ی تو‌یژینه‌وه‌یی له‌م به‌راوه‌دا ئە‌نجام داوه. ناوبراو تو‌یژه‌ریکی ناسراوی بواری خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونیه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ خه‌ته‌نه‌یه و هه‌روه‌ها کتیبیکی به‌ ناوی خه‌ته‌نه: خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونیه‌ شاراوه‌کان له‌ سا‌لی ۱۹۹۹ نووسیه‌وه. ئە‌و له‌ تو‌یژینه‌وه‌یه‌که‌دا له‌ پوانگه‌ی ده‌رووناسیه‌وه ئە‌م بابته‌ گرینگه‌ی تاوتو‌ی کردووه و به‌

پنجه وانهی ئەو باوهره باووی که مندالان هیچ وینا و تیگه یشتینکیان له نازار نییه، پئی وایه که ئەوان وهک گهوره ساله کان له نازار تیده گهن و ههروهها لهو حاله تانهی که بو نهشته رگه ریی خه ته نه سرکردن له نارادا نییه، ئەگه ری خنکان و کیشهی هه ناسه دان به دی ده کریت. گۆلدمه ن له م لیکۆلینه وهدا باسی ئەو بابه تهی کردوو ه که بوچی هه ندیک که سی خه ته نه نه کراو ئاره زووی دهر برینی ههستی راسته قینهی خو یانیا ن نییه و چ هه سستیک لهو کۆمه لگایانه دا زاله وا خه ته نه کردنی تیدا باو نییه. شیوازی کاردانه وه له هه مبه ر ئیش و نازار لهو پیاوانه ی که له تافی کۆر په پیدا خه ته نه کردنیا ن به نه زمون کردوو ه، په کیککی دیکه لهو پرسانه یه که چیگه ی سه رنجی ئەم تو یژه ره یه. (گۆلدمه ن، 1999)

چهند دانه له زیانه لاهه کییه کانی خه ته نه ی مندالان که که متر ناوړی لی دراوه ته وه که تیکچوونی خهون و شیردانی دایک به مندال و هه ندیک جاریش دابران لهو ژینگه یه که تیدا ده ژین. په کیککی دیکه له خاله سه رنجرا کیشه کانی خه ته نه له سه رده می ئو دپی یان قه زیبیه که فرۆید پشینیاری کردوو و زیاتر له نیوان ته مه نی سی بو پینج یان شهش سالیدا روو ده دات. ترس و دلله پاوکی له کاتی نه شته رگه ریدا و نازاری دوا ی خه ته نه کردن له م گرو په منداله دا زیاتر له گرو په ته مه نییه کانی دیکه یه (تهقی زاده، 1398 ی هه تاوی).

خه ته نه ی باش و خراپ

ماوه یه ک بهر له ئیستا له بهرنامه یه کی ته له فزیۆنی به ناوی "تب تاب" که له که نالی سیی ناوه ندی ده نگ و رهنگی کۆماری ئیسلامی ئیران په خش کرا، دکتۆر میهدی فهیمی ره خه نی له روودانی خه ته نه ی خراپ له ئیران گرت. له م بهرنامه دا باسی له وه کردوو ه:

خه ته نه ی خراپ قوړی کردوو ه به سه ر ئەم خه لکه دا، خه ته نه پنیوستی به ژیده ره، پنیوستی به پیوه ره، چون ده بی خه ته نه بکری، راده ی خه ته نه چه نه بی؟ کاکه گیان کاتیک هه ر کهس هه ر مۆدیلیک که پئی خو ش بی ده ست با بو تیغ چی روو ده دات؟ له کوراندال لبردنی زۆری پیست ده بیته هوی زوو ره حه ت بوون ... تا چه نه ده هۆکاری ته لاق ده گه رپته وه سه ر ئەم هۆکاره که له رووی سیکسیه وه ساردن. خو هه ره شه هه ر هه ره شه ی دهره کی نییه. ئەگه ر چیژ له خیزانه کاندانه بی، هاوسه ره کان له سیکس کردن له گه ل به کتر تیر نه بن، به خته وه ری له گۆرا نییه. ئەگه ر خه لکیک به خته وه ر نه بوو، ئەوه گه وره ترین هه ره شه یه.

ئهمه بووه بیانوییه ک بو نووسه رانی ئەم تو یژینه وه بو ئەوه ی بتوانن له بواری

خەتەنە کردنی باش و خراپدا لینگۆلینەووە ئەنجام بدەن و داوای رای پەسپۆران و چالاکانی دیکە ی ئەم بوارە بکەن.

ئەحمەد شکاری کە خاوەنی برۆنانامە ی پەرستارییە و خوێشی خەتەنە چییە و ئەزموونی نزیکە ی پینچ بۆ شەش هەزار خەتەنە کردنی هەیه، باوەری بە بوونی خەتەنە ی باش و خراپ هەیه و باوەری وایە:

ئیمە لە ئاناتۆمی ئەندامی زاوژنی پیاو دا شوینیکمان هەیه کە پێی دەوتریت بەرپیست. لە راستیدا لە دەوری ئەو کاپیک هەیه. لە دەوریدا گلەنس¹ هەیه. کاتیک ئەندامی زاوژنی پیاو رەپ نییە، پێویستە پیستە کە لە دەوری بەرپیست بیت. ئەگەر زیاتر بوو هەندیک کیشەت بۆ دروست دەبیت. ئەگەر کەمتر بی دیسان رووبەرپووی کیشە ی زۆر دەبیتەووە. باشترین حالت ئەو هیه کە نزیک لە شوینی بەرپیست بیت.

ناوبراو لەم روووە خەتەنە کردن وە ک پیشە ی ئارایشتگەری وەسف دەکا و پێی وایە:

تو ده چپته جوانکاری، ئەو ستایلنیک بو قژی تو دروست ده کا، ستایلنیک تر بو قژی من. خو به یهک ستایل قژی هه مووان جوان ناکهن. ئەو که سهی ئەم کاره ده کا به پنی جوړی ئەندامی زاوژی پیاو رادهیهک له پیست دیاری ده کا و ده پیرت. هه ندنیک جار ده بی که میک زیاتر پیسته که بپرین، به تابهت له کهسانی قه له ودا ده بی زیاتری لی بپرین. له کهسانی کزدا برنیک که متر له پیستیان ده بپرین. (مالپه ری مانی نی).

ئاراسته ی یاسایی سه بارهت به خهته نه

ئاراسته ی یاسایی ئاراسته یه کی تا رادهیهک نو ییه که دوای بلا و بوونه وهی ریککه و تننامه کانی وه کوو جار نامه ی جیهانی مافه کانی مرؤف و به تابهت ریککه و تننامه ی گهردوونی مافه کانی مندال هه لی گفتوگۆی له باره ی مافه کانی مندالان دا بین کردوو. له ژیر رۆشنایی ئەم جوړه ریککه و تننامه دایه که بیرۆکه گه لی وه کوو "مافی خاوه نداریه تیی به سه ر جهسته" مانادار ده بن و خو یان ده بنه پیوهریک بو پیندا چوونه وهی ره خه گرانه ی یاسا ناو خو ییه کانی ولاتان. له م به شه دا بیرۆکه ی مافی خاوه نداریه تیی به سه ر جهسته و پیگه که ی له یاسا کانی کو ماری ئیسلامی ئیران و ریککه و تننامه نیوده و له تیه به یوه ندیاره کانی دیکه تاوتوی ده کريت.

مافی خاوه نداریه تیی جهسته

وهک ناشکرایه، خهته نه دا بونه ریتیک که به پنی تهورات بوو به په یمانیک له نیوان ئیراهیم و خودا که ی (سیفری ئافراندن، 17)، خو به خو وای کردوو که نزیکه ی یهک چوارم یان سییه کی پیاوانی ئەمرۆی جیهان به شیک له ئەندامی زاوژیان له دهست بدهن، به بی ئەوهی هۆکاره که ی بزنان یان له م بریاره دا که مترین به شدارییان هه بیت. ئایا خهته نه، شیواندنی جهسته و نمونه ی مندال نازاری نییه؟

هه موو مرؤفه کان مافی ئەوه یان هه یه بریار له سه ر جهسته ی خو یان بدهن. له وهته ی به دهسته ئینانی ئازادیه تاکه که سه ی و کو مه لایه تیه کان له بواری تیورییه وه هاتوته ناو سیاسه تی حکومهت و یاسا نیستمانی و نیوده و له تیه کانی مافی مرؤفه وه، ورده ورده چه مکی زالوون (تسلط) و خاوه نداریتی به سه ر جهسته هاته ناو ئەده بیاتی یاسایشه وه. له تیگه یشتی نهریتیدا قسه کردن سه بارهت به کو نترۆلی ره های مرؤف به سه ر یه کپار چه بی جهسته یی خویدا شیاو نه بوو چونکه جهسته ی مرؤف به مولک و مال نازانریت. به لآم به و پییه ی که مافی خاوه نداریتی به سه ر جهسته له گه ل خاوه نداریتی به

سهر که لوپهل جیاوازی ههیه، په یوه نندیی مرؤف له گهل جهستهی خوئی هاوشیوهی په یوه نندیی مرؤف له گهل مولکه کهیدا نییه؛ که واته پیویست ناکا به دواى مولکیکى بیناویدا بگه رپین بۆ ئه وهی په یوه نندیی خاوه ننداریتی نیوان جهستهی مرؤف له گهل خودی مرؤف پیناسه بکریت. ههر له بهر ئه م هۆکارهش ده کرئ بلپین مرؤف به بی جهستهی پیناسه ناکرئ و جهستهی مرؤف و برپاره کانی مرؤف له باره ی جهستهی له یه کتر جیا ناکرینه وه؛ مافی نازادیی تاکیش به بی زالبوونی مرؤف به سهر جهستهی خویدا فام ناکریت. که واته مافی خاوه ننداریتی به سهر جهسته وهک مافی نازادی و ناسایشی تاکه کهسی لیک دهر دپته وه. به قبوول کردنی ئه م بنه ما حاشاهه لئه گره که مرؤف خاوه ن مافی نازادی و ناسایشی تاکه کهسییه، ئه م مافه وا ده کا که مرؤف له لایه که وه له کۆیلایه تی و جیاکاری بی نادادپه روه رانه و ئه شکه نجه و سزای نامرؤفانه پاریزراو بی و له لایه کی دیکه شه وه، توانای ئه وهی پی ده به خشئ که به ته واوی به سهر چاره نووسی خویدا زال بیت. به بی زالبوونی مرؤف به سهر یه کپارچه یی جهسته یی و دهر وونیی خوئی، مافی نازادی و ناسایشی تاکه کهسی ئه و مسۆگه ر ناییت (ره یسی، 1396 ی هه تاوی).

کاتیکی کۆمه لگایه ک به پینگه یشتینکی وا نه گا که بتوانی له دهر وهی باسی راست و نادروست، بیر له پرسى ماف و مافه کان بکاته وه و بۆ مندالان پپش ئه وهی بگه نه ته مه نی بالقبوون و بتوانن خویان دیاری بکه ن که چی به قازانجیانه و چی نییه، گه وره ساله کان برپار بده ن، ئه مه کاریکه که هیچ پاساویکی بۆ نییه. په یوه نندیی نیوان ئه ندامی زاوژی و شوناسی ئایینی چه مکی مافی خاوه ننداریه تی به سهر جهسته تیک دهدات. له راستیدا لپره دا مه به ستمان ئه و کۆمه لگایه یه که هیشتا روانگه یه کی نهریتانه ی بۆ گه شه کردنی مندالان هه یه و تپیدا زۆر جار مندالان به که سانیکی دهناسرین که بۆ برپاردان له مه ر خویان لیه اتوووی پیویستیان نییه. له م جوړه کۆمه لگایانه دا مهیدانی نویی توژیینه وه سه باره ت به تافی مندالی و پپشگریماننه کانی، هیچ جینگه و پینگه یه کیان نییه. ئه و پپشگریمانانه ی که باوه ریان به مۆدیلی "راپه رپنه ری کۆمه لایه تی" یه و له م مۆدیله دا ئاییدا و به ها و ئیدراکاتی مندال سه باره ت به خویان و جیهان ریزیان لی ده گیرئ و به فه رمی دهناسرین. له م مۆدیله دا مندال وه ک گه وره سالان بویان هه یه به شدارى له په ره پیندانی سیاسه ت و دا په ری نویدا بکه ن. سه یر کردنی مندالان وه ک راپه رپنه رانی کۆمه لایه تی به واتای له قه له مدانی مندالان وه ک به شدار بووانتیکی چالاک له و بوارانه یه که به شیوه یه کی نهریتی مافی به شدارى کردنیان به فه رمی نه ده ناسرا و که س گوئی له ده نگى ئه وان

نده گرت (کرمانی، 1396، ل 314).

له م سالانهی دواییدا مۆدیلینک له مندال خراوته پروو که به شارۆمه ندیکی شایستهی مافی هاوولاتی بوون له قه له م دهری و ئەم مۆدیله ریکاری نوئی بۆ مندال و گه وره سالان له خو گرتوو. مۆدیلی مندال وه ک شارۆمه ندیکی شایستهی مافی هاوولاتییه تی، فۆرمی گه شه سه ندووی مۆدیلی مندال وه ک راپه رپنه رانی کۆمه لایه تییه و ئەنجامی گریدانی ئەم مۆدیله به م باسه یه که مندالانی بچووک مافی به شداری کردنیان له کایه ی گشتی داپرشتی سیاسه تدا هیه. به پتی مۆدیلی مندال وه ک راپه رپنه ریکی کۆمه لایه تی و بیچمه گه شه سه ندوووه که ی، واته مندال وه ک شارۆمه ند، دیاره که دژی به ئەزموون کردنی خه ته نه یان نه شته رگه ربی خه ته نه یه که له زۆریک له کۆمه لگاکاندا رپژه ی زۆره، چونکه پینشمه رجی خه ته نه پیشیلکه ری یه که م مافیکه که به پتی ئەم مۆدیالنه بۆ مندالان مسۆگه ره، واته مافی خاوه نداریه تییان به سه ر جهسته که گه وره ساله کان له م بابه ته دا وه ک خاوه ن ماف سه ره یدر کات. ئەم پرسه له ژیر کاریگه ربی ئەو مافانه یه که له ریکه و تننامه ی سالی 1989 نه ته وه یه کگرتوووه کان سه باره ت به مندال ها تووه که به پتی ئەوه مافه کانی مندالان وه ک مافه کانی تری مرؤف (مافی گه وره سالان) پتویستن.

په یماننامه ی نه ته وه یه کگرتوووه کان بۆ مافه کانی مندال له سالی 1989 دا جه خت له سه ر مافی چیژوه رگرتن له کات به سه ر بردن و چالاکیه فه ره هه نگیه کانی مندالان ده کاته وه و پیداغری له سه ر مافی چیژوه رگرتن و په فتار کردن له سه ر بنه مای کولتور و فه ره هه نگی و نایین و زمان به بی ترس له هه راسان کران و جیاکاری و مافی هه بوونی پانتای تاییه ت و پاریزراو بوونی و سه ره خوویی ده کاته وه. کۆمه له ی گشتی نه ته وه یه کگرتوووه کان له 20 ی نۆفه مبه ری سالی 1989 به کۆی ده نگ په یماننامه ی مافه کانی مندالی په سه ند کرد و 61 حکومه ت له 26 ی جۆلای سالی 1990 واژویان کردوو. ئەم په یماننامه جه خت له سه ر مافی به شداری کردنی مندالان وه ک هاوولاتیانیک ده کاته وه که ده بی له و بابه تانه ی که په یوه ندییان به وانه وه هیه ره اوژیان له گه ل بکری و بۆچوونه کانیان به هه ند وه ر بگیری ت. ئەم په یماننامه به تاییه تی جه خت له سه ر ئەم مافانه ی خواره وه بۆ مندالان ده کاته وه:

مافی راده ربیرین سه باره ت به هه موو ئەو شتانه ی که په یوه ندییان به مندالانه وه هیه و بۆچوونه کانیان به هه ند وه ر بگیری ت؛

مافی نازادیی راده ربیرین، له وانه ش نازادیی گه ران و وه رگرتن و بلا و کردنه وه ی هه ر زانیاریه ک له رینگه ی هه ر میدیایه ک که خو یان بیان هه ویت؛

مافی سوودمه ندبوون لهو په ورودرانهی که هاوکاریی گه شهی سۆزداری و هزری و جهستهیی مندال دهکا و ههروهها هۆشیاری و تیگه یشتتی مندالان له رۆلی دایک و باوک و گرینگیی شوناسی فهرههنگ و زمان و بههاکان زیاد دهکا و بۆ ژیاڼیکی بهرپرسیارانه له ناو کۆمه لگادا نامادهیان دهکات (مادهی ۲۹).

حکومه ته کان ورده ورده مندالیان وهک شارۆمه نداننکی شایستهی مافی هاوولاتی بوون و به خاوهن مافی به شداری کردن به فهرمی ناسیوه و پراوژیان پێ دهکهن و له سهر بنه مای بیروکه کانیاڼ سیاست و یاسا داده پړیژن. به گویرهی نهوه، یه کیک لهو سیاستدارپشتن و یاسادانانه که پیوسته له سهر بنه مای بیروکهی منداله کان لیک بدریتهوه، په یوه ندی به بواری نه زموونکردن یان نه شته رگه ربی خه ته نه یه که زۆر گرینگه، چونکه ته نانهت له سالانی دواتردا و له ته مهنی گه و ره سالیدا ناسه وار و لیکه و ته زۆره کانی خه ته نه خووی ده نوینیت. یه کیک لهو ستراتیژانهی که حکومت ته کان دهیگرنه بهر دروست کردنی کۆمیساریا یان پشکینیی مندالانه. حکومتی به ریتانیا به فهرمی سهر پهرشتی نهو به شانیهی کردوه که په یوه ندییاڼ به به شداریی مندالانه وه هه یه (هه مان سهرچاوه، ۳۱۵ و ۳۱۶).

له روانگهی فلهسه فهی نه خلاق یان مافه کانی منداله وه، قرتاندن و برینی به شیک له جهستهی مندال دژی مافه کانی منداله و نه گه ر خه ته نه پیوست بی، ده بی مروڤ له ته مهنی گه و ره سالیدا بریاری له سهر بدا و دایک و باوکیش بۆ یان نییه بریاریکی لهو شیوه بۆ نهو بدن و جهستهی بگۆرن. له راستیدا به گویرهی نهو قسانه ی سهره وه، لیره دا ده توانین شیکاری بکه یڼ که فهرمانه فیهیه کان سه بارهت به پرسی مافی مندالان له نه زموونکردنی خه ته نه یان نه شته رگه ربی خه ته نه پینچه وانهی فلهسه فهی نه خلاقه، چونکه فهرمانه فیهیه کان شه رعیهت به خه ته نه ده دن، به جوړیک که نه گه ر خه ته نه نه کری، چه جه که ی به به تال و حه رام راده گه یه نی، له حالیکدا ناراسته ی فلهسه فهی نه خلاق له سهر بنه مای جهخت کردنه وه له سهر دهسه لاتی مندال به سهر جهستهی خووی دامه زراوه که خه ته نه ش ده گریته وه.

یه کیک له خاله قورساییه کانی دنیای نوی، زالبوون به سهر دله پراوکیی دوا ی به زاندنی نهو بقه و تابۆ یانه یه که له نیما مان و پیغه مبه رانه وه بۆ کۆمه لی نیمانداران گوازاراوه ته وه. هه ندی له نیمانداران توانای نهو یان نییه که بزنان ئاخۆ مافه کانی مندال لیره دا په چاوه ده کری یان نا، چونکه ماف و مافه کان به نه نجامی دروست و هه له و مسته حب و واجب

دهزانن و دهگه نه ئه و نهجمه ی که خه ته نه بۆ مندال باشه، چونکه ماف و مافه کانی مندال ئه وه دهخوازیټ. وه ک شتی مرفقه دینداره کان به مانایه کی سه ره خو که متر بیر له ماف و مافه کان دهگه نه وه! ئه م جوړه رهفارانه پیشیل کردنی ناشکرای مافه کانی مندالانه. کون کردنی گوئی کچان یان هه ره چه شنه گۆرانکاریه کی ناپنویست له سه ره جهسته و دهروونی مندال، له راستیدا پیشیل کردنی مافه سه ره تاییه کانپانه، که رهنگه نه خوازاوانه داهاتوویان بگوړی و دهرفه تی هه لټاردنی جیاوازیان لی زهوت بکات. له نایینه کانداهیهچ شوپنیککی تاییه ت بۆ ئه و ماف و شوناسه تاکه که سیبانه شک نابه ی که مندالان له پرۆسه ی گه شه کردندا به دهستی دههینن. به پنی چه مکی مافی خاوه نداریه تی به سه ره جهسته، مرفقه نایینداره کان ته نها مافی خه ته نه کردنی خو یانپان هه یه، چونکه به پنی باوه رپان، خه ته نه نهر پتیکه که له رووی نایینییه وه پتویسته، به لام ته نها بۆ خو یان کاتیک بالق بوون و نه ک بۆ منداله کانپان. ئه م حاله تانه لیکدژن و له گه ل پتیشگریمان و ناراسته نوپیکانی بواری توپژینه وه ی مندالان که باس کران، ناکوکن.

وه ک نموونه یه کی گرینگ لیره دا ده توانین ناماژه به ئاره زووی سیکیسه بکهین، که زیاتر له هه ره فاکته ری دیکه له پیناسه کردن و دیاری کردنی جیاوازی نیوان تافی گه وره سالی و هه ره تی مندالی ئالیکاریمان ده کات. ئه م ئاره زووه بواریکه که له بری ئه وه ی ته مه نی بالقموونی مندالان وه ک قو ناغیککی سروشتی گه شه کردن لپی بر وانری و هان بدری و ستایش بکری، وه ک کپشه یه ک سه بری ده کات. ته مه نی یاسایی ئیستای مندالان بۆ په یوه ندیی سیکیسه شازده سالانه. بۆیه یاسای تاوان ریژه ی یاسایی دیاری ده کات. یاساکه مندالانی خوار ته مه نی شازده سال به بوونه وه ریکی ناسیکیسه یان به دوور له گیرۆده ی سیکیسه پیناسه ده کا، له حالیکدا کاتیک ده گه نه ته مه نی شازده سالان، به بوونه وه رانیکی خاوه ن سه ره به خو ی سیکیسه داده نرین که شوناسی سیکیسه جوړاوجوړ و زهینییه تیکی ئالوزیان هه یه. ئه م سنووره ته مه نییه ره هه ندیکی رۆشنی فهره نگی و میژووی هه یه. له سه ده ی نۆزده هه مدا ته مه نی راده ی یاسایی ته مه نی سیزده سالان بووه و له ولاتانی ئه وروویای رۆژاوی ئه م رۆدا ته مه نی یاسایی بۆ په یوه ندیی سیکیسه له سیزده ساله وه بۆ هه ژده سال جیاوازه. قه ده غه یاساییه کان شیوازی توندی کو تترؤل کردن و پاراستنی مندالان، به لام ناستی به رزی چالاکیه سیکیسه کان له ناو مندالانی خوار ته مه نی شازده سال ئه وه درده خا که مندالان خو یان له ناو کو مه لگا و گرو په کانپاندا سه بارت به رؤل و به های ته مه نه له یاساکانی په یوه ست به ته مه نی یاسایی و هه بوونی

په یوه نډی سیکسی بۆچوونی تایبه تی خو یانیا ن هه یه .

ئه نجامه که ی ئه وه یه که له نیوان نکۆلی له مه یلی سیکسی مندال، به هۆی به هیز بوونی ئه وه ئه فسانه ی که ره گیکی قوولی داکوتا وه که ئه ویش ئه وه یه که مندال نابی به بابه تی سیکسیه وه گیرۆده بی و به هه ندوره نه گرتنی مندال، به هۆی پاراستنی مندالان له مه ترسیه ناشکراکانی وه کوو نه خو شیه نزیکیه کان و ئایدز، و پرگری کردن له لیکه وته سیکسیه کان وه کوو دوو گیانی میر مندالان و کیشه کانی شوناسی ره گه زی وه کوو هاوړه گه زخوازی که له رووی سیاسه تی گشتی و ئه خلاق ی زال زیانی بۆ مندالان هه یه، ناکوکی له ئارادایه . ئه م حاله تانه که ناماژه یان پی کرا ده بی نه شته رگه ربی خه ته نه و به نه زموون کردنی خه ته نه ش زیاد بکری که هه مان ئه وه سیاسه ته گشتی و ئه خلاقه زاله یه که له ژیر کاریگه ربی ناراسته ئاینی و نه ریتخوازه کانه و ئه مه بۆ مندالان به سوو دمه مند ده زانی و شه رعیه تی پی ده به خشی و پنچه وانه ی ئه مه ده بیته گرژی و ناکوکی . یاسا هه میشه به شه رعییه تان به به رسازه ی لیکدژ سه باره ت به مندال له بارو دۆخه جیاوازه کاند (که باس کران). له چاره سه رکردنی ئه م گرژی به دا رۆلئیکی گرینگ ده گپړیت (کرمانی، 1396 ی هه تاوی).

ئیهستا مه سه له ی سه ره کی "مندالان" ن و ده بی مافه کانیان لانیکه م له سه ر ئاستی جارنامه ی جیهانی مافی مرۆف به فه رمی بنا سری و هه موو بیر و باوهر و فه رمانه کان به م مافانه وه سنووردار بکه یه وه و قبوولی بکه ین که مندالان پیس ئه وه ی بگه نه هه ره تی بالقبوون نابی له رووی ده مارگرژی نه ته وه یی و ئاینیه وه شوناسی ئاینیان پیوه بلکینین یان شوناسی ئاینی دیاریکراویان بۆ دابتاشین. (که ره می، 1397 ی هه تاوی). هه روه ها له بهر ئه وه ی خه ته نه کاریکی شیای گه رانه وه نیه و مندال هه یچ کات ناتوانی دوا ی بالقبوون به نه شته رگه ربی هه سته عه سه به قرتینراوه کانی بگه رپنیه وه، ده توانین به مه به سته مسۆگه رکردنی مافه کانی مرۆف به ره نگاری بیه وه و به هه ولدان بۆ به نایاسایی کردنی خه ته نه ی مندالان، هه تا کاتی هه ره تی بالقبوون و توانای هه لپژاردنی و پر یاردان پرگری له نووقسان کردنی مندالان بکه ین. بیگومان به هۆی بالا ده سته ی زالیه تی ئاین و نه ریت، گه یشتن به م قوناغه، چالنج بزوی و وه ختگر ده بی، به تایه ت له و کۆمه لگایانه ی که ناراسته ی ئاینی و بیر و باوهره نه ریتییه کان به شیوه ی زالت و بالا ده سته ر بالیان به سه ر پانتای فه ره نگی و کۆمه لایه تی و پنکه اته ی سیاسیدا کیشه وه.

مافی تهنډروستیې له یاساکانی کۆماری ئیسلامی ئیران

له یاساکانی کۆماری ئیسلامی ئیراندا هیچ ئاماژه یه ک به کردهوی خه ته نه و له بنه په ته وه یاسایی بان نایاسایی بوونی خه ته نه نه کراوه و ناتوانین له باز نه ی یاسادا لیبی بکۆلینه وه و خواز یاری چاکسازی بین. له ماده ی ۲۶۹ ی یاسای سزادانی ئیسلامی که له سالی ۱۳۷۰ ی هه تاوی له لایهن کۆمیسۆنی کاروباری داد و یاسای نهنجومه نی ئیسلامی ئیران په سه ند کراوه، هاتوو: "برین یان بریندار کردنی نه ندامیک، نه گهر به مه به ست بی، قیاسی لی ده که وه یته وه و به پنی دۆسیه ی که سیک که تاوان له دژی نه نجام دراوه ده توانی له سه ر ئیزنی وه لی نه مر قیساس بۆ تاوانبار دیاری بکریت." به لام به و پتیه ی که خه ته نه کرده وه یه کی شه رعیه و له فیه ه وه وه رگیراوه، زۆر که س خه ته نه بۆ کورانیان به پتویست ده زانن و به یه کیک له مه رجه کانی ئیسلامی داده نین و هه ندیک له فه قیکان به شتیکی مسته حبه ی ده زانن که نه نجامدانی باشتر له نه نجامه دانیه تی. هه لبه ت سه به ارت به خه ته نه کردنی کچان، بۆ چوونی زۆر به ی فه قیکان له سه ر مسته حبه بوونی خه ته نه یه. بۆ به به له به رچاوگرتی نه وه ی که یاساکانی کۆماری ئیسلامی ره گی شه رعییان هه به و له سه ر بنه مای نه م یاسایانه باوک و باپیری باوکی هینده ده سه لات ی گیان و مالی منداله کانیان هه به که ته نانه ت له حاله تی کوشتی مندالیشدا، نه وان وه به ر سزای قیساس که سزای کوشته ناکه ون، چۆن ده توانین باس له به ر پر سبار یتیی تاوانکاری باوک سه به ارت به خه ته نه کردن و نازاردانی جه سته یی و ده روونی منداله که ی بکه یین؟ باوک که کان له رووی شه رعیه وه نه رکی سه ر شانیا نه که داب و نهریتی موسلمان یتیی و خه ته نه کردنی کوره کانیان له کاتی خۆیدا جیهه جی بکه ن (په راکه ند، 2018). هه ندی له م یاسا و ری سایانه ته نسسی و دامه زراوه یی نین و نه مه به و مانایه که نه م حوکمانه له لایهن ئیسلامه وه دروست نه کراون و پینغه مبه ری ئیسلامیش داینه مه زران دوون. نه مانه نه و فه رمانانه که له سه رده می پینش ئیسلامه وه و زیاتر له ری گای نایینی جووله که وه له ناو موسلماناندا به رویان په یدا کردوو و پینغه مبه ری ئیسلام قه ده غه ی نه کردوون (یووسفی نه شکووری، 1397 ی هه تاوی). خه ته نه ش یه کیک له م حوکمانه یه که سه رباری نه وه ی ره گی ده گه ر یته وه بۆ به ر له نایینی جووله که، له نایینی جووله که و ئیسلامدا بۆ ته هیمایه کی نایدۆلۆژیکی و نیمانی پیاوان به برینی پینستی نووکی سیره تیان داده مه زریت!

به له به ر چاوگرتی نه وه ی که ئیران په یماننامه کانی وه کوو په یمانی نیوده وه لته یی مافه نابووری، کۆمه لایه تی و فه ره ه نگیه کان، په یماننامه ی نیوده وه لته یی نه هیشتی هه موو جوړه هه لاواردنیک ی ره گه زی و په یماننامه ی مافی مندالانی واژۆ کردوو، ده توانین بلینن که نه م

ولآته مافی تهندروستی به فهرمی ناسیوه و جگه له مانه، چه ندین برگه له یاسا و ریسا ناو خوئییه کان سه بارهت به تهندروستی و هندی رپوشوین بۆ باشترکردنی نه مانه بۆ خه لک هه یه. به سه رنجدان به جهخت کردن له سه ر مافی تهندروستی له یاسای بنه رپه تی ئیران، به لگه نامه ی ناسوی بیست ساله، به شی حه وته می به رنامه ی چواره می گه شه پیدان، یاسا کانی په یوه ست به بیمه و ماده کانی ۳۲ تا ۳۵ یاسای پینجه می به رنامه ی گه شه پیدان، له م به شه دا، پیگه ی مافی تهندروستی و مژاری په یوه ست به خه تهنه و نه گه ر و نه گه ره کانیا ن لیک ده در پته وه. نمونه ی گرینگی پیدان و جهخت کردنه وه له سه ر مافی تهندروستی له یاسای بنه رپه تی کۆماری ئیسلامی ئیراندا له م برگانه ی خواره وه ده بینریت: له یاسای ۱۳ هاتوو: "حکومه تی کۆماری ئیسلامی ئیران ده بی بۆ نه و مه به ستانه ی که له برگه ی دووه مدا هاتوو که لک له هه موو ناسانکار ییه کان وه برگریت." که له یه کیک له بابه ته ناماژه پیکراوه کاند، به پی برگه ی دوازه هاتوو: "دارشتنی نابوورییه کی دروست و دادپه روه رانه به پی ریسا ئیسلامییه کان بۆ ره خساندن خۆش برژیوی و نه هیتنی هه ژاری و لابرندی هه ر جو ره بییه شییه ک له که ره ته کانی خۆراک، نیشه جیوون، هه لی کار و چاودیری تهندروستی و گشتاندنی بیمه."

له یاسای ۲۱ هاتوو: "حکومه ت ده بی مافه کانی ژان له هه موو پروویه که وه به پی پیوه ره ئیسلامییه کان ده سته به ر بکا و کاروباری په یوه ست به و نه نجام بدات." نمونه ی نه م مافه بۆ تهندروستی له برگه ی دووه می نه م یاسا په یه واته "بشتیوانی له دا بکان، به تاییه ت له کاتی دوو گیانی و سه ر په رشتی کردنی مندال و پشتگیری کردن له مندالانی هه تیو."

یاسای ۲۹ ده لی: "به هره مه ندبوون له ناسایشی کۆمه لایه تی له پرووی خانه نشینی، بیکاری، پیری، که م نه ندای، بی سه ره رشتیاری، له ریگامانه وه، رووداو، پینداویستی خزمه تگوزاری تهندروستی و پزشکی و چاودیری پزشکی به شیوه ی بیمه و هتد مافیکی گشتیه." به پی یاسا کان حکومه ت ده بی له دا هاتی گشتی و دا هاتی به شداری خه لک نه و خزمه تگوزارییه ی سه ره وه و پالشیتی دارایی بۆ ته وای خه لکی ولآت دابین بکات."

له یاسای ۴۳ دا هاتوو: "به مه به سستی ده سته به رکردنی سه ره به خو یی نابووری کۆمه لگا و بنبرکردنی هه ژاری و بیبه شی و دابین کردنی پینداویستییه کانی مرؤف له ره وتی گه شه کردن به پاراستنی نازادییه که ی، نابووری کۆماری ئیسلامی ئیران له سه ر بنه مای نه م پیوه رانه دامه زراوه: 1. دابین کردنی پینداویستییه سه ره تاییه کان: خانووه ره، جلو به رگ،

خوږاک، تهنډروستی، چاره‌سەر، په‌روورده و ناسانکاری پټیوست بۆ پټیکهینانی خیزان بۆ هه‌مووان ..."

به‌له‌به‌رچاوگرتنی ئه‌و پټیداگریانه‌ی که سه‌بارهت به‌ مافی تهنډروستی کرا و هه‌روه‌ها جارنامه‌ی کۆرپه‌نده‌ نیوده‌وله‌تیه‌کان سه‌بارهت به‌ قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌ته‌نه‌ی ژنان و گرینگیی به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌یان، که له‌ زۆر پووه‌وه‌ بۆ کچان و ژنان زیانبه‌خش و مه‌ترسیداره، به‌لام تا ئیستا له‌ یاسا‌کانی ئیراندا به‌ پوونی باس له‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان نه‌کراوه و هه‌ر بۆیه‌ ده‌توانین ب‌لین یاسا‌کانی ئیران له‌ هه‌مبه‌ر خه‌ته‌نه‌ پالپشتی له‌ ژنان ناکات. سه‌هه‌رای ئه‌مه‌ ئیران هه‌ندی یاسای هه‌یه‌ که ده‌توانین به‌ شیوه‌ی یاسایی به‌دواداچوون بۆ برینی ئه‌ندامانی له‌ش بکه‌ین و خوازیری سزا بین: به‌ گویره‌ی ماده‌کانی 479 ی یاسای سزای ئیسلامی په‌سه‌ندکراوی 1370.5.8 ی هه‌تاوی و یاسا‌کانی 663 و 664 ی یاسای سزای ئیسلامیه‌کان په‌سه‌ندکراوی 1392.2.1 ی هه‌تاوی فه‌رمانی دییه‌ بۆ برینی کۆنه‌ندامی زاوژی ژنان ده‌رچووه، که هه‌لبه‌ت به‌ پټی ماده‌ی 12 ی یاسای بنه‌رته‌ی، ئامانجی یاسادانه‌ر خه‌ته‌نه‌ ناگرته‌وه. ئه‌گه‌ر ئه‌م کاره‌ له‌ زومره‌ی کرده‌وه‌ یان رپوره‌سمی ناییندا بێ، هه‌یچ زیانبه‌رکه‌وتوویه‌ک ناتوانی له‌ دادگایه‌کی شیاو سکالای یاسایی تۆمار بکا و به‌ پشتبه‌ستن به‌ یاسا داوای مافه‌ له‌ ده‌ستچووه‌کانی بکات. ئه‌مه‌ش خۆی له‌ خۆیدا ئه‌وه‌ پشتراست ده‌کاته‌وه‌ که ئه‌و مژارانیه‌ی که له‌ ده‌قی یاسا‌که‌دا ده‌رووژتیرین و په‌سه‌ند ده‌کرین له‌ رینگه‌ی شه‌رع و گوتاری نایینی و ئه‌م ناراستانه‌وه‌ ره‌نگه‌ رابگریڤ و هه‌یچ گه‌ره‌تیه‌یه‌ک بۆ جیه‌جی کردنیان بوونی نه‌بێ، به‌تایه‌ت له‌ کۆمه‌لگاگه‌لیکی وه‌کوو ئیران که پټیکه‌ته‌ی ده‌سه‌لات نایینییه‌ و حکومه‌تیکه‌ی نایینی حوکمرانی ده‌کا و گوتاری نایینی و شه‌رعی به‌ سه‌ر گوتاره‌ یاساییه‌کاندا زاله. بۆیه‌ ناساییه‌ ئه‌گه‌ر ده‌سه‌لاتی راگرتن و جیه‌جی نه‌کردنیان هه‌بیت. نمونه‌ی ئه‌م وه‌ی له‌ ماده‌ی 12 ی یاسای بنه‌رته‌ی کۆماری ئیسلامی ئیراندا ده‌بینری که جگه‌ له‌ به‌ فه‌رمی ناسینی نایینزای جه‌غه‌ریه‌ی ئه‌سناعه‌شه‌ری وه‌ک نایینزای فه‌رمی کۆماری ئیسلامی ئیران، نایینزای ئیسلامیه‌کانی دیکه‌ له‌وانه‌ حه‌نه‌فی، شافیعی، مالیکی و حه‌نبه‌لی و زه‌یدی، نازادیی نه‌نجامدانی رپوره‌سمی نایینی و پټیکه‌ی که‌سییان پټی دراوه. که‌واته‌ ده‌توانین به‌ جوړیک له‌ جوړه‌کان ماده‌ی 21 ی یاسای بنه‌رته‌ی بۆ پشتیوانی له‌م تاقمه‌ خه‌ساره‌ت هه‌لگره‌ به‌ کار به‌ینین. له‌ بره‌گی یه‌که‌می ماده‌ی 21 ی یاسای بنه‌رته‌ی کۆماری ئیسلامی ئیراندا، دان به‌ ئه‌رکی حکومه‌ت بۆ گه‌راندنه‌وه‌ی مافه‌ مادی و مه‌عنه‌وییه‌کانی ژنان نراوه و ئه‌مه‌ له‌

حالیکیدایه که نه‌گهر پیکهاته‌یه‌کی یاسایی بۆ سکالا و وەرگرته‌وه‌ی مافه‌کان هه‌بێ، زۆر نه‌سته‌مه که له نه‌ریت و فهره‌نگه‌ باوه‌کاندا، که‌سی خه‌ساربینراو له‌ دژی دایک و باوکی خۆی سکالا تۆمار بکات (ئه‌حمه‌دی، 1394 ی هه‌تاوی). ئه‌مه ئه‌وه‌ دهرده‌خا که له‌ کۆمه‌لگاگه‌لیکی وه‌کوو ئیران که‌ بێر و باوه‌ری نه‌ریتی و فهره‌نگی و عورفی هه‌یز و ده‌سه‌لاتی خۆیان هه‌یه، ئه‌م بۆچوون و باوه‌رانه‌ که له‌ ناخی نه‌ریت و کولتوور و فهره‌نگی عورفییه‌وه هه‌لقوولاون به‌ هاوکاری له‌ گه‌ل ئاراسته‌ ئایینی و شه‌رعییه‌کان توانیویانه یاسای پشتبه‌ستوو به‌ مافی خاوه‌نداریه‌تیی به‌ سه‌ر له‌ش، بۆ هه‌ندی کرده‌وه‌ یان نه‌زموو‌نیککی وه‌کوو خه‌ته‌نه‌ بێ‌ بایه‌خ و بێ‌ ده‌سته‌به‌ر بکه‌ن و هه‌لیانپه‌سه‌یرن. هه‌ر بۆیه هه‌م به‌رپرسیانی حکومه‌ت و هه‌م ئه‌و خه‌لکه‌ی که مافی خاوه‌نداریه‌تییان به‌ سه‌ر جه‌سته‌دا هه‌یه، به‌و پێیه‌ی که هه‌میشه‌ بێر و باوه‌ری نه‌ریتی و عورفی و ئایینی و شه‌رعی به‌ سه‌ر زه‌ینیان زال بووه، به‌ ده‌گمه‌ن بێر له‌ بۆچه‌تیی کرده‌وه‌یه‌کی له‌و شتیه‌ (خه‌ته‌نه‌) ده‌که‌نه‌وه و ره‌خنه‌ی لێ ده‌گرن.

له یاسا‌کانی ئێراندا خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان، به‌و پێیه‌ی که یه‌کیک له‌ فهرمانه‌ ئایینییه‌کانه‌ و پێوستیه‌کی فهره‌نگیشه، نه‌ک هه‌ر به‌ تاوان نازاری، به‌لکوو پشتیوانیی لێ ده‌کریت. ده‌توانین له‌ یاسای سزادانی ئیسلامیی ئێراندا بۆ کێشه‌ و خه‌ساره‌ته‌کانی خه‌ته‌نه‌ بدۆزینه‌وه، به‌لام به‌ر له‌ لیکدانه‌وه‌ی مژاره‌کانی په‌یوه‌ست به‌ خه‌ته‌نه‌، ده‌مه‌وی خالیکی بچه‌مه‌ روو: له‌ یاسای سزای بانه‌مای یاسایی بوونی تاوان و سزاکان و به‌ گشتی بانه‌ماکانی ۳۶، ۳۷، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۹ ی یاسای بانه‌ره‌تیی ئیران و ماده‌کانی ۲ و ۱۱ ی یاسای سزادانی ئیسلامی، دادگا‌کان ده‌بێ یاسا بکه‌نه‌ بانه‌مای پێراگه‌په‌شتن و سزادان. بۆیه ناوه‌نده‌ ئینتزامیه‌کان و ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری ناتوانن [وه‌کوو یاسای رێکاری مه‌ده‌نی]، به‌ پێی عورف، نه‌نجامدان یان نه‌نجامنه‌دانی کاریک به‌ تاوان بزانه‌ و به‌ پێی دابونه‌ریت سزایه‌ک بسه‌پنن (گولدوو‌زیان، 1395 ی هه‌تاوی) و به‌ واتایه‌کی دیکه‌ نه‌گه‌ر کیشه‌کانی دوا‌ی پرۆسه‌ی خه‌ته‌نه‌کردن و یان خه‌ساره‌ته‌ که‌م‌خایه‌ن و درێژخایه‌نه‌کان به‌ تاوان نه‌زانه‌، یاسادانه‌ر بۆی نییه‌ سه‌باره‌ت به‌م بابه‌ته‌ به‌دواداچوون یان فهرمان دهر‌بکات. به‌لام نابێ ئه‌وه له‌ بێر بکری که مافه‌کانی مرۆف بۆ جێبه‌جێ‌کران و کاریگه‌ر‌بوون ده‌بێ شیایوی سکالا تۆمار‌کردن بێ؛ واته‌ نه‌گه‌ر حکومه‌ت یان رێکخه‌راوه‌ په‌یوه‌ندیده‌ره‌کان نه‌رکه‌کانیان جێبه‌جێ نه‌کرد خاوه‌ن مافه‌کان بتوانن بچنه‌ لای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری و سکالا تۆمار بکه‌ن و داوا‌ی قه‌ره‌بوو بکه‌نه‌وه (کوکی سقی، 1395).

توانای داواکردنی مافیک له بهر نهوه گرینگه که هم توانایه کاریگه‌ری له سهر تپروانینی حکومت‌ه‌کان سه‌باره‌ت به بهر پرسپاریتیه‌کانیان بهرام‌بهر به خه‌لک داده‌نئ و نه‌گه‌ری پابه‌ندبوونیان به نه‌رکه‌کانیان زیاتر ده‌کات. به دلنیا‌یه‌وه حه‌قبوونی مافیک که ناتوانی سکالا له دژی تومار بکری و ده‌ولت هیچ قهره‌بوویه‌کی بو دابین نه‌کردووه، گومانی له سهره (هه‌مان سهر‌چاوه). سه‌باره‌ت به لکاندنی په‌یماننامه‌ی مافی نابووری، کومه‌لایه‌تی و فهره‌ه‌نگی به ئیران له سالی ۱۹۷۶ ی زاینی، ئیران ده‌بی مافه باسکراوه‌کانی ناو هم په‌یماننامه به به‌کاره‌یتانی هه‌موو توانا و به بی هیچ جیاکاریه‌ک بو نه‌ندمانی کومه‌لگاکه‌ی دابین بکات.

له هه‌ندیک کومه‌لگه‌ی ئیسلامیدا خه‌ته‌نه‌چییه‌کان (هه‌م پزیشک و هه‌م خه‌ته‌نه‌چی نهریتی) بهر پرسپاریتیه‌کانیان، چونکه خه‌ته‌نه‌رینماییه‌تایه‌ته‌کان جییه‌جی ده‌کا و نه‌گه‌ر که‌سیک به وردی هم رینماییه‌تایه‌ته‌کان جییه‌جی نه‌کا و زیان به نه‌ندمانی سیکسی بگه‌یه‌نی، نه‌وا پتویسته‌دییه‌ی [ته‌واو] بدات. (نه‌حمه‌دی، ۲۰۱۴). به‌لام دیاری کردنی دییه‌ی خه‌ته‌نه‌پرستیکه که هه‌ندیک له ناوه‌نده ئیسلامیه‌کان به هژی ره‌گ و ریشه‌ی ناینیه‌وه دژایه‌تیا‌ن کردووه. هه‌ل‌ب‌ت پیدانی دییه‌ بو نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه‌ بو نه‌و حاله‌تانه‌یه که ده‌بیته‌ هژی برینداربوون و نووقسانبوونی نه‌ندمانی زاوژی. به‌لام به‌گویره‌ی یاسای سزادانی ئیسلامی، ده‌توانین بو هم رووداووه و به‌تایه‌ت بوونی خه‌ته‌نه‌چییه‌ نهریتییه‌کان و پزیشکان شرفه‌یه‌کی وردتر وه‌ده‌ست بینین. هه‌ر له‌م پتوه‌ندییه‌دا و سه‌باره‌ت به پرسپاریتیه‌کان، به‌کیک له خاله‌ گرینگه‌کانی قسه‌کردن له سهر خه‌ته‌نه‌کردنی کوران له ئیراندا به‌م شپوه‌یه: نایا خه‌ته‌نه‌کردنی مندا‌ل له لایه‌ن دایک و باوک‌ه‌وه به یاسایی داده‌نری یان نه‌گه‌ری نه‌وه هه‌یه که که‌سی گه‌وره‌سال بو هم مه‌به‌سته سکالا له دایک و باوکی خو‌ی بکا و داوای دییه بکات؟

هه‌روه‌ها له ماده‌ی ۱۵۸ ی یاسای سزادانی ئیسلامیدا هاتووه: "جگه له‌و دؤسیانه‌ی که له ماده‌کانی پتیشودا ناما‌ژه‌یان پیکراوه، نه‌نجامدانی کردوه‌یه‌ک که به پتی یاسا به‌تاوان داده‌نری، به پتی هم حاله‌تانه‌ سزا نادریت." له درپژه و له برگه‌ی ج هم ماده‌ هاتووه: "هه‌ر جو‌ره نه‌شته‌رگه‌ری یان کاریکی پزیشکی که به ره‌زامه‌ندی که‌سه‌که یان دایک و باوک یان سهر‌په‌رشتیاری یان نوینه‌رانی یاسایی و پابه‌ندبوون به پتوه‌ره‌ته‌کنیکی و زانستییه‌کان و ناوه‌نده حکومتیه‌کان نه‌نجام ده‌دری له حاله‌تی به‌په‌له‌دا، وه‌رگرتی ره‌زامه‌ندی پتویست نییه." به پتی برگه‌ی ج هه‌مان ماده ده‌توانین بلین خه‌ته‌نه‌چییه‌ نهریتییه‌کان، که هه‌ندیک

جار له ناوچه دوور و هه‌لدیره کانن به بی ئه‌وه‌ی سوود له ستاندارده ته‌کنیکی و زانستییه‌کان و ه‌ر بگرن چالاکی ده‌کن، ئه‌م ئاوارته نایانگریته‌وه و وه‌بهر سزا ده‌که‌ون. سه‌باره‌ت به سزادانی ئه‌و دۆسیه‌ی ئاماژه‌ی پی کراره، که په‌یوه‌ندی به بواری نایینه‌وه هه‌یه، جگه له ماده‌ی ٦٦٢ ی دۆسیه‌ی ئاماژه‌پنکراوی شاره‌زایانی یاسایی، ماده‌کانی ٦٦١ و ٦٦٣ ی یاسای سزادانی ئیسلامی باسیان له‌م بابه‌ته کردووه که له درێژه‌دا پینداچوونه‌وه‌ی بۆ ده‌که‌ین:

ماده‌ی 661: برین و له‌ناو‌بردنی ئه‌ندامی زاوژی پیاو هه‌تا به‌رپیست یان زیاتر وه‌بهر دییه‌ی ته‌واو ده‌که‌وی و که‌متر له به‌رپیست بی به پیی به‌رپیست دیاری ده‌کری و به هه‌مان راده دییه‌ی پی ده‌دری‌ت.

تییینی یه‌که‌م: له‌م حوکمه‌دا له‌ نیوان ئه‌ندامی مندا‌ل، گه‌نج، پیر، نه‌زۆک، و که‌سیکی که‌ گونی ته‌ندروسته یان گونی نییه، هیچ جیاوازییه‌ک له‌ نارادا نییه.

تییینی دووه‌م: ئه‌گه‌ر لیدانیک هه‌تا به‌رپیست ئه‌ندامی زاوژی زایانی پی بگا و دواتر تاوانبار یان که‌سیکی تر ئه‌و به‌ش‌ه‌ی که‌ ماوه‌ته‌وه یان به‌ش‌ه‌کی دیکه‌ی ئه‌ندامی زاوژی له‌ ناو ببا، ئه‌وا دییه‌ی ته‌واو بۆ به‌رپیست دیاری ده‌کری و زیاتر له‌و راده‌ش ئه‌و بره‌ دییه‌ نه‌گۆره.

تییینی سییه‌م: ئه‌گه‌ر که‌سیک به‌شیک له‌ به‌رپیستی به‌رپدری و به‌ش‌ه‌کی تری به‌رپیستی له‌ لایه‌ن که‌سیکی دیکه‌وه به‌رپدری، هه‌ر یه‌که‌یان به‌ پیی رێژه‌ی ئه‌و شوپنه‌ی که‌ له‌ به‌رپیست بریویانه، زامنن و ئه‌گه‌ر که‌سیکیش به‌شیک له‌ به‌رپیست به‌رپری و که‌سیکی تر ئه‌و به‌ش‌ه‌ی که‌ له‌ به‌رپیست ده‌میپنیه‌وه به‌ هه‌موو یان به‌شیک له‌ ئه‌ندامی زاوژی به‌رپری، به‌ به‌راورد له‌ گه‌ل تاوانی یه‌که‌م، دییه‌که‌ ده‌بی به‌ قه‌ت راده‌ی پیستی قرتاوی بی و به‌ به‌راورد له‌ گه‌ل تاوانی دووه‌م، پاشماوه‌ی دییه‌ و دییه‌ی زیاده (ارش) ی برینی ئه‌ندامی زاوژی نه‌گۆره.

ماده‌ی ٦٦٢: برینی ئه‌ندامی زاوژی که‌سیکی ئیفلیج ده‌بیته‌ یه‌ک له‌ سه‌ر سیی دییه‌ی ته‌واو و ئیفلیج کردنی ئه‌ندامیکی ته‌ندروست ده‌بیته‌ هۆی دوو له‌ سه‌ر سیی دییه‌ی ته‌واو، به‌لام له‌ حاله‌تی برینی ئه‌ندامی زاوژیدا ده‌بیته‌ یه‌ک له‌ سه‌ر سیی دییه‌ی ته‌واو. تیینی: برینی به‌شیک له‌ ئه‌ندامی که‌سیکی ئیفلیج به‌ به‌راورد له‌ گه‌ل ته‌واوی ئه‌ندامی زاوژی چ به‌شی برای به‌رپیست بی یان نا، وه‌بهر دییه‌ ده‌که‌وی‌ت.

بۆ زانیاری زیاتر (8)

خه‌ته‌نهی کچان له پوانگهی یاسا ئیسلامیه‌کانی ئێران
(به ناوی نهریت، کامیل نه‌حمه‌دی، 1394 هه‌تاوی)

کۆماری ئیسلامی ئێران هه‌ندیک بره‌گی یاسای سزادانی ئیسلامی بۆ برینی نه‌ندامی زاوژی ئافره‌تان ته‌رخان کردوو:

له ماده‌ی ٦٦٣ ی یاسای سزادانی ئیسلامیدا هاتوووه که برین و له ناو بردنی هه‌ر کام له دوو له‌جی نه‌ندامی زاوژی ئافره‌ت وه‌به‌ر نیوه‌ی دییه‌ی ته‌واوی ژنیک ده‌که‌وێ و برین و له ناو بردنی له‌جیکی شه‌رمگه‌ی ژن وه‌به‌ر هه‌مان بری دییه‌ ده‌که‌وێت. له‌م حوکمه‌دا هه‌یچ جیاوازییه‌ک له نیوان پاکیزه‌ و ژن، که‌مه‌مه‌ن و گه‌وره‌سال، ته‌ندروست و که‌مه‌نه‌دام نییه‌. له ماده‌ی ٧٠٦ دا هاتوووه که له‌ناو بردنی هه‌یزی ئاوه‌اته‌وه‌ یان زاوژی پیاو یان دووگیانیی ژن، یان له‌ناو بردنی چێژی په‌یوه‌ندیی سیکسی ژن یان پیاو وه‌به‌ر دییه‌ی ئه‌ره‌ش ده‌که‌وێ و ماده‌ی ٧٠٧ به‌ته‌واوی له‌ناو بردنی توانای سیکس کردن وه‌به‌ر دییه‌ ده‌خات. که‌واته برینی له‌جی شه‌رمگه‌ی ژن وه‌به‌ر دییه‌ ده‌که‌وێ (ماده‌ی ١٧ له یاسای سزادانی ئیسلامی: دییه‌ بره‌ پاره‌یه‌که‌ که بۆ تاوانیکی نانه‌نقه‌ست له‌ دژی که‌سێک یان نه‌ندامیک یان تاوانیکی به‌ نه‌نقه‌ست که یاسای قیساس نایگرێته‌وه‌ به‌ پنی یاسا دیاری ده‌بێت) و به‌ هه‌مان شیوه هه‌ر تاوانیک که له‌ دژی نه‌ندامی زاوژی ژنان نه‌نجام بدری ئه‌گه‌ر نه‌نقه‌ست بێ و وه‌به‌ر قیساس ده‌که‌وێ (ماده‌ی ١٦: قیساس (تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌)، سزای سه‌ره‌کیی تاوانی به‌نه‌نقه‌ستی دژی نه‌فس، نه‌ندام، به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانه‌) و له‌ ئه‌گه‌ری نانه‌نقه‌ستبوون و نه‌بوونی هه‌لی تۆله‌کردنه‌وه‌ و قیساس، سزاکه‌ بریتیه‌ له‌ پیدانی بره‌ پاره‌یه‌ک که وه‌ک قه‌ره‌بووی زیانه‌ دارایی یان جه‌سته‌یه‌یه‌کان که له‌ شه‌ریعه‌تدا دیاری نه‌کراوه‌ ده‌دری به‌ که‌سی زیانمه‌ند. له هه‌ندیک ولاتی دیکه‌دا حکومه‌ت سزای برینی نه‌ندامی زاوژی ژنانی له‌ به‌ر چاو گرتوووه. هه‌لبه‌ت ده‌بێ ئه‌وه له‌ به‌ر چاو بگرین که یاسای دیاریکراو سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نهی کچان / ژنان و ته‌نانه‌ت پیاوان/کوپان بوونی نییه‌ و هه‌یچ ئاماژه‌یه‌ک به‌ بابه‌ت یان خه‌ته‌نه‌ یان به‌ تاوان ناساندنی ئه‌م کاره‌ له‌ ناو یاساکانی ئیستای ئێراندا نه‌کراوه‌ و ئه‌و مژارانه‌ش که هه‌ن گشتین و له یاسای به‌ره‌تیدا هه‌یچ هه‌لوێستیکی ڤوون و ئاشکرا بوونی نییه‌. ئه‌مه‌ له‌ کاتیکدایه‌ که کۆماری ئیسلامی ئێران به‌ په‌یوه‌ستبوون به‌ په‌یماننامه‌کان و به‌لگه‌نامه نیوده‌وه‌ له‌ تیه‌ جه‌وراو جه‌وره‌کان دان به‌ "مافی ته‌ندروستی" که یه‌کیکه‌ له‌ مافه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی مرۆف، داده‌نی و پشتیوانی لی ده‌کات. له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ ئێران به‌ واژوکردنی

پەیماننامەى نۆدەولەتیی مافەکانى مندالان بەلینى داوہ بەرژەوہندى بالای مندالان لە بەرچاوی بگرئ و بەرگری لە مافەکانیان بکا و بەرەنگاریی ھەر کردەویەك بپیتەوہ كە تەندروستیان دەخاتە مەترسییەوہ. ئیستا پرساریی بئچینەیی لێردا ئەوہیە كە ئەگەر بە تاوان نەزانئ و سەرەپای بوونی گەلآلە و داخوایی رپکخراوی نەتەوہ یەگرتوہکان و بەشپیک لە چالاكثانان بۆ قەدەغەکردنى خەتەنە لە ئیران، حکومەتى ئیران ھەتا ھەنووکە ھیشتا ھیچی نەکردووہ و ئەم ناروونی ھەر ھەبە كە ئەگەر سکاڵاکار ھەبئ، ئایا دەزگای داد بەدواداچوونی بۆ دەكات؟ ئایا ئەگەرى ئەوہ ھەبە منداڵیک سکاڵا لە دژى دایک و باوکی تۆمار بکات؟ ئەگەر كەسێک سکاڵا تۆمار بکا یاسا و سیستەمى دادوہرى چۆن مامەلە لەگەل سکاڵاکار و سکاڵا لیکراودا دەكات؟

خاڵیکى گرینگ لەم بابەتەدا پتویستیی پەيوەندى سیکسى نیوان ھاوسەرەکانە، ھەر وەك قورئان ناماژەى بە گرینگى چێژوہرگرتنى ھاوسەرەکان لە یەكترى کردووہ:

«لە شەوگارى پەمەزاندا تیکەلبوونتان لەگەل ھاوسەرانتان بۆتان حەلآل کراوہ. ئەوان پۆشاکن بۆ ئیوہ و ئیوہش پۆشاکن بۆ ئەوان»¹

یان لە شوپینیکى دیکەدا دەفەر مووی:

«یەكێك لە نیشانە و بەلگەکانى تری ئەوہیە: كە ھەر لە خۆتان ھاوسەرى بۆ دروست کردوون بۆ ئەوہى ئارام بگرن لە لايدا و لە نیوانتان خۆشەویستى و سۆز و مپہربانى بەرھەم ھیناوہ.»²

ھەر کارێک كە پرۆسەى تیربوون لە پەيوەندى سیکسى بشوینئ ئەوہ ئاشکرا لەگەل جەوہەرى ئیسلام ناسازە. بە پنی کتیبى الفقہ المنھجى على مذهب الامام شافعى كە کتیبیکە لە بواری فیقہى ئیسلامیە ھاتووہ:

«ئەوہى كە ژنان و پیاوان توانای پەيوەندى سیکسىیان ھەبئ و چێژى لئ ببنن نەعمەتیکە كە لە لایەن خوداوہ پیمان بەخشاوہ. ئەم توانایە یەكێك لە بەھتەزترین خواستەکانى ئازەلانە. بە پنی یاسا ئیسلامیەکان توانای چێژبردن لە پەيوەندى

1- أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَّامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِيَّاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَّاسٌ لَهُنَّ [...] (سورەتى بەقەرە، نایەتى 187) وەرگێرانی بورھان محەمەد ئەمین

2- وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً (سورەتى الروم، نایەتى 21، وەرگێرانی بورھان محەمەد ئەمین

سیکسی په کیک له نامانجه گرینگه کانه. کهواته [تیرکردنی ئەم ئارەزووه] په کیک له مافه سهره تاییه کانی هه موو مرفه کانه» (الخن، 1413 ک)

بۆیه چاوه رپیی ئەوهش ده کرئ ئەمه له یاسا کانی کۆماری ئیسلامی ئیرانیشدا ئاوپرئ لئ بدریته وه. بۆ نمونوه له بهشی هاوسه رگیری و لیک جیابوونه وه (نیکاح و ته لاق) له بهشی مژاره کانی هه لوه شانده وه ی نیکاح له برگه ی سییه می ماده ی 1122 قرتا بوونی ئەندامی زاوژی پیاو به راده یه ک که نه توانئ سیکس بکا ده بیته هۆی مافی هه لوه شانده وه بۆژن.

به پتی ماده ی 647، دییه ی شکاندنی برپرە ی پشت باس کراوه که له برگه ی (ب) دا بهم شیوه نووسراوه: "شکاندنی برپرە ی پشت، که بی که موکوری چاره سهر بکرئ به لام بیته هۆی له ده ستدانی په کیک له سووده کانی، وه کوو ئەوه ی قوربانیه که نه توانئ به رپگاوهر پراو یان دابنیشئ یان توانای سیکسی یان کۆنترۆلی میزکردنی له ده ست بدا، ئەوه دییه ی ته واوی ده که ویت."

ماده ی 706 له ناو بردنی هیزی ره حهت بوون یان زاوژی پیاو یان دوو گیانی ژن یان له ناو بردنی چپژی جووتبوونی سیکسی ژن یان پیاو وه بهر ئه رهش ده که ویت.

ماده ی 707 له ناو بردنی ته واوی توانای سیکس کردن وه بهر دییه ی ته واو ده که ویت. ئەگەر خه ته نه به پتی ستاندارده ته کنیکی و زانستی و سیستمه حکومیه کان ئەنجام درابئ به لام برینی لئ بکه ویتته وه، به پتی ماده ی 495 یاسای سزادانی ئیسلامی:

"هەر کاتیک پزیشک لهو چاره سهره ی که ئەنجامی ده دا بیته هۆی زیان یان خه ساره تی جهسته یی، ئەوه ده بی دییه بدا مه گهر ئەوه ی کاره که ی به پتی رپسا پزیشکی و ستاندارده ته کنیکیه کان بی، یان ئەوه ی که پیش چاره سهرکردن لئ خۆش بوونی بۆ ده رکرایی و هیچ هه له په کیشی لئ نه وه شایته وه و ئەگهر وه رگرتی لئ خۆشبوون له نه خۆش به هۆی پینه گه بشتووی یان شیتی بوونی ئەو منداله بایه خی نه بی یان وه رگرتی لئ خۆش بوون له وه که سه به هۆی بیته ژوش کردن و هاوشپوه کانی گونجاو نه بی، لئ خۆش بوون له سهر په رشتیاری نه خۆشه که وه رده گیریت."

خالی گرینگ ئیوان تبیینی په کهم ئەم ماده یه که بانگه شه ی ئەوه ده کا که له نه بوونی که مته رخمی یان هه له ی پزیشک له زانست و کرده ودا هیچ ده سه به ریه ک نایگر ته وه ته نانهت ئەگهر لئ خۆشبوونیشی وه رنه گرتییت.

خالی گرینگ لیره دا تبیینی په کهم ئەم ماده یه، که ئیدعای کردوو که ئەگهر پزیشک

که متهرخه می یان هه له ی کردبێ زانین و کرداره که ی دهمسته بهر ناکرئ، ته نانهت نه گهر بیتاوان بوونی وهر نه گرتبیت.

نهریته کان ته مه نیان بارت ه قای ته مه نی میژوووه و ته نانهت نه گهر لایه نه زیانه خشه کانیشیان به سه لمینرئ، بۆ گۆرینیان پیوستمان به کاتبکی زۆره. خه ته نهش به هۆی پیشینه ی هه زاران ساله و نه و ره وادارییه ی که له ئایینی وهر گرتوووه، بابه تیکه که ههر چه شنه لیکدانه وه یه که ده بی به ره چا و کردنی هه موو لایه نه کانی بیت. ئاشکرایه گۆرینی پروانگه ی نه و که سانه ی که پرسیکی وه کوو خه ته نه یان وه ک به شپکی دانه برپاوی نه ریت و ئاین قبول کردوووه، کاریکی ههر وا ئاسان نییه و به شه ویک ناکرئ، به لام روون کردنه وه و زانیاری به خشی و پهروه ده ی گشتی ده توانی کلیلی چاره سه ری نه م ریگا بیت. له به شی کوتایی نه م کتیبه دا بۆ مامه له کردن له گه ل دیارده ی خه ته نه و که م کردنه وه ی زیان و لیکه وه ته نه گه ریه کانی خه ته نه کۆمه لیک ریگه چاره ی پیشنیار کراوه که بی گومان بۆ به دیه پتانی ههر یه کیک له م چاره سه رانه پیوستمان به ئیراده ی به کۆمه ل و هه ولی گروپی ده سه لاتداران، سیاست دانه ران و چالا کفانانی کۆمه لگه ی مه ده نییه.

ویته ی ژماره ٥٨: "واز له نه شکه نه جدانی کوربان بیتن"، ناره زایه تی ده برپین به رامبه ر به

خه ته نه کردنی پیاوان له نه مریکا (لایه ره ی ئینستاگرامی khatneh.no)

په یماننامه ی نیوده وه له تبه مافه کانی مندال

پیشتر باس له وه کرابوو که ئاوردانه وه له مافه کانی مندالان گرینگه چونکه نه وان له گروپه خه ساره له گره کانن و توانای بهرگری کردن له خۆیانیان نییه و له هه ندیک چالاکی تیناگه ن و توانای ده برپینی په زامه ندیی ئاگادارانیه یان نییه. نابئ نه وه له بیر بکرئ که سوومه ندبوونی مندال له مافی ته ندروستی هه م کاریگه ریه ی له سه ر مافه کانی دیکه

داده نې و ههم له ژیر کاریگه ریی ئه وانه. ئه گهر که سیک له مندالیدا له رپوری جهسته ییه وه نازار درایی و هه راسان کرابی و تندر وستیه جهسته ییه که ی تیک چووبی، له وانه یه بو ماوه یه ک له چوونه قوتا بخانه و مافی خویندن بیسه ش بکریت. به هه مان شیوه ئه گهر مافه کانی دیکه ی مندال وه ک رزگار بوون له توندوتیژی ره چاو نه کری، راسته و خو کاریگه ریی له سهر مافی تندر وستیی مندال داده نیت. به لام پیوسته نامازه به وه بکری که پروداهه کانی ئه م خه ساره ته جهسته یی و دهر وونیمانه ته نیا له منداله که دا سنووردار نایته وه و ده توانی کاریگه ری له سهر کو مه لگه ی دهر و به ری منداله که ش دابنی، که ده توانین نامازه به را کردن له ماله وه، نه نجامدانی تاوانی سیکسی، توندوتیژی له دزی مندالان و هاوسهر و ... بکه یین. روانینی فره ره هند و به رفراوان بو پرسسی خه ته نه وه ک دیارده یه کی کو مه لایه تی به هه نگاویکی گرینگ بو ریگری کردن و که مکردنه وه ی خه ساره ته کو مه لایه تییه کانی دیکه له قه لم دهری، چونکه کاریگه ری و لیکه وته کانی خه ته نه وه ک کرده وه یه ک یان نه زمونیک ته نها تاک ناگریته وه، به لکوو کو مه لگاش تیوه ده گلینی و کاریگه ری له سهر داده نیت. به بیر کردنه وه له م کرده وه و پیدا چوونه وه به سیاست و یاسای په یوه ست به خه ته نه، ده توانین هه نگاویکی گرینگ له پینا و نه و کیشه و زیاناندا هه لبینین که لایه نی نابووری و ناابووریان هه یه. له راستیدا بنیاتی خه ته نه وه ک دیارده یه کی کو مه لایه تی له ناو کو مه لگادا هه میسه له په یوه ندیی کاریگه ر و کار تیکراو له نیوان کو مه لگا و تاک وه ک مرو فیککی کو مه لایه تیدایه.

به داخه وه ریککه و تنامه ی مافه کانی مندال که یه کیک له گرینگترین به لگه نامه پالېستیه کانی بواری مافه کانی مندالانه، توندوتیژی پیناسه نه کردوه و ته نیا له ماده ی 9 دا نامازه ی به نمونه کانی کردوه. به لام به گشتی یه کیک له وشه کلیلیه گرینگه کانی پیناسه ی توندوتیژی سه پاندنی زهر و زهنگه، بابه تیک که له م توژی نه وه دا له بیره وه ریه کاندای باسی لی کراوه، به هزی ئه وه ی که سانی دیکه وه دوا ی منداله خه ته نه کراوه که که وتوون یان قاچه کانیان گرتوه و ... نامازه ی پی کراوه. ههروه ها ماده ی 58 ی یاسای مندالان سالی 2004 ی نینگلته را شروفه یه کی سه رنجراکیش سه باره ت به راده ی رینگه پندراوی ته مبی و سزاکان ده خاته روو که نامازه به ته مبی کردنی مندالان له لایه ن گه وره سالان به گشتی و خه ته نه به تاییه تی بکه یین. به پیی ئه م ماده یاساییه، ههر چه شنه زیانیک له لایه ن دایک و باوک یان سه ره رشتیاری منداله که له دزی مندال له راده ی سووری پیست زیاتر بی یان ئه گهر زیانه که زیاتر له زیانیککی کاتی و جیدی بی،

ئهوه ده چیتته دهرهوهی سزای گونجاو و پاساوی بۆ نییه.

به گوێری برگه ی سییه می مادهی 24 ی په یماننامه ی مافه کانی مندال، ئه و ولاتانه ی لایه نگری په یماننامه کهن، هه موو ریوشو ئینکی پیوست و گونجاو بۆ نه هیشتی شیوازی چاره سه ری نه ریتی و خورافی له بواری ته ندروستی مندالاندا ده گرنه بهر. ههروه ها له مادهی 39 ی ئه م په یماننامه دا جهخت له سه ر ئه م بابه ته گرینگه کراوه ته وه که ولاتانی لایه نگری په یماننامه هه موو دا په ر و ریوشو ئینکی پیوست بۆ خیرا کردنی چاکبوونه وهی جهسته یی و دهروونی و خوگونجاندنی کۆمه لایه تیی ئه و مندالانه بگرنه بهر که بوونه ته قوربانیی پشتگو ئیخستن، که لکاوه ژویی، ئه شکه نه جهدان، یان کاری توندوتیژ، نامرؤفانه و ریسواکه ر یان جهنگ. ئه م رهوتی چاکبوونه وه و هاته وه بۆ ناو کۆمه لگا پیوسته له ژینگه یه کدا ئه نجام بدرئ که ئه نجامه که ی بیته ته ندروستی و پشتبه ستن به خو و ریزگرتن له منداله که.

به پتی ئه و یاسا په سه ندرکراوانه ی که باسمان کرد، ئه و پرسیاره ی که دیته ناراو ه ئه وه یه که ده بی چ سیاسه تیک له دژی خه ته نه بگیریته بهر؟ خالی گرینگ له بواری خه ته نه دا ئه وه یه که به بی گویدانه زیادبوونی ریزه ی ئه نجامدانی ئه م کاره و سوود یان زیانه کانی خه ته نه، له چه ندین لیکۆلینه وه دا زیانه جهسته یی و دهروونیه کانی خه ته نه سه لمینراوه، به لام روون نییه که ده بی چ ناراسته یه ک بۆ ئه م بابه ته بگیریته بهر. ئایا به وه ی که پزیشکه کان پشتراستی ده که نه وه که سووده کانی خه ته نه له زیان و لیکه وته کانی زیاتره ده کرئ چاوپۆشی له زیانه جهسته یی و دهروونیه کانی خه ته نه بکه ین و به توندوتیژی بهرامبه ر به مندالی کور له قه له می نه ده ین؟

خالیک که نابئ له م رووه وه پشتگو ئی بخرئ، چه مکی مندالییه که له سه ر بنه مای پیناسه و به لگه نامه نیوده وه لته یه کان دامه زراوه. له ماده ی یه که می په یماننامه ی جیهانی مافه کانی مندال، هه ر که سپک له خواری ته مه نی هه ژده ساله وه بی به مندال ده زانرئ، به بی گویدانه ئه وه ی که له کام شوینی جوگرافیا ییدا ده ژی و سه ر به چ ئایین، یان نه ته وه و ره گه زیکه وه ک مندال سه ر ده کرئ و حکومه ته واژۆکه ره کانی ریکه وه تننامه ی مافه کانی مرؤف دهره وه ست کراون که ته ندروستی جهسته یی و دهروونی مندالان مسۆگه ر بکه ن و به ره نگاری زیانمه ندبوونیان ببنه وه. به پتی ئه م ریکه وه ته و به لگه نامه کانی دیکه ی مافی مرؤف، نمونه ی توندوتیژی دژی مندالان له هه موو شو ئینکی جیهان وه ک یه که و چالا کفانانی مافی مندالان خه ته نه به یه کینک له و نمونه نه ده زانن.

بۆ زانیاری زیاتر (9)

قه دهغه کردنی خه ته نه له هه ندیك ولاتی ئه وروو پاید

له م سالانه ی دوا ییدا خه ته نه له ولاته جیا وازه کانی ئه وروو پادا پووبه پرووی حوکمی جیا واز بووه ته وه که هه ندیك جار له سه ر ناستی ناوچه یی و هه ندیك جار ییش له سه ر ناستی نیشتمانیدا په سه ند کراوه، له ناو ئه م بریارانه دا ده توانین ئاماژه به قه دهغه کردنی خه ته نه کردن له ولاتی تانی سوید، ئایسله ند، کۆلن، ئه لمانیا و نه رویج بکه ین. بیگومان له وه لامی بریاره ده رچوو ه کاندا ده توانین ئاماژه به ماده ی 18 ی جار نامه ی جیهانی مافه کانی مرؤف بکه ین:

"هه موو که سیك مافی ئه وه ی هه یه سوود له نازادی بی رکردنه وه و ویژدان و ئایین وه برگریت. ئه م مافه نازادی گۆرینی ئایین یان را و بۆ چوون و ههروه ها نازادی راده برینی و ئیمان مسۆگه ر ده کا و ههروه ها فیرکردنی وانه ئایینییه کان و ئه نجامدانی رپۆره سمه ئایینییه کانیش ده گرته وه ..."

به لام نه یارانی خه ته نه له و ولاتانه ی که ئاماژه یان پینکراوه پینان وایه:

ئه گه ر ه یچ هۆکار یکی پزیشکی بۆ خه ته نه کردنی کوران بوونی نه بێ، پتویسته به زووترین کات ئه م کاره قه دهغه بکریت.

قه دهغه کردنی خه ته نه ی کوران با به تیکه که تیشک ده خاته سه ر مافی مندالان و ه یچ په یوه ندییه کی به ئایینه وه نییه.

به پێی ئه م گه لاله، هه ر که سیك به هۆکاری ئایینی یان کولتووری و فه رهه نگی خه ته نه ئه نجام بدا، رهنه گه هه تا 6 سال زیندانی بکریت. لایه نگرانی ئه م گه لاله خه ته نه ی کوران به شیواندنی کۆئه ندامی زاوژی ژنان (خه ته نه ی ژنان) ده شووبه پین و به پیشیل کردنی مافی کورانی که ته مه ن لێی ده روان.

خه ته نه کردن کار یکی هه میشه یی و بێ گه رانه وه له سه ر جهسته ی منداله و ته نانه ت ئه گه ر دایک و باوکیش پێی رازی بوون، هیشتا وه ک زیان گه یان دن به جهسته سه یری ده کریت. له م باره وه پزیشکی که به بۆ چوونی دادگا وه به پیشیل کردنی یاسا گومانی لێ کرابوو به هۆی ناروونی و حاشاهه لنه گر بوونی با به ته که به تا ونا بر نه ناسرا.

ئه م کاره زیانی ده روونی و جهسته یی به مندال ده گه یه نیت.

جگه له و مژارانه ی که ئاماژه یان پێی کراوه، ده توانین چاو یك به هه ندیك ماده ی یاسایی له په یمان نامه کانی ئه وروو پادا بخشینین که په یوه ندییان به بۆ چوونی دژ به رانی

خه‌ته‌نه‌وه نییه. به پیتی مادهی ۲۰ی په‌یماننامه‌ی ئه‌وروپایی بۆ مافه‌کانی مرۆف و زینده‌ورناسی، لابرینی ناپزیشکیی شانیه‌ک له جه‌سته‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی که هیشتا توانای بریاردانی سه‌ربه‌خۆ و ده‌ربرینی ره‌زامه‌ندیان نییه، قه‌ده‌غه‌یه. مندالان مافی خۆیانه خۆیان بپارێزن و له‌ دژی ره‌فتاری سووکایه‌تیانه وریای خۆیان بن که خه‌ته‌نه پیشیل کردنی ئه‌م مافانه‌یه. پیتیسته‌ پزیشکه‌کان رێز له مافی نه‌خۆش بگرن. هه‌ر بۆیه ئه‌نجامدانی خه‌ته‌نه به‌ کاردای خۆپارێزانه له‌ سه‌ر مندالانی خوار ته‌مه‌نی یاسایی نابێ له‌ رووی ئه‌خلاقییه‌وه به‌رده‌وام بێ و خه‌ته‌نه‌ ده‌بێ له‌ سه‌ر ئه‌و پیاوه‌ پێگه‌یشتووانه ئه‌نجام بدری که توانای ده‌ربرینی ره‌زامه‌ندیی ناگادارانانه و یاساییانه‌ی خۆیان هه‌یه (هیل، 2003، ل 50).

وینه‌ی ژماره ۵۹: ناره‌زایه‌تی^۱ به‌رامبه‌ر به‌ خه‌ته‌نه‌کردنی کوربان (BBC)

1- له‌م سالانه‌ی دواییدا له‌ ولاته‌ جیا‌جیا‌کانی جیهاندا بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان چه‌ندین هه‌لمه‌ت ده‌ستی پیکردووه. به‌لگه‌نامه‌ی سالێ ۲۰۳۰ ریکه‌وتنیکی جیهانی بۆ گه‌شه‌پێدانی به‌رده‌وام هه‌تا سالێ ۲۰۳۰ی زایینییه. ولاتانی واژۆکاری ئه‌م به‌لگه‌نامه به‌لێتیان داوه که هه‌موو توانا و ئاسانکارییه‌کانی خۆیان بۆ گه‌یشتن به‌ ئامانه‌کانی ئه‌م به‌لگه‌نامه جیهانییه‌ بخه‌نه‌ گه‌ر. به‌لام ئه‌م جارنامه ئێوده‌وله‌تییه له‌ ئێران له‌ لایه‌ن که‌سانی سه‌ر به‌ حکومه‌ت و خه‌لکی نایینییه‌وه رووبه‌رووی ئاسته‌نگ بووه‌ته‌وه. نه‌پاران ئه‌م به‌لگه‌نامه به‌ دژبه‌ری بیر و باوه‌ری نایینی ئێرانیه‌کان ده‌زانن.

مافی خاوه ندراره تیغی به سهر ته ندروستی له په یمان نامه جیهانیه کانی مافه مرویبه کان

له نیو نه و لیکو لینه وانه ی که له په یمان نامه و جار نامه و به لگه نامه کانی مافی مروی جیهاندا نه نجام دراون، و پرای جهخت کردنه وه له سهر گرینگی ته ندروستی مروی، چه ندین نمونه و حالهت باس کراون که دهسته بهری ته ندروستی تاکه کان یان پیشیلکه رین، به لام له ناو هم نمونه و حاله تاندا هیچ ناماژه یه ک به خه ته نه ی پیاوان نه کراوه و له راستیدا هم کاره هیچ کات له لایه ن نه ته وه یه کگرتوه کان یان له لایه ن ریکخواه کانی دیکه ی مافی مروی وه لیراوانه ئیدانه نه کراوه و ته نانهت له هه ندیگ حاله تدا پشتیوانی لیراوانه ئیدان ناماژه به دانیشتی مانگی جوونی (حوزه یران) نه ته وه یه کگرتوه کان له سالی ۲۰۱۶ بکه یین، کاتیک ولاتانی جیهان به لنینان دا هه تا سالی ۲۰۳۰ کو تایی به نه خو شیی ئایدز به یین یه کیک له چاره سهره پیشنیار کراوه کان بو به رهنکار بوونه وه ی په تایی ئایدز نه نجامدانی خه ته نه بوو.

یه که مین و گشتی ترین هیمای مافی ته ندروستی له به لگه نامه نیوده وله تیغه کانی جار نامه ی نه ته وه یه کگرتوه کانه. ههر چه نده له م جار نامه دا هیچ ناماژه یه کی ناشکرا به مافی ته ندروستی نه کراوه، به لام پرگه ی نه ی ماده ی ۵۵ ی هم جار نامه نه و ریکخواه ی پابه ند کردوه که ستاندارده بالاکانی ژیان به ره و پیشه وه بیا و ریگه چاره بو پرسه نیوده وله تیغه کانی په یوه ست به ته ندروستی بدوز یته وه. ره نگدانه وه ی دووه می مافی ته ندروستی له به لگه نامه نیوده وله تیغه کانی ریکخواهی ته ندروستی جیهانی (WHO) له سالی ۱۹۶۶ ه. له م ساله دا بو یه کم جار مافی ته ندروستی له یاسای بنه ره تیغی ریکخواهی ته ندروستی جیهانیدا ناسیندرا. ههروه ها له پیشه کیی هم هیمان نامه دا هاتوه که سو دوه رگرتن له بالآتین ستانداردی ده ست پیراگه یشتوی ته ندروستی یه کیک له مافه بنه ره تیغه کانی هه موو مروی کوه و ته ندروستی گه لان لایه نیکی بنه ره تی بو گه یشتن به ناشتی و ناسایشه. ماده ی بیست و پینجی جار نامه ی جیهانی مافی مروی به راشکوا ی جهخت له سهر هم گرینگی ده کاته وه: "هه موو که سیک مافی نه وه ی هه یه ناستی ژیان و ته ندروستی و خو شبو یی خو ی و خیزانه که ی له پووی خو راک و خانوبه ره و چاودیری پزیشکی و خز مه تگوزاریه پیویسته کو مه لایه تیغه کان مسو گه ر بکا و ههروه ها مافی نه وه ی هه یه له کاتی بیکاری، نه خو شیی، که م نه ندای، بیوه یی، پیری، یان له هه موو حاله ته کانی تر دا که به هو ی هه ندی هو کار که له ئیراده ی مروی دا نیبه نامرازه کانی بژیوی

له دهست چووبن ژيانیکی شه پهمه نديان هه بئيت.¹
 به لام له گهل هه موو ئهم پنداگرييانه دا که ناماژه به که ميکيان کراوه به پيى
 ليکدانه وه بهک، تهنه له ياساي بنه رته تبي سه د و ده ولا تي جيھاندا، وه ک ياسايه ک ناماژه
 به مافي ته ندروستي کراوه و له حه فتا و سئ ولا تدا، باسي مافي خزمه تگوزاريى
 ته ندروستي و پزيشکي کراوه (رهزايي قه لعه، 1385).

پيش ئه وهى له روانگه ي ياساييه وه قسه له سه ر پرسی خه ته نه بکه ين، پيده چي
 پتيويست بي ئهم خاله گرینگه بخه ينه روو که مه به ست له خه ته نه کردن له م به شه دا به
 ماناي شيوازه تونده کاني نيه که هه نديک جار برتييه له بريني پستي کير و گون و هه تا
 کوو، به لکوو تهنه باس له جوړيکي خه ته نه ده کړي که بريني به رپنست (نووکي سيرهت)
 ده کات. به پيى ياساي مافي مروؤف ئهم ماده ياسايانه مان هه يه (گاتارد، 2003، ل 76).
 ماده ي ستيه م: قه ده غه کردني ئه شکه نجه دان: نابي هيج مروؤفيک بکه ويته بهر
 ئه شکه نجه و سووکايه تي و چاره سه ري سووکايه تيبانه و ته مبي کردن.

ماده ي هه شته م: مافي ريزگرتن له ژياني تاکه که سي و ياسايي: هه موو مروؤفيک
 مافي ئه وهى هه يه ريز له ژياني تايه تبي خوړي و خيزان و په يوه ندييه کاني بگيريئ. نابي
 هيج ده ستيوه ردايک له لايه ن داموده زگا کاني حکومه ته وه بووني هه بي، مه گه ر له
 بارودوخي تايه ت ... له پيناو پاراستني ته ندروستي و ئه خلاق و پاراستني ماف يان
 نازاديي که ساني تر.

ماده ي نو يه م: نازاديي ئه نديشه، وشياري و ئايين: هه موو مروؤفه کان مافي نازاديي
 ئه نديشه و بير کردنه وه، وشياري و ئايينان هه يه. ئهم مافه برتييه له نازاديي گوړيني ئايين
 يان بير و باوه ري مروؤف و نازادبوون له پاراستني ئايين يان بير و باوه ري خو، ئه نجامداني
 کاروباري په رسته ن و به نديايه تي، وانه وتنه وه، راهيئان و پچاوگرتن، جا چ به ته نيابي و چ
 له ناو کوومه لگا له گهل ديتران، چ له ناو جه ماوه ر يان له ته نيابي.

سه باره ت به ماده ي 3، وای له بهر چاو بگرن که خه ته نه کردن ئيشي زوره (ئيش و
 نازاريک که له به کار نه هيئاني ده رزيي سر کردن و گونجاوه وه سه رچاوه ده گريئ) و له وهش
 گرینگتر، منداله که خوازاري نه بووه يان پتيوشوي ئي نه که وه تووه، هه رچه منداله که
 کوړ په يه. سه باره ت به ماده ي 8 که پالپشتي له مافي ژياني تاکه که سي ده کا، به و تنيکي

1- بر وانه: نه ته وه يه کگرتووه کان (2017)، جار نامه ي جيھاني مافه کاني مروؤف.

ساناتر که سیک که به بی په زامه نندی یاوه ریی مندالیک ده کا و نه شته رگره ریه ک له سهر جهسته ی نه نجام ددها که نازاریک زور به سهر نه و کور په دا دهسه پینی که هیچ سوو دیک کورتخایه نی ناشکرای نییه، به شیوه ی هیزه کی و په نگر او ده بیته هوی پیشیل کردنی نازادی. به دوا ی نه مه دا پاراستنی ژبانی خیزانیش به ستراوه ته وه به قبول کردن یان رت کردنه وه ی مندال له لایه ن کومه لگایه کی نایین په روه ر یان نژادیک کی تایه ته وه. کار دایه کی هاوشپوه له ماده ی ۹ له بهر چاو بگرن که په نگه خه ته نه پیشمه رچی بوونه نه ندای له ناو کومه لگه تایه ته کان (وه کوو موسلمان و جووله که) بی که به سهر مندالدا دهسه پینری، به لام مندال که په نگه نه یه هوی بیته نه ندای کومه لگه یه کی نایینی یان نیژادی دیاریکراو. وا دیاره هر په یمانیکی هه له ده گه رپته وه بو سهرده می روودانه کی و نه ک ته نها نورمه کانی ناو کومه لگه تایه ته کان به لکوو پیوستی قبول کرانی که سیک کاریگری له سهر خیزانه که داده نیت. ده توانین بلین که ماده کانی هه شته م و نویم له وانیه پیشیل بکری، نه گه ر دایک و باوکه که به نه نقه ست نه توان منداله که یان له کاتی گونجاودا خه ته نه بکه ن.

به پی ماده ی پینجه می جارنامه ی جیهانی مافه کانی مروف، هیچ که سیک نابی تووشی نه شکه نجه یان سزا یان رفتاریک درنده یان دژی مروفایه تی و شان و شکزی مرویی یان هیرشبه رانه بیته وه.

هه روه ها ماده ی حه و ته می په یماننامه ی نیوده وله تیبی مافه مه دهنی و سیاسیه کانیش جه خت له وه ده کاته وه که هیچ که سیک نابی تووشی نازار و نه شکه نجه یان هه لسوکه وتی درنده یان نامروفانه بیته وه، به تایه ت نه نجامدانی تاقی کردنه وه ی پزشکی یان زانستی له سهر که سیک به بی په زامه نندی نازادانه ی خزی، قه ده غه یه.

هه ندیک باسیان له وه کردوه که بهو پییه ی خه ته نه له بنه رتدا نازار به خشه ته نانه ت نه گه ر که لک له شیوازه کانی کونترول کردنی نازار وه کوو بلوک کردنی عه سه به کانی نه ندای زاوژی و کریمی سرکه ر بگری، هیشتا جوریک نه شکه نجه دانه. له روانگی نه م کومه له ره خنه گرانه وه، بهو پییه ی کور په کان چینیکی خه ساره لگرن و توانای دهر برینی نازاریان نییه، بو یه خه ته نه کردن وه ک جوریک له نه شکه نجه دان سهر ده کری، هه ر وه کوو هه ر کرداریک که په نچ یان نازاریکی توندی لی ده که ویته وه، چ جهسته یی بی یان دهر وونی، به نه نقه ست له سهر که سیک نه نجام دراب یان به هوکاری جیاکاری جیه جی کرایت (ساردی، 2011). له هه مان کاتدا نه م کاره به زوره ملی و پیشیل کردنی

نازادییه‌کانی ئەو به سەر مندالدا دەسه‌پینرێت.

له‌ سالی 1997 ئەنجومەنی ئەورووپا توانی پیماننامەیک ساز بکا که پەيوەندی به‌ بایۆزیشکییەوه‌ هه‌یه‌. ئەم پیماننامە باس له‌ رێساکانی پەيوەست به‌ رەزامەندیی نەخۆش بۆ چاودێری تەندروستی، پاراستنی ژبانی تایبەت، مافی دەستپراگە‌پشتن به‌ زانیاری، دەستپوەردانی ژنیتیکی له‌ مرۆف، جیاکاری، پاراستنی کەسانی بەشدار له‌ تووژینەوه‌ زانستییه‌کان، لابردنی ئەندام و شانە بایۆلۆژییەکان و بەخشینی ئەندامەکانی جەستە‌ی مرۆف. یه‌که‌م پرۆتۆکۆلی پەيوەستکراو به‌ پیماننامەکه‌ ناماژە به‌ قەدەغەبوونی "هەر چه‌شنە دەستپوەردانێک که‌ هه‌ولێ دروست کردنی مرۆفیک بدا که‌ له‌ رووی بۆماوه‌ییه‌وه‌ هاوشیوه‌ی مرۆفیکی دیکه‌ بێ، جا زیندوو بێ یان مردوو" دەکات.

وه‌ک پیشتر ناماژەمان پێدا، به‌ پیتی ماده‌ی 18ی جارنامە‌ی جیهانیی مافەکانی مرۆف، "هه‌موو کەسیک مافی نازادیی بیرکردنەوه‌ و وێژدان و نایینی هه‌یه‌. ئەم مافە نازادیی گۆرپینی نایین یان را و بۆچوونی مرۆف و هه‌روه‌ها نازادیی دەربرینی بۆچوون و باوه‌ری خۆی و هه‌روه‌ها وتنه‌وه‌ی وانه‌ نایینییه‌کان و ئەنجامدانی رپۆره‌سمی نایینییش ده‌گرێته‌وه‌. هه‌موو کەسیک ده‌توانی به‌ ته‌نیا یان به‌ کۆمه‌ل ئەم مافە‌ی هه‌بێت." ئیستا ئەگەر جووله‌که‌کان پێیان وایه‌ خه‌ته‌نه‌کردنی پیاو پەيوەندی به‌ شوناسی جووله‌که‌وه‌ هه‌یه‌ (خه‌ته‌نه‌کران نیشانه‌ی پەيمانی پیاوانی جووله‌که‌ له‌ گه‌ل خودایه‌ که‌ ئەو کەسه‌ ده‌کاته‌ جووله‌که‌)، له‌ ئەنجامدا ده‌بێ مافی خه‌ته‌نه‌کردنی کۆرپه‌ جووله‌که‌کان که‌ پێشیل کردنی مافی نازادیی گۆرپینی نایین و ئەنجامدانی رپۆره‌سمی نایینییه‌کانه‌، قەدەغە بکریت. به‌ واتایه‌کی دیکه‌ خه‌ته‌نه‌ وه‌ک هێمایه‌کی نایینی له‌ قونایکدا ئەنجام ده‌دری که‌ مندال‌ه‌که‌ هیچ چه‌شنە دەسه‌لاتیکی بریاردان و هه‌ل‌بژاردن و نازادی نییه‌ و خه‌ته‌نه‌ زیاتر له‌ سەر سه‌پاندنی نایین یان نایدۆلۆژیایه‌کی تایبەت ده‌چی ئەک قبول کردنی.

هه‌ندیک کەس پێیان وایه‌ که‌ کارکردی دایک و باوک له‌ بریاردان بۆ ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ مندال‌ه‌کانیان پێشیل کردنی مافی مندال له‌ خاوه‌نداریه‌تیی به‌ سەر جەستە‌ی خۆیه‌تی. له‌ به‌رامبه‌ر ئەم رەخنه‌دا بۆچوونیک هه‌یه‌ که‌ ئەگەر بمانه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌کردن به‌ پێشیل کردنی مافی خاوه‌نداریه‌تیی مندال به‌ سەر جەستە‌ی بزاین، کیشه‌یه‌کی بته‌رته‌تی له‌ مافی دایک و باوک بۆ سەر په‌رشتی کردنی مندال‌ه‌کانیان سەر هه‌ل‌ده‌دات. به‌ قبول کردنی ئەم بۆچوونه‌ که‌ خه‌ته‌نه‌کردن مافی خاوه‌نداریه‌تیی مندال به‌ سەر جەستە‌ی پێشیل ده‌کا، له‌ راستیدا ئەوه‌ ئیمه‌ ده‌سه‌لاتی دایک و باوک بۆ بریاردان له‌ سەر هه‌موو نه‌شته‌رگه‌رییه‌ک

له وان زهوت ده که یڼ. ئەم بابەتە ته نانهت ده توانی بابەتی دیکه‌ی په یوه‌ست به مندال وه کوو په‌روه‌ده‌ش بگرېته‌وه. دواى گه‌یشتن به ته‌مەنى بالقوبون، رهنه‌گه مندال‌که به رامبهر به دایک و باوکى نارەزایى ده‌ربېرئ که بۆچی منتان نارده قوتابخانه، من به مه‌ رازى نه‌بووم. له حالیکدا له و ته‌مه‌نه‌دا توانای پرپاردانى له و بواره‌دا نه‌بووه. که‌واته ده‌کرئ بلین نه‌گه‌ر مافی خاوه‌نداریه‌تیی به‌ سهر جه‌سته‌ بده‌ین به مندال و نه‌گه‌ر بۆ بابەتی خه‌ته‌نه‌ش بیگشتین، به شپوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ ده‌توانی بیته‌هۆی زهوت‌کردنی گشتی ده‌سه‌لاتی دایک و باوک به‌ سهر مندال‌که‌کانی‌ندا. له‌م حاله‌ته‌دا سروشتیه‌ که‌ سه‌ره‌تاییتیرین پنداو‌یستیه‌کانی مندال، واته‌ ته‌ندروستیه‌که‌ی ده‌که‌و‌یته‌ مه‌ترسییه‌وه. بۆ نه‌وه‌ باشتره‌ ریز له‌ مافی مندال بۆ خاوه‌نداریه‌تیی به‌ سهر جه‌سته‌ی خو‌ی، باشتره‌ خه‌ته‌نه‌ بخریته‌ ته‌مه‌نیک که‌ مندال گه‌یشتیه‌ت ناستیک له‌ ژیری و عه‌قلانیه‌ت که‌ خو‌شی بۆ نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه‌ بریار بدات. خو‌ ئەم کاره‌ به‌ شپوه‌ی یاسایی ده‌کرئ، به‌لام به‌یاسایی‌کردنی ئەم ریکاره‌ زوریک له‌ مافه‌کانی تری دایک و باوک به‌ سهر مندال‌که‌کانی‌ندا چ کو‌ر و کچ له‌ دایک و باوک زهوت ده‌کات. نه‌گه‌ر بریاره‌ گۆرانکاریه‌کی له‌و شپوه‌ له‌ یاسادا روو‌دا، پتویسته‌ مرو‌ف بیر له‌م جو‌ره‌ لیکه‌وتانه‌ بکاته‌وه‌ و به‌ شپوه‌یه‌کی دروست و یاسایی رینگری لئ بکات. بنگومان ده‌سه‌لاتی دایک و باوک به‌ سهر مندال‌ندا وه‌ک له‌ په‌یمانامه‌کانی مافی مرو‌ف و ریککه‌وتننامه‌ی مافه‌کانی مندال‌دا قبول‌کراوه‌، بابەتیکه‌ که‌ نه‌گه‌ر بچیته‌ ژیر پرسیار، له‌ پله‌ی به‌که‌مدا مندالان خو‌یان زه‌ره‌مه‌ند ده‌بن (سادق زاده‌ میلانی، 1397ی هه‌تاوی).

به‌رامبهر به‌م ناراسته‌ ده‌توانین نامازه‌ به‌ ماده‌ی 58ی یاسای مندالانی سالی 2004 له‌ ئینگلت‌ه‌را و مافی نه‌خۆشبوون وه‌ک ناراسته‌یه‌کی سه‌رنج‌راکیش بۆ مافی ته‌ندروستی بکه‌ین. له‌ ماده‌ی 58ی یاسای مندالان که‌ بووه‌ هۆی قه‌ده‌غه‌کردنی ته‌مه‌نی‌کردنی مندال له‌ لایه‌ن دایک و باوک‌ه‌وه‌، جه‌خت له‌وه‌ کراوه‌ته‌وه‌ که‌ ههر زیانیک له‌ لایه‌ن دایک و باوک یان سه‌رپه‌رشتیار له‌ مندال بکه‌وئ که‌ له‌ راده‌که‌ی سووربوونه‌وه‌ی پښت زیاتر بی یان نه‌و زیانه‌ی که‌ پپی ده‌گا زیاتر له‌ زیانیکى کاتی و جیدی بی، له‌ ته‌مه‌نی‌کردنی ژیرانه‌ ده‌رچووه‌ و پاساوی بۆ نییه‌ (ئه‌مانی زارین، مه‌کارین و که‌ریمی نژاد، 1396). هه‌روه‌ها مافی نه‌خۆش‌که‌وتن نامازه‌ به‌ خو‌بوواردن و مل‌نه‌دان به‌ چاودیری پزیشکی و ته‌ندروستی به‌ هۆکاری تاکه‌که‌سی، نایدۆلۆژیایی و هۆکاری نایینی ده‌کات. هه‌لبه‌ت نه‌و ناسته‌نگانه‌ی که‌ به‌ هۆی دایین‌کردنی لاینکه‌می ناستی ته‌ندروستی و نه‌و ناسته‌نگه‌ی که‌ نه‌نجامی به‌رژه‌وندیه‌ حکومه‌یه‌کانه‌ دژی ته‌کووزیی گشتی و ناسته‌نگی یاسایی و بنه‌ما

ئه خلاقیه کان و بیر و باوهری نایینییه و هاتنه دی ئه مانه تووشی گیر و گرفت ده کات (اصلانی، 1397ی هه تاوی). له ئه نجامدا ده توانین وا گریمانیه بکه یین که مافی نه خووشی به پیی جووری نه خووشیه که و پژیژی گشتگیری و ناستی ته ندروستی شوینی نیشته جیبوونه که و تیچووی چاره سه رکردن و لیکه وته کانی سنووردار ده بیته وه، ههر چه نده پیشتریش ناماژه به سیاسه تی ریکه خراوی ته ندروستی جیهان بۆ سوودوهرگرتن له خه ته نه وه ک چاره سه ریک بۆ روو به روو بوونه وه ی په تای نایدز تا سالی 2030 کراره، ههروه ها به پشتبه ستن به یاسای زۆره ملیتی لیدانی فاکسینی کزۆله بۆ ئه و ژنانه ی که بهر له هاوسه رگیری که له 23 نیسانی 2017 (23 نه ورۆزی سالی 1397ی هه تاوی) په سه ند کراره: "بۆ ریکری کردن له مردنی به هۆی کزۆله، پیوسته خانمان پیش ئه وه ی هاوسه رگیری بکه ن له و ناوچانه ی که وه زاره تی ته ندروستی و چاره سه ر و په ره ورده ی پزشکی رایانگه یاندوو خۆیان له دژی نه خووشی کزۆله فاکسینه بکه ن. نووسینگه کانی هاوسه رگیری پیوسته پیش هاوسه رگیری بروانامه ی ره وای کوتانی دژه کزۆله له ژنه که وه ر بگرن و دوای تۆمار کردن، به پیی ئه و ورده کارییه دیاریکراوه کانه ی که له ناو به لگه ی کوتانه که دا هاتوو ه هاوسه رگیری به تۆمار بکه ن، (ئه سلانی 1397 هه تاوی). که واته ره نگه بتوانین به پیی کارداکانی خه ته نه بۆ پیشگری له په تاگه لی وه کوو نایدز و له ناوچه دواکه وتوووه کان وه کوو ئه فریقا، رینگه یه کی جیاواز بگیریته بهر، ئه مه دهرمانه گرینگه کانی دیکه ش ده گریته وه که له هه ندی له ده فته ر و ناوچه کاندای به پیی بلاو بوونه وه ی هه ندیک نه خووشی ده گمه ن ژماره ی ئه و دهرمانانه ده توانیت زیاد بکات.

بۆ زانیاری زیاتر (10)

خه ته نه کردنی کچان له پوانگه ی ریکه خراوه نیوده وه له تیه کانه وه به هۆی ئه و کاریگه ریه زیانبه خشه ته ندروستی کۆمه لایه تی و زیانه لاهه کییه جهسته یی و دهر وونیه کانی خه ته نه ی ئافره تان و به مه به سستی کۆتایی هینان به م جووره توندوتیژی و نه ریته خه سه رته به خشانه، ولاتان و ریکه خراوه جیاوازه کان سزای جیاوازیان بۆ داناوه. کۆمه له ی گشتی نه ته وه یه کگرتوووه کان (1993) له یه که مین جارنامه ی نه هیتستی توندوتیژی دژی ژنان، پیناسه ی "توندوتیژی دژی ژنان"ی به م شیوه پیناسه کردوو: "ههر کرده وه یه کی تونداژۆیا نه له سه ر بنه مای ره گه زیتی که بیته هۆی دهرکه وتنی زیان یان خه سه رته جهسته یی، سیکسی، یان دهر وونی و یان رهنج کیشان و هه راسان کردنی ژنان ئه وه له دژی ژنان توندوتیژی رووی داوه. کۆنفرانسی جیهانی

مافه کانی مروځ له فیسه نا له سالی ۱۹۹۳ بۆ یه کهم جار خه ته نه کردنی ژنانی وه ک پیشیل کردنی مافه کانی مروځ ناساند. ههروه ها جار پنامه ی نه ته وه یه کگرتووه کان له سالی ۱۹۹۰ له ئیدانه کردنی شیواندنی کۆنه ندامی زاوژیی ژنان له ریگه ی خه ته نه وه نه م بۆ چوونه ی پشتر است کرده وه. نه ته وه یه کگرتووه کان ۶ فیبریویزی (شوبات) ۲۰۰۳ ی وه ک "رۆژی نیوده وله تی بۆ نه هیشتنی خه ته نه کردنی ژنان" نازه د کرد بۆ نه وه ی بیته خالی ده ستپیک بۆ نه هیشتنی نه م کاره. جگه له وهش ریڅخراوی ته ندروستی جیهانی یاسای توندی له دژی هه موو جوړه خه ته نه کردنی ژنان داناوه. له سالی ۲۰۰۸ ریڅخراوی ته ندروستی جیهانی و چه ند ریڅخراویکی سه ر به نه ته وه یه کگرتووه کان، خه ته نه کردنی نافره تانیان به پیشیل کردنی مافه کانی مروځ و ستاندارد و نۆرمه کانی مروځ ناساند. ریڅخراوی ته ندروستی جیهانی باس له نهریتی بوونی نه م دیارده ده کا و زانیاری ته واو له مه ر نانیینی بوونی خه ته نه له هه موو ولاتانی نه ندامی نه ته وه یه کگرتووه کان بلا و کردۆته وه له ۲۰ دیسه مبه ری ۲۰۱۲، کۆمه له ی گشتی نه ته وه یه کگرتووه کان بریارنامه ی ژماره 146.67 ی سه بارت به قه ده غه کردنی خه ته نه ی ژنان ده رکرد و داوای له حکومه ته کان کرد که ریوشوینی هه مه لایه نه له سه ر ناستی نیشتمانی بۆ نه هیشتنی خه ته نه کردنی ژنان بگرنه بهر و پیشینی میکانیزمی چاودیری هه مه لایه نه بۆ بهر نه نگار بوونه وه ی توندوتیژی دژی ژنان بکه ن. سه ره رای پاسپارده و داواکارییه کانی ریڅخراوی نه ته وه یه کگرتووه کان له حکومه تی ئیران، ئیران سه ره رای بوونی خه ته نه له سه ر ناستی چوار پاریزگای خو ی که زۆرینه ی سونه ن واته نازه ر بایجانی رۆژاوا (ناوچه کوردیهه کان)، کوردستان، کرماشان، هورمزگان، دانی به بوونی خه ته نه کردنی ژناندا نه ناوه و هیچ بهرنامه یه کی پهروه ده یی و یان به تاوان کردنی خه ته نه نه خراوه ته چوارچیوه ی کاره وه و ئیران هه تا نیستاش له نه خشه ی جیهانی و له لیستی نه و ولاتانه دا که خه ته نه کردنی ژنان نه نجام ده دن، نایینریت.

بەشى شەشەم: كاردا و ھۆكارەكانى بەردەوامىي خەتەنە لە جىھاندا

پيشەكى

خەتەنە دياردەيەكە كە ميژوۋەكەي دەگەرپتەۋە بۆ چەند ھەزار سالل لەمەو بەر و بە شپوۋەي وردتر دەتوانين ئيدعاي ئەۋە بکەين كە ئەم دياردە لەگەل سەرھەلدان و دامەزراندنى ئاينى جوولەكە بوو بە شىكىي پىكھاتەيى لە بير و باۋەرپى جوولەكەكاندا، ھەرۋەھا دەتوانين بەلگەي ئەۋە بىننەۋە كە پىشترىش خەتەنە لە ناو ميسرىيەكانى سەردەمى فيرەۋنەكاندا باۋ بوۋە. ئەمە لە كاتىكدايە كە زۆر رەخنە لە سەرى گىراۋە و ئەۋەي سەرنجراكىش ترە ئەۋەبە كە سەرەراي ئەۋەي پانتاي ئەم رەخنانە لە سەردەمى مۆدېرندا زۆر فراۋان تر بوۋە، بەلام ھىشتاش بە سەدان مليۆن كەس باۋەريان پىيەتى يان ھەول بۆ ئەنجامدانى خەتەنە دەدەن.

ئەم بەشە بە نيازە ھەندىك لە ھۆكارەكانى بەردەوامبوۋنى خەتەنە روون بکاتەۋە. بۆ ئەم مەبەستە لە پروانگەي جياۋازەۋە لىكۆلېنەۋە لە سەر كاردانكى خەتەنە كراۋە. سى بوارى سەرەكى كارداي خەتەنە لەم لىكۆلېنەۋەدا برىتین لە: بوارى كاردان تەندروستى و پزىشكىيەكانى خەتەنە رۆلى ئەم كارەيان لە پارىزراۋى لە ھەمبەر نەخۆشىگەلىكى ۋەكوۋ نایدز، شىرپەنجەي كۆنەندامى زاۋزى ۋەھوكردىنى مىزدا تاۋتوئى كىردوۋە. لە روون كىردنەۋەي كاردان كۆمەلەيەتەيەكاندا دەتوانين نامازە بەقبولكرانى ئاينى و نەتەۋەيى، پىدانى شوناسى جىندەرى بەپياۋان و پياۋسالارى و پاراستتى بەرژەۋەندىيەكانى پياۋان بکەين و لە روون كىردنەۋەي ئاراستە ئابوورىيەكانى خەتەنەدا، دەتوانين خەتەنە ۋەك پىشە و ھەرۋەھا ھۆكارە بازگانىيەكانى بەردەوامبوۋنى خەتەنە تاۋتوئى بکەين.

کاردا ته ندروستی و پزیشکییه کانی خه ته نه به رگری و ریگری له په تای نایدز

به ریپست، جگه له کاردا پاریزه ری میکانیکیه کان، کاردای پاریزه ری - به رگری هیه. هر چه نده له م بواره دا هیشتا پیو یستمان به لیکو لینه وهی زیاتره، به لام توپزینه وه کانی ئیستا دهریده خه ن که به ریپست خانه ی چالاکی به رگری هیه و له پانتای به ریپستدا ماده ی پاریزه ری به رگری به دی ده کریت. بؤ نمونه لایزوزیم که له روهی به رگری ناسیه وه نانزیمیکی چالاکه و له سهر رووکاری په رده ی لینجی و له دهر دراوه کانی وه کوو فرمیپسک و لیک و شیر ی دایکدا هیه، له شله ی ژیر به ریپستی مروفیشدا هیه. هه روه ها دهرکه و توه که ژماره ی خانه کانی پلازما له به ریپستی گا له وه لامی هه و کردنی باکتریاییدا زیاد ده کا و هم خانانه له به ریپستدا دژه ته ن دهرده که ن (لانگلی، تی تی دژ، 2016).

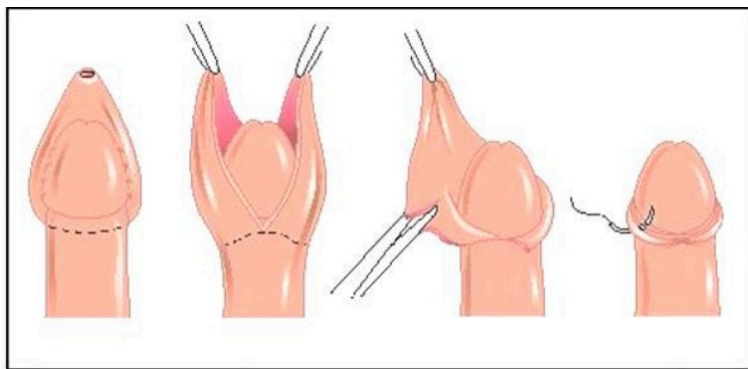
خانه کانی لانگه رهانس کوم لیک خانه ی چالاکی به رگری له شن که له پیست و هه ندیک په رده ی لینجیدا ده بیترین، له وانه ش له به ریپست (پیاوان) و زی (واژه نی ژنان). له م دویاننه دا لیکو لینه وه له سهر نمونه ی شانه مروفیه کان دهر یخستوه که هم خانانه پروفیتینیک به ناوی لانگرین دروست ده که ن که شوینه که له بوونی فایرؤس و گواستنه وهی هم فایرؤسانه له خانه وه بؤ شویتینیکی دیکه خاوپن ده کاتوه. همه له حالیکدایه که هه ندیک له توپزه ران راپانگه یاندوه که بوونی خانه کانی لانگه رهانس له به ریپست ریگه بؤ توش بوون به هه و کردنی تیچ نای شی خو ش ده کا و به م پاساوه وه که ریگری له توش بوون به نه خو شیی نایدز ده کا به رگریان له خه ته نه کردوه (هه مان).

له توپزینه وه یه کدا که را و بوچوونی هه ندی له ژنانی لیک داوه ته وه که نه زموونی هاو جییی هم له گه ل پیاوانی خه ته نه کرا و خه ته نه کراویان بووه دهرکه وت که زور به ی هم نافر تانه جووتبوون له گه ل هاو به شه سپکسیه خه ته نه کراوه کانیا ن پی خو شتر و ناسووده تر بوو و توانیوانه ته نها به تیخزانی نه ندای زاوزی بؤ ناو واژن زورتر نو رگازم بکه ن. رهنگه له بهر نه وه بی که نه ندای زاوزی پیاو خه ته نه کراو په یوه نندیه کی نریکتری له گه ل نه ندای زاوزی ژندا هیه.

به لام نه وهی تا ئیستا به دی نه هاتوه، نه و دلنیا یه که سووده کانی خه ته نه له زیانه کانی پتره یان نا پنچه وانه وه یه زیانه کانی زیاتره. هه ر له بهر هم هوکاره، ناوه نده پزیشکیه نیوده وه لیه کانی، سهره رای هه لویستی پته ویان له دژی خه ته نه کردنی ژنان، هیچ

ناراسته یه کی دیار یکر او یان بو خه ته نه کردنی پیاوان نه بووه و ته نیا پنیان وایه پیش نه جامدانی خه ته نه، پیو یسته نه و که سه یان نه و بهر پرسانه ی که باسیان ده کری ئاگاداری لیکه و ته کانی بن و پاشان بریار له سه ر جیه جی کردنی بدن. رهنگه هه ر نه م بوونی سیاسه تی بیلا یه نه له دژی کار یکی دیرین و کۆن و ناماژه کردن به لایه نه ئه رینی و نه رینییه کانی خه ته نه وای کردی که خه ته نه بهرده وام بی، هه رچه نه ناتوانین پشکی هه ندیک پاساوی پزیشکی له م بواره دا پشتگویی بخره ی.

بهر پیست پیستیکی در یژی نه ندامی زاو زیه که نووکی سیره ت و بو ریی میز لدان داده پو شیت. بهر پیست له ریگه ی فرینۆلۆمه وه به نووکی سیره ته وه لکاوه. له حاله تی نار په پوونی نه ندامی زاو زیی پیاوانی خه ته نه نه کراودا، رووی ناوه وه ی بهر پیست¹ بهر که و تی له گه ل سه ری نه ندامی زاو زی² و ته نه دا³ ده بی و به م شیوه ژینگه یه کی شیداری پار یزارا بو فلۆره میکرو بیه کانی نه م ناوچه دابین ده کات. نه گه ر نه م شوینه په ی تا په ی تا خاوین نه کری ته وه، ده بیته شوینیک بو زو ربوونی ماده نه خو شی زاکان (دویل، 1389، ل 361).

وینه ی ژماره 60: قوناغه کانی خه ته نه کردن (لانگی و تی تی دژ، 2016)

نایدز یه کپک له و نه خو شیانه یه که له باسه پزیشکییه کانی په یوه ست به خه ته نه گرینگسی پی دراوه و بو چوونی باوی کۆمه لگه پزیشکییه کانی وه کوو ری کخراوی ته ندروستی جیهانی نه وه یه که خه ته نه کردنی پیاوان په یوه ندیه کی ناراسته و خو ی له گه ل نایدزا هیه و له هه ندیک لیکۆلینه وه دا، وه کوو بهر نامه ی هاو به شی نه ته وه یه کگر تووه کان بو ته شه نه سه ندنی نایدز، وایان خه ملاندوووه که خه ته نه ده توانی هه تا 5060 له سه د

1. inner prepuce
2. glans
3. shaft

نه گهري تووشبوون به نایدز له په یوه نندی سیکسی دیتره گه زخوازن کم بکاته وه. (UNAIDS, 2010). په یوه نندی نیوان هه وکردنی تیچ نای فی و خه ته نه ی پساوان په کم جار له سالی 1986 له ده قه پزیشکیه کاندا باسی لڼ کرا و ته نانه ت پیشناری هاوبه ش له لایه ن ریکخواوی ته ندروستی جیهانی و بهرنامه ی هاوبه شی نه ته وه په کگر توه کان سه بارت به ته شه نه سندن نایدز خراوه ته پروو و باس له وه کراوه که خه ته نه کردنی پساوان وه ک ستراتیژیکی کاربگه ره که ناهیلې فایرؤسی نایدز و هه وکردنه کانی دیکه له رپگه ی ره گه زی به رامبه ره وه بگوازیته وه. به گویره ی راپورتی چاودیری کونترؤل کردنی نایدز که له لایه ن سکرتری کارگروپی نیستمانی کاری نایدز له وه زاره تی ته ندروستی و چاره سه ر و په روه ده ی پزیشکی له مانگی به فرانباری سالی 1395 ی هه تاوی له کؤبوونه وه ی مانگی جونی 2016، به پشتبه ستن به راگه یاننده کانی پیشوو، ولاتانی نه ندامی نه ته وه یه کگر توه کان به لینی داوه به شیوه یه کی خیرا بهر ننگاری نایدز بنه وه بؤ نه وه ی په تاکه هه تا سالی 2030 بنبر بکن. نه م رینگا خیرایانه بؤ ده به ش دابه ش کراون و ولاتان به لینیان داوه داپه ری کاریگه رانه تر بؤ کونترؤل کردنی په تای نایدز له م بوارانه دا له سالانی 2016 تا 2020 نه نجا بدن بؤ نه وه ی نامانجه کانیان له سالی 2030 به دی بهینریت. نامانجه کانی سالی 2030 بریتین له: سفربوونی ریژه ی تووشبوون به نایدز، سفربوونی گواستنه وه ی نایدز له دایکه وه بؤ مندال، هه روه ها سفربوونی مردن. سه بارت به مژاری سییه می نه م ده به لینه، باس له ده ستر اگه یشتن به بژارده ی جؤراو جؤری خزمه تگوزاری خؤپاریزی کراوه که یه کینک له وانه خه ته نه کردنی پساوانه (دبیر خانه کارگروه کشوری ایدز، 1396 ی هه تاوی).

له روونکاریی چؤنیه تی کارکردی به ریست له زیاد کردنی نه گه ری تووشبوون به نایدز - وه ک پیشتریش و ترا - ده توانین بلین له حاله تی په پوونی نه ندامی زاوژی پساوانی خه ته نه نه کراو، پرووی ناوه وه ی به ریستی نه ندامی زاوژی بهرکه وتنی له گه ل سه ری نه ندامی زاوژی و ته نه دا ده بی و به م شیوه ژینگه یه کی شنیداری پاریزراو بؤ فلؤری میکروبیی نه م ناوچه دابین ده کات. نه گه ر نه م شوینه په پتا په پتا خاوپن نه کریته وه، ده بیته شوینیک بؤ زؤربوونی ماده نه خووشی زاکان. نه و توژیینه وانه ی که له کینلگه ی تاقیگه دا نه نجام دراون ده ریده خه ن که پرووی ناوه وه ی به ریستی نه ندامی زاوژی پساوانی نه نجام زؤری بؤ تووشبوون به جؤری یه که می HIV هه یه. یه کم له بهر نه وه ی پرووی ناوه وه ی به ریست خانه ی ناماده یی (خانه کانی لانگه رهانس، خانه کانی T جؤری CD4+ و ماکرؤفازه کان)

بۆ تووشبوون بە ڤایرۆسی نایدز جۆری یەكەم هەیه كه هەر كام لەم خانانە وەرگرەكانی كیمۆكاین (CCR5 یان CXCR4) دەخەنە سەر پووی خۆیان كه چوونی ڤایرۆسی HIV جۆری یەكەم بۆ ناو شانەكانی ئەندامی زاوژی پیاو ئاسان دەكاتهوه (لانگلی، تی تی دژ، 2016).

شتیكی تر ئەوهیه كه ئەگەری برینی كۆئەندامی زاوژی لە پیاوانی خەتەنەنەكراودا زیاترە و سەلمێنراوه كه برین یان هەوكردن پڕیژەیی خانەكانی لانگەرھانس لە بەرپێست زیاد دەكا و ئەگەری چوونە ژووورەوی ڤایرۆس ئاسان دەكاتهوه. شتیكی تر ئەوهیه كه لە كاتی جووتبوونی سێكسی پیاویكی خەتەنەنەكراو لەگەڵ پەگەزی بەرامبەردا، خانەكانی پووی ناووهوی بەرپێست بەركەوتیان لەگەڵ دەردراوهكانی زێی ژندا دەبێ، هەر بۆیه ئەگەری وەرگرتی ڤایرۆسی نایدزی جۆری یەكەم لە رێگەیی خانەكانی نامانج وەرگرتی ئەمە ڤایرۆسەكه زیاد دەكا، چونكه خانەكانی لانگەرھانسی ناو ئیپیتیلیۆمی لینجی واژەن بە شیوهی هەلبژێردراو لە لایەن ڤایرۆسەكهوه دەكرێنە نامانج و تووش دەبن. پاشان ئەم خانانە بە لەنفۆسیتەكانی CD4+ ناوچەیی ئیپیتیلیۆمەوه دەلكین و لە رێگەیی سیستەماتیكی لەنفاتیكییەوه كۆچ دەكەن و دەبنە هۆی هەوكردنی سیستەماتیكی. ئەمەش لە حالئێكدا یەكەم جۆرە بارودۆخانە و لە پیاوانی خەتەنەنەكراودا تەنەیی ئەندامی زاوژی پیاو بە ئیپیتیلیۆمی ئەستووری كراتینیزەكراو داپۆشراوه كه لە هەوكردن دەپاریزیت (هەمان سەرچاوه).

ماوهیهك بەر لە ئیستا زانایانی ئەفریقی شتیكی سەیریان بۆ دەرکەوت كه ئەویش ئەوه بوو كه دواي پشكنینی ۱۸۷ هاوسەری نایەكسان لە پرواندا، دەرکەوت كه هەموو ئەو ژنانە گیرۆدەیی ڤایرۆسی نایدز بوون، لە حالئێكدا پیاوهكان تووشی ئەم ڤایرۆسە نەبوون. دواي ئەوهی ئەم بابەتە دەستنیشان كرا، پزیشكەكان پیاوهكانیان لە مەترسیی زۆری تووشبوون بە ڤایرۆسی نایدز ناگادار كردهوه و كۆندۆمیان بە خۆراپی پیدان، بەلام هەولەكانیان بێكەلك و بێهۆوده بوو و هیچ كام لە پیاوهكان نامۆژگاریی پزیشكەكانیان جێبەجێ نەكرد. دواي دوو سأل و نیو، شتیكی تری سەرسۆرھینەر پووی دا كه لە ۵۰ پیاوهی خەتەنەنەكراوون هیچیان تووشی نایدز نەبوون، لە كاتیكدا هەموو پیاوه خەتەنەنەكراوهكان گیرۆدەیی نایدز بوون. بۆیه چاوهڕپیی ئەوه دەكری كه هەندێك رێكخراوی نیودهولەتی خەتەنەنەكردن بە باشترین رێگا بۆ بەرەنگاربوونەوهی نایدز لە هەندێك ولاتدا بزەن. ئەم راسپاردە بەتایبەت بۆ ئەفریقا كاریگەر دەبێ، چونكه لەم

کیشوره‌دا زۆربه‌ی پیاوانی تووشبوو به نایدز له رېگه‌ی جووتبوون له‌گه‌ل ژناني تووشبووی په‌تای نایدز، گیرۆده‌ده‌بن. 70 له‌سه‌دی که‌سانی تووشبووی نایدز له باشووری بیوانی نه‌فریقدا ده‌ژین نه‌وه له‌حالیکدايه نه‌م ناوچه‌ته‌نها 10 له‌سه‌دی دانیش‌توانی جیهان له‌خو‌ده‌گریت.

تویژینه‌وه‌کانی ناوه‌ندی خو‌پاراستن و چاره‌سه‌ری نه‌خو‌شیه‌کان¹ دانیان به‌وه‌دا ناوه که‌خه‌ته‌نه‌کردنی کو‌رپه له‌ئه‌مریکا بو‌به‌رنگاربوونه‌وه‌ی نایدز به‌بی گو‌یدانه‌سووده چاره‌سه‌ریه‌کانی دیکه‌ی له‌رووی نابوورییه‌وه‌باشتره. نه‌م ناوه‌نده‌رایگه‌باندووه‌که‌پنویسته‌هه‌موو دایک و باوکان کو‌ره‌کو‌رپه‌کانیان خه‌ته‌نه‌بکن. به‌لام پنیو‌سته‌نامازه‌به‌وه بکری که‌ته‌ناهت نه‌گه‌ر که‌سانی خه‌ته‌نه‌کراویش له‌ئه‌مریکا خه‌ته‌نه‌بکری، ناستی دابه‌زینی ریژه‌ی تووشبووانی نایدز له‌م ولاته‌دا که‌متر له‌هی نه‌فریقايه، چونکه‌به‌شیکي به‌رچاوی تووشبوون به‌په‌تای نایدز له‌م ولاته‌دا له‌ناو پیاوانی هاو‌ره‌گه‌زبازدا روو‌ده‌دات (AAP, 2012).

نه‌م کاردای خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوانه‌بو که‌م‌کردنه‌وه‌ی نه‌گه‌ری تووشبوون به‌فایرۆسی نایدز له‌په‌یوه‌ندییه‌سیکسیه‌کانی پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراو له‌گه‌ل ره‌گه‌زی به‌رامبه‌ردا نمونه‌ی هه‌یه، به‌لام پیده‌چی رۆلی پاریزه‌رانه‌ی خه‌ته‌نه له‌په‌یوه‌ندییه‌سیکسیه‌کانی نیوان پیاوانی هاو‌ره‌گه‌زباز که‌متر بی و تا نیستا هیچ که‌مبوونه‌وه‌یه‌ک له‌ریژه‌ی تووشبوون به‌نه‌خو‌شیه نایدز له‌ناو هاو‌ره‌گه‌زبازه‌کاندا نه‌بینراوه. نه‌گه‌ری نه‌وه‌هه‌یه‌جیاوازی ناستی پاراستن یان نه‌بوونی پاراستن له‌به‌ر نه‌م راستیه‌بی که‌له‌تویژینه‌وه‌کانی په‌یوه‌ست به‌هاو‌ره‌گه‌زبازانی پیاودا، پیاوان رۆلی بکه‌ر و به‌رکار ده‌گیرن، له‌ئه‌نجامدا روون نییه‌که‌خه‌ته‌نه له‌چ بارودۆخیکدا ده‌توانی رۆلی پاریزه‌رانه له‌دژی نایدز بو‌ئو پیاوانه‌بگری که‌دو‌ری بکه‌ر بو‌ئو که‌سه‌نه‌ده‌بین که‌پیان خو‌شه‌به‌رکار بن (هه‌مان). پنیو‌سته‌نه‌وه‌ش بلین که‌زۆربه‌ی لیکو‌لینه‌وه‌ئه‌نجام دراوه‌کان له‌پیناو لیکدا‌نه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌ی پیاوان و نایدز له‌ولاتانی نه‌فریقدا جیه‌جی کراوه‌که‌که‌رتی ته‌ندروستییان له‌ناستیکی نزمدا بوو. له‌ئه‌نجامدا ناوردانه‌وه‌له‌م‌بابه‌ته‌گرینگه‌که‌له‌برپاره‌کانی په‌یوه‌ست به‌خه‌ته‌نه، به‌تاییه‌تی به‌نامانجی که‌م‌کردنه‌وه‌ی نه‌گه‌ری تووشبوون به‌نایدز، ده‌بی سه‌رنج‌مان بخه‌ینه‌سه‌ر ناستی که‌رتی ته‌ندروستی پنیو‌سته‌ی نامانج و نه‌گه‌ری تووشبوون به‌نایدز له‌و‌کو‌مه‌لگه‌دا. نه‌گه‌ر خزمه‌تگوزاری گونجاو له‌به‌رده‌ستدا بی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان به‌شیه‌یه‌کی به‌رچاو

شیاوتر ده بیت. تیچوو و بری تیچوو - کاریگه ری سی خه ته نه کردنی پیاوانی پیگه یشتوو وهک ده ستیوره دانیکي نه شته رگه ری به شیوه یه کی سه ره کی به مؤدیلی پیدانی خزمه تگوزاری و راده ی ناوچه یی تووشبوون به HIV به ستراوه ته وه. له تاقی کردنه وه په کدا که له کیلگه ی پرته قال (ئورنج فارم)¹ له باشووری نه فریقا نه نجام درا، ههر نه شته رگه ری به کی خه ته نه له نۆرینگه ی پزشکی گشتی به ۴۷ دۆلار نه نجام ده درا. به به کارهینانی مؤدیلیک که ریژه ی تووشبوون به نایدز له پیاوان له م پاریزگایه دا (25.6 له سه د) نشان ده دا، بۆ ههر هزار خه ته نه یه ک که له سه ر پیاوانی بالق و پیگه یشتوو نه نجام ده درئ، له ماوه ی بیست سالدا ریگری له تووشبوونی 308 حالت به نه خۆشی نایدز ده کری که ده کاته 2.4 ملیۆن دۆلار پاشه که وتی په تی له که رتی خزمه تگوزاریی چاودیری ته ندروستی. تیچوو ی چاره سه ر بۆ ههر هه وکر دیک بری 181 دۆلار بووه. توژیینه وه کانی دیکه پاش لیکچوو اندن له رووی بارو دۆخی گشتگیری، تیچوو ی ناوچه یی و چوارچپوه ی کاتی نه نجامی هاوشپوه یان وه ده ست هینا. نه گه ر نه نجامه پزیشکیه سه ر به خۆ و بئ لاگیر بیانه نه نجام درا بی، خه ته نه ی پیاوان به به راورد له گهل ده ستیوره دانه پشگریه کانی دیکه له بواری ریگری کردن له گواسته وه ی تووشبوون به HIV له ولاتانی له حالی گه شه ده توانی ریکاریکی زۆر هه رزان و باش بیت (هه مان سه رچاوه).

حه میدره زا بادلی (1397) له توژیینه وه په کدا به ناویشانی "تأثیر بیولوژیک ختنه در پیشگیری از ایدز، اچ آی وی، و ویروس پاپیلوما" کاریگه ری بایۆلۆژیی خه ته نه له ریگری له فایرۆسی نایدز و نیچ نایفی و پاپیلوما" ده نووسی: به گشتی یه که م خانه یه ک که به هۆی فایرۆسی نیچ نایفی یان نه خۆشیی نایدزه وه هه و ده کا نه و خانانه که پشمان ده وترئ لانگه رهانس. نه م خانانه به ریژه یه کی یه کجار زۆر له پیستی ناوچه ی نه ندای زاوزی خه ته نه نه کراوی که سی تووشبوو به فایرۆسی نایدزدا هه یه. له توژیینه وه تاقیگه ییه کانداهه که وتوه ریژه ی راکیشانی نه م فایرۆسه له ریگه ی توژییه لینجه ییه کانی پیستی ناوچه ی نه ندای زاوزی حه وت قات له زاره کی ملی مندالدانی نافرته تان (سپرفیکس) زیاتره. توژیی پیست نه و توژییه نه ستوره ی نیه که پیی ده وترئ کراتین که زیاتر له پیستی شوینه کانداهه یه، له بهر نه م هۆکاره خانه کانی لانگه رهانس و خانه کانی دیکه ی سیسته می بهرگری له ش به ناسانی خۆیان ده گه ییننه نه م ناوچه. بوونی ریژه یه کی

زوری دهماره خوښییه کان له پېستی ناوچه‌ی خه‌ته‌نه و فریڼولومه‌که‌یدا، به هوی بوونی ریژه‌یه‌کی زوری ورده‌ده‌مار، له کاتی جووتبوونی سیکسیدا زور کم خوښیان لئ دیت. هم برینه زور بچووکانه شوینتیکی باش بو چونه ژوره‌وه‌ی فایروسی ئیچ‌نای‌فین. له هۆکاره‌کانی دیکه که ده‌توانن بینه هوی نه‌وه‌ی فایروسه‌که بچپته‌ناو هم ناوچه برینی نه‌وه‌خوښیانه‌ن که له ریځه‌ی سیکسه‌وه ده‌گوازرینه‌وه که فایروسه‌که به ناسانی ده‌چپته‌ناو له‌شه‌وه. له‌م لیکولینه‌وه‌دا نه‌گه‌ری گواسته‌وه‌ی فایروس له نیوان ژنان و پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراودا که‌متره. پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراوی تووشبوی ئیچ‌نای‌فی، که ریژه‌ی load Viral $< 50\ 000$ / کز پیاوانی له میلیمتردا بووه هیچ کام له ژنایان پاش دوو سال تووشی ئیچ‌نای‌فی نه‌کرد. به‌لام له به‌رامبه‌ردا، نه‌وه‌پیاوانه‌ی تووشی نایدز بوون و خه‌ته‌نه‌یان نه‌کردبوو، له ماوه‌ی دوو سالدا ۲۶ ژیان له کوی ۱۴۷ ژن تووشی نایدز کردبوون. له‌وه‌هاوسه‌رانه‌ی که پیاوان تووشی ئیچ‌نای‌فی ببوون، خه‌ته‌نه‌ی ریژه‌ی تووشبوونی ژنه‌کان به ئیچ‌نای‌فی بو 40 له سه‌ده‌دابه‌زاندبوو. هم توژینه‌وه به‌راورد به توژینه‌وه‌ی پیشوو کاریگه‌ری خه‌ته‌نه‌کردنی که‌متر نشان داوه. پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراو نه‌گه‌ری تووشبوونیان به فایروسی پایلوما HPV زور که‌متره.

له ناو‌کاره توژینه‌وه‌یه‌کانی دیکه‌دا ده‌تواننن ناماژه به توژینه‌وه‌کانی دوپل و هاوکارانی (2010) بکه‌ین که خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان وه‌که‌ی‌کنک له ستراتیژییه جیهانییه‌کان بو ریگری کردن له گواسته‌وه‌ی فایروسی نایدز و ئیچ‌نای‌فی لیک داوه‌ته‌وه و له‌م رووه‌وه‌چه‌ندین وتاری په‌یوه‌ندیاریان تاوتوی کردووه. نه‌وان به‌مه‌به‌ستی ده‌ست‌نشان‌کردنی بابه‌ته‌کانی ئیستا که باس له بابه‌تی ئیچ‌نای‌فی و خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان ده‌که‌ن، له میدل‌این‌گه‌ران و نه‌وه‌داتایانه‌ی که له‌م بابه‌تانه‌دا به‌ده‌ست هاتوون پندا‌چوونه‌وه‌یان بو کرا و کورت کرانه‌وه. دوزینه‌وه‌کانی سی‌تاقی‌کردنه‌وه‌ی هه‌ره‌مه‌کیی شایه‌ت‌دار ده‌ریان‌خست که خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوانی گه‌وره‌سال‌را‌ده‌ی تووشبوون به ئیچ‌نای‌فی هه‌تا ریژه‌ی 5060 له سه‌ده‌که‌م ده‌کاته‌وه و پیناچی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان کاریگه‌ری نه‌رینی له سه‌ر کارکردی سیکسی نه‌وان داناب و مؤدلسازی نابووری و په‌تازانی (ئپیدیمیلوژیکی) ناماژه‌به‌وه‌ده‌کا که خه‌ته‌نه‌ده‌توانی به‌شیوه‌ی هیزه‌کی و په‌نگراو بو ریگری له گواسته‌وه‌ی فایروسی ئیچ‌نای‌فی ریکاریکی که‌م‌تیچوو و کاریگه‌ر بیت و له کۆتاییدا پیشنیار کرابوو که نه‌وه‌کلینیکانه‌ی که خزمه‌ت‌گوزاریی که‌م‌تیچوو و به‌کوالیتی به‌رز و بی‌مه‌ترسی بو خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوانی گه‌وره‌سال پیشکه‌ش ده‌که‌ن ده‌بی

وهك به شپك له پرۆسهی گشتگیری ریگری له ئیچ ئای فی لهو ناوچانهی که ریژهی تووشبوونیان زۆره، پیشکەشی ههمووان بکریت.

ریگری له تووشبوونی پیاوان به شیرپهنجهی کوئه ندامی زاوژی

سه بارهت به په یوه ندی ئیوان خه ته نه کردنی پیاوان و نه گهری تووشبوونیان به شیرپهنجهی نه ندامی زاوژی چه ن دین بۆچوون له نارادایه و لیکۆلینه وهش کراوه. ریگخراوی ته ندروستی جیهانی به پشتبهستن بهو لیکۆلینه وانهی که له مەمهریکا نه نجام دراوان و به گویرهی به لنگهی باوه ریگراو، دانی به وهدا ناوه که خه ته نه کردنی پیاو نه گهری تووشبوون به شیرپهنجهی نه ندامی زاوژی پیاو کهم ده کاته وه. هه ن دیکیان له وه زیاتر تیپه ریون و شیرپهنجهی نه ندامی زاوژی پیاویان به تاکه شیرپهنجهی ک ناو بردووه که شیاوی ریگری لیکردنه. نه نجامدانی خه ته نه له کاتی کۆرپهیی و شیره خۆریدا به دلناییه وه ریگری له شیرپهنجهی نه ندامی زاوژی کورپان ده کات. نهو فاکته ره ی که کاریگه ری له سه ره ه ل دانی نه م شیرپهنجه داده ئی فایرۆسی پاپیلۆمای جۆری ۱۶ و ۱۸، که له ریژه یان له به ریستی کوئه ندامی زاوژی خه ته نه نه کراواد له حاله ته خه ته نه کراوه کان زۆر زیاتره (نه ربای، 1379 ی هه تاوی).

له روانگهی داکوکیکارانی خه ته نه باشتزین ته مهن بۆ خه ته نه کردن ته مهنی کۆرپه ییه و له روانگهی نه وان وه گرینگترین سووده کانی خه ته نه بریتیه له ریگربوونی خه ته نه له هه مبه ره هه وکردنی بۆری میز و زیانه لاهه کییه مه ترسیداره کانی و شیرپهنجهی نه ندامی زاوژی پیاو. به پنی بۆچوونی باوه پردارانی خه ته نه، هه چ مندا ل له ته مهنی که متردا خه ته نه بکرئ سوودی زیاتری ده بیت. له سه ره بنه مای نه مهش سه لمینراوه که ته نه یه ک شیرپهنجه به دلناییه وه ریگری لی ده کری، نهویش شیرپهنجهی نه ندامی زاوژی کورانه که به خه ته نه کردنی پیشه وخته (تافی کۆرپهیی) به ده ست دیت. نهو زیانه لاهه کیانه ی که به هۆی خه ته نه کردنه وه دروست ده بن (خوینبه ربوون، هه وکردنی شوینی برین، ته سکبوونه وهی مییا) به هه ل بژاردنی شیوازی گونجاو و گرینگیدانی پنیوست له کاتی نه شته رگه ری و دوا ی نه شته رگه رییه که له زۆربه ی حاله ته کانداه توانین ریگریان لی بکه ین، به تاییه ت به به کارهینانی شیوازی پلاستییل، و له نه گه ری روودانی زیانی لاهه کیشدا، نهوه چاره سه ریکی ناسان و هه رزانه (هه مان سه رچاوه).

سه بارهت به تووشبوون به شیرپهنجهی نه ندامی زاوژی پنیوسته ناوړ له چه ند خالییک بدینه وه: نه گه ری تووشبوون به م جۆره تاییه ته ی شیرپهنجه چه نه؟ ئایا خه ته نه کردن تاکه

رېگا بؤ رېگری کردن له پروودانی شیرپه نجهی کؤئه ندامی زاوژییه؟ هه ندیک له توژیینه وه کان لیکۆلینه وه بیان له سهر نه گهری پروودانی شیرپه نجه و رادهی خه ته نه کردنی پیویست و به پئی گیرانه وه به ک به راورد کردنی ئابووریی ئهم بابته کردوه. توژیینه وه به ک ده ریخستوه که پیویسته ۹۰۹ خه ته نه بکری بؤ ئه وهی رېگری له ۱ حاله تی شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاو بکری، توژیینه وه به کی تر ئهم گرینگیهی زیاد کردوه و ئیدعای ئه وه ده کا که بؤ ههر ۳۲۲ هه زار خه ته نه کردن له ته مه نی کۆرپه بیدا سالانه رېگری له ۱ حاله تی شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاو ده کریت. بېگومان پیویسته له بیرمان نه چی که خه ته نه کردن سوودی دیکه شی هه یه، بؤ نمونه پیاوانی خه ته نه کراو له چاو پیاوانی خه ته نه کراو که متر تووشی فایرۆسی پاپیلۆمای مرفۆبی ئه ندامی زاوژیی ده بن که ئه مه ش خۆی ده توانی هۆکاریک بؤ که مېونه وهی نه گهری پروودانی شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاو سهیر بکریت. کریستیان جه لیس¹ (1978)، کاردیۆلۆژیست پئی وایه رېژهی مه رگی سالانه ی به هۆی خه ته نه کردنه وه زیاتر له ژماره ی مه رگی به هۆی شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاوه. ئه نجه مه نی نه خۆشیهی کانی مندالان له ولاتی ئه مریکاش، به لیکدانه وهی که مېونه وهی رېژهی تووشبووانی ئهم جۆره شیرپه نجه له سهر ئاستی ههر دوو ولاتی ئه مریکا و دانیمارک، وه ک دوو ولات که رېژهی خه ته نه کردن تییاندا به ریز زۆر و که مه، پئیان وایه ئهم که مېونه وهی ژماره ی تووشبووانی شیرپه نجهی کؤئه ندامی زاوژیی پیاو به به کارهینانی خه ته نه پروون ناکریته وه، به لکوه هۆکاره کۆمه لایه تی و ئابوورییه کانی گه شه وه کوه کاریگه ری خوه ته ندروستیه کان، رۆلکیکی به رچاویان له که م کردنه وهی رېژهی پروودانی ئهم جۆره شیرپه نجه دا هه بووه. ئه گهر ئیمه باوه رمان به کاردای لابردنی به رپیست له ژیر ناوی خه ته نه بؤ رېگری کردن له شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاو هه یی، که به پئی وته ی کۆمه لگه ی تووشبووانی شیرپه نجهی ئه مریکا ته نها 1 له 100 هه زار که س تووشی ده بن (که متر له 1 له سه د)، وادیاره ئه و بېرۆکه ش ده توانین لیک بدینه وه که ژنانیش دوا ی ماوه ی دووگیانی مه مکیان ده پر نه وه بؤ ئه وهی رېگری له تووشبوونی شیرپه نجهی مه مک بکه ن، چونکه به پئی راپۆرتی هه مان رېکخراوه رېژهی تووشبوون به م شیرپه نجه له ناو ژنانی ئه مریکا دا زۆر زیاتره و نزیکه ی 1 له ههر ۸ که سه، واته نزیکه ی ۱۲ له سه د (دارابی، ۲۰۱۷).

مارگریت سوّمەرڤیل¹ ئەم بابەتە زیاتر شی دەکاتەووە و دەڵێ: "ئەگەرچی ئیمە لە بیرۆکەى لابردنى مەمكى كچان بۆ رپڤگرى كردن لە شىرپەنجەى مەمك تووشى شوک دەبین و دەترسین، بەلام بەرامبەر بە بیرۆکەى لابردنى بەرپىست بۆ رپڤگرى كردن لە شىرپەنجەى ئەندامى زاوژى پیاو و ئايدز بە دەگمەن کاردانەووەمان دەبیت. هۆكارى ئەمەش بە ئاسانى دەردەكەوى: مەمك پرباىەخە؛ لابردنى مەمكى ئافرەتان بە زەبرىكى قورس دەبينين كه له ئافرهتان دەووشينرى، بەلام خەتەنەکردنى پىستى نووكى سىرەتمان پى گرینگ نىيە. لە راستیدا هەندىك جار بە بىباىەخ لى دەروانىن، وەك چۆن لە وشەدا پى دەلپىن پىس و بىهەست و ناپاك. لە حالێكدا هەر دووكيان بەشىكى سروشتى جەستەى مرۆڤن و جگە لە كارداى سىكىسى كارداى دىكەشيان هەيە (هەمان).

خالىكى گرینگى دىكە كه دەتوانين له وهلامى ئەم بەراوردكارىيە ناماژەى پى بكەين، كاركردى ئەندامەكانى جەستەيە. ئەگەر لە پروانگەى رەخنەگرانى لایەنگران و هەلسوورپاوانى مافى ژنانەووە لە هەندىك رىكلام و زنجىرە تەلەڤىزىونى و بابەتى وانەكان و هتد بكوڵىنەووە، تىدەگەين كه يەكىك لەو حالەتانه پروانىنى ئۆبژەناسايانە بۆ ژن بەتايەت جەستەى ژنە كه هەندىك جار پىنگەى ژنان هەتائاستى فاكتهرىك بۆ تىركردنى ئارەزوو سىكىسىيەكانى پياوان دادەبەزىت. هەر بۆيە وىناكردنى ژنىكى بى مەمكى زۆر پى ناخۆشه. بەلام لە لايەكى ترەو كارداى گرینگى ئەندامى زاوژى پياو بۆ زاوژى كردنە. لە ئەنجامدا ئۆرگازمى پياوان زۆر گرینگ دەبیت. لەم رۆووە دەبى بلپىن ئەگەر پىكهاى ئەندامى زاوژى پياو وەك خۆى بمىننەووە و پياوان بتوانن بە ئاوهاتنەووە ئۆرگازم بەئەزموون بكەن، نەشتەرگەرى بۆ ئەندامى زاوژى پياو (بەخەتەنەشەووە) لە بەرچاودەگىریت. لەم پىكهاى ئەندامى زاوژى پياو بۆ زاوژى پىنووستە و نىشانەكەى تۆواوە بان شاووتە، شتىك كە نەك هەر نىشانەكەى دەركەى بۆ ئافرهتان تىدا نىيە، بەلكوو لە زاوژىدا رۆلىكى لاوهكى دەگىریت (بىل، ۲۰۰۵).

ياسەمەن كەرىم نژاد و موژگان مونتەزىيان (1398ى هەتاوى) لە لىكوڵىنەووەيەكدا لە ژىر ناوى "برىسى تاثير فوايد ختنە نوزادى" (لىكدانەووەى كارىگەرىيەكانى خەتەنى كۆرپەيى) دەنووسى: دۆزىنەووەكان ناماژە بووە دەكەن كە ئەگەر لە كاتى كۆرپەيىدا خەتەنە ئەنجام بدرى بۆ رپڤگرى كردن لە شىرپەنجەى كوئەندامى زاوژى چاكە.

ریگری له هه وکردنی بۆری میزکردن

هه وکردنی کۆئه ندامی میز¹ به کیک دیکه له و نه خۆشیا نه به که به هۆی په یوه نندیه که ی له گه ل خه ته نه کردنی پیاوان گرینگیه کی زۆری پی دراوه. ئەم جۆره هه وکردنه به کیک له هه وکردنه باوه کانی مندالانه که به هۆی ههستیاری گورچيله له هه ره ته کۆر په ییدا و ههستیاریه که ی له هه مبه ر هه وکردن ده بیته هۆی تیکچوونی گورچيله، به رزبوونه وهی زه ختی خوین، سپیتی سیمیا به هۆی هه وکردنی میز و په له ی گورچيله (سکار) و له کار که وه تی در پۆ خایه نی گورچيله. ئەم جۆره زیان و لیکه وتانه زیاتر له کاتی شیره خۆریدا روو ده دن. هه ر چه نده هه وکردنی بۆری میز له کچاندا زیاتر له هی کورانه، به لām له سه ره تاي شیره خۆرییدا زیاتر له ناو کوراندا روو ده دات. نزیکه ی ۱ له سه د یان ۲ له سه دی کوران هه تا ته مه نی ده سالان تووشی هه وکردنی بۆری میز ده بن. شیکاریی ئەنجامی ۹ تاقی کردنه وهی کلینیکی ده ریخستوه که له سالی یه که می ته مه ندا هه وکردنی کۆئه ندامی میز له کورانی خه ته نه نه کراودا ۱۰۰ هینده زیاتر له کورانی خه ته نه کراوه و ئەگه ری وه رگرتیان له نه خۆشخانه ۱۸ قات زیاتره (نیسماعیلی و ئەحمه دنیا، ۲۰۱۴).

سه به رت به چۆنیه تی کار یگه ری خه ته نه له سه ر ئەگه ری که م کردنه وهی تووشبوون به هه وکردنی بۆری میز ده بی بلین له به ر ئەوهی که ژینگه ی ناوه وهی به ریپست گه رم و شیداره، ئەوا ده بیته هۆی به رگری و زۆربوونی پاتۆژینه کان²، ره وتیک که به هۆی زمی ناستی ته ندر وستیه وه خیرا تر ده بیته وه. بۆ نمونه ده رکه وتوه که کۆر په خه ته نه نه کراوه کان زیاتر له بۆری میز و شوینی حال ب³ دا تووشی کلۆنیزاسیۆنه ئۆرگانیزمه کانی ئۆرۆپاتۆژینیک⁴ وه کوو ئیشریشیا کۆلی⁵ ده بنه وه، بابه تیک که وا ده کا باکتیریا ئۆرۆپاتۆژینیک بنووسین به رووکاری لینجه یی ناوه وهی به ریپست، که به پینچه وانه ی رووی ده ره وهی به ریپست کراتینیز ناییت (WHO, 2007). ئەنجمه نی نه خۆشیه کانی مندالانی ئەمریکاش له روون کردنه وهی ئەم بابه ته دا ده لی زیادبوونی کلۆنیزاسیۆن باکتیریه کانی بۆری میز⁶، هه ر خۆیان هۆکاری مه ترسی بۆ هه وکردنی کۆئه ندامی میزن. پنیسته نامازه به وه بکری که له ماوهی شه ش مانگی یه که می ژياندا، ئۆرگانیزمه ئۆرۆپاتۆژینیکیه کان له ده وری بۆری میز له دانی کۆر په ی خه ته نه نه کراوه له چاو کورانی

-
1. urinary tract infection (UTI)
 2. pathogens
 3. uropathogenic
 4. escherichia coli
 5. periurethral area
 6. periurethral bacterial

خه ته نه کراو زیاتره. ئەم کۆلۆنیزاسیۆنه له هەر دوو گروپه کهدا [خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراو] دواى شهش مانگ کهم ده بیته وه (هه مان).

ههروهها لیکۆلینه وه کان یارمه تیی پشتراست کردنه وهی ئەم ئیدعا یه بیان کرد. بۆ نموونه شیکاریی ئەنجامی ۹ تاقی کردنه وهی کلینیکی پیشانی داوه که له سالی یه که می ته مه ندا راده ی هه وکردنی بۆری میز له کورانی خه ته نه کراودا دوازه قات له کورانی خه ته نه نه کراو زیاتره. له توێژینه وه یه کی دیکه دا ده رکه وت که تیچووی چاره سه ری هه وکردنی کۆئه ندامی میز له کورانی خه ته نه نه کراودا ۱۰۰ ئەوه ندە ی کورانی خه ته نه نه کراوه و ئەگه ری خه واندنیا ن له نه خۆشخانه ۱۸ هینده زیاتره. که واته پنده چی لابرندی به رپنست کهم کردنه وهی ریزه ی هه وکردنی میز له کورانی لی بکه ویته وه. سه وده کانی خه ته نه له مندالانی کوردا که رووبه رووی کیشه ی ئانا تو میکی وه کوو گه رانه وهی میز یان هه وکردنی به رده وای کۆئه ندامی میز ده بنه وه زیاد ده بیت (فه ره وودی، 1392).

هه لبه ت هه ندیک له لیکۆلینه وه کانیش جوړیک له خه ته نه کردنیا ن وه ک هۆکار یکی کار یگه ر بۆ روودانی هه وکردنی کۆئه ندامی میز ناساندو وه. له هه ندیک له لیکۆلینه وه کاندان به ودا نراوه که ئەگه ری هه وکردنی کۆئه ندامی میز له ئیسراییل به هۆی ئەو خه ته نه کردانه ی که له لایه ن مۆه یله نه ریتییبه کانه وه ئەنجام ده درین زیاتر له و خه ته نه نه یه که له لایه ن پزیشکانی نه شته رگه ریه وه ئەنجام ده دریت. خالیکی دیکه که سه رنجمان بۆ روودانی ئەم جوړه هه وکردنه که به هۆی خه ته نه یه راده کیشی بابه تیکه که که متر باسی لی کراوه؛ واته کۆمه لیک لیکۆلینه وهی سه رنجرا کیش که روانگه جیا وازیان سه باره ت به په یوه ندیی نیوان خه ته نه و هه وکردنی کۆئه ندامی میز خستۆته روو. مندالان له چاو گه ورساله کان کاردانه وهی فیزیۆلۆژی به هیز تر یان بۆ نازار هه یه. خه ته نه کردنی کوران نازاریکی قورس، ئەمومونیککی ناخۆش، زه بر به خش و تاقه ت پر ووکین به سه ر مندالی خه ته نه کراودا ده سه پنییت. جگه له مانه، خه ته نه ده توانی سه رچه شنی خه وی مندال تیک بدا و دابرا نی مندال له جیهانی ده ورو به ری، له وان هس تیکچوونی خواردنی شیر ی دایکی لی بکه ویته وه. ههروهها به لگه له و کۆرپانه هه یه که دوا ی خه ته نه کران توانای مژینی مه مکی دایکیان له ده ست داوه. ئەمه کاتیک گرینگ ده بی که بۆمان ده ر بکه وئی که باکتریاکانی ئیشیریا کۆلیی ناو گوو (پسای) باوترین هۆکاری ئیئیۆلۆژیک¹ بۆ هه وکردنی بۆری میزی له ناو مندالان و کۆرپه کانه که زیانی لاوه کی نیسه. شیر ی مرۆف

تولېگو ساکاریدی (oligosaccharides) تیدایه که له گه‌ل میزکردنی کورپه‌دا له له‌ش ده‌چیته دهره‌وه و لکاندنی ئیشیریاکولی به شانه‌کانی کژنه‌ندامی میز له ناو ده‌بات. هه‌روه‌ها زانایانی ئیتالی و تویتزه‌رانی سویدی هم کاردا پاریزه‌رییه‌ی خواردنی شیرى دایکیان پشتراست کردوه. به‌لام خواردنی شیرى دایک نه‌ته‌نها له کوران، به‌لکو له کچانیشدا، که نه‌گه‌ری تووشوونیان به هه‌وکردنی بۆری میز چوار هینده زیاتر له کوران، نه‌گه‌ری تووشوون به هه‌وکردنی بۆری میز که ده‌کاته‌وه. له نه‌نجامدا هه‌ندیک کهس خه‌ته‌نه‌یان به به‌راورد له‌گه‌ل خواردنی شیرى دایک وه‌ک رېگه‌یه‌کی نه‌شیاو بۆ رېگری کردن له هه‌وکردنی بۆری میز ناساند (NOCIRC، 2002).

محده‌د ئیسماعیلی (۱۳۸۷) له لیکۆلینه‌وه‌یه‌کدا کاریه‌ریی خه‌ته‌نه‌ی له رېگری کردن له هه‌وکردنی کژنه‌ندامی میز له کورانی خوار ته‌مه‌ن شه‌ش سال و دیاری کردن ته‌مه‌نی گونجاو بۆ خه‌ته‌نه‌کردن تاوتوی کردوه. هه‌وکردنی بۆری میز به هۆی هه‌وکردنی باکترياله‌وه له ناو مندا‌ل‌ندا باوه و ده‌توانی زیانی گورچيله، به‌تایه‌ت له تافی شیره‌خۆری لی بکه‌ویته‌وه. له سه‌ره‌تای شیره‌خۆریدا هه‌وکردنی میز له کوراندا زیاتر له هی کچانه. لینجی به‌رپست شوینی کۆلۆنیزاسیۆنی نه‌و به‌کتريایانه‌یه‌که ده‌بنه هۆی هه‌وکردنی بۆری میز. له‌م تویتزینه‌وه‌دا به شپوه‌یه‌کی داها‌تووبینانه، له ماوه‌ی سه‌وت سالدا ۱۶۶ کورپه‌ی خه‌ته‌نه‌نهره‌ی خوار ته‌مه‌نی شه‌ش سال تووشی هه‌وکردنی بۆری میز بوون، که نه‌م ۱۶۶ کورپه‌ی خه‌ته‌نه‌نهره‌ی له شروقه‌ی حاله‌ته‌کاندا، پشکینیی فیزیایی، سوئوگرافی کژنه‌ندامی میز و سیستوگرافی دۆزینه‌وه‌یه‌کیان نه‌بوو که له به‌رزه‌وه‌ندیی ئانۆمالیی میز بی، به سه‌ر دوو گروپدا دابه‌ش کرابوون. گروپی ئەلف له ۷۹ مندا‌ل له مه‌ودای ته‌مه‌نی ۲ مانگ تا پینج سال و نیو پیک هاتبوو (3.1 + 11.3 مانگ) ده‌ستبه‌جی دوا‌ی چاره‌سه‌ری هه‌وکردنی میز خه‌ته‌نه‌کران و بۆ ماوه‌ی شه‌ش مانگ به نه‌نجامدانی پشکینیی میز (U/A) و کینلگه‌ی میز (U/C) هه‌ر یه‌که‌یان بۆ دوو مانگ به‌دوادا‌چوونیان بۆ کرا. گروپی ب له 87 مندا‌ل له مه‌ودای ته‌مه‌نی چل رۆژ هه‌تا پینج سال و نیو پیک هاتبوو (3.4 + 12.1 مانگ) له دوا‌ی چاره‌سه‌ری هه‌وکردنی میز بۆ ماوه‌ی شه‌ش مانگ به نه‌نجامدانی U/A و U/C هه‌ر یه‌ک بۆ دوو مانگ به‌دوادا‌چوونیان بۆ کرا و پاشان خه‌ته‌نه‌کران و بۆ ماوه‌ی شه‌ش مانگ دوا‌ی خه‌ته‌نه‌کردن هه‌ر به‌م شپوه پشکینییان بۆ کرا. به گۆریه‌ی لیکه‌وته‌کانی نه‌م تویتزینه‌وه‌ ئیدعای نه‌وه ده‌کرئ که باوترین ته‌مه‌نی هه‌وکردنی بۆری میز له کوراندا ته‌مه‌نی شیره‌خۆرییه (3.2+ - 11.7 مانگ).

لەم تووژینەویدا، 2 حالەتی هەوکردنی بۆریی میز لە گروپی ئەلفدا (خەتەنەکراو) بینرا و لە گروپی ب لە شەش مانگی پیش خەتەنە، 12 حالەتی هەوکردنی میز بینراوه، شەش مانگ دواى خەتەنەکردن، 1 حالەتی هەوکردنی میز بینراوه. کەپتەکانی هەوکردنی میز لە گروپی ئەلف (شەش مانگ دواى خەتەنەکردن) و گروپی ب (شەش مانگ پیش خەتەنەکردن) بەراورد کران جیاوازییەکی ماناداریان هەبوو ($p = 0.009$). لە گروپی ب، پرودانی هەوکردنی میز لە شەش مانگ پیش خەتەنەکردن لەگەل شەش مانگ دواى خەتەنەکردن بەراورد کرا و جیاوازییەکی مانادار بوو ($p < 0.001$). لە کۆتاییدا محەمەد ئیسماعیلی گەیشتە ئەو ئەنجامەى کە دەبێ بە زووترین کات لە قۇناعی کۆرپەیدا کوران خەتەنە بکەین بۆ ئەوەی رێگری لە تەشەنەسەندنی هەوکردنی بۆریی میز لە شیرەخۆرەکان و زیانە لاوەکیە گرینگەکانی بکەین. بە لەبەرچاوترتی رۆلی خەتەنە لە پیشگیری لە هەوکردنی بۆریی میز ناوبرا و پشینیاری داوه کە ئەو کورانەى خەتەنە نەکراون و جارێک بۆریی میزیان هەوی کردۆتەوه و لە دۆسیە و پشکینی جەستەیی و سۆنۆگرافی کۆتەندامی میزدا ئەنجامیکیان بە قازانجی ئانۆمالی یان ناتەواوی کۆتەندامی میز نەدۆزراوه تەوه، باشتەر وایە خەتەنە بکرین و بە ئەنجامدانی پشکینی تەواو و کیلانندی میز بەدواداچوونیان بۆ بکریت.

هەر وهه ئه میر هوشه ننگ ئه ربابی (1379) له لیکۆلینهوه یه کدا سوود و زیانه لاوهکیهکانی خهتەنەکردنی کۆرپه ی به شیوازی پلاستییل تاوتوی کردوه. له م لیکۆلینهوه دا 4700 حالهتی خهتەنەکردنی به پلاستییلیان پشکینوه که بۆ ماوهی ههوت سال (له سالی 1370 تا 1377 ی ههتاوی) له نهخۆشخانهی مندالبوونی شههید ئەکبه رنابادی له تاران ئەنجام دراون. ئەنجامه گشتیهکان ئەوه دهردهخا که باشتیرین ته مەن بۆ خهتەنەکردن ته مەنی کۆرپه ییه و گرینگترین سووده سهلمینراوهکانی بریتیه له رۆلی رێگرانهی خهتەنە له ههوکردنی بۆریی میز (وزیانه لاوهکیه مه ترسیدارهکانی) و شیرپه نجهی ئەندامی زاوژیی پایا. به پهی به لگه کان، ههتا مندال له ته مەنی بچووکترا خهتەنە بکری، سوودهکانی زیاتره. به پشتبه ستن به م بابه ته ئەوه سهلمینراوه که ته نه ایه ک شیرپه نجه به دلناییه وه شیوا ی چاره سه ره که ئەویش شیرپه نجهی ئەندامی زاوژیی پایاوه که رهنگه به خهتەنەکردنی پیشوه خته (تافی کۆرپه یی) رێگری له م جوۆره شیرپه نجه بکریت.

کاردا کۆمه لایه تیبه کانی خه ته نه قبوول کردنی نایینی و نه ته وه یی

سه ره پای ئه و باوه رانه ی که له هه موو قوناغه کانی میژوودا هۆکاری به رده و امبوونی خه ته نه بوون، به لام نایی رۆلی گرینگ و ته وه ری ئه م کاره له ناوه نایینه ئیبراهیمیه کاندای پشنگوی بخه بن. هه ره وها لیکۆلینه وه په یوه نیدیاره کانیش جه ختیان له وه کردوه ته وه که گرینگترین هۆکار بۆ نه جامدانی خه ته نه له ناو شوئیکه وتووای و به رده و امبوونی خه ته نه، کتیبی پیروژ بووه. بۆیه به بی ره چاو کردنی پاشخانی نایینی خه ته نه شی کردنه وه ی ئه م نهریته له پپچه لپپچی میژوودا شیواو نایی، به تایهت ته وه ی که ئه م نهریته له ناو هه ندیک له شوئیکه وتووای نایینه ئیبراهیمیه کان، له وانهش گروپی گه وه ی جووله که و موسلمانان، وه ک یه کیک له مهرجه سه ره کییه کان بۆ قبوول کران له ناو نایین له قه له م ده دریت.

له گه شتی سیفری نافراندندا هاتوه: "خودا به ئیبراهیمی فه رموو تو و رۆله کانت و نه وه کانی دوا ییت نه رکی سه رشانتانه که به لئینی من جیه جی بکه ن. ده بی هه موو پیاوان و کورانتان خه ته نه بکرین بۆ ته وه ی پشان بدن که په یمانی منیان قبوول کردوه. هه ر کورپکی هه شت رۆژه ده بی خه ته نه بکریت. ئه م یاسایه پیاوی خانه زاد¹ و به زیپرکراویش ده گریته وه. پیوسته هه موو که سپک خه ته نه بکرئ و ئه م نیشانهش په یمانی هه مپشه یی منه له سه ر جهسته تان. هه ر که سپک نه یه وه ی خه ته نه بکرئ، ده بی له هۆز و گه لی خو ی وه در بنرئ، چونکه په یمانی منی شکاندوه (په یمانی کۆن، ۲۰۱۹: ۲۲). ئه م نهریته لای ئیسراییلییه کان ئه وه نده گرینگ بووه که "خه ته نه کران" بوو به سیفه تیکی دیاریکراو بۆ ئیمانداران که ئه وان ی له بیباوه ران جیا کرده وه (قرا یی، 1380).

به لام نه نجامی خه ته نه نه کرانی ئه و که سانه ی که سه ر پیچی له به لئین و په یمانی خودا ده که ن با به تیکه که له به لئینی کۆندا تاوتوی کراوه. گرینگیی خه ته نه له ته وراتدا هه تا ئه و راده یه که له کتیبی به لئینی کۆندا که سان و نه ته وه ناجوله که کان به "خه ته نه نه کراو" و "گلاو" ناو ده برین و خوداش فه رمان به ئیبراهیم ده دا که خه ته نه نه کراوه کان له خۆی بتاریتیت. خه ته نه نه کراو له ته وراتدا به که سائیک ناسراون که له رووی شه رعییه وه پاک نین. جووله که کان به پیی رپساکانی شه ریعه تی خو یان به ریستیان به گلاو و ناپاک ده زانن و که سینکی ناوا بۆی نییه له جیژن و رپوره سمه کاندای به شداری بنوئینی، رپگه ی پی

1- مندالیک که له مالی خه لک له دایک بووه.

نادهن بچیته شوینه پیروزه‌کان و هاوسه‌رگیری له‌گه‌ل ئەم کهسه به حه‌رام ده‌زانن. (سه‌عیدی، 1390ی هه‌تاوی)، وه‌ک سه‌عیدی پیتی وایه جووله‌که‌کان خه‌ته‌نه به نیشانه‌ی جیا‌کردنه‌وی ئیسراییلیه‌یه‌کان و په‌یمانی ئیوان خودا و وه‌چه‌ی ئیبراهیم ده‌زانن و پیتی ده‌لێن "بیریت میلا" واته‌ په‌یمانی لێپراوه.

راسته‌ خه‌ته‌نه‌کردن له‌ ناو ئایینی مه‌سیحیدا به‌ ته‌واوی قبول نه‌کراوه، به‌لام له‌ چه‌ند لقی قبول‌کراوی مه‌سیحیدا هێمای ده‌روه‌ستبوونی تاک به‌ ئایینه، وه‌کوو چۆن مه‌سیحیه‌کانی که‌نسه‌ی نۆمیا له‌ کینیا خه‌ته‌نه‌کران به‌ یه‌کیک له‌ بژیره‌کانی ئەندا‌میتی له‌م کلێسایه‌ ده‌زانن. پرس‌ی بنه‌ره‌تی و سه‌ره‌کی مه‌سیحیه‌ به‌ په‌چه‌له‌ک جووله‌که‌کان رزگار‌بوونی مه‌سیحیه‌ نا‌جووله‌که‌کان نه‌بوو، به‌لکوو با‌به‌ته‌که‌ نه‌وه‌ بوو که‌ به‌ بۆ‌چوونی ئەوان خه‌ته‌نه‌ پتوه‌ریک بۆ په‌یوه‌کردنی رێسا ئایینییه‌کان بوو و نا‌جووله‌که‌کان بۆ رزگار‌بوون ده‌با شه‌ریعه‌تی مووسایان جیه‌جی بک‌ردایه‌. ده‌روه‌ستی و پا‌به‌ندبوون به‌ فه‌رمانه‌ ئایینییه‌کان و نۆر‌مه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ر‌هه‌نگیه‌کان یه‌که‌مین و گرینگ‌ترین پا‌لنه‌ر و هۆ‌کاری به‌رده‌وامی خه‌ته‌نه‌ له‌ ئیران بووه. له‌گه‌ل هاتنی ئیسلام بۆ ئیران و خێرای په‌ره‌سه‌ندنی ئەم ئایینه، خیرا کۆمه‌لگای ئیران تیه‌ه‌ل‌کیشی بنه‌ما و بیر و با‌وه‌ره ئیسلامیه‌کان بوو (هه‌مان).

ئهو با‌وه‌ره‌ی که‌ خه‌ته‌نه‌ ته‌نیا کرده‌وه‌یه‌کی نه‌ریتی راب‌ردووان نییه، به‌لکوو مه‌ر‌جیکی خودایی بۆ مو‌سلمانان و جووله‌که‌کان بووه، هه‌ندی نا‌کوکی له‌ چۆنه‌تی بیر‌کردنه‌وه‌ له‌ مه‌ر‌ خه‌ته‌نه‌ی پیاوان و ژنانی دروست کرده‌وه‌ و ئەمه‌ وه‌بیر دینیته‌وه‌ که‌ با‌وه‌ری ئایینی زیاتر له‌ نه‌ریت و فه‌ر‌هه‌نگه‌کان هۆ‌کاری مانه‌وه‌ی ئەم نه‌شته‌رگه‌رییه‌ بووه، چونکه‌ ئایین بۆ پتو‌یستیه‌کان سه‌ر‌چاوه‌یه‌کی هه‌میشه‌یه‌ و هیوادار‌بوون به‌ خودا ریشه‌ی کرداره‌کانیه‌تی. به‌لام له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ با‌به‌ته‌ فه‌ر‌هه‌نگی و که‌لتوورییه‌کان ته‌نیا پێشانده‌ری چه‌مکه‌ باشه‌ کاتییه‌کانن. بۆیه‌ گرینگیدان به‌ ره‌گ و ریشه‌ی ئایینی نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌ ده‌توانی تیه‌گه‌یشتنی هه‌ر‌چی باشتر و گرینگ‌ی و هۆ‌کاره‌کانی مانه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌ی لی بکه‌و‌یته‌وه‌.

ئه‌گه‌ر‌چی ئەمانه‌ و‌لامی هۆ‌کاره‌ موم‌کینه‌کانی به‌ده‌رونی بوونی خه‌ته‌نه‌ وه‌ک با‌به‌تیک‌ی پتو‌یستی دینی له‌ ئیسلام نین. شپینگلیز له‌ شوئینیکدا ده‌لی: "ئهو کهسه‌ی زۆر باسی نێژاد بکا، پێشانده‌ری ئەوه‌یه‌ که‌ ئەو کهسه‌ ئیتر نێژادی نییه‌". ده‌توانین دژی بووه‌ستینه‌وه‌ و بلێین ئیسلام نێژاد نییه‌، به‌لام ئەم وه‌لامه‌ هه‌له‌یه‌. به‌و پێیه‌ی که‌ زۆر‌به‌ی و‌لاتانی تازه‌په‌یگه‌یشتووی ئیسلامی توانای ئەوه‌یان نییه‌ که‌ شوناسیک‌ی سه‌قامگیر و مانادار بۆ

هاوولاتیانیا دابین بکن، ده توانین له جیاتی وشه‌ی "نیژاد"ی سپینگلهر نایین وه ک سهرچاوه‌ی سهره‌کیی شوناسی ولاتانی ئیسلامی به کار بیین (نه‌به‌وی، 1395).
 ئەم بابەتە گرینگەش لە لیکۆلینە‌وه‌یه‌ک لە ژیر ناوی "خەتە‌نه‌ وه‌ک شوناس‌خوازی" تاوتوئێ کراره. کاردایه‌ک له خەتە‌نه‌ که بووه‌ته‌هۆی جیاوازیی نیوان گروپه خەتە‌نه‌کراوه‌کان و گروپه‌کانی دیکه‌ی خە‌لک و هه‌ندێک جار له پیناسه‌کردنی گروپی نه‌یاران هه‌ندی سیه‌ت و به‌ها به‌کار ده‌هینرێن، به‌جۆریک که سهرچاوه‌ نه‌رتیه‌کان، قورئان و فه‌رمووده‌کانی پینغه‌مه‌ریش له‌سه‌ر بنه‌مای لۆژیکیکي ساده‌ن و ئه‌ویش دابه‌ش‌کردنی جیهان بۆ سه‌ر ئیمانداران که هه‌موو کاره‌کانیان دروسته‌ و کافره‌کان که له‌هه‌ر کوئێ بن‌مایه‌ی نه‌گه‌ته‌ی و به‌دبه‌ختین (عبدالصمد، ۲۰۱۱).

پاکبونه‌وه‌ی تاکه‌کان

له‌لیکدانه‌وه‌کانی خه‌ته‌نه‌دا، ئاماژه‌ به‌وه‌کراوه‌ که خه‌ته‌نه‌ واته‌ "پاک‌کردنه‌وه" و له‌هه‌ندێک فه‌رمووده‌دا وشه‌ی "طهور" له‌بری خه‌ته‌نه‌کردن به‌کار هاتوه‌ و له‌عه‌لامه‌ مه‌جلیسی ده‌گیڕنه‌وه‌ که له‌رواله‌تدا خه‌ته‌نه‌کراوه‌ لیکدانه‌وه‌ی پاکه‌ (مطهر) چونکه‌ وا‌باوه‌ وشه‌ی پاک‌کردنه‌وه‌ بۆ خه‌ته‌نه‌کردن به‌کار ده‌به‌ن و که‌لینی بابی خه‌ته‌نه‌کردنی به‌بابی ته‌هیر شووبه‌اندوه‌وه‌. له‌پشتراست‌کردنه‌وه‌ی لایه‌نی پاکیی خه‌ته‌نه‌ و که‌سی خه‌ته‌نه‌کراودا ده‌توانین ئاماژه‌ به‌گیڕانه‌وه‌یه‌کی ئیمامانی شیعه‌ی پینجه‌م و شه‌شه‌م بکه‌ین:

له‌رۆژی هه‌وته‌مدا منداله‌کانتان خه‌ته‌نه‌ بکه‌ن چونکه‌ پاک‌ده‌بنه‌وه‌ و زه‌وی له‌باره‌گای خودای میری مه‌زن‌گله‌یی و گازنده‌ له‌میزی که‌سی خه‌ته‌نه‌کراوه‌ ده‌کا و ده‌نالینیت (حور عامیلی، بی‌تا، ب 21، ل 434؛ کلینی، ب 6، ل 35).

له‌فه‌رمووده‌یه‌کی دیکه‌دا که‌هی ئیمام سادقه¹ هاتوه‌:

منداله‌کانتان له‌رۆژی هه‌وته‌م خه‌ته‌نه‌ بکه‌ن که‌ مندال جوائتر ده‌کا و گوشت ده‌گرئ و زه‌وی بیز له‌میزیکی دپته‌وه‌ که‌هی که‌سیکی خه‌ته‌نه‌کراوه‌ (حور عامیلی، بی‌تا، ج 15، ل 14).

وه‌ک وترا هه‌ندی له‌گیڕانه‌وه‌ی شیعه‌کان به‌تایبه‌ت سه‌باره‌ت به‌پاکیه‌ک که‌به‌هۆی خه‌ته‌نه‌یه‌ پیداکرییان نواندوه‌وه‌ و میزی که‌سی خه‌ته‌نه‌کراویان به‌هۆکاری پیس‌بوونی زه‌وی و هاوارکردنی زه‌وی له‌باره‌گای خودا زانیوه‌. هه‌ر له‌م پیناوه‌دا ره‌نگه‌ بتوانین باشت

1- ئەم فه‌رمووده‌ به‌پێی گیڕانه‌وه‌یه‌ک هی‌هه‌ره‌تی محمه‌ده‌ و به‌هی ئیمام‌عه‌لیشی ده‌زانن و له‌سه‌ر بیژه‌ری ئەم فه‌رمووده‌ کۆده‌نگیه‌ک له‌نارا‌دا نییه‌.

لەم بابەتە تێگەین کە بۆچی یەکیک لە شەرۆفە باوەکانی هەندێ لە کۆمەلگە ئیسلامییەکان ناوبردەکردنی کافران یان بێ باوەران بە "گلاو". بەلام لە کۆمەلگە ئیسلامییەکاندا کەسێکی خەتەنەنە کراویان بە تەواوەتی بە دوور لە پیسی نە دەزانی گوايا ئەم پیسییە لە مێزێک کە لە ئەندامی زاوژێوە دەردەچێ سەرچاوەی گرتووه، چونکە بەرپیست (پیستی نووکی سیرەت) نەیدەهێشت ئەندامی زاوژێ بە تەواوەتی لە مێز خاوین بێتەوه و لەبەر ئەوەش دەبا بېرئابایەتەوه.

فرۆیدیش سەبارەت بەم بابەتە دەلی: یەکیک لەو جوینانە ی کە تورکەکان بە مەسیحییەکانی دەدەن "سەگی خەتەنەنە کراو" (فرۆید، 1348 ی هەتای) و بەو گریمانە ی کە زۆر بە ی گەلی تورک موسلمانن و بە پیسی یاساکی ئیسلام موسلمانان سەگیان پێ ناژەلێکی گلاو، پێناسە کردنی ئەو مەسیحییانە ی کە زۆر بە یان خۆیان لە خەتەنە دەبوێرن، بەم دیوانە روون دەکرێنەوه. لەم روووە پاک ی و گلاوی جیا لە هیمای خێر و شەربوونی خەتەنە، زیاتر لایەنی تەندروستی و پزیشکی خەتەنە وەبیر دێنیتەوه نەک ئەو بژێرانە ی کە لە نایینی یەهوودی و وانەکانی مووسا کە هۆکاری نزیک بوونەوه و دوورکەوتنەوه لە یەزدانن.

یەکیک لە هۆکارەکانی سەرھەلانی خەتەنە کە کەمتر لەوانی تر ئاوری لێ دراوەتەوه ئەوە یە کە ئەم رۆرەسمی مێژووییە دەلالەت لە سەر قوربانی کردن دەکاتەوه. ئەنجامی ئەم نایینە کۆنە وەک شایەتی لە سەر ملکەچی نایینەکان لە ئاست خودا سەیر کراوه و سەیر کردنی خەتەنە وەک جوړێک لە قوربانی کردن دەتوانی هەندێکی دیکە لە کارداکانی ئەم کارە بە درێژایی مێژوو روون بکاتەوه.

قوربانی کردن رۆرەسمێکی دێرین و جیھانییە و رەگ و ریشە ی لە هەموو نایینەکاندا هە یە. یە کەم جار هابیل و قابیل کە لە یە کە مین مرۆفە دروستکراوەکانی خودا بوون، بۆ یە کەمجار ئەو کارەیان ئەنجام دا. ئینسایکلۆ پیدیای نایین قوربانی کردن بە کردەو یەکی نایینی دەزانی کە تیایدا هەندێ لە شتەکان لە چنگی مرۆف دەردەھینرێن و تەرخانی خودا یان هیزێکی سەر و سروشتی دەکرێ و پێشکەشی ئەوان دەکرێت (هینگیگر، 1987). قوربان بە واتای نزیکبوونەوه دیت. لەم نێوئەدا قوربانییە کە دەتوانی ناژەل یان مرۆفێک بێ، بەلام هاوکات لە گەل ئەو گۆرانکارییە ی کە بە درێژایی مێژوو لە ناو هەندێک لە نەتەوه و کولتور و فەرھەنگەکاندا رووی داوه، گۆرانکاری لە شینواری قوربانی کردنی سەری هەلداوه و قوربانییە کە لە مرۆفەوه بۆ ناژەل گۆراوه (نەلسەلام، ۲۰۰۲). لە ئەفسانە

و ئوستووړه کاندا قوربانۍ کردن هم بۆ خودا و هه‌میش بۆ شه‌یتانه‌کان ده‌کرا. له‌ حاله‌تی په‌که‌مدا نامانج به‌ده‌سه‌ته‌ینانی ر‌ه‌زاه‌مندی خودا بووه، له‌ حاله‌تی دووه‌مدا که‌ پیده‌چئ باوه‌رپ‌یکې بالا‌ده‌ستتر له‌ نارادا بی، بۆ نارام‌کردنه‌وه‌ی شه‌یتانه‌کان و ر‌ه‌واندنه‌وه‌ی توورپ‌یه‌کانیان بووه. به‌م تپ‌روانینه‌وه‌ که‌ به‌زه‌بی شه‌یتانه‌کان کاتیک ده‌بزوی که‌ قوربانیه‌کان سته‌ملیک‌راوترین و بیتاوانترین که‌س بن. بۆیه له‌ زورر حاله‌تدا مندالان باشترین بژارده‌ بون (هه‌مان سه‌رچاوه).

ر‌ه‌نگه له‌ سیف‌ری ده‌رچووندا په‌که‌م نیشانه‌کانی خه‌ته‌نه وه‌ک جۆرپ‌یک له‌ قوربانیدان له‌ کتیبی پ‌رورز بینرابی که‌ نه‌و شوینه‌ی که‌ خودا به‌ هۆکاری نادیار به‌ گژ‌ه‌زرتی مووسا و سه‌فورا (ژنه‌که‌ی) و منداله‌که‌یاندا ده‌چیته‌وه (هه‌لبه‌ت سه‌بارت به‌ توورپ‌یه‌ی و به‌گژ‌د‌اچوونی خودا له‌ مووسا چه‌ند هۆکار وروژ‌پ‌نراوه، به‌لام هیچ کۆده‌نگیه‌ک له‌ نیوانیاندا نییه که‌ به‌ چ‌ر‌وپ‌ری له‌ به‌شی نایینیدا شی ک‌راوه‌ته‌وه). لیره‌دا به‌ پ‌ش‌ته‌ستن به‌ به‌شی چ‌واره‌می سیف‌ری ده‌رچوون وه‌رگ‌یراپ‌نیک‌مان له‌ په‌یمانی کۆن هه‌یه که‌ مووسا و خیزانه‌که‌ی به‌ره‌و میسر وه‌رپ‌ی که‌وتن. له‌ نیوه‌ی ر‌یگادا خودا خوی بۆ مووسا ده‌رخست و هه‌رپ‌شه‌ی مه‌رگی ل‌ی کرد. هه‌ر بۆیه سه‌فورا‌ی ژنی مووسا به‌ردپ‌یکې تیزې هه‌لگرت و به‌رپ‌ستی سیره‌تی کوره‌که‌ی خه‌ته‌نه کرد و فر‌پیدا به‌ر دم خودا و وتی: تۆ خوینی می‌رده‌که‌می¹. " (تانگۆک، ۲۰۱۸، ل ۲۸۳). بینگومان لیره‌دا ناروونیه‌ک هه‌یه: چۆن سه‌فورا بۆی ده‌رکه‌وت که‌ خه‌ته‌نه ده‌توانی ر‌یگابه‌ک بۆ ده‌رچوون له‌ مه‌ترسی مه‌رگ بیت؟! به‌ گویره‌ی کتیبی ده‌رچوون²، گ‌یرد‌راوه‌ته‌وه که‌ مارپ‌یک له‌م ر‌ووداوه‌دا مووسا قوت ده‌دا و ته‌نیا نه‌ندامی زاوژی ده‌م‌پ‌یتته‌وه، که‌ سه‌فورا زوو تیده‌گا که‌ نه‌مه‌ ناماژه بۆ ه‌یزی ژیانبه‌خشی خه‌ته‌نه ده‌کا و منداله‌که‌ی خه‌ته‌نه ده‌کات. نه‌گه‌ری نه‌وه هه‌یه که‌ نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه وای کردوه که‌ مووسا به‌ ته‌واوی قوت نه‌درپ‌ت. (تیرنی، ۲۰۰۳).

له‌ سه‌رده‌می دواتر و نه‌م‌ریکای ن‌افین و باشووریدا هه‌ندی گ‌یرانه‌وه‌ی به‌ پ‌نی خه‌ته‌نه‌کردنی مندالان له‌ چ‌وارچ‌پ‌وه‌ی قوربانۍ کران دۆزراوه‌ته‌وه. خه‌ته‌نه دوایین قۆناغی پ‌رۆسه‌ی گ‌وورانی قوربانۍ کردن بۆ خوداکان بووه. تۆلتیکسه‌کان³ و مایاکان⁴ له‌ مه‌کسیک گه‌وره‌ساله‌کان و فینیقیه‌کان⁵ مندالیان قوربانۍ ده‌کرد. له‌ قۆناغیکې دیکه‌دا

1. blood bridegroom
2. Exodus Rabbah
3. Toltecs
4. Maya
5. Phoenicians

کۆنه ندامی زاوژیان بۆ خودای دایک قوربانی ده کرد و له کۆتاییدا بهر پیست وهک بهشی قوربانیکراو پيشکەشی به یه هوه¹ (یه کێک له ناوه کانی خودا له تهوراتدا) ده کرا. له ناو ژن و پیاوی مایادا دا بونه ریتی خو قوربانی کردن هه بوو، واته له کاتیکدا که سه که چۆکی داده دا، رشتتی خوینی ئەندامیکی جهسته ی له بهر دهم فه رمانه وایان که سیککی ئایینی (بۆ پیاوان، ئەندامی زاوژیی پیاو بوو و بۆ ژنان، زمان بوو که گوریسیکیان له ناویه وه رهت ده کرد). به نهایه تیی خو یان بۆ خوداکان ده سه لماند. ئەم کاره (خه ته نه) له راستیدا له بهر دوو هۆکار ئەنجام ده درا: یه که م نه وه ی که هیمای قوربانیکردنی ئاره زووی سیکسی و ملکه چ کردنی خواسته کانی مرؤف بۆ بهر ژه وه ندییه ئاینیه کانه، دوو هم نه وه بوو که هیمای قوربانی کردنی هه موو جهسته بۆ خودایه کی تایهت بوو. ئەم کاره وای کردووه که مرؤف دهروهستی خودا و گه له که ی بیت. له راستیدا قوربانی کردنی به شیک له جهسته له ناو زۆربه ی هۆزه کانی ئەمریکادا به شیوازی جۆراو جۆر بوونی هه بووه، ههروه ها دۆگۆنه کان له پۆژا وای ئەفریقا پێیان وابوو که مندال به هه ر دوو ره گه زی نیر و می له دایک ده بی؛ کچان پۆچی نیر له کلیتوریس و کوره کان پۆچی ژنایان له بهر پیستاندا یه، له ئەنجامدا به برینی ئەم پیسته ئاسانکاری بۆ گه شه کردنی ره هه نده کانی دیکه ی که سایه تی و توانای زاوژیی مندالان ده کات. ههروه ها ئەو باوه ره هه بوو که به و پییه ی که مرؤف له زهوی وه رگیراوه، ده بی به خوینی خۆی ئەرکی به جی بیئێ و به م پییه خوینی خه ته نه ده تکیته سه ر زهوی. ده بی ئاماژه به وه بکری که باوه ری پشینیان سه بارهت به قوربانی کردن نه وه بووه که خوین نیشانه ی ژیا نه. که واته رشتتی خوین و ره وان و به خوړ کردنی خوین پشانده ری ره وان بوون و بهرده وامبوونی ژیا نه. ههروه ها ئەم باوه ره هه بوو که خوینی قوربانی ده توانی زهوی به پیت بکات. ئەم باوه ر و شیوازی بیر کردنه وه ده گه رپته وه بۆ سه رده می ئەنیمیزم و گیانگه رپتی له میژووی مرؤفایه تیدا، ئاینیک که شوینکه و تووه کانی پێیان وایه هه موو توخمه کانی سروشت پۆح و گیانیان هه یه. ئەم پۆح و گیانانه زۆر جار ده خرانه پال رووه ک و ناژه لان. به پیی ئەم بیرو که، پۆح و شه ی تانه کان ده بنه هۆی جووله ی سروشت. هه ندیک له و پۆحانه ده بنه هۆی خراپه و هه ندیکی تریش ده بنه هۆی چاکه. ته یلۆر، خه لک ناسی به ریتانی، له سه ده ی نۆزده هه مدا ئەم چه مکه ی زیاتر فراوان کرد. له کتیبی فه ره هنگی سه ره تاییدا ده نووسی:

"ئانیمیزم (گیان گه رپتی) یه که م فۆرمی ئاین له میژووی مرؤفایه تیه و له بهر نه وه ی

ئهم باوهره له سهر خه یال و وههمه کانی مرؤفی سهره تایی دامه زراوه، بناغه ی نایین به هه له دانراوه". (رپووحولنه مین، 1364)

خه ته نه وهک رپوره سمی تیپه رین و شوناس به خشینی جینده ری به کوران هه ندیک له تویره ران باس له کاردا کۆمه لایه تیبه کانی خه ته نه وهک هۆکار یک ده که ن که شوناسیکی پیاوانه به کوران ده به خشیت. به بروای نه وان خه ته نه جۆریک له رپوره سمی گواسته نه وه له مندالییه وه بۆ گه ورسالییه و سترسی چوونه ناو قوناغی نوئ که م ده کاته وه. پینار سه له ک، کۆمه لئاسی خه لکی تورکیا، له کتیه کهیدا له ژیر ناوی "ههنگاو به ههنگاو هه تا پیاوه تی" ¹ ئیدعای نه وه ده کا که کور بۆ نه وه ی ببی به پیاو پنیوستی به تیپه رینی چوار قوناغی سهره کییه بۆ نه وه ی کۆمه لگا وهک پیاویکی راسته قینه لینی بروانی و ئهم قوناغانه بریتین له خه ته نه، چوون بۆ سهر بازی، کار و پیشه، هاوسه رگیری و پیکهینانی خیزان. خه ته نه کردن له م ولاته دا نه ریتیک بۆ چوونه ناو دنیای پیاوه تیبه. ² له درپژه ی ئهم باسه دا ده توانین ناماژه بهو بیر و باوهرانه بکهین که له ناو هه ندیک کهس و نه ته وه دا باون و خه ته نه له سهر مندالانی ناپینگه یشتوو به کرده وه یه ک ده زانن که به شیوه ی رهمزی ده چنه ریزی پیاوه پینگه یشتوو هکان و له دنیای ژنان جیاان ده کاته وه، له دایکبوونه وه یه کی دووباره که له لایهن باوکه که ده دری به کور و له گه ل مه رگی سیمبولی تافی مندالی و له دایکبوونی گه ورسالییه هه ر له بهر نه وه ئهم کاره به چه مکه گه لی وه کوو پیاوه تی، بویری، دهروه سستی کۆمه لایه تی له گه ل هاوته مه نه کانی که هاوکات خه ته نه کراون و رۆحانییه ت پیناسه ده کرپته وه (WHO 2007).

له تورکیا خه ته نه کردن واتابه کی ئه رینی هه به و رهمزی چوونه ناو هه ره تی گه ورسالییه. له کۆمه لگای تورکیادا که سبکی خه ته نه نه کراو وه رناگیری و کورانیس شهرم له خه ته نه نه کران ده که ن و هه ست به ناته واوی ده که ن. کورانی تورک پیش نه نجامدانی خه ته نه ناگاداری پرۆسه ی خه ته نه ده کرپنه وه. به هۆی خه ته نه وه گوشار و زه ختی کۆمه لایه تی به سهر مندالاندا ده سه پینری، به جۆریک که هه تا خه ته نه نه کرین خۆیان به پیاو نازانن (یاووز و ناکدنیز، 2018).

له م رووه وه پنیوسته دان به وه دا بنیین که پیناسه کردنه وه و رپه پالدانی چه مکه گه لی وه کوو

1- بروانه: افتان و خیزان تا مرد شدن، له ماله پیری

پیاویتی و بویری بۆ کورانی خهته نه کراو و چۆنیه تیی مامه له کردنی کۆمه لگهی به رباس له گهل کهسانی خهته نه نه کراو توانیویه تی زهینیه تیکی ئهریئی به رامبه ر به خهته نه کردنی پیاو دروست بکات. به واتایه کی دیکه ئه م جۆره رهفتارانه وای کردوه که له درپژخایه ندا خهته نه کردن له هه ندیک کۆمه لگادا بیته نه ریت و به هایه کی به رز و پابه ندبوون به نه ریته کان ستایش بکریت. به هۆی ئه مه وه منداله کان به خواست و ئاره زووی خویان مل به خهته نه ده دن.

به لام به و پینیه ی که ئه م باوه ره هه لقولاوی نه ریت و فره هه نگه و رپیشه ی له هزری پیاوسالارانه له هه ندی له کۆمه لگاگاندا هه یه، له لایه ن داکوکیکارانی یه کسانیی جینده ریه وه ره ت ده کریته وه، وه ک میریام پۆلاک (2002)، چالا کفانی مافی ژنان، پیی وایه سه رچاوه ی خهته نه زالبوونی پیاوانی کۆمه لگا به سه ر ژنانه که سووکایه تی به دایکان ده کا، چونکه ده لاله ت له سه ر سنووردار بوونی ده سه لاتی ژنان له په یوه ندی له گهل پیاوان ده کا و ئه م خاله جیاکارییه بیر ده خاته وه که کوران سه ر به کۆمه لگهی پیاوان.

له دیکه ی هۆکاره باوه کانی ئه نجامدانی خهته نه و ئه نگیزه درپژه پیده ره کانی خهته نه، ده توانین نامازه به پرسی شوناس خوازیی ئه م کاره بکه یه ن. به وتیکی دیکه شوینکه وتوانی ئاینیکی تایه ت له و کۆمه لگایانه ی که له چه ند گروپی جه ماوه ری دیکه پیکهاتوون ده یاتوانی به دانانی نیشانه له سه ر ئه ندامه کانی جهسته یان له نیوان خویان و ئه وان دیکه جیاوازیی دروست بکه ن وه کوو چۆن کۆیله کانیا ن داغ ده کرد بۆ ئه وه ی له مرۆفه نازاده کان جیا یان بکه نه وه و یان هه ندیک له گرو په گه نج خوازه کان تاتۆیی دیاریکراو وه ک هیمای گروپی خویان به کار ده هینن. خالی گرینگ له مه دا ئه وه به که هه ندیک جار ئه م نیشانه هیمای بیناریین که به سه یر کردنیا ن ده ره وه ستیا ن ده ستیشا ن ده کری، به لام هه ندیک جار ئه م کاره به شیوه ی ره مزی و هیمادا ر ئه نجام درا وه که ئه م بابه ته گرینگه له ئیستادا زیاتر به ناوبانگه (کرودک و هاوکاران، 2013) له ناو نمونه کانی ئه م هیمای بینارییا نه له سه رده می سه دری ئیسلامدا، ده توانین نامازه به نیشانه شوناس سازه کانی موسلمانان و بته رستان بکه یه ن، که دکتۆر عه لی نووری، کۆمه لناس و توپژه ره له م باره وه ده لی: بۆ نمونه له سه رده می سه دری ئیسلامدا یه کیک له نیشانه کانی شوناس خوازیی موسلمانان ئه وه بوو که ریشیا ن کورت بوو و له به رامبه ردا بته رستان ریشیا ن درپژه و شانه کراو و رازا وه بوو. به لام موسلمانان به پیغه مبه ر و هاوه له کانیشه وه ردپین و سمیلیان کورت ده کرده وه و به م شیوه ده ناسرا نه وه. بۆیه به کاریکی شوناس خوازانه

بۆ ئەوان سەیر دەکرا، بە جۆریک که هەر کەسیکیان به ریش و سمیلى کورته وه بديايه دهيانگوت موسلمانان. به هەر حال هەر نەتەوه، ئابین زابان نهریتیک رهنگه بۆ شوناس خوازی نامراز و نیشانه به کار بهینیت " (هه مان).

هه نديک جار ئەم پیدانی شوناسی پیاوانه له هه رپه تی کۆرپه یی و به شیوه ی رهمزی و هه نديک جاریش له کاتی بالقبووندا رپو وه دا هه ر بۆیه ئەم کاره به رپورهمسی شایی و کۆبوونه وه ی خه لکی ده ورر به ر ئەنجام ده درئ که له به شی ئاههنگی نان خه ته نه به تیر و ته سه لی باس مان کرد. بۆ نمونه له هۆزی دیمبۆ¹ له زامبیا، مه به ست له خه ته نه گه رانده نه وه ی په یوه ندی نیوان کوران و دایک و باوکیانه، چونکه منداله که له رینگه ی دایکیه وه ته نیا په یوه ندی به هۆزیکه وه هه یه، له حالیکدا باوکی له رینگه ی هۆزه کانی دیکه وه به گرو په کانی دیکه ی دناسینیت. له ئەنجامدا مندالان هه تا به ر له خه ته نه کران پشت به دایکیان ده به ستن و له کاروباری رۆژانه دا هاوکاریان ده کهن و به ناپاک و ناپینگه یشتوو له قه له م ده درین که شایه نی ئەوه نین له لایه ن باوکیان و پیاوانی دیکه وه رینمایي بکرین. له هه نديک له هۆزه کان وه کوو بوشمه نه کان² له نه فریقای باشووری ناویکی نوئ بۆ کورانی خه ته نه کراو داده نین و بۆیان هه یه جلو به رگی پیاوان له به ر بکه ن و چیژ له هه فیازی و خالگه لی وه کوو راوکردن و شه رکردن وه ربگرن. له عه شیره تی جو دۆدا³ ته نها پیاوانی خه ته نه کراو بۆیان هه یه هۆز و رپورهمه کان به رپوه به ن و دیاریی ناژهل و جلو به رگ وه ربگرن و هه روه ها له چالاکیه کانیا ندا که لک له هیزی نه وه ی گه نه ج وه ربگرن. هه نديک له هۆزه کان، وه کوو دۆگۆنه کان⁴، ئەفسانه ی دووره گه زی ده قۆزنه وه؛ ئەوان پیمان وایه مندال به هه ر دوو ره گه زی نیر و می له دایک ده بی و کچان له کلیتۆریسیاندا رۆحه ی پیاوانه یان هه یه و کورایش له به ریستی نوکی سیره تیاندا که سایه تی ژنانه یان هه یه، له ئەنجامدا لایردنی به ریست و کلیتۆریس هاوکاریی گه شه کردنی که سایه تی ده کا و توانای زاو زییان زۆر ده کات. هاوشیوه ی ئەفسانه ی له دایکبوونی مندال به دوو ره گه زه وه، خه لکی هۆزی دیمبۆ پیمان وایه که به ریستی پیاوان وه ک لیواری ده ره وه ی زپی ژن وایه. له ئەنجامدا لی کردنه وه ی هه نگاو یک به ره و دا برانی په یوه ندی دایک و منداله. له هۆزه کانی دیکه دا، له وانه دۆوايو⁵ له رۆژاوی ئەفریقا و

1. Ndembu
2. Bushmen
3. Judo
4. Dogon
5. Dowayo

خوسا¹ له ئەفریقای باشووری، بەرپێستی نووکی سیرت بە بەشی ژنانە ی ئەندامی زاوژی پیاو دەناسن که بە لی کردنەوی پیاو دەست له تافی مندایی خوی هەلده گریت. لەم ڕووەوە دانیشتوانی گینە ی نویش له بری خەتەنە، کونیک له لوتی کورانی گەنج دەکەن بۆ ئەوەی له خوینی دایکیان رزگار بن و ببنه پیاوانیکی ڕاوچی و جەنگاوەر.

له درێژە ی ئەم باسەدا دەتوانین ناماژە بەو بیروباوەرانه بکەین که له ناو هەندیک کەس و نەتەویدا باون و خەتەنە کردنی مندالانی ناپینگەشتوو بە کاریک دەزانن که بە شیوەی ڕەمزی دەیانکا بە پیاوانیکی پینگەشتوو و لە جیهانی ژن جیا یان دەکاتەو، لەدایکبوونەوێه که له لایەن باوکەو دەدری بە کور و لەگەل مەرگی ڕەمزی هەپرتی مندالی و لەدایکبوونی گەورەسالییه.

له درێژیای میژوودا هەمیشە خەتەنە بۆ مەبەستی جیاواز بە کار هاتوو و گرینگترین هۆکاری ئەمەش کاردای "شوناس بەخشی" یه. له هەندیک کۆمەلگا و کولتوور و فەرەنگدا ئەم کارە ناماژە بۆ هاتنە ناووەوی کوران بۆ ناو کۆمەلگە ی پیاوان یان ئایینی خوازاو یان تیکەلەیه ک له هەر دووکییان دەکا و شوناسی ناماژەپیکراو بە کەسی خەتەنەکراو دەبەخشریت. له راستیدا هەر کات مەرۆف له ڕووداویکی سروشتی یان غەریزییهو بۆ حالەتیک کۆمەلایەتی تێپەرێ بیی، بە بەشداری کردن له ڕیورەسمی ئالۆزی تێپەرنیدا هیژ و لیها تووی گۆران وە دەست دینیت. میرچا ئەلیاده که ئەم تیوریهی سەبارەت بە ڕیورەسمە نهنینییه کانی تەشەرۆوفی له کتیبە پیرۆز و ناپیرۆزه کاندای لیک داوئەو، دەنووسی:

مەرۆف له ئاستیکی سروشتیدا دەژی، ناتوانی مەرۆفیکی تەواو بیت. بۆ ئەوەی مەرۆف بە شیوهیه کی سروشتی کامل بێ و بە مانا تەواو کە ی بێتته مەرۆفیکی تەواو، دەبی له بوونە کەیدا خوی بمرینی بۆ ئەوەی له ژبانیکی مەزن که ژبانیکی ئایینی و فەرەنگیهی لەدایک بێتتهو. (تانگۆک، 283 ل، 2018)

ناوبراو ئایدیالی مەرۆفی سەرەتایی له گەشتن بە ئاستیکی بەرز ی مەرۆفی یان سەرۆمەرۆفی دەزانی و ڕیورەسمی تەشەرۆوف وەک گۆرینی مەرۆف له ئەزمونیکی سەرۆسروشتی مەرگ و زیندووبوونەو یان لەدایکبوونی دوو هەم پیناسە دەکات. ئەو دەلی:

فیرخواز بە ئەنجامدانی ڕیورەسمی تەشەرۆوف لاسایی کردنەوێه کی ئەوپەرمۆی و ئیلاهی دەکاتەو و هەول دەدا خوی بە پنی ئەو وێنە ئایدیالییه که له رینگە ی

ئوستورره کانهوه بوئی ئاشکرا بووه، خوئی چئی بکات. فیرخواز تیده کوئشی به نه نجامدانی هه موو تاقی کردنهوه کانی رپوره سمی ته شه رووف له کومه لگا که یدا بگا به نایدیالی نایینی - مرویی و هه وله کانیش هه لگری خوړه هه موو نه و هه خلاقانه به که دواتر له کومه لگادا گوړانی به سهردا هاتووه، به کار دههینریت (هه مان سه رچاوه).
زیان و لیکه وته روچی و دهروونیه کانی خه ته نه بابه تیکه که زوریک له تویرهانی جیهان لیکوئینه وه یان له سهر کردووه که له ناویاندا ده توانین نامازه به تویره نه وه ی شاین و هاوکارانی بکه یین. نه م تویره انه لیکه وته دهروونیه کانی خه ته نه یان تاوتوی کردووه. به پروای نه م تویره انه، خه ته نه کردنی کوړان له ولاتی تورکیا بو به دیهینانی شوناسی پیاوانه پیویسته. (شاین و هاوکاران، 2003)

له کومه لگای به کارهینه ری مؤدیرنیشدا جهسته بووه ته بابه تی "رزگاری" و له م کاردا نه خلاقی و نایدیولوژییه دا جیگه ی روچی گرتوته وه. بویه پیویسته وه ک سه رمایه یه کی بی به دیل بناسریتته وه و بو پاراستنی قوربانی بدریت. سه رمایه دانان له سهر جهسته به په نابردن بو کالآ و خزمه تگوزارییه به پروالته میهره بانه کان مه پسه ر ده بیت. په یامه که نه وه یه: خوت له گه ل جهسته ی نایدیال به راورد بکه و به به کارهینانی کالآی دروستکراو جهسته ت چاک بکه ره وه و له گه ل جهسته ی نایدیالدا رپیک بکه! له کومه لگای به کارهینه ردا بازار له وه که لوپه ل و خزمه تگوزارییه فره چه شاننه جمه ی دی وا بو ولامدانه وه ی خواستی چاکسازیی جهسته یه و ههر بو نه م مه به سه ته په ره ی سه ندووه و به لین و گه رهنی نه وه ده دا که به به کارهینانی نه م کالآ و خزمه تگوزاریانه، به ده سه تهینانی جهسته یه کی نایدیال و دلخواز شیوا ده بیت. جهسته ی میزومورف هه لگری به هاگه لی پیاوته ی و له سهر بنه مای نه وه چه شنه کلیشانیه که به هیز بوون و تووره یی وه ک تایه تمه ندیی پیاوانه پیشان ده دات. نیرینه. نه م جهسته له لایه ن بووکه له کان و نه سه تیره کانی سینه ما و مؤدیل و هتده وه وه ک جهسته یه کی نایدیال دروست ده کری، نیره یی پیاوان ده ورورژینی و بو هه ولدان بو هاوئا هه نگی خولکیان ده کات (کازمی، 1398 ی هه تاوی).

باوک سالاری و کوئترول کردنی ناره زووی سیکسیی کوړان

نهریتی خه ته نه ی کچان و کوړان نامازه بو قوناعی دوای پاشه کسه ی دایک سالاری و سه ره لدانی پیاوسالاری و ده رکه وتنی خاوه ندریه تیی تایه ته ده کات. له م چاخه دا هه موو شتیک به ژن و منداله وه چوونه ژیر ده سه لات و قورغکاریی پیاوانی هوز و پیاوان سوو دمه ندبوون له چیتزی جهسته ییش له ناو چوار چپوه ی نه م خاوه ندریه دا بو خویان

قۆرخ کرد و بۆ ئه‌وه‌ی ملک و ره‌چه‌له‌ک و میراتی ئابووری و بۆ ماوه‌ی بیاریزی هه‌ر چه‌شنه‌ په‌یوه‌ندییه‌کی سیکسی له‌ ده‌ره‌وه‌ی بازنه‌ی خیزان له‌ ژنان قه‌ده‌غه‌ کرا. له‌م روه‌وه‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان په‌کیک له‌و گه‌ره‌نتیانه‌ی پیاوان بوو بۆ ئه‌وه‌ی دلنیا بن له‌وه‌ی که‌ ژنان له‌ نه‌بوونی میرده‌کانیاندا له‌گه‌ل پیاوانی دیکه‌ هاو‌باخه‌لی ناکه‌ن و به‌ پیچه‌وانه‌شه‌وه‌ خه‌ته‌نه‌کردن بۆ پیاوان له‌به‌ر ئه‌وه‌ به‌روه‌ی پێ درا که‌ زیاتر له‌ سیکس چیژ به‌ن.

خه‌ته‌نه‌، چ بۆژن و چ بۆ پیاو، له‌گه‌ل سه‌ره‌له‌دانی کۆمه‌لگه‌ پیاوسالارییه‌کان ده‌رکه‌وت و هیچ زانیارییه‌ک له‌باره‌ی بوونی خه‌ته‌نه‌ به‌ر له‌ چاخ‌ی سه‌ره‌له‌دانی ئه‌و کۆمه‌لگایانه‌ له‌ نارادا نییه‌. له‌ درێژدا، مانه‌وه‌ و به‌هیزبوونی خه‌ته‌نه‌ له‌ به‌ستینی ئه‌و ولاتانه‌دا به‌دی ده‌کری که‌ خاوه‌نی هه‌مان هزری پیاوسالارین. ره‌نگه‌ بتوانین هۆکاری روودانی ئه‌م جۆره‌ پێشهاتانه‌ له‌م جۆره‌ کۆمه‌لگایانه‌دا له‌و راستییه‌ گرینگه‌دا بدۆزینه‌وه‌ که‌ له‌م جۆره‌ ولاتانه‌دا خیزانه‌کان که‌ له‌ هاوسه‌ر و دایک و باوک و مندال پیکهاتبوون له‌ ناو هه‌موو پیکهاته‌ و ریکخراوه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا ریزیان لێ ده‌گیرا و له‌ ناو دل‌ی ناوکی خیزاندا ده‌سه‌لاتیکی پیاوسالاری به‌رپرسی روو به‌روو بوونه‌وه‌ له‌گه‌ل واقیعه‌کانی جیهانی ده‌ره‌وه‌ بوو و کاروباری خیزان ئه‌رکی سه‌ر شانی دایک بوو که‌ ئه‌مه‌ش مرؤف بۆ ئاستی ناژهل داده‌به‌زینی و ده‌بی سه‌رکوت بکری. به‌لام جگه‌ له‌م جۆره‌ کۆمه‌لگا پیاوسالارانه‌ی که‌ یارمه‌تی به‌رده‌وامی خه‌ته‌نه‌کردن‌یان ده‌دا، ئایینه‌کانیش بۆ ئه‌وه‌ی سه‌رنجی خه‌لک له‌ بابه‌ته‌ سیکسیه‌کانه‌وه‌ بۆ بابه‌ته‌ ئایینه‌کان رابکێشن په‌نایان بۆ خه‌ته‌نه‌ بردوه‌، هه‌رچه‌نده‌ تۆماس ئاکوئینی¹ باوه‌ری به‌ پیوستی هه‌میشه‌یی خه‌ته‌نه‌ هه‌بووه‌ و هه‌روه‌ها هاو‌پرای مومسا کوپری مه‌یموون خه‌ته‌نه‌ به‌ ئامرازیک بۆ لاوازکردنی ئاره‌زووی سیکسی ده‌زانی و به‌ نیشانه‌ی هه‌میشه‌یی له‌ سه‌ر جه‌سته‌ی که‌سی جووله‌که‌ له‌ قه‌له‌می ده‌دا که‌ ناهیلێ به‌ندا‌یه‌تی فه‌رامۆش بکری (سعیدی، 1390).

بۆیه‌ په‌کیک له‌ هۆکاره‌کانی روودانی خه‌ته‌نه‌ له‌ ناو پیاواندا که‌ که‌متر باسی لێ کراوه‌، کۆنترۆل‌کردنی ئاره‌زووی سیکسیانه‌. ره‌گی ئه‌م باوه‌ره‌ له‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ئافه‌ره‌تانیشتا هه‌یه‌، چونکه‌ هه‌ندیک له‌ تیۆریسیه‌نه‌کان کۆنترۆل‌کردنی ئاره‌زووی سیکسی ژنایان له‌ ناو کۆمه‌لگا پیاوسالارییه‌کان به‌ پالنه‌ری سه‌ره‌کی خه‌ته‌نه‌کردنی کچانی پاکیزه‌ زانیوه‌ بۆ ئه‌وه‌ی پێش هاوسه‌رگیری په‌رده‌ی کچینیان پارێزراو بیست (ئه‌حمه‌دی، 2014). له‌م ئیوه‌نده‌دا هه‌ندێ ریشه‌ی پیاوسالاریش هه‌ن که‌ خه‌ته‌نه‌ی پیاوان به‌ هه‌ولێک له‌ پیناو

کوټرټرول کردنی ناره زووی سینکسی پیاوان ده زانیت (جۆهانستین، 2010).

سه بارت به سه رکوت کردنی ناره زووی سینکسی له ناو کۆمه لگا پیاوسالاریه کاندای، ده توانین ناوړ له دوو گپړانه وهش بدهینه وه: په کم نه وهی که په یوه نندی سینکسی زوړ گرینگ بووه، به جوړیک که جگه له په وته کانی نه مړوی جیهان، وه کوو هاوړه گه زبازی، دیتره گه زبازی و دووړه گه زبازی، نیمه شاهیدی جوړیک له په یوه نندی سینکسی که پتی دهوتری به چه زبازی یان مندالبازی له ناو پیاوانی ناوچه ی خوړه لاتی نافیق و له یونان بووین، به واتای جوړیک سینکس کردن که پیاوان بهر له گه یشتن به ته مهنی بالقیون وه که بهرکار سینکسیان ده کرد و دواي تپه پین له م قوناعه، سه رنجی ده پړژانده سه ر کورانی نابالقی و له هه مان کاتدا ژنیان ده هینا و مندالیان ده خسته وه. وه که نه فسانه نه جم نابادی (۲۰۱۷) له کتیبی (زان سیبیلو و مردان بی ریش) "ژنه سمیلیه کان و پیاوه بی ردینه کان" دا له سه ر نه م بابه ته نووسیو یه تی:

به چه هاوواتای چه مکیکی ناره زووی سینکسیه که هوگری بو هاوړه گه ز به شتیکی وه رگیرو و داتاشراوی هوگری بو ناهاوړه گه ز نازانری، به ژنای له ناوانی به چه (ته مره د)، نووسه ران به بی نه وهی بزنان که وتنه ناو ته له یه که وه که هاوړه گه زبازی بووه هاوواتای له زه ت نه بردن و تیرنه بوون له دیتره گه زبخوازی. بو یه ناکری به چه زبازی له جیهانی نه مړو دا وه که هاوړه گه زبازی لپی بروانین و بو پشتر است کردنه وهی نه م ئیدعا یه ده توانین ناماژه به مانه وهی جوړی مرؤف بکه ین که نه نجامی جووتیوونی دووړه گه زه که به هر هوکاریک له ناو چانه دا رووی داوه و چهنده زوړن نه و گپړانه وانهی که باسی به چه خانه و قه حبه خانه کان ده کهن که بهر پوه به ره کانیان باجیان به ده سه لاتداریانی نه و کاته ده دا. گپړانه وهی زوړ سه بارت به به چه زبازی له یونان و ئیرانی کون و هه روه ها له ناو تورکه کاندای هیه و نه م بابه ته تا سه ده ی رابردوو نه و ونده باو بووه که میسیؤنیریکی نه مریکی به ناوی ساوس گه ی ت^۱ نووسیو یه تی:

من راستیبه کم هه به که به دنیاییه وه ده یسه لمینتی که له فارسدا کم کهس هه یه به م تاوان و گهنده لیبیه وه تیوه نه گلابیت. هر نه م گونا هه له تورکیه شدا زوړه، به تاییه تی به شیوه یه کی قیزه و تتر له پایتخت و له ناو سوپادا به لام له هی فارسه کان که متره. بارودوخه که له میسریش به هه مان شیوه یه و له هه موو نه م ولاتانده ا فرانکه کان کم تا کورتیک لایه نگر و هوکاری تاوانه کهن. به لام نه م کاره ته نها له ناو فارسه کاندای تاییه تمه نندی کی نه ته وهی زه قی به خووه گرتووه. نه وهی له وی بوم

ناشکرا بوو ئهوهنده په شوکینه بوو که وشه کان ناتوانن وهسفی بکهن. دیمه نی
بپه ووشتانوی وهام لی ناشکرا بوو که بی هیوای کردم، وهک ئهوهی ئاماده بم ئه
سودومه هاوچه رخه به جیبهیلم و خوم ته سلیمی ناگری دوزه خ بکه م. (فلور،
2010)

به له بهر چاوگرتنی فراوانی و هه مه چه شینی کاروباری سیکسی و له لایه کی دیکه وه
بوونی ناراسته یه کی له و شیوه که جه خت له سهر سه رکوت کردنی غه ریزه کان ده کاته وه،
پیده چی خویندنه وهی ئه م گپرانه وهی بیترتون له سالی ۱۲۶۴ی هه تاوی دوور له
چاوه روانی نه بی:

ئه و گه نجانه ی ده گه نه ته مه نی بالقبوون، له و ئاسانکاریبانه ی که ئه وروپییه کان بو
سه رجی پیس هاوسه رگیری هه یانه، بیبه شن. به خه ته نه کردنیان، تا راده یه ک له
خوره حه ت کردن ده یان توفین و سه رجی له گهل خزمه تناره کان یان سیغه کانی
باوکیان مه رگ نا به لام سزای توندی لی ده که ویته وه. به م شیوه به نوره یه کتر به کار
دهینن و به مه ش ده لین عه لیش ته کیش¹ (هه مان).

ههر وه ک له م ده قدها بومان دهرده که وی، ده بی خه ته نه له کاتی بالقبوونی کوراندا
ئه نجام درایی بو ئه وهی به بروای بیترتون، نازار یان وه حشه تی رووداوه که بیته به به سستی
به رده م خوره حه ت کردن. به لام کاردای خه ته نه وه ک به رگیری وهی ناره زووه سیکسیه کان له
روانگیه کی دیکه و به پی تیوری گری ئودی پی فرؤید سه رنجی پی دراوه. له م
لیکدانه وده خه ته نه هیمای سه رتری و بالاده سستی باوکان به سهر کوره گه نجه کانه که دایک
هه رپشه له په یوه ندیه کانیان ده کات (ئه لسه لام، ۲۰۰۲) و گرینگی ئه م قوناغه هه ر
ئه وهنده به س بی که فرؤید به دانانی گری ئودی پ له جیگه ی "گری سه رچاوه ی
تیکچوونه دهر وونیه کان" و له وه زیاتر له چه قی هه موو کاردا دهر وونیه ئالوزه کان ئه وهی
قبولی کرد که چیرۆکی ئودی پ ریکخه ری ژیا نی دهر وونیی مرؤفه.

له سه ر بنه مای ئه مه ش تیوری گری ئودی پی فرؤید گوزارشت له دؤخیک ده دا که
مندالیک کی کوپ هه ول ده دا بیته خاوه نی دایکی، به لام له م نیوه نده دا تووشی کیشه یه ک
ده بی و ئه ویش ترس له توله سه ندنه وهی باوک به برینی ئه ندانی زاوژی منداله²، بابه تیک

1- له زمانی تورکیدا به واتای دان و ستانه.

2- بروانه: "توری قربانی وعقده ادیب به عنوان ریشه ختنه، (بهرواری
ده سئپراگه یشتن: 1399/03/21)

کە پێی دەوترێ گریی لە پیاووتیکەوتن¹. فرۆید لە قۇناغئیکدا بریاری دا چێژی ئەندامانی جەستە و خۆرەحە تکردن وەک تەوهری جێندەریی منداڵ بناسینی، پەوتیک کە بە قۇناغەکانی گەشەکردنی دەروونی سیکسی یان قۇناغەکانی خولیا سیکسی منداڵ دەناسرێ و ئاوا پروون دەکرێتەو: دەمی و کۆمی، ئەندامی زاوژیی یان ئۆدیوی / قەزیی، شاراوویی / کۆمۆن و ئەندامی زاوژیی کە لە هەر کام لەم قۇناغانەدا منداڵ تێدەکووشێ پنداووستییەکانی دابین بکا و چێژەکانی تیر بکات. بۆ نموونە لە قۇناغی دەمی کە تا سالیکی دەخایەنی، کۆرپە بە مژین چێژی سیکسی بە دەست دەهێنێ² و لەبەر ئەوە هەندیک جار کە لوپەل و نامیرەکانی دەورووبەری خۆی بۆ دەمی دەبا، تەنانەت توندیی نارەزووەکەش دەتوانی بێتە هۆی وەهمی تیربوون (تامی خۆشی شیر لە ناو دەمدا، گەرمییەکی، هینوربوونەو و هتد) تا ئەو جیگایەکی کە بزانی کۆرپە برسییەکی هەوای بەتال هەلدەمژێ و خەوی لیدەکەوێت. هەموو شتیکی ناماژە بەو دەکا کە کۆرپەکە ئەو تیربوونەکی کە بۆ خۆی و یستووویەتی دروستی کردووە. فرۆید ئەمە بە "تیربوونی وەهمی هۆگری" ناو دەبات. بەلام کۆلین³ کە یەکیکی لە شوینکەوتووانی فرۆیدە سەبارەت بە سەردەمی ئۆدیپال، کە هەندیک جار بریتیە لە سێ بۆ پینج بۆ شەش سالان، گێرپانەووەکی زۆر مانادارتر بە دەستەو دەدات. بە وتە ئێو، گریی ئۆدیپ لە سەرەتای تەمەنەووە هەیه، تەنانەت پێش ئەوەی منداڵەکی فامی ئەوەی بێی کە بتوانی رەگەزەکان لێک جیا بکاتەووە. بە گۆرەکی کلاین گریی ئۆدیپ زیاتر لێکەوتەو راستەو خۆی "سپیانەکی سەرەتایی"⁴، واتە دایک - باوک - منداڵە و دۆخیک ساز دەکا کە منداڵەکی هەمیشە لە بەر دەم پەراویزخرانە، بارودۆخیک کە زیاتر دەبێتە هۆی دلەراوکییەکی زۆر (لۆپیز و رافائیل، 1399ی هەتاوی). لەم کاتەدا منداڵ هەلۆەدای ناسینی ژینگەکی دەورووبەر و پەيوەندیەکانی ناو ئەم ژینگەکی و بە هاوشیووەبوون لەگەڵ رەگەزی بەرامبەر (لێرەدا باوک) هەوڵ دەدا لاسایی بکاتەووە و پینگەکی وەر بگرێتەووە. بۆ نموونە ئەمە بۆ منداڵ جیی پرسیارە کە بۆچی دواي تەواوکردنی کاروباری رۆژانە، جیا لە دایک و باوکی رۆژ بکاتەووە، بەلام دایک و باوکە کە دەچنە ژووویکی تر و لە باغەلی یەکترا دەخەون. بۆیە هەوڵ دەدا

1. castration anxiety

2- برۆنە: خلاصە مراحەل رشەد روانی جنسی فرۆید، (بەرۆاری دەستپێراگە یشتن: 1399/03/21) <https://www.male-initiation.net/anthropology/sacrifice.html#start>

3. Melanie Klei

<https://www.male-initiation.net/anthropology/sacrifice.html#start>.

4. original triad

لە تەنیشت ئەوان و لە سەر جینگای دایک و باوکی بخەوێت. کلاین پێی وایە چەقی گریی ئۆدیپ - ناوشیارترین بەشە کە ی کێپرکیی مندالە کە لەگەل دایک یان باوکە هاوڕەگەزە کە ی (دایک و کچ، کور و باوک) و گەران بە دوا ی دایک و باوکە ناهاوڕەگەزە کە نییە، بە لککوو پیوستی بە دوورکەوتنە وە لە نازاری کوشندە ی پەراویزخران و وە لانرانە. (هەمان سەرچاوە).

بە لام لەم نێوەندەدا بە برۆی فرۆید ئەو شتە ی کە ناھێلی کور بێتە خاوەنی دایک گریی لە پیاوەتی کەوتن یان ترس لە برینی ئەندامی زاوژی کور لە لایەن باوکە. هەر بۆیە هەندیک گەشێتوونە ئەو ئەنجامە ی کە تیۆری فرۆید ئەندامی زاوژی تەوەر¹ یان لە سەر بنەمای زالیەتی ئەندامی زاوژی پیاو (قضیب) و ئەم گریمانە ی زالیەتی و بالادەستیە ی ئەندامی زاوژی پیاو بنەمای تیۆری گشتی گریی لە پیاوەتی کەوتنە. بە ئەگەرێکی تر کورانی کە تەمەن پێیان وایە کچۆلە کان لەو ی کە ئەندامی زاوژی پیاوانە یان نییە، لەبەر ئەو یە کە ئەندامی بەنرخێ جەستە یان لا براو و رەنگە ئەمەش بە هۆی ئەو گوناووە بێ کە کردوو یانە و وە ک سزایە ک بە سەریاندا سەپاوە. لەم نێوەندەدا، باوهرێکی دیکە ئەو یە کە خەتەنە کران سووکە لە ی لە پیاوەتی کەوتنە کە بە هەر حال دەسەلاتی مندالە ک تیک دەدات. وایس² لەو هوش تێدەپەرێ و دەلی خەتەنە ک تەنە نیشانە ی لە پیاوەتی کەوتنە بە لککوو نیشانە ی مەرگی شە و کردەو ی خەتەنە گری دەداتەو بە بۆچوونی هەندیک لە هۆزەکانی ئەفریقا کە مندالان لە لایەن ئەهریمەنە کانەو دەخورین یان دەکوژرین. لە هەندیک لە هۆزەکانی ئەفریقای باشووری و کۆنگۆ و سوودان و نەیحیریا خەتەنە یان بە مەرگی سەرەتایی و لەدایکبوونەو لیک دەداو و تەنەت خەتەنە چی و هاوکارەکانی هەندیک جار جل و بەرگ و دەمامکی ترسناکیان لە بەر دەکرد (هەندیک جار پیستی نازەلیان بە کار دەهینا) و بە شیو ی رەمزی ئەم ئەژدیھایە مندالە کە یان هەلمە لە قووت دەکرد و لەدایکبوونی نوێیان پێ دەبەخشی (هەمان سەرچاوە).

لەو هوش سەرنجراکێشتر، بە باوهری فرۆید، ئەم قوئاعە کە لە قوئاعی خولیای سینکسی مندالدا وە ک قوئاعی قەزبیبی دەناسرێ لە نیوان تەمەنی سی بۆ پینج بۆ شەش سالدراوو دەدا، هەمان ئەو تەمەنە ی کە کوران لە هەندیک لە کۆمەلگەکاندا خەتەنە دەکرین. لە توێژینەو یە کدا کە لە ساڵی ۲۰۱۲ لە شاری دەنیزلی لە تورکیا ئەنجام درا، توێژەران

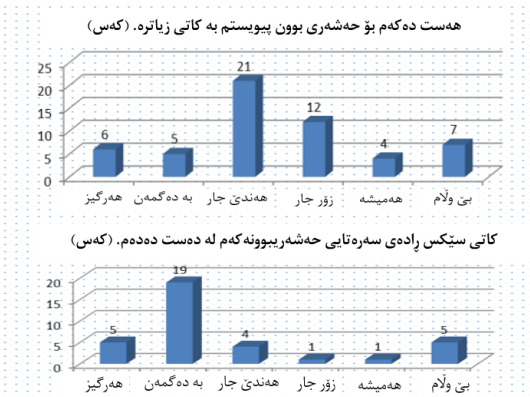
1. Weiss
2. phallogentric

گه یشتنه ئه و نه نجامه ی که ئه و مندالانه ی له ته مه نی که متر له حهوت سالد ا خه ته نه یان بۆ کراوه، پیمان خو ش بوو له ته مه نی سه رتردا خه ته نه یان بۆ بکری ت. هه ندیک له لیکۆ لینه وه کان ده ریان خستوه که نه نجامدانی نه م کاره له ته مه نی بچو وکدا له لایه ن مندالانه وه وه ک کرده وه به کی توندو تیرانه و وه ک له پیاوه تی که وتن وایه. له م تو یژینه وه دا نزیکه ی 26 له سه دی مندالان له سه رده می قه زیبی (قضیب) خه ته نه کرابوون و نزیکه ی 10.4 له سه د و 9.1 له سه دیان که به ریز پیمان وا بوو نه ندای زاوژی پیاوانه یان بچوو کتر ده بی یان لا ده بری که ده توانین نه م ترسه گری بده ی نه وه به گری له پیاوه تی که وتن. له وه ش گرینگر وه حشه ت و نیگه رانی له کاتی نه شته رگه ری خه ته نه و ئیش و نازاری دوا ی خه ته نه له ناو نه م کۆمه له مندالانه دا که له قۆناغی ئو دپی یان قه زیبدا خه ته نه کراون، زیاتر له گرو په ته مه نییه کانی دیکه بووه. له نه نجامدا نه ته نیا له م تو یژینه وه به لکرو له هه ندی تو یژینه وه ی دیکه شدا وا پیشنیار دراوه که له م قۆناغی هه ره تی مندالیدا جگه له هۆکاری پزشکی نه بی، مندالان خه ته نه نه کری ن (کرو د و همکاران، 2013).

هه ندیک له سپۆرانی ته ندروستی باس له وه ده که ن که خه ته نه کردن ده بیته هۆی که م کرده وه ی هه ستی سیکی، چونکه به م شیوازه هه زاران تر مینالی عه سه بی نووکی سیره ت ده قرتین ی ت. تو یژینه وه یه ک که له سالی 2007 نه نجام دراوه ده ریخستوه که نه ندای زاوژی پیاوی خه ته نه کراو زیاتر به لیک ساوین و ده ست لیدانیکی سووکیش ده بزوی ت. جگه له وه ش نه م پیسته زیاده یه له کاتی تیخزاندا ده بیته هۆی لیکخشان و بزواندن. به وه ی دکتۆر نه لیکس شتین شلیوگی¹ به رپوه به ری به شی ئۆرۆلژی نیویۆرک، تو یژینه وه کان هیه ج گۆرانکاریه کیان له هه ستی پیاوانی پینگه یشتووی خه ته نه کراودا نیشان نادا ت. تو یژینه وه یه ک که له سالی 2016 نه نجام دراوه، نه م خاله ی پشترستی کرده وه که ناستی چیژی سیکی له ناو نه و پیاوانه ی که خه ته نه کرابوون هیه ج گۆرانکاریه کی به سه ردا نه هاتوه. به لām لیکۆ لینه وه ی دیکه ش هه ن که پینچه وانه ی نه نجامه کانی شتین شلیوگی ده سه لمینن. راستی هه ر کام له م ویژینه وانه پیوستی به سه رمایه دانانی که لین و تیچووی زۆر، تاقی کرده وه، سه ربه خۆی دامه زراوه تو یژینه وه یه کیان و هه روه ها ته رخان کردنی کاتی زۆره. له به شی بۆ زانیاری زیاتر (11) هه ندی نه نجامی مهیدانی نه م تو یژینه وه سه باره ت به م بابه ته هاتوون.

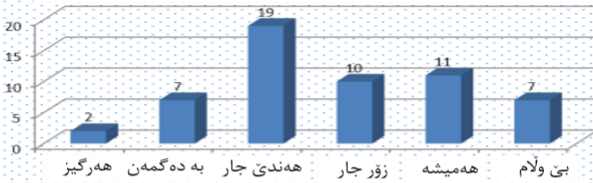
له ناو جووله که کاندانا نه شته رگه ریی خه ته نه به لیکدانه وهی جیاواز پروون کراوه ته وه: هیلستن¹ پپی وایه جووله که کان خه ته نه وه ک نامرازیک بو کۆنترۆلی سیکسی و مهیلی پیاوان بو ژنان به کار ده هیمن. ههروه ها ئه م نه شته رگه رییبه وه ک نیشانه یه ک بو جیا کردنه وهی باوه پداران و بی باوه پاران به کار هینراوه (هیلستین، 2004، ل 253). هه ندیکی دیکه پیمان وایه که خه ته نه، جگه له و بابه ته گرینگه ی که پیاوان له پرووی جه ستیی و رۆحیه وه له که سانی خه ته نه نه کراو جیا ده کاته وه، به که م کردنه وهی ئاره زووی سیکسی، پیاوان به ره وشت ده کات. لایه نگرانی خه ته نه ی پیاوان له کاردای ئه م نه شته رگه رییبه له که م کردنه وهی ئاره زووی سیکسی ناگادارن. مووسا میمۆنیدس²، پزیشکیکی جووله که که له سه ده ی 13 دا ژیاوه، ناماژه ی به وه کرد که خه ته نه کردنی پیاو به مه به ستی باشتر کردنی ره وشت و داو پیاکییان وای کردووه که توانا و چپژی سیکسی پیاو که م بیته وه (ئه لسه لام، 2002).

بو زانیاری زیاتر (11)

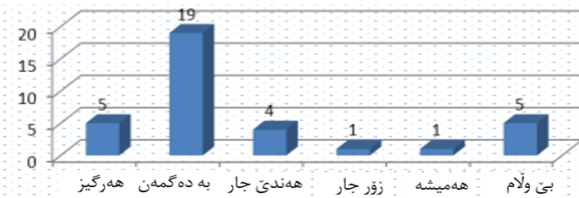

1. Hellsten
2. Mosses Maimonides Exodus Rabbah

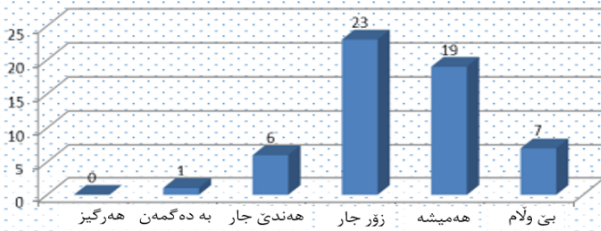
کاتی سیکس ماوه به کی زوری پې ده چی هه تا حه شه ری بم. (کەس)

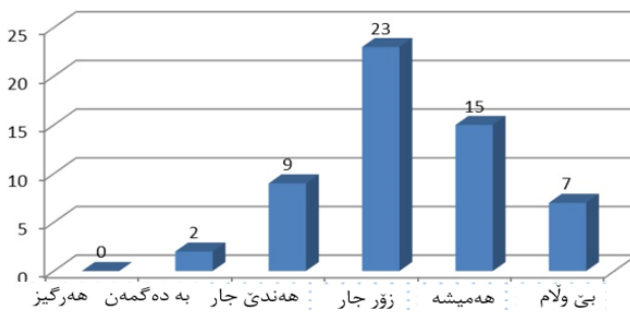
کاتی سیکس رادهی سه ره تابی حه شه ری بوونه که له ده ست ده دم. (کەس)

به گشتی سیکسم پې خوشه (کەس).

هاوبه شه سیکسی به کهم سیکس له گه ل منی پې خوشه. (کەس)

بێ هیژی پیاوان له پرۆسهی زاوژی و ئیرهیی بردن به ژنان هه ندیک له میژوونووسان خه ته نه کردنی پیاوان به شه نجامی ئیرهیی بردنیان به توانای

زک‌وزای ژنان ده‌زانن. دوو‌گیانی بۆ ئافرهت به‌رزترین هیمای سروشتیی خوڤه‌ره‌کییه، هه‌ست‌کردن به‌ ته‌واویه‌تی، ئەو جی‌گایه‌ی که دایک و کۆرپه‌له‌ خۆراکی به‌ یه‌کتر ده‌ده‌ن و باوک و به‌ گشتی هه‌موو‌ئه‌و شتانه‌ی له‌ ده‌ورو‌به‌رن له‌ پرووی ده‌روون‌ناسییه‌وه‌ له‌ ده‌روه‌ی ئەم په‌یوه‌ندییه‌دان. بۆیه‌ ده‌بینین پیاوان ئیره‌یی به‌ ژنان ده‌بن له‌وه‌ی که‌ جه‌سته‌ی ژنان را‌کیشه‌ره‌ و هه‌روه‌ها ئافرهت توانای زاو‌زی‌کردنی هه‌یه. مارگره‌یت مید له‌و باوه‌ره‌دایه‌ که ئیره‌یی خو‌ین‌پ‌رژان له‌ پیاواندا هۆکاری شی‌واندنی سیکسی پیاوان (خه‌ته‌نه) له‌ لایه‌نی خو‌یا‌نه‌وه‌ بوو، چونکه‌ ئەوه‌ پيشانی ده‌دا که پیاوانیش له‌ پرۆسه‌ی زاو‌زی‌دا رۆ‌لیان هه‌بووه (زه‌رله‌کی، 1395‌ی هه‌تاوی).

هه‌ر به‌م پێیه‌ هه‌ندیک پێیان وایه‌ له‌ به‌ر ئەوه‌ی ئافره‌تان توانای زاو‌زی‌یان به‌ سووری مانگانه‌ وه‌ده‌ست دێ، خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان هیمایه‌ک له‌م سیفه‌ته‌ ژنانه‌یه. شه‌ه‌لا زه‌رله‌کی له‌ کتییی "ژنان، دشتان و جنون ما‌هانه" (ژن و خو‌ین‌پ‌رژان و شیتیه‌تی مانگانه‌دا) له‌ روون‌کردنه‌وه‌ی ئەم باوه‌ره‌دا ده‌نووسی:

ئه‌ندره‌ زی‌گمۆند له‌ وتارێکدا زا‌راوه‌ی "ئیره‌یی خو‌ین‌پ‌رژان"¹ به‌ کار ده‌بات. ئەو ده‌لێ ئەم چه‌شنه‌ ئیره‌یه‌ بووه‌ هۆی سه‌ره‌له‌دانی "خو‌ین‌پ‌رژانی هاوته‌ریب"². خو‌ین‌پ‌رژانی هاوته‌ریب کۆمه‌لیک ره‌فتار و رێ‌په‌رسه‌من که‌ له‌ پرۆسه‌ی ئاسیمله‌بوون (هاوشیوه‌بون) رێ‌په‌رسمی ئاهه‌نگی خو‌ین‌پ‌رژانی کچان بۆ کوره‌ تازه‌پێگه‌یشتوو‌ه‌کان ئەنجام ده‌دریت. ئەم رێ‌په‌رسمه‌ له‌ ناو هیندییه‌کانی کالی‌فۆرنیادا (سوور‌پێسته‌کان) باو بووه. هه‌لبه‌ت دیاره‌ ئەم ئاهه‌نگه‌ رێ‌په‌رسمی گۆشه‌گیری و زه‌بر و زه‌نگی خو‌ین‌پ‌رژانی ئافره‌تان ناگرێته‌وه‌ و کوران ناچار نین بۆ چه‌ند رۆژێک له‌ ماله‌وه‌ دوور بخه‌رینه‌وه. له‌ راستیدا خالی هاوبه‌شی ئەم رێ‌په‌رسمه‌ ئاهه‌نگی کۆتاییه‌ که‌ به‌ بۆنه‌ی ته‌مه‌نی بالقبوونه‌وه‌ به‌رپۆه‌ ده‌چیت. خه‌لکی په‌سه‌نی ولاتانی ئۆسترالیا و گینه‌ی نوێ و فلیپین و ئەفریقا له‌ ئاهه‌نگ و رێ‌په‌رسمی خو‌ین‌پ‌رژانی هاوته‌ریب زیاتر له‌ ئاهه‌نگ و هه‌له‌په‌رین ده‌چن و بۆ ئەوه‌ی زیاتر له‌ ئاهه‌نگی خو‌ین‌پ‌رژانی ژنان بچێ کارگه‌لیکی وه‌کوو دروست‌کردنی درزیک‌ی بچوو‌ک (وه‌ک زب‌ی ژنان) له‌ سه‌ر ئەندامی زاو‌زیی کوران یان ددان کیشان بۆ ئەوه‌ی خو‌ین‌پ‌رژیت. قه‌ده‌غه‌کانی ئەم رێ‌په‌رسمه‌ بۆ کوران بریتی بوو له‌ قه‌ده‌غه‌بوونی خو‌ران‌دنی سه‌ر و جه‌سته. پیاوانی هۆزه‌کانی جاوه‌ ده‌چنه‌ سه‌ر رۆباری ئامازۆن و پشت‌رایان ده‌رووشین و خو‌نه‌که‌یان له‌ رووباره‌که‌دا ده‌شۆنه‌وه‌ و ژنان بۆیان نییه‌ به‌شدار‌ی تیدا بکه‌ن.

1. menstruation envy
2. parallel menstrual

(هه‌مان سه‌چاوه، ل 116 117).

له نمونه‌کانی دیکه‌ی خوینپرژانی هاوت‌ه‌ریب خه‌ته‌نه و که‌له‌شاخه. خه‌ته‌نه و نازاره‌که‌ی (په‌نگه بتوانین ناماژه به خوینبهربوونی خه‌ته‌نه‌ش بۆ ئەم باه‌ته‌گرینگه بکه‌ین) جوړیک هاوشپوه‌سازی له‌گه‌ل ژانی مندالبوون و نازاری خوینپرژانه. گراهان¹ ده‌لی که‌له‌شاخ و ده‌ماربرین که خوینبهربوونی زوری پیاوانی لی ده‌که‌و‌پته‌وه، باوترین خالی هاوبه‌شی له‌گه‌ل خوینپرژان هه‌یه. پنده‌چی ئەم ره‌فتاران له رووی هه‌ستیه‌وه ده‌یانکا به هاو‌پپی هاوسه‌ران و دایکان و خوشکه‌کانیان. جوړیک ناسیمیله‌کردن (هاوشپوه‌کردن) ی پیاوان و ژنان و که‌م‌کردنه‌وه‌ی جیاوازیه جینده‌ریه‌که‌نه. به‌لام ئوستووهرناسان باوهریان به کاردایه‌کی دیکه‌ش هه‌یه. ئەوان پیتیان وایه ئەم رپوره‌سمه ده‌بووه هۆی ئەوه‌ی هیزی نه‌پیتی خوینپرژان بگوازیته‌وه بۆ پیاوانیش. بۆیه دیارده‌ی خوینپرژانی هاوت‌ه‌ریب له‌و کۆمه‌لگایانه‌دا باوه که خوینی خوینپرژان وه‌ک هیمای هیزی سیه‌راوی پیرۆز ده‌کرا و ریزی لی ده‌گیرا. ناندره زیگمۆند هۆکاری ئەم پیرۆزیه له ئەفسانه په‌یوه‌ندی‌داره‌کان به خوداوه‌ندی زه‌وی ده‌زانیت. مرۆفی ئوستووهره‌په‌رست خوینی خوینپرژانی به هیمای نه‌خۆشی و لاوازی نازانیت. له‌روانگه‌ی ئەوه ئەم خوینه‌نیعمه‌ت و ره‌حمه‌تی دایکی زه‌ویه. ناوبراو بۆ روون‌کردنه‌وه‌ی زیاتری ئەم چه‌مکه‌هاو‌پیشه‌بوونی که‌لک له‌هه‌ر دوو وشه‌ی خوین و پیرۆز وه‌رده‌گریت. هه‌ندی له‌تویژه‌ران ناماژه به هۆکاره‌کانی دیکه‌ی ئەم پیرۆزپیتیه‌ده‌که‌ن. بۆ وینه‌هه‌ندی‌ک له‌تویژه‌ران ده‌لین به‌و پیتیه‌ی که ئەندامانی زاوژی هیمای پیرۆزه‌سه‌ره‌تاییه‌کان بوون، که‌واته‌ناسایه‌ ئەوه‌ خوینیه‌ی له‌م ئەندامانه‌ده‌رده‌چی گرینگیی کۆنه‌سه‌ره‌ش‌نیان هه‌پیت. ئەم خوینه‌ی له‌هه‌موو ئەوه‌کولتور و فه‌ره‌ه‌نگانه‌دا که خوینیان پی پیرۆزه‌هیمای ژیان و زاوژیه‌ی (زه‌رله‌کی، 1395 ی هه‌تاوی).

بیگومان پیتیه‌سه‌ره‌تاییه‌یه‌که‌ له‌م سه‌رده‌مه‌دا تیره‌یی ئەم پیاوانه‌ بۆ توانای زاوژی ژنان که‌می کردووه، چونکه به‌دۆزینه‌وه‌ نوپیه‌که‌ن له‌رپه‌گی میکرۆسکۆپه‌وه وه‌دست هینراون پیاوان بۆیان ده‌رکه‌وتووه که ئەوانیش پشکیکی حاشاه‌لنه‌گریان له‌زاوژیدا هه‌یه، ئەوان زیاتر رۆلی پیاوانه‌یان قبول کردووه و له‌باوکبوونی حه‌تمیی خوینان دلنیا بوونه‌ته‌وه. ئیستا ئەوه‌باوکیکه‌ نه‌ک هه‌ر بینه‌ریکی ساده‌یان شایه‌تحال (هه‌مان

سه‌رچاوه).

کاردا‌ی ئابووری خه‌ته‌نه

راسته‌ نه‌و داتایانه‌ی که بۆ به‌به‌ل‌گه‌کردنی کاردا‌ی ئابووری خه‌ته‌نه به‌ کار دین زۆر و به‌رفراوان نین، به‌لام هه‌ندی‌ک داتای خه‌ل‌ک‌ناسی له‌ سه‌ده‌کانی رابردوودا و له‌ مه‌ر بازارگانیه‌ک به‌ ناوی خه‌ته‌نه له‌ پزشکی مؤدیرن و له‌ پیشه‌سازی دروست‌کردنی جیاز و نامیر و که‌ره‌سه‌ی جوانکاری و ته‌ندروستی نه‌شته‌رگه‌ری جوانکاری گوزارشت له‌وه ده‌کن که به‌شیک له‌ هۆکاره‌کانی به‌رده‌وامی و مانه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌ره‌نگه به‌ هۆی کاردا‌ی ئابووری بیت.

هه‌ر وه‌ک له‌ کتیبه‌ میژووویه‌کان ده‌رده‌که‌وئ ئەم رپۆره‌سمه‌ گرینگیه‌کی زۆری هه‌بووه و هه‌ندی‌ک جاریش به‌رپرسیانی بالای سه‌ربازی و ناو‌خۆیی له‌م رپۆره‌سمه‌دا بانگه‌یشت کراون. شکۆمه‌ندی ئەم ئاهه‌نگی نان‌خه‌ته‌نه‌ په‌یوه‌ندی به‌ چهند هۆکاریکه‌وه بووه که په‌کیکیان فاکته‌ری ئابووریه‌. پادشاکان ده‌یان‌توانی چهند رۆژیک ئاهه‌نگ بگه‌یرن و هه‌له‌په‌رن و نان‌بدن و هه‌ندی‌ک جار پاشا و والیه‌کان له‌ گیرفانی خۆیان مندا‌له‌کانی خۆیان و مندا‌لانی دیکه‌ی شاریان خه‌ته‌نه‌ ده‌کرد. له‌م چه‌شنه‌ ئاهه‌نگانه‌دا ده‌توانین ناما‌ژه بکه‌ین به: ئەلمه‌فته‌دار له‌ سالی ۳۰۲ی کۆچیدا پری ۶۰۰ هه‌زار دیناری بۆ خه‌ته‌نه‌کردنی هه‌ر پینچ مندا‌له‌که‌ی داوه و ئاهه‌نگیکی شایسته‌ی ساز کردووه. هه‌روه‌ها مه‌حموود خان ده‌شتی زاوای فه‌تعه‌لی‌شا، له‌ ئاهه‌نگی خه‌ته‌نه‌ی کوره‌که‌ی که‌ دوای چهند کچ له‌دایک بووه، له‌ خۆشیان دراوی زی‌ری به‌ ناوی مندا‌له‌که‌یه‌وه به‌ سه‌ر خه‌ل‌کی ئەو شاره‌دا که له‌ ژیر فه‌رمانی خۆیدا بوون، دابه‌ش کرد. هه‌له‌ب‌ت ئەم رپۆرداوه‌ بووه هۆی ئەوه‌ی له‌ پۆسته‌که‌ی دوور بخه‌ریته‌وه. هه‌روه‌ها محمه‌د عه‌لی‌شا ئاهه‌نگیکی شکۆمه‌ندی بۆ خه‌ته‌نه‌ی ئەحمه‌د میرزای کورپی رپیک خست و ئەو دیاری و پینشکه‌شانه‌ی که‌ پیاوه‌ ده‌ست‌رۆیشتووه‌کان له‌م بۆنه‌دا پینشکه‌شیان ده‌کرد ئەوه‌نده‌ زۆر بوو که‌ شای هه‌زار توانی سو‌پایه‌ک بۆ سه‌رکوت‌کردنی شۆر‌شگه‌یانی ته‌وره‌یز کۆ بکاته‌وه. ویلیام فرانکلین، که‌ خۆی له‌ نزیکه‌وه جه‌ژنی خه‌ته‌نه‌کردنی شه‌شه‌مین فه‌رمان‌ره‌وای زه‌ندی بینیبوو، ده‌نوسێ حه‌وت رۆژ به‌ر له‌ رۆژی خه‌ته‌نه‌ ئاهه‌نگی نان‌خه‌ته‌نه‌ ده‌ستی پێ کرد و هه‌تا دوا رۆژی ئاهه‌نگه‌که‌ به‌رده‌وام بوو. هه‌موو بازاره‌کان و به‌تایه‌ت بازارپی گه‌وره‌ (واته‌ بازارپی وه‌کیل) ئەم سه‌ر تا‌نه‌و سه‌ری به‌ فانونوس و گلۆپی ره‌نگا‌وره‌نگ که‌ له‌ سه‌رمیچه‌وه تا ناوه‌راسته‌ی بازاره‌که‌ هه‌ل‌واسرا‌بوو، چرخا‌ن کرابوو. جه‌عه‌رخانی زه‌ند به‌ بۆنه‌ی ئاهه‌نگی خه‌ته‌نه‌ی کوره‌که‌ی ئاهه‌نگیکی

گه وړه له قه لای که ریمخان به پړوه برد. پیاو ماقوولان بانگه پستی نهم شاره کرابوون. له کۆتایی ناهه ننگه که دا نمایشکی یاریی ناگرینی گه وړه ساز کرا (فرانکلین و ئیسکات وارینگ، 1398) بی شک په کیک له درېژترین ناهه ننگه کان ناهه ننگی خه ته نه کردنی شازاده میحه مد بوو. ده و تریت له سالی ۱۵۸۲ی زاینیدا سولتان مرادی سیهم له رپوره سمیکدا ناهه ننگی خه ته نه کردنی بۆ کوره که ی نهمجام دا، که میژوونوسیک به درېژترین و گرانبه هاترین و پرشکۆترین رپوره سمی عوسمانیه کانی له قه له می دا و به پیی راپورته کان زنجیره ناهه ننگ گه لیک بۆ ماوه ی په نجا رۆژ به ناماده بوونی خه لکی ناوچه که و نهورو پییه کان به رپوره چوو (واشه نگتن پۆست، ۲۰۱۵). یاکۆف دویچ، و پرای شی کردنه وه ی نهم ناهه ننگه راپگه یاندووه که خه ته نه خۆی رۆلکی سهره کی له ناهه ننگانه دا نه بووه و به پیی لیکۆلینه وه کانی خۆی، ته نانه ت له هندی ک راپورتدا باسی خه ته نه نه کراوه (دویچ، 2013). نهم پرسه پیشان دها که هندی جار ناهه ننگی نان خه ته نه جیا له رپوره سمه رهمزیه که ی که بۆ وهرگرتی شوناسی پیاوانه و هاتنه ناو کۆمه لگای نایینی بووه، کاردا ی دیکه شی هه بووه. محمه مدع لیشا که باسی لئ کرا به بیانووی خه ته نه کردنی کوره که ی هه لوه دای کۆکردنه وه ی سهرمایه ی پیویست بۆ سهرکوت کردنی شۆر شگیران له ته وریژ بووه.

وه ک له به شه کانی پیشوودا نامازه مان پی دا، له راپردودا خه ته نه له لایه ن خه ته نه چیه نهریتیه کانه وه نهمجام دها. نهم که سانه له به ریه تی نهم کاره ی ده یان کرد حه قده ستیان له دایک و باوکه کان وهرده گرت و له راستیدا خه ته نه چیتی پیشه بوو که به وه بژیوی ژیانان دایین ده کرد. نهم که سانه خه لکی ههر نهم ناوچه و که سانی رهمه ن بوون و نهم پیشه یان له باوکان و نه ژدادی خۆیان فیر بوون و به راکیشانی کرپاره ناوچه پییه کان بژیوی ژیانان دایین ده کرد، له دنبا ی مۆدیرنی نهم مۆدا، ههر چه ننده پزیشکه کان جیگه ی خه ته نه چیه نهریتیه کانیان گرتووه ته وه، وا دیاره به هۆی پهره ساندنی 100 له سه دیی خه ته نه له ناو موسلمان زاده کاندا، ره هندی نابووری و سووری دارایی سهرنج راکیشی نهم کاره بۆ پزیشکان ده توانی به کیک له هۆکاره گرینگه کانی به رده و امی خه ته نه له م سهرده مه دا بیت.

بهشی حهوتهم: ئەزموونی بەشداربووان له توژیینهوه

پیشهکی

بهشی حهوتهم تهرخان کراوه بۆ دهربرینی ئەزموونی بهشداربووانی توژیینهوهی "خهتهنه". دهتوانین بلیین بهشی حهوتهم چهقی ئەم توژیینهوهیه و داتاکانی وهک کلیلی ترین داتاکانی ئەم توژیینهوه ههژمار دهکریت. ئەو داتایانهی که له م بهشهدا خراوتهه پوو، له دیمانهی قوولوهوه وهگرراون که له گهڵ کهسانیک که زۆربهیان ئیرانی بوون له نهتهوه جیاوازهکان، له سهرانسهری ئیران و ههندیک ولاتی دیکهدا نهجام درا. راپۆرتی داتاکانی ئەم بهشه له سێ بهشی سهرهکی پیک هاتوون: له بهشی یهکه مدا به پشتبستن به ئەزموونی بهشداربووان باس له فۆرم و نامرازهکانی خهتهنه کراوه؛ بهشی دووهه م تابهته به دووباره ناسینهوهی بوارهکانی خهتهنه له ئەزموونانهدا و له بهشی سێهه مدا سوود و زیانهکانی خهتهنه له روانگهی بهشداربووانی ئەم توژیینهوه تاوتوی دهکریین.

شیواز و نامرازهکانی خهتهنه

ئەزموونی خهتهنه کاریگهری گرینگ و درپژخایهن و قوول له زهینی کهسی خهتهنه کراودا به جی دهیڵی که چهن دین رهههندی ههیه، له ناو نهمانهدا نامراز و شیوازه به کارهینراوهکان له بهردهستترین و له هه مان کاتدا روونتترین یادگاریی ئەزموونی خهتهنه یه. نامرازه سهره تابهتهکانی وهکوو تیخی سهرتاشی و کیسه کیشی و بهکارنه هینانی دهززی سپکه ره ئەم ئەزموونه بۆ ئەو کهسانه ی که به شیوازی نه ریتی خهتهنه کراون کردووه به یاده وه ریه کی پر له نازار. ئەگه ره بهکارنه هینانی دهرمانی گه ماره ریش به م ئەزموونانه زیاد بکه ین، وینه یه کی زۆر ترسناک له خهتهنه مان پیشان دهدا، که ئەمهش بۆ مندالانی ئەمپرو دژوار و تۆقینه ره. ئەزموونی هه میشه یی ترس له ناو دلێ که سانه و گۆشه ی دیار و شاراوه ی پرسه دهروونی و بایۆلۆژییه کان که به هۆی نهجامدانی خهتهنه به که رهسته و نامرازی نه شیوا ی رابردوو له ناستی سه ره تابی و گه شه نه سه ندووی کۆمه لگایه په یوه ندی به

بالا دهستی باوره کۆمه لایه تی، کولتوری و فهره نگی و نایینییه کانه وه هه یه که گۆرین و نه هیشتی پیویتی به ناگادار کردنه وهی خیزانه کان و بلاو کردنه وهی روشنگه ری له سه ر ناستی کۆمه لگا و دامه زراوه په یوه نیداره کانه. له درێژه دا چهند نموونه یه ک له م حاله تانه تاوتوی ده که یین.

تیغی ریشتاشی ناسایی و قامیشیک هه موو که رهسته و ته کنۆلۆژیای نه شته رگه ری خه ته نه ی ئه و که سانه ن که سالانیک پیش ئیستا به شیوه یه کی نه ریتی مندالیان خه ته نه کردوو. به گشتی مندالی لادییی و هه ژار به کۆمه ل خه ته نه ده کران. له ناوشیارگه ی به کۆمه لی ئه م که سانه دا، فۆرمیکی ره مزی ئه م ئه زموونه، واته خه ته نه، به شیوه ی به کۆمه ل و گروپی تۆمار کراوه، که ده توانی له گه وره سالیدا ههستی شه رم دروست بکات. هه موو ئه م ورده کاریانه له ئه زموونی یه کیک له به شدار بوواندا ده بینین که پیاویکی شه ست و پینج ساله و له کانادا ده ژی. ئه ویش که به خه ته نه چیه که ی ده لی کیسه کیش، بیره وه ریه کانی ئه و رۆژه به م شیوه باس ده کات:

ئیمه له توره تی جام ده ژایین؛ له بهر ئیشی باوکم ئیمه له وی بووین. باشم له بیره که بریار درا ئیمه هه ر سیکمان خه ته نه بکه ن. ئیتر پیم وایه زۆر نه ریتی بوو. کابرای کیسه کیش (مه بهستی خه ته نه چیی نه ریتییه) به چهند نامیرنکی سه ره تای هات ... قامیش بوو، ئیتر نازام، هه ر ئه م رووداوه له مېشکمدایه نازانم. پاشان تیغه که ی له تیغی ریش تاشین ده چوو، ئه و تیغه ی که له سه رتاشی به کاری ده به ن. ده سکیکی هه بوو به م شیوه، هه ر ئه وه م له بیره. زۆر هۆش و ته رکیزمان نه بوو، به لام قامیشه که م له بیره. ئه و شتانه ی که بۆ دوا ی نه شته رگه ری دروست کردبوو، چون بلیم، [دهنگی پیکه نین] وه ک دۆناتس، ئیتر قسه یه ک ده کم دلت هه لئه شیوی ئیتر دۆناتس نه کری. به لام گه وره تر بوو که ئه مه بپاریزیت. دوا ی نه شته رگه ریه که ئه وه ی که خۆی دروستی کردبوو داینا.

مۆحسین (ناوی ساخته) که ئیستا ته مه نی سی و شه ش سالانه و خه لکی تاران، ئه زموونیک ترسناک و له هه مان کاتدا کۆمیدی خه ته نه کردنی خۆی باس ده کا، ئه زموونیک که ویسرای پیکه نینی بوونی، باس له راستیککی تال ده کا که له رینگه ی گه وره ساله کانه وه که راپه رینه رانیککی لئه اتوو و هه روه ها نامراز و که ره سه ته ی وه کوو نامرازی هیز ساز کراون و خه ته نه ئه نجام ده دن. له ئه زموونه که یدا جوړیککی تری خه ته نه چی ده بینین که پیمان ده و ترا "لۆتی"، که نامیر و نامرازه کانی کاری خه ته نه یان بۆ نه نجامدانی ئه م نه شته رگه ریه ته نها تیغی ریشتاشی و قامیش بوو. خۆی له گیرانه وه ی

سه بارهت به خهته نه ده لیت:

له سالی ۱۳۶۸ی ههتاوی له پۆلی دووه می سه رهتایی بووم که زانیم برپاره خهته نه من بکهن. من به شهقام و کۆلانه کانی گه ره کدا رام ده کرد، ته نانهت هاوړی و منداله کانی گه ره که که شه له گهل باو کم و مامم به دوامدا ده گه ران. له کۆتاییدا گرتمیان و پیاوینکی رهش تاله که پیمان دهوت لۆتی به تیغی ریشتاشی و قامیشیک که له ناوه راسته وه هه لقلیشابوو و به جیرییک پینکه وه لکانبدووی، پیستی گونمی بری.

له نهزموونی نه حمهد موقیمی که ته مهنی نزیکه ی شهست ساله و له کاتی خهته نه دا له ویستگه ی شه مه نده فهری نه سفه راین ژیاوه و ئیستا له گه ره کینکی پاریس نیشته جیه، لایه نیککی دیکه ی نهزموونی خهته نه ناشکرا ده بیت. نهو که له هه مان کاتدا له گهل برا گه وره که ی خهته نه کراوه، باسی نهو فیلانسه ده کا که گه وره ساله کان بو سه رقال کردنیان به کاریان دهینا. نه مهش خو ی له روانگه ی کۆمه لناسیه وه باس له روانگه یه کی ناراسته قینه و نامرؤفانه ی گه وره ساله کان به رامبه ر به مندالان و دیارده ی مندالی ده کات. شاهیه نی تیرامانیشه که عه قلیه تی گه وره ساله کان سه بارهت به مندالان هه لگری نهو پیشگریمانیه که مندالیان پی نه فام و لاوازه و نه مهش کاتیک زهق ده بیته وه که به بی ره زامه ندیی منداله که پنداگری له سه ر نه نجامدانی خهته نه کردنی ده کهن. له درێژدا باس له حاله تیککی تری خهته نه به بی ره زامه ندیی مندال ده کهین. خالیکی سه رنجراکیش له یاده وره یه کانی نه م نهزمونه نه ریتیه دا نه وه یه که خو له میشی گه رمی کۆتالی سووتاو بو گه ماربه ری (ستریلیزه) و پینچاندنی به شه براوه کانی نه ندامی زاوژی خهته نه کراوی کوپان به کار هینراوه. ناو براو بیره وه ری خهته نه کردنه که ی به م شیوه باس ده کات:

من ته مهنم له ناو چوار سال و نیو بوو و زور فهرم به دنیاوه نه بوو، به لام نه کبه ری برام که ته مهنی حهوت سالان بوو، ده بزانی چی روو ده دات. نهو رۆژه باو کم من و برا که می برده ماله وه. له ناوقه د به رهو خواره وه روتی کردمه وه و له سه ر دۆشه کیک رایکشاندم. نه کبه ری برامی له سه ر دۆشه که که ی تر دانا. چهند که سییک له ده وره به رمان دانیشته بوون. من له لایه که وه له خوشی نهو شیرینی و دراوانه ی که پینم درابوو، پام وه عه رز نه ده کهوت و له لایه کی دیکه شه وه یه ک یان دوو که سییک به پرسباری په پتا په پتا سه رقالیان ده کردم و عه قلم به هیهچ نه ده شکا. هه تا نه وه ی که به تیغیکی وه کوو چه قو نهویمی بری و گریام. کاتیک خهته نه چی له ته په رۆیه کی سووتاند و خو له میشه داغه که ی له سه ر گونم دانا یه ک به خوم زریکاندم. پاشان چوه لای نه کبه ری برام و به هه مان شیوه خهته نه ی کرد.

نه نجامدانی خه ته نه کردن له سهر دهستی خه ته نه چیه نهریتیه کان، له جوړی گروپی یه کهم که پیشه ی دیکه یان هه بوو به لام خه ته نه شیان نه نجام ددا، شتیکی زور باو بوو. نه م که سانهش به که ره سته ی زور سهره تایی مندا لانیان خه ته نه ده کرد. لهو سهرده مه زه مه نیه دا ئیمه دابه شکرانی کاری کو مه لایه تیی پیشه کان و پسپوړی خوازی له خه ته نه وه ک دیارده به کی کو مه لایه تی - نابووری به دی ناکه یین. له حالیکدا نه مړو ئیمه شاهیدی جیابوونه وه و به پسپوړی بوونی پیشه و ده رکه وتنی نه و راپه رپانه یین که به تایه تی نه م کاره نه نجام ددهن. نه م بابه ته گرینگه ده توانی خو ی په یوه ندی و ته رکیزی پزشکی له چوار چپوهی زانیی نه نجامدانی خه ته نه وه پیشان بدا، خه ته نه که دیارده یه کی کو مه لایه تیه و په یوه ندی به ده سلا ت و میکانیزمه کانه وه هه یه. پیاویکی ته مه ن شه ست و پینج سالان که له کانادا ده ژی و خاوه ن پروانامه ی دیلو مه بیره وه ریه کانی خو ی به م شیوه ده گیر یته وه:

ئیمه له توره تی جام ده ژیان؛ له بهر ئیشی باو کم ئیمه له وی بووین. باشم له بیره که بریار درا ئیمه ههر سیکمان خه ته نه بکه ن. ئیتر پی م وابه زور نهریتی بوو. کابرا خه ته نه چپی نهریتی بوو به چهند نامیریکی سهره تایی هات و له یه ک رۆژدا ههر سیکمانی خه ته نه کرد، له گه وره ترینه وه دهستی پیکرد، پاشان من، پاشان چکو له تره که مان؛ واته نه چووینه نه خوشخانه. له بیرمه ئیمه له ماله وه خه ته نه کراین و زور سهره تایی بوو. نامیره کانی خه ته نه ساکار بوون. به لام نه وسا ئیمه ته نیا بیرمان له تابشته یانی ئیشه که ده کرده وه. ئیمه ده مانزانی که برینیکه و نه م برینه که میک نازاری هه یه، ده مانزانی نازاری ده ی، ده رته تانمان نه بوو ده بوو نه مه مان بکردایه.

چیرۆکی پیاویکی ته مه ن ۴۳ سال که له تاران ده ژی و خاوه ن پروانامه ی به کالوړیوسه سه باره ت به خه ته نه کردنی خو ی نامازه بو جوړیک له گوړانکاری و به واتایه کی دیکه باشر بوونی بارودوخی ته ندروستی نه م کاره ده کات. له لایه ن خه ته نه چی یان لو تی خه ته نه نه کرا، به لکوو له لایه ن که سپکه وه خه ته نه کرا که ههر چه نده پزشکی نه بوو، به لام سهره ندری پزشکی مؤدیرنی ده کرد؛ ده رزی وه شینی گه ره ک خه ته نه ی کردبوو و بو نه م مه به سته ماده ی گه مار بهر و سرکه ری به کار هینابوو. به پی گیرانه وه ی نه و سه باره ت به م پرووداوه، له رابردوودا نه م کاره له لایه ن خه ته نه چیه نهریتیه کانه وه نه نجام ددرا. نه م که سانه له به ریته تی نه و کاره ی دیانکرد حه قده ستیان له دایک و باوکه کان وهرده گرت و له راستیدا خه ته نه چیتی پیشه بوو که به وه بژیوی ژیانان دابین ده کرد. نه م که سانه خه لکی ههر نه و ناوچه و که سانی ره سه ن بوون نه م پیشه یان له باوکان و نه ژدادی خو یان فی ر ببوون و به راکیشانی کرپاره ناوچه ییه کان بژیوی ژیانان دابین ده کرد. پیداچوونه وه به

بیره‌وه‌رییه‌کانی هه‌ندی‌ک له وه‌لام‌ده‌ره‌کانی پرسیارنامه‌ی ئەم توێژینه‌وه سه‌باره‌ت به‌وه‌ی که له کورێ و له لایهن کێوه‌خه‌ته‌نه‌ کراون، له‌م به‌واره‌دا جیگه‌ی سه‌رنج و خویندنه‌وه‌یه. ناوبراو بیره‌وه‌ریی خۆی له‌م رووداوه به‌م شیوه‌ ده‌گێرێته‌وه:

له‌ گه‌رپه‌که‌که‌ماندا دراو‌سێبه‌ک هه‌بوو ئەم کاره‌ی ده‌کرد؛ واته‌ ده‌رزیه‌وه‌شێن بوو و خه‌ته‌نه‌شی ده‌کرد. پاشان به‌شێک له‌ ماله‌که‌ی کردبوو به‌ شوینی ده‌رزێ لێدان و ئەمانه. ئیتر چووینه‌وه‌وئێ و دیمه‌نی ستریلیزه‌ کردن (گه‌ماربه‌ری) و ئینجا ده‌رزیه‌ی سێکردن و ئەمانه‌م هه‌مووی باش له‌ بیره. پاشان چهند رۆژێک ته‌نوره‌م له‌ پا کرد و ئەوه‌شم باش له‌ یاده. هه‌تا ئەوه‌ی که چوومه‌وه‌ بۆ لای باند و شته‌که‌ی لا برد. ئیستا ورده‌کاری دیکه‌شتان پێ بلیم. له‌ نۆرینگه‌ بوو. به‌لام دکتۆر نه‌بوو. له‌وه‌ که‌سانه‌ی که ده‌رزێ لێده‌دا و خه‌ته‌نه‌ی ده‌کرد. پزیشکی مندالان و نه‌شته‌رگه‌ری گشتی نه‌بوو.

له‌ راستیدا خه‌ته‌نه‌چیتی پیشه‌ بوو که‌ که‌سی خه‌ته‌نه‌چی به‌وه‌ بژێوی ژیان دابین ده‌کرد. ئەم که‌سانه‌ خه‌لکی هه‌ر ئەو ناوچه و که‌سانی ره‌سه‌ن بوون ئەم پیشه‌یان له‌ باوکان و ئەژدای خۆیان فیر ببوون و به‌ راکیشانی کرپاره‌ ناوچه‌یه‌که‌ بژێوی ژیانان دابین ده‌کرد. دوو گروپی خه‌ته‌نه‌چی نه‌ریتی هه‌بوون: گروپی یه‌که‌م ئەوانه‌ بوون که‌ کاری وه‌ک سه‌رتاشی و کیسه‌کیشیان ده‌کرد، به‌لام خه‌ته‌نه‌شیان ده‌کرد و گروپی دووه‌م ئەو که‌سانه‌ بوون که‌ ته‌نها له‌ رێگه‌ی ئەم کاره‌وه‌ بژێوی ژیانان ده‌ست ده‌که‌وت. ئەم که‌سانه‌ جگه‌ له‌وه‌ی ئەو کاره‌یان له‌وه‌ ده‌فهر و گونده‌ی که‌ تێیدا ده‌ژیان ئەنجام ده‌دا، جارجار سه‌ردانی ناوچه و گونده‌کانی دیکه‌یان ده‌کرد و له‌وانه‌ بوو به‌ سه‌ردانی هه‌ر گوندێک، ژماره‌یه‌ک کورێ ئەو ده‌فهره‌یان له‌ یه‌ک رۆژدا خه‌ته‌نه‌ بکراوه‌یه. یه‌کێک له‌ وه‌لام‌ده‌ره‌کانی پرسیارنامه‌ی ئەم توێژینه‌وه‌ که‌ پیاویکی ته‌مه‌ن سی و چوار سالانی خه‌لکی شاری ئەه‌واز و خاوه‌ن بر‌وانامه‌ی به‌کالۆریۆسی و شیعه‌ مه‌زه‌هب بوو سه‌باره‌ت به‌م که‌سانه‌ ده‌لی:

من له‌ لایهن دکتۆرێک له‌ شار خه‌ته‌نه‌ کرام. ئیمه‌ تازه له‌ ئەه‌واز نیشته‌جێ ببووین، به‌لام بێشتر هه‌ندی‌ک که‌س به‌ فائیت و کومه‌لی که‌ره‌سته‌وه‌ ده‌هاته‌ گونده‌کان، پیم‌ وایه‌ قامیش و قه‌یچی و ده‌هاته‌ ده‌پاته‌کان و مندالیان خه‌ته‌نه‌ ده‌کرد. نامۆزاکانمیان خه‌ته‌نه‌ کرد. ئەوسا زۆر ده‌گریام و نه‌مه‌ه‌یشت خه‌ته‌نه‌م بکه‌ن، به‌لام براکه‌م به‌و شیوه‌ خه‌ته‌نه‌ کرا، خۆشه‌ختانه‌ خێزانه‌که‌م تێگه‌یشتن و پیمان وتم ده‌ته‌بینه‌ لای پزیشک خه‌ته‌نه‌ت ده‌که‌ین.

له‌ گه‌ل پێشکه‌وتنی پیشه‌سازی پزیشکی یان به‌ واتایه‌کی تر تیۆری به‌ پزیشکی بوونی کۆمه‌لگا و خیرایی فه‌ره‌ه‌نگی شارنشین، جیگه‌ی خه‌ته‌نه‌ کاره‌ نه‌ریتیه‌کان ورده‌ ورده‌ ئەو

پزیشکانه گرتیان هوه که له کلینیک و نه خوځځانه و ناوهند پسرپوریه کانی ته ندروستی به نامیری پیشکه ووتو خه ته نه یان نه انجام ددها. هه لبت خه ته نه چیه نهریتیه کان هه تا ئیستاس له زوریک له ناوچه گوندنشینه کاندانا هم کاره ده کهن، به لام له کیپرکی نیوان خه ته نه چیه نهریتی و مؤدیرنه کاندانا، خه ته نه کاره نهریتیه کان بهخت زور یاریان نییه. له خه ته نه شدا، کیپرکی نیابوری یه کیک له گرینگترین میکانیزمه کانی دهسه لاتی کومه لگهی مؤدیرن و سه رمایه داریه که هاتوته ناو کایه هوه و پزیشکانیش له ریگهی پزیشکی و پهره پیدانی ته کنه لژیا و به کارهینانی ته کنه لژیا له شیوهی زانست به پنچه وانهی ناراسته و شیوازه کانی پیشوو و شیوازه نهریتیه کان له نه انجامدانی خه ته نه کردن به رده وامن، چونکه خواستی دایک و باوک بو نه وهی هم نه شته رگریه له ناوهنده پسرپوریه ته ندروستیه کاندانا نه انجام بدری، زیاتر بووه بو نه وهی نه گهری برینداربوون و نازار کهم بکه نه وه. له راستیدا له گهل گه شه کردن و مؤدیرنیزاسیونی کومه لگادا، نه که ههر هم نهریت و کولتور و فره رهنکه کال نه بوته وه، به لکوو مؤدیرنتر بووه و نامرزی هه مه چه شتر هاتوو ه بو نه وهی هاوکاری نه انجامده رانی خه ته نه و نهریت خوازان بکات.

زهمینه کان

لیکدانه وهی هوکاره کانی به رده وامبوونی خه ته نه له ناوچه جیا جیا کانی جیهان نه وه دهرده خا که له ناو هه ندیک گروپی نه ته وه پیدا نهریته خو مالیه کان، له هه ندیک ناوچهی جوگرافی فه رمانه ناینیه کان و له هه ندیک ولاتیشدا پیشنیه پزیشکیه کان و له زور حالته دا، تیکه لمبوونی ههر سی بژیره که له هوکاره کاریگه ره کانی به رده وامی و فراوانبوونی خه ته نه هه تا نه مرون. هم حالته تانه زالبوونی گوتاره پزیشکی و نهریتی و ناینیه کان له سه ر دیاردهی خه ته نه و به ئو بژیکتیزه کردن هم دیارده له ریگهی ههر کام له م گوتارانه پیشان ددهن، که هه لبت پنده چی له هه ندی سه رده می زه منیدا زالبوونی هم گوتارانه تیکه لاو و هاوکات بوون. شه رعیه تدان به خه ته نه و په یوه ندی خه ته نه له گهل پیکهاته و میکانیزمه کانی دهسه لات له ریگهی هم گوتارانه وه شیواوی خویندنه وه و تیرامانه. بویه لیکدانه وهی هم بابه ته له پروانگهی میژوووی و یاسایی و مرؤف ناسی و کومه لئناسیه وه پیو یسته.

ناتینا کامیل، خویندکاری دکتورای کومه لئاسی، ویرای جهخت کردنه وه له سه ر گرینگیی لیکدانه وهی فره ره هه ند ده لی:

ده بی له په هندی جیاوازه وه به فراوانیی خه ته نه له هه ندیک ناوچهی جیهان له ناو

هه‌ندیك نه‌ته‌وه و ئاییندا تاوتوئ بکه‌ین. به واتایه‌کی تر ده‌بی بتوانین شیکاری بکه‌ین و بزانیین تیکه‌ل کردنی خه‌ته‌نه له‌گه‌ل بابه‌تی شوناسی، ئایینی، نه‌ربتی و ته‌ناهت چینایه‌تی له پال ره‌زامه‌ندی و پینشنیاری پزیشکی تا چه‌نده کاریگه‌ری له سه‌ر ب‌لا‌بوونه‌وه‌ی هه‌بووه. مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یه به له‌به‌رچا‌و‌گرته‌تی فاکته‌ره شوناسی و ئایینی و نه‌ربتییه‌کان، ده‌بی بزانیین ریژه‌ی خه‌ته‌نه له ناوچه جیا‌وازه‌کانی جیهان چون زیاد و که‌می کردووه؟

زهمینه نه‌ته‌وه‌یی، نه‌ربتی و نۆرمه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان

وه‌ک له خسته‌ی ناماری خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له ناوچه جیا‌وازه‌کان و هه‌روه‌ها خه‌ریته‌ی ب‌لا‌بوونه‌وه‌ی خه‌ته‌نه به پپی راپۆرتی ریک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی نیشان ده‌دا که فره‌یی ئه‌نجامدانی خه‌ته‌نه و دریژه‌پیدانی له ناو‌ه‌وه کۆمه‌لگایانه‌دا زیاتره که دارشته‌یه‌کی ره‌سه‌نیان هه‌یه و نه‌ریت و فه‌رمانه ئایینییه‌کان به جیدی په‌په‌وه ده‌کرین و ئه‌مه‌ش زیاتر له رۆژه‌ه‌لاتی نافین و ئه‌فریقادا باوه. هه‌ر چه‌نده و‌لاتانکی وه‌کوو ئه‌م‌ریکا له ریزی ئه‌وه و‌لاتانه‌دان که ریژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنیان زۆره، به‌لام هۆکاره‌کانی لایه‌نگری له خه‌ته‌نه له‌م و‌لاته‌شدا گرینگه، چونکه نه‌ک له سه‌ر بنه‌مای بیر و باوه‌ر، به‌لکوو به‌هۆی هه‌ندیك راپۆرتی پزیشکییه‌وه پینشوازی لی‌ کراوه. ئه‌م بابه‌ته‌ بارت‌ه‌ق‌ای پیوستی ئاراسته‌یه‌کی تایبه‌ت، بوونی ئاراسته‌یه‌کی گشتی بۆ دیاره‌ی خه‌ته‌نه ده‌سه‌لمینیت؛ به‌ جۆرێک که له تاوتوئ‌کردنی دیاره‌ی خه‌ته‌نه، هه‌م بیچم‌گرته‌ی گشتی خه‌ته‌نه له جیهان و کۆمه‌لگا جیا‌وازه‌کان تاوتوئ و شروقه‌ بکرین که خاله‌ هاوبه‌شه‌کانی ئیوان کۆمه‌لگاکان له روانگه و کرده‌وه‌دا سه‌باره‌ت به‌م دیاره‌ ده‌رده‌خا و هه‌م پیوسته‌ بیچم‌گرته‌ تایه‌تییه‌که‌ی چا‌ودێری بکری و پرۆسه‌ی پینکهاتن، گۆرانکاری و په‌ره‌سه‌ندنی ئه‌م په‌وته له پرۆسه‌ی گۆران و وه‌رچه‌رخانی هه‌ر کۆمه‌لگایه‌کدا به‌ شیوه‌ی تایبه‌ت هه‌لبه‌سه‌نگیندریت. سه‌باره‌ت به‌ با‌بوونی خه‌ته‌نه له‌وه‌ کۆمه‌لگایانه‌ی که نه‌ریت و نۆرمه‌کان گرینگیه‌کی زۆریان هه‌یه، دکتۆر مه‌هدی فه‌یزی، ئابووریناس و وه‌رگێری کتیبی "ئابووری شوناس" ده‌لی:

هه‌ندیك جار ئیوه‌ پروبه‌رووی کۆمه‌لگایه‌ک ده‌بنه‌وه که وه‌ک کۆمه‌لگا رۆژه‌ه‌لاتیه‌کان به‌ گشتی و و‌لاتانی رۆژه‌ه‌لاتی نافین به‌ تایبه‌تی، به‌ هۆکاری میژوویی زۆر به‌ر‌ب‌لا‌و تووشی فره‌چه‌شنی و پۆلین‌به‌ندی کۆمه‌لایه‌تی ها‌توون بۆ نموونه نه‌ته‌وه‌کان. تۆ ئه‌م ریژه‌ زۆره نه‌ته‌وه‌یییه که له ئه‌فغانستان و ئیران یان له

ناو هه نډیک هۆزی ئەفریقیدا دهیبینی له زۆر ولاتی تردا نایینیت. بۆیه دهبی ئهوه قوبول بکهین که له هه نډی کۆمه لگادا ئەم جوراوجوری و جیاوازییه زیاتره. ههر گروپیک شوناسیکی ههیه و وا دیاره ئەم پاچه پاچه بوونی شوناسه، ئەم ناکوکی یان مملاتی شوناسه کاتیکی جیدی دهبی که هه مووان هه ول بدهن شوناسه که یان زیاتر زهق بکه نهوه.

ئاماری پیاوانی خه ته نه کراو له سه ر ناستی ولاته جیاوازه کانی جیهان ده ریده خا که نهریت له هه نډی کۆمه لگه ی فره شوناسدا زۆر گرینگه، له هه نډیکی دیکه شدا وا نییه و مرۆفه کان نووقمی داب و نه ریه که نه کان نابن بۆ وینه ده توانین ناماژه به ولاتی کاناډا بکهین که سه ره رای به رفراوانی شوناسی، ته نیا 31.9 له سه دی پیاوانی ئەم ولاته خه ته نه کراون. شیکاری دکتۆر مېهدی فه یزی له م پتوه نډیه دا جه خت له سه ر جیاوازی نیوان کۆمه لگا رۆژه ولاتی و رۆژاوا ییه کان ده کاته وه و ده لی:

ئه وه ی له رۆژه ولاتا ده دی ده کری میژووی و زه مه ن دار و گووراوه و ئه وه ی له رۆژاوادا هه یه تاز و نوویه و ئەم دووانه به راورد نا کرین. جیاوازی یان یه کجار زۆره. له رۆژاوا جوړه توپکیکی فره که لتووری¹ هه یه، به لام ته نه ا توپکله، کاتیکی به ناویدا شوږ ده بیته وه دهیبینی زۆر هاوشیوه ن، به لام له رۆژه ولات به م شیوه نییه. بۆ نموونه له کۆمه لگای کاناډا، تۆ شوناسی ره گه زیتی به هه نډ وه رناگری، له کاتیکیدا له رۆژه ولاتا شوناسی ره گه زی زۆر گرینگه یان گرینگه به شوناسی نه ته وه یی ناده ن به لام ئەم بابته له رۆژه ولاتا زۆر جیدییه. له وانیه وه ها ئیدعا بکه ن به لام له کوتاییدا، ئەگه ر به ته هوئی له و کۆمه لگایه دا سه رکه وتوو بی، ده بی تیکه لیان بیت². تیکه لبوون واته ده بی له و کۆمه لگا و که لتووره بالاده سته دا بتویتیته وه، بۆیه ده بی هه موو جیاوازییه کانتان وه لا بنین. ئەزقه زا له وئی ئەم خاله گرینگه که مه رچی مانه وه له رۆژاوا له بی رکردنی فاکته ره شوناسییه کانه و له رۆژه ولاتی شدا ته واو پینچه وانه که ی راسته و ده بی فاکته ره شوناسییه کان زۆر به هه نډ وه ر بگیری و توخی بکه به ته وه.

دکتۆر مېهدی فه یزی ئەندامی لیژنه ی نابووری زانکۆی فیرده وسییه مه شه د ناماژه به و زه خت و گوشارانه ده کا که ئەگه ر په پره وه نه کرین له شیوه ی شه ر مه زاری به سه ر خه لکدا ده سه پتینیت. ئەم شه ر مه زارییه له ریگه ی جیاکاری کۆمه لایه تی و پۆلینه نډی دوو فاقه یی کۆمه لگا دروست ده بی و له راستیدا هه سستیکی سازکراو و بنیات نراوی کۆمه لگایه. له مه ر خه ته نه ئەم جیاکارییه کۆمه لایه تییه له ریگه ی دابه ش کردنی

1. multi-culturality
2. integrate

دوو فاقه‌یی خه‌ته‌نه‌کراوه‌کان و خه‌ته‌نه‌کراوه‌کان ده‌سه‌پینریت. خه‌ته‌نه‌کراوه‌کان ده‌تاریپرین و به‌نۆرمه‌کانی هه‌مان ئه‌و کۆمه‌لگا په‌راویز ده‌خرین. لیره‌دا تیۆری تارانندی کۆمه‌لایه‌تی و به‌رسازی کۆمه‌لایه‌تی دوو تیۆری روونکه‌ره‌وه‌ن. ئه‌و ده‌لی:

"ئه‌گه‌ر که‌سیک بیهه‌وی رپۆره‌سمیک کۆمه‌لایه‌تی یان رپۆره‌سمیک نهریتی یان رپسایه‌کی نایینی که‌ په‌یونده‌ی به‌و جفاکه‌وه‌هه‌بێ که‌ ده‌یخه‌نه‌ پال که‌سانی دیکه‌ ئه‌نجام نه‌دا، ئه‌وا توشی گوشاریکی کۆمه‌لایه‌تی ده‌بیته‌وه. چونکه‌ ئه‌و که‌سه‌ ریزی له‌ نۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان نه‌گرتوه، له‌م حاله‌تانه‌دا ده‌لین شهرم و شهرمه‌زاری کۆمه‌لایه‌تی ده‌ستی به‌ سه‌ردا گرتوه. به‌و شیوه‌ خۆی ده‌رده‌خات. له‌ حالیکدا دواتر ده‌رووناسییه‌که‌ی به‌ره‌و ئاقاریک ده‌چێ که‌ بری تیچووی ده‌روونی که‌م بکاته‌وه¹، به‌ واتایه‌کی دیکه‌ رپۆه‌ی به‌کاره‌ینانه‌که‌ی که‌م بکاته‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و به‌ر تیچووه‌ که‌م بکاته‌وه، له‌ گه‌ل جه‌ماوه‌ر هاوئاه‌ه‌نگ ده‌بێ به‌ بێ ئه‌وه‌ی بێر له‌وه‌ بکاته‌وه‌ که‌ ئه‌و کاره‌ باشه‌ یان خراپه‌."

ئه‌و له‌ درپۆه‌دا و سه‌بارته‌ به‌وه‌ی که‌ کام گروپ له‌ ناو کۆمه‌لگادا مل به‌م رپۆره‌سم و نهریتانه‌ ده‌ده‌ن، ده‌لی:

"به‌گشتی، مل‌دان به‌ رپۆره‌سم و نهریته‌کان زیاتر له‌ ناو که‌مینه‌کاندا پوو ده‌دا، چونکه‌ که‌سیک که‌ ئه‌ندامی که‌مینه‌یه‌ له‌ تارنران و دوورخستنه‌وه‌ ده‌ترسیت. بۆیه‌ زۆر زیاتر ده‌بێ ملکه‌جی ئه‌م رپۆره‌سمانه‌ بێ و ئه‌گه‌ر ملکه‌جی ئه‌م رپۆره‌سمانه‌ نه‌بێ، له‌ راستیدا زۆر که‌متر قبول ده‌کریت. جا ئیتر ئه‌م که‌مینه‌ ده‌توانی ئیتنیک بێ، ره‌نگی پێست بێ، ره‌گه‌ز بێ یان هه‌ر شتیکی دیکه‌ بیته‌."

خه‌ته‌نه‌ وه‌ها تیه‌ه‌لکیشی نایدۆلۆژیا و بیسر و باوه‌ری تاکه‌کانی ناو کۆمه‌لگه‌ نهریتییه‌کان بووه‌ که‌ زۆربه‌ی ئه‌ندامانی ناو ئه‌و جفاکانه‌ وه‌ک شتیکی سروشتی لینی ده‌روانن. له‌ باوه‌ری ئه‌واندا خه‌ته‌نه‌ پنیستی بابه‌تیکی وه‌کوو پیاو‌بوونه‌ و هه‌یج که‌س به‌ بێ خه‌ته‌نه‌کران ناتوانی بیته‌ پیاو. لیره‌دا خه‌ته‌نه‌ به‌ هه‌یمای پیاو‌بون و پیاوه‌تی داده‌نری و نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌ که‌ بابه‌تیکی کۆمه‌لایه‌تی و دروست‌کراوی کۆمه‌لگایه‌ وه‌ک شتیکی سروشتی فام ده‌کریت. پنده‌چێ له‌م بواره‌دا تیۆرییه‌کانی کۆمه‌لناسی ره‌گه‌زی (که‌ ژیرلقی کۆمه‌لناسییه‌) روونکه‌ره‌وه‌ بیته‌. یه‌کیک له‌و پیاوانه‌ی له‌م توێژینه‌وه‌دا به‌شدار بوو پیاویکی ته‌مه‌ن 65 سا‌له‌ و خاوه‌نی بروانامه‌ی دیپلۆم بوو و له‌ کانادا ده‌ژی، له‌م باره‌وه‌

وتی:

"له من وا بوو که پیوسته هه موو که سیک خه تهنه بکړی، واته ئه وه کاریک بوو که پیوست بوو هه موو که سیک بیکا، که میک له بهر ئه وه ی ئیمه ئاسانتر مامه له له گه ل ئم بابه تدا بکه یین، واته جاران گویمان لئ ده بوو، بو وینه، جا تو خه تهنه کراوی یان نا، بو نمونه ئه گهر تو له خه تهنه نه کراوان بی ئه وه مانای ئه وه یه که نه بوو یته پیاو، یان جوړه که سایه تیه ک بوو، ئه و شته هیما ی گه وره بوونی پیاو بوو واته به ها بوو. سه ره رای ئه وه ی که ده مانزانی که ده بیړن و ئازار یکی زوری هه یه و به و پیسته زیاده ی که هه یه تی قبوولکراو نییه، واته هی کوری به م شیوه بوو. ئیمه ش که له و تمه نه دا بوو یین و بو نمونه ئه گهر بیان دیبا به یان چوو زانم شتیکیان ده کرد ئیمه وه ک ده لین هیشتا نه بوو یین به پیاو پیمان خوش بوو که بیینه ناو ئم جه رگه وه به لام ئیتر پی شینه یه کمان هه بوو، ده مانزانی که ئه وه شتیکه که ده بی ئه نجام بدریت."

هاو ئاهه نگی له گه ل جه ماوهر و ریسوانه بوون یه کیک له گرینگترین کاردا و هۆکاره کانه که پیاو له کومه لگا گه لیکه وه کوو ئیران به ئه نجامدانی خه تهنه به دوایدا ده گه رپین. بابه تی حه یاتکان که له ناو دلئ نهریت و نۆر مه کانی ناو کومه لگا هه لده قولئ، له هه ندئ کومه لگای وه کوو ئیران که تاییه تمه نندی کومه لگایه کی خپله کی و ئاپوره یی هه به، هه میسه پرسیکی گرینگ بووه که بواری بو سهره له لدان و ده رکه وتی جیاوازییه کومه لایه تیه کانه و ئه و کار لیکانه ی که ده رهاو یشته ی جیاوازییه کومه لایه تیه کانه بهر ته سک و سنووردار کردووه. وا دیا ره لیره دا تیوری ره زامه نندی کومه لایه تی و تیوری کومه لگه ی ئاپوره یی و تیوری هاو ئاهه نگی کومه لایه تی روونکه ره وه ن.

لیدوانه کانی پیاو یکی ته مه ن ۶۵ سالی ئیرانی دانیشتووی شاری تورنیتو له م رووه وه

به م شیوه بوو:

"مه به ستم ئه وه یه ئه مه بو چوونی من نه بووه، واته ئیستاش هه ر ئه و بو چوونم هه یه. واته خه تهنه مان پی خراب نه بوو ته نانه ت له روانگه ی ته ندروستی شه وه خه تهنه با شتر بوو و ئه وه شتیکی زور چاک بوو، ده توانین بلین، که له دار شته ی کومه لگا که ماندا ئه گهر که سیک خه تهنه نه کرا به شتیکی ته واو نااسایی بوو، چونکه دواتر ده که وته بهر کونجکولی و پرسیا روه، واته له بهر ئه وه ی ئاسایی بی و چون بلیم، رهنگه وشه ی تابو بوون زور به باشی ئه م حاله ته پیشان نه دا ئیتر چوو زانم پیمان شتیکی بی زیان بوو که ده با بکرا به ت."

هه موو ئه م نیشانه باس له ده سه لاتئ بی به دیلی نهریت و نۆر مه کومه لایه تیه کانه

ده کهن که به هۆیانوه زۆر کەس به بئ ئه وهی هۆکارێکی ڤوون و دیاریکراو بو کرداره کانیاں بدۆزنه وه، ملکه جی نۆرمه کۆمه لایه تیهه کان ده بن و شویتپی ڤا بر دووان هه لده گرنه وه. بو تیگه یشتنی باشر له م بابه ته، ده توانین نه و لا مانه ی که بو پرسیار نامه گشتیهه کانی نه م توژی نه وه دراونه ته وه تاوتوی بکه ین؛ زۆربه ی نه وانه ی وه لامی نه م پرسیار نامه یه یان داوه ته وه له ڤوون کردنه وه ی هۆکاری خه ته نه کردنی خو یان یان منداله کانیا ندا باسیان له نۆرم و دابونه ریتی کۆمه لایه تی کردوه: ژنیکی ته مه ن ۳۵ سال خه لکی جوان ڤۆ سه ر به ڤاریزگای کرماشان ده لی:

"دوو کورم هیه و ههر دووکیانم پیش ته مه نی دوو مانگان خه ته نه کردوه، زۆربه ی خزم و کەس و کاره که م ههر له م ته مه نه دا کوره کانیا ن خه ته نه ده کهن. سه بارت به وه ی بوچی خه ته نه م کردن؛ نه وه ی راستی بئ نه وه نه بوو که دا بنیشم و بیری لی بکه مه وه و دواتر بچم خه ته نه یان بکه م، نه م پرسه له شه رع و عورفی کۆمه لگای ئیمه دا نه وه نده قبوولکراو و ئاسایه که کەس بیر له بوچی هه تیهه که ی ناکاته وه، وه ک نه وه وایه له که سیک ڤرسیت بو به که وچک نان ده خویت؟ به هوی نه و ڤا لپشتیه ی که شه ریعت و دابونه ریت هه تا ئیستا له خه ته نه یان کردوه و به هوی نه و خاله ئه ری نیانه ی که ده لین له ڤووی ته ندروستییه وه باشه، نه م بابه ته له کۆمه لگای ئیمه دا ته واو ئاسای و قبوولکراوه."

ده سه لاتی ڤه سم و یاسا و فه ره هنگ و دابونه ریت له شیوازی ژیا نی مرؤفه کان و نه و بریارانه ی که ده یه دن نه وه نده به هیزه که له خاله ته کانی وه کوو خه ته نه کردنی ڤا وانا هه ندیک کەس به بئ نه وه ی که بیر له بوچی هه تی خه ته نه بکه نه وه، لاسای ڤا بر دووانی خو یان ده کهنه وه. سه ریچی کردن له نۆرم و نه ریته کانی کۆمه لگا جوړیک لادان له و ڤنوه رانه یه که دۆخی ناسای له کۆمه لگادا دیاری ده کهن و ڤنده چی "خه ته نه کران" یش یه کیک له نموونه کانی باری ناسای له باوه ری کۆمه لگا گه لیک و وه کوو کۆمه لگای ئیران بئ، به جوړیک که ڤیاو یکی ته مه ن ۴۳ ساله ی دانیش تووی تاران له وه لامی پرسیار نامه ی نه م توژی نه وه سه بارت به وه ی که بوچی کوره که ی خه ته نه کردوه ده لی:

"بئ هیچ هۆکارێک خه ته نه م کرد، به لام زیاتر له بهر نه وه ی له م کۆمه لگایه دا، هه موو که سیک ده بی ڤوژیک نه م کاره بکات."

له راستیدا، نه ریته کان جگه له وه ی که خه لک ڤا به ند به جیه جی کردن یاساکان ده کهن، ڤیگه ی وروژاندنی ههر چه شه نه پرسیاریک له باری نه م یاسایانه قه پات ده کهن. نه ریته کان له ڤیگه ی ناسای نواندنی نه و دیاردانه ی که بابه تی کۆمه لایه تین و به رسازی کۆمه لگا و هه لومه رجه کانس و لی ره دا خه ته نه به کیک له و دیاردانه یه، ڤیگای پرسیار کردن و

رەخنە گرتنی زەینە راپەرپنەرەکان دادەخەن و هیچ پێویستییه ک بۆ ئازادی و دەسەلات و رەخنە کۆمەلایەتی لەبارە ئێم دیاردانە ناهێلنەوه. بۆ ئەوەی باشتەر لەم پرسە تییگەین، وەلامی پیاویکی تەمەن ٦٥ سالی خەلکی تۆربەت جام سەبارەت بە هۆکاری خەتەنەکردنی منداڵەکە ی شاہینی تێرامانە:

"ئەمە کاریکی ئاسایی بوو کە دەبوو بە پێی رۆتین ئەنجام بدریت."

بەلام ئایا لاسایی کردنەوه و شۆینکەوتنی باوباپیران و رابردووان پێویستییه کی حاشاھە ئنەرە یان نا بابە تیکە کە دکتۆر ئەکبەر کەرەمی پزیشک و مامۆستای کۆلیژی نۆفا لە ویلائیەتی فیرجینا لە چاوپنیکەوتنیکدا لەگەڵ رادیۆ فەردا (رادییۆ ئەورووپای ئازاد) بۆ چوونیک لەم بارەوه خستوووتە رۆو کە شیای تێرامانە. ناوبراو جەخت لەوه دەکاتەوه کە جیھانی ئەمرۆمان دەبێ پێگا و پشتبەستوووانە و بە لۆژیک و عەقلانییەوه درێژە بە ئاقاری خۆیدا بەدا:

دەبێ ئێتر دان بەوەدا بنین کە زۆربە ی ئەو کارانە ی باوباپیرانمان کردووایانە، لۆژیک و عەقلانییەتیکی ئەواویان ئەبوو. چونکە ئەوان لە دۆخیکدا ئەبوون کە بە لۆژیک و عەقلانییەتی ئەواو بتوانن سەیری بابەتە کە بکەن. پێویستە خۆمان ئەم پێگەیشن و پشتبەخۆبەستووویە بە فەرمی بناسین؛ خۆ ناکرێ هەر کۆبە ی باوباپیرانمان بین. من پێم وایە لانییکەم بەشیک لە لۆژیک ئابینیش ئەم کۆبە ی تیبە قبوول ناکات. ئەم کۆبە ی تیبە تەنانەت پێچەوانە ی ئەو یە کگرتووویە کە زۆریک لە رەوتە پێشکەوتن خوازە ئابینیەکان باسی دەکەن. ئەوە ی کە چاوی خۆمان لە ئاست باوباپیرانمان بنووقینین و لە خۆرا ستابیشان بکەین. بۆ نمونە دەتوانی ئەو حالەتانە بژمیری کە چل پەنجا سال پێش ئیستا خەتەنە چ کارەساتیکە بە سەر منداڵاندا هیناوه. دە ی باشە ئیمە چۆن دەتوانین بەرگری لەم بابەتە بکەین. دەبێ دان بەوەدا بنین کە هەلە بووین. پێویستە پیاوی سەردەمی خۆمان بین و لە سەردەمی نویدا ناستامە ی خۆمان وەھا بنیات بنین کە شانازی پێوە بکریت.

شارام ئیقبال زادە، وەرگێر و رەخنەر و نووسەری ئەدەبی منداڵان لەم بارەدا دەلی:

"لە رەوتیک گشتیدا، ئەم جۆرە گۆرانکاریانە لیکچووونیک زۆریان هەیه، لەگەڵ ئەوە ی رۆژاوا زۆر زووتر گەیشتوووتە ئەم قوناعە، بۆ وینە بە هۆی ئەو پەیوەندییە بەرفراوانە ی کە بە هۆی سەرمايەدارییەوه بوو، سەرمايەداری دەبیتە دیاردیە کی جیھانی، واتە لە سەر ئاستی نیشتمانییەوه بە ناچاری تیبەر دەبێ چونکە دەبێ بەرھەمھینانی زیادە و کالاکانی خۆی هەناردە بکا، دەبێ مادە خواوەکانی دا بین بکا، هەر بۆیە پەیوەندییەکان زۆر بەرفراوان دەبن. ئەم پەرسەندنە تەنیا لە ئاستی ئابوویدا نییە، بەلکۆو لە سەر ئاستی فەرھەنگ و سیاسەتیشدا رۆو دەدات. لە

قوناغە سەرەتاييەکاندا، کە هېشتا چرپوونەوهی سەرمايە و دەسەلاتی قورخکاری لە نێوان بەلە سیاسییەکاندا پینک نەهاتوو، زەرورەتی سوورانهوهی ئازادانە سەرمايە دەبیتە هۆی ئازادیی سیاسی و فەرهنگی و پیرۆزیتی سەرنەوه لە هەندێ لە رێورەسمە ئاینییەکان و تەنانەت رێگری کردن لە دەستتۆردانی کەلیسا لە پرسە فەرهنگی و ئایدۆلۆژیاییەکان، بە هاتنی ئازادیی ئەندێشە زۆریک لە کلیشە رەگەزی و نیمیچە پیرۆزەکان بە چالنج دەکێشێن و دەخرێنە ژێر پرسبارەوه. رێبەرانى ئاینی و دامەزراره ئاینی و سیاسییەکان و سەرکردە نەتەوهی هۆزییەکان یان ئاینی - ئاینزاییەکان و رێبازییەکان کە دەسەلاتی کۆدکردنەوه و لیکدانەوهی حەرامی و تابو سیکسییەکانیان هەبێ، لە ئەنجامدا، لە درێژەى پرۆسەیهکی میژوویدا هەم دەسەلاتی کۆدکردنەوه و لیکدانەوهی ئەم نیمیچە پیرۆز و مەحرەمانەیان کە بوونەتە دەسەلاتی کۆمەڵایەتی و سیاسی و فەرهنگی و دەدەست هیناوه و هەمیش هەقیازی و خالگەلیکی تاییەتیا بۆ خۆیان داناوه و جیا لە هەندیکیان نەبێ، بوونەتە چین یان کاستیکی بەهیز، واتە ئەوان بوونەتە چینیکی بالادەست، بەشێک لە چینی دەسەلاتدار، کە دوو کۆڵەکەى هەبێ، یەکیان دەسەلاتی سیاسییە و ئەوى دیکەیان دەسەلاتی رێبەرایەتی ئاینییە. ئەوانە رێگە بە هیچ جورە لیکدانەوه و کۆدکردنەوهیەک نادەن، چونکە دواجار ئەگەر دەسەلاتیان تیک بشکێ و متمانە و دەسەلاتی مەعنەوییان لە دەست بچێ، دەسەلات و هەژموونی سیاسییان دەخریتە ژێر پرسبارەوه و ئەمەش دەتوانی قەیرانیان بۆ دروست بکات.

شیخایەتی و پیرسالاریش بەشیک لە لۆژیکی ئەو کەسانەیه کە باوەریان بە خەتەنەیه. لە کۆمەڵگای نەرتیدا پیر و بەسالأچوان هەیمەنە و دەسەلاتی بالایان لە ناو ئەندامانی کۆمەڵگادا هەبێ. یەکیک لە بەشداربووانی ئەم توێژینەوه ژینیکی تەمەن ۳۰ سالانە و لە شاری شاهین شاری سەر بە پارێزگای ئەسفەهان دەژی. لە بەشیکى قسەکاندا ناوبراو سەبارەت بە بۆچیەتی رازی بوونی بە خەتەنەکردنی کورپەکەى وتی:

"بە پێی بۆچوونی گەورەکان ئەم کارەمان کردوو."

لەم رووهوه پتویستە دان بەوهدا بنیین کە دووبارە پیناسەکردنەوه و رەپال خستنی چەمکگەلیکی وه کوو پیاوهتی و بویری بۆ ئەو کورپانەى کە خەتەنە کراون و شیوازی مامەلەکردنی کۆمەڵگەى مەبەست لە گەل کەسانی خەتەنە کراودا توانیویەتی عەقلیەتیکی نەرتی بەرامبەر بە خەتەنەکردنی پیاوان دروست بکات. ئەم دووبەرەکییە کۆمەڵگە کە دەگەرپیتەوه سەر خەتەنە کراو و خەتەنە کراو و پێشتریش باسی کرا، خۆی فاکتەرێک بۆ تارانندی کۆمەڵایەتی کەسانی خەتەنە کراوه و لە ئەنجامدا کەسەکان بە نامانجی بە دەستپێتانی داکوکیی کۆمەڵایەتی، ملکەچی خەتەنە دەبن. بە واتایەکی دیکە

نهم جوړه رهفتارانه بوونه ته هوئی نهوهی که له درېژخایه ندا، له ههنديک کومه لگادا خه ته نه بېته نهریت و به هایه کی بهرز و پابه نذبون به نهریته کان ستایش بکریت و بهم شیوه مندالان به تامه زرویی و هوگریه وه نهم کاره قبول ده کهن. پیاویکی ئیرانی ته مهن 65 سال و دانیشتووی شاری شانديزی سهر به پاريزگای خوراسانی رهزوی له وه لامی نهو پرسپارهی که بوچی برپاری داوه کاریکی لهو شیوه به سهر منداله کانیدا بسه پینتی، وتی:

"بیتر وهک نوېژکردن وابه، چونکه باوکمان نوېژی ده کرد، ئیمه ش لهو ته مه نه دا نوېژمان ده کرد."

ناشکرایه که نهو ژینگه و جوگرافیا یه ی که مرؤفه کان تپیدا ده ژین، کاریگه ری له سهر هه لژاردن و دمه لاتی مرؤفه کان داده نی که کویر و که رانه درېژه پیده ری نهریته کان بن یان نا به بیرتیژی هوه نهریته کان جیبه جی بکه ن و نهم بابه ته گرینگه له گیرانه وهی ههنديک له وه لامده ره کاندا ده پینری که منداله کانیا ن له ئیران خه ته نه کردوه به لام له ئیستادا له ولایتیکی دیکه ده ژین؛ بو نمونه ژنیکی ئیرانی ته مهن 56 سال که له شاری تورینتو ده ژی، سه بارت به هوکاری خه ته نه کردنی منداله که ی وتی:

"چونکه له ئیران باو بووه و به بی هیچ هوکاریک نهم کاره م کرد."

ههروه ها پیاویکی ئیرانی ته مهن 70 سال که له شاری کولنی نه لمانیا ده ژیا، وتی لاسایی کردنه وهی کویرانه ی دابونه ریت وای لی کردوه که کوره که ی خه ته نه بکات. به واتایه کی دیکه نهم که سانه پاش ده رچون له ژینگه و کومه لگایه ک که له سهر نهریته کان سوورن، نهم هه له یان بو ده رخصی که بهر له نه نجامدانی کاریک به روانینتیکی روونتر و بیرتیژانه تر سه بارت به هوکاره کانی نهو کاره بیر بکه نه وه. له راستیدا وا دیاره زور که س منداله کانیا ن خه ته نه ده کهن بو نه وهی لهو کومه لگایه دا که تپیدا ده ژین قبول بکرین، یان با بلین ها وره نگی جه ماوهر بن. نهم نه زمونه ژیا وانه دمه لاتی کومه لگا به سهر به رسازی زه نی راپه رپنه رانی کومه لایه تی له ناو کومه لگایه کی داخراو و نهریتخواز و خیله کی پیشان ده دا، به جوړیک که په پره ونه کردنی نوره کانی کومه لگا به ناته بابی و ناها ونا هه نگی له قه لهم ده درئ و ده بېته هوئی تارانندی کومه لایه تی، ههر بویه ئیزنی راپه رینی چالاک و داهیتنه رانه له تاک زهوت ده کری و تاکه کان له ترسی کوژران و تارانندن ناتوان رهفتاری پینچه وانه ی نوره کانی کومه لگا و جیاواز له زورینه بگره بهر. لیره دا ترس له نه ویتری بوون و نامو بوون و لینانی ناوه نیتکه ی کومه لایه تی ده بېته هوئی یه کسانبوون و پابه نذبون به نه نجامدانی خه ته نه که له ناو کومه لگادا نوره میکی زاله. پیده چی تیوری ناوانتوره ی کومه لایه تی و تیوری تارانندی کومه لایه تی نهم دوخه شی بکاته وه. کچیکی

تەمەن ۳۶ سالانی خویندکاری زانکۆ که له ئینگلتەرا دەژی و خەلکی شاری سنەیی ناوەندی پارێزگای کوردستانە، سەرەرای ئەوەی برۆی بە خەتەنە نییە و وەک شیواندنی لەش لێی دەروانی، بە لām و یرای بە ئاماژەدان بە نۆرمەکانی کۆمەڵگای نەریت خواز، باس لە سەختییەکانی پابەندبوون بەم بیر و باوەرە دەکات. ئەو دەلی:

"بە رای من خەتەنەکردن جوړیک لە شیواندنی کۆئەندامی زاوژییە و ئەگەر مندالێکی کورم هەبێ بە هیچ چەشنیک خەتەنە ناکەم، بە لām ئەوەش دەزانم ئەگەر لە خیزانێکی ئایینی و نەریتیدا بوابێم که بە هۆی نەریت، ئایین و پرسە تەندروستییه‌کانەوه خەتەنە ئەنجام دەدەن، بە دلنیاپییه‌وه له دژی خۆم و ئەو برباره‌ی که داومه یان تەنانەت دژی مندالەکم هەلوێست دەگرن و ئەمەش بابەتە که قورس دەکا، بە لām بە دلنیاپییه‌وه هەول دەدەم قەناعەتیان پێ بیێم که ئەم خەتەنەکردنە شیواندنی کۆئەندامی زاوژییە."

له ئەزموونی هەندیک له بەشداربوواندا ئاماژە بە هەندیک ئاستەنگ کراوه که پیاویکی خەتەنەکراو له ژایانی رۆژانەیدا پرووبە پرووی دەبیتەوه. وا دیاره پرسى پاک و خاوپنی و ئەوەی که له ئەدەبیاتی ئایینیدا بە "پاکى (طهور)" ناو دەبرێ، پەيوەندییه‌کی قوولێ له گه‌ل خەتەنە له عەقلیەتی ئایینیدا هەبووه و له هاندانیان بۆ ئەنجامدانی خەتەنە زۆر کاریگەر بووه. بۆ نموونه پیاویکی موسلمانى تەمەن ۳۴ سال، خاوهن برۆانامەى بە کالۆریۆس، شیعه و دانیشتووی شاری ئەهواز له‌م باره‌وه ده‌لی:

"باشم له بیرە له گه‌ل باوکم و مامدا چووین، بە تیغی ئیسلام برینداریان کردم و بووم بە موسلمانێکی خاوپن، پێش خەتەنەکردن پێیان دەوتم ناتوانی سەری مریشک ببری، چونکه خەتەنە نه‌کراوی، پیسی. هەلبەت دواى خەتەنەکردنیش سەری مریشکم نه‌برې، کۆمه‌لێ دیارییان پێ دام و خوشحال بووم. پاش خەتەنەش تەرسەقولى ما که‌ریان بۆ هینام و سووتاندنیان بۆ ئەوه‌ی دووکه‌لم پێ بدن به‌و تەنوره‌ سووره‌ی وا له پێیان کردبووم."

زەمینه ئایینی و ئایین‌زاییه‌کان

وه‌ک به‌لگه‌ میژووپییه‌کان ده‌یسه‌لمێنن، رۆلی ئایین له بەرده‌وامی خەتەنە یه‌کلاکه‌روه‌هه‌ بووه، به‌ جوړیک که به‌ درێژی میژوو هه‌میشه‌ که‌سانیک هه‌بوون و هه‌ن که ئەم کاره‌ ئەنجام دەدەن، به‌ بێ ئەوه‌ی جگه‌ له‌ په‌یره‌وکردنی فەرمانه‌ ئایینییه‌کان، هۆکاریکی دیاریکراو و رۆونیان بۆ ئەم کاره‌ هه‌بیت. هه‌روه‌ها هه‌ندیک له‌ وه‌لامه‌کانی دایکان و باوکان بۆ پرسیارنامه‌ی گشتی ئەم توێژینه‌وه‌ سه‌بارت به‌وه‌ی بۆچی مندالەکانیان خەتەنە کردووه، ئەم بابەتە پشتراست ده‌کاته‌وه. پیاویکی تەمەن ۶۵ سال که خاوه‌نی برۆانامەى

دیپلومه و له کانادا ده ژى، لهم باره وه ده لئى:

"ئوه شتيك بوو كه باو بوو. ئاخړ ئيمه له كومه لگه به كى ناييندا بوو، ئهمه ش پهيوه ندى به نايينه وه هه بوو. ئهوسا گويمان لهو كه سانه ده بوو كه نايينه كه بيان له گه ل ناييني ئيمه جياواز بوو، ئيستا باوهرم پي نيبه، ئهوسا ئيمه وهك شيعيه كه، ده مانزاني كه ده بي خه تهنه بكرى و ئهمه جوړه كه سايه تي پيدانتيكه، بو نمونه ده مانزاني كه مه سيحييه كان ئهمه ناكهن."

ئهو باوك و دايكانه ي كه بو پرسپاره كاني پرسپار نامه ي ئهم تو ئيزينه وه وه لامى كورتيان داوه توه سه باره ت به هو كاري خه تهنه كړدى مندا له كه يان، باسيان له رولسى چاره نووس سازى نايين كړد و به ئهركى سه ر شاني خو ياني ده زانن كه به بي هيچ گومانتيك فهرانه نايينيه كان جيبه جي بكن. بو نمونه ژنيكي ته مهن 30 سال خه لكى بير جه ند سه ر به پاريزگاي خوراساني ره زه وي په پره و كړدى شه ريعه ت به هو كاري ديارى كه ره وه ي خه تهنه كړدى مندا له كه ي ده زانتي. پياو يكي ته مهن 29 سال خه لكى شاري تا يبادى سه ر به پاريزگاي خوراساني ره زه وي ده لئى گو يرايه لئى بو نايين و بنه مال له هو كاري خه تهنه كړدى كوره كه ي بووه. هه روه ها ژنيكي ته مهن 59 سال خه لكى كاشمه ري سه ر به پاريزگاي خوراساني ره زه ويش ناييني ئيسلام و ته ندروستي به هو كاري خه تهنه ده زانتي. بو نمونه ژنيكي ته مهن 36 سال خه لكى تاران ده لئى:

"من كوره كه م خه تهنه كړد و دلنيام ده بوايه ئهم كارم بكر دايه، چونكه خه تهنه كړدن سونه تي بيغهمبه ره و ئيمه ئهركى سه ر شانمانه كه مندا له كانمان خه تهنه بكن. ئه گهر روژنيك كوره كه م ليم پيرسي كه بوچى خه تهنه ت كړدم، به دلنيابيه وه پي ده ليم چونكه تو موسلمانيت و ئه گهر خه تهنه نه كراباي نه تده تواني بيته زاوا و نويزه كه ت قبول نه ده بوو."

ئاسايي بوونه وه ي خه تهنه به هو ي كاري گه ري نايين له سه ر ژياني مرو ف و هه روه ها نه زاني، فاكته رگه ليكن كه دكتور عه لپره زا كرمانى، كومه لئاسى بواري مندا لان، وهك گرينگترين هو كاري به رده و امبوني خه تهنه له دري ژايي مي ژوودا ئاماژه يان پي ده كا:

"ئيمه له ژينگه به كدا گه وره بوو و ژياو و كنه كه هه ر هيچمان له باره ي ليكه وه ته و كاري گه ريه نه ريئيه كاني خه تهنه نه يسيستوه، به لكوو ئه وه نده بانگه شه بو كاردا ئه ريئيه كاني خه تهنه ده كرا كه پيمان وابوو كاريكي سروشتيه و پيوسته ئه نجام بدرت. ئه گهر بمهه وي نمره به هه ر يه كيك لهو هو كارانه بدهم كه به دري ژايي مي ژوو بوونه ته هو ي دريژه پيدان و به رده و امبي خه تهنه، پيم وايه ناوشيارى و بالاده ستي نايين و نايينزا به سه ر ژياني مرو ف له ماوه ي سه ده كاني رابردوو و دوا جار يش ره نگه

شتیک به ناوی بازرگانیی پزیشکی له سهردهمی هاوچهرخدا دهتوانی هۆکاری فراوانبوون و بهردهوامبوونی خهتهنه بیت".

جیا له را و بۆچوونی تاکه کان سهبارهت به سیکسی پیاوانی خهتهنه کراو و خهتهنه کراو که له نهزمونه تایهته کانیانهوه سهراچاوه دهگری، ناتوانین هیزی نۆرمه شه رعیه کان و کاریگه رییا له سه ره له لێژاردی تاکه کان پشتگووی بخهین. ئەمهش ناماژه به بۆ نهو ژنانهی که به هۆی هه لکه وتهی جوگرافی و دابونه ریتی کۆمه لایه تیه وه، ده بی پیاویکی خهتهنه کراو بۆ هاوسه رگیری هه لێژین، تهناهت نه گه ر بزانه نهو پیاوه توانای سیکس کردنی چاکی نییه؛ بۆ نمونه دهتوانین ناماژه به قسهی ژنیکی ته مه ن ۳۵ سالانانی خه لکی جوانرۆ له پارێزگای کرماشان بکهین:

"له کۆمه لگای ئیمه دا که م پیاو هه یه که گه یشتبیتته ته مه نی گه وره سالی و خهتهنه نه کرا بی، به لام کۆمه لگا وه ک که سیکسی ناسایی سهیری پیاویکی خهتهنه کراو ناکات. زۆر بهی پیاوان کاتیک مندال خهتهنه ده کرین و خهتهنه بکرین یان نا، هه لێژاردی نهوان نه بووه، له گه ل نه وه شدا ئەم بابته نه وه نه ده پاساوی ئایینی و دابونه ریتی هه یه که خۆ به خۆ کاریگه ری له سه ر تېروانیی کۆمه لگا بۆ پیاویکی خهتهنه کراو داده نیت. بۆ نافرته به تایهت نه گه ر نهو نافرته پابه ند به شه ربهت و سونهت بی زۆر گرینگه میرده کهی خهتهنه کراییت. تهناهت له وانیه خهتهنه کران به نوqsانی سهیر بکات".

جۆزیف، نه ندازیاری میکانیک خه لکی ئیرله نده، هه ر چه نده خۆی باوه ری به خهتهنه کراو نییه، به لام ناگاداری زهخت و گوشاری ئایینی بۆ نهجامدانی خهتهنه یه. نهو پیتی وایه:

"ئیمه جووله کهین و خۆ دهزانن چه نده پابه ند به خهتهنه کردنی پیاوین. گریمانیه کی ئایینی هه یه و پیوسته رتۆره سمیکی بۆ وه ر بگیری ت. به لام منیک که له ئیسراییل له دایک نه بووم و گه وره نه بووم و ئایین په روه ریش نیم، بۆچوونیک جیاوازم له سه ر ئەم بابته هه یه. ژنه که م ئیرله ندیه و جووله که نییه و بیده نگانه بریارمان دا دوو کوره که مان خهتهنه نه کهین. هه ر کات خیزان و کهس و کارمان پرسیار ده کهن ده لیتن خهتهنه مان کردن. من دهزانم له وانیه درۆ کردن کاریکی چاک نه بی، به لام ناتوانن له م بابته تیبگه ن و قامی بکه ن، ئیمهش دامانواوه که کات ئەمانه چاره سه ر بکات. له ئیستادا ته نها موسلمانان و جووله که کان که خهتهنه ده کهن و پیداهگری له سه ر شیوازه کهی ده کهن. ویده چی جووله که و موسلمانان له یه ک پرسدا یه ک بۆچوونیا هه بیت".

بۆ زۆریک له به شداریوانی ئەم توژیینه وه، به تایهت نه وانیه نه زموونی ژیا نی

رۆژاوايان ههيه يان خویندنی بالايان ههيه، ریزگرتن له نۆرمه نایینییهکان به مانای
 ملکه چبوونی تهواو له هه مبهه ئهوان نییه. بۆ بوونه مندالی سهردهمی خو، وهک دکتۆر
 کهرهمی ناماژهی پێ دهکا، پێویسته له کۆمه لگادا بیرۆکهیهک ساز بێ که چیت رهخنه گرتن
 له نهریت و نۆرمه کۆمه لایه تیهیهکان که رهگ و ریشه یان له نهریت و میژوودایه، به واتای
 دهه چوون له نایین و پێشیل کردنی بنه ماکانی کۆمه لگا نه بی ئه وه له حالیکدا یه که نۆرمه
 نهریتییهکانی وه کوو خه ته نه کردن به هۆی شه رعیه تهی نایینی و میژووی خۆ یانه وه
 ده سه لایه تیکی وایان به ده ست هینا وه که ته نانه ت هه ندیک جار رو به رو بوونه وه یان
 مه حاله. له راستیدا ئه مه به واتای شه رعیه تدان به خه ته نه له رێگه ی گوتاری نایینییه یان
 به واتایه کی دیکه شه رعیه تدان به و نۆرمه کۆمه لایه تیا نه یه که له پنه وندی له گه ل ئه م دیارده
 کۆمه لایه تیا نه دا بیچمیان گرتو وه و له رێگه ی ئه م شه رعیه ت پندانه وه ده سه لایه تی
 کۆمه لایه تیا نه به ده ست هینا وه، بۆ ئه وه ی خه ته نه وه ک بابه تیکی کۆمه لایه تی و بابه تیکی
 سروس تهی پیشان بده ن که ئه نجام نه دانی خه ته نه بقه و گونا ه و لادان له فه رمانه
 نایینییه کانه. سو یسن ره زایی، خو یندکاری دکتۆرا له بواری رۆژه لات ناسی له شاری
 کولنی ئه لمانیا، پێی وایه یه کیک له رێگا کانی گۆرینی هه لئو یستی کۆمه لگه ی موس لمان و
 جووله که به رامبه ر به خه ته نه ئه وه یه که ناس تی وشیا ری په ی ره وانی ئه و نایینانه سه باره ت به
 کاردا کۆمه لایه تیه کانی خه ته نه زیاد بکه یین:

"ده ی ئه گه ر به م شیوه سه بری خه ته نه بکه یین ئه وسا ده توانین له هه نگاوی
 داهاتوودا دایک و باوک و کۆمه لگا رازی بکه یین که ده ی باشه، ئیوه خه ته نه بۆ
 مه به سته یکی کۆمه لایه تی ئه نجام ده دن، که واته ده توانن فیزیاکه ی نه رمتر
 بکه نه وه. واته له بری ئه وه ی به شیک له پێستی مرو فیک لابه ی، به شیوه یه کی
 ره مز ی به حال بیرووشینه یان له جیا تی ئه وه ی ئه وه نده نازاری منداله که ت بده ی،
 به ئاهه نگیک کۆتایی به با سه که بی نی و ئاهه نگی چوونه ناو قوناغیکی نو ئی بۆ
 بگێریت. به لآم ئه مه شتی که له پرنکدا جیبه جی نای، هه نگا و به هه نگا و به ده ست
 دپت."

بواره نایینییه کانی خه ته نه ئه وه نده گرینگن که هه ندیک پتیا ن وایه ئه م دۆخه وای
 کردو وه که زۆر یک له رێک خرا وه ئیو ده وله تیه کانه به گرتنه به ری ئاراس ته یه کی
 کونسیر فاتیفانه ناهیلن سیاسه تیکی ئیو ده وله تیی دژی خه ته نه دروست بییت. بۆ وینه
 دکتۆر ره زا یه حیا یی، پسپۆری پزیشکی مندالان له کانا دا، سه باره ت به هۆکاره کانی
 دژایه تی نه کردنی خه ته نه کردنی پیا وان و بیده نگی له لایه ن دامه زرا وه مه دهنی و

نیودهوله تیهه کانه وه ده لی:

"هۆکاری ئەوهی که بۆچی هیچ هه لویستیکی دیاریکراو دژی خه تهنه بوونی نییه زور روونه، چونکه سه رلقی زانستی پزیشکی له ئایینی جووله که وه سه رچاوه ده گری ده ی هه ر شتیکی که په یوهندی به ئایینی جووله که وه هه ی، به هیچ شیوهیه ک دزایه تی نا کریت. ئەم بابه ته ته نها له خه تهنه کردندا سنووردار نابیتته وه و پرسه کانی دیکه ش ده گریته وه. سه باره ت به خه تهنه، به و پنییه ی بیهر و باوه ری ئایینی جووله که کان ئەوه به که مندالان له رۆژی هه شته مدا ده بی خه تهنه بکرین، هه ر که سبک دژی ئەمه بووه ستیتته وه ده بیته دژه جووله که."

ئهم وتانه ره گ و پریشه ئایینییه کانی خه تهنه پیشان ده دا که له ئایینی جووله که وه سه رچاوه ی گرتوه و ره واداری به نه شته رگه ری خه تهنه ده دات.

سووده کانی خه تهنه

بی گومان در پێژدان به خه تهنه به در پێژی چه ندین سه ده و سه رده م و قبوول کردنی له ناو زۆرینه ی کۆمه لگا موسلمان و جووله که کاندای سه ر به نامای باوه ری ئەو که سه نه یه که پیمان وایه خه تهنه سوودی به سووده.

سووده پزیشکییه کانی خه تهنه

ئەوه ی هه تا ئیستا به دی نه هاتوه، دلناییی ئەوه یه که سووده کانی خه تهنه له زیانه کانی زیاتره یان به پیچه وانه زیانه کانی زیاتره. له م روانگه وه ناوه ندیه پزیشکییه نیوده وله تیهه کان سه ره پای ئەو هه لویسته لیبراه ی که له دژی خه تهنه ی ژنان هه یانه، هیچ ناراسته یه کی دیاریکراویان بۆ خه تهنه ی پیاوان نه بووه و ته نیا له سه ر ئەو بۆچوونه ن که پیش روودانی خه تهنه، پنیو یسته که سه که یان به پرسانی په یوه نیدیاری ناگاداری لیکه وته کانی خه تهنه بن و پاشان به یار له سه ر جیه جی کردنی بدن. ره نگه هه ر ئەم بابه ته واته که مه تر خه می له ئاست ئەم کاره دیرین و کۆنه و ده بر پینی لایه نه ئه رپنی و نه ر پنییه کانی خه تهنه، به رده وامیه که ی به هیز تر کردی، هه رچه ندیه ناتوانین هه ندی له دا کۆکی پزیشکی له م به واره دا پشتگۆی به یین. ئاتینا کامیل وه رگپری کتییی زنان سیبیلو و مردان بیریش (ژنای سمیلی و پیاوانی بی ردین) ناماژه به م خاله ده کا و ده لی:

پاساو و دا کۆکییه پزیشکییه کان وه ک خالیکی وه چه ر خانی گرینگ رۆلنکی گه ره ی له به رده وامیه خه تهنه دا هه بووه. پاساوگه لی وه کوو خه تهنه نه گه ری تووشبوون به هه و کردنی که م ده کاته وه یان ته نانه ت نه ندروستی سیکیسی ژن و

پیاو باشر ده‌کا، ئەم پاساوانه له به‌رده‌وامیی خه‌ته‌نه زۆر کاربگه‌ر بوون. ئە‌گه‌ر چي هیشتا خه‌ته‌نه به ته‌واوی سروشتیکی تو‌خی نایینی هه‌یه، به‌لام زۆریک له تو‌یژینه‌وه زانستییه‌کان ئیدعای بوونی کاردا و سوودی پزیشکی خه‌ته‌نه ده‌که‌ن. له‌م حاله‌تدا دوو کۆمه‌لگای ئە‌مریکا و هیندستان به نموونه دینیه‌وه که له یه‌کیاندا که ئە‌مریکایه، ب‌لا‌وبوونه‌وه‌ی پاساوی پزیشکی بووه‌ته هۆی په‌ره‌سه‌ندنی خه‌ته‌نه و له کۆمه‌لگه‌ی دیکه‌شدا که هیندستانه، ئە‌م پاساوانه هاتوونه‌ته ناو باسی گشتیه‌وه که پنده‌چي له داها‌توویه‌کی نه زۆر دوور کۆمه‌لگه‌ی هیندوویی به گه‌رمیه‌وه پ‌یشوازی له خه‌ته‌نه بکات. به‌لام له ئیستادا ئە‌مریکا تاکه ولاتیکه که به شیویه‌کی سه‌ره‌کی خه‌ته‌نه‌کردن ت‌ییدا به هۆکاری نایینی و له سه‌ر بنه‌مای هۆکاری پزیشکی ئە‌نجام ده‌دری‌ت. به پ‌یی خه‌م‌لانده‌کان نزیکه‌ی ۶۰ له سه‌دی خه‌ته‌نه‌کردنی کورپه‌ کۆرپه‌کان له‌م ولاته‌دا به هۆکاری نایینییه. ئە‌مه‌ش ئە‌وه پ‌شتراست ده‌کاته‌وه که خه‌ته‌نه سازکراو و بنیاتیکی کۆمه‌لایه‌تییه نه‌ک سروشتی، چونکه له کۆمه‌لگایه‌تی و که‌م گه‌شه‌سه‌ندووه‌کاندا حه‌قیقه‌تی خه‌ته‌نه له لایه‌ن گوتاری نه‌ریتی و نایینییه‌وه بنیات ده‌نری و ئە‌م گوتاره به سه‌ریدا زاله، له حالیکدا له کۆمه‌لگایه‌تووتره‌کاندا گوتاری پزیشکی ئە‌م راستیه کۆمه‌لایه‌تییه‌ی بنیات ناوه. جگه له‌وه‌ی که ئە‌مه جیاوازی گوتاره ب‌لا‌ده‌سته‌کان سه‌باره‌ت به‌م راستیه له کۆمه‌لگاکاندا نیشان ده‌دا، ئە‌وه پ‌شتراست ده‌کاته‌وه که خه‌ته‌نه دیارده‌یه‌کی سازکراو و بنیات‌نراوی کۆمه‌لایه‌تی / فه‌رهنگییه و له‌وه ده‌چي بابه‌ته‌ ناماژه پ‌نکراوه‌کان به ناوردانه‌وه له تیوری بنیات‌نراوی کۆمه‌لایه‌تی و شیکاری گوتار بتوانین روون بکه‌ینه‌وه.

هه‌ر چه‌نده پ‌شکی پ‌شنیار و هۆکاره پزیشکییه‌کان له ناماری خه‌ته‌نه‌کردنی پ‌یاواندا به به‌راورد له‌گه‌ل نه‌ریت و بیر و باوه‌ره نایینییه‌کان زۆر که‌متره، به‌لام ناتوانین فره‌یی ئە‌وه که‌سانه پ‌شتگۆی ب‌خه‌ین که به هۆکاری ته‌ندروستی و پزیشکی ئە‌م کاره ده‌که‌ن. که‌سانیک که ده‌روه‌ستی فه‌رمانه نایینییه‌کان نین. ژنیکي ئیرانی ته‌مه‌ن ۶۲ سا‌ل خه‌لکی شاری تو‌رینتۆ:

"هه‌ر له‌به‌ر ئە‌وه بابه‌ته‌ی که پزیشکه‌کان ده‌یانگوت له روانگه‌ی ته‌ندروستییه‌وه پار‌یزراوتر ده‌بی، ئە‌گه‌ر نا من ه‌یچ لایه‌نی نایینی به لامه‌وه گرینگ نه‌بوو چونکه ئە‌وسا نایین په‌روه‌ر نه‌بووم."

بیر و باوه‌ری سه‌باره‌ت به ئە‌نجامه ئە‌ر‌ینییه‌کانی خه‌ته‌نه که هه‌لقو‌لای نایین و فه‌رهنگه و به‌دروونی بووه، هه‌ندیک که‌س و گروپی کۆمه‌لایه‌تی ده‌گه‌یینه‌ته ئە‌وه ناسته‌ی که و‌پ‌رای قبو‌ل‌کردنی زیانه ئە‌گه‌رییه‌کانی خه‌ته‌نه و قبو‌ل‌کردنی لیکه‌وته خراپه‌کانی ئە‌م

کاره، به پشتبەستن بە نامۆژگاری و هوکاری پزیشکی ئەم کاره ئەنجام دەدەن. ژنیکی ئیرانی تەمەن 44 سالانی خەلکی وانی تورکیا دەلی:

ئەگەر منالیکم هەبایه، به پیتی ئەو زانیاریانە ی که هەمه، رەنگه خەتەنەم بکردایه چونکه ئەوهم بیستووہ ... هەلبەت نازانم، به پیتی زانیاریه کانی خۆم خەتەنە چاکه، له رووی تەندروستییه وه چاکه، له‌بەر ئەمانه خەتەنەم دەکرد نەک له‌بەر ئایین و ئەمانه وهک ئەوهی وتم باوهرم به هیچ ئاینیک نییه. به‌لام ئەوهی بیستووهم باشه و رینگری له زۆر نەخۆشی ده‌کا، جا چ سینکسی بی و چ رینگری له هەندئ له شپیره‌نجه‌کان بکا، نازانم تا چەندە راسته یان نا، تەنها ئەوانه نەبی که خۆم بیستووهم.

بیگومان بلاوکردنەوهی راپۆرتی زانستی سەبارەت به سووده پزیشکیه کانی خەتەنە له ناو چین و توێژه جیا جیاکانی کۆمه‌لگادا وای کردووہ که خەتەنە زیاتر قبول بکری و لانیکەم توانیویەتی نەبارانی توندرووی خەتەنە تووشی شک و گومان بکات. ئەوهی راستی بی ئەوهیه که له‌م سالانە ی دواییدا به هۆی ئەو وشیارکردنەوه و زانیاریانە ی که دەخرینە روو، هەندیک کەس هەستاون به لیکدانەوهی ئەم بابەتە و به نیازن زانیاری متمانە پیکراو له‌بارە ی کاریگەر یه ئەرینی و نەرنییه کانی خەتەنە وه‌دەست یینن. ژنیکی تەمەن 49 سالە ی خەلکی تاران:

"ئاخری نەمانزانی خەتەنە باشه یان خراپه، دەلین خەتەنە باش نییه، هەندیک کەس دەلین نا دەبی خەتەنە بکری له رووی پزیشکیه وه سەلمینراوه، بۆیه دەلین، دە ی باشه، خەتەنە کردن شتیکی باشه. جاریکی تر کۆمه‌لی دین هیرش ده‌کەنە سەرت. من به راستی نازانم ئەمه باشه یان خراپ، تەنها دەزانم که دەلین رینگری له نەخۆشیگه‌لیکی وه‌کوو نایدز ده‌کا، هەر بۆیه‌ش دلخۆشم که سی کورە‌کەم خەتەنە کرد".

رەوتی روو له گەشە ی راپۆرتە ئەرنییه‌کان سەبارەت به خەتەنە و کاریگەر یه کانی خەتەنە له سەر رینگری له هەندیک نەخۆشی وه‌کوو شپیره‌نجه ی کۆئەندامی زاوژی وای کردووہ هەندیک له ژنان به مەبه‌ستی رینگری کردن له شپیره‌نجه ی زۆر باوی مەمک به سەرچەشن‌گری له کاریگەر ی خەتەنە له رینگری کردن له شپیره‌نجه ی کۆئەندامی زاوژی له پیاواندا، مەمکە‌کانیان بپرئوه. سەرەرای ئەمەش هەندیک به ناماژەدان به لایەنە ناپزیشکیه‌کان رەخنە یان له‌م بیروۆکه گرتووہ و دژی لایەنگرانی ئەم بیروۆکه هەلوێست دەگرن. به واتایه‌کی دیکه، لایەنگرانی خەتەنە، بۆ شەرعییه‌تدان به خەتەنە له پال‌پرسی پزیشکی ناراسته ی به پیتی تەندروستی به کار دەهینن. ناماژە کردن به بۆچوونی به‌شیک له

لایه نگران و نه یاران ده توانی له م بواره دا روونکهره وه بیت. له م بواره دا نه حمهد شکاری، پسپوری پرستاری و خه ته نه چی له گه ره کی ئیسلامشاری تاران، به جهخت کردنه وه له سه گرینگی وینهی جهسته¹، له وه لآمی پرسپاری لیکو لینه وه که دا ده لی:

ئهسته مه ژن قبولی بکا که مه مکی نه بی، چونکه تیروانینی کومه لگا بو ژن ئه وه یه که مه مکی هه بیت. ته نانهت زوریک له وانه ی به هوی شیر په نجه وه مه مکه کانیا ن ده بر دپرتنه وه، دواتر ده چن پروتیزی ده که ن بو ئه وه ی روواله تی ژاننه ی خو یان بپار یز ن.

له ئه نجامدا به پی ئه وه ی که خه ته نه ی پیاو نه ک ته نها کاردا ی ئه ندامی زاو زی پیاوی نه گور یوه، به لکوو روواله تیشی ده پار یز یت. بو یه ده توانین بلین ئه وه هه ستیاریه ی که له سه ر ئه نجامدانی خه ته نه بو ریگری کردن له شیر په نجه ی ئه ندامی زاو زی پیاو هه یه بو مه مک برینی ژنان له ریگری کردن له شیر په نجه ی مه مک به دی ناکر یت. کاردانه وه یه کی توندتری دیکه به رامه ر به برینی مه مکی ئافره تان ده توانی په یوه ندی به بیر و باوه ری باوی کومه لگا نه ریتیه کانه وه هه بی، که تیدا ژنان وه ک نامووس و شه ر هف لیان ده ر وانری و ده بی جهسته یان پار یز او بی و به زمانیکی دیکه پیاوان و جهسته یان زیاتر له هی ژنان به گشتی ده زانر یت. له ئه نجامدا هه ستیاریه کی که متر بو جهسته ی ژنان ده بینر یت. دکتور یه حیایی له پرسپار نامه ی ئه م تو یژینه وه دا سه باره ت به به راورد کردنی خه ته نه و مه مک برین، به مه به سستی به ره نگار بوونه وه ی شیر په نجه ی ئه ندامی زاو زی و مه مک ئه مه ی به باسیکی به ربلاو ناودیر کردوو و ده لی:

نموونه یه ک له وانه ی که ئه م کاره ی کردوو، ئه نجیلنا جوولی بوو، هونه ر منه دی سینه ما؛ چوو مه مکی بریسه وه. من ناتوانم به رگری له م بابه ته بکه م، به لآم تا ئه وه ندی بزانه م ده لیم بو نموونه ئه گه ر دلنیا ی که تووشی شیر په نجه ده بی، باشتره ئه و ئه ندامه لابه ی؛ جا مه مک بی، گور چپله، یان هه ر شوینیکی تری له ش.

به لآم ره نگه بتوانین له روانگه یه کی دیکه وه سه یری ئه م بابه ته گرینگه بکه ین و ئه ویش ئه وه یه که جهسته ی پیاوان به در یژایی میژوو لایه نکی گشتی تری له جهسته ی ژنان هه بووه و هه ر بو یه له لایه ن کومه لگاوه هیچ کاردانه وه یه ک سه باره ت به گور پنی ئه ندامی پیاوان نایین، وه ک دکتور عه لی نووری کومه لئاس له م باره وه ده لی:

له کومه لگای نهریتی خو ماندا، به تایبته ت ئه وه ی که ئابوو ریبه که مان ئابوو ریبه کی بزویوه و دوخی خبزانه کان، دوخی ئابووری به جوړیک نه بوو که ته نانهت جلو به رگی

پنویست بۆ منداله کان دابین بکریت. هه ندیك جار کوران هه تا چوو زانم ته مهنی دوازه سالان به ته وای رووت و قووت بوون. جلوه برگ و شور تیان نه بوو، ده چوونه کو بوونه وه گشتیه کان و ده هاتنه وه، به لام خیزانه کان لانیکه م جهستیه کان جهسته یان دابوو شریت. ئیتر ههر چونیك بایه ئه مه رووی ده دا. له حالیکدا ئه مه بۆ کوران وا نه بوو. به واتابه کی تر تپروانی نی گشتی ئه وه بوو که جهسته ی کوران گشتی تر بوو. ده مه وه ی بلیم ئه م له گه و نموونه بوونیان هه یه.

ئه زموونی به شیک له به شدار بووانی ئه م تو یژینه وه ئامازه به سووده به رگێه وه کانی خه ته نه ده کا که به ئه نجامدانی خه ته نه رپگری له پرودانی زیانی جهسته یی له په یوه ندی سیکی مرۆفه کاند ده کات. ئه مه ئه زموونی رۆی ماموستای گۆلف و خه لکی باشووری ئینگلته رایه. دهر برینی ئه زموونه کانی به م شپوه یه:

منیش وه کوو زۆریک له م به شه ی ئینگلته را خه ته نه نه کراوم. دایکم ئاین په ره وه و دیندار بوو، به لام ئیمه لیره ئه م رهم و یاسایه مان نه بوو. من هه یج کات ته نانه ت بیرم له خه ته نه نه کراو بووه هه تا بۆ په که م جار له گه ل دۆسته که م سیکس کرد. له کاتی تیخزاندا نووکی سیره تم زۆر ئیشا. باوه ر بکه ن خه ریک بوو ببوو یمه وه و ئیتر نه مویست درێزه به سیکسه که م بده م. وا دیاره به که م جار که سیکس ده کری پستی نووکی سیره ت هه تا کوتای ده کیشری، یان له راستیدا ده دریت. هی من درا و چه ند رۆژیک دوا ی ئه وه خوینم لئ ده هات هه تا دوا جار چاک بوومه وه. ئیستا هه یج کیشه یه که م نییه، به لام ئه م بیره وه ری و ترسه م ههر ماوه.

سه باره ت به و راستیه ی که ده گوتری به ر پستی ئه ندامیکی زیاده یه که برینی به قازانجی ته ندروستیه که سه که خویه تی دکتۆر ئه که به ره می، و پرای ئامازه به وه ی که ئه م باسه مشتومری له سه ره، ده لی:

"سه باره ت به وه ی که ئه مه پیستیکی زیاده یه، ئه وه قسه یه که و ده کریت. کی وتی؟ کام زانستی پزیشکی یان کام کتیبی بایه خدار ده لی ئه مه پیستیکی زیاده یه؟ زانستی پزیشکی به هه یج شپوه یه که ناتوانی شتی وا بلی و هه تا ئیستا نه یوتوو و ته نانه ت له مه ر حاله تی ئاپاندیست که ئیمه پیمان وایه زیاده یه، هه ندی کاردای هه یه. ناتوانین بلین زیاده یه. به لام ته نانه ت له سۆنگه ی گورانی شه وه ئه گه ر گریمانه ی ئه وه بکه ین که له داها تودا تیۆریه که هه بی که بلی ئه مه زیاده یه و له ره وتی گوراندای نامینی، من ئه مه قبول ده که م، به لام ئه مه ئه وه ناگه یینی که مندالان بخه وینین بۆ نموونه له رابردوودا، به بی ئه وه ی سپریان بکه ن یان رینماییه ته ندروستیه کان بپاریزن ئه و جو ره ئازارانه یان به

سهر مندالاندا سه پاندووه. دوو له سهر سی پیوانی جیهان خه تهنه نه کراون و دان به خه تهنه دا ناین و هیچ گرینگی و خالیکی ئه ریئی له خه تهنه دا شک نابهن. ناکری ئاوا مامه له له گه ل بابته کاندا بکه یین. ده بی قبولی بکه یین که ئه مه پرسیکی مشتومر بزویته و ناتوانین به زهر و زهخت خالی ئه ریئی بو بدوزینه وه.

جوانی و مود

له ئه مریکا و ناوچه کانی دیکه ی جیهان به تایهت ئیران که سانیک ههن که به هۆکاری پزشکی و تهندروستی منداله کانیا خه تهنه ده کهن. باو بوونی خه تهنه به هۆکاری نا نایینی و له وولاتانه ی که پییان دهوتری مودیرن و پیشکته وتوو بووه ته هوی ئه وه ی زور کهس به بی گویدانه ده رهنجامه ئه ریئی یان نه ریئیه کانی خه تهنه به لاسایی کردنه وه له ولاتانی پیشکته وتوو ی وه کوو ئه مریکا کوره کانیا خه تهنه بکهن. وا دیاره بلاو بوونه وه ی خه تهنه له کومه لگا پیشکته وتوو ه کاندا پتانسیلی بوونه مودیکی کومه لایه تی زیاد کردوه. ئه مهش دوا ی خه تهنه له لیدوانی به شیک له به شدار بووانی توژیئنه وه که دا بینرا که بو نمونه ده توانین ناماژه به بوچوونی شارومه ندانی ئیرانی له وه لامی پرسیار نامه ی گشتی ئه م توژیئنه وه بکه یین که سه باره ت به بوچیه تی خه تهنه کردنی منداله کانیا پرسیاران لی کرا. لیره دا خه تهنه وه ک مودیکی کومه لایه تی کارتی کراوی ناراسته ی کومه لگایه که که له پال ناراسته ی پزشکی زال، شه رعیه ت به خه تهنه له ولاتانی پیشکته وتوو تر ده دات. ژنیکی ئیرانی ته مه ن ۳۴ سالان که له تورکیا ده ژی له م باره وه وتی:

"من حقم به سهر ئه مه وه نیبه که ده لین فه رمانیکی ئایینیبه یان له دیرزه مانه وه باو بووه و ئه مانه، به لام بیستومه له رووی پزشکیه وه سه لمینراوه که خه تهنه کردن تهندروستی کوران ده سته بهر ده کا، ئیستا له ولاتانی ئه وروویایی و ئه مریکایی خه ریکن پشتراستی ده که نه وه که خه تهنه کردن زور باشه ئه گه ر خراب بایه له ئه مریکا مندالانیا خه تهنه نه ده کرد."

جگه له مودبوونی خه تهنه، ههن دیک له باوه ردارانی خه تهنه پییان وایه ئه م کاره ئه ندامی زاوژی پیوا جوانتر ده کا و ئه م باوه ره له رای گشتیدا بووه ته یه کتیک له و هۆکارانه ی که خه تهنه ی له ناو جه ماوه ری خه لکدا دلخواز کردوه، له بهر ئه وه ی له دنیا ی ئه مرپودا، جوانی و مود ته نه لکیشی یه ک کراون و لیک جیا ناکریئنه وه، له گه ل ئه وه ی خه تهنه وه ک مودیکی کومه لایه تی سه یر ده کری، پنداگری له سهر جوانیش په ره ی به خه تهنه داوه و به م شیوه له لایه ن چالا کفانانی کومه لایه تییه وه په سه ند کراوه. بو نمونه ده توانین ناماژه به

قسه‌ی دوو ژنی به‌شداربوو لهم باره‌وه بکه‌ین:

"خه‌ته‌نه ئەندامی زاوژی پیاو جوانتر و له‌گه‌ل ئەوه‌شدا رېنگری له تووشبوون به نه‌خۆشیییه هه‌وکردنییه‌کان ده‌کات."
(ژنیکی ته‌مه‌ن ۳۵ سال‌ خه‌لکی پارێزگای کرمانشان)
"له‌ پرۆی جوانی و ته‌ندروستییه‌وه ئەندامی زاوژیان چاکتره و به‌ گشتی سیکسیان باشتره."
(ژنیکی ئیرانی ته‌مه‌ن ۳۶ سال، خویندکار له‌ شاری کۆلنی ئەلمانیا)

کاربگه‌ری له‌ سه‌ر کارکردی سیکسی

سه‌ره‌پای تیۆرییه‌ پزیشکییه‌ زۆره‌کان سه‌باره‌ت به‌ زیانه‌ لاهه‌کییه‌ ئەگه‌رییه‌کانی خه‌ته‌نه‌، هه‌ندێ له‌ رېه‌رانی ئایینی هه‌ر چه‌شنه‌ لیکه‌وته‌ی نه‌رینی، وه‌کوو که‌مبوونه‌وه‌ی چیژی سیکسی پاش خه‌ته‌نه‌ ره‌ت ده‌که‌نه‌وه‌. بۆ وێنه‌ عه‌بدولپه‌حمان محمه‌ده‌ ره‌سه‌وولی، له‌ رېه‌رانی ئایینزای سوننه‌ ده‌لی:

"ئه‌وه‌ی که‌ پیاوان به‌ هۆی خه‌ته‌نه‌کردنه‌وه‌ چیژ له‌ سیکس کردن نابهن، درۆیه‌ و گریمان‌ه‌یه‌کی ساخته‌بی و بگه‌ ته‌واو پێچه‌وانه‌یه‌، چونکه‌ خه‌ته‌نه‌کردن ده‌بێته‌ هۆی زیادبوونی چیژی سیکسی نه‌ک که‌مبوونه‌وه‌ی چیژ. چونکه‌ ئه‌وه‌ پێسته‌ی که‌ سه‌ری کۆئه‌ندامی زاوژی پیاو داده‌پۆشی، له‌ کاتی جووت‌بوونی سیکسیدا ناهێلێ نووکی سیره‌تی پیاو له‌ گه‌ل زنی ژن به‌رکه‌وتنی ته‌واوی هه‌بێ و ئەمه‌ش وا ده‌کا که‌ پیاوه‌که‌ چیژی ته‌واو له‌ سیکسه‌که‌ی نه‌بات. چونکه‌ له‌ کۆئه‌ندامی زاوژی پیاودا ئه‌وه‌ نووکی سیره‌ته‌ که‌ هه‌ست به‌ چیژی سیکس ده‌کا و لێی تیده‌گا نه‌ک پێچه‌وانه‌که‌ی، که‌واته‌ کاتیک نووکی سیره‌تی پیاو به‌م پێسته‌ داده‌پۆشێ، ئاشکرایه‌ که‌ چیژی سیکسی ته‌واو دروست نابێت."

ژنیکی ئیرانی ته‌مه‌ن 36 سال‌ که‌ له‌ شاری کۆلنی ئەلمانیا خویندکاره‌ و له‌ گه‌ل پیاوی خه‌ته‌نه‌که‌راو و پیاوی خه‌ته‌نه‌که‌راودا سیکسی کردووه‌، وپرای ئاماژه‌ به‌ جیاوازی کارکرده‌ سیکسییه‌کانی ئیوان ئەم دوو‌حاله‌ته‌ ده‌لی ئەگه‌ر کورپی هه‌بێ ئەوا خه‌ته‌نه‌ی ده‌کا، چونکه‌ به‌ پێی ئەزموونی تاکه‌که‌سیی خۆی، بۆی ده‌رکه‌وتووه‌ سیکس له‌ گه‌ل پیاوه‌ خه‌ته‌نه‌که‌راوه‌کاندا زۆر باشتره‌:

"من کورم نییه‌، به‌لام ئەگه‌ر بمبێ، به‌دڵنیایه‌وه‌ خه‌ته‌نه‌ی ده‌که‌م، نه‌ک له‌به‌ر ئەوه‌ی نه‌ریتنه‌ یان فه‌رمایینی ئایینییه‌ یان ته‌نانه‌ت له‌به‌ر ئەو هۆکاره‌ پزیشکیانه‌ی

کە باسی دەکرێت. من بە ھۆی ئەزموونی خۆمەووە کۆرەکەم خەتەنە دەکەم، لە کۆمەڵگەیەکی موسلمان لەدایک بووم و ئیستا لە ئەوروپا دەژیم و ئەزموونی سیکس کردنم لەگەڵ پیاوانی خەتەنەکراو و پیاوانی خەتەنەنەکراو دا ھەیە. من بە پێی ئەزموونی خۆم ئەم جیاوازیانەم بینیوە. پیاوانی خەتەنەنەکراو زۆر ھەستیارترن، ناتوانی دەست لە کۆئەندامی زاوژیان بەدە یان ساک لێ بەدە ی، زوو تێر دەبن، کۆئەندامی زاوژیان بۆنی دێ، بچووکتەر و ئەستور نییە و ھەرھەا زووش ماندوو دەبن، بە باشی سیکس ناکەن کاتیکیش دەگەنە قونای ئۆرگازم، شلە ی ئۆرگازم لەو تۆپکەدا کۆ دەبیتەووە و بۆگەن دەبێ، بەلام پیاوانی خەتەنەکراو کەمتر ھەشەری دەبن."

ھەر لەم بارەو پیاویک کە لە تەمەنی گەورەسالییدا خۆی خەتەنە کردوو، پێی وایە: خەتەنە سیکس کردن بۆ ھاوبەشە سیکسیبە کەت باشتەر و چێژبەخش تر دەکات. لێکدانەوھە ی کاریگەری خەتەنە لە سەر کارکردی سیکسی پیاوان لە ڕینگە ی ئەزموونی تاکەکەسی ئەو ژنانە ی کە سیکسیان لەگەڵ کردوون، دەریدەخا کە کۆمەڵێک ژن کارکردی سیکسی پیاوانی خەتەنەنەکراو یان بە باش زانیووە و ھەندیکیشیان بۆ چوونیکێ تەواو پێچەوانەیان ھەبوو. ژنیک لەبارە ی مێردەکە ی کە خەتەنە نەکراو بوو وتوو یەتی:

ئەندامی سیکسی مێردەکەم پێستیکێ شۆر و ئەستوری ھەبوو کە لە کاتی رەپبووندا بە شێوھەکی ئاسایی و ئۆتۆماتیکێ درێژ نەدەبوو و ئەمەش دەبوو ھۆی ئەوھە ی کەمتر ھەشەری بێ. لە ئەنجامدا داوی چەند مانگ گەتوگۆ کە لەو ماوھەدا قەت تێر نەدەبووم، تەوانیم قەناعەتی پێ بێنیم کە خۆی خەتەنە بکات. من و ھاوسەرەکەم زۆر بە ئەنجامەکان دڵخۆشین. نەشتەرگەریبەکی قورس بوو و ئیستا ھێچ خالی فرینۆلۆمیکێ نییە، بەلام سیکسی ئیمە لە چاوانمان باشتەر. ئەوھە ی راستی بێ لە کاتی جوتبووندا، لۆچی دوولۆی بەرپێست بۆ ھەلخولاندن ڕۆلی پالگە دەبینیت. کاتیکی ئەندامی سیکسی پیاو دەخزێتە ناو زێی ژن، لێکخشانێ کۆئەندامی زاوژی پیاو لەگەڵ دیواری زێی ژن، پێستی کۆئەندامی زاوژی تا رادەیک رادەگری و بەم شێوھە ی کە بە کۆئەندامی زاوژی پیاو دەدا کە لە کاتی سیکس کردندا لە ناو غەلافە پێستیھە یدا پاش و پێش بکا؛ لە بری ئەوھە ی راستەوخۆ لە ناو زێدا پاش و پێش بکا و لە دیواری زێ بخشیت. ئەم پاش و پێشی خولخوردن و لیکنەکەوتنە، بۆ ھەر دوو رەگەزەکە سیکس کردن ئاسانتر و خۆشتر دەکات. ھەرھەا ئەم جۆرە جوولە ی پێست لە کۆئەندامی زاوژی پیاوی خەتەنەنەکراو دا بەر لە تێخزانندن، خۆرەحەت کردن و چرکەساتی

تبخزانندی ئەندامی سینکسی رۆلی ناسان کەرەوه دەگیریت. پسپۆرێک بەم شیوە ئەم
حاله تەهی دوایی شی دەکاتەوه:

له پیاوه خەتەنە کراوه کاندا دەتوانین تخبزانن به گوشاردانی پێ بو ناو گۆرهوییه ک
بهراورد بکهن که تهنها سه رهوهی کراوه تەوه، که چی له پیاوانی خەتەنەنە کراودا،
تخبزانن له گوشاردانی پێ بو ناو گۆرهوییه ک ده چی که پیشتر گنج بووه و کو
کراوه تەوه (لانگلی و تی تی دژ، 2016).

ئەوهی که کۆئەندامی زاوژی خەتەنە کراو بیان خەتەنەنە کراو کامیان له کاتی
جووت بووندا چیژی سینکسیان زیاتره په یوه ست به هۆکاری دیکه ی جگه له
خەتەنە کردنه، بو وینه له شی ژن که له پرۆسهی سینکسدا به به شینکی گرینگی
سینکس داده نریت. جگه له وهش له وه لامي که سانی دیمان له گهل کراودا سه به رت
به ئەزمونی هەر دوو جۆری کۆئەندامی زاوژی پیاوی خەتەنە کراو و خەتەنەنە کراو
ئەنجامی جیاواز به دی ده کهن که هەر دووکیان ئاماژهیان به کاریگه ری خوشی
خەتەنە له سه ر سینکس و په یوه ندی سینکسی کردووه و ههم ئاماژهیان به
کاریگه ریه پیچه وانه که ی کردووه. وا دیاره لیره دا تیورییه ژیرلقه کانی کۆمه لناسی
سینکس و کۆمه لناسی جینده ری پیکه وه شیکه ره وه ن.

عه بدولر حمان محمه د ره سوولی، له رپه رانی نایینزای سوننه، له وتاره که یدا وه ک
فه رمانیکی نایینی بو ته واو بوونی جهسته ی مرؤف جهخت له سه ر خەتەنە ده کاته وه و
ده لی:

"ه گه ر ئەنجام نه دانی خەتەنە چیژی سینکسی زیاتر ده کا، ئەوا ده با ئەو
ناموسلمانانە ی که خەتەنە نه کران له چاو موسلمانان زیاتر چیژ له سینکسه که بیان
وه ر بگرتایه، له کاتیکدا هیچ کام له موسلمانان به هۆی خەتەنە کردنه وه هه ستیان به
که می چیژی سینکسی نه کردووه. تهنانه ت فه قیانی شهرع وتویانه: خەتەنە کردن
هیزی سینکسی زیاد ده کات. جگه له وهش ده بیته هۆی زۆربوونی پاک و خاوینی و
پاکی مرؤف و له ئەنجامدا له هه مبه ر نه خوشییه کاندا ده یانپاریژی و خودای گه وره
له ئایه تی ۲۲۲ سوورته ی به قه رده دا ده فه رمووی: بیگومان خودا ته وبه کار و پاکی
خوش ده ویت."¹

ناوبراو له درێژه ی قسه کانیدا ئاماژه به م خاله ده کا که:

"هه موو پیغه مبه ران یان به خەتەنە کراوی له دایک بوون، یان دواتر خەتەنە کران؛ و
ئەمه یاسایه کی خوداییه که هه رچی گورانی تیدا بی، خودا بو پیغه مبه ره کانی ده وی

و ینگومان نوقسان کردنی سینکسی له پیاوډا به نوقسانییبه کی ناخوښ داده نړی که بې شک کار یگه ری له سهر هیچ پیغه مبه ریک دانانې چونکه پیغه مبه رانی خودا له ههر چه شنه عه بیئکی جهسته یی و دهر وونی به دوور بوون. له هه موو فهر زیکي ئیلا هیدا بهر ژه وه نندی و حکمه تیک هه یه سهر باری ئه وه ی ئیمه لینی ئاگاداریش نه یین؛ بویه رای زانایانی شهرع راسته و بوچوونی دژ به وان رت ده کر یته وه.

ههر چه نده راپورته پزیشکیه کان زیاتر له لایهن که سانیکه وه بلاو ده کر یته وه که خاوه ن بر و انامه ی زانستین و ئهم راپورته پزیشکیانه له دهر چه ی دیار بکراوی وه کوو هه نندی وتاری زانستی و تو یژ ینه وه یی له ناو کو مه لگادا بلاو ده کر یته وه به لام ئهم راپورتانه زیاتر ده بنه سهر چاوه ی ئه و بانگه شان ه ی که هه ول ددهن ئامانجه بازرگانیه کانی ناوه ننده کانی وه کوو کلینیکه پسرپوریه کانی خه ته نه بشار یته وه. ئهم ناوه ندانه هه ول ددهن به به کاره ی نانی راپورت و زاراوه ی زانستی وه کوو "ناوه نندی پسرپوریه خه ته نه"، "خه ته نه کردنی بې ئازار"، "کلینیکه پسرپوریه خه ته نه"، "کلینیکه خه ته نه کردنی ساوایان له تاران"، "خه ته نه کردنی مندالان"، "تیچووی خه ته نه له کلینیک" خه لک رازی بکه ن بو ئه وه ی کوره کانیان خه ته نه بکه ن. ئهم دهسته واژه بانگه شه ییانه که به گه ران به دوا ی وشه ی "خه ته نه" له گوو گلدا به ده ست ده هینر ین، جگه له وه ی باس له داهات دار بوونی ئهم کاره ده کا، باس له و رکابه ریبه تونده ده که ن که له م بورا ده بوونی هه یه. زور به ی کلینیکه پسرپوریه کانی خه ته نه له مالپه ر و ناو لاپه ره تایبه ته کانی خو یان به تایبه ت ئینستاگرام هه نندی با به ت له مه ر خاله ئه ر یتیه کانی خه ته نه داده نین و هه ول ددهن ئه و باوه ره بخه نه ناو میشکی خه لکه وه که له ناوه نده پسرپوریه که ی ئه واندا به باشترین شیواز و به ر و ژترین جیاز و ده رگا مندالان خه ته نه ده که ن، له ناو لاپه ره تایبه ته کانی پزیشکان و ئه و نوزینگانه ی که باس کران هه ندی با به ت له مه ر خاله ئه ر یتیه کانی خه ته نه وه کوو پیشگری کردن له تووشبوون به نایدز و شیر په نجه ی کو ئه ندامی زاوژی بوونی هه یه به لام سه باره ت به زیان و لیکه وته خراپه کانی خه ته نه زانیاری بلاو ناکر یته وه یان که متر باسیان لی ده کر یت. ئه مه ش پیوه نندی که رتی پزیشکی له گه ل مافیای نابووری ریکلام و بانگه شه و گوتاره زاله کانی سهر ده سته که وته فهره نگی / ناینیبه کان نیشان ددها و ئه وه پشتر است ده کاته وه که گوتاری پزیشکی له ژیر کاریگه ری پیکهاته نایدیولوژی به کانی ده سه لاته و به هاوکاری و په یوه نندی له گه ل نه وان کارداکانی ریک ده خات. به و اتایه ک له کاردا ی نوزینگه چالا که کانی بواری خه ته نه نموونه ی په یوه نندی زانست له گه ل ده سه لات به دی ده که یین. ئه و حاله تانه ی باس کران به شیکاریی گوتار روون ده کر یته وه.

بۆ نموونه له مالمپه‌ری یه‌کینک له کلینیکه‌ پسیپۆرییه‌کانی باکووری تاران، باس له‌ خاله‌ نهرینیه‌کانی خه‌ته‌نه‌کردن کراوه‌:

خه‌ته‌نه‌ باوترین نه‌شته‌رگه‌ری جیهانه‌ که‌ بۆ پیاوان ئه‌نجام ده‌دریت، توئیزینه‌وه‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کان ده‌ریان‌خستوو‌ه‌ که‌ له‌و کۆریه‌ شیره‌خۆرا‌نه‌ی که‌ خه‌ته‌نه‌ نا‌کری‌ن هه‌و‌کردنی کۆئه‌ندامی میز بیست هینده‌ زیاتره‌. توئیزینه‌وه‌ به‌رفراوانه‌کانی دیکه‌ ده‌ریان‌خستوو‌ه‌ که‌ پیاوانی خه‌ته‌نه‌نه‌کراو زۆر زیاتر تووشی ئایدز و نه‌خۆشییه‌ سیکسییه‌ گوزار‌وه‌یه‌یه‌کانی دیکه‌ ده‌بنه‌وه‌. هه‌روه‌ها شیرپه‌نجه‌ی ئه‌ندامی زاو‌زیی پیاو له‌ پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراودا ده‌گه‌مه‌نه‌ و شیرپه‌نجه‌ی ملی مندال‌دان له‌ ناو‌ژنی پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراودا که‌متره‌.

ئهو لیدوانه‌ی سه‌روه‌ه‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ له‌ ریگه‌ی بواری ته‌ندروستییه‌وه‌ هه‌و‌ل بۆ شه‌رعیه‌ت‌دان به‌ خه‌ته‌نه‌ ده‌دری، به‌و پیه‌ی که‌ له‌ هه‌ر یه‌ک له‌ دوو ره‌گه‌زه‌ی کور‌ان/کچان ناما‌ژه‌ بۆ نه‌خۆشیگه‌لیک ده‌کری که‌ له‌ جیهانی مۆدی‌رن بۆ ئه‌و ره‌گه‌زه‌ زیاتر باو بوون و بوونه‌ته‌ هۆی "ترسی کۆمه‌لایه‌تی". بۆ نموونه له‌ نافه‌ر‌تاندا خه‌ته‌نه‌ وه‌ک خۆ‌پاراستن له‌ هه‌مبه‌ر نه‌خۆشییه‌کانی وه‌کوو شیرپه‌نجه‌ی ملی مندال‌دان و نه‌خۆشییه‌ نزیکیه‌کان و له‌ پیاواندا وه‌ک خۆ‌پاراستن له‌ هه‌مبه‌ر نه‌خۆشییه‌ باوه‌کانی وه‌کوو شیرپه‌نجه‌ی ئه‌ندامی زاو‌زیی باس ده‌کریت. هه‌لبه‌ت به‌ که‌میک تیرامانه‌وه‌، ده‌توانین که‌ ل‌کاوه‌ژویی و خراب به‌کاره‌ینانی نازناوی "بواری ته‌ندروستی" و بلا‌و بوونه‌وه‌ی "ترسی کۆمه‌لایه‌تی" به‌دی بکه‌ین که‌ له‌ چوار‌چۆیه‌ی کاریکی کۆمه‌لایه‌تی به‌ ناراسته‌یه‌کی جینده‌ری هه‌و‌ل بۆ قبو‌ولکران و شه‌رعیه‌ت‌دان به‌ خه‌ته‌نه‌ ده‌دریت.

مالمپه‌ری "یه‌ک کلینیک"، که‌ هی‌ پزیشکی مندال‌انه‌، لیکه‌وته‌ نهرینیه‌کان و زیانه‌ لاوه‌کییه‌ زۆر ده‌گه‌مه‌نه‌کانی خه‌ته‌نه‌ی بلا‌و کردوو‌ه‌ته‌وه‌ و به‌ تامه‌زرۆکردنی به‌رده‌نگ هه‌و‌ل ده‌دا نینگه‌رانییه‌ ئه‌گه‌رییه‌کانیان سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ که‌م بکاته‌وه‌:

زیانه‌ لاوه‌کییه‌کانی خه‌ته‌نه‌؛ باوترین زبانی لاوه‌کی: خوینبه‌بوون نزیکه‌ی له‌سه‌دا ۳ بۆ ۴ له‌ سه‌د که‌ له‌ شیوازی ئه‌لقه‌دا که‌متر به‌دی ده‌کری و له‌ مندال‌انی گه‌وره‌سال‌دا زیاتر باوه‌ و هه‌ندی‌ک جاریش به‌ پانسمانی په‌ستانی چاره‌سه‌ر ده‌کری‌ن. ته‌سکبوونه‌وه‌ی زا‌ره‌کی بۆری میز: به‌ ئاسانی ریگری لی‌ ده‌کری و ئه‌گه‌ر 2 بۆ 3 مانگ پاش ئه‌نجام‌دانی خه‌ته‌نه‌ زا‌ره‌کی بۆری میز به‌ فازلین یان فیتامین A چه‌ور بکری و هه‌تا مانگی دوانه‌ به‌رده‌وام میزی کۆریه‌که‌ به‌ ئاو بشۆردری، تووشی ئه‌م زیانه‌ لاوه‌کییه‌ نابی و هه‌روه‌ها دایبیه‌کی گه‌وره‌ هه‌تا ده‌ رۆژ دوا‌ی خه‌ته‌نه‌ به‌ کار بێن که‌ ئه‌مه‌ له‌ ته‌نگبوونی زا‌ره‌کی بۆری میز که‌م ده‌کاته‌وه‌. نووسانی پیست به‌

نووکى سیرهت: له مانگى په كهم و دووهه مى خهته نه دا، مه له مى تیترا سايبكلين بدرئ له شوینى خهته نه و پاشان ورده ورده به زهخته وه لټى ده كینه وه، درېزه به مه له مه لیدانه كه دهه دین هه تاوه كوو ناسه واری سوور بوونوه وه و هه و كړدنه كه نامینیت، هه و كړدنى خهته نه: كه له لهقه دا باو نیبه و به شه ربه تی سفالټكسین و شوړدنه وه ی به ناو و سابوون چاره سهر ده بیټ. له یه كه م رۇژدا مه یین یان دهر دانی زهر د له سهر ئه ندامى زاوړزى كوره ده بیړئ كه كاتیبه و چلك نیبه كه له بهر كاردانه وه ی بهر گری له ش له هه مبه ر شینوازی لهقه یه. پیستی زیاده: هه ندیک جار پاش خهته نه كاتیک كورپه كه داده نیشئ، ئه ندامى زاوړزى ده چیته ناو زكى و نایینر یت. ئه مه له ناو كورپه قه له وه كاندا ده بیړئ و ئاساییه و به گه شه كړدنى كورپه و كزبوونه وه ی چاره سهر ده كړیت. هه ستیاری دهرمانى: له حالته زور ده گمه نه كاندا، زبانی لاهه كیبه و به هوى لیدانى دهرزى سركردن (لیدوكاین) به دى ده كړیت.

زانستی پزیشكى هه ول دها كه له ریگه ی روونكړدنه وه ی خهته نه و ئه وه ی كه لیکه و ته كانی شیواى چاره سهرن، متمانه ی زهینى گشتى بورو و ژپنئ و به هیزی بكا بو ئه وه ی بتوانئ له قوناغه كانی داهاتووی بانگه شه دا، له ریگه ی ئه م شه رعیه تدا نه ئه ویش به پاساوى پزیشكى، به كاریگه ربى كومه لایه تی زیاتر راپه رینه رانی كومه لایه تی بو ئه نجامدانی خهته نه وه ك كرده وه یه كى سروشتى و پیویست كه سازكراوى كومه لگا نیبه هان بدات.

زیانه كانی ئه نجامدانی خهته نه

ئه زمونى به شدار بووانى ئه م توپزینه وه ته نها له سووده كانی ئه م كارها سنووردار ناییته وه و له زور حاله تدا به شدار بووان باسیان له و زیانانه كړدوه كه به هوى خهته نه ی خوځیان یان مندا له كانیان بووه. كه م بوونوه ی چیژى سیکسى، خه ساره ته جه سته ییه كان، مندا ل نازارى و توندوتیژى به رامبه ر به مندا لان، خه ساره ته دهر وونیه كان، تروما دهر وونیه كان، پینشیل كړدنى مافه كانی مندا لان له و خه ساره تانه كه له دیمان له گه ل به شدار بووانى توپزینه وه كه دا ناماژه یان پئ كراوه.

خه ساره ته جه سته ییه كان

له زور شوینى جیهاندا بانگه شه ی بهر فراوان سه باره ت به ئه نجامى خهته نه له رووى پاك و خواوینى و ته ندروستى و پزیشكیه وه ریگای ناگادار كړدنه وه ی له لیکه و ته و زیانه

لاوهکیه کانی ئەم کاره گرتوو، له حالیکدا خه‌ته‌نه ته‌نانه‌ت ره‌نگه‌ بێته‌ هۆی مردنی که‌سی خه‌ته‌نه‌ کراو. هەر له‌م باره‌وه‌ د.رەزا یه‌حیایی ده‌لی:

له‌ کتێبی ده‌قی مندالان و می‌رمندا‌انی نێلسۆن به‌ هۆی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ نه‌گه‌ری مه‌رگ له‌ سه‌دا یه‌که‌؛ واته‌ له‌ هەر سه‌د خه‌ته‌نه‌ کراو ئەگه‌ری مردنی یه‌کیان هه‌یه‌.

جگه‌ له‌ وه‌ش، نابێ مرۆف له‌ لیکه‌وته‌ ئەگه‌ریه‌ کانی هه‌ندیک رێکاری جیکه‌وتوو و په‌سه‌ندکراوی بواری پزیشکی بێ‌ ناگا‌ بێت. بۆ نموونه‌ به‌ کارهێنانی ده‌رمانی بیهۆشکه‌ر بۆ که‌م‌کردنه‌وه‌ی هه‌ست‌کردن به‌ نازار له‌ خه‌ته‌نه‌کردنی مندالدا زۆریش بێ‌ مه‌ترسی نییه‌ و ته‌نانه‌ت ره‌نگه‌ بێته‌ هۆی مردنی منداله‌که‌. چیرۆکی گیان‌له‌ده‌ستدانی مندالان به‌ هۆی بیهۆش‌کردن یان سه‌ر‌کردن له‌ کاتی خه‌ته‌نه‌کردندا زۆرن، که‌ ده‌توانین ناماژه‌ به‌ گیان‌له‌ده‌ستدانی مندالیکی دوو مانگان له‌ شاری تاران بکه‌ین. پروداوه‌ که‌ له‌و کاته‌وه‌ ده‌ستی پێ‌ کرد که‌ پزیشکیکی ته‌مه‌ن مامناوه‌ند له‌ کاتی خه‌ته‌نه‌کردنی برازا دوو مانگه‌ که‌یدا ده‌رمانی بیهۆشکه‌ری به‌ کار هێنا، به‌لام له‌ ناکاو کۆرپه‌ دوو مانگانه‌ که‌ به‌و ده‌رمانه‌ گیانی له‌ ده‌ست دا (دنیا‌ی اقتصاد، 1397). له‌ حاله‌تیکه‌ دیکه‌دا، له‌ شاری یه‌زد، مندالیکی ته‌مه‌ن دوو سالان دوا‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی له‌ نه‌خۆشخانه‌یه‌کی گشتی، پاش کاتژمی‌ریک گیانی له‌ ده‌ست دا. له‌ ده‌قی هه‌وا‌له‌ بلا‌وکراوه‌ کاندای سه‌باره‌ت به‌م منداله‌، هاتوو‌ه‌:

رۆژی پینجشه‌مه‌، مندالیکی ته‌مه‌ن دوو سالان به‌ مه‌به‌ستی خه‌ته‌نه‌یه‌کی ساده‌ له‌ یه‌کیک له‌ نه‌خۆشخانه‌ حکومه‌تییه‌ کانی یه‌زد وه‌رگیرا و دوا‌ی تۆمار‌کردنی دۆسیه‌، له‌ کاتژمی‌ر 14:20 له‌ ژووری نه‌شته‌رگه‌ری به‌ سه‌ر‌کردنی شوێنی خه‌ته‌نه‌ نه‌شته‌رگه‌ری بۆ ئەنجام درا و کوتایه‌ هاتنی نه‌شته‌رگه‌ریه‌که‌ له‌ کاتژمی‌ر 14:30 به‌ حالی باش و به‌ ته‌ندروستی ته‌واوه‌وه‌ را‌ده‌ستی به‌ماله‌ی خۆی کرایه‌وه‌ و ده‌برێته‌ ماله‌وه‌. به‌ پێی را‌گه‌یاندنی په‌یوه‌ندیه‌ گشتیه‌ کانی به‌رپه‌وه‌رایه‌تی چاره‌سه‌ری ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی یه‌زد، ئەم منداله‌ دوا‌ی نزیکه‌ی کاتژمی‌ریک له‌ کاتیکدا هه‌یج نیشانه‌یه‌کی زیندوو‌بوونی پێوه‌ دیار نه‌بوو هه‌ترایه‌ ژووری فریاکه‌وتن که‌ سه‌ره‌پای هه‌ولێ تیمی زیندوو‌کردنه‌وه‌ و رێشوێنی زیندوو‌کردنه‌وه‌ی ته‌واو، به‌داخه‌وه‌ هه‌یچیان پێ‌ نه‌کرا و زیندوو‌نه‌بووه‌ به‌ هۆی ناروونی ئەو پروداوانه‌ی که‌ له‌ ماوه‌ی یه‌ک کاتژمی‌ردا پروبیان داوه‌ و گومان‌اوی‌بوونی با‌هه‌ته‌که‌، نموونه‌ی پێویست وه‌رگیراون و په‌وانه‌ی پزیشکی دادوه‌ری کران و لیکۆلینه‌وه‌یان بۆ ده‌کریت (ئا‌فتابی یه‌زد، 1395).

ئەزموونی سەرەوه ئەوەمان بۆ دەرەخا که خەتەنە بە شتیکی سروشتی دادەنرئ و پاساوی وای بۆ دەهینریتەوه که خەتەنە له رپگهی بواری تەندروستی و پزیشکی تەمەن درپژ دەکا و هەر وەها بە هۆی کارکردە که ی له پە یوەندییە سۆزداری و سیکسیه کاندای ژیا نی کۆمە لایەتی باشتەر دەکا، بە لām دەتوانئ مەرگیشی لی بکه ویتەوه. دیاردە یە ک که له رپگهی کۆمە لگاوه بنیات نراوه و کۆمە لگا ئەنجامدانی پینویست کردووه، له شیوهی رپکلام و میدیادا دەبیته هۆی مەرگی مندالان. ئەو مندالانە ی که چالا کفانن که له لایەن کۆمە لگاوه توانای بەرگری کردن له مافەکانی خۆیانیان نییه، بە هۆی ئەو وینایە ی که سەبارەت بە تافی مندالی هە یه و ئەم وینایەش کۆمە لگا خۆی سازی کردووه. کۆمە لناسی مندالی و بواری لیکۆلینە وه وه کانی مندالی بە ئاراسته ی رەخنە کارانە و پینداگریانە بۆ جەختکردن له سەر پە یوەندی نالۆزی ژیان و مەرگ بە هیز و بالادەستی نهریت و نایین و نابووری و تەنانەت هە ژموونی پزیشکیش لەم بواره دا دەتوانئ روون کەرەوه بیت.

که مەبوونە وه ی چیژی سیکسی

وه ک و ترا هە لسه نگانندی کاردا ی سیکسی که سانی خەتەنە کراو و خەتەنە کراو جیاوازه و تەنانەت هە ندیک جار دژ بە یه کن. له پال ئەو بۆ چوونانە ی که ناماژە بۆ باشتربوونی کاردا ی سیکسی پیاوانی خەتەنە کراو دەکن، هە ندیکیش هە ن که بە پشتبەستن بە ئەزموونی تاییه تی خۆیان دەلین پیاوی خەتەنە کراو پە یوەندی سیکسیان باشتەر. بۆ نموونە ژینکی تەمەن سی و شەش سالان دانیشتووی لە نەدن، که ئەزموونی سیکسی له گە ل پیاوانی خەتەنە کراو و خەتەنە کراودا هە یه، دە لئ:

من پیم وایه خەتەنە کردن شیواندی کۆئەندامی زاوژییه و له زۆر حاله تدا کاریگه ری له سەر هەست و چیژی سیکسی مروفه کان دادەنیت؛ راسته هە ندیک خالی تەندروستی باشی هە یه، بە لām کاریگه ریه باشه که ی زۆر که متر له زبان و خەسارته لاوه کییه کانیه تی، چونکه پیستی ئەندامی زاوژیی پیاو که به خەتەنە دەبیرن پارێزەری ئەندامی زاوژیی پیاوه و له وشکبوونە وه دەبیاریت. رەنگه ئەو ژنانە ی که تەنها له گە ل پیاوانی خەتەنە کراودا سیکس دەکن پینان وای سیکسی باشتریان هە یه، له حالیکدا ئەو پیستە ی پێشە وه که لا دەبری شانە یه کی ئەندامی زاوژیی پیاوه که ئەعساب و وهگری هەستیا ری تیدا به که له خۆشەویستی و سیکس له پیاواندا رۆلیکی گرینگ ده گێریت. به پنی ئەزموونی تاییه تی خۆم، سیکس و سەرچییه له گە ل پیاوانی خەتەنە کراودا خۆشتره؛ زۆر زووتر حەشەری دەبن و

توانای کاردانه‌وه‌یان به هۆی لیک‌که‌وتن و سیگناله‌ سیکیسیه‌کان زیاتره و منیش ئەممه‌ به ته‌واوی به‌ئەزموون کردوو. له‌ و پیاوانه‌ی که خه‌ته‌نه‌ کراون، به‌ پنی شیوازی نه‌شته‌رگه‌ری و راده‌ی له‌ده‌ستدانی ئەو شانه، کاردانه‌وه‌یان بۆ سیگناله‌کان زۆر جیاوازه، له‌ ئەزموونیکم له‌گه‌ل پیاویکی خه‌ته‌نه‌کراودا ده‌بی بلیم که هیزی سیکس و سه‌رجینییه‌که‌ی له‌ پیاوه‌ خه‌ته‌نه‌نه‌کراوه‌کان که‌متر بوو. ئەم بابه‌ته‌ له‌ سیکیسی ده‌میشدا هه‌ر وابه. پیاویکی خه‌ته‌نه‌نه‌کراو چیژ سیکیسی و تیگه‌بشتنی به‌رزتری به‌ئەزموون ده‌کرد و منیش ده‌متوانی به‌ ته‌واوی هه‌ستیان پی بکه‌م، له‌ باره‌ی ئۆرگازمه‌وه‌ ده‌بی بلیم، جیاوازییه‌کی وام له‌ گه‌بشتن به‌ ئۆرگازم له‌م پیاوانه‌دا نه‌ده‌بینی، چونکه‌ گه‌بشتن به‌ ئۆرگازم له‌ بارودۆخی جیاوازا جیاوازی هه‌یه. به‌ رای من ئەو پیاوانه‌ی خه‌ته‌نه‌ ده‌کرین هه‌ندیک له‌ هه‌ست و چیژه‌ سیکیسیه‌کانیان له‌ کاتی سیکس و کاتی تیخزاندا له‌ ده‌ست ده‌دن. له‌ رووی نه‌ندروستییه‌وه‌ هه‌یج جیاوازییه‌کم به‌دی نه‌کرد؛ ئەو ئەزموونه‌ی که هه‌مبوو ئەوه‌ بوو که زۆر پاک و خاوین بوون و ته‌نانه‌ت کیشه‌ی هه‌وکردنی بۆری میز که هه‌ندیک جار روو ده‌دا، بۆ من رووی نه‌دا. به‌ لام من تیده‌گه‌م که هه‌ندیک جار ئەگه‌ر پاک‌وخاوینی ره‌چاو نه‌کرئ له‌ پیاوی خه‌ته‌نه‌نه‌کراودا ده‌توانی کیشه‌ی زیاتر ساز بکا، به‌ لام ئەم کیشه‌ له‌ پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراویشدا ده‌توانی کیشه‌ دروست بکا و پیم واییه‌ پاک‌وخاوینی هۆکاریکی باش بۆ ئەم شیواندنی کوئه‌ندامی زاوژییه‌ بیت. به‌ش به‌ حالی خۆم له‌ سیکس کردندا، هه‌یج جیاوازییه‌کی ئەوتۆم له‌ نیوان ئەم دوو پۆله‌دا نه‌بینی، به‌ لام له‌ پیاویکدا که خه‌ته‌نه‌ نه‌کراوه، به‌ هۆی تیگه‌بشتنی به‌رزتر له‌ چیژ و هه‌ستیک که له‌ کاتی سیکیسدا به‌ئەزموونی ده‌کرد هه‌ستم کرد که باشتر ده‌توانی ئەم هه‌سته‌ بۆ من بگوازیته‌وه.

ماهی، کارمه‌ندیکی بانکه‌ له‌ نه‌مسا، ئەزموونیکمی هاوشیوه‌ی هه‌یه و ده‌لی:

دۆستی به‌که‌مم (دۆسته‌ کور) که سیکیسم له‌گه‌ل کردبوو خه‌لکی سوپه‌را بوو که خه‌ته‌نه‌ نه‌کراوو و هه‌تا سیکیسم له‌گه‌ل پیاویکی عه‌ره‌ب نه‌کرد که خه‌ته‌نه‌ کرابوو جیاوازی نیوان ئەم دووانه‌م نه‌ده‌زانی. جگه‌ له‌ روواله‌تی ئەندامه‌ زاوژیکان، پیم وایه‌ که سیکیس له‌گه‌ل پیاویکی خه‌ته‌نه‌نه‌کراودا خۆشتره. جووله‌ی پیش و پاشی پستی ئەندامی زاوژی پیاو زیاتر زبی ژنه‌که‌ ده‌بزوینیت. من خویندووومه‌ و بیستووومه‌ که هه‌مان شت پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراویش ده‌گریته‌وه. به‌ دلنیایه‌وه‌ کوره‌که‌م خه‌ته‌نه‌ ناکه‌م، چونکه‌ جگه‌ له‌وه‌ی که من بۆم نییه‌ ئەم کاره‌ بکه‌م، بۆچی له‌به‌ر پابه‌ندبوون به‌ بیر و باوه‌رکه‌ کانم نه‌هیتلم له‌ سیکیس چیژی ته‌واو بیات؟

هه‌رچه‌نده‌ زۆریک له‌ دیمانه‌له‌گه‌ل کراوانی ئەم توژیینه‌وه‌ پیمان وایه‌ خه‌ته‌نه‌کردنی کوران په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆی له‌گه‌ل زیادبوونی چیژی سیکیسیدا هه‌یه، به‌ لام

هه ندیک پینان وایه خه ته نه کردنی پیاو تیربوونی سینکسی نافرته که م ده کاته وه. ههر له م باره وه، ژنیکي دیکه سه بارته به کاریگه ریی خه ته نه له سه ر په یوه ندیسه سینکسیه کان ده لئ:

بؤ من جینگه ی سه رنجه که چؤن ئه گه ری ئه وه هه به که ژاننیک هه بن که پینان خوش بی له گه ل پیاوانی خه ته نه کراودا سینکس بکه ن. هه رچه نده چاوه پروانی ئه وه ده کرئ ژنانی نه وه ی داهاتوو منداله کانیا ن خه ته نه بکه ن، به لام ئه م تیرپروانینه تان هه له یه، نه گه ر ئه م پیاوانه له ریگه ی قسه کانی دایکیانه وه له باره ی بارو دؤخی خه ته نه وه بزنان و بزنان چؤن کاریگه ری له سه ر په یوه ندیسه سینکسیه کانیا ن داناه. نه گینا ئه م پیاوانه قه ت چیژئ خه ته نه کردنیا ن به ئه زموون نه ده کرد.

وا دیاره ئه و که سه انه ی که ئه زموونی سینکس کردنیا ن له گه ل ههر دوو پیاوی خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراودا هه یه ده توانن جیاوازی نیوان ئه و دووانه پروون و شی بکه نه وه. هه روه ها فره یی ئه و که سه انه ی که چیژئ سینکسی زیاتریان له گه ل پیاوانی خه ته نه نه کراو به به راورد له گه ل پیاوانی خه ته نه نه کراودا به ئه زموون کردوه، ئه وه مان بؤ درده خا که کاریگه ریی ئه ری نیی خه ته نه نه کران له سه ر چیژئ سینکسی له کاریگه ریه نه ری نییه کانی زیاتره.

نازار و ترس و بیره وه ریه ناخوشه کان

زؤر به ی که سه انی دیمانه له گه ل کراوی ئه م توژئینه وه بیره وه ریه کانی خه ته نه یان ده گپراوه که نازار به خش و دلّه ژین و تیکه ل به ترس و توقاندنیک بوو که له و ساتانه دا به ئه زموونیا ن کردبوو. زؤر یک له لیکه وته کانی ئه و نازار و ترس و رنجه هیشتا له گه لیاندا بوو و له چوار چیوه ی تاییه تمه ندیگه لیکي وه کوو که میی متمان به خؤبوون و هه ست کردن به شهرم و هه ست کردن به بیده رتانی و بی ده سه لاتی و ... نازاری ده دان، وه ک چؤن دوا ی تپه رینی چه ندین سال هیشتاش تالییه که یان له بیره. دوو باره خو ئندنه وه ی هه ندیک نمونه له و بیره وه ریه یانه ده توانئ تا راده په ک باس له و سته م و مهینه تپیه بکا که به سه ریا ندا هاتوه. بؤ نمونه موحسین (ناوی ساخته) که ئیستا سی و شهش ساله و خه لکی تارانه، سه بارته به بیره وه ریی خه ته نه کرانی ده لئ:

له سالی ۱۳۶۸ ی هه تاوی له پؤلی دووهه می سه ره تایی بووم که زانیم برباره خه ته نه م بکه ن. من به شه قام و کؤلانه کانی گه ره کدا رام ده کرد، ته نانه ت هاوری و منداله کانی گه ره که که شم له گه ل باوکم و خالؤمدا به دوامدا ده گه ران. له کو تاییدا گرتمیا ن و پیاونکی رهش تاله که پینان دهوت لوتی به تیغی ریشتاشی و قامیشیک که له ناوه راسته وه هه لقلیشابوو و به جیریک پیکه وه لکاندبووی، پیستی گونمی

بری. زۆر ئیشم بوو دەمقیژاند، بەلام کاتیک که ده‌گریام خه‌ته‌نه‌چی چاوی ده‌برپیه چاوم و پنی ده‌وتم نه‌گهر بگری و بقیژینی گونت له‌بنه‌وه هه‌لده‌که‌نم. منیش له‌ترسا بیده‌نگ بووم. له‌وه‌ش خراپتر نه‌وه بوو که نه‌و مندالانه‌ی گه‌ره‌ک که وه‌دوام که‌وتیوون هه‌تا چهند سالی‌ش ته‌نانه‌ت له‌کاتی خویندنی ئاماده‌بیشدا له‌سه‌ر نه‌م بابته‌گالته‌یان پێ ده‌کردم. نه‌مه‌متمانه‌به‌خۆبوونی منی گوشت و ره‌نگه‌هه‌ر نه‌مه‌وای کردبێ که له‌قۆناغی ئاماده‌بیدا واز له‌خویندن بینم.

ئه‌حمده‌موقیمی که ته‌مه‌نی نزیکه‌ی شه‌ست ساله‌ و له‌کاتی خه‌ته‌نه‌دا له‌ویستگه‌ی شه‌مه‌نده‌فهری ئه‌سفه‌راین ژیاوه و ئیستا له‌گه‌ره‌کیکی پاريس نیشه‌جییه، بیره‌وه‌ریی خه‌ته‌نه‌کردنه‌که‌ی به‌م شیوه‌باس ده‌کات:

من ته‌مه‌نم له‌ناو چوار سال و نیو بوو و زۆر فه‌رم به‌دنیاه‌وه‌بوو، به‌لام نه‌کبه‌ری برام که ته‌مه‌نی هه‌وت سالان بوو، ده‌یزانی چی پوو ده‌دات. نه‌و رۆژه‌باوکم من و براکه‌می برده‌ماله‌وه. له‌ناوقه‌ده‌به‌ره‌و خواره‌وه‌روتی کردمه‌وه و له‌سه‌ر دۆشه‌کیک رایکشاندم. نه‌کبه‌ری برامی له‌سه‌ر دۆشه‌که‌که‌ی تر دانا. چهند که‌سێک له‌ده‌وربه‌رمان دانیشه‌تبوون. من له‌لایه‌که‌وه‌له‌خۆشی نه‌و شیرینی و سه‌که‌ی دراوانه‌ی که پیم دراوو، پام وه‌زه‌وی نه‌ده‌که‌وت و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌یه‌ک یان دوو که‌سێک به‌پرسیاری په‌یتا په‌یتا سه‌رقالیان ده‌کردم و عه‌قلم به‌هیچ نه‌ده‌شکا. هه‌تا نه‌وه‌ی که به‌تیغیکی وه‌کوو چه‌قۆ خه‌ته‌نه‌چی گونمی بری و گریام. کاتیک خه‌ته‌نه‌چی له‌ته‌په‌رۆیه‌کی سووتاند و خۆله‌میشه‌داغه‌که‌ی به‌سه‌ر گونمدا پڕژاند یه‌ک به‌خۆم زربکاندم. پاشان چوه‌لای نه‌کبه‌ری برام و به‌هه‌مان شیوه‌خه‌ته‌نه‌ی کرد. براکه‌م هه‌ر له‌ده‌ستپیکه‌وه‌ده‌یزانی خه‌ته‌نه‌ئیشی زۆره، ئازاریکی زیاتری هه‌بوو. نه‌و پیاوه‌پاش خه‌ته‌نه‌کردنمان هه‌ندیک کۆتالی که‌تانی له‌دایکم وه‌رگرت و به‌و قوماشانه‌دوو نه‌لقه‌ی بچووکی وه‌ک میزه‌ر به‌لام بچووکتروست کرد و یه‌کیکیانی له‌سه‌ر شوپینی خه‌ته‌نه‌کردنه‌که‌ی من دانا، به‌جۆریک که نه‌ندامی زاویم له‌ناوه‌راستیدا بوو. له‌به‌ر نه‌وه‌ی کاتی په‌تانی ده‌دم به‌ملمدا له‌برینه‌که‌نه‌که‌وێت. هه‌ر چنده‌زیاتر له‌نیو سه‌ده‌به‌سه‌ر خه‌ته‌نه‌کردندا تیه‌ه‌ریوه، به‌لام هیشتا بیره‌وه‌ریه‌تاله‌که‌یم له‌بیره. به‌تایبه‌ت برا‌گه‌وره‌که‌م که له‌گه‌لمدا زۆر نازاری چه‌شت، به‌لام دوا‌ی چهند سالی‌ک له‌ته‌مه‌نی شازده‌سالی‌دا کۆچی دوا‌یی کرد. به‌رای من خه‌ته‌نه‌هی سه‌رده‌می نه‌فامی و جاهیلییه‌ته‌و به‌داخه‌وه‌تا ئیستاش هه‌ر به‌رده‌وامه.

مه‌سه‌عوود (ناوی ساخته) که ئیستا ته‌مه‌نی بیست و پینج ساله‌ و له‌شاری ساری ده‌ژی، یه‌کیکی دیکه‌له‌وه‌که‌سه‌انه‌یه‌که‌له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا دیمانه‌ی له‌گه‌ل کراوه،

بیره وه بیهه کی وه حشه تی مندالینک پیشان دها که خوئی ناتاجی یارمه تیی دایک و باوکی بینوه ته وه و دایک و باوکی هاوکاریان نه کردووه ههر له بهر ئه مهش بو هه میشه و یئنه دایکیکی میهره بان له بیره وه بیدا کال ده بیته وه، سه بارهت بهم بابه ته ده لئی:

ته مه نم حهوت سالان بوو که منیان برد بو نورینگه ی پزیشک. زور ده ترسام و بهر دهوام ده مزیکاند و پیم سهیر بوو بوچی دایکم یارمه تیم نادا؟ دوو پیاو و ژنیک له ژور سهرم بوون، به لام نازانم کامیان دکتور و کامیان په رستار بوون، له کوتاییدا به چهند ده زبیهک نارامیان کردم هوه و پاش سرکردن خه ته نه کردنه که یان ئه نجام دا، که پیم وای کاتزمیریکی خایاند. چهند کاتزمیریکی دوا ی نه شته رگه ریه که نازاریکی زورم هه بوو و له بیرمه ئه وه شه هه تا دره نگانئ نه خه وتم هه تا ئه وه ی که باوکم ناچار بوو بمباته گه رماو بو ئه وه ی ئه و گازانه ی که له سه ر برینی خه ته نه بوو و وشک بوونه وه لیمان بکاته وه. چهند رۆژیک قسه م له گه ل که سه نه کرد، ته نووره بان کرد بووه پام و هه موو خه لکی گه ره ک زانیبوویان خه ته نه کراوم و ههر ئه مهش وای کرد کاتیک دوا ی حه فته به ک چومه ناو هاواریکانم هه موویان گالته بان پئ ده کردم. ئه گه ر منالم ببئ قهت خه ته نه ی ناکه م با خوئی ههر بریارینک که پینی وایه بو جهسته ی خوئی گونجاوه بیدات.

وا دیاره خه ته نه وه ک دیاره به ک له ئه زمونی ژیاوی تافی مندالیی پیاوانی خه ته نه کراوا تو مار کراوه و ههستی وه کوو رهنج، ترس و شهرم و ... ی بو ئه وان دروست کردووه. ئه م هه ستانه له قوناغی گه وره سالیدا له ناو ههسته زاله کانی سه رده می مندالی به ده روونی ده بی و ده چه سپی و لیکه وته ی وه کوو که میی خو به گه وره زانین و که میی متمانه به خوئی له ژیانی دواتری ئه م پیاوانه دا به جیهیشتوو. لیره دا ده توانین شی بکه ینه وه که نه شته رگه ریی خه ته نه له چوار چیوه ی سازکراویکی کۆمه لایه تیدا، که هه میشه له لایه ن کۆمه لگاوه شه رعییه تی پئ دراوه، پشکی گرینگی له بنیاتنای ههسته زاله کانی ناو ناوشیارگی به کۆمه لی پیاواندا هه یه، ئه و گروپه ی که به شیککی گرینگی فه ره هنگی کۆمه لگا له ریگه ی په روره وه به ره م ده هیننه وه. ئه م بابه ته گرینگه پیویستی به تیرامان و شی کردنه وه ی دیاره ی خه ته نه له بواره کانی زانستی کۆمه لناسی وه کوو مندالی، هه ست، ره گه زیتی، ده رووناسی، کولتور و فه ره نگ، یاسا و هتده. ئه و بابه تانه ی که باس کراون، که له بابه تی هه ست و خه ته نه ناماژه بان پئ کرا، به پئی تیوریی به رسازی کۆمه لایه تیدا شی ده کریته وه.

پیشیل کردنی مافه کانی مندال و مندالازی

جیاوازی بی و بۆچوون سه بارهت به چه مکی مندالی له جیاوازیی روانگه به که وه سه رچاوه ده گری که له کۆمه لگا نه ریتخواز و هاوچه ربه کاندای سه بارهت به مافه کانی مندال هه به، وه که له کۆمه لگا نه ریتیه کاندای ده بینین نه نجامدانی نه شته رگه ری له سه ر به شیکای تایبه تیی جهسته ی منداله که به رپوره سمیکای تایبه ته وه نه نجام دهدری بۆ نه وه ی سترسی منداله که بۆ چوونه ناو قوزاغی گه وره سالای کهم بکه نه وه، به لام له کۆمه لگه ی مؤدیرندا هه موو که سپیک له خوار ته مه نی هه ژده ساله وه به مندال داده نری و هه ر گۆرانکاریه ک له جهسته یدا به بی ده ستیه وردان و مؤله تی نه وه نه ته نها پیشیل کردنی مافه کانی مندالانه، به لکوو سه روشتیکی دژه په روه ده ییشی هه به. حامید فه رمان، چالا کفانی مافی مندالان له م باره وه ده لی:

زنجیره به ک داب و نه ریت و ناکاری وه کوو ئاههنگی نان خهته نه و ئه مانه به رای من ده توانی په یامیکای دژوا بۆ منداله که بگواز یته وه، چونکه ریک شوینتیکی تایبهت و نه شوینته ی که منداله که خوی ده بی ناگاداری بی، نه ته نها له لایه ن چهنده که سه بکه وه دهستی لی دهدری به لکوو ده ستکاریش ده کری و دواتر جه ماوه ریکی زۆر هه لویتسیان بوی ده بی، به تایبهت کاتیک ئه م کاردانه وه کاردانه وه به کی ئه رینی بی، ده توانی ئه وه په یامه دژوازه بگواز یته وه.

ماده ی ۱۲ی په یماننامه ی نیوده وه له تیی مافه کانی مندال به روونی ده لی: "ده وه تانی ئه ندام له په یماننامه که دا دهسته به ری ده کهن که مندالیک که توانای فۆرمدان به بۆچوونی خوی نییه بتوانی نه وه بۆچوونانه به ئازادی بۆ هه موو بابه ته کانی تایبهت به خوی ده ربه ریته. پیو یسته بۆچوونه کانی مندال به پیی ته مه ن و پینگه یشتی خوی به رز بنرخینریته". ئه ندامه کانی جهسته ی مندال یه کیک له و بابه ته گرینگانه ن که په یوه ندی به وه وه هه به، هه ر چه شنه ده ستیه وردانیک به بی مؤله تی منداله که به نمونه ی پیشیل کردنی مافه کانی مندال داده نریته". له سه ر بنه مای ئه مه ش خه ته نه کردن که جوړیک له ده ستیه وردان له جهسته ی منداله که له تافی مندالیدا و به بی مؤله تی مندال نه نجام دهدری، جوړیک پیشیل کردنی ئه م په یماننامه به. دکتۆر عه لپه رزه کرمانی کۆمه لئاسی مندالی که هاو پای ئه م را و بۆچوونه به، له وته ی خویدا به م شیوه ئامازه ی پی ده که:

ئهندامی زاوژیی پیاو یه کیک له به شه تایبه ته کانی جهسته ی مروقه و هه ر چیه به کی به سه ریدا بی، ده بی تاک خوی برپاری له سه ر بدات. به رای من ئه نجامدانی ئه م کاره له مندالیدا نمونه ی ده ستدریزی کردنه سه ر مندالانه و پییم وایه ئه گه ر خالی

ئهرئیشی هه بی پیوسته دوا بخری هه تا منداله که ده گاته تمه نی بالقوون و بتوانی برپاری خوئی بدات.
 فهرهاد، کتیبفرۆشیککی خه لکی گونهد کاووسه، له وته کانیدا نامازه به مه ده کا، نهو پیئی وایه:

دهی هه موو کهس لیره زور له سهه خه ته نه سوورن و ئاههنگی بو ده گرن. من له سهه خه ته نه کردنی پیاو له ئیران زور گه راوم، به لام به داخه وه ههچ نه کراوه و وا دیاره هه مووان قبوولیان کردوه. نهوهی من ده یلیم نهوهیه که مافی نهوه مان نیبه که نه م کاره به رامبر به منداله کانمان بکهین، با گه وره بن، برپاری خویمان بدن و نه گه ر خه ته نه کردن بیته هوی نهوهی زیاتر چیژ له سینکس وه ربگرن که چیژی سینکسی به کیچ له به کهمین مافه مرویی و سروشتیه کانه با نهوه بان لی زهوت نه کهین.

هه له ت نه مرو له دنیای مودپرن، له ولاتانی تازه پیگه یشتوودا، به ئیرانیشه وه، ده بینین که خه ته نه که جوریک ده ستکاری کردنی جهسته یه، هه میشه له گه ل ئاههنگی نان خه ته نه بووه. پیشاندانی نه م ده ستکاری کردنی جهسته ی مندالانه، له گه ل کاروباری کومه لایه تی دیکه که مندالیان کردوه به فاکته ری جیاکاری و کیپرکی کومه لایه تی به شیوهی جوراوجور له توره کومه لایه تیبه کاندایه بیتریت. له م توره کومه لایه تیبه اندا مندال بووه ته کالایه ک بو نامانجی ئابووری سیاسی و نمایش ده دریت. ئیمه چه ندین په یجی تایه تیمان هه یه که بو مندالان له توری کومه لایه تی نیستاگرام دروست ده کری و تیدا ئاههنگی نان خه ته نه پیشان ده دری و به نشاناندانی ده ستکاری کردنی جهسته و ریوره سمه که ی به شینوازی جیاواز هه ول ده دری جیاوازی و کیپرکی کومه لایه تی دروست بکری و له م ریگه وه نه شته رگه ری خه ته نه کاردای ریکلامی و هانده رانه ی ده بیت. له م چوارچیوه دا مندالان به مرو فگه لیک له قه له م ده درین که نه ک هه ر له مافه کومه لایه تیبه کان به لکوو له مافی مرو ییه کانیشیان بیبه شن و جیهانی ژایویان به فه رمی ناناسری و ریژیان لی ناگری؛ نه وان بوونه ته نامراژیک بو بینران له م تورانه دا و هیمای چینایه تی و نمایش کردنی پیگه ی کومه لایه تی، که هه موو نه مانه نمونه ی جوره جیاوازه کانی مندال نازاری و ناراسته زاله کانی سهه دیارده ی مندالی و مندالان له م کومه لگایانه ن. پی ده چی نه م حاله تانه به تیوری کومه لگه ی شانویی شی بکری نه وه.

هه ر له و چوارچیوه دا، مه حمود نه میری موقه ده م، چالا کفانی مافه کانی مرو ف له ولاتی نه رویژ، له وتوو یژیکدا له گه ل هه والده ری هیرنا، پیئی وایه که ده بی کومه لگه ی جیهانی بگه نه نه و نه نجامه ی که خه ته نه نمونه ی ده ستدریژی کردنه سهه مندالانه و له م

حاله ته شدا ئایین ناتوانی بهر به سستیکی جیدی بو دروست بکات:

لیڤه دا بابه تی گرینگتر نهوه به کی ده توانی بریار بدا که مندالێکی ساوا یان کورپێکی مندال، که خوار تمه نی یاساییه، نه شته رگه ری بو بکریت؟ له م رووه وه زیاتر دایک و باوک، واته سه ره رشتیاری منداله که بریارێکی له و شیوه دهدات. به لام نایا ده توان له سه ره بنه مای باوه ر و نه ریتکی ئایینی که بناغه زانستییه کانی نه سه لمینراون و یان لانیکه م هیچ زانیارییه کی گشتگیر له م رووه وه له ئارادا نییه، بریارێکی له و شیوه بدن؟ وه لامی ئەم پرسیاره له روانگه ی مافه کانی مروقه وه باش نییه. له سه ره بنه مای ئەمهش پتویسته ئاماژه به رۆلی کۆمه لگه ی مه دهنی و ئەو کاربگه ریه ی که ده توانی له م رووه وه هه یی، بخریته روو. هه ره ها توژی نه وه زانستییه کان پیوستیان به گوژمه یه و ئەو گوژمانه ش ده یی به هاریکاری حکومه ته کان دابین بکرین. به لام رنخراوی تندرستی جیهانی ده توانی لیکولینه وه و توژی نه وه ی باشی له و باره وه هه ییت. ئەگه ر ئەمه ببیته پرستیکی گه ره تر، ده توانی کاریگه ر بیت. بو ئەم مه به سه ته ده یی ئیراده یه کیش هه یی و که سائیک بین و بلین ئیمه قوربانیی پیشیل کردنی مافه کانی مروقین و کاربگه ریه جهسته یی و ده روونییه کانی خه ته نه، به تایبه تی له تمه نی مندالیدا روون بکه نه وه (ئهمیری موقه ده م، 1395 ی هه تاوی).

به شیک له بوچوونی به شدار بووانی ئەم توژی نه وه دژی ئەو باوه رپه یه که پابه ندبوونی بی پیچ و په نا بو نه ریته کان به هۆکاری سه ره کیی کاره که یان ده زانن و پیداگری له سه ره ده که ن. خه ته نه کردنی مندالان له زه نییه تی نه ورپویدا هه له په که که له به رچاوی منداله کانیا ن نه نجامی ده دن. بوچوونه کانیا ن نه وه ده رده خا که بوچی ئەم بابه ته له میشکی هه ندپک که سدا بووه ته چالنج. بو نموونه پیاویکی ته مه ن شه ست و پینج سالان، که خاوه ن بر وانا مه ی دیپلومه و له کانا دا ده ژی، له م باره وه ده لی:

ئه گه ر کوره که م روژی گه ره بی، به هۆکاریک که تا ئیستاش نایزانم، بلێ ئەمه هه له بووه، که ئەمه له رووی نه زانییه وه بووه و ئەو ئەم زیانه ی به من گه یاندووه، بوچی خه ته نه ت کردم، جگه له داوا ی لیبوردن هه یچم بی نییه، چونکه راستییه که نه وه یه، به وه مه به سه ته ی که به قازانجی منداله که مم زانیوه، خه ته نه م کردووه.

فه راهه رز و په روین، ژن و میتردیکی خویندکاری زانکۆ و دانیشتووی ئیسپانیا ن، هه ر چه نه دان به وه دا ده نین که زیانه لاوه کییه جهسته ییه کان واته هه وکردن و کزانه وه یان له نه ندای زاوژی منداله که یاندا بییوه، به لام ئەزموونه که یان نه وه پیشان ده دا که ئەم زیانه لاوه کییه چاره سه ره ده کری و له وه ش گرینگتر نه وه یه که ئەم زیانا نه ناتوانی نکۆلی له "مافی جهسته" بکه ن. ده لێن:

ئیمه هاتینه ئیڤه بوینه خاوه ن کورپک و داوی خویندن و لیکولینه وه، بریارمان دا

کوره که مان خه تهنه نه که یڼ. چهند سالی یه که م هم موو شتیک باش بوو و له کاتی گهر ماو پښتی نه دنامی زاوژ پیمان له ژیر ئاوه که داخاوپڼ ده کرده وه. هه تا نه وهی که خوئی دهستی کرد به راگرتی میز و درهنگ چوونه ته والیت. کاتیک زهختی له نه دنامی زاوژ پی ده کرد، هه وی ده کرده وه و چهند روژیک سهرمان لی شیوا هه تا چووبنه لای پزیشک و به مه له هم و کریم چاک بووه وه. نه گهر خه تهنه ناکهن پیوسته وریا بن و فیر بن که له چهند سالی یه که می مندالیدا باش ئاگانان لی بیت. به لام به گشتی تیمه هم ئاییدا و بیروکهی مافی خاوه ندرایه تیی به سهر جهسته مان قبوله.

وا دیاره له دنیای مودیرن و نابووری سهرمایه داریدا، روانگهی نامرزی بو مندالان له ناو توره کومه لایه تیه کاندا نه ونده توخ بووه و به شیکی گرینگی هم روانگه زه نییه تی دایک و باوک وه ک گروپنکی گرینگی به رده نگه کان بنیات دهنی، به لام نه و ناراستانهی که له سهر بنه مای مافی خاوه ندرایه تیی مندالان به سهر جهسته یانه زور زال نییه و له وه ناچی روانگهی له م شیوه ریژه یان زور بیت.

کومه لی ره خنه و چهند بو شاییه کی فیهی و یاسایی

له یاسا کانی ئیراندا به و پییهی که خه تهنه ی پیاوان یه کیک له مهرجه ئایینی و کولتوری و فرهه نگیه کانه، نه ک ههر به تاوان نازانری، به لکوو پالپشتیشی لی ده کریت. له م پیوه نندییه دا چیمهن ئیسماعیل نژاد، کارناسی یاسایی ده لی، به و وینایه ی که خه تهنه شهرعی و یاساییه، ناتوانین چاوپوشی له زیانه کانی بکه یڼ:

خه تهنه ی پیاوان له ئیسلام و ئایینه کانی تردا بووه و هه یه. له قورئاندا باس له خه تهنه کردنی پیاوان نه کراوه و خه تهنه به به شیک له سونهت داده نری و به و پییه ی یاسا له ئیسلام و سونهت هوه وه رگیراوه، خه تهنه یاسایی و شه رعیه. به لام به له بهر چاوگرتنی گرینگی مافی ته ندروستی، پرسی یه که م نه وه یه که جگه له سووده کانی خه تهنه ی پیاوان، زبانی درپژخایهن و کورخابه نیشی هه یه که بریتیه له زبانی جهسته یی و دهروونی که له هیه که سیک شاراوه نییه و زوریک له لیکولینه وه کان همه پشتر است ده که نه وه. ئیستا سهره رای جهخت کرده وه ی زور له سهر مافی ته ندروستی، له یاسا کانی مافی مروف و یاسای بنه رته یی ئیران، ئایا ته نها له بهر قازانجی خه تهنه ی پیاوان و فره یه که ی ده توانین چاوپوشی له زیانه کانی بکه یڼ و یاسه تیک بو که م کرده وه ی نه وان و ته ندروستی مندالانی خه تهنه کراو نه گیریته بهر؟ سووده کانی خه تهنه ناتوان زبان و خه ساره ته کانی رهت بکه نه وه و ده بی به پشتبه ستن به و مادانه ی که له یاسای بنه رتیدا ئامازهی بی کراوه پیوسته

هه موو مندالانی خه ته نه کراو له خزمه تگوزاریی خوشبژیوی سوودمه ند بن بۆ ئه وهی هه رچی زیاتر له که مبوونه وهی زیانه به لگه دار و سه لمینراوه کان سوودمه ند بن. بئ گومان سوودمه ند بوونی هه رچی زیاتری مرؤفئیک له پیدابووستیه کانی ته ندروستی جهسته یی و ده روونی ته نها کاربگه ری له سه ر جهسته ی ئه و دانانی و کومه لگه ی ده رووبه ریشی له ته ندروستی جهسته یی و ده روونی سوودمه ند ده بن.

به لگه نامه ی سالی ۲۰۳۰ ریککه وتی جیهانی بۆ گه شه پیدانی به رده وام هه تا سالی ۲۰۳۰ و ولاتانی واژۆکه ری ئه م به لگه نامه به لئینان داوه که هه موو هیز و توانا کانیان ده خه نه گه ر بۆ ئه وهی نامانجه کانی ئه م به لگه نامه جیهانییه ده ست بخه ن. به لآم ئه م به لگه نامه نیوده و له تیه له ئیراندا له لایه ن که سانی سه ر به ده سه لات و ئایین په روه روه به ره له سستی کراوه. دژبه رانی ئه م به لگه ئه وه به دژی بیرو و باوه ری ئیرانییه کان ده زانن. له م پتوه ندییه دا، مه لا جه مال واژی مه لای ئه هلی سوتنه ی شاری پیرانشار له پارێزگای نازه ربا یجانی رۆژاوا ناماژه به خالییک ده کا که شایه نی تیرامانه و ده لئ:

ملمانی نیوان فیهی ئیسلامی و به لگه نامه ی ۲۰۳۰ سه باره ت به خه ته نه کردنی پیاوان له لایه ک و پتووست بوونی خه ته نه کردنی پیاو له فیهی ئیسلامیدا له لایه کی دیکه یه. له م حاله ته دا گه رانه وه بۆ ورده کارییه کانی حوکمی پتووست بوونی خه ته نه وه همی لیکدژی ده ره و پتیه ته وه. چونکه له سه ر بنه مای فیهی ئیسلامی، بوونی حوکمی خه ته نه که سی راسته قینه ده گریته وه نه ک دایک و باوک و کومه لگا و دامه زراوه ی ئایینی یان حکومه ت. بۆیه دایک و باوک کوران له مندالیدا پابه ند به خه ته نه کردنی کورانیان نین و هه ر کات کوره که به ته مه نی بالقبوون بگا، حوکمه که له سه ری واجبه و له و دۆخه شدا وا گریمان ده کری که که سیکی ژیر و پینگه یشتوو و هه لبژارده ی خۆی هه یه و به رپرسیاریتی ئه م کاره له ئه ستۆی خۆیه تی.

له هه ندیک کومه لگه ی ئیسلامیدا خه ته نه چییه کان (هه م پزیشک و هه میش خه ته نه چیی نه ریتی) به رپرسیاری ئیسی خۆیانن، چونکه خه ته نه کردن رینماییه تایه ت په ی ره و ده کا و ئه گه ر که سیک به وردی ئه م رینماییه جیه جئ نه کا و زیان به ئه ندای زاوزی بگه یه نی، ئه و ده بی دیه بدات. به لآم دیاری کردنی بری دیه بۆ خه ته نه بابه تیکه که به شیک له ده سه لاته ئیسلامیه کان به هۆی ره گ و ریشه ی ئایینییه وه دژایه تیان کردوو، هه لبه ت مانای پیدانی دیه بۆ ئه نجامدانی خه ته نه بۆ ئه و حاله تانه یه که ده پتیه هۆی برینداربوون و نووقسانبوونی ئه ندای زاوزی. له م بواره شدا مه لا جه مال واژی ده لئ:

به پئی یاسا شه رعییه کان دیه، ته عزیر و تاوانبار کردن کاتییک روو ده دا که که سی تاوانبار کاریکی لی بووه شیته وه که هه یج بنه مایه کی له شه رعه تدا نییه و ئه نجامدانی

ناشهرعی بڼ و یان زیان به ژیان و مال و مافی کهسانی دیکه بگهیه نیت. بویه به هوۍ ئهوهی خهته نه کردن به ناشهرعی و ناروهو هه ژمار ناکرئ، له هه لومهرجی ناساییدا و بهر دیبه و غه رامه ناکه ویت. به لام نه گهر که سیکي ناپسپور که سیکي خهته نه کردبۍ و ئهوه که سه له نه نجامی خهته نه کراندا تووشی زیانی جهسته بی یان سینکسی بووینته وه، ئهوا دیبه و غه رامه ده یگرینته وه.

به لام به پشتبهستن به یاسای سزادانی ئیسلامی ده توانین شروفته به کی وردتر له م رووداوه و به تایبهت بوونی خهته نه چیه نه ریتیه کان و پزیشکان به دهست بینین. ههر له م رووه وه و له ژیر پرسى دیبه دا به کیک له خاله گرینگه کان پرسى خهته نه کردنی پیاوان له ولاتی ئیران به م شیویه: نایا بریاردان له مهر خهته نه ی مندالان له لاین دایک و باوکه وه یاساییه یان نه گهری ئهوه هه یه که که سیک له تافی گه وره سالیدا سه بارهت به م پرسه سکالا له دژی دایک و باوکی تومار بکا و داوای دیبه بکات؟ ههر له م بوارهدا، فهرزاد، کارناسی یاسایی له نووسینگه ی پاریزهرانی تاران، پیی وایه نه گهرچی له رووکه شدا ئه م کرده وه وه ک زیانیکى جهسته بی سهیر ده کرئ، به لام له راستیدا به پتویست زانینی ئه م کرده وه له یاسای شهریهت و جیهه جی کردنی رپسا یاساییه کان، ههروهها پشتگیری له تیوری پزیشکی که نامازه به سووده که ی دهکا، ناتوانین سکالا له دژی ئهوه دایک و باوکانه ی تومار بکهین که کاریکیان کردوه که به قازانجی منداله که یان زانیوه. ناوبراو دريژه ی پی دها و دهلی:

له راستیدا ههر دستدریژیبه که بو سهر به کپارچه بی جهسته بی ده توانی قیاسی لی بکهوینته وه و نه گهر قیساس یان توله کردنه وه ش نه گونجاو بوو، ئهوه دیبه ده یگرینته وه، به لام کاریک که به پیی باوه ری زوربه ی فه قینه کان پیویسته و یاسا کانمان له شهرعی پیروزی ئیسلامه وه وه رگیراون، به دوا دچوونه که ی ئهسته مه. ئهوه وتانه ی سهروهه ئهوه دهرده خهن که هیزی گوتاری ئایینی که نامازه به یاسایی بوونی خهته نه دهکا جگه له شهرعیبه تدان به م گوتاره له ریگه ی ههر دوو گوتاری پزیشکی و یاسایی ئه ویش له ریگه ی ئهوه رپسایانه ی که ریکی ده خهن، وای کردوه که دایک و باوک له نه نجامدانی ئه م کاره که جوریک دهستکاری کردنی جهسته یه و به پیی په پماننامه نیوده ولته تیه کان پیشیل کردنی مافه کانی مروقه، بی تاوان بن. له راستیدا له م بابه تها دایک و باوک وه ک گه وره سالایک که خاوه نی جهسته ی منداله کانینان و پیویسته قازانجی ئهوان وه ک بوونه وه راینکی نه زان و بیده سه لات دیاری بکهن، له ریگه ی شهرعیبه تدان به یاسای شهریه ته وه به خاوهن ماف و دهسه لات له قه له م دراون. بویه مامه له کردن له گه ل خهته نه له ریگه ی ناسایی پیشاندانی وای کردوه که فورمیکى سهریشکانه به دهسه لاتی دایک و باوک بدرئ و دهلیی له دژی خهته نه هیچ تیروانینیکى

کیشه دارانه دروست نه بووه. هه لیزاردنی دایک و باوک له م باه ته دا له کومه لگای ئیراندا به توندی له ژیر کاربگه ربی کولتوور و فرههنگ و نه خلاقه که بو خوی به رهه می نهو گوتاره ناینییه که که بالی به سه ر کومه لگادا کیشاوه، واتنه خه ته نه کاریکی شه رعی و سروشتییه.

بارام دادخا، کارناسی یاسایی خه لکی شاری که ره ج، که سیکدی دیکه یه که سه به ره ت به م باه ته ده لی:

خه ته نه له ئیسلام و یاسای ئیراندا به هیچ شتیوه یه ک دژواز نییه و وه به ر دییه ناکه ویت. به لام نه گه ر کوره کان به هوی خه ته نه کردنه وه زیانیان لی که وت یان کیشه یه کیان هه بوو، دییه یان پین دهریت. بویه خه ته نه خوی وه به ر دییه ناکه ووی و ئایا نه وه ی که باوک و دایک مافی بریاردان له سه ر جهسته ی منداله کیان هه یه یان نا، نه وه به بنده به روانگه ی کولتووری و فرههنگی و ئایینی و نه خلاقیی دایک و باوک هوه. به پیی یاساکانی ئیران خه ته نه به مندال نازاری نازانریت.

نادییه میلان، فره مان به ری به شی یاسایی زانکووی ئیسفه هانیش بوچوونیکیی هاوشتیوه ی هه یه و هیچ ناکوکی له نیوان خه ته نه کردنی پیاوان و یاسادا نابینی و له وه لامی نهو پرسیاره ی که "ئایا دایک و باوک مافی خه ته نه کردنی منداله کانیان هه یه؟" نه ویش به هه مان شتیوه ده لی:

به لی نه وان مافی خوینانه و خه ته نه کردنی پیاو عورفه و یاساییه و به بوچوونی که سه که هیچ ناکوکییه کی تیدا نییه، چونکه له شه رعه تی ئیسلامیدا هاتووه، مه گه ر زیان به که سه که بگه یینی که له م حاله ته دا وه به ر قیساس و دییه ده که ووی و هه روه ها نه گه ر پیاوان له نه نجامی خه ته نه چیژی سیکسیی خوینان له ده ست بدن نه وه دییه یان ده که ویت.

دیلقین جه وشه ن، خویندکاری یاسای داد له زانکووی ئیسفه راین، بوچوونیکیی هاوشتیوه ی هه یه و پیی وایه:

خه ته نه وه به ر زیانگه یشتن به به کیارچه بی جهسته یی و دییه و قیساس ناکه ووی و نه م کاره ش به یه کیک له پایه کانی ئاین دادهنری، مه گه ر نه وه ی که که سه که به هوی بیباکی یان ناشاره زایی زیان به که سه که بگه یینی که وه به ر ماده ی ۶۶۲ ده که ویت. له حاله تی برینداربوونی که سه که دا، به هوی نه وه ی له بارودوخی یه کساندا قیساس مومکین نییه، ته نیا دییه (خوین بایی) ده یگر بته وه.

به بروای فره زاد خالی شاره وی گرینگی دییه، وه ک له هه ندیک گیرانه وه دا ئامازه ی پین کراوه، به م شتیوه یه:

هه ر چه شنه پیشیلکارییه ک بو سه ر به کیارچه بی جهسته یی وه به ر قیساس و

تۆله سندنهوه ده كهوئ و نه گهر قيساس و تۆله كردنه وهش نه شياو بوو، نه وه ديبه ي ده كهوئ، به لام كار يك كه به پي باوه رې زور به ي فه قيه كان پيوسته و ياسا كانمان له شرعي پيرۆزى ئيسلامه وه وه رگيراون، به دوا داپوونه كه ي نه سته مه. بو نمونه حاميد فه ر مه ند، چالا كفانى مافه كانى مندالان ده لئ:

به لام ئيمه زيان به منداله كه ده گه ينين، به شېك له جه سته ي تووشى گورائىكى نه گه راوه ده كه ين، نه مه رېنگه پيدراو نيه؛ نه مه پيشيل كردنى مافى مندالان. نه مه پيشيل كردنى مافى خاوه ندار به تى جه سته و مافى سنورى تايه تى و مافه كانيه تى، مه گهر سوودىكى روون و تايه ت و پيوانه كراوى بو منداله كه تيدا بيت. له خاله سه رنجرا كيشه كانى بوارى باب ته نايينى و ياسايه كاندا ده توانين نامازه به م وتاره ي زاناي نايينى نه هلى سونه واته مه لا جه مال واژى بكه ين:

دژايه تى كردنى باب ته تىكى پيوست بو كه سېك كه ناماده نيه خوئ خه ته نه بكا، تووشى سزاي رۆزى په سلان ده بيته وه، به لام كه سه كه له كومه لكاي ئيسلامى و له لايه ن حكومه ته وه لتيچينه وه به كي لئ ناكري و هيج كام له مافه تاكه كه سيبه كانى كه سه كه په يوه ست به خه ته نه نيه و هيج كام له به نديايه تيبه كانى كه سى خه ته نه نه كراو بوو چهل نايته وه. به لام نه گهر دژايه تى كه سه كه بو نه نجامدانى خه ته نه له حاله تى تاكه كه سى زياتر بروا و بچيته ره ه ندى ياسايه وه و بلاوى بكا ته وه يان به واتايه كي تر بانگه شه ي دژى حوكمى خه ته نه بكا، له هه لومه ر چيكي تايه تدا ده كرى نه م كاره له كومه لكه ي ئيسلاميدا به تاوان بناسينر يت. به لام نه گهر نه م كرده وه وه ك كرده وه به كي دژه مروى نه خا ته ژير برسيار و بو پيوست نه بوونى پشت به و نايين زا و فيقه انه نه به ستنى كه خه ته نه يان پئ واجب نيه، تير كاره كه ي تاوان نيه.

دكتور نه كبه ر كه ره مى له ولا مى نه و هو كارانه ي كه هه نديك له نايين په روه ران سه بارت به خاله نه ر نيه كانى خه ته نه ده يخه نه روو، و پراى نامازه به وه ي كه خه ته نه هيج پاسا ويكى لوژيكي نيه، ده لئ:

به داخه وه كاتيك كه سانى نايين په روه ر نه ر يتيك قبول ده كه ن و له قوناغه ميژوويه كاندا له باوه ر و كولتور و فه ره نكه كه ياندا قبول كراوه، هه ول ده دن به ده ستنيشان كردنى نامانجدارانه كومه لئ پاسا به يننه وه كه بلين چ هه ليزاردنيكى شكومه ند و سه رنجرا كيشيان بووه. نه مه خه ته نه كردنى كورائيش ده گريته وه.

به پروا ي دكتور كه ره مى خه ته نه كردن رپوره سمىكى نايينى و شوناسى هاوشيوه ي رپوره سمى كفن كردن و ناشتنه كه روليكى شوناسى زور گرينگى هه بووه، به لام كومه لكاي نه م روه بى تا نه و راده پيگا بو نه وه ي بتوانى جيا له دروستى و نادروستى

خه ته نه، مشووری ماف و مافه کانی مندالان بخوا و بهر له گه یشتنی مندال به ته مه نی بالقبوون و هه تا خوریان به و ئاسته نه گهن که خوریان ده ستیشان بکه ن، برپاریان بو نه دن. باب ته که ی سه ره وه باوه ری به کار دایه کی شوناسی بو خه ته نه هه یه که له ریگه ی گوتاری ئایینییه وه شه رعیه تی پی ده دریت. خه ته نه که له پرۆسه ی ژياندا قسه ی له سه ر ده کری، له گهل ریپوره سمی کفن کردن و ناشتن که دوو پاتکه ره وه ی پانتای مه رگه و دژی ژيانه، ده خرینه پال یه ک و هاوشپوه ده کرین. له خه ته نه دا جه سته که هه ر خو ی ژيانه، ده کریته نامانج له حالیکدا ریپوره سمی کفن و ناشتن ریپوره سمیکه که بو مردن ناماده ده کری و به م شپوه سنووری نیوان ژيان و مردن کال ده بیته وه و وه ک یه ک سه یریان ده کریت.

به شی هه شته م: ئەنجامگرتن و خستنه رووی هه ندی ریکار بو باشتکردنی دوخه که

پیشه کی

ئەم چه شنه توژیینه وانه هەر له سه ره تاوه روو به روو بوونه ویه کی تیوه گلانه ی له گه ل
سیاسه ته کۆمه لایه تییه کانی ئەو کۆمه لگایه دا هه یه که لیکۆلینه و یان له سه ر ده کات. ئەم
چه شنه توژیینه وانه به نامانجی ئەوه ئەنجام ده درین که بتوانن له گۆرین یان
هه موارکردنه و ی سیاسه ته زیانبه خشه کانی په یوه ست به و بابه ته ی لیکۆلینه و ی له سه ر
ده کری کار یگه ر بن. به م پییه له م به شه دا هه ول ده دری به پیی ئەو زانیاریانه ی له
به شه کانی پیشووه و کۆراونه ته وه بو گۆرین یان چاکسازی سیاسه ته کان و ریکاره کانی
ئێستا هه ندی پیشنیار بخریته روو. بو ئەم مه به سه ته سه ره تا چه ن دین هه لو یستی بنه ره تی
ده خو ینرینه وه و پاشان له سه ر سی ناستی ستراتیژ و پلان و دا په ردا هه ندی پیشنیار
خراوه ته روو.

دووباره خویندنه و ی کۆمه لی هه لو یستی بناغه یی له مه ر خه ته نه ی کوران
1. ده یقید ریسمان¹ فه ره نه گه کان به سه ر سی پۆلدا دا به ش ده کات: ئەلف)
"فه ره نه گه نه ریتی - ریبه ره کان" که تیییدا نۆرمی رابردوان ئەشی و ناشیکان به سه ر
تا که کاندا ده سه پینیت؛ 1) "فه ره نه گه نه ویتەر ریبه ره کان" که تیییدا دیتران له ریگه ی میدیای
گشتیه وه ئەشی و ناشی ره فتارییه کانی تا که کان دیاری ده که ن. ب) فه ره نه گه "ناوخۆ -
ریبه ره کان" که تیییدا خه لک به پیی ئەزموون و دوخ و هه لومه ر جی خو یان و به پشتبه ستن
به "هزری ره خه گر" ریگای گونجاوی خو یان هه لده بژیرن. له جیهانی نویدا میدیا
گشتیه کان تیده کۆشن په ره به سه ر چه شنی مرؤفی دیتەر - ریبه ر بدنه. ئەم میدیایانه
به رده وام پیوه ره کانی به ستانداردکردن بو کۆمه لگا به ره م ده هیسن که یه کیک له وانه

جهستهی ستاندارده. وا دیاره له دنیای ئه مړوډا "هه ژمونی میډیا" بۆته به دیلی ئه و نۆرم و نهریتانهی که ناسنامهی هۆزه سه ره تاییه کان بوون و له ریځگی به ره مه پینانه وهی "دژه وشپاری" سه رچه شنگه لیک دینته ناو کۆمه لگا و به سه ریدا دهیسه پینئ که له گه ل به ره ژه و نندیه کانی جیهانی بازار و سه رمایه دا به ک ده گریته وه و به رده وام شاهیدی نه بوون یان کزیی هزری رخنه گرانه یین و هه تا ئه م دۆخه ئاوا به رده وام بی، چاره نووسی زه یین و جهستهی مړوډ له به رده سستی بازارپی بازرگانی و سه رمایه دا ده بیت. خه ته نه له ناو شوینکه و توانی نایینی جووله که و نایینی ئیسلامدا لایه نگرانیکی توندپوی هه یه و ئه م بابه ته وای کردوه که هیزی لویبگه ری و وتووژ سه باره ت به م بابه ته له دامه زراوه کانی مافی مړوډ و کۆر به نده جیهانیه کان و ریځخراوی نه ته وه یه کگر توه کان که م بیته وه، به جوړیک که هه ر چه شنه ره خنه و پرسپاریک له سه ر ئه م پرسه روو به پرووی تومه تی دژه جووله که و دژه ئیسلامیتی ده بیته وه. هه ر له به ر ئه م هۆکاره ش ترس و وه حشه تی ناوه نیتکه ی دژه نایین هه تا نه نوکه بووه ته هۆی نه وهی که کۆر به نده جیهانیه کان، ته نانه ت ریځخراوی ته ندروستی جیهانی و یونیسفیش له م باره وه بیده نگ بن یان لیدوانیکی پته و نه دن. به لām ئه م مامه له پاسیقه پیچه وانیه ئامانج و جارنامه ی ریځخراوی نه ته وه یه کگر توه کانه و به پیی گریځگی ته ندروستی جهسته و ژبانی کورپان که نیوهی حه شیمه تی جیهان پیک دین، ده بی ئه م بابه ته له سه ر ئاستی نیوده ولته تی به تایه ت له کۆبوونه وهی گشتی نه ته وه یه کگر توه کان بخریته به ر باس و هه لسه نگانندی بۆ بکریت (دادگه ران، 1381 ی هه تاوی).

2. ئه و پروانگه و بیر کردنه وه که هه ولی سه پاندنی ئه و چه مکه ده دا که جیهان پیاو سالاره و له ژیر ده سه لاتی پیاو دا به ریوه ده برئ بووه ته هۆی نه وهی له زۆر حاله تدا مافی کورپان پشتگوی بخری، له کاتیکدا ره نگه کورپانیش هه ر وه ک کچان بکه ونه به ر به ده رفه تاری و ده ستر ریژی بکریته سه ریان، به لām به هۆی نه وهی که کۆمه لگا چاوه پروانی رۆلی پیاوانه یان لی ده کا، هه سه ته کانیان نادر کینریت. هه ر بۆیه به ده وا دا چوون بۆ ئه و کرده وانیه ی تیه لکیشی ژبانی کورپان بووه پیویست و زه رووریه و خه ته نه ش وه ک یه کیک له کرده وه دیرین و کۆنه کان به شیوه ی ره مزری پیشانده ری ده رچوونی کورپان له تافی مندالییه وه بۆ هه ره تی گه وره سالی و پیاوه تییه. ناوردانه وه له خه ته نه و دیکه ی ئاکاره هاوشیوه کانی له به ر نه وه گریځه که ده توانین به لیکدانه وهی هه مه لایه نه و ته وا و سوود زیانه کانیان به ده ست به پینین و زانیاریی دروست و ورد بده یین به سیاسه تدانه ران و

ب‌ر‌یار‌ده‌ران. به چ‌ال‌نج‌ک‌یش‌انی ئەم چ‌ه‌ش‌نه‌ ب‌یر‌ک‌رد‌ن‌ه‌وه‌ تا‌ک‌ پ‌ه‌ه‌ن‌ده‌ که ج‌ی‌هان‌ به‌ ته‌وا‌وی‌ له‌ ده‌ستی‌ پ‌یا‌ودا‌ ده‌ب‌ینی‌ و ه‌ه‌روه‌ها‌ گر‌ین‌گ‌یدان‌ به‌ م‌افی‌ م‌ند‌ال‌ان‌ ز‌ۆر‌ گر‌ین‌گ‌ه‌. له‌م‌ ر‌وه‌وه‌ ر‌ی‌ک‌خ‌را‌وه‌ ن‌ی‌وده‌ول‌ه‌ت‌یه‌کان‌ و ح‌ک‌ومه‌ته‌کان‌ ده‌بی‌ ب‌ۆ‌ پار‌است‌نی‌ م‌اف‌ه‌کان‌ی‌ ک‌ور‌ان‌ پ‌ا‌ل‌پ‌شت‌ی‌ له‌ ده‌ز‌گ‌ای‌ ک‌ۆمه‌ل‌ای‌ه‌تی‌ ب‌که‌ن‌ و گ‌وژ‌مه‌ی‌ ب‌ۆ‌ ت‌ه‌رخ‌ان‌ ب‌که‌ن‌ ب‌ۆ‌ ئە‌وه‌ی‌ له‌ ر‌ه‌وت‌ی‌ سو‌ور‌انه‌وه‌ی‌ ن‌ازادانه‌ی‌ زانیاریدا‌ تا‌که‌کان‌ ب‌توانن‌ به‌ زانست‌ و زانیارییه‌وه‌ سه‌بار‌ه‌ت‌ به‌م‌ باب‌ه‌ته‌ م‌ام‌ه‌له‌ ب‌که‌ن‌ یان‌ به‌راورد‌ی‌ ب‌که‌ن‌ و پ‌لانی‌ ب‌ۆ‌ دا‌بر‌پ‌ژ‌ن‌.

3. ده‌توانین‌ له‌ یاسای‌ س‌زادانی‌ ئ‌ی‌سلامی‌ ئ‌یراندا‌ به‌دوادا‌چ‌وون‌ ب‌ۆ‌ ک‌یش‌ه‌ و زیانه‌کان‌ی‌ په‌یوه‌ست‌ به‌ خ‌ه‌ته‌نه‌ ب‌که‌ین‌، به‌لام‌ پ‌یش‌ ئە‌وه‌ی‌ م‌ژاره‌کان‌ی‌ په‌یوه‌ست‌ به‌ خ‌ه‌ته‌نه‌ ل‌یک‌ ب‌ده‌ینه‌وه‌، پ‌ن‌ویسته‌ خ‌ا‌ل‌یک‌ ب‌خ‌ه‌ینه‌ ر‌وو: له‌ یاسای‌ تا‌وان‌ه‌کان‌دا، م‌اده‌ی‌ یاسایی‌ بوونی‌ تا‌وان‌ه‌کان‌ و س‌زا‌ و به‌ گ‌شت‌ی‌ م‌اده‌کان‌ ۳۶، ۳۷، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۹ یاسای‌ ب‌ن‌ه‌ر‌ه‌تی‌ ئ‌یران‌ و م‌اده‌کان‌ ۲ و ۱۱ یاسای‌ س‌زادانی‌ ئ‌ی‌سلامی‌ دا‌وا‌ له‌ دا‌د‌گا‌کان‌ ده‌کا‌ که‌ یاسا‌ وه‌ک‌ ب‌ن‌ه‌مایه‌ک‌ ب‌ۆ‌ به‌دوادا‌چ‌وون‌ و ده‌ر‌کرد‌نی‌ ح‌وک‌م‌ به‌ کار‌ به‌ی‌ن‌ن‌. ب‌ۆ‌یه‌ پ‌ۆ‌لیس‌ و ده‌سه‌ل‌اتی‌ داد‌وه‌ری‌ ناتوانن‌ [وه‌ک‌ آ‌یین‌ داد‌رسی‌ مدنی‌ (یاسای‌ ر‌ی‌کاری‌ داد‌رسی‌ مه‌ده‌نی‌] به‌ پ‌تی‌ ع‌ورف‌ ئە‌نج‌ام‌دان‌ یان‌ ئە‌نج‌ام‌نه‌دانی‌ کار‌یک‌ به‌ تا‌وان‌ ب‌زانن‌ و به‌ پ‌تی‌ دا‌ب‌ونه‌ر‌یت‌ و ع‌ورف‌ س‌زا‌ ب‌سه‌پ‌ینن‌ (گ‌ول‌د‌وو‌زیان‌، 1395). به‌ واتایه‌کی‌ د‌یک‌ه‌ ئە‌گ‌ه‌ر‌ ئە‌وه‌ ک‌یش‌انه‌ی‌ که‌ له‌ پ‌ر‌ۆسه‌ی‌ خ‌ه‌ته‌نه‌دا‌ ه‌یه‌ و یان‌ زیان‌ و خ‌ه‌سه‌ر‌ه‌ته‌ ک‌ورت‌خ‌ایه‌ن‌ و در‌ی‌ژ‌خ‌ایه‌نه‌کان‌ به‌ تا‌وان‌ نه‌زان‌ری‌، یاسادانه‌ر‌ ناتوانن‌ به‌دوادا‌چ‌وونی‌ ب‌ۆ‌ ب‌کا‌ و ب‌ۆ‌ی‌ ن‌یه‌ ب‌ر‌یار‌ له‌سه‌ر‌ ئە‌وه‌ پ‌رس‌ه‌ ب‌دا، به‌لام‌ ناب‌ی‌ ئە‌وه‌ له‌ ب‌یر‌ ب‌ک‌ری‌ که‌ م‌اف‌ه‌کان‌ی‌ م‌ر‌ۆف‌ ب‌ۆ‌ ج‌یه‌ه‌ج‌ی‌ بوون‌ و کار‌ی‌گ‌ه‌ری‌ ده‌بی‌ ش‌یا‌وی‌ س‌کا‌ل‌ا‌ تۆمار‌کردن‌ بن‌؛ واته‌ ئە‌گ‌ه‌ر‌ ح‌ک‌ومه‌ت‌ یان‌ ر‌ی‌ک‌خ‌را‌وه‌ په‌یوه‌ند‌یداره‌کان‌ ئە‌ر‌که‌کان‌یان‌ ج‌یه‌ه‌ج‌ی‌ نه‌کرد‌ خ‌ا‌وه‌ن‌ م‌اف‌ه‌کان‌ ب‌توانن‌ ب‌چه‌ن‌ ل‌ای‌ ده‌سه‌ل‌اتی‌ داد‌وه‌ری‌ و س‌کا‌ل‌ا‌ تۆمار‌ ب‌که‌ن‌ و دا‌وا‌ی‌ ق‌ه‌ره‌بوو‌ ب‌که‌نه‌وه‌ (که‌وه‌ب‌ی‌ سه‌قی‌، 1395). توانای‌ دا‌وا‌کرد‌نی‌ م‌افی‌ک‌ له‌به‌ر‌ ئە‌وه‌ گر‌ین‌گ‌ه‌ که‌ ئە‌م‌ ت‌وانایه‌ کار‌ی‌گ‌ه‌ری‌ له‌ سه‌ر‌ ت‌ی‌روان‌ینی‌ ح‌ک‌ومه‌ته‌کان‌ سه‌بار‌ه‌ت‌ به‌ به‌ر‌پ‌رس‌یار‌ی‌ت‌یه‌کان‌یان‌ به‌رامبه‌ر‌ به‌ خ‌ه‌ل‌ک‌ داد‌ه‌نی‌ و ئە‌گ‌ه‌ری‌ پ‌ابه‌ند‌بوونیان‌ به‌ ئە‌ر‌که‌کان‌یان‌ زیات‌ر‌ ده‌کات‌. به‌ دل‌ن‌یاییه‌وه‌ ح‌ه‌قب‌وونی‌ م‌افی‌ک‌ که‌ ناتوان‌ری‌ س‌کا‌ل‌ا‌ له‌ د‌ۆ‌ی‌ تۆمار‌ ب‌ک‌ری‌ و ده‌ول‌ه‌ت‌ ه‌ی‌چ‌ ق‌ه‌ره‌بوویه‌کی‌ ب‌ۆ‌ دا‌بین‌ نه‌کرد‌وه‌، گ‌ومانی‌ له‌ سه‌ره‌ (ه‌ه‌مان‌ سه‌ر‌چ‌ا‌وه‌). سه‌بار‌ه‌ت‌ به‌ ئە‌ندام‌یتی‌ ئ‌یران‌ له‌ په‌یمان‌نامه‌ی‌ م‌افی‌ ناب‌ووری‌، ک‌ۆمه‌ل‌ایه‌تی‌ و ف‌ه‌ره‌ه‌نگ‌ی‌ که‌ له‌ سا‌لی‌ ۱۹۷۶‌ ی‌ زاینی‌ بوو، ئ‌یران‌ ده‌بی‌ م‌اف‌ه‌ با‌س‌ک‌را‌وه‌کان‌ نا‌و‌ ئە‌م‌ په‌یمان‌نامه‌ به‌ به‌کار‌ه‌ینانی‌ ه‌ه‌موو‌ توانا‌ و به‌ ب‌ی‌ ه‌ی‌چ‌ ج‌یا‌کار‌ییه‌ک‌ ب‌ۆ‌ ئە‌ندامانی‌

کۆمه لگاکی دابین بکات.

4. به لّام ئه وهی تا ئیستا به دی نه هاتووه، ئه وه دلیاییه که سووده کانی خه ته نه له زیانه کانی پتره یان به پیچه وانه زیان و خه ساره ته کانی زیاتره. هه ره له بهر ئه مه هۆکاره، ناوه نده پزیشکیه نیوده وه له تیه کان، سه ره پرای هه لویستی پته و یان له دژی خه ته نه کردنی ژنان، هه یچ ئاراسته یه کی دیار یکره یان بۆ خه ته نه کردنی پیاوان نه بووه و ته نیا پینان وایه پیش ئه نجامدانی خه ته نه، پتو یسته ئه وه که سه یان ئه وه بهر پرسانه ی که باسیان ده کړی ئاگاداری لیکه وه ته کانی بن و ئینجا بریار له سه ره جیه جی کردنی بدن. ره نگه هه ره ئه مه بوونی سیاسه تی بیلایه نگر یه له دژی کار یکی دیرین و کۆن و نامازه به لایه نه ئه رینی و نه رینیه کانی خه ته نه وای کردی که خه ته نه بهرده وام بی، هه ره چه نده ناتوانین پشکی هه ندیک دا کۆکی پزیشکی له م باره وه پشتگۆی بخه یین. ناتینا کامیل وه رگری کتیبی ژنانی سمیلی و پیاوانی بن دین (ژنان سیبیلو و مردان بی ریش) و پرای نامازه به م خاله ده لی:

پاساو و دا کۆکیه پزیشکیه کان وه ک خالیکی وه ره خانی گرینگ رۆل یکی گه ره ی له بهرده وامی خه ته نه دا هه بووه. پاسا و گه لی وه کوو خه ته نه ئه گه ری تووشبوون به هه وکردنی که م ده کاته وه یان ته نانه ت ته ندروستی سیکسی ژن و پیاو باشر ده کا، ئه م پاسا وانه له بهرده وامی خه ته نه زۆر کار یگه ر بوون.

5. سه بارت به وهی که دهوتری بهر پینست ئه ندامتیکی زیاده یه که لابر دنی هاو کاری ته ندروستی مروف ده کا، دکتۆر ئه کبه ره مه ی و پرای نامازه به وهی که ئه م باسه مشتمر بز وینه، ده لی:

"سه بارت به وهی که ئه مه پینستیکی زیاده یه، ئه وه قسه یه. کی وتی؟ کام زانستی پزیشکی یان کام کتیبی پر پابه خ ده لی ئه مه پینستیکی زیاده یه؟ زانستی پزیشکی به هه یچ شیوه یه ک ناتوانی شتی وا بلی و هه تا ئیستا نه یگوتووه و ته نانه ت له مه ره حاله تی ئا پانیدیست که ئیمه پیمان وایه زیاده یه، هه ندی کار دای هه یه. ناتوانین بلین زیاده یه. به لّام ته نانه ت له سۆنگه ی گورانی شه وه ئه گه ر گریمانه ی ئه وه بکه یین که له داها توودا تیۆریه ک هه یین که بلی ئه مه زیاده یه و له ره وتی گوراندا نامینی، من ئه مه قبوول ده کم، به لّام ئه مه ئه وه ناگه یینی که مندالان بخه وینین بۆ نمونه له رابردوودا، به بی ئه وهی سپریان بکه یین یان رینماییه ته ندروستییه کان پیاوین ئه وه جو ره ئازارانه به سه ر یاندا سه پینین. دوو له سه ره سی پیاوانی جیهان خه ته نه نه کراون و دان به خه ته نه دا ناین و هه یچ گرینگ ی و خالیکی ئه رینی له خه ته نه دا شک نابه ن. نا کړی ئاوا مامه له له گه ل بابه ته کاندای بکه یین. ده بی قبوولی بکه یین که

ئهمه پرسیکی مشتومر بزوپنه و ناتوانین به زهر و زهخت خالی ئه رینی بو بدوزینهوه." 6. بهر له لیکدانهوهی ئه وه لویسته فهرمیانهی که له دژی خهتهنه، گرینگه خالییک بخهینه روو و ئه ویش ئه وه به که بهو پییهی خهتهنه له سههر به شیکی جهسته روو دهدا که له ههندیک کومه لگادا به بقه و تابو داده نری، لیکولینهوهی کهم لهم بوارهدا کراوه. جگه له وهش لیکولینهوه ئه نجامدراوه کانیش گشتگیر نین، چونکه توژیینهوه مان ههیه که له روانگه نوپوه خهتهنه یان تاوتوی کردوه که که متر گرینگیان پین دراوه وه کوو قسه کردن له سههر کاریگه ریی خهتهنه له سههر پرۆسهی شیردانی دایکان به کورپه کان. بویه ههتا ئیستا ریکخراوی ته ندروستیی جیهانی (WHO) بوچوونی یه کلاکه رهوهی خوی سهبارت به وهی که نایا ئه مه له روانگهی پزشکییه وه زیانی ههیه یان نا، رانه گه یاندوو، به لام به شیک له ریکخراوه حکومییه کان بوچوونه کانیاں بلاو کردووته وه. بو نمونه کولیزی پزشکیانی شاهانهی ئوسترالیا¹ رایگه یاندوو که ههچ نیشانهیه کی پزشکی بو خهتهنه ی پیاوان بوونی نییه. ئه نجومه نی مندالانی کانادایی² ئه م کارهی به هه لوه شاهوه و شیواندنی ئه ندامی زاوژی زانیوه. ئه نجومه نی پزشکیی به ریتانیا³ جهختی کردووته وه که تهنها ره زامه ندیی دایک و باوک بو ئه نجامدانی ئه م نه شته رگه ریه بو مندالان بهس نییه. بهشی ئورولۆژی له ئه نجومه نی پزشکیی مندالانی ئه مریکا (AAP) پیشنیار بو نه شته رگه ریی سیکی له ماوهی شهش مانگی یه که می ژیا نی مروف ناکا، ئه وه مه و دایه کی زه مه نییه که پرۆسه ی په یوه ندیی مروفی تیدا دروست ده بیت. ههروه ها ئه نجومه نی پزشکیانی نه شته رگه ریی مندالانی ئوسترالیا⁴ پیشنیاریان کردوو که ئه گه ر بپار له سههر ئه نجامدانی خهتهنه بی باشته لانیکه م ههتا ته مه نی شهش مانگانی منداله که دوا بخری، ئه وه کاته ی که ده توانن سوود له بیهوش کردن گشتی وه ر بگرن. به لام به گشتی ده رکردنی بپاریکی جیهانی سه بارهت به خهتهنه، ئه سته مه. ده بی ئه وه بزاینن که ته ندروستی یان له شساعی بابه تی هاو به شی نیوان فرههنگ و چه مکه کهم تا کورتیک جیاوازه کانه. له راستیدا هه ر کومه لگایه ک وه ک به شیک له فرههنگی خوی چه مکیکی تاییهت سه بارهت به ته ندروستی ده خاته روو و پیناسه که ی له ژیر کاریگه ریی ئاستی هوشیاری و تیروانینی کومه لگاکان له بارودوخی جیاوازی ئابووری و کومه لایه تی و فرههنگی و

1. Royal Australasian College of Physicians

2. Canadian Pediatric Society

3. British Medical Association (BMA)

4. The Australasian Association of Paediatric Surgeons

جوگرافیا ییډایه (اصلاڼی، 1397). تهنډروستی یه کینک لهو به هایانه یه که نه تنها ریژه یی نیه، به لکوو گشتی و جیهانییه. بو هم موو خه لکی جیهان تهنډروستی و له شساغی به به ها له قه لم دهری، به لام رهنګه ریڼاګانی به ده سته پنیانی له کومه لگا جوړاو جوړه کان جیاواز بیت. له هه مان کاتدا ده توانین بلین که تهنډروستی پرؤسه یه کی چالاک و ریژه ییه؛ "چالاک" ه واته له گهل تیپه پنی زه من چه مکه که ی ده گوړی و "ریژه یی" ه واته به پیی کهس و ژینگه ی ژبان و جوړی چالاک و کاره کانبان رهنګه جیاواز بیت (اصلاڼی، 1397؛ نال که جیاف، 1392). هم بابته گریڼګه کاتیک فام ده کری که بزمان دهر بکه ووی که ولاتی گه شه نه سه ندوو ناتوانن فاکته رگله وی له کوو دستراګه یشتن به تهنډروستی و چاره سهری پیداویستییه دابین نه کراوه کانی بنه مال ه مسوګه ر بکه، ریژه ی مه رگی دایک و مندال زوره، و له ژیر کاریګه ریی زوری HIV دان و ده ستیان به خویندن راناګات. بوونی هم جوړه گرفتانه له ناو نهو حه شیمه تانه ی که ریژه که یان به خیرایی روو له زیادبوون ده کا، زه ختیکی زیاتر ده خاته سهر سه رچاوه داراییه سنوورداره کانی ولات، به جوړیک که ته نانه ت پاراستنی سهرانه ی سه رفکراو بو تهنډروستی و په روه رده چالنجیکی گه وره یه. (نیسلا می و ناجلی لاهیجی، 394). که واته ده توانین به گویره ی تیچووی چاره سه رکردن و گیر و گرفته کانی هه ندیک ناوچه به نه انجامدانی گه لاله ی تیچوو - سوود بو هه ندی لهو کارو بارانه ی که به هو ی دستراګه یشتن به پیداویستییه کان و ناستی به رزی تهنډروستی له زوری که له ناوچه کانی جیهان قه ده غه کراون یان پیشنیار نه کراون، هم کارو بارانه به م دفره پیشنه که وتوانه پیشنیاری بده ین. یه کینک له م کارانه خه ته نه یه، چونکه نیمه له باسی "دهر مانه گریڼګه کان" دا روو به رووی ناراسته یه کی هاوشیوه ده بینه وه، دهر مانه گریڼګه کان نهو دهر مانانه که پیداویستییه سه ره تایی تهنډروستییه حه شیمه تیک دابین ده که ن. ریچک خراوی تهنډروستییه جیهانی له سالی 1997 هوه لیستیکی له دهر مانه پیویسته کانی ناماده کردووه که شازده هه مین پیوستی هی سالی 2010 بووه و 362 دهر مان له خو ده گریت. به گویره ی هم ریچک خراوه، نهو لیسته ناماژه پیکراوه ته نها ناوی که مترین ریژه ی نهو دهر مانانه ی تیډایه که له ناستی بنه رتیدا بو تهنډروستییه مروف پیویستن. دیاری کردنی گریڼګوونی دهر مان به پیی به ناوچه ی مه به ست و ناستی تهنډروستییه گشتی خه لکی نهو ناوچه یه. که واته بوونی هم لیسته ریگری له وه ناکا که له ولاتی که م پیشکه وتوو و هه ژار دهر مانیک کی جیا له م پیروسته به دهر مانیک کی گریڼګ بناسرین (اصلاڼی، 1397)، له بهر هم هوکاره ش ده توانین چاوه پروانی هه ندیک نه شته رگه ری

وه کوو خه ته نه بکه یین که به گویره ی ناوچه ی مه به ست و ناستی تهن دروستی خه لکه که، بتوانی له هه ندی له ناوچه کاندای که ناستی تهن دروستیان که متره، به کار بهینریت. له لایه کی دیکه وه نه وه ی جیگای سه رنجه نه وه یه که یه کیک له توژی نه وه باوه پیکراوه کانی نه م بواره لیکولینه وه ی نه نجومه نی نه خو شیه کانی مندالانی نه مریکا (AAP) یه، که رولیک ی بهر چاوی له برپاره کانی خیزانه نه مریکیه کان سه بارت به خه ته نه هه یه. به لام خالیکی گرینگ سه بارت به هه لویستگری نه م نه نجومه نه، که سووده چاره سه ریه کانی¹ خه ته نه کردنی کوره کوره په کانی له زیانه کانی پی زیاتره، نه وه یه که له شوینیکدا باس له وه کراوه که نه سه ته مه برپار له سه نه مه بدری، چونکه سوود و زیانی کومه لایه تی، فرهه نگی، نایینی و خیزانیش له خوده گری و دروسته که ی نه وه یه که له کاتی برپاردان له سه خه ته نه نه م جوړه سوود و زیانه ناپزیشکیه له بهر چاو بگیریت. نه م بابه ته گرینگه له شوینیک ی تردا دوو باره ده بیته وه، به لام نیستا پرسپاره که نه وه یه: به بی گویدانه روانگه ی نه م نه نجومه نه سه بارت به زیادبوونی سوود یان زیانه کانی خه ته نه ی کوره کوره په کان، نایا بیر و باوه ری فرهه نگی و کولتووری، نایینی، کومه لایه تی و هتد ده بی کاریگری له سه برپاره کانی پزیشک دابنیت؟ نه گهر وایه لیکدانه وه ی دوسیه یه کی یاسایی له سالی 1974 جی سه رنجه که به پی نه وه دایکیکی نه یجیریای به وه سزا دراوه که هیرشی کردووه ته سه هر دوو کوره ته مه ن نو سال و چوارده ساله که ی خو ی. له م دوسیه دا نه م دایکه به تیغی پششاشی به گویره ی نه ریتیکی هوزی یورویا² که خو ی سه ر به و هوزیه، روومه تی منداله کانی بریندار کردووه. دادگا پی و ابوو که نه گهر نه و مندالانه سه ریان بجولاندبایه له وانه بوو رووداوی جیدی لی بکه و تابه ته وه (داربی، نه سوو بودا، 2007).

له راستیدا که ریژه به کی زوری نه شته رگه ریه کانی خه ته نه هه ن که نه گهر یکی که می له ده ستدانی نه ندای زاوژیان هه یه، به لام له راستیدا چ له ماوه ی نه شته رگه ریه ی خه ته نه و چ به هوی هه وکردنی دواتروه نه گهری له ده ستدانی نه ندای زاوژی پی او هه یه. به م ناراسته ی دادگای به ریتانیا نایا دیسان ده بی ناوه نده پزیشکیه کان له را و بوچونه بلا وکراوه کانیا نندا له سه ر گرینگی دابونه ریت و فرهه نگی و هتد سوور بن و به فاکته ریکی کاریگر ناوی به ن؟! نایا نه م بابه ته گرینگه خه ته نه ی کچانیش ده گریته وه که نه ریتیکی باوی هه ندیک ناوچه یه و له سه ر بنه مای دابونه ریتی فرهه نگی و کولتووری

خه لکه؟! هه ر بویه دکتور نارفاييز¹، ماموستای زانکووی نوتردام²، پیی وایه که نه نجامه کانی کومه لهی نه خوشی مندالانی نه مریکا لاگیریی فهره نگی و کولتوری هه به و له گه ل دوزینه وهی پزیشکانی نه شته رگه ری شوینه کانی دیکه ی وه کوو نه وروپا و کانادا و نوسترالیا به ک یه ک ناگر پته وه (Psychology, 2015). خالیکی سه رنچراکیشی دیکه که ده توانی یه کیک له هۆکاره کانی خه مساردی له ناست خه ته نه ی کوران بی نه وه یه که جهسته ی مرؤف له نه ندامی جیاواز پیک هاتوو که کار و کاردانه وه کانیا ن کاریگه ری له سه ر یه کتر داده نیست. راسته خه ته نه کاریگه ری له سه ر کاردای نه ندامه کانی تری جهسته ی مرؤف داده نی، به لام لیکدانه وهی هه مه لایه نه و ته و او سه به اهرت به خه ته نه پیویستی به لیکولینه وهی زیاتره، چونکه هه ندیک جار هه ندی له لایه نه کاریگه ره کانی خه ته نه تاوتوی و بلا و ده کرپته وه که پیشت دانیان پیدا نه نراوه، وه کوو زیانه ده روونیسه کانی خه ته نه و کاریگه ری به که ی له سه ر خواردنی شیر ی دایک و ... له نه نجامدا بریار دانیکی یه کلاکه ره وه سه به اهرت به زیاد بوونی لیکه و ته نه ری یان نه ری نیسه کان له سه ر یه کتر قورس و نه سته م ده بیست. به لام نه مه کۆتایی بابه ته که نیسه و هه ندیک جار ریخراوه نیوده و له تییه کان به پیی هه لکه و ته ی جوگرافی و ناستی ته ندروستیی ناوچه و ده شه ره کان و داها ت و تیچوو هه کان و هتد، بریار ده دن سیاسه تیک بگر نه به ر که له ناوچه کانی دیکه دا باو نیسه، وه کوو سوودوه رگرتن له خه ته نه بو به ره نگار بوونه وهی په تای نایدز له ولاتانی گه شه نه سه ندوو که ریخراوی ته ندروستیی جیهانی گرینگی پی داوه.

ریکاره بنه ماییه کان بو گورینی بارودوخ

راسته که پرس ی خه ته نه و شیواندنی کۆ نه ندامی زاوژیی کوران له به لگه نامه و یاسا نیوده و له تییه کان راسته و خو باس نه کراوه، به لام هه میسه له سه ر به ره نگار بوونه وهی هه ر چه شنه توندوتیژییه ک به رامبه ر به مندالان که ته ندروستیی جهسته یی و ده روونیان بخته مه تر سییه وه، جه ختی له سه ر کراوه ته وه. په یمان نامه ی جیهانیی مافه کانی مندال، وه ک به رزترین به لگه نامه ی یاسایی له پشتیوانی له مندالان له ماده ی 19، ولاتانی نه ندامی پابه ند کردوو که بو پاراستی مندالان له هه مبه ر جو ره کانی توندوتیژیی جهسته یی و ده روونی هه موو ریوشو پینکی یاسایی، کارگیر ی، کۆمه لایه تی و په ره رده یی بگر نه به ر. هه ره وه له بر گه ی یه که می ماده ی 14 ی نه مه په یمان نامه نیوده و له تییه دا داوا له

حکومه ته کان کراوه "رېژ له مافی نازادیی نه ندیشه، باوهر و نایینی مندالان بگرن." له مادهی 16 ی ئەم په یماننامه دا جهخت له وه کراوه ته وه که "نای بی به بی نینز دهست له کاروباری تایه تیی مندال بدریت". له بهشی دووهمی ئەم توژینه وه دا سه باره ت به خه ساره ته نه گهرییه کان و زیانه لاوه کییه کان و لیکه وته کانی خه ته نه بو سهر ته ندروستیی جهسته و گیانی منداله که قسه کرا و بوچوونی جیاوازی پسپورانیس هه لسه نگیندرا. خالی هاوبهشی هه موو ئەم بوچووانه نه وه بوو که خه ته نه زیانی لاوه کی و خه ساره تی لی ده که و پته وه و نموونه ی توندوتیژی به رامبه به مندالانه. نه گهر ئەم خاله له بهرچاو بگری، ئەوا به پنی مادهی 19 ی په یماننامه ی جیهانی مافه کانی مندال، ئەوه نه رکی حکومه ته کانه که به هوشیاری و پالپشتیی هه مه لایه نه پشتیوانی له مندالان بکن.

2 خالیکی دیکه پرسسی سه پاندنی نایین و نایینزا به سهر مندالانه نه ویش له ته مه نیکدا که دهسه لاتی بریاردان و هه لبراردنیان نییه. دایک و باوکه نایین په روه ره کان به خه ته نه منداله کانیان ده خه نه سهر رچکه یه ک که هه لبراردی خو یان نییه و نه مهش پیچه وانهی به فه رمی ناسینی مافی نازادی و هه لبراردنی نایین بو مندالانه که له مادهی 14 دا ناماژه ی پی کراوه. خالیکی گرینگی دیکه دهستکاری کردن تایه تی ترین بهشی جهسته ی منداله. به شه سینکسییه کانی جهسته ی مندال هی منداله کهن و مندال به بی هه لبراردن و ئیراده ی خو ی به پیچه وانهی مادهی 16 ی په یماننامه ی مافه کانی منداله که ولاتانی جیهان به ئینیان داوه پیی پابه ند بن. له یاسای پالپشتیی له مندالان و میر مندالانی ئیرانیسدا ها تووه که ههر چه شنه نازار و هه راسانکردنی مندالان و میر مندالان که بیته هو ی زیانی جهسته یی یان دهروونی ئەم مندال و میر مندالانه، قه دهغه یه. پشت بهستن به په یماننامه نبوده وله تیه کانی وه کوو په یماننامه ی جیهانی مافه کانی مندال و که لکوه رگرتن له ده فرایه تیه کانی ناو یاسا ناو خو ییه کان وه کوو یاسای پاراستنی مندالان و میر مندالان، ده توانی ئاسته نگه نه ریتی و نایینییه کانی به رده م پیشخستنی ئەم کاره لا ببا یان هه مواری بکاته وه. ئەم جهخت کردنه وانه، هاوکاری دهسه لاتداران و یاسادانه ران ده کا بو ئەوه ی هو شیارانه و ئاگادارانه مامه له بکن و له ره هندی فراوانتردا سه رنج بپرژینه سهر راده ی توندوتیژی دژی مندالان و خه ساره ته ه لگریان.

3. وه ک له بهشی یه که می ئەم لیکۆلینه وه دا به تیر و ته سه لی روون کراوه، خه ته نه یه کیک له نه شته رگه رییه هه ره کۆنه کانی جیهانی نه ریتییه که ره گ و ریشه ی ده گه رپته وه بو میسر و له گهل سه ره له دانی نایینه ئیبراهیمیه کاندا دزه ی کردۆته ناو نایین. له بهشی

خه ته نه له نایینی جووله که دا و ترا که شوینکه و تووانی نایینی جووله که خه ته نه به هیماي نایین په روهری که سی جووله که له قه لم ددهن و شوینکه و تووانی نایینی نیسلام سه ره پرای نه وهی که له قورناندا ناماژه به کی راسته و خو به خه ته نه نه کراوه به پشته ستن به گپړانه وه و فهرمووده کان به لاسایي کردنه وه له نایینی جووله که درپژه یان به م نهریته داوه. به لام خالی سه رنجراکپش و گرینگ نه وه به که به شپک له په پره وانی نایینی جووله که خه ته نه به پیویست نازان و زوره ی رپه وانی نایینی نیسلامیخ خه ته نه به نه رکی سه ر شانی که سه که خو ی دوزان نه ک دایک و باوک. جگه له وهش له پارسیه کاندایمه بینو مانه که زوریک له رپه ره کان جه ختیا ن له وه کردنه وه که خه ته نه هه تا کاتی بالقبوون و به گشتی هه تا کوتایی ژبانی که سه که دوا بخریت. پشته ستن به م بابه ته گرینگه و ناگادار کردنه وهی دایک و باوک نایین په روهره کان که خه ته نه ی منداله که یان به پیویست نازان و ده توان مافی هه لپژاردن به منداله که یان بدن بو نه وهی کاتیک که گه یشته گه وره سالی خو ی بریار بدا، نه مه ده توانی و پرای ره چا کردنی بنه ما نایینی کان، بو ریژگرتن له مافه کانی مروف و یاسا نیوده و له تیه کان هه نگاو یکی گرینگ بیت.

4 له بابه تگه لی وه کوو خه ته نه، به و پییه ی که په یوه ندی راسته و خو ی له گه ل ته ندروستی جه سته و گیانی تاکه کان هیه، ده سه لاتداران و یاسادانه ران گرینگترین نه رکیان له سه ره، چونکه ده توان له سه ر ناستی که لین به دامه زرانندی یاسای گشتگیر و ریگرانه، زیانه نه گه رییه کانی کارگه لی وه کوو خه ته نه که م بکه نه وه. هه ر چه شنه گورانکاری و هه موار کردنه وه به ک له یاسا کانی نیراندا به نامانجی که م کردنه وهی نه م زیانانه هه نگاو یک بو پیته وه یه. بو نمونه نه وهی که خه ته نه ی خراب شیوی به دوا د اچوون و داخوایی ماف و سزای یاساییه ده توانی گریکه ره وه بیت. به دلناییه وه له ناقاری گوپین و چاکسازی له یاساشدا، ده بی روانگه جیاوازه کان به لایه نگر و دژبه ری خه ته نه وه ره چاو بکری و به کو کردنه وه یان یاسا گه لیک ده ربکری که مه به سستی سه ره کیان مسوگه ر کردنی ته ندروستی خه لکه. هه لبت ده بی نه وهش بزاین که یاسا به ته نیا ناتوانی کاریگر بی، به لام به هو ی سروشتی روشنبیر کردنه وه ده توانی له درپژخایه ندا کاریگریی باشی هه بی و کو مه لگا بخاته سه ر ریچکه یه کی مروف د و ستانه تره وه.

هەندێ بەرنامەى میکانیزمانە بۆ بەرەنگاربوونەوه و کەم کردنەوهى زیانەکانى خەتەنە

1. لە سەر ئاستى نێودەولەتى چالاکیى زۆر بۆ خەتەنەى ژنان ئەنجام دراوه، لە دیاریکردنى رۆژى جیهانى بەرەنگاربوونەوهى خەتەنەى ژنانەوه بگره هەتا پەنجۆرى کەمپەین دانانەکان کە لە دژی ئەم داپەرە ئەنجام دراوه و بە خۆشحالییەوه لە سەرئاسەرى جیهاندا رێژەى خەتەنەى ئافەرەتان ڕووى لە دابەزین کردووه. ئەزمونی سەرکەوتوو بەرەنگاربوونەوهى خەتەنەکردنى ژنان دەتوانین بۆ کورائیش بە کار بینین و ریکخراوه مەدەنییهکان و داكۆکیکارانى مافەکانى ژنان و چالاکفانانى کۆمەڵایەتى دەتوانن لە پال بەرەنگاربوونەوهى خەتەنەى کچان خەتەنەى کورائیش ڕوون بکەنەوه و لیکى بدەنەوه. ههنگاوى یه‌کەم دەتوانى شەشەمى مانگی شوباتى (فیبریوێرى) هه‌موو سالیک بێ کە بە رۆژى جیهانى بەرەنگاربوونەوهى خەتەنەى ژنان ناوزەد کراوه و چالاکفانانى مەدەنى و مافەکانى ژنان دەتوانن ئەم رۆژه بۆ رۆژى جیهانى بەرەنگاربوونەوهى خەتەنە بگۆرڤ و هاوتەریب لە گەل ئەوهشدا بەرەنگارى هەر جۆره خەتەنەکردنیکى کورڤان و کچان ببەنەوه.

2. وه‌زاره‌تى تەندروستى وه‌ک ده‌زگای فەرمى تەندروستى و دەرمان لە ئێران هاوشیوهى ولاتانى دیکه دەبێ هەتا ئەو کاتهى کە لە لایەن دامەزراره نێودەولەتییه‌کان و بالاترین دەسەلاتى دادوهری ئێران سەبارەت بە قەدەغەکردن یان قەدەغەنەکردنى ئەم کاره هه‌چ هه‌لۆیستیک نه‌گه‌راوه لە پەیره‌وانامه و رێنماییه‌کانى پەيوه‌ست بە خەتەنە روانگه جیاوازه‌کان به‌ لایه‌نگر و نه‌ياره‌وه لە به‌رچاو بگرێت. ئەو شکۆ و مەزنایه‌تییه‌ى کە وه‌زاره‌تى تەندروستى به‌ شیوه‌ى فەرمى به‌ خەتەنەى داوه و ئەو مۆلەتانەى کە دەیدا بە دامەزراندنى ناوه‌ند و کلینیکه‌کانى خەتەنە پيشان دەدا کە هه‌چ بۆلاوکردنه‌وه‌یه‌کى نازادانه‌ى زانیارى له‌ ئارادا نییه‌. پيوسته‌ سیاسه‌تى وه‌زاره‌تخانه‌یى به‌و ئاراسته‌دا برۆا کە خه‌لک ده‌ست‌راگه‌یشتنیکى ته‌واو و گشتگیران بۆ زانیاری پزیشکی دروست و راستگۆیانه هه‌بێ و له‌ سەر بنه‌مای ئەم زانیاریه‌ گشتگیره‌ بریارێک له‌ باره‌ى خەتەنەکردنى منداله‌کانیان بدن. هه‌روه‌ها کۆمیسۆنى تەندروستى و پزیشکی مه‌جلیسى شوڤرای ئیسلامی ئێران ده‌توانى له‌ وه‌زاره‌تى تەندروستى به‌دواداچوون بۆ ئەم داواکاریه‌ بکات.

3. ریکخراوى چاکژيانه‌وه (بیهزىستى) وه‌ک سەر په‌رشتیاری سەرکەى داكۆکی له‌ مافه‌کانى مندالان له‌ ئێران ده‌بێ به‌ ره‌چاگرتنى ستاندارده‌ تەندروستیه‌ جیهانىیه‌کان کە هه‌لگرى تەندروستى دەررونى و جه‌سته‌ییه، جگه‌ له‌ پيشکەشکردنى خزمه‌تگوزاریى راویژکاری و تەندروستى بۆ دایک و باوک، پيوسته‌ له‌ رینگه‌ى به‌رگرى له‌ مافه‌کانى

مندالان بچیتته ناو بابه ته که وه و به پینی بۆچوونی پسیپۆران و شاره زایان ریکاریک بۆ که مکردنه وهی زیان و لیکه وته کانی خه ته نه بخته رپوو. ئه رکه کانی ئه م دامه زراوه بریتیه له: بلا و کردنه وهی زانیاریی نوئی و گشتگیر سه باره ت به خه ته نه و مافه کانی مندالان و هه ولدان بۆ روون کردنه وهی گشتی.

4. ئه نجومه نه زانستی و ئاکادیمییه کان ده بی گرینگی به م بابه ته بدهن و له دیوی جیاوازه وه شرفه و تاوتویی بکه ن، به و پیه ی که ئه نجامه توژیژینه وه ییه کانیان له به لگه زانستی و توژیژینه وه ییه کانه وه وه رگیراوه، یاسادانه ران و ده سه لآتداران ده توانن وه ک په یرو نامه ی کارگری بیقۆزنه وه. به رپوه بردنی سیمینار و کۆنفرانسی زانستی و کۆکردنه وهی وتار و لیکۆلینه وه و تیز له سه ر بابه تی خه ته نه له روانگه ی پزیشکی و ده رووناسی و کۆمه لایه تی و یاساییه وه له و داپه ر و ریکارانن که ده توانی بگریته به ر و کۆمه لگا بۆ روو به روو بوونه وهی زانستیانه بۆ بابه تی خه ته نه به دوور له هه ر چه شنه ده مارگرییه ک ناماده بکات.

5. راپه رپنه رانی کۆمه لایه تی و چالا کفانانی مافه کانی مندالان ده بی بایه خیکی تایه ت به رۆلی کاریگه رانه ی خویان له ئاگادار کردنه وه و رۆشنیبر کردنی کۆمه لگه ی گشتی بدهن و به زانیی ئه وهی که هه ندیک جار یاساکان سه ره پای رپگر بوونیان، له دوا ی کۆمه لگان، پپو یسته بیته پیشه وه و به ده رهینانی ئه م بابه ته له کون و قوژینه کان، بوار بۆ گفتوگۆ له سه ر ئه م بابه ته خو ش بکه ن. خه ته نه له و کۆمه لگایانه دا به رده وامه که هه م نه ریه تبه کان ده سه لآتی بی به دیلیان هه یه و هه میش نایین بالا ده سه ت، ئه و ده سه لآته ی که نایین و نه ریه ت به خاوه ن به رژه وه ندییه کانی خه ته نیان داوه بووه ته هوی ئه وهی هۆشیاریی گشتی له و باره وه زیاد نه کا و لیکه وته و کاریگه ریه لاهه کییه کانی ئاشکرا نه کرین. له راستیدا له م بواره دا سوورپی نازادانه ی زانیارییه کان بیچمی نه گرتوه و کۆمه لگا روو به رووی شه پۆلیکی فراوان ریکلام سه باره ت به خاله ئه رپنییه کانی خه ته نه بووه ته وه به لآ م له سه ر خاله ئه رپنییه کانی که متر زانیاری ده دریت. له وه ها کۆمه لگایه کدا که ده نگی لایه نگرانی خه ته نه و سوودمه ندانی خه ته نه زۆر له ده نگی نه یارانی خه ته نه به رزتره، گۆرانکاری و هه موار کردنه وهی روانگه زۆر قورس و درپژه. به لآ م به و پیه ی که نه وهی گه نج توانای پیندا چوونه وه و خویندنه وهی نوئی بۆ بابه ته کان و وازهینان له کلیشه نه ریتیه کان هه یه، ده توانین دلخۆش بین که روونکردنه وه و هۆشیار کردنه وه کان به ره همدار ده بیت. به که لکوه رگرتن له م په ستانه ده توانین بۆ رپنوینکردنی کۆمه لگا به ره و ناراسته یه ک

هەول بەدەین کە ئازادی و دەسەلات و هەلبژاردن بە منداڵان دەبەخشی و پرۆسە ی گۆرپانکاری خیراتر بکەین. رۆل و بەشداریی راپەرپنەران و ریکخراوە ناحکومییەکان (NGO) و کۆمەلگە ی مەدەنی زۆر گرینگە. ئەوان دەبێ بۆ بەزاندنی ئەو بڤە و تابۆیانە ی کە راستەوخۆ مافی منداڵان دەکاتە ئامانج، تیبکۆشن. داواکارییەکانیان لە دامەزراوە بەرپرسیارەکان و دەسەلاتداران و یاسادانەران دەتوانێ پەسەندکردنی یاساکی پاراستنی منداڵ و بلاوبوونەوی ئازادانە ی زانیاری لە ناو کۆمەلگای لی بکەوێتەوه.

چەند داپەرینکی پێشنیارانە ی کاریگەر

بەشیک لەو کارانە ی کە کۆمەلگە ی مەدەنی و راپەرپنەران کۆمەلایەتی دەتوانن بۆ کەمکردنەوه و نەهیشتی خەتەنەکردنی کوران بیکەن بەم شیوێ:

1. بەکارهینانی کەرستە ی جۆراوجۆری پەرورده یی و بەکارهینانی بەستانی میدیای گشتی و تۆرە کۆمەلایەتیەکان بۆ راهینانی گشتی و ناگادارکردنەوه ی دایکان و باوکان و بەرپرسیان؛

2. لە رینگە ی خستنه رووی بەلگە و لیکهوتە بینراوهکانی خەتەنە لە کۆر و کۆنفرانسە نیودەولەتیەکانی مافەکانی مرۆفدا، زیانەکانی خەتەنە بخریتە روو و تیشک بخریتە سەری؛

3. بۆ روونکردنەوه ی بابەتی خەتەنە کەلک لە هیزی بەرھەمە درامایەکان و بەرگری و هونەرەندانی سینەما و شانۆ دنە بەدەین بۆ ئەوه ی ئەوانیش بەرھەمی پەپوهست بە خەتەنە ساز بکەن؛

4. تیوہ گلانندی کەسەکان و گروپە دەسترویشتووہ کۆمەلایەتیەکان و قۆستنه وه ی پیگە کۆمەلایەتیەکانیان بۆ پەرورده ی گشتی؛

5. دەستپیکردنی هەلمەتی کۆمەلایەتی بۆ بەرەنگار بوونەوه ی خەسارەتە ئەگەر ییەکانی خەتەنە بۆ سەر منداڵان و نموونەکانی؛

6. داواکردن لە دەولەتەکان بۆ هەموارکردنەوه ی یاساکان یان دەرکردنی یاسای پاراستنی منداڵان؛

7. بەکارهینانی توانای زانکۆکان و مامۆستایان و کۆکردنەوه ی کەس و گروپەکانی ناو کۆمەلگە ی پزیشکی و دەروونناسان بەتایبەت دەروونناسانی بواری تەندروستی خیزان و سیکس تراپەکان و گفتموگۆ و دیمانە ی مەیدانی لەگەل ئەم گروپە بۆ ئەوه ی زانیاری زیاتر بە دەست بهێنری و بۆ ئەوه ی سەرنج و خویندنه وه ی زیاتر لە سەر ئاسەوار و لیکهوتەکانی

خه‌ته‌نه له بواری ژیانی هاوسه‌ریتی و په‌یوه‌ندی سیکسی نه‌نجام بدن و له زمانی نه‌وانه‌وه لیکه‌وته‌کانی خه‌ته‌نه له میدیا و توره کومه‌لایه‌تییه‌کاندا بلا و بکه‌نه‌وه؛

8. دامه‌زاندنی توره کومه‌لایه‌تییه‌کان و تهرخان‌کردنی لاپه‌ری تایبته به خه‌ته‌نه و لیکه‌وته‌کانی؛

9. له کومه‌لگاگه‌لیکی وه‌کوو کومه‌لگای ئیران که به کومه‌لگه‌یه‌کی ئابینی له قه‌لم ده‌دری، له ریگه‌ی په‌یوه‌ندی و تووویژی هاو‌به‌شانه له نیوان پسپو‌رانی زانسته کومه‌لایه‌تییه‌کان له‌گه‌ل‌ه‌وه‌ی عیلمیه‌یه‌ده‌توانین به روانگه‌یه‌کی ره‌خنه‌گرانه‌وه‌ه‌هانین بدن که په‌ه‌نده‌به‌رفراوان و هه‌مه‌چه‌شنه‌کانی خه‌ته‌نه‌بینن. له روانگه‌ی کومه‌لناسیه‌وه‌تیروانینیان بۆ مندال و مندالی بگۆرین به جو‌ریک که له روانگه‌یاندا گۆرانیک سه‌بارته به خه‌ته‌نه‌به‌دی‌بینین، ره‌نگه‌به‌م‌شپوه‌بتوانین چاک‌سازیه‌کی دروست بکه‌ین که ره‌نگدانه‌وه‌کی له فتوا و دیکه‌ی گوتاره‌ئابینییه‌کاندا که بالیان به‌سه‌ر کومه‌لگادا کیشاوه، بینریت.

10. ناشنابوون له‌گه‌ل‌خه‌ته‌نه و په‌ه‌نده‌کانی و ناراسته‌لایه‌نگر و دژ‌به‌ره‌کانی خه‌ته‌نه له ناو‌سیسته‌می په‌روه‌ده‌ی ئیران وه‌کی یه‌ک‌یک له دامه‌زراوه‌گرینگه‌کانی کومه‌لگاگری که به‌رپرسی په‌روه‌ده‌کردنی زه‌ینی تاکه‌کانی کومه‌لگا وه‌کی راپه‌رینه‌رانیکه‌ی کومه‌لایه‌تییه، بۆ نه‌وه‌ی له‌په‌وتی کومه‌لگاگری بیر له‌م‌بابه‌ته‌گرینگه‌بکرته‌وه‌و شیکاری دروست له‌مه‌ر خه‌ته‌نه له داهاتوودا رپوانینیکه‌ی نوێ و ره‌خنه‌گرانه‌بدا به‌م‌که‌سانه‌که‌دنه‌دایک و باوک و داهاتووسازانی دوارۆژ، به‌جو‌ریک که نه‌م‌نیگایه‌بتوانی ره‌خنه‌له‌م‌ناراسته‌ئابینییه‌بالاده‌سته‌بگری و دژی هیزه‌که‌بووه‌ستیتته‌وه؛

11. به‌سه‌کاره‌پنانی توانای خو‌جی‌ی و گروپه‌جه‌ماوه‌رییه‌کان (NGO) و به‌دوادا‌چوون بۆ خه‌ته‌نه‌له‌لایه‌ن دامه‌زراوه‌فه‌رمی و حکومیه‌کانه‌وه‌ده‌توانین لیکه‌وته‌نهریتی و نه‌رپینییه‌کانی خه‌ته‌نه‌لیک‌بده‌ینه‌وه‌و ناراسته‌ی ره‌خنه‌گرانه‌له‌باره‌ی خه‌ته‌نه‌به‌هیزبکه‌ین. به‌و‌پیه‌ی که له‌پروسه‌ی شی‌کردنه‌وه‌دا به‌پیی‌وته‌ی که‌سانی به‌ردیمانان به‌وه‌دا نرا که خه‌ته‌نه‌کردن سازکراو‌یکه‌ی کومه‌لایه‌تییه، هه‌ر له‌به‌ر نه‌م‌هۆکاره‌ش پتویسته‌زه‌ینییه‌تی کومه‌لایه‌تی و توانای راپه‌رینه‌رانی کومه‌لایه‌تی به‌گرینگ‌سه‌یر بکریت.

12. له‌ریگه‌ی راهینانی ماموستایانی باخچه‌ی ساوا‌بان و قوتابخانه‌کان و گواسته‌نه‌وی ئامۆژه‌کان له‌ریگه‌ی نه‌وانه‌وه‌بۆ مندالان ده‌توانین تیگه‌یشتی یاسایی و مافی جه‌سته‌ی مندالان به‌ره‌و‌پیشه‌وه‌به‌ین. هه‌روه‌ها په‌ره‌پیدانی وشیری و رۆشنگه‌ری له‌ناو

ياساناسان و پاريزهران سەبارەت بە زيانەکانی خەتەنە لە روانگەي پزیشکی و تەندروستییەوه بۆ ئەوێ له بواړی هه مواری کردنی یاساكاندا په یوه ندى له گەل یاسادانەراندا ساز بکەن؛

13. بۆ ئەوێ راویژ بە دایک و باوکان بدری و زەرەر و زیانەکانی ئەنجامدانی خەتەنە بخریته روو پئویسته ناوه ندى راویژکاری یان بنکەي زانیاری له نه خوشخانه کان و نۆرینگەکانی تایبەت بە خەتەنە بکریتهوه؛

14. بە بەشداریی دامەزراوه پزیشکی و ئاینی و یاسایی و پەروەردەیی و روشنبیری و هتد پەره بە توێژینهوێ گروپی مهیدانی لهم بوارهدا بدریت.

سه‌بارهت به نووسهر

کامیل نه‌حمده‌دی، خه‌لکناسی کۆمه‌لایه‌تی و توپژه‌ره له دایک بووی شاری نه‌غده له رۆژه‌ه‌لایه‌تی کوردستانه، براوه‌ی خه‌لایه‌تی «ناموس» له زانکۆی یاسای له‌ندن له بنیاتی مافه‌کان (IKWR) و براوه‌ی خه‌لایه‌تی «ناشتی» بنیاتی جیهانی ناشتی (PEACE) به‌شی نه‌ده‌بیات و زانسته مروییه‌کان له زانکۆی جۆرج واشینگټونه. توپژینه‌وه‌کانی کامیل نه‌حمده‌دی سه‌بارهت به گه‌شه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و نیوده‌وله‌تی، ئیتنیک و پرسه‌کانی په‌یوست به ره‌گه‌ز (جینده‌ره) و مندالان بووه.

کامیل نه‌حمده‌دی، باش چوونی بۆ به‌رتانیا خویندنی پاشناوه‌ندی و پیش زانکۆی له‌وه‌ولاته‌دا درپژه پین داوه و سالی ۱۹۹۹ کارناسی چاپ، مافه‌کانی چاپ و نابووری ناقاری له کۆلیجی گواسته‌وه و گه‌یاندنی له‌ندن وهرگر توه. ناوبراو هه‌روهه‌هه‌ سالی ۲۰۰۳ ماسته‌ری له‌رسته‌ی مرؤفناسی کۆمه‌لایه‌تی و قه‌ومنگاری وینه‌یی له زانکۆی کینت له کانتیربیری به‌رتانیا وهرگر توه و پاشان خوله‌ پسرپۆری و تایه‌ته‌کانی له‌سهر رۆژه‌ه‌لایه‌تی ناوه‌راست و شیوازی لیکۆلینه‌وه درپژه پینداوه و نه‌م خولانه‌ی له زانکۆی نابووری و زانکۆی بیرک به‌کی له‌ندن تپه‌پاندوه.

وتار و توپژینه‌وه‌کانی پیشووی ناوبراو به زمانه‌کانی ئینگلیزی، تورکیی نه‌سته‌نبۆلی، فارسی و کوردی له ژیر نه‌م ناوانه چاپ کراوه:

- سازگاری و خۆپارگری له ناو می‌رمن‌دالانی مه‌هاباد "به‌کاره‌ینانی راگه‌یاندنه‌کان، جیاوازی

ره‌گه‌زی و خۆپارگری - ئیتنۆگرافی وینه‌یی له کوردستانی ئیران" له سالی ۲۰۰۶ له مه‌هاباد کراکه له

۲۰۱۹ له لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی میهری له له‌ندن و له سالی ۲۰۲۱ له دانیمارک له لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی ناوای

بووف به ههر سئ زمانی فارسی، کوردی و ئینگلیزی چاپ کراوه.

- روانینتیکی دیکه بۆ رۆژه‌ه‌لات و باشووری رۆژه‌ه‌لایه‌تی تورکیا "روانینتیکی خه‌لکناسانه بۆ

دابونه‌رتی مزۆیۆتامیا؛" (Etkim press (Istanbul, Turkey 2009) له لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی اتکیم به

سئ زمانی تورکی و ئینگلیزی ئیستانبول له چاپ کراوه.

- به ناوی نهریت "توپژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به خه‌ته‌نه‌ی ژنان له ئیران" که له لایه‌ن

Uncut Voices Press-Frankfurt و چاپه‌مه‌نیی شیرازه له سالی ۲۰۱۶ و له دانیمارک له

لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی ناوای بووف فایله نه‌لکترۆنییه‌کانی نه‌م کتیبه له‌گه‌ل فایله ده‌نگییه‌که‌ی به فارسی،

کوردی و ئینگلیزی سالی ۲۰۲۱ چاپ کراوه، یه کیکي له دیکه‌ی توپژینه‌وه‌کانی نه‌م توپژه‌ره‌یه.

- زایه‌له‌ی بیده‌نگی (توپژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به هاوسه‌رگیری پیشه‌خته‌ی مندالان له

ئیران) بلأ و بۆته‌وه له Nova Science Publisher, Inc., New York 2017؛ و

چاپه‌مه‌نیی شیرازه و دیسان له سالی ۲۰۲۱ له دانیمارک له لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی ناوای بووف به ههر سئ

زمانی فارسی، کوردی و ئینگلیزی فایله نه‌لکترۆنییه‌کانی نه‌م کتیبه له‌گه‌ل فایله ده‌نگییه‌که‌ی به فارسی،

کوردی و ئینگلیزی چاپ کراوه.

- مالیک له سه‌ر ناو "توپژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به سیغه و هاوسه‌رگیری کاتی له ئیران" که

دهقه فارسییه که‌ی له سالی ۲۰۱۸ لایهن چاپه‌مه‌نی شیرازه بلاو بوته‌وه و چاپه‌مه‌نی میهری له له‌نده‌نیش دهقه نینگلیزییه که‌ی چاپ کراوه و له لایهن چاپه‌مه‌نی ناوای بووف فایلە ئەلکترۆنییه‌کانی ئەم کتیبه له‌گه‌ل فایلە ده‌نگییه‌که‌ی به فارسی، کوردی و نینگلیزی چاپ کراوه یه کیکی له دیکه‌ی توێژینه‌وه‌کانی ئەم توێژه‌ره‌یه.

- **مالیک به درگای ناوه‌لاوه** "توێژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به هاوسەرگیری سپی له ئیران" به نینگلیزی و فارسی که سالی ۲۰۲۰ له چاپه‌مه‌نی میهری له له‌نده‌ن چاپ کراوه؛ هه‌ر وه‌له‌ لایهن چاپه‌مه‌نی ناوای بووف به هه‌ر سێ زمانی فارسی، کوردی و نینگلیزی چاپ کراوه‌ته‌وه. فایلە ئەلکترۆنییه‌کانی ئەم کتیبه له‌گه‌ل فایلە ده‌نگییه‌کان له‌بهر ده‌ستن.

- توێژینه‌وه‌یه‌کی دیکه به ناوی **تالانی مندالی** "توێژینه‌وه‌یه‌ک سه‌بارهت به ناسین، پێگه‌ری و کۆنترۆلی دیارده‌ی زبلگه‌پێی مندالان له تاران" بۆ ئەنجومەنی پشتیوانی له مافه‌کانی مندالان ئەنجام درا که بابته‌ی زبلگه‌پێی مندالانی له تاران تاوتوێ کردووه و له سالی ۲۰۱۹ ڤوونوینی کرا؛

- ده‌قی نینگلیزی، کوردی و فارسی ده‌قی **شاری قه‌ده‌غه‌کراو** "توێژینه‌وه‌یه‌ک سه‌بارهت به ناهاوسانان له ئیران" یه کیکی له دیکه‌ی توێژینه‌وه‌کانی ئەم توێژه‌ره‌یه که هه‌ندێ وتاریشی به زمانه‌کانی فارسی، کوردی و نینگلیزی لێ ده‌رکیشراوه و چاپ کراوه و له‌م ماوه‌ی دواییدا له لایهن چاپه‌مه‌نی میهری له له‌نده‌ن سالی له ۲۰۱۹ چاپ کرا؛ فایلە ئەلکترۆنییه‌کانی ئەم کتیبه له‌گه‌ل فایلە ده‌نگییه‌که‌ی به فارسی، کوردی و نینگلیزی له لایهن چاپه‌مه‌نی ناوای بووف له ۲۰۲۱ دووباره چرپا کراوه‌ته‌وه.

- و له سالی ۲۰۱۸ توێژینه‌وه‌یه‌کی ناوبراو له ژێر ناوی له **سنووره‌وه هه‌تا سنوور** "توێژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به شوناس و ئیتیکایه‌تی له ئیران" که ۵ ئیتیکایه‌که‌ی عه‌ره‌ب، به‌لووچ، کورد، فارس و تورکی تاوتوێ کردووه که هه‌ندێ وتاریشی به زمانه‌کانی فارسی، کوردی و نینگلیزی لێ ده‌رکیشراوه و چاپ کراوه و له‌م ماوه‌ی دواییدا له لایهن چاپه‌مه‌نی میهری له له‌نده‌ن چاپ کرا؛ دیسان له دانیمارک له ۲۰۲۱ له لایهن چاپه‌مه‌نی ناوای بووف به هه‌ر سێ زمانی فارسی، کوردی و نینگلیزی چاپ کراوه‌ته‌وه. فایلە ئەلکترۆنییه‌کانی ئەم کتیبه له‌گه‌ل فایلە ده‌نگییه‌که‌ی هه‌نووکە له‌بهر ده‌سته.

کتیبی **ئاسه‌واری چه‌وسانده‌وه له جیهانی مندالی** "توێژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به جوړ، هۆکار و لیکه‌وته‌کانی کاری مندالان" که له سالی، هاوڕیکه‌وت له‌گه‌ل ڤۆژی جیهانی به‌ره‌نگار بوونه‌وی دژی کاری مندالان له سالی ۲۰۲۲ له لایهن چاپه‌مه‌نی ناوای بووف به شیوه‌ی فایلە ئەلکترۆنیکی و ده‌نگی به فارسی، کوردی و نینگلیزی بلاو بوته‌وه و له‌بهر ده‌سته.

ئهم نووسه‌ره سه‌بارهت به زیناکردن له‌گه‌ل مه‌حارم، و ده‌ستدریژی سیکسی له سه‌رده‌می مندالی توێژینه‌وه‌ی ناماده‌یه که به‌م زوانه له ده‌که‌و پته به‌ر ده‌ست هۆگران و خه‌مخۆرانی بواره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان. هه‌روه‌ها به‌پێزبان له گۆفاره جیاوازه فارسی، کوردی و نینگلیزییه‌کاندا چه‌ندین وتاری بلاو بوته‌وه.

توێژینه‌وه‌کانی له مالپه‌ری خۆیاندا ده‌سته ده‌که‌وێت: www.kameelahmady.com

پیرستی سه‌رچاوه‌کان

سه‌رچاوه‌ی کوردی

کامیل نه‌حمه‌دی و هاوکاران (۲۰۱۵)، به ناوی نهریت "توژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به خه‌ته‌نه‌ی ژنان له ئیران"، تاران: شیرازه.

کامیل نه‌حمه‌دی و هاوکاران (۲۰۱۷)، گومانی ږوو له گوږان "شپواندنی کۆنه‌ندامی زاوژی ژنان / راپۆرتیکی ناوڅوویی سه‌بارهت به خه‌ته‌نه‌ی ژنان له ئیران (۲۰۲۱)، دانیمارک: نافای بووک، فایلی نه‌لیکترونیی نه‌ربایی.

سه‌رچاوه‌ی فارسی

آزاد، حسن (۱۳۵۷)، گوشه‌هایی از تاریخ اجتماعی ایران: پشت پرده‌های حرمسرا ارومیه: انزلی.

آزادی ده عباسیانی، نجمه (۱۳۹۴). رمزگشایی آیین قربانی در اسطوره، عرفان و فرهنگ. فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، ۱۱ (۳۸)، ص ۱۱۴۴.

آسایش، محمد حسن (۱۳۸۸). نگاهی به آیین‌های سوگواری و عقیده در کوچ نهارجان بیرجند. نجوای فرهنگ، پیاپی ۱۱، ص ۸۷۹۶.

آل کجباب، حسین (۱۳۹۲، بهار). مفهوم و جایگاه حق بر سلامت در اسناد بین‌المللی حقوق بشر.

فصلنامه حقوق پزشکی، ۷ (۲۴)، ص ۱۳۹۱۷۰. ابن ماجه، محمد بن یزید (۱۴۱۸ ق)، سنن ابن ماجه. بیروت: دار الجیل.

ابو شعبه حرائی، حسن بن علی (۱۳۶۳). تحف العقول. به تصحیح علی اکبر غفاری، قم: جماعة المدرسين في الحوزة العلمية قم، مؤسسة النشر الإسلامي.

امیرهوشنگ (۱۳۷۹). ختنه نوزادان با پلاستیل، مزایا و عوارض آن: بررسی هفت ساله در زایشگاه شهید اکبر آبادی تهران، مجله علوم پزشکی رازی (دانشگاه علوم پزشکی ایران)، ۷ (۲۱)، ص ۱۶۵۱۷۰.

اسلامی، رضا و آجلی لاهیجی، مهشید (۱۳۹۴). چالش‌های توسعه اجتماعی در نظام بین‌المللی حقوق بشر با تأکید بر حق بر آموزش، حق بر بهداشت و رفع فقر. فصلنامه تحقیقات حقوقی،

۱۹ (۷۴)، ص ۲۱۱۲۴۴.

اسماعیلی، محمد (۱۳۸۴). کاهش بروز عفونت ادراری در پسران ختنه شده. مجله بیماری های کودکان ایران، ۱۵ (۳)، ص ۲۰۳۲۰۸.

اسماعیلی، محمد و احمدنیا، حسن (۱۳۸۴). بررسی تأثیر ختنه در پیشگیری از عفونت ادراری در پسران کمتر از ۶ سال. مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، ۴۸ (۹۰)، ص ۴۱۷۴۲۴.

اصلانی، سیاوش (۱۳۹۷). حق بر سلامت: تأثیر موازین بین‌المللی در حق بر سلامت به عنوان یکی از مصادیق حقوق بشر در حقوق عمومی ایران. تبریز: آیدین.
اکرلاف، جرج و کرانتون، راشل (۱۳۹۵). اقتصاد هویت. ترجمه مهدی فیضی. تهران: نگاه معاصر.

امانی زارین، مهدی نژاد؛ مکاریان، زهرا، و کریمی، مه‌ری (۱۳۹۶). حق سلامت جسمی و روانی کودکان در حقوق کیفری، تهران: سخنوران.

انوری، اوحدالدین محمد (۱۳۹۴). دیوان انوری. تصحیح پرویز بابایی. چاپ دوم، تهران: نگاه.
باقری احمدی، یوسف (۱۳۹۸). آموزش حقوق بشر و حق بر سلامت و بهداشت عمومی. فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۱۶ (۱)، شماره پیاپی ۶۱، ص ۶۳۸۲.

باقری، فاطمه (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل وظایف والدین در دوران کودکی فرزند از منظر قرآن و روایات. پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
باوند سوادکوهی، احمد (۱۳۸۸). جشن تیر ماه سیزده شو در روستاهای سوادکوه. مجله نجوای فرهنگ، ۱۱.

بهاگردی، عبدالله (۱۳۴۲). ختنه سوران در بیرجند: خواندن دلاک و سرناچی به ختنه سوران (با هم میهنان خود آشنا شویم). مجله هنر و مردم، ۱۵، ص ۲۴ و ۲۵.

بیدل دهلوی، عبدالقادر (۱۴۰۰). دیوان اشعار. تصحیح اکبر بهداروند. چاپ هفتم، تهران: نگاه.
بیتس، دانیل (۱۳۸۵). انسان‌شناسی فرهنگی. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی.
پارسا، فرزاد و یوسف پناه، ربیوار (۱۳۹۱). بررسی حکم ختنه در فقه مذاهب اربعه اهل سنت. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دانشگاه کردستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

پراکنند، مهناز (۱۳۹۷). تسلط شرعی پدر ممانع تقویت قوانین ضد ختنه در ایران. مجله حقوق ما، ۷۸، ص ۱۴ و ۱۵.

پرون، روژن و پرون بورلی، میشل (۱۳۹۷). عقده ادیب. ترجمه مریم خاقانی. تهران: ثالث.
ترابی، عاطفه و حسینی کازرونی، سید احمد (۱۳۹۲). بررسی ضرب المثلهای عربی خوزستان. فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، ۵ (۱۷)، ص ۴۹۷۲.

تقی زاده، هانیه (۱۳۹۸). مشکلات ارتباطی شامل چه مواردی می‌شود. دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی تبریز، کد ۱۵۵.

توحیدفام، محمد و حسینیان امیری، مرضیه (۱۳۸۸). تلفیق کنش و ساختار در اندیشه گیدنز،

بورديو و هابرماس و تأثير آن بر جامعه شناسی جدید. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۴ (۳)، ص ۷۹۱۰۷.
توحیدی، ابوحیان (۱۴۱۹ ق). البصائر و الذخائر. محقق و داد قاضی. بیروت: دار صاد. جاحظ، عمرو بن بحر (بی تا).

کتاب الحيوان. بیروت: چاپ افست؛ مصر: عبد السلام محمد هارون.
جاوید تهرانی، بهروز (۱۳۹۷)، اردیبهشت). ختنه چه خوب چه بد، به جای کودکانمان تصمیم نگیریم. مجله حقوق ما، ۷۸، ص ۱۸ و ۱۹.

جعفری، مانده (۱۳۸۹). بررسی عوارض زودرس و دیررس ختنه. پایان نامه دکتری حرفه ای. دانشکده علوم پزشکی دانشگاه آزاد، واحد شاهرود جین کیلی، مری (۱۳۹۶). درآمدی بر مطالعات کودکی. ترجمه علیرضا کرمانی. تهران: ثالث.

حر عاملی، محمد بن حسن (بی تا). وسائل الشیعة. قم: مؤسسة آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث.

حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۱ ق). تبصرة المتعلمين في أحكام الدين.
ترجمه ابوالحسن شعرانی، ج ۱، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.

حیدری، حمیرا (۱۳۷۱). ختنه و عوارض آن در دوران نوزادی و شیر خواری و کودکی. پایان نامه دکتری حرفه ای. دانشگاه شهید بهشتی.

خاکرند، شکراله و کریمی، زینب (۱۳۹۸). مقاله مروری: نقش دلاکها و سلمانی ها در عرصه بهداشت و خدمات درمانی دوره قاجار. مجله تاریخ پزشکی، ۳۹، ص ۷۴۸۷.

خداتهمین، فرج؛ ایرانی فر، الناز؛ جوانبخت، مریم؛ عباسی، محمود و بکایی، مهشید (۱۳۹۰). بررسی پیامدهای اخلاقی، ابعاد حقوقی و راهکارهای ریشه کنی ختنه زنان. اخلاق پزشکی، ۵ (۱۸)، ص ۵۵۷۱.

الخن، مصطفی سعید؛ البغا، مصطفی و الشریجی علی (۱۴۱۷ ق). الفقه المنهجي علی مذهب امام شافعی. دمشق: دار العلوم الانسانية.

خوانین زاده، محمدحسین؛ شریفی، عنایت الله و فاضل نیا، محمد (۱۳۹۴). جایگاه و کارکرد مبانی انسان شناسی در سبک زندگی خانواده از منظر قرآن و روایات. فصلنامه سراج منیر، ۶ (۲۱)، ص ۳۱۵۵.

خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۰ ق). منهاج الصالحين. قم: مدينة العلم.
دانش پژوه، محمد تقی (۱۳۲۵)، آبان و آذر). ختنه. مجله جلوه، ۱۵ و ۱۶، ص ۱۱۹ و ۱۲۰.
دادگران، محمد (۱۳۸۱). مبانی ارتباطات جمعی. تهران: فیروزه.

دارابی، سعد الله (۱۳۹۶). سالخوردگی جمعیت در ایران و هزینه های رو به افزایش بهداشت و درمان. مجله سالمندی ایران، ۱۲ (۲)، ص ۱۵۶۱۶۹.

درگاهی، مهدی (۱۳۹۵). واکاوی محدوده و قلمرو "قاعده سلطنت" نسبت به سلطه انسان بر اعضای بدن. فصلنامه علمی پژوهشی فقه و اصول، ۴۸، شماره پیاپی ۱۰۵، ص ۴۵۶۴.

- دویل، اس ام؛ کاهن. جی. جی.؛ هوسانگ، آن. و کرول. پی. آر. (۱۳۸۹). تأثیر ختنه مردان در انتقال ویروس HIV. ترجمه فرهنگستان علوم پزشکی، دوماهنامه گزیده ای از تازه های پزشکی (جراحی عمومی و تخصصی)، ۱۲ (۴)، ص ۳۶۱۳۵۵.
- دهقان، محمداصداق (۱۳۸۷). بررسی میزان شیوع عوارض ختنه در اطفال زیر دو سال در یزد. پایان نامه دکتری حرفه ای، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید صدوقی یزد.
- ذکایی، محمدسعید (۱۳۸۶). مدیریت بدن و رابطه آن با پذیرش اجتماعی بدن. تهران: آگه.
- رایگان، نیلوفر؛ شعیری، محمدرضا، واصغری مقدم، محمدعلی (۱۳۸۵). آبان. بررسی اثر بخشی درمان شناختی رفتاری مبتنی بر الگوی هشت مرحله ای کش بر تصویر بدنی منفی دختران دانشجو. مجله دانشور رفتار، ۱۹، ص ۱۱۲۲.
- رضایی قلعه، حمید (۱۳۸۵). استحقاق حق خدمات بهداشتی سلامت و آموزش در کشورهای در حال توسعه. نشریه راهبرد، ۴۲، ص ۱۲۲۱۳۳.
- رضی، هاشم (۱۳۵۵). مردم شناسی اجتماعی: مردم شناسی جوامع ابتدائی قاره های امریکا، آفریقا، استرالیا. تهران: آسیا.
- رضی پور، پرینان (۱۳۹۲). تئوری خویشتن احساس محور. نشست گروه جامعه شناسی احساسات. انجمن جامعه شناسی ایران.
- رفیع فر، جلال الدین و کمالو، خدیجه (۱۳۹۳). بررسی آیین حنابندان از دیرباز تا کنون. دو ماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه، ۲ (۴)، ص ۲۷۵۵.
- روح الامین، محمود (۱۳۶۴). انسان شناسی. تهران: زمان.
- رید، انولین (۱۳۶۳). انسان در عصر توحش. ترجمه محمود عنایت. تهران: هاشمی.
- رید، انولین (۱۳۸۸). برادرسالاری. ترجمه افشنگ مقصودی. تهران: گل آذین.
- زرلکی، شهلا (1395). زنان، دستان و جنون ماهانه: پژوهشی اسطوره شناختی و تاریخی درباره ی قاعدگی و نشانگان پیش از آن. تهران: چرخ.
- سانسون (۱۳۴۶). سفرنامه سانسون: وضع کشور شاهنشاهی ایران در زمان شاه سلیمان صفوی. ترجمه تقی تفضلی. تهران: ابن سینا.
- ستوده، سیامک (۲۰۰۳). زن و سکس در تاریخ. جلد ۱، آمریکا: نشر زیرزمینی.
- ستوده، سیامک (۲۰۰۵). تاریخ گفته نشده اسلام. جلد ۱، آمریکا: نشر زیرزمینی.
- سعیدی، محمد حسن (۱۳۹۰). رسم ختان، نشریه نامه انسان شناسی، شماره پیاپی ۱۳، ص ۵۷۷۰.
- سلیمانی، حسین و موسوی، سید ابراهیم (۱۳۹۴). پاییز و زمستان). جنبش اصلاح طلبی یهود و چالشهای آن در دوران مدرن. مجله علمی پژوهشی الهیات تطبیقی، ۶ (۱۴)، ص ۱۳۹۱۴۸.
- سیمبر معصومه؛ شایان منش، مرضیه؛ ناهیدی، فاطمه و اکبرزاده (۱۳۸۶). بررسی آگاهی، نگرش و عملکرد ماماها در پیشگیری از ایدز در بیمارستانهای منتخب شهر اصفهان سال ۱۳۸۵. مجله پژوهنده، ۱۲ (۶)، پی در پی ۶۰، ص ۵۳۵۵۴۰.

- سیمبر، معصومه؛ عبدی، فاطمه؛ ظاهری، فرزانه؛ مختاری، پوران؛ دادخواه تهرانی، تهمینه و شاهی، روناک (۱۳۹۳)، پیامدهای ختنه در زنان، مروری بر مطالعات موجود، مجله حکیم سید اسماعیل جرجانی، ۲ (۱)، ص ۱۱۰.
- سیم فروش، ناصر (۱۳۹۰). فواید ختنه نوزادی: مروری بر گذشته و امروز. مجله طب سنتی اسلام و ایران، ۲ (۲)، ص ۱۲۳۱۳۰.
- شرفقوی، عبد الرحمان (۱۳۹۹) سفر خروج. ترجمه غلامرضا امامی. تهران: امیرکبیر.
- شکورزاده، ابراهیم (۱۳۷۱). رسمی کهن و شش هزار ساله. کتاب پاژ، شماره ۵.
- شهر، ساره (۱۳۹۶). آیینهای زایش در فرهنگ عامه منطقه لارستان. دو ماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه، ۵ (۱۷)، ص ۱۲۰.
- شهید اول، محمد بن مکی (۱۳۸۸). لمعه دمشقیه، ترجمه علی شیروانی و محسن غروی‌ان. چاپ چهل، قم: دارالفکر.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۳۸۸). شرح لمعه دمشقیه، ترجمه عباس زراعت. ج ۶، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری دانش‌پذیر.
- شیخ بهایی، محمد بن حسین (بی تا). کشکول. ترجمه و تحقیق علی غضنفری. تهران: نیلوفرنه.
- صادق زاده میلانی، شاهین (۱۳۹۷). ممنوعیت ختنه به مسلوب الاختیار کردن. تریبون زمانه.
- صانعی، یوسف (۱۳۸۴). مجمع المسائل، ج ۲، چاپ دوم، قم: میثم تمار.
- صفایی، سهیلا و عباسی، محمود (۱۳۹۴). اصل آسیب نرساندن در فقه و حقوق اسلامی و کاربرد آن در فقه زیست پزشکی. فصلنامه اخلاق زیستی، ۵ (۱۷)، ص ۳۳۶۴.
- صفایی، سهیلا؛ عباسی، محمود و محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۹۱). بررسی اصل احترام به خودمختاری در فقه و حقوق اسلامی. فصلنامه اخلاق زیستی، ۲ (۴)، ص ۶۳۹۲.
- صفایی، سهیلا؛ عباسی، محمود و محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۹۳). بررسی اصل احترام به خودمختاری در منابع فقهی، چهارمین همایش ملی اخلاق و آداب زندگی، زنجان.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۸۶). ترجمه تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. جلد ۵، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبسی، محسن؛ مصلحی، پژمان و زرین زاده، امین (۱۳۹۸). فرهنگ و هنر خراسان. مشهد: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد و انتشارات سخن گستر.
- عبدالصمد، حامد (۲۰۱۱). زوال جهان اسلام: یک پیش‌بینی. ترجمه به بی نیاز. کلن آلمن: پویا.
- عهد عتیق و عهد جدید (۱۹۲۰). انجمن کتاب مقدس ماساچوست: شرکت برادران آتوین.
- غفوری، کامبیز (۱۳۹۷). حقوق کودک، ختنه پسران و عوارض احتمالی آن. مجله حقوق ما، ۷۸، ص ۴ و ۵.
- غلامی، علی و مقدمی، ندا (۱۳۸۹). تحلیل ادله فقهی موارد منع و جواز ختنه دختران در مذهب خمسه با تأکید بر فقه امامیه. پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده، ۸ (۲)، شماره پیاپی ۱۹. ص ۱۳۳۱۵۶.

فاتحی، ابوالقاسم و اخلاصی، ابراهیم، (۱۳۸۹). گفتمان جامعه‌شناسی بدن و نقد آن بر مبنای نظریه حیات معقول و جهان‌بینی اسلامی. فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی، ۱ (۲)، ص ۵۷۸۲. فرانکلین، ویلیام و اسکات وارینگ، ادوارد (۱۳۹۸). گزیده دو سفرنامه شیراز. ترجمه فرهاد فرشلاف ابریشمی. تهران: خانه تاریخ و تصویر ابریشمی.

فروید، زیگموند (۱۳۴۸). موسی و یکتاپرستی. ترجمه قاسم خاتمی. تهران: جامی.
 فرهودی، محمود؛ پناهی، محمود و مسنن مظفری، هومن (۱۳۸۶). تشخیص بالینی گام به گام. مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، ۵۰ (۹۶)، ص ۳۳۹۳۴۵.
 فشارکی نیا، آریتا (۱۳۸۲). بررسی شیوع عفونت‌ها و عوامل مرتبط با آن در یک صد کودک مبتلا به سندرم نفروتیک. نشریه دانشگاه علوم پزشکی سبزوار، ۱۰ (۱)، ص ۵۹۶۵.
 فشمی، محسن (۱۳۸۰). جاودانه عبید زاکانی. تهران: ثالث.
 فلور، ویلم (۲۰۱۰). تاریخ اجتماعی روابط سکسی در ایران. ترجمه محسن مینو‌خرد. استکهلم: فردوسی.

فناپی، سید احمد؛ موسوی نایینی، سید مرتضی، و مهرورز شعبان (۱۳۸۲). مقایسه عوارض زودرس و مدت زمان دوروش ختنه با جراحی کلاسیک و حلقه پلاستیل. مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، ۲ (۲)، ص ۶۸۷۳.

فیض کاشانی، مرتضی (۱۳۸۸). الوافی. ترجمه سید ضیاء الدین حسینی، ج ۲۳، اصفهان: عطر عترت.

فوکو، میشل (۱۳۹۰). پیدایش کلینیک. ترجمه یحیی امامی. تهران: نقش و نگار.
 فوکو، میشل (۱۳۸۴). اراده به دانستن. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده. تهران: نی.
 قآنی، میرزا حبیب (۱۳۶۳). دیوان کامل. تصحیح ناصر هیری، تهران: گلشایی.
 قبادیانی، ناصر خسرو (بی تا). وجه دین. به تصحیح و تحشیه و مقدمه غلامرضا اعوانی. تهران: انجمن فلسفه ایران.

قرآن (۱۳۸۰). ترجمه ناصر مکارم شیرازی، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
 قزوینی، محمد بن یزید معروف به ابن ماجه (۱۴۱۷ ق). صحیح سنن ابن ماجه. به تصحیح الالبانی. ریاض: مکتبه المعارف.

قلی قرایی، علی (۱۳۸۰، بهار و تابستان). دل‌های ناپاک: تحقیقی درباره عبارت قلوبنا غلف. دوفصلنامه ترجمان وحی، ۵ (۱)، شماره پیاپی ۹، ص ۴۳۱.

کاظمی، سیمین (۱۳۹۸). بدن آرمانی و مردانگی و جامعه مصرفی. سخنرانی در انجمن جامعه‌شناسی ایران.

کرزبر یاراحمدی، غلامحسین (۱۳۸۸). فرهنگ مردم بروجرد. به کوشش علی آئی‌زاده. تهران: طرح آینده.

کرمی، داوود (۱۳۹۷). مبانی جهانی سازی حقوق کودک و نوجوانان حدود حق تأدیب اطفال توسط اولیای قانونی ارائه شده در اولین همایش ملی جهانی سازی حقوق کودکان و نوجوانان از دیدگاه

- حقوقی و روان شناسی.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷). الکافی. به تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- کوکبی سقی، فاطمه (۱۳۹۵). قابلیت دادخواهی حق بر سلامت در نظام حقوق بین الملل. مجله حقوق پزشکی، ۳۷، ص ۷۳۴.
- گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۵). حقوق جزای اختصاصی: جرائم علیه تمامیت جسمانی، شخصیت معنوی، اموال و مالکیت، امنیت و آسایش عمومی. تهران: دانشگاه تهران.
- گرگی، عباس (۱۳۹۲). جامعه شناسی بدن و دلالت های آن در حقوق بشر از دیدگاه جانانان ترنر. نشست جامعه شناسی پزشکی و سلامت. انجمن جامعه شناسی ایران.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶). جامعه شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- لانگلی، گیلان و تی تی دژ، رایکا (۱۳۹۵). نگاهی به آناتومی پیش پوست و جنبه های کارکردی، تکوینی، و بهداشتی آن. قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تیبان.
- لطفی، میثم؛ دانایی فرد، حسن و رحمانی، فاطمه (۱۳۹۷). سازوکارهای آموزش مردم و مدیران در ارتقای تعامل مردم به حکومت: دلالت هایی برآمده از تفسیر شریف المیزان. نشریه مدیریت اسلامی، ۲۶(۴)، ص ۱۵۴۹.
- لطفی، عبدالحسین (۱۳۹۷). واکاوی مفهوم اطاعت در عهد عتیق. دوفصلنامه علمی پژوهشی ادیان، ۱۲(۲۴)، ص ۱۶۳۱۸۱.
- الوبروتون، داوید (۱۴۰۰). جامعه شناسی بدن. ترجمه ناصر فکوهی. تهران: ثالث.
- الوپز کورو، رافائل ای. (۱۳۹۰). زنی درون: نوشتاری روانکاوانه در باب زنانگی. ترجمه فرشته مجیدیانی. لندن: نشر مهری.
- لومرسیه، شانتال (۱۳۶۰). اسلام در اتحاد شوروی. ترجمه غلامرضا وثیق. آرش، ۵(۳)، ص ۴۵۵۴.
- متقی هندی، علی بن حسام الدین (۱۴۱۹ق). کنز العمال في سنن الأقوال والأفعال. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۸). چلیه المتقین، قم: تحقیق و ویرایش واحد پژوهش انتشارات مسجد مقدس جمکران.
- محسنی، منوچهر (۱۳۸۵). جامعه شناسی بدن. تهران: طهوری.
- المحسنی، محمد آصف (۱۴۲۴). الفقه و مسائل طبیه. قم: بوستان کتاب انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۳۸۶ بی تا). شرائع الاسلام في مسائل الحلال والحرام. ۴ مجلد، چاپ اول، قم: اسماعیلیان.
- محمدی جورکویه، علی (۱۳۸۳، بهار). ديه و قصاص؛ تکلیف حکومت و حق زنان. مطالعات راهبردی زنان، ۲۳، ص ۱۳۵۱۵۹.

- مسلم بن حجاج بن مسلم (۱۴۱۲ ق). صحیح مسلم. قاهره: دار الحدیث.
- مشکور، محمدجواد (۱۳۴۹). نظری به تاریخ آذربایجان و آثار باستانی و جمعیت شناسی آن. تهران: انجمن آثار ملی.
- مغانلو، عذرا (۲۰۱۶). دانش و فناوری، رادیو زمانه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۸). استفتانات جدید. تهیه و تنظیم ابوالقاسم علیان نژادی. ج ۲، قم: مدرسه الإمام علي بن أبي طالب (علیه السلام).
- منتظریان، مژگان و کریم نژاد، یاسمین (۱۳۹۸). فواید ختنه نوزاد. دومین همایش ملی مراقبت و درمان.
- مورگان، هنری (۱۳۷۱). جامعه باستان. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: پژوهشگاه.
- موسوی، سید ابوالفضل پورحسین، رضا؛ زارع مقدم، علی؛ موسویان حجازی، سید احمد و گمنام، اعظم (۱۳۹۵). تصویر بدن در دیدگاه ها و مکاتب روانشناسی. مجله رویش روانشناسی، ۵ (۲) شماره پیاپی ۱۵، ص ۲۰۹۲۶۶.
- موسوی خوبی، سید ابوالقاسم (۱۳۶۸). منهاج الصالحین. ج ۳، قم: مدینه العلم.
- مولوی، جلال الدین محمد (۱۳۹۸). مثنوی معنوی. تصحیح محمدعلی موحد. تهران: هرمس.
- مولوی، جلال الدین محمد (۱۳۷۵). کلیات دیوان شمس. تصحیح بدیع الزمان فروزانفر. تهران: راد.
- مهاجرى، پرویز؛ ایزدی، بابک؛ رضایی، منصور؛ فلاحی، بدیع؛ خادمی، حسنا و ابراهیمی، رؤیا (۱۳۹۰). بهار. بررسی تولید بتالاکتاماز وسیع الطیف در اشریشیاکلی های جداشده از عفونت های ادراری و الگوی مقاومت آنتی بیوتیکی در کرمانشاه. مجله دانشگاه علوم پزشکی اردبیل، ۱۱ (۱)، پیاپی ۳۹، ص ۸۶۹۴.
- میبدی، ابوالفضل رشیدالدین (۱۳۸۲). کشف الاسرار و عدة الأبرار. به سعی و اهتمام علی اصغر حکمت. تهران: امیرکبیر.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۷۴). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام. به تحقیق عباس قوچانی. تهران: المكتبة اسلامیه.
- نجم آبادی، افسانه (۱۳۹۷). زنان سیبیلو و مردان بی ریش. ترجمه آتنا کامل و ایمان واقفی. تهران: تیسرا.
- نوی، ابراهیم (۱۳۹۵). جهان اسلام میان ترس و امید. قسمت سوم، تهران: زیتون.
- نیازی، محسن و مرتضوی، آمنه (۱۳۹۶). بررسی و تحلیل نظریه کنش متقابل نمادین. کنفرانس بین المللی علوم انسانی، روانشناسی و علوم اجتماعی، ص ۱۲۵.
- هدایت، صادق (۱۳۴۲). نیرنگستان. تهران: امیرکبیر.
- هلمن، سیسیل (۲۰۰۷). فرهنگ، سلامت و بیماری. ترجمه کوکب بهشتی و دیگران. تهران: راشدین.
- یگانه، روح اله؛ خیرالهی، عبدالرضا؛ بشاشتی، محمد و خوشدل، جمال الدین (۱۳۸۳). بررسی

شیوع عوارض دیررس ختنه در دانش آموزان مدارس ابتدایی شهر خرم آباد لرستان. یافته، ۶ (۲)، ص ۴۱۴۵.

یوسفی اشکوری، حسن (۱۳۹۷). چرا ختنه بید یک سنت جاودانه باشد؟. مجله حقوق ما، ۷۸، ص ۶۹.

سهرچاوه‌ی ټینگلیزی

Agot, K. & Bailey, R. C. (December 2006). Strategies and approaches for male circumcision programming. WHO meeting report: Strategies and Approaches for MC Programming, Geneva, 56.

American Academy of Pediatrics (AAP). (2000). Care of the uncircumcised penis. San Francisco, CA: Medem, Inc.

Auvert, B. & et al. (2001). HIV infection among youth in a South African mining town is associated with herpes simplex virus2 seropositivity and sexual behaviour. AIDS, 15 (7), pp. 885898.

Bailey, R.; Muga, R.; Poulussen, R. & Abicht, H. (2002). The acceptability of male circumcision to reduce HIV infections in Nyanza Province, Kenya. AIDS Care, 14 (1), pp. 2740.

Bell, K. (2005). Genital Cutting and Western Discourses on Sexuality. Medical Anthropology Quarterly, Vol. 19, Issue 2, pp. 125148.

Bensley, G. A., & Boyle, G. J. (2001). Physical, sexual, and psychological effects of male infant circumcision: An exploratory survey. In G. C. Denniston, F. M. Hodges & M. F. Milos (Eds.), Understanding circumcision: A multidisciplinary approach to a multidimensional problem (pp. 207239). New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.

Bensley, G. A., & Boyle, G. J. (2003). Effect of male circumcision on female arousal and orgasm. N Z Med J, 116 (1181), 595596.

Bigelow, J. (1998). The joy of uncircumcising! Kearney, NE: Morris Publishing.

Bowa, K. (December 2006). Strategies and approaches for male circumcision programming. WHO meeting report: Strategies and Approaches for MC Programming, Geneva, 56.

Boyle, M. H., Offord, D. R., Campbell, D., Catlin, G., Goering, P., Lin, E., & Racine, Y. A. (1996). Mental health supplement to the Ontario health survey: methodology. Canadian Journal of Psychiatry, 41(9): 54958.

Brown, wendy Peterson. (2011). Adult attachment styles relationship satisfaction and body dissatisfaction in women. Phd dissertation. Denton Texas university. UMI dissertation publishing proquest.

Carpenter, L. M. (May 2010). On remedicalisation: male circumcision in the United States and Great Britain. Social Health Illn, 32(4), pp. 613630. doi: 10.1111/j.14679566.2009.01233.x. PMID: 20604880.

Casella, R. (2002). Re: Effects of circumcision on male sexual function: debunking a myth?. [letter] Journal of Urology, 168, p. 2134.

Collins, S., Upshaw, J., Rutchik, S. O., C., Ortenberg, J., & Albertsen, P. (2002).

Effects of circumcision on male sexual function: Debunking a myth? *J Urol*, 167, 21112112.

Connolly, C. A. & et al. (2004). HIV and circumcision in South Africa. In: XV International AIDS Conference, Bangkok, Thailand, (Abstract MoPeC3491). Coursey, J. W., Morey, A. F., McAninch, J. W., Summerton, D. J., Secret, C., White, P., et al. (2001). Erectile function after anterior urethroplasty. *J Urol*, 166 (6), 22732276 .

Corduk, N.; Unlu, G.; SariogluBuke, A.; Buber, A.; Savran, B. & Zencir, M.(2013). Knowledge, Attitude and Behaviour of Boys and Parents about Circumcision. *Acta Paediatrica*. 102 (4), pp.73169.

Demographic and health surveys (2006). MEASURE DHS, (<http://www.measuredhs.com>, accessed 21 September 2006.

)Deutsch. Y. (2013). Religious Rituals and Ethnographic Knowledge: SixteenthCentury Descriptions of Circumcision, in Asaph Ben Tov, Yaacov Deutsch and Tamar Herzig, eds., *Religion and Knowledge in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2013), 119133

Dickson, N.; van Roode, T. & Paul, C. (2005). Herpes simplex virus type 2 status at age 26 is not related to early circumcision in a birth cohort. *Sex Transm Dis*, 32(8):517–519.

Drain, P. K. & et al. (2006). Male circumcision, religion and infectious diseases: an ecologic analysis of 118 developing countries. *BMC Infect Dis*, 6 (1), p. 172.

El Hadi, H. (2009). Algerians Modernize Tradition of Circumcision, Find it: <https://www.globalgayz.com/algeriansmodernizetraditionof>

Fergusson, D. M; Boden, J. M. & Horwood, L. J. (2006). Circumcision status and risk of sexually transmitted infection in young adult males: an analysis of a longitudinal birth cohort. *Pediatrics*, 118 (5), pp. 19711977.

Fink, K. S., Carson, C. C., & DeVellis, R. F. (2002). Adult circumcision outcomes study: Effect on erectile function, penile sensitivity, sexual activity and satisfaction. *J Urol*, 167 (5), 21132116.

Gregory, G.; Boyle, J.; Goldman, Ronald; Svoboda, J. Steven & Fernandez, Ephrem (2020). Male Circumcision: Pain, Trauma and Psychosexual Sequelae. *Journal of Health Physiology*. Volume: 7 issue: 3, pp. 329343.

Goldman, Ronald (2016). Circumcision: The Hidden Trauma, Jewish Circumcision.

Hanley, F. (2004). The dynamic body image and the moving body: A theoretical and empirical investigation. The thesis of Doctor of philosophy. Victoria University.

Hellsten, S. K. (2004). Rationalising Circumcision: From Tradition to Fashion, From Public Health to Individual Freedom Critical Notes on Cultural Persistence of the Practice of Genital Mutilation. *The Journal of Medical Ethics*. 24. pp. 248253.

Hellsten, S. K. (2004). Rationalising Circumcision: From Tradition to Fashion, From Public Health to Individual Freedom Critical Notes on Cultural Persistence of the Practice of Genital Mutilation. *The Journal of Medical Ethics*, 24. pp. 248253.

Hellsten, S. K. (2004). Rationalising circumcision: From tradition to fashion, from public health to individual freedom: Critical notes on cultural persistence of the practice of genital mutilations. *J Med Ethics*, 30:248253.

Henninger, Joseph (1987). sacrifice in: *The Encyclopedia of religion*, Mircea

Eliade (ed.), New York: Magmillan .

Hill, G. & Denniston. G. C. (2003). HIV and Circumcision: New Factors to Consider. *Sex Transm Infect*, V. 79, pp. 495-500.

Hull, TH. (2001). Budiharsana M. Male circumcision and penis enhancement in Southeast Asia: matters of pain and pleasure. *Reprod Health Matters*, 9 (18), pp. 60-67.

Johnson, P. (1993). Israelites. In: Johnson P, A history of the Jews. London: Phoenix Press.

Johnson. M. (2010). Male Genital Mutilation: Beyond the Tolerable?. *Ethnicities*, 10 (2), pp. 181-207.

KhumaloSakutukwa, G.; Lane, T.; VanRooyen, H.; Chingono, A.; Humphries, H. Timbe, A. & et al (2013). Understanding and addressing sociocultural barriers to medical male circumcision in traditionally noncircumcising rural communities in sub Saharan Africa. *Culture Health Sex*, 15 (9), 1085-1100.

Kigozi, G., Watya, S., Polis, C. B., Buwembo, D., Kiggundu, V., Wawer, M. J. et al. (2008). The effect of male circumcision on sexual satisfaction and function, results from a randomized trial of male circumcision for human immunodeficiency virus prevention, Rakai, Uganda. *BJU Int*, 101, 6570.

Kim, D., & Pang, M. (2007). The effect of male circumcision on sexuality. *BJU Int*, 99 (3), 619-622.

Kim, D. S.; Lee, J. Y. & Pang, M. G. (1999). Male circumcision: a South Korean perspective. *BJU Int*. 83 (Suppl. 1), pp. 2833.

Krieger, J. N.; Mehta, S. D.; Bailey, R. C.; Agot, K.; NdinyaAchola, J. O.; Parker, C. & et al. (2008). Adult male circumcision: effects on sexual function and sexual satisfaction in Kisumu, Kenya. *J Sex Med.*, 5 (11), p. 2610.

Lee, R. B. (2005). Circumcision practice in the Philippines: community based study. *Sex Transm Infect*, 81(1), p. 91.

Lissouba, P.; Taljaard, D.; Rech, D.; DermauxMsimang, V.; Legeai, C.; Lewis, D. & et al. (2011). Adult male circumcision as an intervention against HIV: An operational study of uptake in a South African community (ANRS 12126). *BMC Infect Dis.*, 11, p. 253. doi:10.1186/1471233411253.

Lukobo, M. & Bailey, R. C. (2007). Acceptability of male circumcision for prevention of HIV infection in Zambia. *AIDS Care*, 19 (4), pp. 471-477.

Macintyre, K.; Andrinopoulos, K.; Moses, N.; Bornstein, M.; Ochieng, A.; Peacock, E. & et al. (2014). Attitudes, Perceptions and Potential Uptake of Male Circumcision among Older Men in Turkana County, Kenya Using Qualitative Methods. *PLoS One*, 9 (5): e83998. doi:10.1371/journal.pone.0083998.

Markus, H. (1977). Self schemata and processing in formation about the self. *Journal of personality social psychology*, 35 (2), pp. 6378.

Masood, S., Patel, H. R., Himpson, R. C., Palmer, J. H., Mufti, G. R., & Sheriff, M. K. (2005). Penile sensitivity and sexual satisfaction after circumcision: Are we informing men correctly? *Urologia Internationalis*, 75(1), 6266.

Mastro TD et al. Probability of femaletomale transmission of HIV1 in Thailand. *Lancet*, 1994, 343(8891):204-207.

Mattson, C. L. & et al. (2005). Acceptability of male circumcision and predictors of circumcision preference among men and women in Nyanza Province, Kenya. *AIDS Care*, 17 (2), pp.182194.

MaughanBrown, B.; Godlonton, S.; Thornton, R. & Venkataramani, A. S. (2014). What Do People Actually Learn from Public Health Campaigns? Incorrect Inferences About Male Circumcision and Female HIV Infection Risk Among Men and Women in Malawi. *AIDS Behav.*, pp. 18. Epub ahead of print

Miriam Pollack ElSalam, S. A. (2002). The Importance of Genital Mutilations to Gender Power Politics. *AlRaida Journal*, pp 3343.

Morris, B. & Bailis, S. (2004). Circumcision rate too low? *ANZ J Surg*, 74 (5), pp. 386389. Morris, B. J.; Bailis, S. A.; Castellsague, X.; Wiswell, T. E. & Halperin, D. T. (2006). RACP's policy statement on infant male circumcision is illconceived. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 30, pp. 1622.

Morris, B. J.; Wamai, R.G.; Henebeng, E. B. & et al. (2016). Estimation of countryspecific and global prevalence of male circumcision. *Popul Health Metrics*, 14 (4). <https://doi.org/10.1186/s1296301600735> .

Morris BJ, Hankins CA, Lumbers ER, Mindel A, Klausner JD, Krieger JN, et al. (2019). Sex and male circumcision: Women's preferences across different cultures and countries: A systematic review. *Sex Med*, 7(2), pp. 145161.

Morten, Frisch & Simonsen, Jacob (2015 Jul). Ritual circumcision and risk of autism spectrum disorder in 0 to 9yearold boys: national cohort study in Denmark. *J R Soc Med.*, 108 (7), pp. 266279. doi:10.1177/0141076814565942.

Moyo, S.; Mhloyi, M.; Chevo, T. & Rusinga, O. (2015). Men's attitudes: A hindrance to the demand for voluntary medical male circumcision—A qualitative study in rural MhondoroNgezi, Zimbabwe. *Glob Public Health*, pp. 113. (aheadofprint.)

Mshana, G.; Wambura, M.; Mwangi, J.; Moshia, J.; Moshia, F. & Chagalucha, J. (2011). Traditional male circumcision practices among the Kurya of Northeastern Tanzania and implications for national programmes. *AIDS Care: Psychological and Sociomedical Aspects of AIDS/ HIV*, 23 (9), pp. 11111116.

National Organization of Restoring Men (NORM). (19972006). Men speak about foreskin restoration. In National Organization of Restoring Men. Retrieved October 2, 2009 from <http://www.norm.org/menspeak.html>.

Ngalande, R. C. & et al. (2006). Acceptability of male circumcision for prevention of HIV infection in Malawi. *AIDS Behav.*, 10 (4), pp. 377385.

Nnko, S. & et al. (2001). Dynamics of male circumcision practices in northwest Tanzania. *Sex Transm Dis*, 28 (4), pp. 214218 .

O'Donnell, H. (2004). Circumcision incidence in Australia. <http://www.cirp.org/library/statistics/Australia/>. Accessed 21 September 2006 .

O'Hara, K., & O'Hara, J. (1999). The effect of male circumcision on the sexual enjoyment of the female partner. *BJU Int*, 83(Suppl 1), 7984 .

Oh, S. J. & et al. (2004). Knowledge of and attitude towards circumcision of adult Korean males by age. *Acta Paediatr*, 93 (11), pp. 15301534.

OwusuDanso, O. (December 2006). Strategies and approaches for male circumcision programming. WHO meeting report: Strategies and Approaches for MC Programming, Geneva, 56.

Pang, M. G. & Kim, D. S. (2002). Extraordinarily high rates of male circumcision in South Korea: history and underlying causes. *BJU Int.*, 89 (1), 4854.

Rain Taljaard, R. C. & et al. (2003). Potential for an intervention based on male circumcision in a South African town with high levels of HIV infection. *AIDS Care*, 15 (3), pp. 315327. Ryu, S. B. & et al. (2003). Study on consciousness of Korean adults for circumcision. *Korean J Urol*, 44 (6), pp. 561568.

Sahin F.; Beyazova U. & Aktürk A. (2003). Attitudes and practices regarding circumcision in Turkey. *Child Care Health Dev.*, 29 (4), pp. 275280.

Sardi, L. M. (2011). *The Male Neonatal Circumcision Debate: Social Movements, Sexual Citizenship, and Human Rights*. *Societies Without Borders*, Volume 6, Issue 3.

Schmitz, R. F. & et al. (2001). Results of group circumcision of Muslim boys in Malaysia with a new type of disposable clamp. *Trop Doct*, 31 (3), pp. 152154.

Scott, B. E.; Weiss, H. A. & Viljoen, J. I. (2005). The acceptability of male circumcision as an HIV intervention among a rural Zulu population, KwaZuluNatal. *South Africa AIDS Care*, 17 (3), pp. 304313.

Senkul, T., Iseri, C., Sen, B., Karademir, K., Saracoglu, F., & Erden, D. (2004). Circumcision in adults: Effect on sexual function. *Urology*, 63 (1), 155158.

Shen, Z., Chen, S., Zhu, C., Wan, Q., & Chen, Z. (2004). [Erectile function evaluation after adult circumcision]. *Zhonghua Nan Ke Xue [National Journal of Andrology]*, 10 (1), 1819.

Sorrells, M. L., Snyder, J. L., Reiss, M. D., Eden, C., Milos, M. F., Wilcox, N., & Van Howe, R. S. (2007). Finetouch pressure thresholds in the adult penis. *BJU Int*, 99 (4), 864869.

Tanggok, M Ikhsam. (2018). Circumcision Law in Christianity and Islam. *Ahkam: Jurnal Limu Syariah*, 18 (2), pp. 265285 .

Taves, D. (2002). The intromission function of the foreskin. *Med Hypotheses*, 59 (2), 180.

Taylor, J. R., Lockwood, A. P., & Taylor, A. J. (1996). The prepuce: Specialized mucosa of the penis and its loss to circumcision. *BJU Int*, 77, pp. 291295

Tierney, J. (2003). Circumcision. In: *The Catholic encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company (Online edition: <http://www.newadvent.org/cathen/03777a.htm> ,accessed 9 June 2006 .(

Turner, J. C. et al. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford & New York: Blackwell.

Turner, R. M. (1994). *Adaptive reasoning for realworld problems: A schemabased approach*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc .

UNAIDS (2010). *Neonatal and Child Male Circumcision: a global review* .

Vincent L. (2008). Boys will be boys: Traditional Xhosa male circumcision, HIV and sexual socialisation in contemporary South Africa. *Culture, Health & Sexuality*, 10 (5), pp. 43146 (doi:10.1080/13691050701861447 .(

Violante, T. & Potts, M. D. (2004). Would Thai men want circumcision to reduce the risk of HIV/STIs? In: *XV International AIDS Conference*. Bangkok, Thailand (Abstract ThPeC7392.(

Washington post (2015). Americans Truly Are Exceptional — At Least When It Comes to Circumcision (Date of Access: 06/12/2020), Find it: <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/05/26/americanstrulyare-exceptional-at-least-when-it-comes-to-circumcision/>

Westercamp, N. & Bailey, R. C. (2007). Acceptability of male circumcision for prevention of HIV/AIDS in subSaharan Africa: a review. *AIDS Behav.*, 11 (3), pp. 341355.

WHO (2007). Male Circumcision: Global Trend and Determinants of Prevalence, Safety and Acceptability.

WHO (World Health Organization) (April 1997). Fact sheet N153 .

Wirth, J. L. (1980). Current circumcision practices: Canada. *Pediatrics*, 66 (5), pp. 705708.

Wise, Gilbert & Shteynshlyuger, Alex (2006). How to diagnose and treat fungal infections in chronic prostatitis. *Current urology reports*. 7. 3208. 10.1007/s1193499600122.

World Health Organization & UNAIDS (2008). Male circumcision: global trends and determinants of prevalence, safety and acceptability. World Health Organization (<https://apps.who.int/iris/handle/10665/43749>).

Yavuz, M. & Akdeniz, B. (2018). The Effect of Circumcision on the Mental Health of Children Running Head: Circumcision and Mental Health, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 4 (2), pp. 116.

Yuksel, E. (2008). Manifesto for Islamic Reform. Breinigsville, PA: Brainbow Press.

مالپه ره نه ته رتیبیه کان

آفتاب یزد (1395) مرگ مشکوک کودک دوساله پس از ختنه (ریکه وتی دهستپیراگه یشتن: 1399/04/20). پروانه:

<http://aftabeyazd.ir/?newsid=36673>.

احمدی، نعمت (1399). در برخی قوانین قضایی می توان تغییر ایجاد کرد (دیمانه) خبرگزاری سیناپرس (ریکه وتی دهستپیراگه یشتن: 1399/04/03

<https://sinapress.ir/news/102704/%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%B1%D8%AE%DB%8C%D9%82%D9%88%D8%A7%D9%86%DB%8C%D9%86%D9%82%D8%B6%D8%A7%DB%8C%DB%8C%D9%85%DB%8C%D8%AA%D9%88%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%BA%DB%8C%D8%B1%D8%A7%DB%8C%D8%AC%D8%A7%D8%AF%DA%A9%D8%B1%D8%AF>

امیری مقدم محمود (۱۳۹۵) ختنه پسران عملی بهداشتی یا کودک آزاری؟ رادیو زمانه

پروانه:

./https://www.radiozamaneh.com/281321

بادلې، حمیدرضا (۱۳۹۷) تأثیر بیولوژیک ختنه در پیشگیری از ایدز پروانه:
پایگاه اطلاع رسانی آیت الله محمد حسین فضل الله. پروانه:
پیمایشهای دموگرافیک و سلامت در ایران (۲۰۰۶). پروانه:

https://drhame.com.

www.baynat.ir.

https://dhsprogram.com/ Demographic and Health Survey: DHS.

خبر آنلاین (۱۳۸۹) جشن ختنه سوران الجزایریها در دهه آخر ماه رمضان پروانه:

https://www.khabaronline.ir/news6 .

نیکبخت، داریوش (۱۴۰۰) نسبت جنسیتی در اتیسم پروانه:

نیک نهاد، رمضان (۱۳۹۴) فرهنگ یآوری در جوامع تالش پروانه:

https://raseshrehab.com.

https://caftavadima4.niloblog.com.

نی نی بان (۱۳۹۶)، بعد از ختنه، کودک چرا افسرده شده؟ ریگهوتی دهستپراگه یشتن:

(۲۵/۰۴/۱۳۹۹

پروانه:

https://niniban.com/fa/news/118475/%D8%A8%D8%B9%D8%AF
%D8%A7%D8%B2%D8%AE%D8%AA%D9%86%D9%87%DA%A9%D9
%88%D8%AF%DA%A9%DA%86%D8%B1%D8%A7%D8%A7%D9%81
. %D8%B3%D8%B1%D8%AF%D9%87%D8%B4%D8%AF%D9%87

ویکی پدیا ادیب یوکسل (ریگهوتی دهستپراگه یشتن: ۰۶/۰۴/۱۳۹۹) پروانه:

https://en.wikipedia.org/wiki/Edip_Y%C3%BCksel

BBC, 2009. drsafarinejad.net

fa.wikipedia.org.

http://bridgesforwomen.org/post/124

http://psychology.about.com

http://search.qajarwomen.com>search

https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=15421.

https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=573373.

https://www.tribunezamaneh.com.

khatneh.no .

The Joint United Nations Programme on HIV/AIDS [UNAIDS] AAP,2012.

www.circumcision.com/docs/farsi.pdf.

www.circumcision.com/docs/farsi.pdf.

www.circumcision.com/docs/farsi.pdf.

www.fegh/fa/book.58.htm.

www.fegh/fa/book.58.htm.

www.Hhealexapp.com.

www.sharifidoost.com/BookISLamic/makarem/08/20.htm.